

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06170

SHRIFTN

Hayyim Nahman Bialik

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ת.נ. ביאליק
שריפטון

חיים נחמן ביאליק שריפמן

יידיש: י. י. שווארץ

אריינפיר: חיים גרינבערג

*

ארויסגעגעבן פון אידיש-נאציאנאלן
ארבעטער-פארבאנד — דיסעמבער 6

**CH. N. BIALIK
SHRIFTN**

**Translated from the Hebrew
by I. J. SCHWARTZ**

Copyright, 1946

Printed in U. S. A.

אינהאלט

אריינפיר — חיים גרינבערג 1

עסייען, רעדעם, בריוו

3	הלכה און אגדה
27	אונטערן פארהאנג פון שפראך
36	דאס העברעאישע בוך
62	אונזער יונגע פאעזיע
81	מענדעלעס גוסס
85	זעגן חכמת ישראל
97	צו דער דערפֿענונג פון דער העברעאישער אוניווערסיטעט
107	אונזער קולטור־ירושא
162	געקליבענע בריוו

דערציילונגען

219	וידערוואוקס
283	דער טראַמפּייט האַט זיך פֿאַרשעמט

אַר יי נ פֿיר

(א בריח צו י. י. שוואַרץ)

איך נעם זיך ניט אונטער צו שרייבן אן אמתע (אָדער, לאַמיר זאָגן אַ קאָנווענציאָנעלע) איינלייטונג צו דער נייער זאַמלונג פֿון ביאָליק־איבערזעצונגען, וואָס איר ניט איצט אַרויס. ווי קאָן מען דען אזא איינלייטונג שרייבן? דער מאַטעריאַל וואָס איר ברענגט איז פֿון פֿאַרשידענע זשאַנרען און סטילן: עסייען, דערציילונגען, רעדעס פֿון אַ סאָציאַל־קולטורעלן און פּעדאַגאָגישן כאַראַקטער, בריוו. יעדע איינצלע פֿון די דאָזיקע זאכן איז אן און פֿאַר זיך פֿון גרויסן אינטערעס — ניט בלויז פֿאַר דעם ספּעציפֿישן ביאָליק־פֿאַררער, נאָר אויך פֿאַרן אַלגעמיינעם ליענער. אָבער (לכל הפּחות, פֿאַרמעל) קערן זיי זיך ווייניק אָן איינע מיט דער אַנדערער, און דאָס מאַכט אן אַלגעמיינע איינלייטונג, אינם אָנגענומענעם זינען פֿון וואָרט, פּמעט אוממעגלעך.

די שולד איז, נאַטירלעך, ניט אייערע. דער „שולדיקער“ דאָ איז, זכּרונו לברכה, ביאָליק גופּא. ער איז אוועקגעגאַנגען פֿון אונז אַ „בעל־חוב“: ער האָט אונז געקענט געבן אי אַ גרעסערע צאָל עסייען, אי אַ סך מערער דערציילונגען, ווי די וואָס מיר האָבן פֿון אים געקראָגן. ביאָליק איז געווען אַ שפּעדיקער, קערנדיקער און פֿאַרבנרייכער דערציילער — „בעל פּה“, און ווער עס האָט געלעבט אַ צייט נאָענט צו אים און געדענקט זיין שמועסן — ריכטיקער זיינע ספּאַנטאַנע „מאָנאָלאָגן“ — דעם אָפּטמאָל אומגעצוימטן שטראָם פֿון „דענקען אין דער הויך“, וואָס איז פֿאַר אים געווען אזוי כאַראַקטעריסטיש, דער ווייסט, וויפֿל אינהאַלטרייכע עסייען עס זיינען ביי אים „פֿאַרפֿאַלן נעגאַנגען“. בלויז אַ קליינעם טייל פֿון דעם וואָס ער האָט געהאַט צו דערציילן און פֿון די ליריש־אינ־טעלעקטועלע פּראָצעסן וואָס ער איז דורכגעגאַנגען, האָט ער זיך מטריח געווען צו פֿיקסירן אויף פּאַפּיר. דאָס איבעריקע האָט ער פֿאַרשווענדעריש ווי פֿאַרטרויט דעם הלל־העולם, ניט זעלטן אין דער אָנוועזנהייט פֿון אַ צופֿעליקן צוהערער, וואָס האָט נאָר קיין אויער ניט געהאַט פֿאַרן אייגנאַרטיקן ריטם פֿון זיין דענקען און

רעדן. מיר האָבן ניט זוכה געווען דערצו, אז אַ דיכטער און דענקער פֿון ביאָליקס פֿאַרנעם זאָל האָבן, ווי געטע האָט געהאַט, זיינעם אַן עקערמאַן, וואָס זאָל פֿאַרצייכענען פֿאַר דער צוקונפֿט דאָס ווערטפֿולע און אינטריגירנדיקע וואָס מ'האַט פֿון אים געהערט. אָבער וואָס קומט אַרויס פֿון באַקלאַנגן זיך אויף אונזער מזל? אייך קומט סיי־ווייסי, ווי די זאך זאָל ניט זיין, אַ גרויסער ישר־כּוח פֿאַר ברענגען איצטער ביאָליקס פֿראַזע — אין דער כּמות אין וועל־כּער זי איז פֿאַראַן — צום ייִדישן לייענער, וועמען דער אַריגינאַל איז ניט צוגענגלעך. איך ווייס ניט, צי איר ניט זיך אָפּ גענוג חשבון, וואָס פֿאַר אַ באַרייכערונג אייער אַרבעט איז פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור.

פֿון אַ באַזונדערס גרויסן אינטערעס זיינען אין דעם באַנד וואָס איר ניט איצט אַרויס די אויטאָביאָגראַפֿישע דערציילונג „ווידער־וואַוס“, דער עסי וועגן שפּראַך, און די לענגערע אָפּהאַנדלונג „הכּכה און אַנדה“. דערלויבט זשע מיר צו מאַכן וועגן די דאָזיקע דריי שאַפֿונגען אַ פֿאַר באַמערקונגען.

*

איך האָב שוין ביי אַן אַנדער געלעגנהייט אַרויסגעבראַכט, וואָס פֿאַר אַ נאָגדע, שאַרפֿע בענקשאַפֿט נאָך קינדער ביאָליקס האָט אין זיך געטראָגן. דאָס וואָס ער האָט ניט געהאַט קיין אייגן קינד האָט יענע בענקשאַפֿט מסתּמא געמאַכט שאַרפֿער, ווי זי וואָלט געווען אונטער אַנדערע אומשטאַנדן, און, אין אַ געוויסן זינען, אַפֿשר אויך קראַנקשאַפֿטער. אָבער דאָס טוליען זיך צו קינדער איז געווען אַ גרונט־שטריך פֿון זיין עצם נאַטור בכלל. ניט נאָר איז ער געווען צאַרט־צוגעלאָזט צו קינדער (און קינדער פֿלעגן אין אים גלייך דערשפירן אַ פֿריינד, אַ מיטשפּילער און אַ מיטשטיפֿער), נאָר ער האָט אויך פֿאַרמאָגט די זעלטענע פֿעאיקייט זיך מיט זיי צו אידענ־טיפֿיצירן: אָפּווישן די מחיצה צווישן זיך און זיי.

איך ווייס ניט ווי אזוי איך זאָל זיך קלאַר מאַכן. ליבע צו קינדער איז אין דער וועלט ניט קיין זעלטנסייט, און אין אַ צו גרויסער צאָל פֿאַלן איז דאָס אַפֿשר די איינציקע, עכטע, ניט גע־פֿעלשטע ליבע, וואָס מענטשן פֿאַרמאָגן. ביאָליקס האָט אָבער פֿאַר קינדער פֿאַרמאָגט ניט נאָר ליבע, נאָר אויך רעספּעקט.

בדרך־כּלל זיינען מיר פֿון שטענדיק אָן גענויגט אויפֿצופֿאַסן קינדער־יאָרן אַלס אַ מין „פרוודור“: דער אמתער „טרקלין“ זאָלן

ח

זיין די רייפֿע יאָרן, פֿאַר וועלכע די קינדהייט איז אַ מיין צוגריי-
טונג. מיר האָבן ביי זיך אָפגעפסקנט, אַז דאָס אמת־ווערטפֿולע
איז די רייפֿקייט, און דער שנעקישער עלטער איז הויפטזעכלעך אַ
מיין אינקובאַטאָר־צושטאַנד, אין וועלכן די „רייפֿקייט ווערט אויס-
גערייפֿט“. קינדהייט איז, לויט דעם דאָזיקן נוסח פֿון דענקען, אַ
מיין ערב־דערוואַקסנקייט, וואָס אַן און פֿאַר זיך האָט זי ניט קיין
גרויסן ווערט. מיר האָבן ביי זיך אויסגעאַרבעט באַגריפֿן פֿון אַ בר-
מצווה־עלטער און אַ בר־דע־עלטער, גלייך ווי ביז יענעם פּעריאָד
פֿון ווערן „אַ פּאַלנע מענטש“ איז ניט פֿאַראַן ניט קיין „דעת“, ניט
קיין חוש פֿאַר „מצוות“ און, ווי מ'האָט זיך אַמאָל געוואָלט פֿאַר-
שטעלן, אויך ניט קיין אמתער יצר־הרע פֿאַר „עבירות“. זיגמונד
פֿרויד האָט דאָס גרויסע פֿאַרדינסט פֿון האָבן אויפֿגעדעקט אין
קינדער זייער... „ניט־קינדערישקייט“: די זעלבע תּאווה און היר-
הוריעבירה, און עבירות גופּא, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן
דערוואַקסענעם מענטשן (בלויז אַנדערש געשלייערט). אויב מיר
זאָלן גלייבן פֿרוידן, איז אין גרונט ניט פֿאַראַן קיין אונטערשיד
צווישן דער מענטאַליטעט פֿון קינדער און דער מענטאַליטעט פֿון
רייפֿע מענטשן: קינדער זיינען נאָרניט יענע מאָראַליש־אומשולדיקע
און אומבאַפֿלעקטע באַשעפֿענישן ווי סענטימענטאַליסטן האָבן זיך
געוואָלט פֿאַרשטעלן, און די דערוואַקסענע זיינען נאָרניט אזוי דער-
וואַקסן ווי זיי מיינען וועגן זיך און ווי די סביבה מיינט אַז זי דאַרף
זיי באַהאַנדלען. פֿרויד האָט די קינדערי־יאָרן דעמאָנסטרירט, און ס'האָט
זיך אַרויסגעוויזן — אויב מיר זאָלן טאַקע אין גאַנצן אָננעמען
זיין טעאָריע — אַז אין די נשמות פֿון די קליינע, מלאַכימשע
גופֿעלעך טאַנצן שדיים.

איך קלייב זיך דאָ ניט דיסקוטירן מיט איך פֿרוידס טעאָריע
בכלל אָדער זיין קוק אויף קינדהייט ספּעציעל. כ'האָב בלויז, גע-
וואָלט אָנמערקן, אַז ווי מ'זאָל זיך צו פֿרוידס לערע ניט באַציען,
מוז מען דאָך, ווי איך גלויב, איצטער אָנערקענען צוזאַמען מיט אים,
אַז די קינדערי־יאָרן פֿאַרמאָגן זייערע אַן אייגענע „רייפֿקייט“ און
אַ „זעלבסטשטענדיקייט“ אין זיך אַליין.

אַבער וואָס קער זיך דאָס אָן מיט ביאַליקן? ביאַליקס אויטאָ-
ביאַגראַפֿישע דערציילונג איז אַ נייע קינסטלערישע דעמאָנסטראַציע
אַט פֿון דעם דאָזיקן אמת — אַז קינדהייט איז ניט סתּם אַ צוגריי-
טונג (אַ מיין „הכשרה“) פֿאַרן עכטן לעבן; נאָר אַליין אין זיך אַ
פֿולע עכטקייט און, אין אַ געוויסן זינען, אַן „אָפּגעשלאָסנקייט“.

פאר דעם וואָס לייענט די דאָזיקע דערציילונג מיט יענעם מינימום פֿון „סימפאטיע“, אָן וועלכער אַן עכט קונסט־ווערק דאָרף בכלל ניט געלייענט ווערן, ווערט קלאָר ביאָליקס אויפֿפֿאַסונג פֿון דער קינדהייט ניט בלויז אַלס אַ שטופֿע אין אַלגעמיינעם קאָנטעקסט פֿון לעבן, נאָר אַלס אַ גאַנצקייט אין זיך: אַן עולם מלאַ.

דאָס דערפֿל פֿון ביאָליקס פֿריער קינדהייט; דאָס וועלדל אַרום; דאָס „מיטאָלאָגיוון“ פֿון דער נאַטור; דעם טאַטנס איבערגעד־טריבענע מידת־הדין און די מאַמעס שטילע און ניט רעזאָנירנדע מידת־הרחמים; דער חדר אין וועלכן מ'ניט פעטש, און שפעטער ר' מאיר'ס צויבער־חדר, וואָס דורך אים קען מען קוקן „פֿון איין עק וועלט ביזן אנדערן“, און די חלומות וואָס וועבן זיך אין דער קינדערשער נשמה בייטאָג און ביינאַכט — דאָס אַלץ איז קאָסמאָס, ווירקלעכקייט, און ניט ווייניקער קאָסמאָס און ווירקלעכקייט, ווי דאָס ווייטערע לעבן פֿונם דערוואַקסענעם. ווען פֿרויד וואָלט געקאָנט ביאָליקן, וואָלט ער מסתמא באַהויפטעט, אַז ער האָט ניט אַרויס־געוויזן קיין אינטערעס פֿאַר דעם מאָראַלישן אָדער אַ־מאָראַלישן אַספעקט פֿון די קינדער־יאָרן (אַזאַ אינטערעס האָט יאָ אַרויסגעוויזן שלום־עליכם: ס'איז גענוג זיך צו דערמאָנען אַן זיין מעשה „דאָס מעסערל“). ביאָליק איז קאָנצענטרירט אויף דער עסטעטישער זייט פֿון דער קינדהייט, אויף דער מעטאָפֿיזיק און אויף דער מאַגישער קראַפֿט, וואָס די פֿערזענלעכקייט „בזעיר אַנפֿין“ ווייזט אַרויס. און אָט פֿון דעם זע־פֿונקט איז די קינהייט אַ העכערע און אינטענס־ווערע מדרגה פֿון לעבן, ווי די רייפֿערע יאָרן פֿונם דערוואַקסענעם. דאָס קינד אין זיינע פֿריע יאָרן איז דער אידעאָלער טיפֿ פֿונם „ליידיקניער“, פֿונם „פּוסט־און־פּאַסניק“. אַלס אַזעלכער ליידיק דאָס קינד ניט פֿון דער לאַסט און דעספּאַטיום פֿון אינטערעסן, וואָס שטעלן זיך אין שפעטערן לעבן אַוועק ווי אַ טונקעלע מחיצה צווישן דעם פֿאַרדאָנהטן מענטשן און דער וועלט. נאָר דער וואָס איז ניט פֿאַרגאַפֿט אויף דער אינטערעסן־ספֿערע פֿון לעבן, וואָס דער־לויבט זיך (אויך אין דער גרעסטער מאַטעריעלער אָרעמקייט) צו טראַכטן „פֿון נעכטיקע טעג און פֿון פֿויגעלעך“ — דאָס קינד — זעט די וועלט אַלס קונסט־ווערק. אַ קינסטלער איז דערפֿאַר נאָר דער וואָס האָט דעם טאַלאַנט צו בלייבן אין די „רייפֿע“ יאָרן אַ שטיק קינד, מיט דער זעעוודיקייט פֿון קינדערשע אויגן, וואָס נעמט זיך דעם לוקסוס צו בלייבן אין אַ געוויסן זינען אַ „ליידיקניער“ אויך דענסטמאָל ווען די סביבה דערוואַרט פֿון אים, ער זאָל זיין

פֿאַרנומען ראשו ורובו מיט „ישׁובו של עולם“. דאָס זעלבע מעג מען זאָגן ניט נאָר וועגן דעם קינסטלערישן, נאָר אויך וועגן רע־ליגיעזן מענטשן. ניט אומזיסט איז דעם עוואַנגעליסטיס אידעאַל געווען: „זייט ווי קינדער“.

אַט דאָס אייגנטלעך האָב איך געהאַט אין זינען ווען איך האָב באַהויפטעט, אַז ביאַליק האָט פֿאַרמאָגט פֿאַרן קינד ניט נאָר ליבע, נאָר אויך רעספעקט. איך וועל דאָס מאַכן נאָך בולטער און נאָך... ריזיקאַלישער: דאָס קינד איז מער מענטש ווי דער רייפֿער „פּאַלנע מענטש“, און דער רייפֿער מענטש לעבט, ניט אין קיין קליינער מאָס, אין זכות פֿון דעם, וואָס ער איז זיין אייגענער פּלאַניאַטאָר — אין זיינע טיפֿערע רעאַקציעס אויף דער וועלט „פּלאַניאַרט“ ער זיינע קינדער־יאָרן. אָבער בעסער וועל איך לאָזן ביאַליקן גופֿא דאָס אַרויסברענגען:

ערגעץ איז, און מיט רעכט, געזאָגט געוואָרן, אַז אַ מענטש זעט און באַגרייפֿט זאַכן בלויז אייזן מאָל אין זיין לעבן: בעת ער איז נאָך אַ קינד. די ערשטע זעאוונגען, ווען זיי זיינען נאָך פֿריש, פּונקט ווי זיי זיינען נאָר וואָס אַרויס פֿונם באַשעפֿערט האַנט, זיי זיינען דער עיקר, דער תּמצית, און די שפּעטערדיקע זיינען בלויז אַ מין צווייטע, געפֿעלערטע אויפֿלאַגע. זיי זיינען אזוי ווי די ערשטע, אַ שוואַכער רמז אויף די ערשטע, אָבער נישט זיי גופֿא. און איך האָב דאָס געלערנט טאַקע אויף זיך אַליין: צלע זעאוונגען, הימלישע און ערדישע, וואָס איך האָב געמאַכט אויף זיי אַ ברכה אין מיין לעבן — האָבן זיך גענערט פֿון דעם כּוח פֿון מיין ערשטן אָנבליק.

די וועלט פֿון דער קינדהייט איז אַ וועלט פֿון הויילע נסים — פֿון אַן אומענדלעכער סעריע „אומגעוויינלעכקייטן“, פֿון זיך וואונדערן און באַוואונדערן. די רוטין און דער רוטינישער בליק פֿון די „רייפֿערע“ יאָרן גיבן ניט קיין לייוונג פֿאַר די וואונדערס און זיינען ניט פּוטר די חלומות פֿון דער קינדהייט; זיי מאַכן נאָר די וועלט באַנאַלער ווי זי איז („געוויינלעכער“) און טעמפּן אָפּ די פֿעאיקייט פֿון זיך־וואונדערן און דעם טאַלאַנט צו באַוואונדערן. דאָס איז אַ שטיקל דערקלערונג פֿאַר אַ רעמעניש אין דער „סטאַ־טיסטיק“: אזוי פֿיל אינטערעסאַנטע קינדער און אזא מאַוימדיקע צאָל אומאינטערעסאַנטע, טראַפֿאַרעטנע „פּאַלנע מענטשן“.

איך נעם מיר ניט די עובדה צו געבן אַ פֿולן אַנאַליז פֿון די דאָזיקע מערקווירדיקע אויטאָביאָגראַפֿישע פֿאַרצייכענונגען. איך האָב נאָר געוואָלט געבן אַ שליטל, מיט וועלכן דער גוטער לייענער

דאָרף, לויט מיין מיינונג, צוגיין צו די דאָזיקע קאָפיטלעך פֿון אומפֿאַרגלייכלעכער פּראָזע אין דער ניי־העברעאישער ליטעראַטור. ביאַליק האָט אונז דאָ געגעבן אַ מוסטער און מייסטערשטיק פֿון אינטראַספּעקציע, פֿון אַריינקוקן אין זיך אַליין — און אין יעדן פֿון אונז. דער פֿאַך־פּסיכאָלאָג קען פֿון די דאָזיקע קאָפיטלעך אַ סך לערנען, און דער פּעדאַגאָג פֿון אונזער צייט, וועלכער איז אַ סך ווייניקער זיכער אין זיך ווי דער דערציער פֿון אַמאָליקע דורות, ווערט דורך אַזאַ דערציילונג געצוואונגען זיך ערנסט צו פֿאַרקלערן. די הויפּט־פּראָבלעם פֿון דער דערציאונג וועט אַפֿשר אַמאָל, אין בעסערע און זעעוודיקערע צייטן, זיין: ווי אזוי ראַטעוועט מען אַפּ דאָס קינד אין מענטשן? פֿון דער קולטור פֿונעם פּרימיטיוון שכל ביז דער היינטיקער פּסיכאָלאָגאָיע איז די פּראָבלעם געווען: ווי אזוי מאַכט מען פֿונעם מענטשן אויס קינד („די דערציאונג פֿאַר רעאַליטעט“). די פּראָבלעם פֿון דער צוקונפֿט וועט אַפֿשר זיין: וואָס טוט מען, אַז דאָס ווערטפֿול קינדישע, דאָס שאַפֿעריש־קינדישע זאָל אין דעם מענטשן ניט פֿאַרוואַנעט ווערן? אַפֿשר געדענקט איר, וואו עס געפֿינט זיך אין תּלמוד אַזאַ אויס־דרוק? „אשרי ילדותנו שלא בישה את זקנותנו“ (וואויל איז צו אונזער קינדהייט, וואָס זי האָט ניט פֿאַרשעמט אונזער אַלטקייט). אין אַ קינפֿטיקן „תּלמוד“ וועט אַפֿשר שטיין: „אשרי זקנותנו שלא בישה את ילדותנו“ (וואויל איז צו אונזער אַלטקייט, וואָס זי האָט ניט פֿאַרשעמט אונזער קינדהייט) ...

*

ביאַליק איז ניט געווען גלייכנילטיק צו אונזער „שפּראַכן־קאַמף“ און ער האָט אין אים פֿאַרנומען אַ באַשטימטע פּאַזיציע. איר פֿאַרשטייט אַליין, אַז איך קלייב זיך איצטער ניט אויפֿסניי אויפֿ־צומישן דאָס דאָזיקע קאָפיטל שטרייטיקייטן אין לעבן פֿון אונזער דור. ווער פֿון אונז האָט נאָך היינטיקע צייטן אַ יצר־הרע פֿאַר דעם מין באַדיקאָרן? אַבער דער קאַמף צווישן העברעאזים און ייִדי־שיום האָט אין ביאַליקן קיין מאָל ניט אָפּגעטעמפּט זיין אייגענעם און אייגנטימלעכן אינטערעס פֿאַר דעם פֿענגאַמען שפּראַך בכלל. יעדער אמתער דיכטער איז אַ מייסטער פֿון שפּראַך, פֿון אַ באַ־שטימטער שפּראַך, אַבער יעדער פֿילאָזאָפֿיש גענויגטער פּאָעט (און וועלכער פּאָעט איז ניט, אויף זיין אופֿן אַ פֿילאָזאָף?) פֿאַרטראַכט

זיך פֿון צייט צו צייט וועגן דעם וועזן פֿונם אינסטרומענט אָדער אָרגאַן מיט וועלכן ער באַנוצט זיך, אָדער וועלכער באַהערשט אים. וואָס איז דאָס פֿאַר אַ דערשיינונג — שפּראַך בכלל?

„אין אַנפֿאַנג שטייט דאָס וואָרט“ — אָן וואָרט איז נישטאָ קיין קולטור: ניט קיין רעליגיע, ניט קיין וויסנשאַפֿט, ניט קיין דיכטונג, ניט קיין סאָציאַל לעבן, ניט קיין ווירטשאַפֿט, ניט קיין פּאָליטיק. אָבער וואָס איז די הויפט פֿונקציע פֿון וואָרט, פֿון שפּראַך, ווען עס האַנדלט זיך ניט וועגן דער אויבערפֿלאַך, נאָר וועגן די טיפֿע־נישן פֿון לעבן? און וואָס איז דער כאַראַקטער פֿון יענער באַזונד־דערער ענערגיע, וואָס דער מין מענטש האָט אין משך פֿון טויזנט־טער און טויזנטער יאָרן אַריינגעלייגט אין אַזאַ מיסטעריעזער שאַפֿונג ווי שפּראַך?

די דאָזיקע פֿראַגע האָט ניט ווייניק אינטערעסירט שאַפֿענהויערן, אַ סך מער האָט זי אינטריגירט ניטשען (זיין אינטערעס אין פֿילאָ־לאָגיע איז געווען הויפטזעכלעך אַ מיסטיש־פֿילאָזאָפֿישער אינטער־רעס). אין אונזערע יאָרן האָט אַ דייטשער ייד, וועלכער האָט גע־וואָלט קאָמבינירן אויף זיינעם אַן אופֿן מיסטיק מיט סקעפטיציזם, פֿריץ מאַאוטנער, געזוכט צו אַנטוויקלען אַ קריטיק פֿון שפּראַך. ווער עס קריטיקירט שפּראַך, קריטיקירט דעם גאַנצן סכּום און דאָס וועזן פֿון קולטור בכלל. מאַאוטנער האָט דאָס פֿאַרשטאַנען און טאַקע דאָס האָט ער זיך פֿאַרגענומען צו טאָן: באַווויזן אַז אַלע אונזערע גייסטיקע דערגרייכונגען זיינען באַזירט אויף אַ פֿיקציע, ווייל די ערשטע און, אַזוי צו זאָגן, די אַלץ־אויפֿפֿאַסנדע פֿיקציע איז טאַקע שפּראַך גופֿא. פֿון שמועסן מיט ביאָליקן האָב איך געוואוסט, אַז ער האָט געהאַט אַ גאַנץ אַלגעמיינע און פֿאַרנעפֿלמע פֿאַרשטע־לונג פֿון שאַפֿענהויערן און ניטשען, און האָט כמעט ניט געוואוסט וועגן דער עקזיסטענץ פֿון פֿריץ מאַאוטנערן. שפּראַך־קריטיק איז אָבער געווען זיינע אַן אייגענע באַדערפֿעניש, פֿאַר וועלכער ער האָט ניט געדאַרפֿט אַנקומען צו קיין שום איינפֿלוסן פֿון דרויסן. צום אַנאַליז פֿון שפּראַך אַלס וועזן (ניט פֿון העברעאיש, ניט פֿון יידיש). ניט פֿון וועלכער ניט איז איינצלנער שפּראַך, נאָר, אין אַלגעמיין, פֿון דעם וואָס אונטערשיידט אַ „מדבר“ פֿון סתּם אַ „חי“ האָט ביאָליקן געצויגן ווי צו אַן אָפּגרונט. אין דעם קורצן אָבער קאָמ־פּאַקטן עסיי, „אומערן פֿאַרהאַנג פֿון שפּראַך“ צוויינגט ער אונז מיט אים מיטצוגיין און זיך שטעלן צוזאַמען מיט אים אויף דעם סאַמע ראַנד פֿונם תּהום.

די דאזיקע אָפּהאַנדלונג דאַרף מען ניט נאָר לייענען, נאָר אין אַ געוויסן זינען אויך שטודירן. „שטודירן“ איז אַפֿשר ניט דאָס פּאַסנדע וואָרט, ווייל עס פּאַרט זיך ערגעץ וואו מיט „קנעלן“, מיט זיין „פּאַרמוחט“. אָבער אַזעלכע עסייען דאַרף מען לייענען ניט סתּם מיטן מוח און ניט סתּם מיט געפֿיל, נאָר מיט דער טאַטאַלי-טעט פֿון אונדזער פּערזענלעכקייט און מיט אַ באַשטימטער אָנ-שטרענגונג פֿון דער „אינטעלעקטועלער פּאַנטאָזיע“. איך ווייס פֿון אַ לייענער, וואָס האָט די אָפּהאַנדלונג פּשוט פּאַרוואָלגאַריזירט. זי האָט אים דערמאָנט, האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן, אָן יענעם פּראַנ-ציווישן דיפּלאָמאַט וואָס האָט געהאַלטן, אַז שפּראַך איז אונז גע-געבן געוואָרן, פּדי מיר זאָלן קענען פּאַרדעקן וואָס מיר מיינען און וואָס פּאַר אַ פּוונות מיר האָבן — ניט אויפֿדעקן.

ניט דאָס האָט, נאַטירלעך, ביאַליק אין זינען געהאַט. די פֿונק-ציעס פֿון שפּראַך איז ביי אים דער העכסטער אויסדרוק פֿון מענטש-לעכער טראַגיק. איר עובדה איז מער צו פּאַרדעקן איידער אויפֿ-צודעקן — אין דעם אוניווערסאַלן און מעטאַפֿיזישן זינען פֿון וואָרט. שפּראַך איז די געניאַלסטע זעלבסט-פּאַנאַרעריי וואָס די מענטשהייט האָט דערפֿונדען. דאָס איז אַפֿשר אויך ניט ריכטיק: שפּראַך איז ניט קיין דערפֿינדונג, מענטשן האָבן קיין שפּראַך ניט געמאַכט, נאָר זי איז ביי זיי אויסגעוואַקסן אָט ווי אין דער ביאָ-לאָגישער וועלט קומט אַמאָל פֿאַר אַז אַ באַשעפֿעניש קריגט צו אַ שוין-אַרגאַן. אָבער אַלע שוין-אַרגאַנען מיט וועלכע חיות זיינען באַשפּאַנקען פּאַרטיידיקן זיי קעגן איינצלע און באַשטימטע ספּנות, בשעת שפּראַך אַלס דעם מענטשנס וויכטיקסטער שוין-אַרגאַן זוכט אים צו פּאַרטיידיקן ניט פֿון איינצלע ספּנות וואָס באַווייזן זיך אין דער סביבה פֿון צייט צו צייט, וואָס אַמאָל זיינען זיי פּאַראַן און אַמאָל זיינען זיי באַזייטיקט, נאָר פֿון דער פֿונדאַמענטאַלער, איי-ביסער ספּנה, אויף וועלכער ער איז פּאַראורטיילט: די ספּנה פֿון זעען פֿאַר זיך נאַקעטן און אייביקן כאַאָס, תּהום. שפּראַך איז אַ פּאַר בריילן, אָדער אַ צווייטע פּאַר אויגן, וואָס אַז מ'קוקט מיט זיי, „ווערט“ פֿונם כאַאָס — קאָסמאָס, פֿון דער אומפּאַרשטענדלעכ-קייט — אַ פּמולקאַרקיטי, פֿון דער רעטעניש — אַן אילוזיע פֿון איר לייזונג. אין גרונט, פֿילט ביאַליק, שטייען מיר שטענדיק ביים אַפּענעם שלונד פֿון אַ תּהום. וואָלטן מיר דעם תּהום געזען ווי ער איז, וואָלטן מיר קיין איין מינוט ניט געקאָנט אויסהאַלטן זיין אימה. קומט שפּראַך און ציט אַרויף אַ מין פּאַרהאַנג איבער דעם

תהום, פֿאַרדעקט אים אַז מיר זאָלן אים ניט קענען זען, און זי צייכנט פֿאַר אונז אַן אויפֿן פֿאַרהאַנג אייניקע סימבאָלן, וואָס פֿרע־טענדירו אונז צו געבן אַ דערקלערונג, אַן אויסטייטשונג פֿונם איי־ביק אומפֿאַרשטענדלעכען. דער אַנעקדאָטישער ייד וואָס פֿאַרשטייט ניט ווי אזוי דער לאַקאָמאָטיוו גייט אָן פֿערד און באַרואיקט זיך נאָך דעם ווי דער אַנדערער ייד, דער „פֿאַרשטייער“, דערקלערט אים אַז ס'איז פֿשוט בתכלית הפשטות, ווייל אין לאַקאָמאָטיוו אַרבעט „אַזאַ מין פֿרוזשינע“, איז גאָרניט אזוי לעכערלעך, ווי מיר מיינען. און אויב ער איז יאָ לעכערלעך, זיינען מיר אַלע מיט אונזערע רעליגיעס, ליטעראַטורן, וויסנשאַפֿטלעכע סיסטעמען און פֿילאָסאָפֿיעס ניט ווייניקער לעכערלעך פֿון אים. ווייל אַלע אונזערע דער־קלערונגען און אויסטייטשונגען, „וויסענישן“ און „לייונגען“ זיינען אין גרונט ניט מער, אין לעצטן חשבון, ווי דאָס אַרויפֿקלעפֿן אויפֿן אומפֿאַרשטענדלעכען אַ צעטל מיט אַ נאָמען, מיט אַ וואָרט, מיט אַ טערמין, מיט אַ פֿאַרמולע, וואָס רופֿט אַרויס די אילוזיע, אַז „אויב אזוי, פֿאַרשטייען מיר שוין וואָס דאָס איז“. שפּראַך און אַלץ וואָס ס'איז אויף שפּראַך אויפֿגעבויט איז, ווי מ'זאָגט אויף מאָדערנעם ענגליש, אַ מין „escapism“, דאָס אומאויפֿהערלעכע, אייביקע זיך־ראַטעווען פֿונם מאַוימדיקן פֿראַגע־צייכן, פֿון וועלכן מיר קענען די וועלט, דאָס לעבן, דאָס זיין בכלל קיין מאָל ניט באַפֿרייען. איז שפּראַך, הייסט עס, אַ ליגן? יאָ, אַ ליגן, ווי ניטשע וואָלט זיך אויסגעדריקט — „אין אויסערמאַראַלישן זינען“. דער אָפּנאַ־רער און דער אָפּגענאַרטער זיינען איינער און דער זעלבער: דער מין מענטש.

נאָך אַמאָל: עס איז ניט מיין עובדה דעם ענין גרינטלעך צו אַנאַליזירן און עס שטייט דאָ פֿאַר מיר אויך ניט די פֿראַגע, צי ביאָליק איז „גערעכט“ אָדער „אומגערעכט“ מיט זיין קריטיק. כ'האָב אויך דאָ געוואָלט געבן בלויו אַ רמז אויף אַ שליסל צו דער אָפּהאַנדלונג, אַ פּונקט פֿון וועלכן מ'דאַרף זיך אָנהייבן באַ־וועגן, כדי די אָפּהאַנדלונג תּוֹפֵס צו זיין ...

*

אַן אַלגעמיינע אָפּהאַנדלונג פֿון דעם עסיי „הלכה און אַנדה“ האָב איך צוריק מיט אַ פּאָר יאָר געגעבן אין אַן אַנדער פּלאַץ. איך וויל מיר איינרעדן אַז אייערע לייענער זיינען אומגעפֿער די

זעלבע וואָס מיינע, און עס איז דערפֿאר ניט נויטיק, איך זאָל דאָ איבערזחורן וואָס כ'האָב געהאַט וועגן דער דאָזיקער פראַכטפֿולער אַרבעט צו זאָגן.

דער אויפֿמערקזאַמער לייענער וועט פֿאַרשטיין פֿונם אָנפֿאַנג אָן, אַז פונקט ווי עס האָט זיך פֿריער ניט געהאַנדלט וועגן אַ באַשטימטן לשון, נאָר וועגן שפראַך בכלל, אזוי האַנדלט זיך דאָ ניט וועגן אַ באַשטימטער סיסטעם פֿון הלכה און וועגן דער ספּעציפֿ־שער אַגדה פֿון אַן איינצלנעם פֿאַלקס. אַלס אילוסטראַציע נוצט ביאַליק (עס וואָלט געווען אומנאַטירלעך ווען ער וואָלט דאָס ניט געטאָן) די ייִדישע הלכה און שאַפֿונגען פֿון דער ייִדישער אַגדה. זיין טעמע איז אָבער הלכה בכלל און אַגדה בכלל, אַלס צוויי מאַניפֿעסטאַציעס פֿונם מענטשלעכן שעפֿערישן גייסט, אָדער, ווי ביאַליק אַליין דריקט זיך אויס, אַלס צוויי „סטילן“.

אויף אַן אַנדער אופֿן האָט אין דער נייִהעברעאישער ליטעראַ-טור די זעלבע טעמע דיסקוטירט אַהד־העם, ווען ער האָט געצויגן זיין אונטערשיידונגס־ליניע צווישן „נביא“ און „כהן“. דער נביא איז דער וויזיאָנער, דער מענטש פֿון אינטואַציע און ספּאַנטאַנע זע־אונגען, און, פֿון אַ געוויסן שטאַנדפּונקט, דער בעל־אַגדה. דער כהן האָט צו טאָן ניט מיטן אויפֿבלייז פֿונם געדאַנק אָדער פֿונם לירישן נשמה־צושטאַנד, נאָר מיט דער פֿאַרקערפּערונג פֿון אַן אמת אין חעשׂים — אין קאָנקרעטע מצוות, אין מנהגים, אין דעם ריטם פֿון צערעמאָניאַל. ביאַליקס אינטערעס צו דער דאָזיקער טעמע איז אָבער אַרויסגערופֿן געוואָרן ניט אין גאַנצן פֿון די זעלבע מאַטיוון, צוליב וועלכע אַהד־העם האָט אַמאָל געגעבן זיין כאַראַקטעריסטיק פֿון די דאָזיקע צוויי מענטאַליטעטן: דער נביאישער און דער פּוהנישער. ביאַליק האָט דאָ געוואָלט דערגרייכן אויך אַ באַשטימטן מוסר־השפֿל — און ספּעציעל פֿאַר אונזער צייט.

אין זיין אויטאָביאָגראַפֿישער דערציילונג איז ביאַליק דורך און דורך אַן אינדיווידואַליסט. זיין טעמע אין יענע קאַפיטלען איז, אין אַ גרויסער מאָס, דער יחיד — באַזונדערס דער קינדישער יחיד — אינם רשות הרבים. אין זיין עסיי וועגן שפראַך איז זיין קעגנ־שטאַנד ניט דער יחיד אַלס אַזעלכער און ניט דער פֿלל פֿון יחידים, נאָר דער חוץ: מענטש בכלל, זיין שיקזאַל און זיין טראַגיק, און ניט אין זיין היסטאָרישער ראַמע, נאָר אין זיינע קאָסמישע באַציאָונגען. אין „הלכה און אַגדה“ איז זיין קעגנשטאַנד — דער פּלל אין זיין קולטור־היסטאָרישער אנטוויקלונג.

דער פלל (יעדער פלל) האָט היסטאָריש געלעבט אי מיט אַגדה, אי מיט הלכה. דער הינטערגרונט פֿון יעדער קולטור איז — אַגדה, אָבער דער גייסט פֿון יעדער גרויסער אַגדה האָט היסטאָריש שטענדיק געזוכט פֿאַר זיך אַ קאָנקרעטע פֿאַרקערפערונג אין אַ סיסטעם פֿון האַנדלונגען, מצוות, צערעמאָניעס, ריטואַלן, קאָלעקטיווע סימבאָלן. אין פֿאַרשידענע צייטן און אין פֿאַרשידענע פֿאַרמען איז אָבער, ביי יידן און ביי נישט־יידן, אויפֿגעשוואָומען די פֿראַבלעם: אויב אַגדה (דאָס שעפֿעריש־„נביאישע“, ווי אַהר־העם וואָלט זיך אויסגעדריקט), איז די באַוועגנדע קראַפֿט פֿון קולטור, קען מען זיך אָפֿשר באַגיין אָן הלכה? פֿאַרוואָס זאָל מען זיך ניט קענען באַגיין מיטן „יאָדער“ אָן דער „שאַלעכץ“? די טראַגישע סצענע צוריק מיט ניינצן יאָרהונדערטן, ווען יידנטום און קריסטנטום („די מוטער און די טאָכטער“) האָבן זיך דערווייטערט איינס פֿונם אַנדערן און נאָך דעם אויף זייער אַ לאַנגער צייט זיך געוואָרן דע־שונאים, איז אין אַ גרויסער מאָס דער רעזולטאַט פֿון אַזאַ קאָנפֿליקט צווישן בעלי הלכה און בעלי אַגדה. דאָס קריסטנטום האָט אין זיך געטראָגן אַ טענדענץ צו ווערן אין גאַנצן אַן אַגדה־רעליגיע (און איז דאָס ניט געוואָרן...), אָן וועלכער ניט איז פֿאַר־בינדונג מיט הלכה. דער פֿאַטאָס פֿון יידנטום האָט זיך אין משך פֿון אַ סך דורות אויסגעדריקט אין הלכה — אמת, אין הלכה וואָס ווערט געשפּיזט, ביודעים און נאָך מער בלאַ יודעים, פֿון אַגדה. דאָס קריסטנטום האָט אַרויסגעוויזן אַ נייגונג צו ווערן אַ ספּעציעל־פּייע אַגדה־רעליגיע (אמונה איז אַלץ, מעשים זיינען גאָרניט!) אָפֿשר דערפֿאַר וואָס עס האָט אין זיך געטראָגן אַ שטאַרקע אינדי־וויזאַליסטישע טענדענץ, בשעת יידנטום האָט קיין מאָל ניט גע־וואָלט אויפֿגעבן זיין סאָציאַלן כאַראַקטער. שפּעטער זיינען, אין פֿאַרשידענע פעריאָדן, אין קריסטנטום נופֿא פֿאַרגעקומען גאַנץ שאַרפֿע קאָנפֿליקטן צווישן ריינע בעלי־אַגדה (אַנטינאָמיאַניסטן) און אַזעלכע וואָס האָבן געהאַלטן, אַז געוויסע מצוות מעשיות און אַ געוויסע הדרכה פֿאַר האַנדלונגען בכלל זיינען אַן אָרגאַנישער טייל פֿון רעליגיע. פֿון דער אַנדערער זייט, האָבן זיך ביי יידן אין געוויסע צייטן באַוויזן (כאָטש ניט קיין זייער בולטע, יעדנפֿאַלס ניט קיין רעוואָלוציאָנערע) אַנטי־הלכה טענדענצן — צווישן מקובלים און חסידים. אָבער ביאָליקן אינטערעסירט ניט נאָר די געשיכטע פֿון אַזעלכע, אָפֿענע אָדער פֿאַרמאַסקירטע, קאָנפֿליקטן צווישן בעלי אַגדה און בעלי הלכה. פֿאַר אים איז דאָס אַן אַקטועלע טעמע פֿון

אונזער צייט, און דער פועל יוצא פֿון זיין אַנאַליז איז אַ גאַנץ
אויסגעשפּראַכענער און קלאַרער.

אין קאָנקרעטן לעבן — באַזונדער אין סאָציאַלן לעבן, אין
לעבן פֿון אַ פֿאַלק אָדער פֿעלקער — שטייט אַגדה, מעג זי זיין
די נאָבעלסטע און די העכסטע, פֿאַר דער געפֿאַר פֿון פֿרוכטלאַך־
זיקייט, אויב זי גייט ניט האַנט אין האַנט מיט הלכה, אויב זי
קריגט ניט אין איר קיין אָנשפּאַר און ווערט ניט דורך איר פֿאַר־
קערפּערט. בלויז אַגדה (פֿילאָזאָפֿיע, אַבסטראַקטע עטישע „ווערטן“,
עלעמענטן פֿון אַמונה, עסטעטישע איבערלעבונגען אַזו"ו), באַזונ־
דערס ווען עס האַנדלט זיך וועגן אַ פֿלל, קען לייכט פֿאַרוואַנדלט
ווערן אין „שווערמעריי“, וואָס זאָל דעם פּראָצעס און אינהאַלט פֿון
פֿאַלקס־לעבן ניט באַפֿרוכפּערן. פֿלל־לעבן מוז האָבן אַ סיסטעם פֿון
פֿלל־„אַטמען“, פֿון קאָאָרדינירטע און קאָלעקטיווע האַנדלונגען,
באַשטימטע נאָרמעס, געזעצן און קלאַרע מעטאָדן לויט וועלכע די
געזעצן דאַרפֿן דורכגעפֿירט ווערן אין לעבן, און דערצו נאָך אַ באַ־
שטימטע סימבאָליק, וואָס זאָל באַווירקן דאָס לעבן פֿונם פֿלל און
פֿון די יחידים, פֿון וועלכע דער פֿלל באַשטייט. אָן דעם מוז פֿריער־
שפּעטער דער סאָציאַלער אָרגאַניזם זיך צעפֿאַלן. ביאַליק איז דאָ
ניט דער אַדוואָקאַט פֿון אַ באַשטימטער צאָל איינצלנע, דורך דער
פֿאַרגאַנגענהייט שוין סאַנקציאָנירטע הלכות, אָן וועלכע מיר זאָלן
זיין מחוייב זיך צו האַלטן. ניט די קאָנקרעטע, באַקאַנט־טראַדיציאָ־
נעלע הלכות אַלס אַזעלכע אינטערעסירן אים, נאָר הלכה אַלס פֿע־
נאָמען און אָרגאַניזירנדיקע קראַפֿט. כאַטש ער זאָגט דאָס ניט
בפֿירוש, אָבער מ'מעג אים צושרייבן, אויפֿן גרונט פֿון זיין געדאַנ־
קע־גאַנג, אַן אַפֿאָרזיום וועלכן ער האָט קיין מאָל ניט גענוצט:
„מצווה הולכת ומצווה באה, וההלכה לעולם עומדת“ (לויטן ריטם
פֿון קהלת: אַ מצווה פֿאַרגייט און אַ מצווה אַנטשטייט, אָבער די
הלכה בלייבט אויף אייביק). אַ נייער, רעוואָלוציאָנערער דור קען
זיך אָפּזאָגן פֿונם אַלטן שולחן ערוך און זיך שאַפֿן אַ נייעם;
ער טאָר אָבער ניט בלייבן אָן אַ שולחן ערוך בכלל.

דערפֿאַר שטעלט ביאַליק אַוועק איינס אַנטקעגן דער אַנדערער
„חיבה“ און „חובה“. „חיבה“, ליבהאָבעריי, איז ניט דאָס זעלבע
וואָס ליבע. אמתע, קרעפֿטיקע ליבע איז מחייב, לייגט אַרויף פֿליכטן,
ווערט אַליין פֿאַרוואַנדלט אין „חובה“ — פֿליכט.

איך פֿיל, אַז אין „הלכה און אַגדה“ באַהאַנדלט ביאַליק, ווי
איך האָב שוין באַמערקט, אַ טעמע פֿון אונזער צייט — ניט בלויז

אן אקאדעמיש-ליטערארישן ענין. ביאליק נעמט דאָ אָן די פּאָר-
זיציע פֿון אַ סאָציאַלאָג און אַ סאָציאַל-פּעדאָגאָג. ער זעט די גע-
פֿאַרן אין אונזער מאָדערנעם לעבן, באַזונדערס די געפֿאַרן אין
יידישן לעבן. אידעען אַליין קענען דער וועלט קיין גאָולה ניט
ברענגען; פֿרי די אידעען זאָלן רעאַליזירט ווערן, מוז מען אָנקומען
צו די סציפֿלין. זעלבסט-רעאַליזאַציע אין לעבן פֿון יחיד אָדער אין
לעבן פֿון פֿלל איז אוממעגלעך אָן אַ באַשטימטער הלכה — אָן אַן
„עול ברזל“ (אייזערנער יאָך), וואָס סיי דער פֿלל און סיי דער
יחיד נעמען אויף זיך.

קעגן וועמען האָט ביאליק דעם עסיי געשריבן? קעגן אַלע מינים
„חובבים“, קעגן חובביס-אַציאָליזם, קעגן חובבי-פּאַציפֿיזם, קעגן
חובבי-ציוניזם, און קעגן אַלע „שיינגייסטער“ מיט אַ לויזן אורח-
חיים, אָדער גאָר אָן אַן אורח-חיים בכלל. אין זיין לשון: קעגן
„בעלעטריסטישער“ קולטור, וועלכע איז קינסטלעריש נאָר אויף
דער אויבערפֿלאַך, ווייל איר פֿעלט דער גרויסער עיקר: די קראַפֿט
צו מאַכן דעם מענטשן גוֹפֿא פֿאַרן מאַטעריאַל פֿון קונסט און
אים קאָנקרעט איבערמאָדעלירן לויט אַ באַשטימטער וויזיע — דאָס
וואָס אייניקע אין אונזער דור האָבן באַצייכנט אַלס „הגשמה עצמית“
(זעלבסט-פֿאַרווירקלעכונג). זעלבסט-פֿאַרווירקלעכונג קען אָן הלכה
ניט געשען.

*

די דריי שאַפֿונגען, וועגן וועלכע איך האָב דאָ געמאַכט מייע
אומסיסמעמאַטישע באַמערקונגען, ווייזן אונז, ווייל איך גלויבן, דריי
פּראָפֿילן פֿון ביאליקס פֿיזיאָנאָמיע. איך וועל צו קיינעם קיין תּר-
עומות ניט האָבן, אויב ער וועט דעם דאָזיקן זאַץ ניט אָננעמען —
אויב איינער וועט באַהויפטן, אַז דאָס זיינען ניט קיין פּראָפֿילן, נאָר
גיכער אַן אויסדרוק פֿון אינעווייניקסטע קאָנפֿליקטן, וואָס ביאליק
האָט אין זיך געטראָגן. ביאליק איז ניט געווען און ניט געוואָלט זיין
קיין אַרכיטעקט פֿון אַ סיסטעם. ביי אַ ברויזנדן דיכטער ווי ער איז
געווען (אויך אין זיין פּראָזע) זיינען אונז זיינע קאָנפֿליקטן ניט
ווייניקער טייער, ווי זיינע „האַרמאָניעס“.

איינס איז זיכער. דער נייער באַנד וואָס איר ברענגט איצטער
צום יידיש-לייענענדיקן עולם, איז אָנרעגנד ווי גאָר ווייניקע ביכער
וואָס זיינען דערשינען אין אונזערע יאָרן.

חיים גרינבערג

עסייען, רעדעס, בריז

הלכה און אגדה

די הלכה האָט אַ צאָרנדיק פנים, די אגדה — אַ שמייכלענדיק פנים. די — איז אַ שטרענגע, אַ האַרבע, האַרט ווי אייזן — מידת הדין; און די איז מוחל אויף דאָס איריקע, אַ לייכטע, אַ צאָרטע — מידת הרחמים. די — אַז זי מאַכט אַ גזירה — איז זי אומקאָמפּראַמיסלעך: איר יאָ — איז יאָ, איר ניין — איז ניין; און די — האַלט זיך אָן עצה און רעכנט זיך מיט די מענטשלעכע כחות און כאַראַקטער: יאָ און ניין און נאָכגיביק. די — איז שאַלעכץ, גוף, טאַט; און די — איז יאָדער, נשמה, כוונה. דאָ — פֿאַרשטיינערטע פינקטלעכקייט, מוז, פֿאַרשקלאַפֿונג, און דאָ — שטענדיקע באַנייאונג, פֿרייהייט, רשות. ביז דאָנען — וועגן דער הלכה און אגדה, וואָס אין לעבן; און וועגן דער הלכה און אגדה, וואָס אין לייטעראַטור, קען מען צוגעבן: דאָ — טרוקענע פּראָזע, אַ פֿעסט־געשטעלטער, אויס־געשמידטער סטייל, אַ גרויע מאַנאָטאָנע שפּראַך — די מלוכה פֿון שכל; און דאָ — זאָפֿטיקייט פֿון פּאָעזיע, אַ פֿליסנדיקער, תמיד זיך בייטנדיקער סטייל, אַ פֿאַרביקע שפּראַך — די מלוכה פֿון געפֿיל.

צו די דאָזיקע אַדיעקטיווע קאָנטראַסטן בנוגע דער הלכה און אגדה קען מען צוגעבן גאָר אַן אַ שיעור נייע, און אין אַלע וועט שטעקן אַ גע־וויסער טייל אמת, אָבער, צי קען מען פֿון דעם דרינגען — ווי אַ סך מענטשן מיינען — אַז הלכה און אגדה זיינען איינע די אַנדערע שונאים, אַ זאָך און איר קעגנזאָץ?

די, וואָס מיינען אַזוי, פֿאַרבייטן סובסטאַנץ מיט צושטאַנד און פֿאָרם מיט מאַטעריע, און צו וועמען זיינען זיי געגליכן? צום יעניקן וואָס האַלט, אַז דאָס וואָסער און אייז פֿון טייך זיינען צוויי באַזונדערע מאַטע־ריעס. די הלכה און אגדה זיינען באמת נישט מער, ווי צוויי אין איינס, צוויי פּנימער פֿון איין און דער זעלבער באַשעפֿעניש. די באַציאונג צווישן די ביידע איז ווי די באַציאונג צווישן טאַט, קאָנקרעטער פֿאָרם, און וואָרט. די הלכה — איז די קריסטאָליזאַציע, דער לעצטער נויטווענדיקער תמצית פֿון דער אגדה; די אגדה — איז די איבערשמעלצונג פֿון הלכה, דאָס רוישן פֿון דעם האַרצנ'ס תביעות אין זייער געלאָף צום ציל — דאָס איז

די אגדה; דאָס פּלאַץ פֿון רו, די באַפֿרייאונג פֿון אַלע תּביעות און זייער איינ־
 שטעלונג — דאָס איז די הלכה. דער חלום לויפֿט און ציט זיך צום באַ־
 שייד, דער ווילן — צו דער טאַט, דער געדאַנק — צום וואָרט, דאָס בליי־
 עכץ — צו דער פּרי, און די אגדה צו דער הלכה. אָבער אין דער פּרי־
 גופֿא ליגט שוין באַהאַלטן דער קערן פֿון וועלכן אַ נייע בלום וועט אויפֿ־
 קומען. אַ הלכה וואָס הויבט זיך אויף צו דער מדרגה פֿון אַ סימבאָל —
 און אַזעלכע זיינען פֿאַראַנען, ווי עס וועט דערקלערט ווערן ווייטער —
 ווערט אַזיין אַ מאַמע פֿון אַ נייער אגדה, ענדעך צו איר, צי אין אַן אַנדער
 אויסזען. אַ לעבעדיקע, געזונטע הלכה איז אַ געוועזענע אַדער צוקונפֿ־
 טיקע אגדה, און דאָס אייגענע פֿאַרקערט. דער אָנהויב און סוף פֿון ביידע
 זיינען פֿאַרקניפט און פֿאַרבונדן איינס מיט דאָס אַנדערע. און וואָס זיי־
 נען אַלע תּרי"ג מצוות פֿון דער תּורה, אויב נישט דער לעצטער דורכגע־
 לייטערטער תּמצית פֿון מיטאַס, לעגענדעס און אוראַלטע מנהגים —
 תּורה פֿון דעבן און תּורה פֿון מויל און האַרץ — וואָס האָבן לכתּחילה
 אַרומגעשוועבט אין דער לופֿטן וויפֿיל טויזנטער יאָרן, ביז זייער צייט איז
 געקומען קריסטאָאָלויזירט צו ווערן אין פֿאַרם פֿון געזעצן, אויסגעהאַקט אין
 שטיין און פֿאַרשריבן אויף פֿאַרמעט? די געזעצן פֿון קרבנות, טומאה און
 טהרה און פֿאַרבאַטענע מאכלים — האָבן זייער יסוד אין דעם כּהנים־
 מיטאַס; די מצוות פֿון די יום־טובים זיינען פֿאַרבונדן מיט די היסטאָרישע
 באַציאָנאַלע לעגענדעס; און די מצוות צווישן מענטש און מענטש — אין
 די געפֿידן פֿון גערעכטיקייט און רחמנות, געפֿידן, וואָס די אנשי־סגולה פֿון
 פֿאַלק האָבן זיי געגעבן אויסדרוק, אָבער אפֿילו נאָכדעם, ווען זיי זיינען
 פֿאַרקערפּערט געוואָרן אין שריפֿט — זיינען זיי דאָך נישט פֿאַרשטיי־
 גערט געוואָרן, ווייז די תּורה פֿון האַרץ און מויל איז באמת ניט בטל גע־
 וואָרן אפֿילו אויף איין רגע, און איר לעבעדיקע צירקולירנדיקע לופֿט האָט
 זיך געהאַלטן אין איין רעגן און באַוועגן זיך אין שריפֿט, כדי זי צו האַלטן
 לעבעדיק, זי אויסצוברייטערן אַדער זי איינצושרומפּן, און אַפֿטמאַל אפֿידן
 זי אַפּצושאַפֿן פֿאַר אַ ווייז אַדער פֿאַר גאַנצע דורות, אַרץ דויט די נייע
 באַדערפֿענישן, אַדער אפֿילו באַנייטע אַנשוואונגען און גלויבנס, ניט נאָר
 האָט „משה געשריבן און יחזקאל האָט בטל געמאַכט“ — נאָר אפֿילו עפעס
 איינער אַ „דניאל חייטא“ האָט זיך ניט אַפּגעשטעצט פֿון אַנצוגרייפֿן זייער
 שטאַרק אַ האַרבן „לאו“ פֿון דער תּורה, און געהאַפֿט, אז ער וועט לעתיד־
 לבוא בטל ווערן. פּראַצעסן פֿון שמעלצונג און קריסטאָאָלויזאָציע אין הלכה
 און אגדה קען מען ממש אַנטאַפּן מיטן אויג, דערהויפּט, אין צייטן פֿון

הלכה און אגדה

„איבערקערענישן“ און ווען נייע געזעצן ווערן פֿאַרמירט, און זיי זיינען אָפֿן און באַקאַנט צו יעדן איינעם. די אַלטע פּסול־געוואָרענע הלכה גייט ווידער אַרונטער אין שמעלצטיגל פֿון האַרצן און ווערט איבערגעגאַסן אין אַן אגדה — אין דעם פֿריערדיקן אויסזען, צי אין אַן אַנדער אויסזען — און די דאָזיקע קערט זיך צוריק פֿון דאָרטן אַ געלייטערטע און קומט אַריין אין די ראַמען פֿון געדאַנק און טאַט, קריסטאָליזירט זיך ווידער אין אַ הלכה אָבער שוין אין אַ פֿאַרבעסערט און באַנייט געשטאַלט. די הלכה איז אַזאַ ניט ווינציקער שעפֿעריש פֿון דער אגדה. די קונסט אירע איז די גרעסטע אין דער וועלט: די קונסט צו לעבן און פֿון לעבנס־וועגן; איר מאַטעריאַל: דער לעבעדיקער מענטש מיט אַלע זיינע גע־פֿילן; אירע מיטלען — אינדיווידועלע, סאָציאַלע, נאַציאָנאַלע דערצי־אונג; און אירע פֿרוכטן: אַ קייט פֿון אומאויפֿהערלעכע טעג פֿון לעבן און גוטע מעשים, דאָס אויסלייגן אַ וועג דורך די שטרויכלונגען און שטערונגען צווישן יחיד און רבים, אַן אויסגעבעסערטער לעבנס־רייטם. די שאַפֿונגען פֿון דער הלכה זיינען נישט, ווי די שאַפֿונגען פֿון די אַנדערע קונסטן — סקולפּטור, מאַלעריי, אַרכיטעקטור, געזאַנג, פּאָעזיע — וואָס זיינען קאַנצענטרירט און פֿאַראייניקט אין מאַטעריע, אין פּלאַץ, אין צייט, נייערט, זיי ווערן צונויפֿגעשטעלט ביסלעכווייז, שטריך נאָך שטריך, פֿון גאַנצן שטראָם פֿון מענטשנ'ס לעבן און זיינע מעשים, וואָס גיבן צום סוף איין סך־הכל, אַמאָל אַ שלימות־דיקן, אַמאָל אַ געפֿעלערטן. די הלכה איז אַ קונסט אַ דערצייערישע, די פעדאָגאָגישע קונסט פֿון אַ גאַנצער אומה, און אַלע אירע פֿאַרקריצונגען אין דער נשמה פֿון פּלאַק, סיי די גרעבערע סיי די דינערע, ווערן אַריינגעשניטן דורך רוח־הקודש און העכסטער חכמה, וואָס זעט פֿאַראויס פֿונם אָנהויב די ווייטגייענדסטע רעזולטאַטן. טאָג נאָך טאָג, שעה נאָך שעה, און אַ רגע נאָך אַ רגע, פֿאַרנעמט זי זיך פֿליי־סיק מיט פֿורעמען בלוזי איין צורה: די פֿיזיאָנאָמיע פֿון מענטשן, דעם צלם־אלוקים אין מענטשן. דער קעלנער „דאָם“, דער מילאַנער „דאָם“, נאָט־דאָם דע פּאַרי — זיינען פֿאַרפֿאַלקאַמט געוואָרן און געוואָרן דאָס וואָס זיי זיינען דורך דער אָנשטרענגונג פֿון וועלט־קינסטלער אין אַ משך פֿון וויפֿיל הונדערטער יאָרן. איטלעכער קינסטלער אין זיין צייט האָט אָפּגעגעבן זיין לעבן און זיינע בעסטע שעפֿערישע כוחות אין אַן אַרבעט וואָס איז אים פּערזענלעך געווען הייליק. און ס'איז קיין ספֿק ניט, אַז בלוזי דורך דעם, וואָס זיי האָבן זיך איבערגעגעבן צו אַן איינציקן צענטראַלן געדאַנק, דערהויבן ביי זיי אין די אויגן, האָט זיך זיי די „מלאכת־שמים“

אזוי איינגעגעבן. אט דער געדאנק — בויען אַ הויז פֿאַר זייער גאָט — האָט געשוועבט פֿאַר זייערע אַלעמענס אויגן, אין דער בחינה פֿון „אין דעם געשטאַלט וואָס ס'ווערט דיר באַוויון“ — האָט אויף זיי געמאַכט רוען דעם רוח־הקודש, האָט געפֿירט זייער קאַמפּאַס, סקווער, ווירע און דעם פענזל אין זייער האָנט און דיקטירט אין זייערע אויערן יעדן שטריך און איינקרייך, יעדן שטיין און ציגל, וואָס האָבן זיך לִסוף צונויפֿגענומען, נאָך הונדערטער יאָרן אַרבעט פֿון מענטשן, צעשפּרייט אין צייט און רוים, אין איין מעכטיקן און פרעכטיקן בנין. אידן האָבן זייערע אָן אייגענע פרעכ־טיקע שאַפֿונג — אַ דערהויבענעם הייליקן טאַג: די מלכה שבת. אין דער פֿאַקס־פֿאַנטאַזיע איז זי געוואָרן אַ לעבעדיקער נפֿש, אין געשטאַלט און און אויסזען, פֿילקאַם אין ליכט און שיינקייט. דאָס איז די מלכה שבת, וואָס גאָט האָט אַריינגעבראַכט אין זיין וועלט ווען מעשה־בראשית האָט זיך געשלאָסן, כדי „די שיינע געמאַלענע חופּה זאָל ניט בלייבן אָן אַ כֶּלֶה“.

זי, וואָס איז געווען גאָט'ס שענסטע צירונג אין זיין שאַצקאַמער, און גאָט האָט פֿאַר איר קיין שענערן בן־זוג ניט געפֿונען ווי דאָס פֿאַלק ישראל, זיצט לויט אַ צווייטער לעגענדע, ווי אַ פּרינצעסין, ווי אַ כֶּלֶה צווישן אירע פֿריינדינס איינגעפֿאַסט, באַהאַלטן אין אַ היכל אין גן־עדן אין אַ זי־בעטן חדר, און אירע זעקס מיידלעך, די זעקס אַרבעטס־טעג, טוען זי באַ־דינען. ווען זי קומט אַריין אין שטאַט — ווענדן אַרע זייערע פּנימ'ער צום אַריינגאַנג און זיינען זי מקבל־פנים מיט ברכות: „קום, כֶּלֶה! קום, כֶּלֶה! דו מלכה שבת!“ און חסידים גייען אַרויס אין פֿעלד צום קבלת־פנים.

איינמאַל איז זי אפֿילו געקומען צו חלום דעם אבן־עזרא, און זי איז געווען פֿאַרביטערט און פֿאַרטרויערט, און האָט דורך אים געשיקט אַ בריוו צו איר באַשערטן ישראל, דאָס איז זיין באַוואוסטער „אגרת־השבת“. אַלע אידי־שע פּאַעטן, פֿון ר' יהודה הלוי ביז היינע'ן, האָבן צו איר געזונגען לידער און לויב־געזאַנגען. איז זי דען ניט קיין פֿולקאַמענע לעגענדאַרע שאַפֿונג? איז דען זי גופּא ניט אַ קוואַל פֿון לעבן און קדושה פֿאַר אַ גאַנצער אומה, אַ קוואַל, וואָס פֿליסט מיט רוח־הקודש פֿאַר זינגער און פּאַעטן? און פֿונ־דעסטוועגן, ווער קען עס זאָגן, ווער קען באַהויפטן, וועמעס שאַפֿונג זי איז, דורך וועמען איז זי געוואָרן דאָס וואָס זי איז: דורך דער הלכה, צי דורך דער אגדה? הונדערט זיבן און פֿופֿציק בלעטער זיינען פֿאַראַגען אין דער מסכתא שבת און הונדערט מיט פֿינף אין מסכתא עירובין, און קיין אגדה איז דאָרט כמעט אינגאַנצן נישט פֿאַראַגען. דאָס רוב פֿאַרהאַנדלונגען זיי־נען קליינע איינצלהייטן פֿון הלכות וועגן די ל"ט מלאכות און זייערע

הלכה און אגדה

תולדות און וועגן דער איינשטעלונג פֿון תחום־שבת. וואָס פֿאַר אַ גייסטיקע מי! סאַראַ פֿאַרשווענדונג פֿון חריפות אויף יעטוועדער קלייניקייט! און אַז איך גיי אַדורך די בלעטער און זע די גרופעס תנאים און אמוראים אין זייער אַרבעט, זאָג איך צו זיך: פֿאַרוואָר, די קינסטלער פֿון לעבן זע איך פֿאַר מיינע אויגן! די קינסטלער פֿון לעבן ביי דעם וואַרשטאַט, ביי זייער אַרבעט! אַזאַ אינטענסיווע גייסטיקע אַרבעט ווי די דאָזיקע, אַ מיזביקע און ריזיקע אין דער זעלבער צייט, אַן עבודה לשמה, דורך גרעניצלעזער פֿיבשאַפֿט און גלויבן, איז אוממעגלעך אַן רוח־הקודש. יעדער איינציקער פֿון די דאָזיקע יחידים האָט געטאַן דאָס זייניקע לויט זיין כאַראַקטער און לויט זיינע פֿערזענלעכע נייגונגען, השגות און איינשטעלונגען, און אַלע אינאיינעם האָבן זיי זיך געבויגן פֿאַר אַ העכערן רצון, וואָס האָט זיי באַ־צוואונגען. ניט אַנדערש, אַז איין מעכטיקע אידייע, איין געהויבן בילד פֿון שבת האָט געשוועבט פֿאַר די אויגן פֿון די דאָזיקע פֿאַנאַדערעגעשיידטע מענטשן, און דער גייסט פֿון שבת האָט זיי צונויפֿגעקליבן אַהער פֿון אַלע דורות און האָט זיי געמאַכט פֿאַר שותפים אין זיין שאַפֿונג און פֿאַרפֿאַלקאַ־מונג. יעדע פֿראַגע און יעדע אַפּווענדונג, יעדער צוים און יעדער גדר — איז ניט מער, ווי אַ קינסטלערישער שטריך, נאָך אַ צוגעגעבענער קריץ אויפֿן בילד, אַ נויטווענדיקער שטריך און קריץ, ווייל אַן זיי — וואַלט דאָס בייד נישט זיין דאָס וואָס עס באַדאַרף זיין. און וואָס איז די פֿרוכט פֿון דער דאָזיקער מיט־מאַכנדיקער אַרבעט פֿון דער הלכה? — אַ טאַג וואָס איז אינגאַנצן אגדה.

אזעלכע ביישפּילן זיינען פֿאַראַן ניט ווייניק. אַט איז יום־כּפור, פּסח און אַלע אַנדערע יום־טובים. קיינער קען ניט לייקענען, אַז זייער יסוד איז תּפֿארת, שיינקייט אין דעם העכסטן זינען פֿונם באַגריף. זיי זיינען עס־טעטישע שאַפֿונגען פֿור מיט לעבעדיקן און באַלעבנדיקן אינהאַלט, מיט דערהויבענער כּוונה, הגם זיי קומען אַרויס פֿון דער האַרבער, אכזריות־די־קער הלכה, און אַלע זיינען זיי אַרומגערינגלט פֿון אַלע זייטן מיט אירע צוימען. ווען די קינסטלער פֿון די אומות־העולם זיינען געזעסן ביי זיך אין די סטודיאָס און האָבן מכוון געווען ווי אַזוי אַריינצוגעבן האַרמאָניע און פּראַפֿאַרציע אין אַ מירמלשטיין, לַמשלָה, צו באַפֿרידיקן דעם עסטעטישן גע־נוס פֿון מענטשן — זיינען אין דער אייגענער צייט געזעסן די אידישע תּלמיד־חכמים אין זייערע בתי־מדרשים און האָבן מכוון געווען דורך רוח־הקודש און מיט קלאַרער פֿאַרשטענדעניש די מידות און גייסטיקע האַר־מאַניע פֿון גערעכטיקייט, לַמשלָה, ווי מהנה צו זיין און אויסצובעסערן דעם

מענטשן גופא, „צו דייטערן דעם מענטשן“. איך וויל דאָ גיט מכריע זיין, ווער פֿון זיי האָט דעם פֿאַרצוג, אָבער איך מײן, אַז סײ די און סײ יענע, זײנען שעפֿערישע ווערק, אײדייען וואָס זײנען קאָנקרעטיזירט געוואָרן, גע־דאָנקען וואָס זײנען אַרויס מן הכּח אל הפּועל דורך דעם שאַפֿנדיקן גײסט פֿון מענטשן. אין בײדע איז פֿאַראַנען פּלאַץ פֿאַר דער מדה פֿון תּפֿארת, זיך צו אַנטפֿעקן אין איר פֿולן גלאַנץ, און בײדע דאַרפֿן אַנקומען צו רוח־הקודש און רחמי־שמים. דער אונטערשיד צווישן זיי איז אַן ענין פֿון די מאַטעריאַל און מיטלען, ממש אַזוי ווי אין אַזעלכע קאָנווענציאָנעלע קונסטן, צום בײשפּיל, ווי מאַלעריי און מוזיק. אָבער עס איז פֿאַראַן אין אַ פֿונדאַמענטאַלער אונטערשיד. די שאַפֿונגען פֿון די קאָנווענציאָנעלע קונסטן, דערפֿאַר וואָס זיי ווענדן זיך צום מענטשן ווי אַ פּרט, און דער־פֿאַר וואָס זיי זײנען באַגרעניצט און אײנהײטלעך, וואָס איז שײך מאַטעריאַל, פּלאַץ און צײט, לאָזן זיי זיך באַאָבאַכטן מיטאַמאָל פֿון אַדע זײטן און פֿון נאָענט; גיט אַזוי אָבער איז מיט די שאַפֿונגען פֿון הלכה, וואָס זײנען באַ־צוועקט אויך פֿאַרן גאַנצן כּלל, און זײערע חלקים שפּרײטן זיך אויס אין זײערע מאַטעריאַלן, אין פּלאַץ און צײט אײבער אַ גרויסן שטח, און דערי־בער, לאָזט זיך זײער פֿולשטענדיק פּנים, דער רעזולטאַט פֿון זײערע חלקים, גיט כאַפּן פֿאַרן אױג, סײדן נאָך לאַנגער באַאָבאַכטונג און פֿון אַ גרויסער הויך. ווען אַ גרויסער כּרך זאָל אױפֿגעבױט ווערן לױט אַ קינסטלערישן פּלאַן פֿון אַ קינסטלער־אַרכיטעקט, וואָלטן מיר גיט געקענט באַנעמען דאָס פֿולשטענדיקע בילד און מיר וואָלטן נישט געקענט כאַפּן די פֿולע גאַנצ־קײט פֿון דער שײנקײט — סײדן מיר וואָלטן זיך געשטעלט אויף אַ הויכן טורעם; אָבער בשום אופֿן גיט אויף אַ שפּאַציר דורך די גאַסן, ווען די פּרטים פֿאַרשטעלן דעם גרויסן היקף פֿונם גאַנצן. „צו־יב די בײמער זעט מען גיט דעם וואָרד“ — איז אַן אַלט קלוג ווערטל. אָבער ווערט דען פֿאַר־מײנערט צו־יב דעם די גאַנצקײט און שײנקײט פֿון דער אײדיע? ווער עס ווײל הנאה האָבן פֿון דער שײנקײט, זאָל זיך שטעלן אױפֿן באַרג!

עס טרעפֿט פֿונדעסטוועגן, אַז פֿון אײן הלכה־שן פּרט שטראַלט אויף פֿאַר אונז אַ גאַנצע וועלט פֿון אַגדה, וואָס ליגט אין אים פֿאַרבאַרגן. אין דער אײגענער מסכתא שבת, און אין תּוספֿתא דאַרטן, איז פֿאַרשלאָנגען זאָל מײן הלכה:

„אַלע כתב־הקודש ראַטעוועט מען אום שבת אַרויס פֿון בראַנד... אויב זיי זײנען געווען געשריבן אין תּרגום און אין אַן אַנדער לשון —

הלכה און אגדה

קאפטיש, מעדיאניש, עילמיש און גריכיש — ראטעוועט מען זיי פֿון בראַנד. רבי יוסי זאָגט: מען ראטעוועט זיי נישט פֿון בראַנד.

אָ קליינע איינצלהייט פֿון אַ הלכה, דאָכט זיך, אַ מחלוקת איבער גאָר־נישט — אָבער ווער וועט באַד נישט דערקענען, אָז אין דער דאָזיקער קליינער און טרוקענער הלכה איז אַריינגעפרעסט אין דער מינימאַלסטער פֿאַרם און מיט מאַקסימאַלסטער פֿולקייט, אַ פֿולשטענדיק קינסטלעריש בילד פֿון דער היסטאָרישער און זעלישער באַציאונג פֿון פֿאַרשידענע ריכ־טונגען אין פֿאַרק צו צוויי פֿון זיינע הויפט־קנינים: צו זיין ליטעראַטור און שפראַך. ווער וועט דאָס ניט איינזען, אָז די דאָזיקע מחלוקת פֿון דער משנה איז איינגטלעך דער „שפראַכן־קאָמף“, וואָס ווערט פֿאַרגעזעצט ביי אידן פֿון דענסטמאַץ ביז היינט? „זאָל דאָס אַראַמישע לשון ניט זיין גרינג־געשעצט ביי דיר אין די אויגן, האָט דאָך גאָט אים איינגעטיילט כבוד“; „אַ מענטש זאָל נישט בעטן פֿאַר זיינע באַדערפֿענישן אויף אַראַמעאיש, ווייל די מלאכי־השרת געברויכן עס נישט“; „ווען גאָט ברוך הוא איז געקומען געבן די אידן די תורה, האָט ער גערעדט מיט זיי אין דעם לשון וואָס זיי ווייסן און פֿאַרשטייען, אין לשון מצרי“; „אַזוי זאָלסטו זאָגן... צו די בני־ישראל — אין דעם לשון וואָס איך זאָג: אין לשון־קודש“; „ווען גאָט ברוך הוא האָט זיך אַנטפלעקט צו געבן אידן די תורה — האָט ער זיך ניט אַנטפלעקט דורך איין לשון, נאָר דורך פֿיר לשונות: העברעאיש, רוימיש, אַראַביש, אַראַמעאיש“; „יענער טאָג, וואָס די תורה איז איבערזעצט גע־וואָרן אין גריכיש איז געווען שווער פֿאַר אידן, ווי דער טאָג ווען דער עגל איז געמאַכט געוואָרן, און אין ארץ־ישראל איז געווען דריי טעג חושך“; און „אָז די נביאים זיינען איבערזעצט געוואָרן דורך יונתן בן עוזיאל אין אַראַ־מעאיש, איז ארץ־ישראל אויפֿגעטרייסט געוואָרן פֿיר הונדערט מייל אויף פֿיר הונדערט מייל“ — אָזעלכע מאַמרים, און פֿיל פֿון זייער גלייכן, זיי־נען די אגדה'שע פֿאַרם פֿון דעם שפראַכנפֿראַבלעם, און די אויבנדערמאָנטע קורצע משנה, וואָס איז פֿאַרבליבן אין אַ מחלוקת, איז דער נויטווענדיקער סוף פֿון דער דאָזיקער אגדה אין אַ הלכה'שער פֿאַרם, אַ קורצער פראַק־טישער סך־הכל אין געשטאַלט פֿון אַ באַשטימטן באַשלוס. דאָרטן איז פֿאַרטינדיקע „ליריק“, שטראַמענדיק און ברוינדיק, און דאָ — רואיקע „עפיק“, אַן אַריינגעשלאָגענער טשוואַק, מיט גרויס חכמה איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ צושטאַנד פֿון צעמישעניש און סכנה, ווען אַ מענטש איז נישט מסוגל צו טראַכטן, נאָר ער ווערט דיקטירט פֿון האַרצנסבאַפֿעל, און ער שפרינגט אין פֿייער צו ראַטעווען דאָס טייערסטע. אַ שרפֿה־מאָמענט איז

דאָריבער נישט מער ווי אַ משל, און דאָס אייגענע איז אויך גיטטיק אין אַ פֿאַרפֿייזונג, אין אַ גירוש און כּל־ערליי סכּנות.

פֿון דעם דאָזיקן קליינעם פּרט אַנטפּלעקט זיך פּלוצעם פֿאַרן באַאַ-
באַטער אַ גרויסער היסטאָרישער כּל־, אַן אַנווייזונג פֿאַרן גאַנצן פֿאַלק, געיאַגט און געפֿלאַגט אין גלות, וואָס ראַטעווען אַלע זיינע אוצרות קען עס נישט און מַפְקִיר זיין אַלצדינג וויל עס נישט — ווי און וואָס זאָל עס טאָן אין צייטן פֿון צרה און סכּנה? דער בעל־המשנה האָט געוויס ניט גע-
רעדט מיט משלים און מליצות. זיין כּוונה איז געווען, איינצושטעלן אַ כלל ווי אַזוי זיך צו באַגיין אין דער פּראַקטיק, און — דאָס סאַמע וויכטיקסטע — אויסצופֿאַרמירן אַ געברויכבאַרע פֿאַרם פֿון דעם ווילן אַדער אַפֿילו אַלטן מנהג פֿון פֿאַרק, אויף ווי ווייט זיי האָבן זיך ביז איצט אַנטפּלעקט, די — אין פֿאַרם פֿון אגדה, און די — אין פֿאַרם פֿון הלכה. אויך די טויזנטער יחידים פֿון אַלע צייטן, וואָס האָבן זיך מוסר־נפֿש געווען אין צייט פֿון סכּנה צו ראַטעווען פֿון אונטערגאַנג וואָס זיי האָבן געקענט, סיי לויט דער מיינונג פֿון ערשטן תּנא, סיי לויט דער מיינונג פֿון ר' יוסי, האָבן קיין אַב־דערע כּוונות נישט געהאַט, ווי בלויז מקיים צו זיין דעם דין על פי פּשט, און וואָס איז דער אונטערשייד? באַוואוסטזיניק, אַדער אומבאַוואוסטזיניק, האָבן זיי אַלע דורכגעפֿירט די שליחות פֿון שר־האומה, און אויב מיר שטייען היינט פֿאַר אונזער אַרעמען אוצר און שעפּשען אין טרויער: „גאַרנישט איז אונז, אַחוץ דער דאָזיקער תּורה, געבליבן“ — ווייסן מיר דאָך און פֿילן דאָך גענוי, אַז אויך דאָס דאָזיקע רעשטל איז געראַטעוועט געוואָרן בלויז מיטן זכות פֿון די אַלע יחידים, וואָס יעדער איינער פֿון זיי אין זיין צייט האָט מקיים געווען די מצוה פֿון זיין האַרצן לויט דער הלכה.

אַזאַ אינערלעכער אַריינבליק אין דער דאָזיקער הלכה איז גענוגנדיג זי אויסצושטיילן אַביסל פֿון איר שאַלעכץ און זי אַוועקצושטעלן אויף דער מדרגה פֿון אַ סימבאָל. אָבער דאָס וואַכע האַרץ באַנוגנט זיך נישט דער־מיט, און עס גייט און לעבט אויף, אין פֿאַרבינדונג מיט דער דאָזיקער הלכה, פֿאַר אונזער גייטיקן בליק אין בילד נאָכן צווייטן.

מיר זעען, למשל, אינאיינעם מיט רענאַנען, דעם אַמאָליקן לוי, ווי ער גייט צוזאַמען מיט דער גולה קיין בבל; ער שפּאַנט פּאַמעלעך ביי דער זייט פֿון אייזל, וואָס איז באַלאַדן מיט מגילות און פּאַליאַנטן פֿון די נביאים; ער האָט געראַטעוועט די הייליקע שריפֿטן פֿון בראַנד.

מיר זעען ווידער, ווי ר' יוחנן בן זכאי שטייט פֿאַר עספּאַסיאַנוס־קיסר הינטער די טויערן פֿון ירושלים און בעט זיך: „גיב מיר יבנה און אירע

הלכה און אגדה

חכמים און רבן גמליאל'ס קייט". אויך ער האָט געראַטעוועט הייליקע רעשטן פֿון בראַנד.

ווידער זעען מיר אַן אַכציק-יאָריקן זקן, ר' יהודה בן בבאין, ווי ער זיצט צווישן צוויי גרויסע בערג, צווישן אושא און שפֿרעם, און ער גיט סמיכה אונטער דעם שונא'ס פֿיילן צו פֿינף זקנים און זאָגט צו זיי: "קינ-דער מיינע, לויפֿט!" — און ער בלייבט ליגן פֿאַר די שונאים, ווי אַ שטיין, און אין אַ רגע שפעטער ווערט ער דורכגעלעכערט פֿון שפיין, ווי אַ זיפּ.

און ווידער: דער בית-המדרש פֿון רבי יהודא הנשיא און זיינע תלמידים איז פֿייערדיק צעשטורעמט; די אַרבעט קאָכט; מען זאַמלט צו-נויף הלכות, מען קלערט אויף די באַדייטונג פֿון מינדלעכע געזעצן, מינעמט אויף עדות, מען סיסטעמאַטיזירט, מען קאַרעגירט, מען פֿאַרצייכנט — דאָס פֿאַרשרייבט מען אין בוך די תורה שבעל-פה! זיי ווייסן, אַז זיי מאַכן אַן "איבערקערעניש" אין דער אידישער מסורה — תורה שבעל-פה טאַרסטו גיט ברענגען אין שריפֿט — אָבער "עת לעשות לה' הפֿרו תורתך": די הער-צער ווערן שוואַכער, די צעשפּרייטונג ווערט גרעסער, און די געפֿאַר פֿון פֿאַרגעסן ווערט שטאַרקער; מוז מען ראַטעווען וואָס מען קען.

און ווידער: די פֿיר געפֿאַנגענע ברענגען דעם תלמוד קיין שפּאַניע... די מעכטיקע אַרבעט פֿון רמב"ם... די משפּחה איבערזעצער, די בני-תיבון, אַרבעטן אינטענסיוו איבערצוזעצן טייערע ספֿרים, ספֿרים פֿון גרויסן נאַ-ציאָנאַלן ווערט, פֿון אַ פֿרעמדער שפּראַך אין לשון-קודש.

און ווידער: גרויסע גרופן אידן, אַנטלאָפֿענע פֿון שווערד און פֿייער, דור נאָך דור, וואַנדערן, ציען זיך אויף אַלע וועגן מיט ספֿר-תורות אין די אַרעמס. טויזנטער, טויזנטער יחידים, סתם אידן; שמשים, שניידער, שוס-טער, שטאַרבן פֿאַר די ארון-קודש'ן, באַשיצנדיק זייערע הייליקייטן; ווי-פֿיל צנועה'דיקע אידן, באַהאַלטענע צדיקים, גלות-אַפּריכטער, וואַנדערן פֿון פּלאַץ צו פּלאַץ מיט זייער שטעקן און טאַרבע, יעדער איינער מיט זיין הייליק באַליבט בוך אין זיין טלית-און-תפֿילין-זאַק.

און נאָך, און נאָך... אין די אַלע בילדער, פֿאַרשטייט זיך, זיינען פֿאַרשיידן די אַנטיילנעמער, דער 'חומר' פֿון דער קדושה און אויך די רע-טונגס-מיטלען, אָבער דער גייסטיקער אינערלעכער תוכן איז דער זעלבער. ראַטעווען אַ זייער וויכטיקן נאַציאָנאַלן קניין פֿון אונטערגאַנג אין איינ-קלאַנג מיט דער גייסטיקער נייגונג און בליק פֿון דעם יעניקן וואָס ראַ-טעוועט. וואָסער הלכה זאָל מען פֿאַלגן? יענער הלכה וואָס זאָגט: "אין תרגום און אין יעדן לשון"? אַן ענטפֿער אויף דעם מוזן מיר זוכן אין

דער געשיכטע און אין לעבן, און אפשר וועלן מיר געפֿינען, אז זיי האבן אויך, ווי יענע משנה, געלאָזן דעם ענין אָן אַן ענדגילטיקער לייזונג. אין דעם איצטיקן מאַמענט מאַכט עס קיין נפֿקאָמינה ניט. אונז איז וויכטיק נאָר צו באַווייזן, וויפֿיל כּוח אַ קליינע טרוקענע הלכה פֿאַרמאָגט, זיך אויפֿצוהויבן צייטנווייז צו דער מדרגה פֿון אַ סימבאָל, ווען איר פֿאַר-האַרטעוועטער חומר פֿאַרט אַרײַן אין שמעלצטיגל פֿון לעבעדיקן געפֿיל און ווערט ווידער איבערגעגאַסן אין אַן אגדה. און איך בין בטוח, אַז די שפּראַכלעכע אגדה פֿון אונזערע טעג וועט אין אַ צונויפֿגעפּרעסטער פֿאַרם מיט דער צײַט פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ נייער הלכה, וואָס אין איינקלאַנג מיטן גײַסט און בליק פֿון איר צײַט, וועט זי פֿאַרמולירט ווערן מיט אַ טרוקענעם קורצן סטיל.

די אויבנדערמאָנטע הלכה, וואָס איז געבראַכט געוואָרן פֿאַר אַ מוסטער, איז נישט קיין אויסנאַם, אַזעלכע הלכות זײַנען דאָ גאַנצע פעק. און בכלל צווייפֿל איך, צי ס'איז פֿאַראַנען אַ הלכה, וואָס האָט ניט קיין גרעסערן אָדער קלענערן אָנהאַלט אין עולם-האצילות, אַ יניקה פֿון אַ העכערער אידיע. פֿון אַן אינדיווידועלער, געזעלשאַפֿטלעכער און נאָ-צײַאָנאַלער אידיע. סוף-כֿל-סוף איז די הלכה נישט מער, ווי אײַנס פֿון די געשטאַלטן, אין וועלכער דער שעפֿערישער גײַסט פֿון מענטשן פֿאַרקליידט זיך — און ווער קען באַגרייפֿן די וועגן פֿון גײַסט? „אַ מענטש זאָל ניט אַרויסגיין (אום שבת) ניט מיט קיין שווערד, ניט מיט קיין פֿײַלנבוֹגן, ניט מיט קיין פֿאַנצער, ניט מיט קיין שטעקן און ניט מיט קיין שפּײַז... ר' אליעזר זאָגט: זיי זײַנען אַ צירונג פֿאַרן מענטשן, ווי עס שטייט גע-זאָגט: גורט אָן דיין שווערד אויפֿן לענד, דו גבור, דיין גלאַנץ און דיין פּראַכט (און מען מעג אַרויסגיין מיט זײ); און די חכמים זאָגן: זיי זײַ-נען ניט מער ווי אַ שאַנד פֿאַרן מענטשן, ווייַל עס שטייט געזאָגט: און זיי וועלן שמידן זײַערע שווערדן אין אַקעראַייזנס און זײַערע שפּײַזן אין שניידמעסערס, אַ פֿאַלק צו אַ פֿאַלק וועט ניט הויבן אַ שווערד און מען וועט ניט מער לערנען מלחמה“ — אַט האָט איר אייך באַגריפֿן פֿון שײַנ-קײַט און מיאוס'קײַט בנוגע קליידונג — און פֿון וואָס דרינגען זיי עס? פֿון די ווערטער פֿון זינגער פֿון תּהלים און דעם גרעסטן פֿון די זעער; און לגבי וואָס? לגבי טראַגן משא אום שבת. אַלע דקדוקים פֿון מסכתא ברכות זײַנען ניט מער ווי אַנטפֿעקונגען און אויסדרוקן פֿון דער פרעכ-טיקער אידיע: לֵה, האַרץ ומלואה“ און פֿאַרן שטענדיקן געפֿיל פֿון התּפעלות, וואָס באַגײַט זיך טאַג-אײַן, טאַג-אײַס, אין דער פרעכטיקײַט פֿון

הלכה און אגדה

דער נאטור און אירע טראנספארמאציעס. „דער רשע ביי זיין לעבן איז געגליכן צו א טויטן, ווייל ער זעט, ווי די זון בייט אויף און מאַכט נישט די ברכה פֿון 'יוצר-אור', זי גייט אונטער — און ער זאָגט ניט 'מעריב ערבים', ער עסט און טרינקט און מאַכט קיין ברכה נישט; אָבער די צדיקים מאַכן אַ ברכה אויף יעדער זאָך וואָס זיי עסן און טרינקען, און אויף אַלץ וואָס זיי זעען און הערן“ (תנחומא, וזאת-הברכה). „אויף שיינע מענטשן און שיינע ביימער מאַכט מען די ברכה: „געבענטשט איז דער יעניקער, וואָס האָט אַזוינס אין זיין וועלט“; און „ס'האָט גע-טראָפֿן אַ מעשה מיט ר' שמעון בן גמליאל, נשיא ביי אידן, אָז ער איז געשטאַנען אויף אַ טרעפֿ פֿון בית-המקדש און האָט געזען אַן אויסער-געוויינלעך שיינע פֿרוי פֿון די אומות-העולם, האָט ער געזאָגט — אַלס אַ ברכה — 'ווי גרויס זיינען דיינע מעשים, גאָט!'. און „דער וואָס זאָגט: 'ווי שייך דאָס דאָזיקע ברויט איז, געבענטשט זאָל זיין דער וואָס האָט עס באַשאַפֿן; ווי שייך די דאָזיקע פֿייגן זיינען, געבענטשט איז דער וואָס האָט זיי באַשאַפֿן — דאָס איז שוין די ברכה איבער זיי“ (תוספתא ברכות). סאָ-ראַ וואַכיקייט פֿון האַרץ און חושים! און די זעלבע שטרענגע און אכזריות'דיקע הלכה, וואָס האָט פֿאַרבאָטן אבדות אין טאָג פֿון שבת, און האָט מיט שוועריקייטן דערלויבט מנחם אבד צו זיין — די זעלבע הלכה האָט מיט איידעלן מיטגעפֿיל געזאָגט: „דער וואָס וויינט אום שבת, כדי צו געפֿינען דערלייכטערונג אין צער — דאָס איז יענעמ'ס עונג-שבת“ (ר') עקיבא אין ברייתא).

ניין, די הלכה איז בשום-אופן ניט קיין נעגאַציע פֿון געפֿיל, נאָר דאָס צאַמען פֿון געפֿיל; ניט אַז די מדת-הרחמים ווערט בטל דורך דער מדת-הדין, דורך דער הלכה — נאָר זי איז אַ צונויפֿגוס פֿון די צוויי אינאיינעם. איר אכזריות — איז פֿון אַ שעפֿערישער אויפֿהאַלטנדיקער קראַפֿט, די גבורה וואָס אין חסד, וואָס איז די מידה פֿון „תפֿארת“, און אַזוי דאַרף זי אויך זיין, אין איינקלאַנג מיט איר פראַקטישן כאַראַקטער. איז דען פֿאַראַנען אַ שווערערער גור-דין פֿון מיתת-בית-דין? פֿונדעסטוועגן טאָר מען דעם געהאַנגענעם ניט לאָזן הענגען איבער נאַכט, ווייל „דער גע-האַנגענער איז גאָט'ס שאַנד“, דאָס בילד פֿון קעניג, דער צלם-אלהים הענגט. ווען אַ מענטש איז אינגאַנצן פֿאַרכאַפֿט פֿון צער — וואָס זאָגט די שכינה? „וויי איז צו מיין קאַפּ! וויי איז צו מיין אַרעם!“. די שכינה אַזוי צו זאָגן, האָט זיך אַליין אַנגעטאַן וויטיק און קלאַנגט זיך אויף זיך אַליין. פֿאַראַן רחמנות, און פֿאַראַן אַ העכערע רחמנות, אַ פֿאַטערלעכע

רחמנות, וואס קוקט אַרונטער מיט אַן אויבערשטן בדיק און צאָמט זיך אַדיין איין אויף אַ צייט, צוליב דער צוקונפֿט; און די לעצטע, ווי די ערשטע רחמנות, זיינען ביידע רחמים פֿון דעם לעבעדיקן גאָט. פֿרעג אַ קינד, וועט עס דיר זאָגן: „גאָט איז אַן אל רחום ותּונוּ“, און פֿונדעסט-וועגן: „דער וואָס זאָגט אין זיין תּפֿילה: דיין רחמנות זאָל זיך אויס-שפּרייטן איבער דער פֿויגלשער נעסט — דאַרף מען אים הייסן שווייגן.“ — ווייל ער פֿאַרוואַנדלט גאָט'ס מידות אין רחמים, ווען זיי זיינען גאַר גזירות, רחמים וואָס זיינען העכער פֿון רחמים, אַ פֿאַראויסזען פֿון דער צוקונפֿט. האָט דאָך ניט אומזיסט די אידישע אומה, עכ-כל-פנים, איר גרעסטע מערהייט, געלאָזט זיך שפּאַנגען אין דעם אייזערנעם יאָך פֿון דער הלכה; און נאָך מער, ווען זי איז אַרויס אין וואַנדער, האָט זי אויסגע-קליבן מיטצונעמען מיט זיך אין וועג אַריין די שווערע משא פֿון גע-זעצן און הלכות „און האָט איבערגעלאָזט צוליב זיי — ווי שומאל דוד פּוצאַטו זאָגט — די לידער וואָס דערפֿרייען ס'האַרץ און נשמה.“ די דאָזיקע דערשיינונג האָט געבראַכט לוצאַט'ן אין זיין צייט אין התּפּעלות, ביז ער האָט אויסגערופֿן: „ווי הייליק איז די דאָזיקע אומה!“ און דער בעל-הלכה אַדיין וואָס זאָגט? „דער וואָס גייט אין וועג און לערנט און רייסט איבער זיין לערנען מיט די ווערטער: ווי שיינ איז דער דאָזיקער בוים! ווי שיינ דאָס דאָזיקע פֿעלד איז! שטעלט זיין נשמה אין אַ טויט-לעכער סכּנה!“ אונזערע עסטעטן האָבן אויסגעשאַסן אַלע זייערע פֿיילן אויף דער דאָזיקער משנה, אָבער דער מענטש מיט האַרץ וועט פֿון צווישן די שורות פֿון דער דאָזיקער משנה דערשפּירן אַן אינעווייניקסטן ציטער און מורא פֿאַר דעם צוקונפֿטיקן גורל פֿון אַ פֿאַלק „וואָס גייט אין וועג“ און גאַרנישט ניט האָט עס אַחוץ דאָס בוך, און וואָס יעדער נשמה-צובונד מיט איינס פֿון זיינע וואַנדער-לענדער שטעלט זיין לעבן אין סכּנה (געהערט פֿון אחד העם).

ניט אַלע הלכות, פֿאַרשטייט זיך, זיינען גדייך, און נישט אַלע פֿון זיי באַזיצן לעבנסקראַפֿט אין דער זעלבער מאָס. פֿאַראַן אַ הלכה אַן עקרה לחלוטין אומפֿרוכטבאַר; ווידער זיינען פֿאַראַנען הלכות וואָס ברענגען פֿרוכטן, און טראָגן פֿרוכטן אויף שפּעטער. פֿאַראַן אַ הלכה, וואָס איז געגליכן צו אַן אַבסאָלוט-פּוסטער כּלי, וואָס ווערט אַוועק-געשטעלט אין ערגעץ אַ ווינקל ביז איר צייט וועט קומען; ווידער איז פֿאַראַן אַזאָ, וואָס מען קען זי צו יעדער צייט אויסליידיקן און אַנפֿילן מיט באַלזאַמירטע מתים, אַזעלכע ווערן אַנגערופֿן אויפֿן לשון: מסורה גע-

הלכה און אגדה

זעצן (חוקים). ד. ה. זאכן, וואָס האָבן נישט קיין דערקלערונג פֿאַרוואָס און פֿאַרווען. אין זיי זיינען אויף אייביק באַגראַבן שטיקער פֿון אַלטן מיטאַס און אגדה און זייערע פֿאַרשטיינערטע קאַנטורן זעען זיך נאָך אָן, צו פֿאַרוואונדערן מענטשן און צו רייצן דעם נייגיר פֿון אַרכעאָלאָגן. דער סענסיטיווער מענטש באַציט זיך אַפֿילו צו זיי מיט דרײַ-אַרץ, אַ פֿינצטע-רער טונעל דורך די בערג פֿאַרקירצט צייטנווייז דעם וועג אויף כמה מיילן און ברענגט אונז פּלוצים אונטער נייע הימלען — און אַן אומפֿאַר-שטענדלעך פֿינצטער שטיק אַלטערטום, ווען מיר דרינגען אין דעם אַרײַן און „מאַכן ריידעוודיק אירע לײַפֿן“, טראַגט אונז פּלוצים אַריבער, דורך קפֿיצת-הדרד, צו דער תקופֿה פֿון טויזנטער יאָרן צוריק. אַזוי, למשׁל, דער בגד פֿון די העברעער מיט דער מצוה פֿון ציצית וואָס איז אַנגעווענדט אויף אים, איז, — ווי עס האָט אַנגעוואונקען אויף דעם אַן אַלטער מדרש — די פֿולע זיגלעכע פֿאַרקערפּערונג פֿון דער קין און הבל לעגענדע.

[דער פֿאַרבאַט פֿון שעטנו — וואָס און פֿלאַקס צוזאַמען, — איז אַן אַנדייט אויף קריג און פֿיינטשאַפֿט („און עס וועט זיין, ווער ס'וועט מיך טרעפֿן, וועט מיך הרג'ענען“) צווישן די פּאַסטוכער-שבטים, וואָס קליידן זיך אין וואָס און צווישן די שבטים ערד-אַרבעטער, וואָס קליידן זיך אין פֿלאַקס. און גלייך נאָך דעם פֿאַרבאַט פֿון שעטנו — „פֿרענו זאַלסטו מאַכן אויף די פֿיר ברעגן פֿון דיין קדיד“ — ציצית, וואָס אין זיי איז דערלויבט וואָל און פֿלאַקס צוזאַמען, לויט דער קבדה פֿון אונז-זערע חכמים — וואָס אַפֿשר זיינען זיי מיט זייערע שלייפֿלעך און קניפֿ-לעך ניט מער ווי צייכנס פֿון דערמאַנונג, אַ מין שריפֿט פֿאַר אַ סך אַמאָליקע שבטים, אויסערלעכע סימנים אַריינגעטאַן אין בגד, פֿאַר אַ באַווייז פֿון שלום צווישן די דאָזיקע קריגערישע שבטים, נאָכדעם, ווי די פֿיינטשאַפֿט איז אַפּגעשוואַכט געוואָרן און זיי האָבן זיך דערנעענ-טערט און אַפֿילו זיך אויסגעמישט („און גאָט האָט געמאַכט קינען אַ צייכן, אַז דער וואָס טרעפֿט אים, זאָל אים נישט הרג'ענען“). די אַלטע העברעער, וואָס זיינען אַ געמיש פֿון פּאַסטוכער שבטים — דאָס הויז פֿון אַברהם און דאָס הויז פֿון יעקב, און שבטים ערד-אַרבעטער — יצחק-האָבן אַפּגעהיט דאָס הויז פֿון זייערע קליידער רעשטלעך פֿון מנהגים, וואָס געהערן צו צוויי פֿאַרשיידענע תקופֿות. און דער געזעצגעבער אין ספֿר דברים האָט זיי אויך פֿאַרשריבן איינס באַלד נאָכן אַנדערן, ניט אַן-געבנדיק פֿאַר דעם קיין טעם, צי דערפֿאַר, ווייל אין זיין צייט איז שוין

דער טעם פֿאַרגעסן געוואָרן און זיין לעבנסקראַפֿט האָט זיך אָפּגעשטעלט. אָדער פֿדי ניט אונטערצושטרייכן דעם ווידערשפּרוך צווישן דעם „ניין“ און דעם „יאָ“. דער טעם וואָס ווערט אָנגעגעבן פֿאַר ציצית אין אַ שפּע־טערדיקער פּרשה (במדבר) איז בלי ספֿק אַ צוגעגעבענער טעם ווי דער „זכר ליציאת מצרים“ אין יום־טובֿים].

דאָס אייגענע איז מיט דעם פֿאַרבאַט פֿון קאַכן אַ ציקעלע אין זיין מאַמע'ס מילך — עס האָט זיין יסוד און שורש אין סדר פֿון קרבנות פֿון דעם אור־אַטן יום־טובֿ שבועות. ווען שבועות איז נאָך נישט גע־ווען דער יום־טובֿ פֿון „זמן־מתן תורתנו“ — נאָר דער יום־טובֿ פֿון שניט, און די ערד־אַרבעטער, וואָס האָבן זיך געפֿרייט מיטן שניט, האָבן געגרייט פֿאַר גד און עשתרות, די געטער פֿון מזל און פֿרוכט־באַרקייט, אַ טיש; אַ קרבן פֿון אַ ציקעלע — דער סימבאָל פֿון ברכה און פֿאַרמערונג — געקאַכט אין זיין מאַמעס מילך. און ווי וואונדער־דעך דאָס איז, וואָס ביז צום היינטיקן טאָג איז ביי אידן פֿאַראַן אַ מנהג — אַן וועלכן עס האָבן זיך אָנגעשדאַגן אַלע פֿאַרשער — צו עסן שבועות אַ מילכיקע סעודה, אַן דער פֿולער הפֿסקה, נאָך פֿליי־שיקס, און די מהדרים עסן פֿלייש געקאַכט אין מאַנדמילך (שולחן־ערוך, ב"י). אַזעלכע איבערראַשונגען זיינען אָנגעגרייט אין נישט קיין קליינער צאָל פֿאַר די יעניקע, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט די ענינים. מיר זעען, ווי ווייט אפֿילו אַזעלכע רודימענטאַרע געזעצן זיינען פֿאַרקניפט, ווי אַן עמבריאַ אין זיין מוטער'ס לייב, אין דער גאַנצער מיטאָלאָגיי־שער סימבאָליק, לעגענדאַרער און שטייגערישער, פֿון אַ פֿאַלק. אַבער צוזאַמען מיט די דאָזיקע זיינען פֿאַראַן אַ סך גרויסע הלכות, וואָס זיי־נען ממש שטיקער דעבן פֿון פֿאַלק אין דער פֿאַרגאַנגענהייט, און זיי־און זייער דעבנס־פֿעאיקייט פֿאַר דער צוקונפֿט איז נישט אָפּצושאַצן. אויב די דאָזיקע „דעבנס־כלים“ ליגן דערווייט פֿאַרדייגט אין אַ ווינקל — איז דאָס נאָך אַדץ קיין באַווייזן ניט, אַז זיי טויגן ניט. דאָס איז אַ גרוי־סער כּלל; יעדע לעבנס־דערשיינונג, אין פֿראַצעס פֿון איר באַשאַפֿונג, ד. ה., ווען זי איז נאָך באַהעפֿט צום וואַרצל, ווערט אַליין דער אינהאַלט פֿון איר באַשעפֿער'ס גייסט; ווען איר שאַפֿונג ווערט פֿאַרענדיקט און אָפּגעשלאָסן און גייט אַרויס אין רשות־הרבים, ד. ה., ווען זי ווערט אָפֿ־געריסן פֿון די וואַרצלען — פֿאַלט זי באַד אַריין אין דער קאַטעגאָריע פֿון אַ כּלי, אַז אַן אייגענעם אינהאַלט, און אַיטלעך איינער געפֿינט אין איר דאָס וואָס ער דייגט אַריין אין איר, לויט ווי ער וויל זיך מיט איר

הלכה און אגדה

באנוצן. האָט ער אַרײַנגעלייגט אַהין גאַלד — געפֿינט ער גאַלד; זאָמד — געפֿינט ער זאָמד. האָט ער גאַרנישט אַהין אַרײַנצולייגן — האָט ער דאָס רעכט זי צו לאָזן לײַדיק, ביז די כלי וועט פֿאַרזשאָווערט ווערן. אָבער אַ מענטש אַזאַ האָט קײן רעכט ניט צו זאָגן: די כלי טויג ניט, וואָרפֿט זי אַוועק אין מיסט. אַזאַ מענטש קען בלויז זאָגן: אײַך בין אַרים. איז נאָך נױטיק זיך אָפצושטעלן ספּעציעל אױף דער קעגנזײטיקער אָפהענגיקײט פֿון הֵלכה און אגדה, ווי אױף צױי באַזונדערע לײטעראַרײ־שע טיפֿן, אָדער סטײַלן, וואָס דאַרפֿן אָבער אַנקומען אײנע צו דער צױי־טער?

דאָס וואָס מיר האָבן אױבן געזאָגט פֿון הֵלכה און אגדה, וועגן זײַער ער עצם מהות, ווי וועגן צױי ספּעציפֿישע לעבנס־טיפֿן אָדער סטײַלן, איז גענוג, דאָכט זיך, צו פֿאַרענטפֿערן די דאָזיקע פֿראַגע. ווייל וואָס אײַגנטלעך איז לײטעראַטור, אױב ניט „לעבן אָפּגעשפּיגלט אין שרײַפֿט“? אָבער ווייל בײַ די „בעל־אגדה“ פֿון אונזער צײַט איז פֿאַראַגען די טענ־דענץ צו געבן דער לײטעראַטור „אױטאָנאָמיע“ — ד. ה. „קונסט לשם קונסט“, און אַנדערע פֿון זיי שטעלן די לײטעראַטור נאָך „העכער“, עס הייסט, אײַנגאַבן אױסערן לעבן, דערפֿאַר זײנען מיר גאַרנישט ניט זיכער אַז די אױבנגעבראַכטע רײד זאָלן זיי אױבערצײגן. אדרבא, ס׳איז פֿאַראַן אַ גרונט צו מײנען גאַר פֿאַרקערט: סײַ זיי וועלן אײַנשטימען מיט אַ קײנעם טײַל פֿון מײנע באַטראַכטונגען און סײַ ניט — אײַנס איז אָבער זיכער, אַז דער יעניקער וואָס וועט קומען און זאָגן, אַז די געשריבענע הֵלכה קען נאָך דינען ווי אַ יסוד פֿאַר אַ וויכטיקן טײַל פֿון דער לעבעדי־קער לײטעראַטור, ווי איר שוועסטער, די אגדה — דער יעניקער שטעלט זיך אין געפֿאַר, פֿאַררעכנט צו ווערן בײַ זיי ווי אַ מענטש וואָס פֿאַר־מאַגט ניט קײן עסטעטישן געשמאַק בײַ זײַן לײב און לעבן. זיי וועלן קוקן אױף אים ווי אױף יענעם געבראַטענעם לײטוואַק, וואָס זײַנט „שור שנגח את הפרה“ אין טאַג פֿון שמחת־תורה. הֵלכה — און לײטעראַטור, ווי פֿאַרט זיך אַזױנס? זײנען דען פֿאַראַן צױי גרעסערע קאַנטראַסטן ווי די דאָזיקע? וואָס פֿאַר אַ אינגל בײַ אונז ווייסט עס ניט, אַז סתם לײ־טעראַטור, איז ניט עפּעס אַנדערש ווי בלויז אגדה, אגדה אין אַלע אירע פֿאַרמען, און אַן אונטערשייד פֿון צײטן און עפּאַכן; אָנהױבנדיק מיט די דערצײלונגען, זעאונגען און פּאַעזיע פֿון תנ״ך ביז דער שײנער לײ־טעראַטור פֿון אונזער צײַט; אָבער הֵלכה, — פֿאַרמאַגט זי דען אַ טעם און אַ ריח, באַזיצט זי דען זאָפֿטיקײט פֿון לעבן, וואָס פֿאַראַ שײנקײט קען מען אין איר געפֿינען?

די טענות פֿון די בעלי־אגדה אַנטקעגן דער הלכה זיינען איינגעשטעקט
 ניט איבעריק ניי. שוין די בעלי־התלמוד האָבן צו דערציילן אַ סך מעשות
 און משלים בנוגע דעם דאָזיקן ענין; נאָר וואָס דען? זיי זיינען געקומען
 צו דעם אויספֿיר, אַז די הלכה איז „הרודעס גאַלד“ און די אגדה — „קליי־
 נע מטבעות“. און אונזערע בעלי־אגדה האַלטן, אַז די הלכה גייט איינ־
 גאַנצן ניט אַריין אין גדר פֿון פֿיטעראַטור און האָט מיט דעם לחלוטין
 קיין מגע ומשא ניט... איז אָבער דער משפט זייערער אַ גערעכטער?
 צי איז באמת די הלכה — אַן שום אויסנאַם — אין באַציאונג צו פֿי־
 טעראַטור — אַ טרוקענער, נישט־פֿרוכטבאַרער בוים?

מיר דאַכט זיך, אַז דער דאָזיקער האַרבער פסק־דין נעמט זיך פֿון
 דעם וואָס מען פֿאַרטוישט פֿאַרם מיט מאַטעריע, סובסטאַנץ מיט צו־
 שטאַנד. די פֿונדאַמענטאַלע ספֿרים פֿון הלכה — די משנה און ברייתות
 — טראָגן צוליב זייער אינהאַלט און פֿונקציע דעם כאַראַקטער פֿון יו־
 רידיש־דידאַקטישע ספֿרים, און דאָס, באַשיימפּערדעך, האָט גורם געווען
 זיי אויסצושליסן פֿון גדר פֿון ליטעראַטור, פֿיטעראַטור, ווי עס ווערט ביי
 אונז היינט פֿאַרשטאַנען.

אָבער אַזוי משפּט'ן — איז נישט מער ווי קורצזיכטיקייט. ווען די
 דאָזיקע ספֿרים וואַלטן בדויו אַנטהאַלטן לאַגישע כּדשים און יורידישע
 עלעמענטן פֿון אַן אויסשליס־עך אַבסטראַקטן כאַראַקטער — וואָלטן די
 בעדי־טענה געווען פֿולשטענדיק גערעכט; אָבער ווער ווייסט דען נישט, אַז
 אין דער אידישער הלכה איז כּמעט קיין פּלאַץ נישטאַ פֿאַר אַבסטראַק־
 ציעס, און אַז זי איז כּמעט אינגאַנצן בילדלעך און קאַנקרעט?

צוויי האָבן אויפֿגעהויבן פֿון דער ערד אַ מלבוש, דער טעפּער וואָס
 האָט אַריינגעשטעלט זיינע טעפּ, דער וואָס האָט אַוועקגעשטעלט זיין
 קרוג — דאָס איז דער שטענדיקער סטיל פֿון דער אידישער הלכה. כּמעט
 אינגאַנצן פֿון אָנהויב ביזן סוף, איז זי אַנגעפּראַפט מיט בילדער, קלע־
 נערע און גרעסערע, וואָס שפּיגלען אַפּ דאָס אידישע פֿעבן דורך אַ משך
 פֿון איבער טויזנט יאָר.

די אגדה, וואָס ציט איר יניקה פֿון עולם־האציזנות, פֿאַרנעמט זיך מיט
 דעם וואָס האָט געזאַלט זיין און באַדאַרפֿט זיין; און ווען איך פֿאַרטיף זיך
 אין איר, זע איך וואָס די נשמה פֿון אידישן פֿאַלק האָט געוואַלט, וואָס
 זי האָט געפֿילט, און נאָך וואָס זי האָט געשטרעבט. די הלכה אָבער, וואָס
 ציט איר חיונה פֿון דער פּראַקטישער וועלט, פֿאַרנעמט זיך מיט דאָס איינ־
 געשטעלטע און עקזיסטירנדיקע, און זי באַווייזט אונז באַשיימפּערדעך, אין

הלכה און אגדה

קורצע אָבער בולט'ע בילדער, דעם עצם לעבן פֿון פֿאַדק אין זיינע קאַנ-
קרעטע אַנטפלעקונגען. פֿון דער הלכה זע איך קלאָר אַרויס, ווי דאָס
פֿאַדק האָט פֿאַרקײַדט זיין רצון און זיינע שטראַמיקע באַגערן אין שטייפֿע,
האַרטע פֿאַרמען, אין פֿאַרמען פֿון אוממיטלדבאַרער לעבנס־אַקטיוויטעט.
ווען איר לייענט די משנה — קנייטשט ניט, איך בעט אייך, די שטערנס.
גייט פֿאַמעלעך צווישן די פרקים, ווי איינער וואָס שפּאַצירט צווישן די
חורבות פֿון אַלטע שטעט; וואַנדערט צווישן די פּסקי הלכות, וואָס זיי-
נען אַנגעפּראָפט איינס אויפֿן צווייטן, ווי ציגל אין אַ וואַנט, און זעען
אויס קאַמפּאַקט, ווי אויסגעהאַקט פֿון גראַניט; קוקט זיך צו מיט אַן
אַפֿן אויג צו די קליינע און מיניאַטורע בילדלעך, וואָס זיינען צעוואַרפֿן
אויסגעמישטערהייט אין די טויזנטער, און זאָגט: צי זעט איר ניט פֿאַר די
אויגן דאָס קאַנקרעטע לעבן פֿון אַ גאַנץ פֿאַלק, וואָס איז אינמיטן גאַנג פֿאַר-
גליווערט געוואָרן און שוין אַזוי געבליבן מיט אַלע קנייטשן און פינ-
טעלעך?

איך רעד דאָ ניט וועגן די גאַנצע אויספֿירלעכע בילדער, וואָס קו-
מען אַפֿטמאַך אין דער משנה, ווי אַ שטייגער דער סדר פֿון ברענגען
בכורים, דער סדר פֿון דער עבודה אום יום כפור, און דאָס גלייכן.
אַזעלכע מאַלערישע פרקים זיינען דאָך עכטע עפיק, שילדערנדע עפיק פֿון
דער העכסטער קוואַליטעט. איך מיין דאָ די קלענערע ברעקלעך, שטריך
אין שטריך, פינטל און פינטל, שטיקלעך פֿאַרגליווערט לעבן, וואָס פֿון
זיי זיינען צונויפֿגעשטעלט די זעקס סדרים פֿון דער משנה. טויגן זיי
שוין טאַקע ניט פֿאַר קיין שום צוועק אין דער ליטעראַטור? זיינען זיי
טאַקע באמת פּסול? לחלוטין פּסול?

ווען אַ אידישער מענטש, דמשל, לייענט אין סדר זרעים — אַטע-
מען דען די ווערטער אויף אים ניט מיט דער לופֿט פֿון לעבן, מיטן ריח
פֿון ערד און גראַז, אַזוי אַז ער קען פּלוצים פֿאַרגעסן, אַז ער זיצט אין
בית־מדרש און לערנט, און ער זעט דאָס „פֿאַדק“, דעם „עם־הארץ“ ביי
זיין אַרבעט אין פֿעלד, אין גאַרטן, אין וויינגאַרטן און אין שייער, אים
און דעם כהן וואָס גייט איבער די שייערן נאָך זיין תּרומה, און די גויים
נאָך זייער מעשר; ער זעט די קלייבער וואָס דעקן צו מיט זייער גוף,
אַדער שפּרייטן אויס זייער קייט איבער אַ פּאה פֿון פֿעלד, כדי זוכה צו
זיין, אַז דאָס שטיקל זאָל געהערן צו זיי, און וואָס שלאָגן איינע די
אַנדערע מיט די סערפֿן צוליב דעם לקט; און דאָס פֿעלד, וואָס איז גע-
פֿעקט מיט פֿאַרשיידנאַרטיקע געוויקסן; און דעם וויינשטאַק, וואָס הענגט

פֿאַרפֿלאַכטן איבערן פֿייגנבוים; און די מוראַשקע-דעכער אין אַ קאַרנפֿעלד, און אַ ווינט וואָס בלעטערט די וויינשטאַקן, און דעם קלייבער פֿון פֿייכטע גראַזן און דעם צונויפֿשאַרער פֿון טרוקענע גראַזן אין סקירדעס; און דעם גערטנער, וואָס שניידט אָפֿ אַ הענגל וויינטרויבן, און ס'האַט זיך פֿאַרפֿלאַנטערט אין די בלעטער, און ס'איז פֿון האַנט אַראַפֿגעפֿאַלן אויף דער ערד און ס'האַט זיך צעשטאַטן; און די קופּע ווייץ מיטן איינצלנעם קערנדל ווייץ וואָס באַפֿרייט עס פֿון מעשר; און דעם הירש, וואָס איז געקוילט געוואָרן מיטן געלט פֿון מעשר, און דעם בוים וואָס שטייט אי-נעווייניק, אין רשות-היחיד, און בויגט זיך אַריבער מיט די פירות צום דרויסן; און דאָס הינטישע טייג, וואָס די פֿאַסטוכער עסן דערפֿון, און דער צייטיק-געוואָרענער מילגרוים, וואָס איז צוגעבונדן געוואָרן צו אַ שטעקל, אַ סימן פֿאַר דער מנחה פֿון בפורים; די טויבן אין די קערב, און נאָך און נאָך.

און אַז אַ מענטש קומט צו די סדרים מועד און נשים — צי זעט ער דען ניט דאָס שטוביקע אידישע דעבן אויג אויף אויג מיט יעדן האָר און יעדער איינזלהייט? און קומט ער צו נזיקין — דוכט זיך אים ניט, ווי ער וואַלט זיך צוגעקוקט צום מאַרק און דער אידישער גאַס, וואָס זיינען אַמאָל אין איינעם אַ טאַג פֿלוצים פֿאַרגליווערט געוואָרן מיט זייער האַנדל און וואַנדל, מיט זייער טומל און האַרמידער?

און ס'טרעפֿט, אַז אַזאַ מענטש דערשפירט, אַז אין נאָך אַ רגע שפּע-טאַר, אַט אַט, וועט איינער אַ וואונדערדעכער מאַן, אַ מאַן אַ קינסטלער, קומען און אַנרירן מיטן געטלעכן שטעקן וואָס אין זיין האַנט — מיטן כוח פֿון טאַלאַנט — אַט דאָס דאָזיקע פֿאַרשטיינערטע לעבן, און עס וועט נאָך אַמאָל אויפֿשטיין צו אַ צווייט דעבן אין איינער אַ וואונדערלעכער שאַפֿונג; בלויז איין קליינער עפעס, איין טראַפֿן רוח הקודש — און די הלכה וועט פֿאַרוואַנדלט ווערן אונטער זיין האַנט אין „עפיק“.

האַבן זיך דאָך געפֿונען מענטשן, „וואָס האַבן געזען אַ האַנדלונג און זיך דערמאַנט אַן אַ הלכה“, טאַ פֿאַרוואָס קען נישט געמאַלט זיין דאָס פֿאַר-קערטע: „זיי האַבן געזען אַ הלכה און זיך דערמאַנט אַן אַ האַנדלונג?“ אמת, קליין איז די דאָזיקע עפיק; פֿון דערציילערישן עלעמענט איז דאָרט כמעט גאַרנישט ניט פֿאַראַנען. בילדעך דורך און דורך; קליינע פֿאַרצייכענונגען פֿון מנהגים פֿון אַן אַרעם לעבן, וואָס שלעפט זיך פֿאַ-מעלעך; און אַפֿילו די דאָזיקע קומען ניט צוליב זייער אייגענעם ווערט, נייערט פֿאַרשונגען פֿון אַנדערע עלעמענטן און בדרך-אגב, נאָר וואָס

הלכה און אגדה

קען מען זיך העלפן? אזוי איז געווען דאס אידישע לעבן דורך יענע צייטן און אזוי האט עס זיך אויפגעהיט אין אונזער איינציקן נאציאנאלן ספר פון דער דאזיקער תקופה. קיין אנדער לעבן איז נישט געווען און אויב עס איז יא געווען, איז פון דעם קיין זכר נישט געבליבן. די תקופה פון גבורה און מאכט, און די צייט פון מעכטיקן שאפן פון תנכישן עפאס, זיינען שוין געווען ארונטער פון דעמאלטיק לעבן פון בוך — זיך ניט צוריקצוקערן. ס'איז אנגעשטאנען די צייט פון קאנסערוואציע: צייטן פון „היטן די מויערן“ און באשיצן דאס וואס עס איז אויפגעבויט געווארן פון פריער, די טעג פון שטיין אויך דער וואך, און סיי די הלכה און סיי די אגדה פון יענער צייט טראגן ביידע דעם חותם פון זייער צייט, דעם שטאמפ פון פאסיוויטעט; קיין גרויסעס איז אין ביידע זיי נישט פאראנען. ביידע זיינען נישט מער ווי קליינע ברעקלעך, ברעקלעך פון געדאנק און געפיל, און ברעקלעך פון טאט-זאכן, אבער פון אמתן קינסט-לער, פון דעם יעניקן וואס שעפט ניט קיין רוח הקודש פון גראבן פלינגער און לעקט ניט קיין טעלער אונטער פערעמדע טישן, נאר, וואס טויכט ארונטער אין די גרויסע טיפענישן פון פאלקס-נשמה און די מיסטעריעס פון איר לעבן — פון אזא קינסטלער, זאג איך, איז ניט פארמיטן אויפ-צוטאן גרויסעס אויך מיט דעם דאזיקן מאטעריאל, אויב נאר דאס גרויסע איז ביי אים אין דער נשמה. דער קינסטלער, דער גאט-געבענטשטער, וויפיל באדארף ער דען האבן פדי צו שאפן? — א ביסל פון אור-שפרינגלעך שטאף, אן אחיזה פארן גייסט. אויב דער מאטעריאל איז ארעם — וועט ער אים בארייכערן פון דאס זייניקע, און אויב דער מאטעריאל איז טויט — וועט ער אים לעבעדיק מאכן מיט זיין אייגענעם לעבנס-אטעם. די עכטע קונסט, יענע, וואס איז ניט קיין האק מיט דעם צו האקן און ניט קיין קרוין פון גאוה אויף פראכע קעפ, איז געראטן אין דער תורה, און האט אויך קיין קיום ניט, סיידן דורך דעם יעניקן, וואס לאזט זיך פון אירטוועגן טויטן, פדי זי אויפצודעבן. דער עיקר איז דא די לעבנס-באציאונג פון מענטשן צום לעבנס-בילד, וואס שטייט אנט-קעגן אים. און דער יעניקער וואס שרייט, און געוויס לעבנס-בייד איז פסול, דארף מען ערשט אים אריין בודק זיין, אפשר איז זיין לעבן גופא נאר פסול?

— צי פון דעם דאזיקן פעלד, פון דער הלכה, וועלן מיר ארויסקריגן לעבעדיק וואסער? — וועט פארגען פארוואונדערט און אומצוריריעך דער „דור פון אויפלעבונג“.

יא! אויב איר האָט דעם געטלעכן שטעקן אין האַנט און אויב ביי אייך אין האַרצן שלאָגט אַ קוואַל פֿון לעבן! וואָלטן מיר געהאַט עכטע קינסטלער און גאָט-געבענטשטע שעפֿער, וועמענס אייגן לעבן וואָלט ניט געווען פּסול, וואָלטן זיי דעם דאָזיקן פֿעלד געמאַכט רעדעוודיק, און דורך דעם קליינעם עפעס — אַט דאָס וואָס מען באַצייכנט מיטן וואָרט טאַלאַנט — וואָלטן זיי פֿאַרוואַנדלט די הלכה אין נאַציאָנאַלן עפּאָס. אָבער אונז-זערע קינסטלער זיינען דערווייל בעסער צופֿרידן זיך צו באַנוצן מיט געליענע פֿרים, און צו מאַכן שלעכטע נאַכאַמונגען. די מאַכע איז ניט אַזע מאַל קיין ריינע — דערפֿאַר אָבער איז זי אַ לייכטע. דעריבער זעען מיר, אַז אַפֿילו אין דער אַגדה — וועלכע זיי אָנערקענען יאָ — האָבן זיי נאָך אויך ניט אַרויסגעוויזן קיין גרויסע גבורה, און זי וואָרט נאָך אויך אויף איר גואַל, וואָס זאָל קומען און זי פֿאַרוואַנדלען אין נאַציאָנאַלער דיריק, אין פּאָעזיע וואָס איז ניי באַמת, אַזוינס וואָס עס האָט זיך אויך ניט איינגעגעבן די אַלטע פיטנים — מחמת זיי האָבן נישט געהאַט דעם גענוגנדיקן טאַלאַנט און עס האָט זיי אויסגעפֿעלט אַ לעבנס-באַציאונג צו דער דאָזיקער ליטעראַרישער פֿאַרם.

— הייסט עס, זאָלן מיר שליסן די רייען און זיך אומקערן צום... „שולחן-ערוך“?

ווער עס האָט אַרויסגעלייענט פֿון מיינע ווערטער אַזאָ מין כּוונה, איז אַ סימן, אַז ער האָט גאַרנישט ניט פֿאַרשטאַנען. די ווערטער „הלכה“ און „אַגדה“ זיינען ספּעציעלע תּלמודישע טערמינען פֿאַר געוויסע באַגריפֿן, אָבער לויט זייער אינערלעכן מהות, לאַזט זיך זייער ברייטער זין אויס-שפּרייטן און אויסברייטערן אויך אויף אַנדערע דערשיינונגען פֿון זייער מין, סיי אויף פֿאַרתלמודישע תקופֿות, און סיי אויף די נאָך-תּלמודישע תקופֿות. דאָס זיינען צוויי פֿאַרענדיקטע פֿאַרמען, צוויי פֿאַרשיידענע סטילן, וואָס באַגלייטן איינס דאָס אַנדערע אין לעבן און אין ליטעראַטור — יעדער דור מיט זיין אַגדה, יעדע אַגדה מיט איר הלכה. דאָ האַנדלט זיך נישט וועגן דער און דער הלכה אָדער וועגן יענער אַגדה. דאָ האַנדלט זיך וועגן דעם אינערלעכן מהות פֿון הלכה, הלכה ווי אַ גרויסער פֿלל, ווי אַ זינלעכע פֿאַרענדיקטע פֿאַרם פֿון אַ קאָנקרעט לעבן — אַ לעבן וואָס שוועבט ניט אין דער לופֿטן, און וואָס שפּאַרט זיך ניט אָן אויף געאַנטע געפֿילן פֿון אַ גוף. אַזאָ הלכה, זאָג איך, איז נישט מער, ווי דער גויט-ווענדיקער המשך און דער סוף פּסוק פֿון דער אַגדה.

הלכה און אגדה

גרויס איז נאָר יענע אַגדה, וואָס פֿירט צו הלכה. און יענע אַגדה, וואָס האָט ניט אין זיך קיין הלכה, איז אַ פּוסטע; סוף-פֿל־סוף וועט זי גופֿא דעגענערירט ווערן און וועט אויך מאַכן אירע טרעגער צו דעגע-נערירן.

און דער יעניקער וואָס זאָגט: איך האָב נישט מער אין זיך ווי אַגדה — דאָרף מען אונטערזוכן זיין אַגדה, אפֿשר איז זי נישט מער ווי אַ פֿאַרטריקנטע בלום. צו וועמען איז ער געגליכן? צו דעם דאָזיקן וואָס זאָגט: איך רייס מיר אָפּ די בלומען, אָבער די פֿרוכטן וויל איך ניט. דער סוף וועט זיין, אַז ער וועט אַפֿילו קיין בלומען אויך נישט האָבן; ווייל אויב עס איז קיין פֿרוכט ניטאָ — איז נישטאָ קיין קערן, און אויב קיין קערן איז נישטאָ, פֿונדזשאַנען וועט זיך די בלום נעמען?

די פֿיילן פֿון דער אַגדה וואַקלען בלאַנדזשענדיק אין דער לופֿטן, ווי זיי וואַלטן אַוועקגעלאָזט געוואָרן פֿון אַ נישט-גוט אַנגעצויגן שטריקל אויפֿן בויגן; אָבער די פֿיילן פֿון הלכה זיינען געטריי, זיי פֿליען אין אַ גלייכער ריניע — מעכטיק, גראַד, געציילט פֿון אַ שטיף אַנגעצויגע-נעם בויגן. די ערשטע — גיט לופֿט צום אַטעמען, די צווייטע — באַדן אונטער די פֿיס. די ערשטע ברענגט אַריין דעם שוועבנדיקן, פֿליסנדיקן עלעמענט, און די צווייטע — דעם בילדנדיקן, פֿעסטן עלעמענט. אַ פֿאַלק וואָס האָט זיך ניט אויסגעלערנט צו פֿאַראייניקן הלכה מיט אַגדה, פֿאַר-משפט זיך אַליין צו אייביקע בלאַנדזשענישן, און שטעלט זיך אַליין אין געפֿאַר צו פֿאַרגעסן דעם גראַדן איינציקן וועג צווישן ווילן און טאַט, צווישן שטרעבונג און פֿאַרקערפֿערונג.

הלכה פֿאַרשמאַלצן מיט אַגדה — איז דער אַטעסטאַט פֿון געזונט און רייפֿקייט פֿאַר אַ פֿאַלק; אומעטום אָבער, וואו דו געפֿינסט די אַגדה אָן עלנטע — איז אַ סימן, אַז די שעפֿערישע פּוהות און די מעגלעכקייטן פֿון אירע טרעגער זיינען אָפּגעשוואַכט, און זיי דאַרפֿן זיך לָאָזן היידן.

לאַנגע דורות און גאַנצע שיכטן פֿון אידישן פֿאַלק זיינען באַגאַנגען אַ זינד אַנטקעגן דער אַגדה מיט דעם, וואָס זיי האָבן איבערגעריסן דעם לעבנס-בונד צווישן זיך און איר. די נאַאיוו-גלויביקע פֿון איין זייט האָבן זי אויפֿגענומען אין בוכשטעבלעכן זין און זי באַטראַכט ווי אַן עיקר פֿון דער אמונה, און די ראַציאָנאַליסטישע חכמים פֿון דער צווייטער זייט האָבן אויך אויפֿגעפֿאַסט אירע רייד אין תכלית הפשט און זיי באַטראַכט ווי אומגעלומפערטע שטותערייען. סיי די ערשטע און סיי די צווייטע זיינען געווען געשמאַקלאָז, דעריבער האָבן זייערע אויגן נישט געזען דאָס פֿאַ-

ח. נ. ביאליק

עטישע ליכט, און דעם אמת, דעם משל, אירן, זיי האָבן אויפֿגעהערט פֿאַרשטיין איר שפּראַך.

און איצט האָבן מיר זוכה געווען צו אַ דור, וואָס איז אין גאַנצן אַגדה. אַגדה אין לעבן און אַגדה אין ליטעראַטור. די גאַנצע וועלט איז נישט מער ווי אַ לעגענדע. פֿון דער הלכה, אין אַלע אירע זינען איז קיין זכר נישט געבליבן.

וויפֿיל די יעניקע, וואָס פֿידן זיך געטראַפֿן, זאָלן גיט פּרובירן ליי-קענען, אָבער דער פֿאַקט בלייבט: אונזער נייע ליטעראַטור אין איר גרעסטן טייל, האָט זיך (ווי יענער קבצן) געמאַכט איר באַשטענדיקע דירה אין סאַמע קעזער פֿון קולטורעלן געדאַנק און געפֿיל. פֿאַרשאַסן זיינען פֿאַר איר אַלע פֿופֿציק טויערן פֿון „בינה“ און עס איז איר בלויז געבליבן אַ קליין אונטערווינקל פֿון אַ צווייפֿלהאַפֿטער „שיינקייט“ — די אַגדה פֿון אונזער צייט. אַ ביסל דערציילונגען און אַ ביסל לידער — דאָס איז איר גאַנצער באַגאַוש. קיין שום אַנדער השפּעה פֿון די העכערע גייסטיקע קוואַלן זיינען אין איר נישט פֿאַראַנען. אויסגעטריקנט איז הלכה געוואָרן ביי אידן, און דאָס ערגסטע איז, וואָס מען שפּירט נישט אין איר, אין דער נייער ליטעראַטור, קיין שום נטיה, זיך אויפֿצוהויבן און זיך אַרויסצורייסן פֿון איר פֿינצטערן דלות-גרוב. אַדרבה, פֿאַרקערט: דער „חן פֿון פֿלאַץ“ שפּיגלט זיך אָפּ אויך אויף די שעפֿער. און זינט די המון-מענטשן און עמי-הארצים האָבן זיך צווישן זיי געמערט, באַמערקט זיך די כּוונה איינצופֿלאַנצן ביי די מאַסן דעם געדאַנק, אַז קיין אַנדער „לי-טעראַטור“ און „שאַפֿונג“ איז נישט פֿאַראַנען, אַחוץ דער — שיינער. אַ נאַרישער בחור, וואָס האָט, במחילה, געשאַפֿן אַ צוואַנציק פֿערזן אַדער צוויי סקיצן — איז אַ שעפֿער, און דער „מורה נבוכי הזמן“, למשל — דער איינציקער ספֿר אין אונזער צייט, וואָס איז אַ קינד פֿון העכערן גע-דאַנק — קומט אין גאַנצן נישט אַריין אין גדר פֿון שאַפֿונג.

איך שטרייך נאָך אַמאָל אונטער: איך קום דאָ נישט מכריע זיין וועגן הלכה און אַגדה, אַז די איז שייך, און די איז נישט שייך. איך האָב בלויז אין זיינען הלכה און אַגדה אין אַלגעמיין, ווי צוויי פֿאַראַלעלע פֿאַרמען פֿון ליטעראַטור און לעבן. און איך פֿרעג: וואָס וועט זיין דער סוף פֿון אַן אַגדה, וואָס האָט נישט קיין הלכה ביי דער זייט?

דעם סוף אין אונזער ליטעראַטור — אויב דאָס איז דער סוף — זעען מיר פֿאַר די אויגן, זי איז ליידיק ווי אַ וואַסער אָן פֿיש. דער וואָס וויל מיט אַן אמת עפעס לערנען — מוז אַפֿילו היינט, שוין איבער הוי-

הלכה און אגדה

דערט מיט פֿרפֿציק יאָר זינט איר עקזיסטענץ — גיין זוכן אין פֿרעמדן פֿעלד. און עס איז דאָ אַ גרונט מורא צו האָבן, אַז אויך דאָס ביסל אַגדה — די עסטעטיק — וועט ווערן איינגעטריקנט, ווייל קיין שום השפעה דערטראַגט זיך נישט צו איר פֿון די העכערע קוואַלן פֿון גייסט. די עקזיסט־טענץ־באַרעכטיקונג פֿון דער שיינער ליטעראַטור שטעקט דאָך סוף־כל־סוף אין דעם, וואָס זי האַלט אויף, דורך אירע ספּעציעלע מיטלען, אַ פֿאַרבינד־דונג צווישן דער מערהייט פֿון די באַאיינפֿלוסטע און דער מינדערהייט פֿון די באַאיינפֿלוסער. „פּאַעזיע לשם פּאַעזיע“, „ווי דער פֿויגל זינגט“, איז אַן ענין אין די הפסקה־מינוטן — פֿאַר די יעניקע, וואָס מיען זיך אין שווייס פֿון זייער פנים, פֿאַר און נאָך דער פּאַעזיע, אויפֿצובויען אַ מעכטיקע ליטעראַטור פֿאַר אַלע צווייגן פֿון דער מענטשלעכער קולטור — אַ ליטעראַטור, וואָס שאַפֿט און בויעט דאָס לעבן, זיי מעגן זינגען, אָבער אַ פּאַעזיע וואָס קומט פֿון לאַנגווייל און לידיקגייעריי — ווער נוי־טיקט זיך אין איר ?

אַט קומט אויף אַ דור און וואַקסט אין אַ לופֿט פֿון גאַלע פֿראַזן און לידלעך און פּוסטע ווערטער. עס ווערט באַשאַפֿן אַ אידישקייט, וואָס איז נישט קיין חוב. מען שרייט אין נאַמען פֿון נאַציאָנאַליזם, אויפֿלעבונג, לי־טעראַטור, שאַפֿונג, אידישער דערציאונג, אידישן געדאַנק, אידישער אַר־בעט — און די אַלע גוטע זאַכן הענגען אויף אַ האַר פֿון עפעס אַ ליבהאַ־בעריי: ליב האָבן אירץ־ישראֵל, ליב האָבן ליטעראַטור — וואָס איז דער פרייז פֿון אַזאַ מין לופֿט־ליבהאַבעריי ?

ליבשאַפֿט — אָבער וואו איז די פֿליכט ? און פֿון וואַנען וועט זי קומען ? און פֿון וואַנען וועט זי שעפֿן יניקה ? סיידן פֿון דער אַגדה ? אָבער זי איז נישט מער ווי רשות. יאָ און ניין און נאַכגיביק.

אַ אידישקייט וואָס איז אין גאַנצן אַגדה, איז געגליכן צום אייזן, וואָס איז צעגליט אין פֿייער און ניט אַפּגעטונקט געוואָרן אין קאַלט וואַסער. שטרעבונג פֿון האַרץ, גוטער ווילן, גייסטיקע דערוואַכונג, אינערלעכע ליבע — די אַלע זאַכן זיינען שייך און נוצלעך, ווען זיי שליסן זיך מיט מעשים, מעשים האַרט ווי אייזן, ווי גרויזאַמע פֿליכט.

איר ווילט בויען — „שליסט אַן אַפּמאַך און שרייבט אונטער אויף דעם געחתמעטן אייערע האַרן, אייערע לויים, און אייערע פּוהנים... און שטעלט איבער אייך מצוות...“ (בחמיה י', א). אַזוי האָבן אייערע אַבות אַנגעהויבן בויען.

די מעכטיקע זעאונגען פֿון ישעיה דעם צווייטן האָבן אויפֿגעוועקט
הערצער, אָבער ווען עס איז געקומען די צייט פֿון בויען, זיינען די צוויי
נביאים צווישן די בויער — חגי און זכריה — געווען די לעצטע צו
נבואה און די ערשטע צו הלכה, און די וואָס זיינען געקומען נאָך זיי —
עזראַ און זיינע העלפֿער — זיינען שוין בלויז געווען בעלי-הלכה.

קומט און שטעלט איבער אונז מצוות!

זאָלן אונז געגעבן ווערן פֿורעמס אַריינצוגיסן אין זיי אונזער פֿליסנ-
דיקן, שוואַכן רצון און אים אויסשמעלצן אין פֿעסטע, דויערנדיקע פֿאַרמען.
מיר גאַרן נאָך די מעשים גוֹפֿא. לערנט אונז, אין לעבן, די געוואוינהייט
פֿון טאָן מער ווי רעדן, און אין דער ליטעראַטור — הלכה מער ווי אַגדה.

מיר בויגן אונזער נאָקן: וואו איז דער אייזערנער יאָך? פֿאַר וואָס
קומט ניט די שטאַרקע האַנט און דער מעכטיקער אַרעם?

אונטערן פֿאַרהאַנג פֿון שפּראַך

מענטשן וואָרפֿן טאַג־טעגלעך אויפֿן ווינט, ווילנדיק און ניט־ווילנ־דיק, גאַנצע הויפֿנס ווערטער מיט זייערע פֿאַרשיידענע מיינען און קאַמ־בינירונגען, און גאָר ווייניקע באַנעמען און באַגרייפֿן, וואָס אַזוינס די דאָ־זיקע ווערטער האָבן געמיינט אין דער צייט פֿון זייער פֿולער גבורה. פֿיל פֿון די ווערטער זיינען געקומען אויף דער וועלט נאָך לאַנגע און שווערע געבורטווייען פֿון אַ סך דורות. פֿיל פֿון זיי האָבן אומגעריכט אויפֿגעבליצט און מיט איין איינציקן שוועב באַלויכטן גאַנצע וועלטן. דורך אַ סך פֿון זיי האָבן דורכגעצויגן גאַנצע מחנות לעבעדיקע נשמות — נשמה איז אַוועק און אַ נשמה איז געקומען — און יעדע איינציקע פֿון זיי האָט נאָך זיך געלאָזן איר שאַטן און איר ריח. פֿיל פֿון זיי האָבן געדינט, ווי אַ שייד, פֿאַר אַ זייער איידעלן קאַמפֿליצירטן מעכאַניזם פֿון טיפֿע געדאַנקען און דערהויבענע געפֿילן אין זייערע וואונדערלעכסטע שאַטירונגען. פֿאַראַן ווערטער — געטלעכע בערג און ווערטער — טיפֿע תּהומען. ס'טרעפֿט אַז אין אַן איינציק קליין וואָרט ליגט באַהאַלטן דאָס גאַנצע לעבנס־עסענץ, דאָס גאַנצע השׂאת־הנפֿש פֿון אַ טיפֿן פֿילאָזאָפֿישן סיסטעם, די אונטערשטע שורה פֿון אַ גאַנצער וועלט־רעכענונג. פֿאַראַן אַ וואָרט, וואָס האָט בשעתו באַזיגט פֿעלקער און לענדער, קיניגן אַראַפּגעזעצט פֿון זייערע טראַגעדיען, אויפֿגעטרייסלט די יסודות פֿון ערד און הימל. נאָר אַט קומט אַ טאַג — און די אייגענע ווערטער גייען אַרונטער פֿון זייער גדולה און ווערן אַרויס־געוואָרפֿן אין מאַרק און מענטשן וואָרפֿן זיך מיט זיי אין אַ לייכטן געשפּרעך, ווי מיט אַ הויפֿן אַרבעט.

איז דאָ אין דעם עפעס אויף וואָס זיך צו וואונדערן? ס'האָט קיין זין ניט צו האָבן טענות צו די נאַטור־געזעצן. אַזוי איז שוין דער מנהג פֿון דער וועלט: ווערטער זיינען עולה־לגדולה און ווערטער פֿאַרלירן זייער גדולה און ווערן וואַכעדיק. וויכטיק איז צו געדענקען, אַז ס'איז ניטאָ אין שפּראַך קיין לייכטסטע וואָרט, וואָס איז אין זיין געבורט ניט געווען אַ וויכטיקע אויפֿטרייסלענדיקע נשמה־אַנטפּלעקונג, אַ גרויסער דערהוי־בענער גייסטיקער נצחון, ווען, לַמּשׁל, אַדמ־הראשון איז אויפֿגעצייטערט

געוואָרן פֿון ערשטן דונער — קול ה' בכוח, קול ה' בהדר — און איז געפֿאַרן אויף זיין פנים אַ פֿאַרטומלטער, אַ פֿאַרכאַפּטער פֿון אַ געטלעכער מורא, האָט זיך געוויס אַרױסגעריסן פֿון זיין מויל — לאַמיר זאָגן, אין נאַכאַמונג צו דער שטים פֿון נאַטור — אַ מין ווײַדער קלאַנג, אַ חיהשער ברוב, ענלעך צום קלאַנג „רר“ — אַט דער וואָס געפֿינט זיך אין נאַמען דונער אין אַ סך שפראַכן — האָט דען אַט דער ווײַדער אויסגעשריי ניט געבראַכט קיין גרויסע באַפֿרייאַונג פֿאַר זיין אויפֿגעשטורעמטער נשמה? צי דען איז אין אַט דעם אויסרוף, דער ווײַדערקלאַנג פֿון אַ נשמה, וואָס איז אויפֿגעטרייסלט געוואָרן ביז אין אירע טיפֿסטע טיפֿענישן, אַנטפלעקט ווינציקער שאַפֿונגס-גבורה, אויפֿציטער און פֿרייד פֿון נצחון, ווי אין אַ „געזונגענעם אויסדרוק“, וואָס אַ געניאַרן פֿאַעט האָט זיך איינגעגעבן צו שאַפֿן אין שעה פֿון עדי־נשמה? צי איז אין אַט דעם פֿייכטן קלאַנג, דעם קערן פֿון צוקונפֿטיקן וואָרט, ניט פֿאַרוויקלט דאָס וואַונדערלעכע גע-וועב פֿון בראַשית־דיקע איבערלעבענישן, איבערלעבענישן — שפראַך אין זייער פֿרישקייט און מעכטיק אין זייער ווײַדקייט; אַ מין ציטער, שרעק, פֿאַרוואַנדערונג, הכנעה, התפעלות, אויפֿמונטערונג צום קאַמף, און אַזוי ווייטער. און ווי באַלד אַזוי — איז דען אַדעם־הראַשון אין יענעם מאַמענט ניט געווען אַ גרויסער מאַדער און זעער, וואָס האָט אינטואַטיוו באַשאַפֿן דאָס וואָרט, און דאָס ריכטיקע פֿאַסיקע וואָרט — צום ווינציקסטן פֿאַר אים אַזײַן — פֿאַר טיפֿע קאַמפֿיצירטע גייסטיקע איבערלעבענישן? און ווײַל פֿון טיפֿער פֿילאָזאָפֿיע, פֿון געטלעכער אַנטפלעקונג — ווי איינער אַ דענ-קער האָט שוין אויף דעם אויפֿמערקזאַם געמאַכט—איז געלעגן אין דעם אומ-באַדייטנדיקן וואָרט „איך“, וואָס אַדעם־הראַשון האָט אַרױסגעלאָזט פֿון מויל? און דאָך זען מיר, אַז אַזעלכע ווערטער און אַ סך אַנדערע פֿון זייער גלייכן ווערן פֿאַרשונגען אין שפראַך און מיר באַמערקן זיי גאַרנישט. די נשמה אונזערע ווערט כמעט אין גאַנצן פֿון זיי ניט אַנגערירט. זייער תּוֹך איז פֿאַרצערט געוואָרן און זייער גייסטיקער כּוּח איז אויסגעוועפט, אַדער, באַהאַלטן געוואָרן, בלויז זייערע שאַלעכצן, וואָס זיינען אַרױסגעוואָרן פֿון רשות־היחיד אין רשות־הרבים, געפֿינען זיך נאָך אין שפראַך און דינען אַ נאַלעסיקע רעפֿלעקטיווע דינסט אין די ענגע גרענעצן פֿון לאַגיק און געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַרבינדונגען, ווי אויסווערטיקע סימנים פֿון אַבסטראַק-ציעס פֿון זאַכן און דערשיינונגען. סאיז געקומען דערצו, אַז דעם מענטשנס שפראַך איז געוואָרן געשפּאַלטן אין צוויי, וואָס איינע ווערט אויפֿגעבויט פֿון דער צווייטערס חורבן; די אינערלעכע שפראַך, די שפראַך פֿון האַרצן.

אונטערן פֿאַרהאַנג פֿון שפּראַך

וואָס איר עיקר איז, ווי אין מוזיק, דער „ווי“ — אין דער פּאָעזיע; און די אויסווערטיקע שפּראַך, די שפּראַך פֿון אַבסטראַקציע און פֿאַראַגעמיינערונג, וואָס איר עיקר איז, ווי אין מאַטעמאַטיק, דער „וואָס“, אין דער מחיצה פֿון לאַגיק, און ווער ווייסט, אַפֿשר איז גוט פֿאַרן מענטשן, ער זאָל ירשענען דעם שאַלעכץ פֿון וואָרט אָן זיין תּוך, כּדי ער זאָל קענען אָנפֿילן דאָס וואָרט, אַריינגעבן אין אים זיין אייגענעם כּוח און אַריינשטראַלן אין אים זיין אייגן ליכט. אַ מענטש שטרעבט צו אייגנס און ווען דאָס גערעדטע וואָרט וואָלט אייביק געשטאַנען אין זיין פֿורן כּוח און ערשטן שייך, ווען ס'וואָלט תּמיד באַגלייט געוואָרן מיט די איבערלעבונגען און געפֿילן, וואָס זיינען פֿאַרבונדן געווען מיט אים אין דער צייט פֿון זיין גבורה — איז מעגלעך, אַז דער מענטש וואָלט קיין מאַל נישט דערגרייכט צו זעלבסט־אַנטפלעקונג און צו זיין אייגן נשמה־ליכט. סוף־כּל־סוף — אַ ליידיקע כּלי קען זיך אָנשעפּן און ווערן פֿול, אָבער אַ פֿולע כּלי קען נישט אָננעמען און אויב דאָס אויסגעליידיקט וואָרט פֿאַרשקלאַפֿט — טאָ ווי שוין דאָס פֿולע!

אויף וואָס איז יאָ פֿאַראַן זיך צו וואונדערן? אויף דער זיכערקייט און גלייכגילטיקייט וואָס באַגלייטן דעם מענטשן און זיין ריידן, ווי ער וואָלט באמת געפֿירט זיין געדאַנק אָדער געפֿיל איבער רואיקע וואָסערן און איבער אַן אייזערנער בריק; און ער שפירט גאַרניט, ווי שוואַך ס'איז אָט די ווערטערבריק, ווי טיף און פֿינצטער ס'איז אונטער אים דער אָפֿע־נער תּהום און וואָס פֿאַראַ נס עס ליגט אין יעדן טראַט, וואָס ער מאַכט בשלום.

ס'איז דאָך קלאַר, אַז שפּראַך מיט אַלע אירע מיטלען פֿירט אונז פֿרֿי נישט אַריין אין דער אינערלעכער מחיצה, אין דעם ענדגילטיקן מהות פֿון זאַכן — נאָר אַדרבה פֿאַרקערט, זי גופּא צאַמט אונז אָפּ פֿון זיי. הינטער דער מחיצה פֿון שפּראַך, הינטער איר פֿאַרהאַנג, האַלט דעם מענטשנס גייסט, וואָס איז אויסגעטאָן פֿון דעם ווערטער־שאַלעכץ, אין איין בלאַנדזשען. נישטאָ קיין וואָרט און נישטאָ קיין פֿראַזע — נאָר אייביקע בלאַנדזשעניש; דער אייביקער „וואָס“ איז פֿאַרגליווערט אויף די ליפּן. מיט אַן אמת, איז אָפֿילן פֿאַרן דאָזיקן „וואָס“ קיין פּלאַץ נישטאָ, וואָרעם דאָס אַנטהאַרט שוין אַן אַנדייט אויף אַן ענטפֿער. וואָס איז יאָ פֿאַראַן? — „גאַרנישט! פֿאַרמאַך דאָס מויל און שווייג!“ אויב דער מענטש האָט פֿאַרט דערגרייכט צו דער מתנה פֿון וואָרט און געפֿינט באַרואיקונג אין ריידן — איז דאָס נאָר צוליב דער גרויסער שרעק צו פֿאַרבלייבן איין רגע אַזיין מיט דעם פֿינצ־

טערן „תהוה“, מיט דעם דאָזיקן גאַרנישט, פנים אל פנים, אָן אַ פֿאַרבאַדינג;
 „דער מענטש קען ניט זען מיך און בלייבן לעבן“, זאָגט דער „תהוה“.
 און איטלעך וואָרט און האַלבֿוואָרט איז עפעס אַ צודעק אויף אַ שטיקל
 „גאַרנישט“, אַ שאַלעכץ וואָס אַנטהאַלט אַ פֿינצטערן טראַפֿן פֿון אַן איי-
 ביקן „תיקו“. ניטאָ קיין וואָרט, וואָס זאָל מבטל זיין ענדגילטיק אָן אירגענד
 וועלכע פֿראַגע — דאָס וואָרט פֿאַרדעקט זי בלוז. ס'איז קיין נפֿקא-
 מינא גיט, וואָס דאָס איז, פֿאַרבייט עס מיט אַן אַנדער וואָרט, אַבי ס'זאָל
 אויף דער מינוט פֿאַרדעקן און פֿאַרשטעלן. צוויי שוועסטער-קאָנקורענטקעס
 פֿון צוויי פֿאַרשיידענע פּאַליסן, די שטומע מוזיק און די מאַטעמאַטיק, וואָס
 רעדט מיט צייכנס, זאָגן ביידע אין איינעם עדות אויפֿן וואָרט, אַז ס'איז
 לאַז-דווקא. אַז ס'איז בלוז אַ וויסט-געוועב. פֿונקט אַזוי ווי גופֿים ווערן
 בולט פֿאַרן אויג און אַנגעזען אין זייערע גרענעצן דורך דעם וואָס זיי
 פֿאַרשטעלן מיט זיך דאָס ליכט — אַזוי באַקומט דאָס וואָרט זיין וועזנט-
 לעכקייט דווקא דורך דעם, וואָס עס פֿאַרשטאַפט מיט זיך אַ קליין שפעלטל
 פֿון דעם תהוה און פֿאַרשטעלט זיין פֿינצטערניש און לאַזט אים ניט זיך
 דורכרייסן און פֿאַרטושירן די גרענעצן פֿון וואָרט. יענער וואָס זיצט איינער
 אַזיין אין נאַכטיקן חושך און ציטערט פֿאַר שרעק לאַזט זיך אַליין הערן
 צו זיינע אייגענע אויערן: ער לייענט „קריאת שמע“, צי ער פֿייפֿט מיט די
 פֿיפֿן. פֿאַרוואָס? ס'איז אַ סגולה זיך צו פֿאַרגעסן און צו פֿאַרטרייבן
 זיין שרעק. אַזוי איז אויך מיטן גערעדטן וואָרט — אַדער מיט אַ גאַנצן
 סיסטעם פֿון ווערטער — זיין כוח ליגט ניט אין זיין באַשטימטן אינהאַלט
 — אויב ס'איז בכלל אַזוינס פֿאַראַנען — נאָר אין דעם אויף וויפֿיל
 ס'ציט אָפּ דעם מענטשנס אויפֿמערקזאַמקייט. פֿאַרמאַכן די אויגן איז
 נאָך אַלעמען די לייכטסטע און באַקוועמסטע — הגם בלוז אַן אויסגע-
 דוכטע — אַנטרינונג פֿון געפֿאַר. און דאָרטן וואו די געפֿאַר ליגט אין
 האַלטן די אויגן אָפֿן — איז דאָך אַוודאי קיין בעסער. מקום-מקלט ניטאָ
 — „און גוט האָט משה געטאָן, וואָס ער האָט באַהאַלטן זיין פנים“. און
 ווער ווייסט, אפֿשר איז דאָס ערשטע וואָרט אַרויסגעזאָגט געוואָרן ניט
 אין אַ שמועס צווישן צוויי מענטשן אין זייער קעגנזייטיקן פֿאַרקער, ווי
 אַ פֿאַרבינדונגס-מיטל — נאָר דווקא פֿון אַ מענטשן, וואָס איז געזעסן אָן
 איינזאַמער, אַליין מיט זיין נשמה; דאָס איז געווען אַ גייסטיקע באַדערפֿע-
 גיש, דאָס וואָרט — אַ ציל פֿאַר זיך אַזיין, אין דער בחינה פֿון „מיין
 גייסט אין מיר איז פֿאַרבליפֿט און איך שמועס מיט מיין האַרץ“...
 אַדום-הראשון האָט זיך ניט געקענט באַרואיקן ביז ער האָט זיין אייגן

אונטערן פֿאַרהאַנג פֿון שפּראַך

קול דערבראַכט צו זיינע אויערן. און דאָס דאָזיקע בראשודיקע קול, וואָס האָט אַרױפֿגעבראַכט דעם באַוואוסטזיין פֿון מענטשן פֿון טײַ־פֿעניש פֿון תּוהו — האָט זיך פֿלוצעם אַליין אַוועקגעשטעלט ווי אַ וואַנט, וואָס טײַלט פֿונאַנדער צווישן מענטשן און צווישן „יענער זײַט“, ווי אײַ־נער זאַגט: פֿון היינט אָן, מענטש, זאָר דיין פנים זיין געווענדט, בלויז אויף דער זײַט און ווייטער. הינטער זיך זאָלסטו ניט קוקן און אין דעם „פֿאַרהוילענעם“ זאָלסטו ניט אַרײַנקוקן, און אויב דו וועסט יאָ אַרײַנקוקן — וועט סײַ ווי גאַרניט העלפֿן, ווייל דער מענטש קען ניט זען דעם תּוהו פנים-אל-פנים און בלייבן לעבן. אַ פֿאַרגעסענער חלום — ווערט ניט געדענקט. צום „תּוהו“ איז דיין גלוסטונג, נאָר דאָס וואָרט וועט הערשן איבער דיר.

און דער אמת איז, אַז געדאַנק און וואָרט האָבן בלויז אַ שליטה אויף דעם וואָס געפֿינט זיך אויף דער זײַט, אין די ד' אַמות פֿון פֿלאַץ און צײַט. בלויז אין זײַער שאַטן גײט דער מענטש און וואָס מער ער דער־נענטערט זיך צום אויסגעדוכטן ליכט פֿאַר אים, אַזוי ווערט גרעסער דער שאַטן הינטער אים און אַזוי ווערט די פֿינצטערניש ניט קלענער אַרום אים. „פֿון דאַנען און ווייטער“ קען מען נאָך אפֿשר, שווער אַדער לײַכט, אַלץ פֿאַרענטפֿערן. דער עיקר איז, דער שטח פֿון מענטשלעכן געדאַנק זאָל אויף אײַן רגע ניט בלייבן לײַדיק פֿון ענג־צענויפֿגעפרעסטע ווערטער, ווי די שופן פֿון אַ פֿאַנצער, ס'זאָל ניט זיין קיין בלויז אויף אַ האָר. דאָס ליכט פֿון געדאַנק און וואָרט — די קויל און פֿלאַם — איז אַ גר־תּמיד, וואָס לעשט זיך ניט אויס. אַבער דער דאָזיקער שטח פֿון „פֿון דאַנען און ווייטער“, וואָס לײַגט אין תּוהו פֿון אויסגעדוכטן ליכט — וואָס פֿאַר אַ באַטרעף האָט ער נאָך אַלעמען לגבי דעם אומענדלעכן ים פֿון אײַביקער פֿינצטערניש, וואָס בלייבט נאָך אַלץ איבער און וועט אײַביק בלייבן אין דרויסן. סוף־כּל־סוף, איז דאָך דווקא אַט די אײַביקע פֿינצטערניש, וואָס וואָרפֿט אָן אַזאַ גרויסע אײַמה — איז דאָך זי, און נאָר זי, וואָס צײַט דעם מענטשנס האַרצן פֿון אײַביק אָן און דערוועקט אין אים אַ פֿאַרבאַהאַלטענע בענקשאַפֿט אַרײַנצוקוקן אין איר כאַטש אַ קלײַנע רגע. אַלע האָבן מורא פֿאַר איר און אַלע צײַען זיך צו איר. מיטן מויל בויען מיר פֿאַר איר מחיצות פֿון אָן אַ שיעור ווערטער און סיסטעמען, זי צו פֿאַרשטעלן; אַבער מיט די נעגל־דריבלען מיר און דריבלען אין די דאָזיקע מחיצות, אויפֿ־צועפֿענען אין זײַ אַ קליין פֿענצטערל, עפעס אַ שפּעלטל, אַרײַנצוקוקן כאַטש אויף אײַן רגע אין דעם, וואָס ס'געפֿינט זיך אין „יענער זײַט“. אַבער, וויי,

אומזיסט איז דעם מענטשנס מי! אין דער רגע, וואָס דאָס שפּעלט עפֿנט זיך שוין באַשיימפּערלעך — איז גלייך דאָ אַן אַנדער מחיצה, אין גע- שטאַלט פֿון וואָרט, אָדער אַ ניי סיסטעם; דאָס וואָרט שטעט זיך פּלוצים אַוועק אויפֿן פּלאַץ פֿון אַלטן און פֿאַרשטעלט אַלץ פֿון אויג.

און אַזוי נעמט דאָס קיין סוף ניט ביז אין אייביקייט. אַ וואָרט פֿאַרגייט און אַ וואָרט קומט, און דער אַטער אייביקער "תיקו" בלייבט ווי געווען, ניט געענדערט און ניט פֿאַרמינדערט. געבן אַ וועקסל אויף אַ חוב, אָדער אַריינשרייבן דעם חוב אין פּנס, מיינט נאָך ניט, אַז דער חוב איז אָפּגעצאָלט; עס נעמט נאָר צייטווייך אַרונטער אַ משא פֿון זכרון, ניט מער. דאָס אייגענע איז מיטן קאָנקרעטן וואָרט, ווי געבן אַ נאָמען, איינשטעלן אַרדענונג און צאָמען פֿון דערשיינונגען און זאָכן. קיין וואָרט אַנטהאַלט ניט אין זיך קיין ענטפֿער וועגן דעם מהות פֿון זאָכן און דער- שיינונגען. אַפֿילו דאָס וואָרט פֿון ענטפֿער איז אין דער אמת ניט מער ווי אַן אַנדער נוסח פֿון דער פֿראַגע גופּא. דער פֿרעגצייכן פֿאַרבייט זיך אין אַן אויסרוף-צייכן, אַ פֿאַרדעקן פֿון דאָס אָפּגעדעקטע. אַז מיר זאָלן קומען אַרויסציען דעם ענדגילטיקן "תּוֹך", דעם לעצטן, פֿון אַרע ווערטער און סיסטעמען — וועלן מיר סוף-פֿל-סוף אַרויסציען ניט מער ווי איין וואָרט, וואָס איז פּוֹל אין זיך אַלץ, אַ וואָרט פֿון דריי אותיות, דאָס וואָרט: "וואָס"? ווידער דער אייגענער שוידערלעכער "וואָס", וואָס הינטער אים שטייט דער נאָך מער מוראדיקער "איִקס" — דאָס "גאַרנישט". אָבער דער מענטש וויל בעסער צעברעקען זיין חוב אויף קליינע ברעקעך, אין דער פֿאַלשער האַפֿענונג צו פֿאַרלייכטערן די צאָלונג. און אַז די האַפֿע- נונג ווערט ניט פֿאַרווירקלעכט — פֿאַרבייט ער אַ וואָרט מיט אַ וואָרט, אַ סיסטעם מיט אַ סיסטעם; ס'הייסט, ער גיט אַ נייעם וועקסל אַנשטאָט דעם אַלטן און ער לייגט אָפּ און מאַכט פֿאַר זיך דייכטער די צייט פֿון באַצאָלונג. אַזוי צי אַזוי; דער חוב ווערט קיין מאָל ניט אָפּגעצאָלט.

אַ וואָרט אָדער אַ סיסטעם גייט אַלזאָ אַרונטער פֿון גדולה און מאַכט פּלאַץ פֿאַר אַנדערע, ניט דערפֿאַר וואָס זייער כּוח איז אָפּגעשוואַכט גע- וואָרן צו אַנטפֿעקן, צו באַלייכטן, אָפּצווישן דעם "איך ווייס ניט", טיילווייז אָדער אין גאַנצן — נאָר פּונקט פֿאַרקערט: ווייל דאָס וואָרט אָדער סיס- טעם איז אָפּגערעכט געוואָרן פֿון צופֿיל געברויך און אַרומגיין איבער די הענט און קען שוין מער ניט פֿאַרדעקן און באַהאַלטן און, ממילא, קען עס מער ניט אָפּציען דעם מענטשנס אויפֿמערקזאַמקייט. דער מענטש כאַפט אַ קוק אויף דעם צעעפֿנטן שפּעלטל און געפֿינט צו זיין גרויסער שרעק

אונטערן פֿאַרהאַנג פֿון שפּראַך

ווידער פֿאַר זיך דעם מוראדיקן „תוהו“ — שפּרינגט ער אויף און פֿאַר-
שטאַפט צייטווייליק דאָס שפּעלטל מיט אַ ניי וואָרט. ס'הייסט, ער כאַפט זיך
ווידער אָן אין דער אַלטער אויסגעפרוואוטער „סגולה“, וואָס ציט אָפּ
זיין אויפֿמערקזאַמקייט און ער ראַטעוועט זיך פֿון שרעק. און וואונדערט
זיך גאַרנישט! די „סגולה“ העלפֿט אירע גלויביקע, וואָרעם אמונה גופֿא
איז ניט מער ווי אַ מיטל אָפּצוציען אויפֿמערקזאַמקייט. זעען מיר דען גיט
אָן ענלעכע דערשיינונג ביי מענטשן גופֿא? אַ מענטש פּל-זמן ער לעבט
און שטרעבט און באַוועגט זיך און ווירקט — פֿילט אויס דעם חלָל און
אַלץ איז איינגטלעך פֿאַרשטענדלעך. דער גאַנצער לעבנס-שטראָם, זיין גאַנ-
צער אינהאַלט איז בלויז אין שטענדיקער באַמיאונג, אַן אומאויפֿהערלעכע
באַמיאונג, זיך צו פֿאַרגעסן. יעדע איינציקע רגע פֿון „יאָגן זיך נאָך“ ..
איז אין דער אייגענער צייט אַן „אַנטלויפֿן פֿון“ .. און דאָס, בלויז דאָס,
איז זיין גאַנצער שכר, די לוי פֿון נאַכיאָגן — איז אַנטרינען. דער נאַכיאָגער
געפֿינט זיין באַפֿרידיקונג צייטווייליק, ניט אין דעם וואָס ער האָט דער-
גרייכט, נאָר אין דעם, וואָס ער איז אַנטרונען געוואָרן און דאָס גיט אים
אַ שאַטן פֿון צופֿרידנקייט און צייטווייליקן בטחון. „ווייל פֿאַר יענעם וואָס
איז באַהאַפֿטן מיטן לעבן איז דאָ אַ בטחון“. נאָר אַט איז דער מענטש
געשטאַרבן — און דער חלָל ווערט ליידיק. ס'איז ניטאָ וואָס ס'זאָל אָפּ-
ציען די אויפֿמערקזאַמקייט — און די מחיצה ווערט אָפּגעווישט. אַלץ ווערט
פּלוצים אומפֿאַרשטענדלעך. דער פֿאַרהויערנער „איקס“ שטרעקט זיך אויס
אין זיין גאַנצער מוראדיקער הויך און מיר זיצן פֿאַר אים איין רגע אויף
דער ערד אין דער פֿינצטערניש, פֿאַראַבצט און שטום ווי די שטיינער.
אַבער בלויז אויף איין רגע, ווייל דער האָר פֿון לעבן האָט שוין מקדים
געווען דאָס פֿאַרשליסן פֿאַרן עפֿענען און האָט באַד צוגעגרייט אַ נייע
„סגולה“, אָפּצוציען אונזער אויפֿמערקזאַמקייט און אויסצואוועפֿן אונזער
שרעק. און איידער דער קבר איז נאָך פֿאַרשאַטן — געפֿינען מיר, אַז דער
ליידיקער חלָל איז שוין ווידער פֿאַרמאַכט מיט אַ וואָרט, זאָל עס זיין אַ
הספֿד, אַ טרייסט, אַ פֿילאָזאָפֿיע, אַ גלויבן אין השאַרת-הנפֿש און דאָס
גלייכן, דער געפֿערלעכסטער מאַמענט — אין וואָרט ווי אין לעבן —
איז אַלזאָ יענער, וואָס צווישן איין פֿאַרדעקונג און דער צווייטער, ווען
דער „תוהו“ בלינדלעך פֿאַר די אויגן; אַבער אַזעלכע מאַמענטן זיינען זייער
ווייניק אין שטראָם פֿון שפּראַך ווי אין שטראָם פֿון לעבן, און מענטשן,
על-פֿיר-רוב, שפּרינגען אַזעלכע מאַמענטן אַריבער און שפּירן ניט. גאָט היט
אויס די נאַראַנים!

פֿון אַלעם דעם איבנגעזאָגטן וועט אַרויסקומען דער גרויסער חילוק אין שפראַך פֿון פראָזאָאייקער און פּאָעטן. די ערשטע שפּאַרן זיך אָן אויף דאָס שותפֿותדיקע און דאָס אַלגעמיינע פֿון דערשיינונען און ווערטער, אויף דאָס איינגעשטעלטע און סטאַטישע אין שפּראַך, אויפֿן אָנגענומענעם נוסח — און דעריבער גייען זיי זייער וועג מיט זיכערקייט. צו וועמען זיינען זיי געגליכן? צו יענעם, וואָס גייט איבער אַ וואָסער פֿאַרדעקט מיט אייז. דער דאָזיקער מעג און קען לחלוטין אַפּווענדן זיין אויפֿמערקזאַמקייט פֿון צוגעדעקטן שטראַם, וואָס פֿלייצט אונטער זיינע פֿיס. די צווייטע אָבער, די פּאָעטן, די מענטשן פֿון רמו, סוד, סימבאָל, ווערן געשטויסן אַלע זייערע טעג נאָך דאָס אינדיווידועלע, נאָך יענעם איינצלנעם עפעס, נאָך יענעם פינטל, וואָס מאַכט דערשיינונגען — און די שפּראַך אין וועלכע זיי ווערן אויסגעדריקט — ווי פֿון איין גוס, נאָך דער שווינדנדיקער רגע, וואָס חזרט זיך מער ניט איבער, נאָך דער אייגנאַרטיקער נשמה און אינדיווידועלע אייגנשאַפֿט פֿון זאַכן, ווי זיי ווערן אין אַ געוויסן מאַמענט איינגעקריצט אין האַרצן פֿון דעם צוזעער; דעריבער זיינען די דאָזיקע געצוואונגען צו אַנטדוילפֿן פֿון איינגעשטעלטן און סטאַטישן אין שפּראַך, וואָס איז להיפֿך זייער ציף, צו דאָס פֿעבעדיקע און דינאַמישע אין איר. נאָך מער, זיי אַליין זיינען יעדע מינוט מחוייב אַריינצוגעבן אין איר — לויט די שליסלען, וואָס זיינען זיי אָנגעטרויט געוואָרן — אַן אומאויפֿהערלעכע באַוועגונג, פֿאַרשיי- דענע נייע קאַמבינירונגען און שפּראַכלעכע פֿיינקייטן. די ווערטער צאַפֿלען זיך אונטער זייערע הענט: לעשן זיך און צינדן זיך אָן, פֿאַרגייען און לויכטן אויף ווי די שטיינער פֿון פּהן-גדולס חושן, לידיקן זיך אויס און פֿילן זיך אָן, פֿאַרדירן זייער נשמה און באַקומען אַ נייע נשמה. אין שפּראַך- לעכן מאַטעריאַל קומט פֿאַר אַ בייטעניש און אַן ענדערונג. איין שטריכל, איין פינטל — און דאָס אַלטע וואָרט צעשטראַפֿט זיך מיט אַ ניי פֿיכט, דאָס וואַכעדיקע ווערט הייליק און דאָס הייליקע ווערט וואַכעדיק, די איינגע- שטעלטע ווערטער באַפֿרייען זיך פֿון זייערע איינפֿאַסונגען און בייטן זיך איינע מיט די אַנדערע מיט זייערע פּלעצער. און אין צווישן, צווישן איין פֿאַרדעקונג און דער צווייטער, בלינדלט אויף דער תּהום. און דאָ ליגט דער סוד פֿון דעם גרויסן איינפֿלוס פֿון פּאָעטישן וואָרט. פֿאַראַן אין דעם עפעס פֿון דעם רייך צו דערפֿילן אַחריות, פֿון דער זיסער שרעק בייצור- שטיין אַ נסיון. צו וועמען זיינען די דאָזיקע געגליכן? צו יענעם וואָס גייט איבערן טייך מיט דער קריהע, איבער שווימענדיקע באַוועגלעכע שטיי- קער אייז. ער טאָר ניט פֿאַרהאַפֿטן זיין פֿוס אויף איין שטיק קיין איבעריקע

אונטערן פֿאַרהאַנג פֿון שפּראַך

רגע, ניט מער וויפֿל ס'איז גענוג אַריבערצושפּרינגען פֿון איין קריהע אויף דער צווייטער, און אַזוי אויף דער ווייטערדיקער. צווישן די קריהעס אייז בלינדצאָט אויף דער תּהום, דער פֿוס גליטשט זיך, די סכּנה איז נאָענט — און דאָך זיינען פֿאַראַנען אייניקע וואָס גייען אַראָפּ אויפֿן אייז און קומען אַריבער אויף דעם צווייטן ברעג בשׁוים — ניט בלויז נאַראַנים היט גאָט אויס!

דאָס גאָר וועגן שפּראַך פֿון ווערטער. אָבער אַחוץ דעם איז נאָך ביי גאָט פֿאַראַנען שפּראַכן אָן ווערטער: געזאַנג, געוויין, געלעכטער. און צו זיי אַלע האָט דער מענטש זוכה געווען. די דאָזיקע הייבן זיך אָן פֿון פּלאַץ, וואו ס'ענדיקן זיך ווערטער, און זיי קומען ניט צו פֿאַרדעקן, נייערט, צו עפֿענען. זיי בלעזלען און קומען אויף פֿון תּהום. און זיי טאַקע זיינען עס דער אויפֿגאַנג פֿון תּהום גופּא. דעריבער טרעפֿט, אַז זיי פֿאַרשווענקען און פֿאַרשלעפּן אונז מיט זייערע כּוואַליעס און קיינער קען זיי ניט ביישטיין. דעריבער טרעפֿט, אַז זיי פֿירן דעם מענטשן אַרונטער פֿון זינען, אַדער אַפֿילו אין גאַנצן פֿון דער וועלט. יעדע גייסטיקע שאַפֿונג, וואָס האָט ניט קיין אַפּקלאַנג פֿון די דאָזיקע דריי — איז איר לעבן קיין לעבן ניט, און גלייכער איז, ווען זי וואַלט קיין מאַל אויף דער וועלט ניט געקומען.

דאָס העברעאישע בוך

א

יודעי-ספר ביי אידן שטייען שוין דאָנג פאָרוואונדערט פאָר אַ טשיי-קאווער דערשיינונג: מיר פאָרמאָגן אַ ליטעראַטור, וואָס איז אַלט טויזנטער יאָרן און צענדליקער טויזנטער בענד, וואָס האָט קולט געווען אין זיך אומגעוויינלעך פֿיל שפּערישע קרעפֿטן פֿון הונדערטער דורות און איז פֿאַרשיידנאַרטיק און אינהאַלטסרייך; מיר האָבן אַ נייע יונגע ליטעראַטור, וואָס איז אויך רייך מיט אויסגעצייכנטע טאַלאַנטן; מיר האָבן אויך אַ סך חשובע פֿיטעראַרישע ווערק געשריבן פֿון אידן אין פֿיל פֿרעמדע שפּראַכן — מיט איין וואָרט, מיר פאָרמאָגן און פאָרמאָגן; און פֿונדעסטוועגן, נאָך דער דאָזיקער גרויסער עשירות, קענען מיר כמעט ניט אַנווייזן צו אונזערן אַ בן-דור אַ יודעי-ספר, אויף אַ קליינער צאָל פֿון אַזעלכע ביכער, וואָס זאָלן ווערט זיין צו ווערן ביי אים חשוב און באַליבט ביז אַ געוויסן גראַד און צו וועלכע ער זאָל זיך ווענדן צו שטילן זיין גייסטיקן הונגער.

און נאָך גרעסער איז דער וואונדער, ווען מיר ווייסן, אַז אונזער פֿאַרק, וואָס האָלט דעם ספר טייער בטבע און האָלט אין איין לערנען, האָט אין אַלע דורות און צייטן געפֿונען זיין גייסטיקע באַפֿרידיקונג יעדער איינער אין דעם געביט וואָס איז געווען ביי אים באַליבט פֿון זיין אוצר. אין אַלע דורות און צייטן האָט זיך אין די גאַנצע בערג פֿון ליטעראַטור טור געפֿונען אַ גרויסע צאָל ספרים פֿון אַ דויערנדיקן ווערט, גאַנצע און געזאַמלטע וואָס זיינען פֿאַר דאָזיקע יאָרן געלעגן אויפֿן טיש פֿון העברעאישן לייענער. די דאָזיקע ספרים האָבן פֿאַרדינט דעם נאָמען „פֿאַלקס-ביכער“, מיטן פֿולן מויל, ווייל זיי האָבן צופֿרידגעשטעלט אַלע שיכטן פֿון פֿאַלק, די העכערע, ווי די נידעריקערע.

איינציקע ביכער פֿון אייביקן ווערט, ספרים געשאַפֿן פֿון אַ גרויסער מעכטיקער פּערזענלעכקייט, זיינען אַלע מאָד ווייניק. אָבער אַפֿילו אַ סך ביכער, וואָס איטלעך איינציק פֿון זיי איז ניט פֿון אַזאַ באַדייטנדיקן ווערט — טרעפֿט אָבער, אַז אַלע אין איינעם שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ חשובע פֿיטעראַרישע דערשיינונג, וואָס איז ווערט צו ציען אויף זיך די אויפֿמערקזאַמקייט און באַטראַכטונג פֿון יעדן העברעאישן לייענער אין

דאס העברעאישע בוך

אלע צייטן. ס'איז ניטא קיין איין דיטערארישע תקופה, אפילו די, וואס האט ניט ארויסגעשטעלט קיין גדודים, וואס זאל ניט לאזן נאך זיך עפעס פון די „נכסי צאן ברזל“ פאר די קומענדיקע דורות. יעדע תקופה זאל, ווען זי פארשווינדט, לאזן הינטער זיך אומבאדינגט א מין פלאסט, א דינע אדער שווערערע, וואס ווערט ווי א שיכט ערד פאר די גייסטיקע שפראצן פון דער קומענדיקער תקופה. די דאזיקע פלאסט מוז אריבערגיין פון די טאטעס צו די קינדער, ווי זי איז, מיט איר אויסזען און וועזן. און די קינדער אויך, אויב זיי ווילן ניט זייען אויף דופט, מוזן ארבעטן און בא-ארבעטן די דאזיקע ערד, זי אקערן און באזעצן און מאך און נאך אמאל ווי ווייט נאר זיי קענען; ווייל אויב ס'איז ניטא קיין ערד איז ניטא קיין שפראצונג און אויב א ליטעראטור האט ניט קיין מסורה און קיין קייט פון המשך — איז ניטא קיין וואקסן און אנטוויקלונג און ניטא קיין באנייאונג.

ווייז ניט נאר איז דאס א חוצפה און אומדאנקבארקייט, וואס האבן צו זיך קיין גלייכן ניט, נאר אויך א גרויסע עם-הארצות צו מיינען, אז אלץ וואס ס'איז געשאפן געווארן אין דער דיטעראטור דורכן גאנצן פאלק און זיינע גייסטיקע ריזן אין משך פון טויזנטער יארן האט קיין ווערט ניט פאר אונזער צייט. אלא וואס האט יא א ווערט? דאס וואס ס'איז געשריבן געווארן פון איקס און איגרעק פון יענעם יאר און ארונטער. טויזנטער יארן האט די אידישע אומה געטראכט און געפילט, ווי עס טראכט און פילט יעדער בעל-לשון; אין אלע אירע גלגולים האט זי אויסגעדריקט איר גייסט אין וויפיל אופנים און סטידן און אין פאר-שיידנארטיקע משונהדיקע פארמען; פיל, גאר פיל מענטשן מיט הארץ און מוח זיינען אויפגעקומען, גרויסע, מיטלמעסיקע און קליינע, וואס האבן געשעפט פון פאלקס-קוואל און פון זיין הייליקן גייסט, און האבן אויס-געגאסן איבערן פאלק זייער אייגענעם גייסט. צווישן די דאזיקע זיינען אויך געווען גייסטיקע ריזן, וואס האבן מיט אמאל ארויפגעשטויסן דעם וואגן פון פאלק אויף א נייעם וועג, און וויפיל גייסטיקע רעוואלוציעס דאס פאלק האט דורכגעמאכט — רעוואלוציעס, וואס האבן געלאזן טיפע שפורן אין זיין לעבן און ליטעראטור — ווי שיקט זיך דאס, אז דאס אלץ איז גארנישט לגבי דעם וואס ס'איז געשאפן געווארן פון איקס און איגרעק פון יענעם יאר און ארונטער?

אויב דער נאמען „דיטעראטור“ גייט ניט בלויז אויף אן אינציקע פארמע אירע — ווי למשל די וואס ווערט אנגערופן די „שיינע“, נאר

אנטהאלט אלע נאציאנאלע געדאנקען און געפילן און אלע פארמען פון אויסדרוק און ליטערארישע געשטאלטונג אין פארשיידענע צייטן — דאן איז אונזער נייע ליטעראטור צווישן די פריערדיקע ניט מער, ווי אַ טראַפּן אין ים. ס'איז גענוג אַנצורופֿן די באַקאַנטע נעמען: תּנ"ך, די אַפּאָקריפֿן, די באַהאַלטענע ספֿרים, דער תּלמוד אין זיינע צוויי עיקר־געשטאַלטונגען: הלכה און די אַגדה, די פֿילאָסאָפֿיע, די קבלה, די פּאַעזיע, מוסר, דרוש, דאָס חסידות, די פֿאַלקס־ליטעראַטור — די דאָזיקע נעמען, וואָס איטלעך איינציקער פֿון זיי איז כּוּל אין זיך אַ גאַנצע תקופֿה, וואָס האָט איר באַשטימטן אויסזען, מיט איר באַזונדערן אינהאַלט און סטיל, מיט איר ספּעציפֿישער גייסטיקער לופֿט; נעמען, וואָס יעדער איינער פֿון זיי זאָגט עדות אויף אַ נייעם לייטער פֿון געפֿילן — ס'איז גענוג, זאָג איך, אַנצורופֿן די דאָזיקע נעמען, פּדי צו וויסן, ווי גרויס די רייכקייט איז וואָס ווערט נאָך אויפֿגעהיט פֿאַר אונז אַפֿילו אין אונזערע אַטע אוצרות.

אַז מיר זאָלן צורעכענען דערצו אויך דאָס ביסל פֿאַרמעגן, וואָס די נייע ליטעראַטור האָט אונז געבראַכט און וואָס כּהאַב פֿלל ניט בדעה זי מבטל צו זיין — האָבן מיר גרויסע חשובּע ליטעראַרישע גיטער, וואָס מיר האָבן זיך מיט זיי פֿלל ניט צו שעמען און מ'קען שפּיין מיט זיי גאַנצע דורות. פֿונדעסטוועגן זעען מיר, אַז מיר זיינען געקומען אַצינד צו אַן אומ־דערטרעגלעכען קריזיס. יעדער איינער פֿון אונז וואָס האָט „אַנגעשטאַפט זיין בויד“ מיט דער העברעאישער ליטעראַטור פֿון אלע צייטן „מיטן סודת ווי מיטן פּסודת“, האָט געוויס ניט איין מאָל פֿאַרוכט דעם טעם פֿון צער, אַ מין טאַנאַטאָס־יסורים; זיין דערוואַקסענער זון, צי אַ חבר, מאַנט ביי אים אַ ספֿר, אָדער אַ גאַנג העברעאישע ספֿרים, פּדי צו לערנען און זיך באַקאַנען מיט די נאציאנאלע שאַפֿונגען אין דער ערשטער פֿלי, גע־קליבענע מוסטערן פֿון די מקורות גופּא, און ער, דער געמאַנטער, שטייט פֿאַר דער לאַסט פֿון ירושה, וואָס איז אַנגעהויפֿנט פֿאַר אים אַ גאַנצער באַרג און ס'איז אים שווער צו ענטפֿערן, בערג און בערג פֿון ספֿרים — און ניטאָ קיין ספֿר.

די נייע ליטעראַטור — אַ הויך דעם, וואָס זי האָט נאָך בייז היינט ניט זוכה געווען סאַנקציאָנירט צו ווערן פֿון אַ חשובּן טייל פֿון פֿאַלק אַלס וועג־ווייזערין און דערציערין, איז נאָך אַזיין, צוליב איר קליינער קוואַנט־טיטעט, נישט געניגנד. זי פֿאַרמאַגט בלויז אַ קליינעם נאַש, אַ פֿעק, אָבער ניט גענוג אונטערצולענען ס'האַרץ, פּדי צו קענען זעטיקן, די אַלטע ליטעראַטור? — אָבער ווער פֿון אונזער דור וועט וועלן אַריינגיין אין

דאס העברעאישע בוך

דעם דאזיקן לאבירינט? און אז ער וועט שוין יא אריינגיין — צי וועט ער קענען געפֿינען דארטן זיינע הענט און פֿיס? קען מען דאך באמת ניט ראטן אונזערן אַ בך־דור, דעם סתם־לייענער, זיך צו גריבען טעג און יאָרן אין די בערג פֿון אונזער אוראלטער און אַלטער ליטעראַטור, פֿרי צו געפֿינען אַ שמץ פֿון גוטן און נאַרהאַפֿטן מאַטעריאַל, דעם שעפֿערישן טייל וואָס ס'לייגט אין איר פֿאַרזונקען? אַזאַ אַרבעט איז גוט פֿאַר ספּע־ציאָליסטן וואָס דאָס איז זייער אַרבעט, אָבער ניט פֿאַרן סתם־לייענער און אַפֿילו פֿאַרן סאַמע בעסטן.

פֿאַראַן נאָך שאַפֿונגען פֿון אידן אין פֿרעמדע שפּראַכן, אָבער די דאָ־זיקע, אַפֿילו אז מיר זאָלן זיי אַריינברענגען אין חשבון פֿון אונזער זיי־טעראַטור, אַן ענין, וואָס דאַרף על־כל־פּנים האָבן באַגרענעצונג, איז פֿל־זמן זיי שטייען איין אין דער פֿרעמד, דאַרף מען אויף זיי קוקן, ווי זיי וואַלטן לחלוטין ניט עקזיסטירט. קען מען דען גורר זיין אויף אידן, זיי זאָלן קענען אַלע זיבעציק לשונות?

וואָס טוט מען אַזאַ, מיט אַ אידן פֿון אונזער דור, וואָס וויל קענען די בעסטע מוסטערהאַפֿטע ליטעראַרישע שאַפֿונגען פֿון אידישן פֿאָלק פֿון אַלע צייטן? ד"ה ווי אַזוי גרייט מען צו, פֿון איין זייט, פֿאַרן מענטשדעכן געברויך דאָס קערנדיקע פֿון אונזער אַלטער ליטעראַטור, און פֿון דער צווייטער זייט, ווי אַזוי באַקומט מען די נאַציאָנאַלע הסכמה אויף אונזער נייער ליטעראַטור?

דער „אוצר־היהדות“, וואָס איז מיט אייניקע יאָר צוריק אויפֿגעקומען אין אַחד־העמס מחשבה איז ניט פֿון אונזער ענין, אַ ספֿר זיך צו באַקענען מיטן אידנטום איז איין זאָך, און זיך באַקענען מיט די ליטעראַרישע איי־דישע שאַפֿונגען גופּא אין זייער אַריגינאַל איז אַ באַזונדערע זאָך. מיט דער גאַנצער נאַציאָנאַלער זושבות פֿון „אוצר היהדות“ וועט זי קיין מאַל נישט באַפֿרידיקן דעם אידישן לייענער, וואָס וויל זיך באַקענען מיטן עצם פֿון די העברעאישע שאַפֿונגען ניט בלויז דורך ביכער און אַפֿ־האַנדלונגען וואָס זיינען געשריבן וועגן זיי — און אַזוי דאַרף דאָך זיין דער „אוצר־היהדות“ — נאָר דווקא דורך זיי און פֿון זיי גופּא. דער גוטער לייענער, דער דענקנדיקער, וויל און איז מחויב צו קענען די שכינה פֿון זיין פֿאָלק פֿנים־אַפֿ־פֿנים און ניט דורך קיין פֿאַרמיטלער.

די „גרויסע ביבליאָטעק“, וואָס אַנדערע גיבן אַרויס, וועלן אונז אויך קיין הילף ניט ברענגען. די בעסטע פֿון זיי — זייער גאַנצער שבה באַשטייט אין דעם, וואָס זיי ברענגען אַרויס אין מאַרק סתם העברעאישע ביכער.

דערפאר קומט זיי געוויס אַ „יישר-כוח“, אָבער זיי וועלן בשום אופן ניט אַרויסברענגען דעם „העברעאישן ספֿר“, אַט יענעם ספֿר, וואָס אויף אים קוקן מיר אויס די אויגן. אויף אַזוינס — פֿעלט זיי דער עיקר: דער העכערער געדאַנק, דער צענטראַל־פֿונדאַמענטאַלער געדאַנק. דורך סתם אַ ביכער־פֿאַרלאַג, אַלטע און נייע, ווערט נאָך ניט פֿאַרוואַרפֿן אַ בריק צווישן אַלע פֿאַרשיידענע ליטעראַרישע תקופֿות, און מיר פֿאַרשפּאַרן צו זאָגן, אַז פֿון זיי וועט ניט אַרויסקומען דער עכטער ליטעראַרישער אַפּקלייב, וואָס דאָס איז דער עיקר אין אונזער קעגנשטאַנד, און מעגלעך, אַז דאָס איז איבער די כוחות פֿון אַ יחידישן געשעפֿטלעכן פֿאַרלאַג.

פֿדי זיך צו ראַטעווען פֿון דעם דאָזיקן גייסטיקן דרוק איז פֿאַראַן, לויט מיין מיינונג, בלויז איין אויסוועג, און אַזאַ אויסוועג וואָס האָט ביי־שפּילן אין דער געשיכטע פֿון אונזער ליטעראַטור. איטלעך מאַך וואָס אונזער ליטעראַטור האָט זיך געפֿונען אין אַן ענלעכן מצב ווי דער היינטיג־קער האָט זי געצוואונגענערהייט געזוכט זיך צו ראַטעווען אויף דעם דאָזיקן וועג, און אויף דעם וועג מוזן מיר אויך דאָס מאַך זיך לאָזן.

מיין פֿווּנה איז — צו דער דערשיינונג פֿון ליטעראַרישן פּינוס, וואָס איז באַקאַנט אין אונזער ליטעראַטור אונטערן נאָמען „חתימה“, אַפּשלוס.

ב

דער אַפּשלוס ווערט דריי מאַל, ווי באַקאַנט איבערגעזערט אין אונזער ליטעראַטור: דער אַפּשלוס פֿון תנ"ך, אַפּשלוס פֿון דער משנה, אַפּשלוס פֿון תּלמוד. יעדעס מאַל באַגלייט אים ווי אַ שאַטן נאָך אַ צווייטע דער־שיינונג: די „גניזה“, דער פּירוש פֿון די צוויילינג־דערשיינונגען איז אומ־געפֿער אַזאַ: פֿון דעם אַלטן ליטעראַרישן מאַטעריאַל, וואָס איז אָנגעקליבן געוואָרן ווי אַ באַרג אויף די פֿלייצעס פֿון פֿאַלק דורכן משך פֿון אַ באַ־שטימטער תקופֿה, און ס'איז געוואָרן אַ שווערע משא — איז אָפּגעקליבן און סיסטעמאַטזירט געוואָרן דאָס חשובּסטע און באַליבטסטע לויט דער מיינונג און געשמאַק פֿון יענעם דור. דאָס איבעריקע איז פֿון זיך אַליין געבליבן אויסנווייניק, אַדער, לויטן אַלטן אויסדרוק: „גדון לגניזה“ (די אַפּאַקריפּן, די ברייתות). די דאָזיקע אַרבעט וואָס איז געטאָן געוואָרן (ניט מיט אַמאָל, פֿאַרשטייט זיך) דורך אַ גרופּע חכמים, די גייסטיקע פֿאַר־טרעטער פֿון פֿאַלק — איז געווען אַ גרויסע נאַציאָנאַלע אַרבעט, אַ מלאכת־שמים. חוץ דעם, וואָס זי האָט געראַטעוועט דאָס פֿאַלק פֿון אַ גייסטיקער צעטומלעניש, און חוץ דעם וואָס זי האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט הנאה

דאָס העברעאישע בוך

צו האַבן פֿון זיין גייסטיקער רייכקייט, האָט זי אָפּגעראַמט פֿאַר אים דעם וועג, דורך דער אָפּרייניקונג פֿון אַ גרויסער עבערגיע, דעם וועג, אַרייַב־צוגיין אין אַ נייער ליטעראַרישער תקופֿה פֿון נייעם אינהאַלט און נייע פֿאַרמען.

ווייל פֿל־זמן עס ווערט ניט אָפּגעטאָן די אַרבעט פֿון אָפּקלייב אין אַלטן, איז אוממעגלעך, אַז דאָס האַרץ פֿון פֿאַלק זאל זיין פֿולשטענדיק גרייט איינצוזאָפּן אין זיך נייע ליטעראַרישע ווערטן, ווער רעדט נאָך פֿון באַשאַפֿן ווערטן. בלויז נאָך דעם ווען דער בוים וואַרפֿט אַרונטער זיינע אַלטע פירות הויבט ער אָן וואַקסן מיט נייע. יעדע חתימה איז אָן אָפּשלוס פֿון דער אַלטער תקופֿה און אין דער אייגענער צייט זאָגט זי אָן דעם אָנהויב פֿון אַ נייער תקופֿה. נאָך מער, דער פֿיינער תּמצית פֿון אַלטן, דערנאָך, ווי ער גייט דורך בשלום דורך דער נייער לופֿט און קומט דורך אַ געלייט־טערטער, ווערט אַליין אַ באַדן פֿאַר נייע געוויקסן, ער ליפֿערט זיי פֿייכט־קייט און יניקה און העלפֿט זייער אויפֿפּראַך און אויפֿבני.

דער אָפּשלוס מיט דער „גניזה“ ביים זייט, איז אַלזאָ אָן אַרבעט פֿון אָפּלאַדן און אַנלאַדן מיט איין מאָל. פֿון איין זייט נעמט דאָס אַרונטער פֿון האַרץ פֿון פֿאַלק די שווערע משא פֿון מאַראַלישער אַחריות, וואָס ליגט אויף אים אַלס דער שומר־חנם פֿון טויטע ווערטן. פֿון איצט אָן איז ער ניט פֿאַרשקלאַפֿט אָן זיין רצון אָפּצוהיטן דאָס זאַמד צוליב די פּער־ — פּערל, וואָס ער האָט פֿון זיי גאַר קיין הנאה ניט. די דאָזיקע פֿריכט, אויב זי פֿאַלט שווער אויף אַ פֿאַלק, וואָס זיצט רואיק אויף זיין אייגענער ערד — איז טויזנט מאַר שווערער פֿאַר אַ וואַג־און־וואַנדער פֿאַלק, וואָס דאַרף די בערג זאַמד שלעפּן אויף זיין רוקן פֿון פּלאַץ צו פּלאַץ. פֿון איצט אָן ווערט די שמירה פֿון די טויטע ווערטן איבערגעגעבן צו די אַנטיקוואַרן און אַרכיוון — און דאָס פֿאַלק איז פֿריי. פֿון דער צווייטער זייט גיט דער אָפּשלוס איבער צום פֿאַלק אין די הענט די פּער־ גופּא, זיי זאָלן תּיפֿף קענען הנאה האַבן פֿון זיי און זיינען אויך מהנה די קומענדיקע דורות...

מאַנכע האַבן מורא פֿאַרן וואַרט גניזה. זי האָט אונז גורם געווען, ווי סאיז אָנגענומען, אַ סך שאַדן. אַנדערע זעען אין דעם אַ מין צענזור; מ'איז גוזר אויפֿן ציבור: „דאָס לייען און דאָס לייען ניט!“ — דאָס אַלץ איז ניט מער ווי אַ פֿאַשע מורא און דער יסוד דערפֿון איז לכתחילה ניט קיין באַגרינדעטער. דער אָפּשלוס און גניזה ווערן ביז אַ געוויסער מאָס געמאַכט פֿון זיך אַליין, הגם ניט גאַר אין פֿולער שדימות, דורכן פֿעבן גופּא. צי דען ווערן ניט אין אונזערע טעג גאַנצע טיילן פֿון אונזער ליטע־

ראטור איבערגעגעבן אין דער „גניזה“? דאס פאלק האט אויפגעהערט זיך מיט זיי צו פארנעמען — און אט האט איר גניזה. דעריבער דארפן מיר טראכטן פון באהאלטן א גרויסן טייל פון אונזער אלטער ליטעראטור, יענע ליטעראטור, וואס מיט א דור צוריק האט נאך דער גרויסער רוב פון פאלק זיך געשפייזט מיט איר און געלעבט מיט איר. די חכמים פון יענעם אפשווס — זייער הויפט עובדא איז געווען בחיוב, צו ראטעווען די נארהאפטע פליטה, ד"ה אויפצוזאמלען, אפקלייבן און סיסטעמאטיזירן אלץ דאס בעסטע און דערהויבנסטע, דאס נארהאפטע און גאנצע, וואס ס'איז געשאפן געווארן אין ליטעראטור ביז זייער צייט און וואס ס'איז אפט מאל געווען פארזונקען אין א סך פסולת. זיי האבן געהאט בכונה בדיו אויסצוקלייבן די קערנער, און אפילו א באוואוסטזיניקע גניזה, ווען זי בא-צוועקט אפצוראמען דאס נישטיקע און פוסטע אין ליטעראטור, איז גוט ווי דאס פרוגעווען איז גוט פארן בוים; דער שטאם נעמט דורך דעם צו נייע פוחות, ס'קומען אים צו נייע צווייגן און שטארקערע ווארצען, וועט איר דאך פרייגן, ווער איז דאס דער בעל-מכריע, ווער איז דער אויסקרייבער און אויסוויילער? דער געשמאק פון פאלק, אדער, לויטן אלטן אויסדרוק; דער „רוח-הקודש“ פון אומה. קיין אנדער קריטעריום האבן מיר דערווייל ניט. די חכמים זיינען ניט מער ווי די גייסטיקע פארשטייער פון פאלק, און זיי מוזן איבערגוואלט זיך בויען צום באפעל פון לעבן, און אפט מאל אפילו אין קעגנזאץ צו זייער אינדיוידועלער נטיה. „די חכמים האבן געוואלט באהאלטן דעם ספר קהלת, יחזקאל“, אאז"ו געוואלט אבער ניט באהאלטן, פארוואס? דאס לעבן האט ניט דערלאזן באהאלטן, האבן יענע חכמים קיין אנדער וועג ניט געהאט, נאר צו דרשענען אין יענע ספרים און זיי ארייננעמען, און אזוי זיינען אפילו אין רעליגיעזן קאנאן אריינגע-קומען אזעלכע ספרים, וואס זייער אינהאלט איז דורכאויס אין היפוך צו די געדאנקען און דעות פון די בעלי-הקאנאן פון יענער צייט. אויב מ'קאן יא האבן טענות וועגן פארלוסטן פון דער אלטער ליטעראטור צוליב דער גניזה — דאן לאמיר האבן טענות אויף יענעם גאנצן דור, אויף זיינע אנשיאונגען און זיין געשמאק. נאר אזא מין „געשריי אויפן עבר“ איז, ווי באוואוסט, אן אומזיסטיקער געשריי, און פאר תיקונים און אויסבעסע-רונגען איז די טיר קיין מאל ניט פארשלאסן, ס'וועט זיך ענדערן דער דור, און ער וועט ענדערן און אויסבעסערן דעם „קאנאן“, האבן דאך די בעלי-התלמוד צוריק אריינגעבראכט אין זייער בית-מדרש די מערסטע „ברייתות“ וואס רבי האט אויסגעשלאסן, און איך בין זיכער, אז ווען יענער

דאָס העברעאישע בוך

דורך וואָלט באַגריפֿן דעם נאַציאָנאַלן ליטעראַרישן ווערט פֿון די בעסערע אַפּאַקריפֿן און די פּסעוודאָעפּיגראַפֿיעס וואָלטן די חכמים ווידער גע-
דרשנט די דאָזיקע ספֿרים אויך, און אין דעם באַנד פֿון תנ"ך וואָלט צוגע-
קומען נאָך אַ פֿערטער חלק.

אַונזערע אפטרופסים פֿון פֿרייהייט קענען זיך אַלזאָ טרייסטן. די
פֿרייהייט, ד"ה די פֿרייהייט פֿון ווילן, פֿרייהייט פֿון בחירה, פֿרייהייט פֿון
געדאַנק און שאַפֿונג וועט היליה ניט ליידן פֿון אַן אַפּשלוס. יעדע אויפֿלע-
בונג, רענעסאַנס בלעז, איז אין תּוך גענומען ניט מער ווי איבערחזרונג
פֿון פֿריערדיקן, נאָר אויף אַ נייעם און פֿאַרקירצטן דרך. ד"ה אַ פֿלינקער
נייער אומדריי פֿון אַלטן ראָד. און אַפֿילו אַן „איבערקערעניש“, אַזוי לאַנג
ווי זי ווערט געמאַכט אין נאַציאָנאַלן תּחום און אין זיין לופֿט — הויבט
זיך אָן פֿון דאַנען, פֿון בראשית. אויספרונגען די פֿלאַנצן, מיינט נאָך ניט
אויסרייסן מיטן וואַרצל, אַ גזירה פֿון פֿאַרניכטונג אויף אַלצדינג. אַדרבה,
מ'זאָט איבער אַ גרויסן טייל פֿון שטאַם, אַמאָל, אום אויפֿצובלענן פֿון
דאָס ניי און אַמאָל אַריינצופֿלאַנצן אין אים נייע צווייגן, און דאָס דאָזיקע
„איבערבייבעכץ“ פֿון שטאַם איז דער רוקנביין פֿון די דורות. אַפֿילו די
גרויזאַמסטע איבערקערעניש קערט בלויז איבער די שיסל מיטן פּנים
אַראָפּ, אַבער די שיסל גופּא צעברעכט זי ניט; ווייל אויב ניט, וועט זי ניט
האַבן אין וואָס צו דערלאַנגען איר ניי געקעכץ. די ערשטע שיסל, איז ווי
די ערשטע אַפּצווענגעס, געגעבן פֿון הימל און קיין מענטשנס האַנט האַט
אויף איר קיין שליטה ניט. נאָך מער: אַפֿילו שאַפֿונגען פֿון דער איבער-
קערעניש גופּא וועלן שפּעטער ווערן רינגען אין דער קייט פֿון „חתימה“.
יעדער אַפּשלוס אין זיין צייט איז ניט קיין קאַפּריז פֿון אַ מושלי-יחיד, וואָס
נעמט די ממשלה מיט זיינע הענט, נאָר ער קומט פֿון אַ היסטאָרישן
מוז. זיין געבוירער איז דער פֿאַרלאַנג נאָך באַנייאונג, דאָס שטרעבן פּטור
צו ווערן פֿון „צופֿיל געשריבנס“, אַדער ווי די חכמים רופֿן דאָס אָן „מקרא
מרובה והלכה מועטת“; „מקרא“ — דאָס איז דאָס געשריבנס און „הלכה“
— דער ממשותדיקער אינהאַלט, וואָס האַט אַ פֿאַרבינדונג מיטן לעבן. זאָל
דעריבער דער אַפּשלוס וואָס דאָ ווערט פֿאַרגעלייגט ניט באַטראַכט ווערן
ווי אַ קינדערשע אימיטאַציע צו די מעשים פֿון די אַמאָליקע. אויב מיר
וויילן אומקערן צו אונזער ליטעראַטור עפעס פֿון איר נאָרהאַפֿטן כּוח און
איינפֿלוס אויפֿן פֿאַלק דאַרפֿן מיר, צווישן די אַנדערע תקנות אויפֿן געביט
פֿון ליטעראַטור און דערציאונג, מתקן זיין אויך דאָס: מאַכן אַ נייעם פיננס.

ח. נ. ביאליק

א נאציאנאלן, פֿאַרשטייט זיך, ניט קיין רעליגיעזן, פֿון דאָס בעסטע פֿון דער העברעאישער ליטעראַטור פֿון אַלע צייטן. פֿון אַלע געביטן פֿון אונזער ליטעראַטור, פֿון יעדן ווינקל און באַ- העלטעניש, וואו ס'באַהאַלט זיך עפעס פֿון פֿאַלקס „רוח־הקודש“, עפעס אַ שאַפֿונגס־קראַפֿט פֿון זיינע בעסטע יחידים — פֿון זיי אַלע דאַרפֿן מיר אַרויסציען און אויפֿברענגען די פֿאַרלוירענע און פֿאַרשטויסענע פֿונקען, זיי צוגיפֿנעמען אין איינעם, אַז זיי זאָלן ווערן איין גאַנצע זאַך אין די הענט פֿון דער אומה.

מיר טאַרן, פֿאַרשטייט זיך, ניט ווערן פֿאַרשקלאַפֿט אין יעדער היבֿ- זיכט צו די דרכים פֿון פיננס פֿון די אַמאַליקע. פֿאַרקערט, אין דער דאָזיקער הינזיכט וועלן מיר זיין פֿולשטענדיק פֿרייע מענטשן. די אַמאַליקע האָבן געטריי געטאַן זייער אַרבעט אויף זייער דרך, לויט דעם פֿאַרשטאַנד און געשמאַק, וואָס האָבן געהערשט אין זייער צייט און לויט די גייסטיקע באַדערפֿענישן פֿון זייערע צייט־אַפּשניטן. אין אונזער צייט האָבן די באַ- דערפֿענישן און די הערצער זיך געענדערט און מיט זיי צוזאַמען — אויך אַ סך פֿון די ליטעראַרישע ווערטן. אָבער די באַציאונג צו דער דאָזיקער אַרבעט מוז זיין איינע און די זעלבע פֿאַר אַלע צייטן; אַ באַציאונג צו באַגרייפֿן די גאַנצע גרויסע אַחריות, וואָס דאָס פֿאַלק לייגט אַרויף אויף די וואָס קומען זיך פֿאַרנעמען מיט אירע הייליקסטע הייליקטימער. איך וואָלט געזאָגט, אַ באַציאונג פֿון קדושה.

איך ווייס, דאָס בוך און די ליטעראַטור זיינען אין אונזערע טעג גע- וואָרן וואַכעדיק. אין די אויגן פֿון אַ סך מענטשן זיינען זיי ניט מער, ווי אַ שטיקל אַנדער סחורה. אָבער אמתע שאַפֿונג לאַכט זיך אויס פֿון מאַרק מיט זיין טומל. איר לעבן — איז דאָס אייביקע לעבן און איר קדושה גייט איבער פֿון דור צו דור. סוף־כל־סוף, צי מיטן גוטן ווילן, צי איבער- גוואַלט, נעמען מענטשן אויף זיך איר עול־מלכות און עפֿענען זייערע הערצער פֿאַר איר השפּעה.

זאָל נאָר דאָס פֿאַלק דערשפּירן, אַז עס האָט איין פּלאַץ אויף דער וועלט, וואָס איז אין גאַנצן ריינקייט און איז אַ מקום־מקלט פֿאַר זייער געפֿיל דורך אַלע דורות; זאָל נאָר דאָס פֿאַלק וויסן און באַגרייפֿן, אַז די דאָזיקע אַרבעט, וואָס ווערט געטאַן לשמו ולשמה אַנטהאַלט ניט אין זיך גאַרנישט פֿון וואַכעדיקייט און פֿון צוויידייטיקע פּניות, אַז דאָס איז די הצלה פֿון זיין גייסט און זיין אייביקייט'ס לעבן — און איר וועט זען,

דאָס העברעאישע בוך

אויב עס וועט ניט אָנערקענען זייער אַרבעט און אויב עס וועט אייך ניט בענטשן.

איך פֿאַרשפּאַר צו זאָגן, אַז דער נאָמען „אַפּשלוס“, וואָס ווערט דאָ געבראַכט, איז ניט פשוטו כמשמעו. כ'האָב זיך מיט אים באַניצט ווי מיט אַ פֿאַרמול — שטעלט אַוועק אויף זיין פּלאַץ דאָס וואָרט „כּינּוּס“ אָדער אַן אַנדער מין וואָרט פֿון אייגענעם באַדייט. און געוויס מיינט עס ניט צו זאָגן, אַז „זאַמלונג“ קומט צו פֿאַרמינדערן אונזער היינטיקע שאַפֿונג, אָדער אַפּצוהאַלטן איר גאַנג מיט וויפֿיל ניט איז. „כּינּוּס“ קומט צו פֿאַרמערן און ניט צו פֿאַרמינדערן. „ווען דער דבור איז אַרויסגעקומען“ זאָגט די אַגדה — „איז די גאַנצע וועלט געשטאַנען און געשוויגן“. ווען דער דבור איז אַרויסגעקומען איז אַפֿשר אַזוי געווען, אָבער אין צייט פֿון „כּינּוּס“, איז ניט די וועלט שטייט און ניט זי שווייגט, נאָר זי גייט איר טאַג-טעגלעכן גאַנג. דער גלגל פֿון יצירה שטעלט זיך ניט אַפּ. זיין פֿאָדעם ווערט געשפּונען איבער אַלע תּחומען און ווערט פֿון זיך אַליין באַהאַפּטן אין געוועב פֿון אַלע דורות. נאָך מער: אין דער אַרבעט גופּא פֿון די זאַמלער דערקענען מיר דעם חותם פֿון זייער דור. דער גייסט פֿון יענעם דור וועט פֿאַרשלונגען ווערן און בדייבן אין דער פֿרוכט פֿון זייער אַרבעט, צווישן די פּרקים און צווישן די שורות. דער עיקר אין אַזאַ מין אַרבעט איז די גייסטיקייט וואָס באַוועגט דאָס האַרץ. אַחוץ די ממשותדיקע הוספּות פֿון אונזער דור אין נייע פֿאַרמען פֿון איינלייטונגען צו אַלטע שאַפֿונגען, און דאָס גלייכן, וועט אויך דער דאָזיקער פֿאַרהוילענער גייסט זיין ווי אַ נייע הוספּה צו די פֿריערדיקע, אַן אומבאַוואוסטזיניקע הוספּה, גאָר אַן דער פּוונה עפעס צוצוגעבן. אַלץ איז אַפהענגיק אַן דעם אויסוואַל פֿון מאַטעריאַל און דער עיקר — אַן זיינע קאָמבינירונגען. נייע קאָמבינאַציעס פֿון אַלטע זאַכן קענען אויפֿבויען און חרובּ מאַכן וועלטן, רייסן אויס צענטערס פֿון זייער פּלאַץ און פֿאַרפֿלאַנצן זיי אין אַן אַנדער פּלאַץ. דער גאַנצער אַלטער מאַטעריאַל, נאָך דעם ווי ער וועט אַרויסגעריסן ווערן פֿון זיין תּחום און דורכגיין דורכן פֿילטערער פֿון נייעם געשמאַק און דעם נייעם גייסט פֿון אונזער צייט — וועט ממילא באַלייכטן ווערן פֿון אינעווייניק און פֿון דרויסן מיט אַ ניי ליכט, אויך אונזער גייסטיקע באַציאונג צו אים וועט לגמרי זיין אַן אַנדערע ווי די פֿון די פֿריערדיקע דורות. עס וועט ווערן אין גאַנצן אַ ניי באַשעפֿעניש.

אַט דער „סודר“ אָדער „כּינּוּס“ — אָדער גיט עס אַ נאָמען ווי איר ווילט אַזיין — וואָס וועט געמאַכט ווערן פֿון אַ קאָלעגיום פֿון די חכמים

פֿון דור און זיינע געקליבענע שריפטשטעלער, דארף ארייננעמען אין זיך, ווי געזאגט, די בעסטע ליטערארישע שאפונגען פֿון אלע דורות, פֿון „בראשית“ ביז היינט. און אזוי ווי דער גאנצער מאַטעריאַל וועט זיין צור-נויפֿגעקליבן און צוזאַמענגעשטעלט זכתחילה מיט אַ באַשטימטן פּראָגראַם לויט אַ פֿונדאַמענטאַלע שיטה און אידעע און מיט אַ גרויסע נאַציאָנאַלע פּוונה — ממילא וועט אַ העכערער גייסט באַזעלן די גאַנצע אַרבעט און אירע רעזולטאַטן פֿון אָנהויב ביז סוף, דער טאַג צווישן דער אַטער און נייער ליטעראַטור וועט פֿון זיך אַזיין פֿאַרשאַטן ווערן, און מיר וועלן האָבן איין העברעאישע ליטעראַטור. אין פרטים וועט זי זיך טיילן אויף פֿאַר-שיידענע תקופות, מדרגות, שאַטירונגען — אַאָזװו. אָבער אין עיקר וועט זי אין גאַנצן זיין איינס און איר נאַציאָנאַלע קדושה איינס און דער נאַמען אירער וועט זיין איינער: די העברעאישע ליטעראַטור.

אין דעם ביכער־שאַנק פֿון דעם אידן דעם יודע־ספֿר, וועלן זיך גע-פֿינען פֿיל ספֿרים, אַ נייער ש״ס, וואָס וועלן אויפֿהאַלטן אין זיך דעם גע-קליבענעם קווינט־עסענץ פֿון דעם אידישן דענקען און פֿילן פֿון אלע דורות, און ער וועט קענען צו יעדער צייט שטילן זיין גייסטיקן דורשט און דעם דורשט פֿון זיינע קינדער.

דאָס העברעאישע בוך וועט צוריקקומען צו זיין פֿריערדיקן פּבּוד — צו ווערן אַ פֿולשטענדיקע נויטיקייט און אַ צירונג פֿאַרן גאַנצן אי-דישן פֿאָלק. דאָס אידישע האַרץ וועט זיך באַהעפֿטן צו זיין מקור און דער בונד צווישן דעם העברעאישן געדאַנק און ליטעראַטור וועט באַגייט ווערן.

און ווער ווייסט, אפֿשר וועלן צוריקקומען די ווייטע און דערווייטערטע און זיי וועלן זוכן שטעגן צו דער ברונעם פֿון וועלכער זיי און זייערע על-טערן האָבן פֿון איר געטרונקען. זאָלן זיי ניט געפֿינען די ברונעם פֿאַר-שטאַפט מיט זאַמד און שטיינער.

ג

אַ דעטאַליזירט פּראָגראַם ? —

נאָר איידער מיר וועלן צוקומען צו דעם מוז מען פֿריער קלאַר מאַכן נאָך איין גרויסן פּונקט: די שפּראַכן־פּראָגע, וואָס איז אין דער אמת אויך אַ מאַטעריאַל־פּראָגע פֿון דעם צוקונפֿטיקן „פּינאָס“.

די רעזולטאַטן פֿון דער זאַמלונגס־אַרבעט דאַרפֿן, ווי מיר האָבן דער-קלערט אויבן, געבן דעם אידישן פֿאָלק אַ פֿולשטענדיק בילד פֿון זיין פֿי-

דאָס העברעאישע בוך

טערארישן שאַפֿן מיט אַלע זיינע אויפֿשטייגן און ירידות, מיט אַלע נייע גונגען און אַפֿנויגן, אַז דאָס פֿאַלק זאָל דורך זיי באַגרייפֿן די מסורה פֿון זיין ליטעראַטור און אירע טענדענצן. אַבער דער דאָזיקער שאַפֿונגס־כוח האָט זיך דאָך אַנטפֿיעקט, און אין אַ בולטער געשטאַלט, ניט בלויז אין העברעאיש, נאָר אויך אין אַנדערע שפּראַכן. וועט אַלזאָ דען ניט פֿאַר־קלענערט און געפֿעלשט ווערן דאָס געשטאַלט, אויב מיר וועלן זיי אַרויס־נעמען פֿון פֿלל? וועלן דען צוליב דעם ניט פֿעלן אַ סך רינגען אין קייט? אויב איר וועט זאָגן: אויסשליסן — וועט איר אפֿשר מסכים זיין אַרויס־צונעמען די אַראַמעאישע טיילן פֿון תנ"ך און תלמוד און פֿון דער קבלה־ליטעראַטור? אפֿשר וועט איר גוזר זיין אַרויסצוטרייבן די איבערזעצונגען, ווי די אַפֿאַקריפֿן, מורה־נבוכים, כוזרי, חובות־הלבבות? ווייל מ'קאָן דאָך ניט מאַכן קיין אונטערשייד צווישן שפּראַך און שפּראַך, צווישן אַן אַלטער איבערזעצונג און אַ נייער. וועט איר באַשליסן אַרייננעמען — וואו איז די גרענעץ? וואָס זאָל מען יאָ אַרייננעמען און וואָס ניט אַרייננעמען?

כדי צו ענטפֿערן אויף דער דאָזיקער פֿראַגע דאַרף מען צוערשט אַנאָ־ליזירן די פֿאַרשיידענע מינים פֿון דער נאַציאָנאַלער שאַפֿונג אויף אַ פֿרעמ־דער שפּראַך, וואָס ליגט ווי אַ משא אויף די פֿליצעס פֿון אונזער בידנער ליטעראַטור. מיר געפֿינען אין איר די דאָזיקע זיבן קאַטעגאָריעס:

א. זאָכן וואָס זיינען לכתחילה געשריבן געוואָרן אין העברעאיש, נאָר צוליב געוויסע היסטאָרישע סיבות איז דער אַריגינאַל פֿאַרלוירן געגאַנגען און ביי אונדז זיינען געבליבן בלויז איבערזעצונגען פֿון זיי (די מערסטע פֿון די ספֿרים חיצונים, און די באַהאַלטענע ספֿרים).

ב. ספֿרים וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אין אַ פֿרעמדער שפּראַך, ווי אַ „געבאַט פֿון דער מינוט“, ווי אַ מין אויסנאָם, סיי אַלס נויטווענדי־קייט און סיי צוליב אַנדערע היסטאָרישע טעמים, נאָר די מחברים פֿון די דאָזיקע ספֿרים האָבן זייערע מערסטע זאָכן געשריבן אין העברעאיש, על־פֿל־פנים, זיי האָבן באַטראַכט העברעאיש ווי דעם איינציקן אוצר פֿון נאַציאָנאַלן געדאַנק און געפֿיל (רב סעדיה גאַון, ר' יהודה הלוי, דער רמב"ם און אַנדערע), די מערסטע פֿון די דאָזיקע ספֿרים האָבן זייערע אַלטע איבערזעצונגען.

ג. שאַפֿונגען פֿון אידן אין פֿרעמדע שפּראַכן, צוליב דעם, וואָס זיי־ערע שאַפֿער האָבן קיין העברעאיש ניט געקענט, אַדער האָבן ניט געקענט די שפּראַך גענוג פֿדי צו שאַפֿן אין איר אַ ווערק — וואָס האָבן אַבער

ח. נ. ביאליק

באָוואוסטזיניק אָדער אומבאָוואוסטזיניק, און אפֿשר געצוואונגענערהייט, געשאַפֿן אין גייסט פֿון זייער פֿאַלק, אַזעלכע זיינען פֿאַראַן אַ סך אין גריי-כיש פֿון דער אַדעקסאַנדרנישער עפאָכע און דער שפּעטערדיקער צייט, אין אַראַביש און שפּאַניש — אין מיטאַלטער, און כמעט אין אַלע קול-טורעלע שפּראַכן אין די לעצטע יאָרהונדערטער ביז אונזער צייט.

ד. די יענע ספֿרים, וועמעס מחברים האָבן געקענט העברעאיש, נאָר צוויי פֿאַרשיידענע סיבות, אינערלעכע און אויסערלעכע, האָבן זיי זי פֿאַר-לייקנט און זי פֿאַרביטן בפּוונה, לויט אַ סיסטעם, אין דער לאַנדשפּראַך, אַזעלכע זיינען געווען גאָר פֿיל צווישן די אַבות פֿון „חכמת-ישראל“ אין מערב-אייראָפּע.

ה. פֿאַלקס-שאַפֿונגען און שאַפֿונגען פֿון פֿאַלקס-שרייבער אין די פֿאַרשיידענע זשאַרגאַנען וועלכע אידן אין באַזונדערע לענדער האָבן גע-רעדט.

ו. פֿרעמדשפּראַכיקע שאַפֿונגען פֿון אידן וואָס טראַגן אַן אַלגעמיין מענטשלעכן אינהאַלט; און צום סוף:

ז. די אַראַמעאישע טיילן אין אונדזער ליטעראַטור.

איך נעם דערווייַל אַרויס פֿון פֿלל די זעקסטע קאַטעגאָריע, ווייל לויט מיין מיינונג האָט זי נאָך ניט קיין פֿאַך אין אַ נאַציאָנאַלער זאַמלונג; און ניט דערפֿאַר ווייַל זי האָט ווייניק נאַציאָנאַלע חשיבות, פּונקט פֿאַרקערט, ווייַל דאָס פֿאַרדינט אַ ספּעציעלע אויפֿמערקזאַמקייט, וואָס ס'איז ווערט צו שטודירן, און איד שטעל אַוועק אין אַ באַזונדערן ווינקל, אין אַ בפּודיק ווינקל, די זיבעטע, די אַראַמעאישע טיילן פֿון אונזער ליטעראַטור, צוויי דעם גרויסן זכות וואָס אַראַמעאיש פֿאַרמאַגט, אין איינער אַ צייט, האָט זי זיך באַהאַפֿטן אַן איר שוועסטער העברעאיש און איז איר געוואָרן אַ טרייע באַגלייטערין דורך דער גאַנצער צייט פֿון איר וואַנדער, אַ מיין שטילער בונד, אַן אייביקער בונד, איז געשלאָסן געוואָרן צווישן די דאָזיקע צוויי אַלמנות און פֿאַראַן אין זייער באַהעפֿטונג עפעס אַזוינס וואָס רירט אונזער האַרץ און בשמה, וואָס עס איז פֿאַראַן אין רות פֿון מואב, וואָס גייט נאָך איר שוויגער נעמי פֿון אפֿרת, זי האָט געציטערט איבערן כבוד פֿון איר עלטערער שוועסטער, דער פּרינצעסין, און איז געגאַנגען אין פֿעלד צו קלייבן זאָנגען און אין מאַרק אַריין האַנדלען: דאָס וואַכעדיקע לשון פֿון אידן דורך אַ משך פֿון טויזנט יאָר און מער, איז דאָך געווען אַראַמעאיש, ווי אַ גוטע און געטרייע אַם האָט זי בייגעשטייערט אירע לעצטע פּרוטות

דאָס העברעאישע בוך

פֿון איר אַרעמען פעקל. דערמאָנט זיך אָן דער דערלייכטערונג, וואָס העב-
רעאיש האָט באַקומען דורך דער אַראַמעאישער השפעה אין די צייטן פֿון
משנה און תלמוד. און אויך אין דער נאַכט האָט האָט איר האַרץ ניט
גערוט און איר ליכט איז ניט פֿאַרלאָשן געוואָרן: דער קלאַסישער ספֿר
פֿון דער קבלה, די נאַקטוראַלע זעאונג פֿון אידישן פֿאַלק, איז געשאַפֿן
געוואָרן אין איר שפראַך און אין איר גייסט. דער וואונדער איז, וואָס אין
דער צייט פֿון „זהר“ איז שוין אַראַמעאיש געווען אין גאַנצן טויט אין
מויל פֿון אידישן פֿאַרק. און אפשר, דווקא דערפֿאַר, איז זי געווען צוגע-
פּאַסט פֿאַר מיסטעריע, ווי דאָס בלאַסע ליכט פֿון דער טויטער רבנה פֿאַרן
סאַמנאַבוליסט. און זאָל איר אויך ביישטיין דער דאָזיקער זכות: זי האָט
קיין מאָל ניט, אַפֿילו ווען זי האָט נאָך געלעבט אין מויל פֿון אידישן פֿאַרק,
ניט געזוכט פֿאַר זיך די גדולה, צו פֿאַרנעמען דאָס פּלאַץ פֿון איר האַ-
רינטע. ניט אומזיסט האָט דאָס אידישע פֿאַלק איר אָפּגעצאָלט מיט געטריי-
שאַפֿט, און ביז צום היינטיקן טאָג, ווען ס'לייענט שבת זיין באַליבט און
הייטיק בוך, דעם חומש, צוויי מאָל פּסוק און איין מאָל תּרגום, פֿאַרטייטשט
עס דאָס ניט אין אַ שפראַך וואָס איז אים נאַענט און פֿאַרשטענדלעך, נאָר
דווקא אין אַראַמעאיש.

דעם סוף פֿון דער דאָזיקער דערשיינונג, פֿון זיווג צווישן העברעאיש
און אַראַמעאיש, קען מען שוין פֿאַראויסזען. זייער שותפותדיקער שטאַם
און לעבן האָט שוין צוגעגרייט דעם באַדן פֿאַר זייער אַבסאָלוטער צונויפֿ-
שמעלצונג. דאָס פּשטות, עקזאַקטקייט און צמצום און נאָך אַ סך זאַכן האָט
העברעאיש איבערגענומען פֿון אַראַמעאיש נאָך אין די ערשטע טעג פֿון
זייער ערשטער דערנענטערונג, אין דער צייט פֿון משנה, און פֿון דעמאָלט
ביז היינט, האָלט העברעאיש אָן אויסצופֿילן אירע פּגימות מיט דער אויס-
געגראַבענער ערד פֿון אַראַמעאיש. ניטאָ קיין בעסערער רעזערוואַר פֿון
וועלכן העברעאיש קען שעפֿן, ווי אַט דער, דער אַראַמעאישער. איך בין
זיכער, ס'וועט קומען אַ טאָג, ווען מיר וועלן זיין עדות פֿון אַ מערקוויר-
דיקער שפראַכלעכער דערשיינונג: אַן אַבסאָלוטע אַסימילירונג פֿון אַ טאָ-
פּלט טויטער שפראַך אין אַ האַלב-טויטער שפראַך, וואָס דערוואַכט צום
לעבן.

זייען געבליבן, הייסט עס, די פינף פֿריערדיקע קאַטעגאָריעס, וואָס
האַבן אַלע איין צד-השווה, און דאָס איז, וואָס זיי זיינען אַלע שווער פֿאַר
אונזער גייסט און פֿאַר דער העברעאישער דיטעראַטור. די פֿרעמדע שפראַכן,
דערמיט וואָס זיי האָבן אָפּגעצויגן אַ גרויסן חלק פֿון אונזער שעפֿערישער

ענערגיע — האָבן גורם געווען אַפּצוצערן און אַפּצושוואַכן די העברעאישע שפּראַך. אויב דער סוד פֿון געניוס איז אויך דער סוד פֿון צמצום און קאַנ־צענטרירונג — טאָ וואָס פֿאַראַ צמצום און קאַנצענטרירונג קען געמאַלט זיין ביי אַ פֿאַלק, וואָס צעוואַרפֿט זיינע כּוחות אין יעדער אַנדער צופֿעלי־קער שפּראַך? ניט ווי אַ נאַטירלעכן פֿעסטגעשטעלטן אַרגאַניזם, נאָר ווי אַ בגד וואָס פֿאַזט זיך אומבייטן, — אַ מין צייטווייזיקע דירה פֿאַרן רוח־הקודש. מ'קען, פֿאַרשטייט זיך, ניט האָבן קיין טענות צו די שאַפֿונגען פֿון קאַטעגאָריע א', וואָס זיינען געקומען צו אונז אין אַ פֿרעמדן מלבוש צוליב דעם צוואַנג פֿון היסטאָרישן אימפּעראַטיוו. מיר קענען אויך ניט באַשול־דיקן די מענטשן פֿון קאַטעגאָריע ג', די שפּראַכלעכע אנוסים, וואָס האָבן זיך געראַנגלט מיט זייערע געבורטס־ווייען, פֿאַראיינזאַמט און פֿאַרעלנדט פֿון זייער וועלט און געזונגען דאָס ליד פֿון גאַט אין אַ פֿרעמדער שפּראַך. און געוויס קענען מיר געפֿינען אַ זכות אויף די מענטשן פֿון קאַטעגאָריע ב', וואָס האָבן בשום אופן ניט געהאַט כּוונה, צו פֿאַרקלענערן דאָס גע־שטאַלט פֿון דער העברעאישער שפּראַך און צו באַקעמפֿן אירע רעכט, אָבער וואָס פֿאַר אַ זכות קען מען געפֿינען אויף די מענטשן פֿון קאַטעגאָריע ד', די פֿאַרלייקענער פֿון דער שפּראַך? די דאָזיקע מענטשן, אפֿילו יענע וואָס האָבן געהאַט די בעסטע כּוונות, האָבן געגעבן דעם אידישן גייסט אַ קלאַפּ פֿון וועלכן ער וועט קיינמאַל זיך ניט אויסהיילן. זיי, זיי זיינען די ערשטע „משומדים פֿון גייסט“. די איין און איינציקע אידישע נשמה איז צעשפּלי־טערט געוואָרן אויף עטלעכע שטיקער און דער פֿאַדים, וואָס האָט אַדעמען פֿאַרבונדן איז צעריסן געוואָרן. זייערע גרויסע באַמאָונגען צו ווייזן די פֿעלקער און די האַרן, וואָס זיי האָבן באַוויזן, האָבן אַרויסגעבראַכט אַזעל־כע רעזולטאַטן, וואָס זיי האָבן אַליין זיך קיין מאַל גאָר ניט פֿאַרגעשטעלט. די העברעאישע ליטעראַטור, ס'הייסט דער אַביעקט גופּא פֿון זייער השתדלות, איז דערווייז נידעריק געזונקען, און די „ווייער“ האָבן ניט באַ־גריפֿן, אַז נאָך אַביסט — און זיי וועלן מער ניט האָבן אויף וואָס צו ווייזן, פֿאַראַן אַזעלכע, וואָס ווילן דערפֿאַר אַרויפֿצווינגען אויף אידן די גזירה פֿון זשאַרגאָן, (קאַטעגאָריע ה') אין דער האַפֿענונג צו געפֿינען דורך דעם אַ פֿולשטענדיקע מנוחה און אַן אייביקע וואוינונג פֿאַרן אידישן וואַנדער־גייסט. ווי אַן אַנטשיידנדער ענטפֿער קען מען זיי אַנווייזן אויף אַראַמעאיש גופּא, פֿון וועלכער מיר האָבן גערעדט אויבן. דער כּוח פֿון אַראַמעאיש און איר הערשאַפֿט איבער דער נשמה פֿון אידישן פֿאַלק זיינען געווען הונדערט מאַל שטאַרקער פֿון אַלע אידישע זשאַרגאַנען צונויפֿגענומען. אַלע אידן פֿון

דאָס העברעאישע בוך

ביידע געבורטס־צענדער פֿון זייער אַריגינעלער קולטור, ארץ־ישראל און בבֿל, האָבן גערעדט און געשאַפֿן אין אַראַמעאיש דורך אַ משך פֿון איבער טויזנט יאָר; פֿיל ליטעראַרישע חלקים, קוואַליטאַטיוו און קוואַנטיטאַטיוו, זיינען אַריין אין דעם לשון, אין דעם רעליגיעזן און נאַציאָנאַלן „קאַנאָן“; דאָ איז אויך פֿאַראַן די אייניקייט פֿון שטאַם און געבורט; פֿאַראַן אויך וועלטלעכע פּאַפּירן און תּפֿילות, געשריבן און געזאַגט ביז היינטיקן טאַג אין אַראַמעאיש — און פֿונדעסטוועגן, וואו געפֿינט זיך די דאָזיקע שפּראַך? זי לעבט איצט בלויז אין „יקום פּורקן“ און אויך אין „קדיש“. איר קבר האָט זי געפֿונען אין אַרגאַניזם פֿון דער העברעאישער שפּראַך.

איז, הייסט עס, קיין רפּואה ניטאָ פֿאַר דער דאָזיקער היסטאָרישער מפה פֿון פֿילשפּראַכיקייט ביי אידן?

קיין פֿולשטענדיקע רפּואה איז טאַקע ניטאָ, אָבער אַ שטיקל רפּואה איז יאָ דאָ. דאָס בעסטע און דאָס שענסטע פֿון אידישן שאַפֿן אויף פֿרעמדע שפּראַכן — מוז אויסגעזייזט ווערן! ס'איז קיין ספֿך ניט, אַז דאָס אויסרייסן פֿון העברעאישער צונג פֿון מויל איז איינס פֿון אונזערע נאַציאָנאַלע גרויסע פֿאַרברעכנס, און אויב ס'איז דאָ דערצו אַ שטיקל רפּואה — איז דאָס ניט מער ווי אַ „גדגול“, אַלע שאַפֿונגען פֿון געדאַנק און געפֿיל ביי אידן, פֿון פֿאַרגאַנגענהייט און געגנוואַרט, מוזן „מגולגל“ ווערן און קומען צו אַ צווייט לעבן אין אַ העברעאישן לבוש. מיר מוזן נאָך אַמאָל באַ־ העפֿטן אונזער גייסט — און דוקא אין העברעאיש, מיט די גייסטער פֿון די אַלע גרויסע דענקער און טרוימער, וואָס זייער פֿרעמדע שאַפֿונגס־ שפּראַך איז געשטאַנען ווי אַ מחיצה צווישן זיי און זייער פֿאַלק ביי זייער לעבן און אויך נאָך זייער טויט. ס'וועט זיין אין דעם עפעס פֿון „איינ־ שטעלן דאָס גלייכגעוויכט“ — מידה פּנגד מידה — דאָס וועט זיין דאָס אַפּקומען פֿאַר זייער זינד און אויך זייער תּיקון. זיינען דאָך פֿאַראַן ביי אונז אַזעלכע, וואָס מיען זיך אויפֿצולעבן די העברעאישע שפּראַך אין ריידן, אָבער, מיר דוכט, אַז פֿריער דאַרפֿן מיר פֿאַראידישן אַ גרויסן טייל פֿון דער ירושה פֿון עבר און פֿון די היינטיקע שאַפֿונגען: ניט בלויז צו מאַכן ריידן העברעאיש די ליפֿן פֿון די לעבעדיקע, נאָר אויך די ליפֿן פֿון די טויטע און די וואָס זיינען ביי אונז געגלייכן צו טויטע, אַ גרויסע ברייטע נעץ וועלן מיר אויסשפּרייטן אויפֿן גאַנצן ים פֿון דער מענטשלעכער קולטור און אַרויסציען פֿון דאַרטן אַלע פֿונקען פֿון אידישן שאַפֿונגס־גייסט. יענער טאַג — וועט זיין זייער אַ גרויסער טאַג, אַ טאַג פֿון גאולה און דער־זייזונג פֿאַר דער אידישער נשמה, אַ צוריקקער צו איר קוואַל און נחֿה און איר

לעבנסבונד. דערמאָנט זיך אַן פֿילון האַלכסנדרוני, דערמאָנט זיך אַן שפּיי-
 נאַזאַן, דערמאָנט זיך אַן גאַנצע גרופּן פֿון אידישע דענקער און דיכטער
 אין גריכיש, אַראַביש און שפּאַניש, וואָס זיינען די לעצטע צייטן אַנטפֿעקט
 געוואָרן פֿון שטויב פֿון ביבליאָטעקן און אַרכיוון. דערמאָנט זיך אַן היינען.
 בשום אופֿן וואָלט איך ניט אויסלייזן היינע'ס באַרימטע סקולפּטור-מצבה,
 כּוואָלט זי געלאָזן געשליידערט ווערן פֿון איין פּלאַץ צום צווייטן — פֿון
 היינטיקן טאַג און ביז אייביק. דאָס איז דאָך היינע'ס שאַרפֿסטע ליד, זיין
 ביטערסטער געלעכטער, זיין ליד פֿון נאָכן טויט. זאָל זיין אַרומגעשליי-
 דערטע מצבה זיין אַ קאַנקרעטער סימבאָל פֿון דער אידישער נשמה, פֿון
 אַט דער נשמה, וואָס קען ניט פֿאַרדייט ווערן פֿון קיין שום פֿרעמדן מאָגן,
 וואָס געפֿינט ניט קיין קבורה אין קיין שום געליענע תּכריכים און איר
 קלענסטער „עפעס“ — ווערט ניט בטל בששים. דערפֿאַר איז ניטאָ, ווי מיר
 דוכט, קיין גרעסערע מצוה פֿון „פּדיון־שבויים“, ווי איבערצוזעצן היינע'ס
 לידער אין העברעאיש. אַט דער איד, וואָס די יסורים האָבן אָפּגעווישט
 זיין זינד און זיין טויט האָט געמאַכט שלום צווישן אים און דעם אידישן
 גאָט. און ניט בלויז היינע'ס לידער אַליין. אַלע געבענטשטע פֿרוכטן פֿון
 אידישן טאַלאַנט אין פֿרעמדע שפּראַכן, אַרץ אויף וואָס ס'איז דאָ דער
 שטעמפל פֿון אידישן גייסט זאָל אַריינקומען אין אונזער אוצר, אין אונזער
 איינציקן אוצר, אין דער העברעאישער ליטעראַטור. דורך דעם וועלן מיר
 ביז צו אַ געוויסער מאָס באַפֿרייען דעם אידישן גייסט פֿון דינען אַ סך אַפֿ-
 געטער און מיר וועלן אָפּשוואַכן זייער ממשלה איבער אונזער שפּעפּערישער
 פּסיכיק. אַ פֿרעמדער דרויסנדיקער איינפֿלוס איז גוט און באַפֿרוכפּערט
 בלויז דאָן ווען ער גייט דורך אַ געלייטערטער דורך דער העברעאישער
 שפּראַך. אַ אידישע שאַפֿונג אין אַ פֿרעמדער שפּראַך האָט ביי אונז בלויז
 אַ האַלבע חשיבות, בלויז פֿאַר איר אידישן אינהאַלט, אָבער ניט פֿאַר איר
 פֿרעמדן שאַפֿעכץ. מיר זיינען ניט קיין „כפֿוּי־טובה־ניקעס“, ניט צו זאָגן
 קיין „ישר־כּוח“ יענע שפּראַכן, וואָס זיינען געווען אַן אכסניא פֿאַר אונזער
 גייסט און אַ באַהעלטעניש פֿאַר אונזער נשמה אין איר לאַנגן וואַנדער, אָבער
 אַן אייביקע גייסטיקע פֿאַרבינדונג מיט זיי קענען מיר ניט האָבן. דאָס
 באַנוצן זיך מיטן פֿרעמד־שפּראַכיקן וואָרט מאַכט נאָך ניט דאָס דאָזיקע
 — פֿאַר דער שפּראַך פֿון האַרץ און נשמה פֿון גאַנצן פֿאַלק. אַ מענטש איז
 ניט קיין עושר מיט דער סומע וויפֿיל ער פֿאַרשווענדט אויף זיינע באַ-
 דערפֿענישן, נאָר מיט דעם וואָס עס בלייבט אים אויף אָפּצוהיטן; ווייל
 בלויז אַט דאָס אָפּגעהיטע פֿאַרמעגן גיט אים בטחון, צופֿרידנקייט און

דאָס העברעאישע בוך

גייסטיקע רואיקייט. קיין שום גערעדטע שפראך אויף דער וועלט פֿאַר-
נוצט ניט איר גאַנצן פֿאַרמעגן מיט אַמאָל. דער גרעסטער טייל באַפֿאַנגן
ווערט אָפּגעהיט אין דעם גייסטיקן אוצר פֿון פֿאַלק — אין זיין ליטעראַטור.
קען אַן אַנדערע שפראַך, אַחוץ דער העברעאישער אונז פֿאַרזיכערן אונזער
גייסטיקן פֿאַרמעגן פֿאַר דער צוקונפֿט? אונזער געשיכטע ביז צום היינ-
טיקן טאָג האָט אויפֿגעוויזן אויף דאָס פֿאַרקערטע. אַלע שפראַכן, וואָס
אונזערע אבות האָבן אויף זיי גערעדט דורך אַ משך פֿון הונדערטער יאָרן
— זיינען אונטערגעגאַנגען, איינע נאָך דער אַנדערער און דאָס גאַנצע גייס-
טיקע פֿאַרמעגן, וואָס איז געשאַפֿן אין זיי, ליגט און פֿוילט אין די אַרכיוון
און איז פֿאַרגעסן געוואָרן. דאָס, וואָס ס'האַט זיך פֿון דעם פֿאַרמעגן אויפֿ-
געהיט — האָט זיך אויפֿגעהיט דוקא דורך זייער שלעכטע איבערזעצונגען,
ווי דאָס רוב פֿון די פֿילאָזאָפֿישע ספֿרים, אַדער, דורך דעם, וואָס ס'האַט
באַגלייט די העברעאישע שפראַך, ווי די אַראַמעאישע טיילן, ווער עס צע-
טרענצלט די קראַפֿט פֿון נאַציאָנאַלער שאַפֿונג און אויך דעם כוח פֿון
פֿאַלקס־פֿערזענלעכקייטן, אין אַ פֿרעמדער שפראַך — לייגט אוועק דעם
פֿאַלקס־פֿאַרמעגן אויף אַ „האַרן פֿון אַ הירש“. זיין דין איז, ווי דער דין
פֿון יענעם, וואָס „הענגט אויף אַלע זיינע גיטער אויף אַנדערע“ און „זיין
לעבן איז קיין לעבן ניט“. דער לעבנס־אוצר און בית־עולם פֿאַרן גייס-
טיקן פֿקדון פֿון אידישן פֿאַלק איז געווען און וועט ווייטער זיין — בלויז
אין דער העברעאישער שפראַך.

ד

נאָך דעם אַלעמען קען מען קומען צום דאָזיקן סך־הכל: מיר האָבן
דריי קאַטעגאָריעס פֿון ליטעראַרישע גיטער: (א) אַלטע גרויסע שאַפֿונגען
אין העברעאיש, אַבער, זיי טראָגן מער קיין פירות ניט צוליב דער אָפּ-
געלאָזנקייט פֿון זייערע אייגנטימער; (ב) אַ סך גיטער, אַלטע און נייע,
פֿון אידישן שאַפֿונגס־גייסט, וואָס זיינען פֿאַרמשכונט ביי פֿרעמדע שפראַכן,
און צווישן די ביידע — (ג) קלענערע גיטער פֿון אַ נייער העברעאישער
ליטעראַטור, וואָס אירע פֿרוכטן זיינען נאָך ניט צייטיק. די בעסטע
פֿון דער ערשטער קאַטעגאָריע מוזן מיר אויפֿלעבן און זיי מאַכן פֿרוכט-
באַר, די בעסטע פֿון דער צווייטער — אויסלייזן און די דריטע —
דאַרפֿן מיר צערטלען און פֿלעגן מיט גרויס זאָרג ביז זיי וועלן קומען צו
זייערע פֿולע כוחות. אַבער קודם פֿל מוזן מיר צעוואַרפֿן די מחיצות צווישן
איינע און די אַנדערע; און דאָס קען ניט דערגרייכט ווערן סיידן ווי דורך

ח. נ. ביאליק

צונויפֿזאמלונג, אַפֿקלייב און אַרגאַניזירונג, וואָס זאָל געמאַכט ווערן אין דער גאַנצער ליטעראַטור דורך אַ פֿאַראויס באַשטימטן פֿלאַן, מעטאָדיש, אונטער די פֿליגלען פֿון איין העכערן געדאַנק און פֿאַר איין צייל: פֿאַר דער גייסטיקער אויפֿלעבונג פֿון גאַנצן פֿאָלק.

און דאָ קומען מיר ווידער צו צום עצם פֿראַגראַם פֿון אונזער אַרבעט. איך האָב, פֿאַרשטייט זיך, ניט בדעה צו פֿסקענען אַ דין און פֿאַר אים באַשטימען גרעניצן. דאָס וועלן טאָן גרעסערע ספּעציאַליסטן פֿון מיר. אָבער איך וויל דאָ אַנצייכענען אין מיינע ראשי־פרקים אַ מין קורצע סכּעמע פֿון דער פֿאַרהאַפֿטער צונויפֿזאמלונג. ווי איך שטעל זיך פֿאַר די אַרבעט אין מיינ פֿאַנטאַזיע.

צוערשט די יסודות:

(א) די הויפּט־אויפֿגאַבע פֿון פּינױס — געבן די יודעי־ספֿר פֿון פֿאָלק די מעגלעכקייט זיך צו באַקאַנען מיט די פֿונדאַמענטאַלע שאַפֿונגען פֿון דער אידישער ליטעראַטור פֿון אַלע צייטן דורך זיי און מיט זיי גופּא. אין זייער מעגלעכסטער פֿולקייט.

(ב) דער גאַנצער מאַטעריאַל דאַרף אַפּגעשאַצט ווערן בלויז לויט זיין ליטעראַרישן ווערט, נאַציאָנאַל, אַדער, אינדיווידועלן, אָבער ניט פֿון קיין שום אַנדער שטאַנדפּונקט און ניט פֿון קיין שום אַנדער אַבזיכט.

(ג) אויך איבערזעצונגען פֿון ליטעראַרישע ווערק, די פֿרוכט פֿון אידישן געניוס אין אַנדערע שפּראַכן — קומען אַריין אין פּינױס, ס'זאָלן נאָר זיין אין זיי די עכטע סימנים פֿון פֿאָלקס ״רוח־הקודש״; אַזעלכע וואָס האָבן אויסגעאיבט אַ גרויסע השפּעה אויפֿן אידישן פֿאָלק, אַדער אַזעלכע, וואָס האָבן אַ ספּעציעלע ליטעראַריש־היסטאָרישע באַדייטונג.

(ד) געביטן וואָס זיינען בלויז פֿאַר מלומדים־ספּעציאַליסטן — וועלן פֿאַרנעמען אין פּינױס אַ באַזונדערע אַפּטיילונג.

(ה) פֿונדאַמענטאַלע ווערק, וואָס זיינען געשאַפֿן געוואָרן אין אַ פֿרי־איקער אַריגינעלער תקופּה ביי אידן, אַדער, וועמעס השפּעה ס'האָט נאָך ניט אויפֿגעהערט ביז היינטיקן טאַג — קומען אַריין אין פּינױס אין זייער פֿולער שלמות, ווי זיי זיינען; און די הוספֿות פֿון אונזער דור און זיין באַציאָנונג צו זיי דאַרפֿן צוגעגעבן ווערן צו זיי פֿון דרויסן, ווי איינזייטונגען, קאַמענטאַרן און באַמערקונגען.

(ו) אַנדערע ספֿרים — פֿאַראַן מאַנכע, די מער חשובּע, וואָס מ'דאַרף זיי אויפֿנעמען אין גאַנצן, אַדער, זייער גרעסטן טייל, ווי זיי זיינען; פֿון אַנדע־

דאס העברעאישע בוך

רע דארף מען מאכן אן אויסוואל און נעמען מוסטערן פֿון וועלכע מ'זאל זיך קענען מאכן א בילד פֿון א ספר, אדער פֿון א ספעציעלער ליטערארישער ריכטונג.

ז) די גאנצע ארבעט פֿון פיננס (אפקלייב פֿון מאטעריאל און רע-דאקציע, באארבעטונג און באלייכטונג) דארף זיין א וויסנשאַפֿטלעכע אין איר פֿאַרהוילענעם פֿונדאמענט און פּאַפּולער אין איר אַפּענעם פּנים. דער קאמפּליצירטער מעכאַניזם פֿון גייסטיקער מי און אַנשטרענגונג, הגם ער מוז זיין פֿאַרשלונגען אין די רעזולטאַטן פֿון דער ארבעט — מוז אָבער זיין באַהאַלטן פֿאַרן אויג. דער לייענער, וואָס לייענט פּשט זאָל לייענען לויט זיין שטייגער און דער טיפּערער לייענער זאל זיך פֿאַרטיפּן. די באַ-דינגונגען דערפֿאַר זיינען: פּשטות, געמאַסטנקייט, עקזאַקטקייט, פֿאַרויכ-טיקייט און קלאַרקייט. דורך דעם וועלן די רעזולטאַטן פֿון דער ארבעט זיין ווי אַנגעמאַסטן פֿאַר יעדן איינעם. פֿאַר אַ וויסנשאַפֿטלעכער באַהאַנד-לונג וואָס אַ געוויסער ענין דארף האָבן קען מען צוגעבן צום סוף בוך אַ באַזונדער פּלאַץ, כדי ניט צו צעמישן דעם לייענער.

לויט די דאָזיקע געבראַכטע יסודות קען מען דעם מאטעריאל פֿון דער העברעאישער ליטעראַטור איינטיילן אין די דאָזיקע הויפט-טיילן:

א) די ספרים פֿון תנ"ך, די ספרים חיצוניים (אפּאַקריפּן) די באַהאַל-טענע ספרים (פּסיידאָ-עפיגראַפּן).

תנ"ך, די געהערן בלי-ספּק צו דער קאַטעגאָריע, וואָס איז אַנגעדייט אין יסוד ה'. דער נערוו-צענטער פֿון נאַציאָנאַלן טראַכטן און פֿילן פֿון אַלע צייטן איז אין אים אַריינגעוואַקסן. אַזוי ווי די ספרים פֿון תנ"ך האָבן תמיד באַפֿרוכפּערט דעם גייסט פֿון פֿאַלק, אַזוי האָט דער גייסט פֿון פֿאַלק זיי באַפֿרוכפּערט און תמיד באַנייט זייער יוגנט, דאָס אידישע פֿאַלק און דער תנ"ך — אַט די ביידע האָבן באַרייכערט איינע די אַנדערע און זיינען רייך געוואָרן איינע פֿון די אַנדערע, די דאָזיקע ספרים דאַרפֿן דעריבער שטיין די ערשטע אין סאַמע צענטער פֿון אַדע אונזערע ליטעראַטור-שאַ-פֿונגען.

דער טעקסט פֿון תנ"ך דארף געגעבן ווערן בשמימות, ווי ער איז, אָבער אויף זיינע פֿאַליאַס, אין אַנהייב פֿון יעדן ספר און ביים סוף דאַרפֿן קומען: א) פֿאַרשיידענע נוסחאות און תיקונים, מאַנכע פֿון פֿרייאַקע אי-בערזעצונגען, פֿון ספרים און אַטע מאַנוסקריפּטן, מאַנכע פֿון זיי זיינען השערות וואָס זיינען באַענט צום אמת, ווי די סאַלידע וויסנשאַפֿט פֿון אונ-

זער צייט האָט אַרויסגעבראַכט. (ב) אַ וויסנשאַפֿטלעכער קורצער און קאַמ־
פאַקטער פירוש, ריין און געלייטערט, דאָס זעמל־מעל פֿון דער גאַנצער
ביבלישער פרשנות, פֿון מסורה און קריטיק, אידישער און גויאישער, פֿון
אַנהייב ביז היינט; (ג) אַלגעמיינע און ספעציעלע איינלייטונגען צו יעדן
איינציקן ספֿר, אַ ריינער תמצית פֿון ביבלישער וויסנשאַפֿט אין אונזער
צייט מיט אַלע פרטים.

מיטן אייגענעם אויסזען דאַרפֿן געגעבן ווערן די אויסערלעכע און די
באַהאַלטענע ספֿרים אין אַ נייער וויסנשאַפֿטלעכער העברעאישער איבער־
זעצונג פֿון די אַריגינאַלן וואָס מיר פֿאַרמאַגן. ספעציעל דאַרף מען זיך
אַפגעבן מיט די דאָזיקע אַלע רעשטלעך פֿון אונזער אַלטער ליטעראַטור.
(ב) געקליבענע זאַמלונגען פֿון דער אַלעקסאַנדרינישער ליטעראַטור
אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער העברעאישער איבערזעצונג מיט אַ קורצן פירוש
און מיט אַ פּאָפּולערן אַריינפֿיר.

(ג) אַ פֿולע אויסגאַבע פֿון יוסף פֿלאַוויוס'עס אַלע ביכער אין אַ נייער
העברעאישער איבערזעצונג פֿון אַריגינאַל גופּא, מיט אַן אָפּהאַנדלונג וועגן
מחבר, זיין צייט און זיינע ביכער.

(ד) די משנה, אַ פּאָפּולערע אויסגאַבע, מיט נקודות און מיט אַ קורצן
געניגדיקן פירוש, מיט אַלע נויטיקע איינלייטונגען, מיט אַילוסטראַציעס
פֿון פֿלים, געוויקסן, אַאָוו.

(ה) די אגדה פֿון תלמוד און מדרש. דאָס בעסטע פֿון איר, איינגעטיילט
זויט די צייטן און ענינים מיט אַ פירוש און הקדמות.

(ו) די פֿילאָזאָפֿיע. אַרויסגענומען איר סכאַטאַטישן טייל און אַריינ־
גענומען איר געדאַנקלעכן און לאַגישן טייל, אַט דער וואָס האָט אַ באַריר־
פונקט מיטן האַרצן און מוח אויך פֿון אונזערן אַ בן־דור.

(ז) מליצה און פּאָעזיע. דאָס בעסטע פֿון דער פּאָעזיע פֿון מיטלאַלטער,
דאָס רעליגיעזע און וועלטלעכע, צונויפֿגעשטעלט כראָנאָלאָגיש לויט זייערע
ענינים מיט אַן אויספֿירלעכער אָפּהאַנדלונג וועגן דער געשיכטע פֿון דער
העברעאישער פּאָעזיע, אירע פֿאַרמען און איר ווערט, אַאָוו. מ'דאַרף ניט
געבן קיין סך פּאָעטן, נאָר מ'דאַרף געבן די עכטע פּאָעזיע, וואָס האָט אַ
ליטעראַרישן ווערט. אין דער קאַטעגאָריע פֿון „מליצה“ גייען אַריין גלייכ־
ווערטלעך, אַפּאָריזמען, מיט וועלכע די ליטעראַטור פֿון יענער צייט איז
רייך. אין דער דאָזיקער אָפּטיילונג קען מען אַרייננעמען, פֿאַרשטייט זיך,
אויך איבערזעצונגען פֿון בעסערן אידישן ליד. פֿון אַראַביש און שפּאַניש.

דאָס העברעאישע בוך

(ח) די עטיק, פֿיינע זאַמלונגען, איינגעטיילט לויט די ענינים גענומען פֿון די בעסטע ספֿרים, וואָס זיינען פֿאַראַן אויף דעם געביט, מיט איינליי-טונגען, אאָ"וו.

(ט) די קבלה, איר פֿאַעטישער און געדאַנקלעכער טייל. די העברע-אישע — אין איר דשון און די אַראַמעאישע אין אַ ווערטערלעכער העב-רעאישער איבערוועצונג, מיט אַן איינלייטונג, אאָ"וו.

(י) דרוש, געקליבן פֿון די בעסטע און שענסטע. ניט קיין צעדרייטע פסוקים, נאָר זאַכן וואָס האָבן אַן אינהאַלט און פֿאַרם. פֿאַראַן אַ סך אַזעל-כע, מאַנכע פֿון זיי זיינען וואונדערלעך און גרויס, אָדער יענע וואָס האָבן אַ זייער שיינעם פֿאַקס-סטיל. מיר דאַרפֿן געדענקען, אַז דרוש, ווי די אגדה אין איר צייט, איז פֿאַר לאַנגע טעג געווען די איינציקע פֿאַרם, אין וועלכער די "פֿרייע" ליטעראַרישע שאַפֿונגס-קראַפֿט האָט געפֿונען אַ באַ-העלטעניש.

(יא) דאָס חסידות, אין צוויי טייל: א) געקליבענע מאַמרים, שמו-עסן און אפֿאַריזמען פֿון חסידישע ספֿרים, איינגעטיילט לויט די ענינים, אויף אַן אופֿן, וואָס מיר זאָלן קענען באַגרייפֿן דעם מהות און כאַראַקטער פֿון חסידות מיט אירע פֿאַרשיידענע וועגן און שטעגן; ב) די ספורי-מעשות און חסידישע לעגענדעס, און, פֿאַרשטייט זיך, די בעסטע און די שענסטע פֿון זיי, איינגעטיילט לויט זייערע צייטן און ענינים, מיט אַן אַריינ-פֿיר, אאָ"וו.

(יב) די פֿאַקס-ליטעראַטור, די גערעדטע און געשריבענע: פֿאַקס-שמועסן, מעשיות, פֿאַבלען, אפֿאַריזמען, וויצן און גלייכווערטלעך, פֿאַקס-לידער און אאָ"וו. דאָס בעסטע און שענסטע פֿון דער דאָזיקער קאַטעגאָריע דאַרף מען צונויפֿואַמלען פֿון אַזע ווינקלען פֿון דער ליטעראַטור (זינט נאָכן אפֿשלוס פֿון דער אגדה ביז היינט) און זיי אַריינגעבן אין איין באַנד, אָדער, צוויי, לויט זייערע ענינים, לויט די פֿאַקס-טיפֿן, אָדער, אין אַנדער מין איינטיינאָנג מיט אַן אפֿהאַנדלונג וועגן אידישן פֿאַקס-שאַפֿן און זיינע דרכים.

(יג) די נייע ליטעראַטור, גאַנצע בענד פֿון דאָס שענסטע און דאָס בעסטע, שריפֿטן פֿון געקליבענע שרייבער, דאָס זעמל-מעל פֿון אידישער שאַפֿונג פֿון די לעצטע דריי יובלס אין אַזע שפראַכן: די העברעאישע — ווי זיי זיינען און די פֿרעמד-שפראַכיקע אין אַ העברעאישער איבערוועצונג.

ה

אזוי, אָדער אומגעפֿער אזוי, שטעל איך מיר פֿאַר דעם „מועט־שבמועט“ פֿון דער דאָזיקער אַרבעט. די אַרבעט אין אַלגעמיין איז ניט אזוי שווער, ווי עס קען זיך דוכטן אויבנאויף. זי איז ניט אין הימל. ניט די גייסטיקע זייט און ניט די מאַטעריעלע זייט זיינען איבער די כוחות, וואָס מיר פֿאַר־מאַגן. די „אַרבעטער“ וועלן זיך אויך געפֿינען. אונזערע ברידער, די מערב־איראָפּיאישע וויסנשאַפֿטס־לייט וועלן אונז געבן זייער סיסטע־מאַטישקייט און בקיאות און די מזרח־איראָפּיאישע ברידער — דעם עכטן העברעאישן סטייף און דעם לעבעדיקן אינערלעכן גייסט און מיט דער שותפות פֿון די אַלע קרעפֿטן וועט די דאָזיקע „מלאכת־שמים“ אָפּגעטאָן ווערן מיט דער געהעריקער שלימות.

און די צייט דערפֿאַר איז שוין געקומען. אונזערע חכמים פֿון מערב־איראָפּע האָבן לאַנגע יאָרן זיך געמיט צו באַשאַפֿן אַ אידישע וויסנשאַפֿט אין פֿרעמדע שפּראַכן, באַקאַנט צו מאַכן אונזערע אַטערט־מלעכקייטן צווישן פֿרעמדע פֿעלקער. ס'הייסט, זיי האָבן געמאַכט חליפֿין: מיינס איז דיינס און דיינס איז מיינס. זיי זיינען געווען זיכער, אַז מיט דער גלייכבאַרעכטיקונג פֿון חכמת־ישראל וועט אויך קומען די גלייכבאַרעכטיקונג פֿון פֿאַלק ישראל. די מזרח־איראָפּעאישע שרייבער האָבן זיך ניט פֿיל אָפּגעגעבן מיט דער חכמת־ישראל; די דאָזיקע האָבן באַשאַפֿן אַ ניי באַשעפֿעניש, אַ נישטיקס אין די אויגן פֿון די מערב־איראָפּעאישע געלערנטע: די נייע העברעאישע ליטעראַטור.

נון, עס זיינען פֿאַרבייגעלאָפֿן דריי יובלס. די נבואה פֿון די מערב־דיקע געלערנטע איז ניט מקוים געוואָרן; אַמווייניקסטנס, אין דעם אופֿן, וואָס זיי האָבן געהאַפֿט. אין מפרסם זיין פֿאַר דער וועלט אַלטערט־מלעכע גיטער שטעקט אַ ווייטיקליכער דאָרן: וואָס גרעסער דער פרסום — אַזי ווייניקער דער זכות פֿון די אייגנטימער אויף די דאָזיקע גיטער. אַביסל מער — און זייער זכות וועט אין גאַנצן בטל ווערן. דאָס איז דער שטייגער פֿון קוטורעלע ווערטן אין אונזערע טעג: אפֿילו אַן אַ ספעציעלער אַנשטרענגונג ווערן זיי באַלד הפֿקר, און דער וואָס איז זיך מקדים און באַקומט אויף זיי אַ חזקה, לייגט אין זיי אַריין זיין כוח און אַרבעט — צו יענעם געהערן זיי. און נאָך מער איז דאָס דער פֿאַל מיט ווערטן פֿון אַ פֿאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט ניט קיין קעגנוואַרט. מיר האָבן אַ וועקסל און זיי האָבן אַ חזקה — וועמעס כוח איז שטאַרקער? צי גייען „זיי“ שוין ניט אין „זייער“ בית־מדרש און געפֿינען דאָרטן אויך „אונזער“ תורה? צי גייען מיר שוין ניט

דאס העברעאישע בוך

מיט אונזער שטעקן און טארבע צו לערנען „אונזער“ תורה פון זייער מויל? און די חכמת־ישראל גופא, אט די וואס האט אריינגעפירט די פרעמדע שפראך אין אונזער בית־מדרש? וואס פארא שטעכיק ווידד־געוויקס אין דעם איז פאראנען! די אידישע שארפע בשמה מיט איר שפיציקייט, ווען זי האט זיך מיט שוועריקייט באזעצט אין שאלעכץ פון דער פרעמדער שפראך — איז געווארן גלאט און לייכט ארונטערצוגיין אין דעם ברייטן שלונד פון אנדערע פעלקער. דער אידישער גייסט איז דערווייץ צוגעגרייט געווארן פאר פולשטענדיקער אסימילאציע.

דורך דער אייגענער צייט האבן די מזרח־איראפייאישע שרייבער גע־האלטן אין איין אנטוויקלען און פארפולקאמען די העברעאישע שפראך, האבן צוגעגרייט איר אויפלעבונג אין די הערצער און אויך אין די מיילער — און געבראכט א מעכטיקע נאציאנאלע באוועגונג אויף דער וועלט.

די מזרח־איראפייאישע שרייבער זיינען ניט מזול אין חכמת־ישראל, אבער, זיי האלטן, אז די אידישע שפראך קומט צוערשט.

איז ניט געקומען די צייט, אז די אידישע וויסנשאפט און די אידישע שפראך זאלן זיך פאראייניקן לשם זייער אייגענער פולשטענדיקער אויפ־לעבונג און אויך לשם דער אויפלעבונג פון אידישן גייסט?

איך בין זיכער, אז זי איז געקומען. דער זיווג וועט זיין גוט פאר ביי־דע צדדים. די „אידישע וויסנשאפט“ וועט זיך באפרייען פון אלע עלע־מענטן, וואס זיינען פרעמד פאר עכטער וויסנשאפט: פון אפאלאגעטישע נטיות, פון דער אייביקער באמיאונג „צו ראטעווען און באשיצן“, אדער, „צו ווייזן די פעלקער“, פון זיך האלטן אין איין ארומקוקן אויף אלע זייטן, און דער עיקר: פון ארומשלעפן זיך מיט ביינער פון דער „פארגאנגענ־הייט“, פון בלוט־און־קראפט־אזיקייט. ווען זי וועט זיך באהעפטן מיט דער העברעאישער שפראך — וועט זי ווידער באהאפטן ווערן מיטן לעבן, מיטן גאנצן פאָלק, צו אירע ממשותדיקע נויטן פון דער געגנווארט און אירע אספיראציעס און דער צוקונפט — וועט זי אויך ווערן א טייל פון א לעבעדיקן ארגאניזם. דא, און ניט אין קיין אנדער פלאץ, וועט זי גע־פינען איר עכטע פרייהייט און איר גלייכבארעכטיקונג, צי דען האט וויסנ־שאפט אן אנדערע און העכערע גלייכבארעכטיקונג ווי פרייע שאפונג אויף איר נאטירלעכער שפראך?

און די העברעאישע ליטעראטור וועט אנגעפילט ווערן מיט אינהאלט. זי וועט אויפהערן קלינגען ווי א גלעקל אין א חרובער פוסטקע. זי וועט אויפהערן בייסן זיך אליין מיט די ציינער און פֿרעסן איר אייגן לייב. אן־

שטאָט צו ריידן די גאַנצע צייט וועגן די זאַכן — וועט זי געבן די זאַכן גופא. מיטן אַרײַנקומען פֿון נייעם „מאַטעריאַל“ וועט איר אױפֿנאַם־אַפֿאַ־דאַט פֿון זיך אַליין זיך אױסברײַטערן און מיר וועלן דאַן ניט האָבן אַ לײַטעראַטור, וואָס איז ניט נאַציאָנאַל. די שפּראַך וועט שוין נאַציאָנאַליזירן אַלץ וואָס ס׳איז אין איר אַרײַנגעגעבן און אַלץ וואָס ס׳געפֿינט זיך אין אירע גרעניצן.

דאָס איז מײַן אמתדיקער גלױבן, און נאָך מער, אײַך בין זיכער, אַז רי דאָזיקע אַרבעט, די אַרבעט פֿון זאַמלונג, וועט סוף־פֿל־סוף, געטאָן ווערן פֿון זיך אַליין. זי מוז אָפּגעטאָן ווערן. אַביסל קומט שוין פֿאַר דער דאָ־זיקער פּראָצעס — אַבער דוקא דערפֿאַר וועט דאָס ניט זײַן קײַן געלונגענע אַרבעט. דאָס וויסן און אָפּקלײַב פֿון גאַנצן פֿאָלק און זײַנע גײַסטיקע פֿאָר־שטײער מוזן נעמען אין דעם אָנטייל פֿון אָנהױב ביןן סוף.

און אײַך זאָג: „דעם מוזעט שבמועט“. ווייַל בײַ דער זײַט פֿון יענע ספֿרים פֿון דער זאַמלונג — איז פֿאַראַן און מוז זײַן פֿלאַץ פֿאַר פֿל־המײַנים אַנדערע אױסגאַבן אױף דער וועלט. דער גאַנצער עיקר פֿון „פֿינױס“ איז דאָך ניט מער דערפֿאַר, ווי פֿדי אױסצוברײַטערן די השפּעה פֿון דער נײַער־פֿיטעראַטור. מ׳דאַרף צוגרײַטן, לַמִּשְׁלָה, אַ גאַנצע רײַע פֿון נײַע וויסנשאַפֿט־לעכע אַרבעטן אין העברעאיש: אין היסטאָריע, פֿיטעראַטור־געשיכטע און אױף אַנדערע געביטן. ספּעציעל מוז מען גלײַך צוטרעטן צו דער אַרבעט פֿון קײַנסט־פֿערישע איבערזעצונגען פֿון די אײראָפּיאישע קלאַסיקער. דאָס מײַנט ניט, מאַכן אָפּגרעניצונגען און זיך אָפּצאַמען. דאָס מײַנט אײַך נײַט, קרוינען שרײַבערס און אײַנשטעלן קלאַסיקער פֿאַר די קומענדיקע דורות. ס׳וועט אַלע מאַל זײַן גענוג פֿלאַץ פֿאַר די צױם־ברעכער אפֿילו אין דער מחיצה גופא פֿון דעם פֿיטעראַרישן פֿינױס. דאָ איז בלױז פֿאַראַן די זאָרג און מורא פֿאַרן ביסל פֿאַרמעגן וואָס מיר באַזיצן, אַז ס׳זאָל ניט פֿאַרלירן גײַן אין זײַן ווינציקייט און זײַן גרויסער צעשפּרײַטקייט. סוף־פֿל־סוף מוזן מיר דאָך צונויפֿנעמען אַלץ וואָס מיר האָבן, אונטערצײען דעם חשבון און זען: האָבן מיר עפעס וואָס אַחוץ טױטע גיטער, צי נײַן?

קײַן אַרגאַניזאַציע אין דער וועלט וועט ניט באַשאַפֿן קײַן קולטור־רעלן פֿאַרמעגן. קײַן עפעס פֿון גאַרנישט. אַבער ס׳איז אַ קולטור־עֶצֶ מידה, אַז פֿאַדק זאָר זיך באַשעפֿטיקן און פֿאַרנעמען מיט זײַן נאַטירלעכער ירושה, ווי גרויס און ווי קלײַן זי זאָל ניט זײַן, זי ברענגען אין אַרדענונג און אַרויסקריגן פֿון איר פֿאַר זײַן באַדערפֿעניש און הנאָה אירע מעגלעכ־סטע נוצן.

דאָס העברעאישע בוך

„אַ צייט צונויפֿצוזאַמלען“ — דאָס איז דאָס געבאַט פֿון דער שעה, און דאָס אַלץ וואָס מיר קענען דערווייל טאָן.
און אויב דאָס אידישע פֿאַלק וועט ניט פֿאַרהייליקן דעם נייעם „כינוס“ — איז אויך קיין ביזו ניט. אפֿשר איז שוין מיט אַן אמת אַוועק די צייט פֿאַר דער קדושה. אָבער כבוד און ליבשאַפֿט וועלן זיי דאָס געבן — און דאָס גאַר וואָס מיר בעטן דערווייל.
און זאָל אַ באַליבט ספֿר ניט זיין לייכט אין אונזערע אויגן. דאָס לאַנד האָט אונז געמאַכט אַרבן איין קליין בוך. ווער ווייסט, אפֿשר וועט צום סוף דער ספֿר אונז צוריקקערן דאָס לאַנד. צי קען ניט פֿאַרקומען אין גייסטיקן לעבן פֿון פֿאַלק און מענטש, אַז די תּוֹרָה זאָל זיך פֿאַרוואַנדלען און ווערן פֿאַטער צו איר פֿאַטער?

אונזער יונגע פאָעזיע

קראַקאַדילן־טרערן פֿון איין זייט און שדיס־געוואַי פֿון דער צווייטער זייט: ניטאָ קיין העברעאישע פֿיטעראַטור! און דערווייל זיינען אויפֿגעקור־מען אין אונזער פֿאַרוואַרלאַזטן גאַרטן גאַר פֿיל פֿיינע שפּראַצונגען, פֿרישע טאַפֿאַנטן, דריי פֿון זיי האָבן איצט געבענטשט אונזער יונגע פּאָעזיע מיט זייערע לידער־זאַמלונגען, זאַמלונגען, וואָס אין יעדער איינער פֿון זיי שטראַמט און פֿלייצט אָן עפֿיקסיר פֿון לעבן, ווי אַלטער וויין אין קרוג, ווי קאַכעדיק בלוט אין אַ בעל־חי, וואָס אויף יעדער איינער פֿון זיי דאַרף מען מאַכן די ברכה „שהחינו“.

דו ליעענסט די דאָזיקע נייע לידער — און בלייבסט אַ פֿאַרוואַנדער־טער: פֿון וואַנען האָט זיך גענומען די דאָזיקע גבורה? די דאָזיקע שיינ־קייט, די דאָזיקע שלימות?

אַט איז יעקב כּהן, „דער צאַרטער און געזאַלבתער“, דער שיינער און פֿאַרצערטלטער, דער לייכטער און דער שוועבנדיקער — דורכאויס זיידנס און פֿרימאַרגן ווינטל... זיין שוועב איז ווי דאָס שוועבן פֿון דער וועווערקע: זיג־זאָגיש, קאַפּריזנע, חנעוודיק; פֿאַרציט זיך פֿאַר זיין „מוזע“ ווי אַ בן־יחיד, שפּילט זיך פֿון געצערטל־קייט און בריקעט פֿון גרויס שיינקייט.

און אַט איז יעקב שטיינבערג — אויך דער איז אַ „נייער פּויגל“, פֿון די וואָס פֿליען הויך. זיינע פֿריגלען באַרירן די העכערע לופֿט און ער זעט פֿון דער הויך. זיין פֿלי — איז אַ ברייטער, אַ גראַדער — שטרעבט צו גרויסע, שטאַרקע ווייטן.

און אַט איז שניאור — אַ יונגער „שמשון“, וואָס איבערנאַכט זיינען אים אויסגעוואַקסן אַלע זיינע זיבן פֿאַקן. אַ יונגער לייב, וואָס האָט אין זיך די סימנים פֿון דער משפּחה „גרויסע“. קיין מוטערמענטש האָט אים ניט געזען, ווען זיינע ציין און נעגל האָבן אויסגעשפּראַצט און קיינער האָט אים ניט געזען אין זיין ראַנגלעניש. פֿון טיפֿן וואַלד, אַ שטאַרקער און אַ מעכטיקער, איז ער פּלוצים אַרויסגעשפּרונגען פֿאַר אייך, ווען זיין רויב צאַפֿט זיך צווישן זיינע שאַרפֿע ציין, מיטן בליאַסק פֿון נצחון אין זיינע אויגן.

אונזער יונגע פאעזיע

און אַט זיינען נאָך און נאָך. קלענערע פֿון זיי און באַשיידענערע פֿון זיי — אַבער אַלע, מענטשן פֿון אַ פֿולקאָמען געשטאַלט. זיי זיינען ניט אַרויסגעקומען מיט אַ לאַטע אויף דער נשמה. יעדער איינער גאַנץ לויט זיין שיעור־קומה און יעדער איינער דער פֿולשטענדיקער הערשער אין זיין רשות־היחיד. יעדער איינער מיט זיין גרויסער אָדער קליינער וועלט אין האַרצן. געוויס זיינען צווישן זיי פֿאַראַן קעגנזייטיקע איינפֿלוסן, אַבער דאָס זיינען ניט איינפֿלוסן, וואָס פֿאַרקלענערן דאָס געשטאַלט, נאָר פֿאַרקערט, זיי גיבן צו כוח און זיי באַפֿרוכפֿערן דאָס האַרץ, גאָר אומבאַוואוסטזיניק פֿאַר זיי אַליין. ווען זיי גייען אַרויס — גייען זיי אַרויס אין זייער אייגן געשטאַלט און איינגעוויקלט אין זייער אייגענעם טלית. ניט ווי „שליח־ציבור“ קומען זיי, נאָר ווי שליחים פֿון זייער אייגן האַרץ. די עס־הארצישע פֿראַגע פֿון „וואָס זאָל איך שרייבן“, אָדער „וועגן וואָס זאָל איך זינגען?“ — אַט די פֿראַגע, וואָס איז געשטאַנען ווי אַ זלידנע פֿליג אויפֿן פֿליך פֿון אונזער „משפּילישער“ ליטעראַטור פֿאַר לאַנגע יאָרן — שטייט אין זייער תורה ניט געשריבן. פֿון פֿרוץ האַרצן זינגען זיי און זיי האָבן גענוג. לעבן און טויט, ליבשאַפֿט און שנאה, נאָטור און דעם מענטשנס נשמה, קדושה און טומאה, ליכט און פינצטערניש, גאָט און טייוויל — אַט די אַלע אייביקע מאַטיוון, וואָס אונזער פֿאַעטישע ליטעראַטור האָט פֿריער גאַרנישט געקענט זיך משער זיין — זיינען דורך זיי אַצינד געוואָרן פֿאַר באַשטענדיקע מאַטיוון אין אונזער ליטעראַטור און ביין פֿון אירע ביינער. און דו שפּירסט, אַז די דאָזיקע „ווייטע“ זיינען איצט נאָענטע צו דיר און דיין גייסט. דיינע זיינען זיי — ווי אַזוי איז דער דאָזיקער וואונדער־געשען? ווער און ווען האָט אונז די דאָזיקע יונגע פֿאַעטן באַשאַפֿן?

א

די דאָזיקע יונגע זיינען די ערשטע וואוקסן, די שיינע פֿרוכטן פֿון אונז־זער נייער ליטעראַטור. אַלע זיינען זיי אַרויסגעקומען פֿון איר שול און זיך אויפֿגעכאַוועט אויף די קני פֿון אירע אבות און זיי זיינען אין גאַנצן אירע, „פֿון די פֿיס ביזן קאַפּ“. אַדאָס שענסטע און בעסטע פֿון אונזער נייער פֿיטעראַטור, זינט זי איז אַריין אין תחום פֿון שאַפֿונג און איז געוואָרן אַ לעבעדיק באַשעפֿעניש וואָס טראַגט זיך אַליין און וואַקסט פֿון זיך אַליין — האָבן אַ חלק אין זייער גייסטיקן וואוקס און אין דעם אויפֿכאַווען פֿון די דאָזיקע יונגע. דעריבער זיינען זיי אונזערע מיט זייער גאַנצער נייקייט און שיינקייט זייערער וואָס זיי האָבן מיט זיך געבראַכט, פֿון קוואַל פֿון זייער אייגענער געבענטשטער נשמה.

און פֿון זייער אייגנס האָבן זיי אונז אַ סך געבראַכט. אונזער וועלט־דע-
 כע ליטעראַטור — וואָס איז דאָ צו פֿייקענען? — איז געווען אַרעם און
 נישטיק אַפֿילו אין די צייטן פֿון איר גדולה. זי האָט אַרומגעהאַנדלט אַלע
 אירע טעג מיט קליינע סחורה, מיט קלייניקייטן, די געהויבנסטע פֿון די
 וועלטלעכע שרייבער אין אונזער ליטעראַטור פֿון דער גאַלדענער תקופֿה,
 דער שפּאַנישער און איטאַליענישער — אַלחריזי און עמנואַל — זיינען גע-
 ווען שאַרפֿע ווערטזאָגער. זייערע פֿערזן — צעבראַכענע שטיקלעך גלאַז
 און נאָדלעך. דאָס שיינע און דאָס גרויסע פֿון דעם מענטשן און פֿון דער
 וועלט האָבן זיי ניט געוואוסט און ניט געשפּירט. און די, וואָס לויט זייערע
 געניאלע כשרונות האָבן געקענט ווערן גרויס אויך אויף דעם פּאָעטישן גע-
 ביט — בן־גבירול, משה אבן־עזרא און יהודה הלוי — „פֿון הימל“ האָט מען
 זיי צוריקגעהאַלטן... רעליגיאָזיטעט און די אידישע צרה האָבן צונויפֿגע-
 זאַמלט די שטראַמען פֿון זייער גרויסער נשמה אין איין מקוה... מקוה-
 ישראל. שפּעטער, האָט די סכּאַלאַסטיק, די ניט־פּאַרגינערשע עקרה, סטע-
 ריליזירט אַזע פּאָעטישע יונגעבוירענע קינדער נאַנט צו זייער געבורט —
 און דערפֿון זיינען זיי פּאַרווערקט געוואָרן פֿאַר דער צייט און ניט געבראַכט
 קיין פּירות. מיר האָבן דערגרייכט אַזוי ווייט, אַז דער רמב"ם איז פּאַרדייט
 געוואָרן און ר' יהודה הלוי — אפֿילו ער! — איז אויסגעשפּיגן געוואָרן.
 די באַנייטע פּאָעזיע, וואָס האָט אָנגעהויבן אויפֿקומען פֿון ר' משה חיים לוי-
 צאַטו'ס צייט און אַרונטער — איז אויך געבליבן אַ קליינע שטאַטלעכע, אַ
 פֿיליפּוטישע. ס'האָבן אויפֿגעבלינדלט אַ סך טאַלאַנטן — און זיך אויסגע-
 לאָשן. זייטיקע און איינגעוואַרצלטע סבות האָבן פּאַרהאַלטן זייער אַנטוויק-
 לונג. לוצאַטו האָט פּאַרטאָן זיינע בעסטע כוחות אויף אַנדערע ענינים און
 האָט געלעבט און געשטאַרבן אין אַ צעמישעניש. שלמה לעוויזאָן, אַט דער
 גלענצנדער טאַלאַנט, איז געשטאַרבן פֿון טירוף אין זיינע יונגע יאָרן. איז איר
 איבערגעבליבן ווייזל, דער פּאָטער פֿון וואָסערדיקער פּאָעזיע, דער פּסידאָ-
 ביבלישער, דער לעבעכער, ניט קאַלט און ניט וואַרעם, וואָס דער דורש-
 טיקער שפּירט ניט, ווען ער טרינקט. ס'זיינען איר איבערגעבליבן ווייזל'ס
 תּרמידים — די מענטשן פֿון „הה!“ און „אהה!“ אַט די באַקאַנטע „פּאָע-
 זיע און מדינה“ פֿון גאַליציע, דאָס פּלאַץ, וואו ליטעראַטור האָט זיך געפּאָ-
 שעט און געגריזשעט דערנער הינטער די פּלויטן — ביז זי האָט קראַפּירט.
 אין רוסלאַנד האָט איר דאָס מזל בעסער צוגעשפּירט: ס'איז איר אויפֿגע-
 קומען דער מאַן פֿון „בריאָגעדיקן וואַרט“, אַ מין רוסישער דערזשאַוויך,
 אד"ם לעבענזאָן, אַט דער געבראַטענער ליטוואַק, וואָס צוליב זיין „דקדוק“

אונזער יונגע פאעזיע

קען מען ביז היינט ניט וויסן, איז ער געווען אַ דיכטער, צי ניט? פֿאַר אַ רגע האָט אויפֿגעשיינט פֿאַר איר מיכ"ל'ס שטערן. ס'האָט אויפֿגעלויכטן פֿאַר איר מאַפּו, דער פּאָעט־קינד, וואָס האָט ניט געשריבן אין פֿערזן, אָבער זיינע "זעאונגען" זיינען געווען צום האַרץ פֿון דעם אידישן יונגמאַן, ווי דער ערשטער רעגן אויף דער וועלט אין אָנהייב פֿרי־ינג. און אין דער אייגענער צייט איז איר אויך אויפֿגעשטאַנען גאַרדאַן, אַט דער שטאַרקער האַמער, וואָס האָט אונזער שפּראַך געשמידט אויף איר קאַוואַדלע און איר געגעבן "מענדעכע קראַפֿט". אָבער סוף־כל־סוף איז נאָך אין זייערע טעג אונזער פּאָעזיע געווען אַ נאַר וואָס אויסגעברייט פֿייגעלע. איר שוועב איז נאָך גע־ווען דאָס שוועבן פֿון אַ דראַסל: אומגעפֿער צוויי איילן איבער דער ערד. און אַפֿטמאַל איז זי געקראַכן ווי אַ וואַרים... איר בשמים־קרעמל, די פּאָ־עזיע פֿון נאַטור און מענטש־עכער נשמה, איז נאָך געבליבן קליין ווי געווען: אַביסל באַלזאַם, אַביסל האַניק און זייער פֿיל שווייס — פֿון דעם איז באַ־שטאַנען איר גאַנצער "פּטום־הקטורת". דער עיקר — די עסטעטישע און פּסיכאָלאָגישע עפעמענטן, וואָס גיבן אַריין טעם אין פּאָעזיע און דערהויבן זי צו דער מדרגה פֿון קינסטלערישער שאַפֿונג — דער דאָזיקער עיקר האָט כּמעט אין גאַנצן אויסגעפֿעלט אין דער פּאָעזיע פֿון זייער צייט. דער דור איז נאָך ניט געווען דערצו צוגעגרייט. אמת, די פּאָעטן פֿון יענעם דור זיינען שוין מער ניט געווען בלויז אַרבעטער פֿון שפּראַך. פֿון זייער מויל איז צום ערשטן מאַל אַרויסגעשלידערט געוואָרן — און מיט גרויס כּוח און גבורה — דאָס אויפֿרייסנדיקע וואַרט "לעבן", אַ וואַרט וואָס איז געפֿאַלן ווי אַ שווערע באַמבע אין דער געטאַ־וואַנט און זי אויפֿגעטרייסלט. בלויז חדר־אינגלעך און עם־הארצים, מיט אַ בליק פֿון אַ פּליג, ווערן וואַגן צו פֿאַר־קלענערן דאָס געשטאַלט פֿון דעם דאָזיקן דור פֿון "בוך און שווערד", די גרופּע פֿון פֿאַרביטערטע און געוואַגטע "תּלמידי־חכמים", וועמעס איין האַנט האָט געהאַלטן די שווערד און די צווייטע האָט געהאַקט אין פֿעלדן און גע־בויערט אין אונטערערד, דורכגעשאַגן אַ ליכטיקן שטעג פֿאַר זיך און פֿאַר אַנדערע צווישן די הרי־חושך און פֿאַרבייגענדיק געהאַפֿן פֿעגן די גרונט־שטיינער פֿאַרן אויפֿבוי פֿון אַ נייער דיטעראַטור און קליינע זשוויר־שטיינ־דעלעך צו פּלאַסטערן לעבנס־שטעגן דורך די געדיכטע זומפּן. צי דען ווייסן מיר ניט ווי ווייט די אַרימקייט פֿון שפּראַך און איר שוואַכקייט האָט גע־גרייכט? צי דען ווייסן מיר ניט, אַז אונזערע קלענסטע שוועריקייטן זיי־נען ביי זיי געווען ווי די ריזיקסטע בערג און יעדער טריט אַרויפֿצו איז זיי אַנגעקומען מיט דער גרעסטער אַנשטרענגונג, וואָס פֿאַר אונזערן אַ בן־

דור איז אוממגעלעך זיך פֿאַרצושטעלן? דאָס אַלץ איז פֿאַר אַלעמען באַ-
קאַנט און באַוואוסט און דעריבער האָבן מיר צו זיי קיין טענות ניט. זיי
האָבן געגעבן זייער דור דאָס וואָס זיי האָבן געקענט און געדאַרפֿט געבן —
און דער וואָס גיט צו זיין דור גיט פֿאַר אַלע דורות. מ'קען ניט אַנכאַפֿן אַ
ליטעראַטור פֿאַר דער קוטשמע, קלאַפֿן מיט אַ האַמער איבערן קאַפּ: גיב
מיר אַזוינס און אַזוינס! און פֿאַרוואָס האַסטו ניט דאָס און דאָס? איך וויל
אַזוינס און אַזוינס... דער כּוח פֿון אַ ליטעראַטור איז ווי דער כּוח פֿון איר
דור און זי גיט וואָס זי פֿאַרמאַגט. איבערהויפּט, טאַרן אַזוי ניט טאַן קיין
שרייבער, אַט די וואָס זיינען אַליין שותפֿים אין ליטעראַטור און ליטעראַטור
ווערט געמאַכט פֿון זיי. זיי ווייסן דאָך, אַז די ליטעראַטור איז ניט קיין באַ-
שעפֿעניש פֿאַר זיך, וואָס פֿרוכפּערט זיך און מערט זיך פֿון זיך אַליין.
אַז מען וויל זאָגן, איז פֿאַראַגען אין אַזעלכע טענות עפעס פֿון דער מיאוסער
מידה פֿון יענער דינסט, וואָס האָט געדינט אַ סך יאָרן ביי אַ „גביר“ אין
הויז, און קומענדיק צוריק צו איר טאַטן דעם אַרימאַן — זעט ביי איר
אַלץ אויס אַרים און מיאוס און זי ווערט פֿול מיט טענות ווי אַ מילגרוים.
דער טאַטע וואָס זאָגט? „טאַכטער, איידער זיך קרימען מיט דער נאַז —
נעם בעסער אַ בעזים און קער אויס די שטובּ.“ אויך מיר וועלן ניט קומען
מיטן אַלטן וועקסל אויף דער ליטעראַטור, צו מאַנען אויף דאָס געוועזענע.
די שרייבער פֿון יענער צייט, הגם זיי זיינען גרויסע און באַנייער און דאָס
קול פֿון לעבן און די לוסט צום לעבן האָט אויסגעשריען פֿון אונטער זייער
פֿעדער; הגם זיי האָבן אין זייער צייט געבראַכט אַן איבערקערעניש אין
דער וועלט־אַנשוואונג פֿון אונזער יוגנט און אומגעענדערט גאַר אַ סך פֿון
זייערע אַנגענומענע „ווערטן“; הגם זיי האָבן אַרויסגעפֿירט די ליטעראַטור
„מקודש לחול“ און ממילא האָבן זיי זי דערנענטערט צו מענטש און לעבן
— האָבן צוליב זייער דערציאונג און זייער צייט דאָך ניט געקענט ווערן קיין
פּיאַנערן פֿאַר אַ ליטעראַטור פֿון הויכן קינסטלערישן ווערט. זיי זיינען גע-
ווען בעיקר מענטשן פֿון קאַמף. פֿון קינדווייז אַן זיך געהאַדעוועט אונטער
גרויזאַמע אומשטענדן פֿון לעבן, וואָס פֿאַרהאַרטעווען דאָס האַרץ און נשמה.
פֿאַרטעמפּטקייט פֿון חושים, געשמאַקלאַזיקייט און אַרימקייט וואָס פֿאַר-
גרעבט — זיי זיינען געווען זייערע דערציער פֿון קינדווייז אַן. דאָס מינדס-
טע ווינטל פֿון ליבשאַפֿט און גאַטס גענאָד האָט זייערע פּיאַות קיינמאַל ניט
אַ קרייזל געטאַן. שטאַרק און האַרט זיינען זיי געווען אין זייער שנאה צו
דאָס „אַלטע“, צו אַט דעם „שונא“, וואָס האָט באַטריבט זייער לייב־און-
לעבן און פֿאַרפֿינצטערט זייער נשמה. דער אַביעקט פֿון זייערע חלומות האָט

אונזער יונגע פאעזיע

זיך צו זיי אנטפלעקט אין געשטאלט פֿון אַ „טשינאוויק“... און דעריבער איז זייער ליטעראַטור בעצם ניט מער ווי אַ קאמפֿס-ליטעראַטור און זייער ליד איז דאָס ליד פֿון אַ סאַלדאַט: אַן פֿאַרב, אַן פּוּץ — נאָר ווערטער ווי פֿלעקענער און פּסוקים — ווי אַריינגעשלאַגענע טשוועקעס. זייער מליצה איז גראָב און גרוי ווי דער סאַלדאַטסקע „מונדיר“ און פֿון זייערע שאַרפֿע ווערטלעך גיט זיך אַפֿטמאַל אַפּ מיט „קרויט און קאַשע“... איין מעסטל גאַרנישט און צוויי מעסטלעך גראַבקיט און געשמאַקלאַזיקייט — דערפֿאַר אָבער אַ גאַר גרויסע מאָס פֿון געזונטקייט פֿון גוף און מענלעכער קראַפֿט. די דאָזיקע שרייבער האָבן אַריינגעבראַכט נייע מאַטיוון אין דער העב־רעאישער ליטעראַטור און פּאָעזיע: די מערסטע פֿון זיי זיינען מכּח דער מלחמה פֿון „ליכט מיט פֿינצטערניש“ אין איר שמאַלסטן און צופֿעליקסטן באַגריף. „דאָס ליכט“ — דאָס איז די השפֿעה, ס'הייסט: דקדוק, לאַנדס־שפּראַך, אַ קורץ רעקל, אַאִוו. און „דאָס פֿינצטערניש“ — דאָס, איז שוין זעבסטפֿאַרשטענדלעך: די יאַרמלֿקע, דער איסור פֿון אַרבעס אום פּסח, אש־יצר, אַאִוו. און די דאָזיקע זאָכן זיינען ניט געשריבן געוואָרן צוליב די זאָכן גופּא, צוליב דעם דראַנג פֿון שאַפֿן, נאָר גאַר צוערשט און הויפט־זעכלעך צוליב... איד וואַלט זאָגן, צוליב פּראַקטישע צוועקן, און פֿאַר־שטייט זיך, אין דעם ברייטסטן און פּערסטן זין פֿון די דאָזיקע ווערטער — כדי אויפֿצופֿענען די אויגן: אויפֿצואווייזן בפֿועל ממש דעם פֿאַרצוג פֿון דעם דאָזיקן „ליכט“ איבער דעם דאָזיקן „פֿינצטערניש“. און מ'קען ניט לייקענען, אַז אויף דעם געביט האָבן זיי דערגרייכט צו גרויסע כּוחות (קוצו של יוֹד, שני יוסף בן שמעון, בירח בלידה, און נאָך), די שנאה צו דאָס „אַדטע“ בלעזט זיך אין זייער ליד ווי שלאַנגענגיפֿט און גיט זיך איבער צום לייענער און וואַרצלט זיך איין אין זיין האַרצן. ניט אַזוי אָבער האַלט עס מיט די אַנדערע מאַטיוון. דאָרט זיינען זיי קליין און געשמאַקלאַז ווי זיי־ערע טאַטעס, די גאַרציאַנער. די בעסטע פֿון זיי (מאַפּו און מיכ־ל) — האָבן ניט זוכה געווען, אַז זייער שול זאָר ווערן אַ פֿונדאַמענט פֿאַרן קינסטלערישן ליד און פֿאַר שאַפֿונג. ביידע האָבן ניט אויפֿגעהאָדעוועט קיין תּלמידים אין זייער צייט. דער — ווייל ער איז געווען אַ זקן אַ קינד, און דער — ווייל ער איז געשטאַרבן יונגערהייט. און דער עיקר איז, ווייל דער דור איז נאָך ניט געווען צוגעגרייט. די ליטעראַטור איז געווען פֿאַרנומען מיט אַנדערע דאַגות און מיט נויטיקערע באַדערפֿענישן. זי איז געשטאַנען אַזע אירע טעג אויף „די פֿראַנטן פֿון מלחמה“, האָט געשטורעמט מויערן און געבראַכן ווענט און דעריבער איז איר שאַלן העכער פֿון איר געזאַנג. דאָס קול אירס האָט

געוואוסט ווי איפֿצואוועקן און צו וואַרענען, צו שטאַרקן און צו שפּאַרענען, צו מאַכן שפּאַנען און מאַרשירן, אַבער ניט צו מונטערן און פּאַנגען, צו דער־פּרייען און איפֿזינגען הערצער. מיט איין וואָרט, די איינגעשלאַסענע פּיטערטאָר האָט געוואָרט פֿאַר „צויס־ברעכער“ — און זיי זיינען שוין גע־שטאַנען אונטער אירע ווענט...

ב

מענדעלע, פֿרישמאַן, פּרץ אַאָ״וו. — דאָס זיינען די נעמען פֿון די ערשטע צויס־ברעכער, אַט די קליינע פּנופּיאַ טאַטעס פֿון אונזער מאַדערנער ליטעראַטור, וואָס האָבן דאָס ערשטע מאָל אַריינגעפֿירט די העברעאישע פּיטערטאָר און פּאַעזיע אין קינסטלערישן תּחום, — האָבן געטאַן, יעדער איינער אויף זיין אופֿן, די שווערסטע אַרבעט: זיי האָבן אויפֿגעבראַכן דעם ערשטן גראַבן צווישן דער „פֿאַרגאַנגענהייט“ און צווישן דעם „איצט“, און האָבן פֿאַרוואַרפֿן איבער אים די ערשטע בריקן. דורך דעם האָבן זיך אָפּגע־רייניקט אַ סך נייע שטעגן פֿאַר יענע, וואָס זיינען געקומען נאָך זיי, שטעגן פֿון וועלכע זייערע טאַטעס האָבן ניט געוואוסט. פֿיל אַדערן פֿון פּאַעזיע וואָס זיינען געווען פֿאַר אונז פֿאַרשטאַפט — האָבן דורך זיי זיך ווידער גע־עפֿנט. זיי זיינען געווען די ערשטע, וואָס האָבן אומגעוואַרפֿן די פֿאַרעל־טערטע טראַדיציעס פֿון אונזער משפּילישער פּיטערטאָר און האָבן זי אַרויסגעפֿירט פֿון איר קליינקייט, די אַרבעט פֿון יעדן איינציקן פֿון זיי איז געווען אַן „עבודת־פּרד“ און ווער קען וואַגן אָנצורופֿן זייער שכר? און זיבן און זיבעציק בערג הרודעס האָט יעדער איינער פֿון זיי געגראַבן, ביז ער האָט געפֿונען דאָרט אַ נאַרהאַפֿטן קערנדל, זיבעציק טעג און זיבעציק נעכט האָבן זיי געזיפט דאָס זאַמד ביז זיי האָבן געפֿונען די פּערל. מיט זייער גרויסן פּח און מיט וואונדערלעכן געדולד האָבן זיי אַרויסגעראַטעוועט פֿון „דאָס אַלטע“ אַלץ וואָס האָט אין זיך אַ לעבנסזאַפֿט פֿאַר דאָס נייע. דאָס איבעריקע איז באַהאַפֿטן געוואָרן פֿון זיך אַליין, ווי טרוקענע ביינער פֿון אַ טויטן גוף. דורך זייער צייט איז די ממשלה פֿון דער „מליצה“ געוואָרן קלענער. דער פּסוק איז שוין ניט געגאַנגען פֿאַר זיי ווי דער שטעקן פֿאַרן בלינדן, נאָר ער איז נאָכגעלאָפֿן הינטער זיי און געקלימפּערט. דערווייַל איז דורך זיי באַשאַפֿן געוואָרן אַן עכטע ברייטע און פֿילפֿאַרביקע העברע־אישע שפּראַך, אַ שפּראַך וואָס האָט אין זיך אַ ריח פֿון לעבן, און דערווייַל האָט זיך אויסגעבעסערט דער געשמאַק פֿון ליינער און פֿון העברעאישן שרייבער און אין זייער האַרץ האָט זיך אָפּגעראַמט אַ פּלאַץ פֿאַר נייע פּיטערטאָרן.

אונזער יונגע פאָזיע

טעראַרישע פּאָדערונגען. זיי, די גרויסע אידן, האָבן געזוכט און געפֿונען אין אונזער ליטעראַטור און שפּראַך יענע אַלטע פּלעצער אין וועלכע עס האָט נאָך געקלאַפט דער דופֿק — און זיי האָבן פֿאַרגעזעצט פֿון דאָרט און ווייטער דעם פֿעבנספֿאַדים. די גייסטיקע פֿרוכטן פֿון די דאָזיקע האָבן גע־זיגן פֿון צוויי זייטן מיטאַמאַל: צו איינציקע טראַפּנס פֿון אויבן און אַנט־קעגן דעם צו צוויי טראַפּנס פֿון אונטן. פֿון אונטן — האָבן די וואַרצלען פֿון זייערע שאַפֿונגען זיך דורכגעשפּאַלטן און פֿאַרלאָרן געוואָרן אין דער פֿינצטער אין דער טיפֿעניש פֿון אונזער נאַציאָנאַלן גייסט, אין באַדן פֿון דער אַלטער אידישקייט, אַ פּלאַץ וואו הקדוש ברוך הוא האָט צוגעגרייט פֿאַר זיי „צוויי שטיינער“ פֿון וועלכע צו זייגן: דעם תּנ״ך און די תּלמודישע און קאַבאַליסטישע אגדה; און פֿון אויבן האָבן זיך זייערע צווייגן אויסגע־שפּרייט און זיך אויסגעצויגן אין דעם חלל פֿון דער וועלט, זיך געשפּייזט פֿון דער לופֿט און פֿון דעם גייסט, פֿון לעבן פֿון פֿאַלק און פֿון לעבן פֿון מענטשן. די זיינען געווען די ערשטע „אויפֿרייצער“ אין אונזער לעבן, די פֿאַר־מיטלער צווישן אונז און צווישן נאַטור און לעבן. זיי האָבן הונ־געריק און דורשטיק געמאַכט ס'האַרץ פֿונם אידן נאָכן לעבן און זיין שיינ־קייט און אין דער אייגענער צייט אויפֿגעריסן אַ פֿענסטער אַנטקעגן אים: קוק! פֿון זייער אַטעם איז פֿאַרברענט געוואָרן דאָס שפּינוועבס, וואָס האָט פֿאַרצויגן די ברעמען פֿון יענע, וואָס האָבן נאָך געדרימלט אויף די צעפֿויל־טע שטיקער פֿון זייערע נשמות און אַ ליכט־שטראַל האָט אַ קלאַפֿ געטאָן אויפֿן וויסטן האַרץ און אים אויפֿגעבראַכן. און באַרד איז באַשאַפֿן געוואָרן די צווייטע פּתּה פּאַעטן: די הונגעריקע און די דורשטיקע גופֿא. דאָס יצר־הרע „שטויב“ וואָס האָט זיך אויפֿגעהויבן דורך די פֿיס פֿון אונזערע רביים ווען זיי זיינען געגאַנגען אין בית־המדרש — האָט געטאָן דאָס זייניקע: פֿאַר די תּלמידים האָבן אויפֿגעשפּראַצט נייע וועגן, אַ שיין פֿעלד, אַ שיינער בוים און אויך אַ שיינע צורה — און קליינע ליכטלעך זיינען אויפֿגעגאַנגען אין זייערע אויגן. זיי אַלע אויף איין מאָל האָבן געווענדט זייערע פּנימער צום ליכטיקן אויפֿגעריסענעם פֿענסטער און זייער פֿאַרהלוטן בליק פֿאַרהאַלטן אויפֿן זים פֿון הימל. אַ נייער צער און באַהאַלטענע בענקענישן זיינען אַריין אין זייער האַרצן: אַ צער אויפֿן עלבון פֿון זייער לעבן, וואָס געפֿינט זיך דאָ, און בענקענישן נאָך עפעס אַ שענער לעבן, וואָס געפֿינט זיך ערגעץ אין די מרחקים דאָרטן, גאָט ווייסט וואו... די בענקענישן נאָך דער שיינ־קייט פֿון ווייטן לעבן און דאָס געשריי נאָך „לעבן“ — דאָס איז דער הויפט־מאַטיוו פֿון דער יונגער פּאַעזיע פֿון יענער צייט. זע בערדיטשעווסקי, פֿיי־

ח. נ. ביאליק

ערבערג, און אנדערע. ס'איז געווען אין דעם דאָזיקן געשריי עפעס פֿון גע-
בורסטווייען. אזוי שרייען אודאי גראָזן און וואַקסן, אין דער מינוט, ווען
זיי קומען אַרויס צום אויר־העלם. אַ ניי ליד האָט געהאַלטן ביים געבוירן
ווערן, „דאָס ליד פֿון יחיד“ און אַ דריטע פּתּה איז באַשאַפֿן געוואָרן, די פּתּה
וואָס „באַצווינגט מיט שטורעם“.

אין געשטאַלט פֿון „בחור וואָס פֿאַזט זיך אַרונטער פֿון באַרג“ איז גע-
קומען צו אונז דאָס ליד פֿון די דאָזיקע, און ס'איז ניט געקומען ברבים.
יינגערע פֿון זייערע ברידער און פֿרייערע פֿון זיי און גליקעכערע פֿון זיי —
איינציקווייז, איינציקווייז, פֿון אַן אַנדער זייט און פֿון אַן אַנדער וועלט זיי-
נען זיי געקומען, מיטן פּאַק פֿון נייעם פֿעבן אויף זייערע פּלייצעס. אַט דאָס
פֿעבן און טאַקע פֿון יענע מרחקים. זייער וועג איז געווען געפֿאַסטערט און
זייער טראַט — לייכט און זיכער. זייער געשטאַלט איז ניט געווען געבוירן
אונטערן הויקער פֿון דער פֿאַסט פֿון ירושה. פֿון אירע צען מאָס האָבן זיי
אפֿילו קיין היפֿל ניט מיטגעבראַכט. זייער צובונד צו דאָס אַלטע איז שוין
געווען גאָמרי איבערגעריסן און אַ קופּע פֿון טראַדיציעס האָט זיך זיי ניט
נאַכגעשלעפט פֿון הינטן. דעם „פּסוק“ האָבן זיי ניט געקענט און ניט גע-
וואַלט קענען. זיי האָבן אים געפֿונען אַוועקגעוואָרפֿן אויפֿן וועג — און
זיינען איבער אים אַריבערגעשפרונגען, אזוי אַז אַן זייערע פֿיס האָט זיך
קיין זאַך ניט צוגעקלעפט. דערפֿאַר זיינען אַרונטער מיט זיי צען מאָס פֿון
פֿרישער יוגנטפֿרייד און יוגנטפֿעכער גבורה. ווי „ריטערס“ פֿון דער ווייט
זיינען זיי געקומען, מיט שטאַרקע פֿויסטן און לאַנגע קוטשמעס, און גע-
שטורעמט די מויער, וואָס איז שוין, אמת, געווען איינגעבראַכן פֿון די
פֿריערדיקע „רויבער“. די דאָזיקע האָבן ניט געזונגען, ווי דער שטייגער
איז ביי אידן, פֿון פיין און שוואַכקייט — נאָר פֿאַרקערט, מעשה גויים. פֿון
אַ סך כּח און איבערפֿלוס פֿון קרעפֿטן, דאָס איז געווען „דאָס ליד פֿון דעם
וואָס פֿעבט אויף דער ערד“, דאָס געשאַפֿן פֿון גבורה פֿון לעבן גופּא — דאָס
געשאַפֿן פֿון טשערניכאָוסקי.

ווי אַ מעכטיקער טייך האָט דאָס דאָזיקע שטאַרקע געזאַנג זיך אַריי-
געריסן אין פֿעלד פֿון אונזער פֿיטעראַטור און פֿאַרשלעפט מיט זיין פֿרילינג-
גערויש זיינע אַדע צאַמען. וואו איז אַהינגעקומען דער דגש ? און וואו איז
דער מלעיל ? און וואו זיינען די עלף זילבן ? פֿאַרפֿלייצט געוואָרן איז זייער
פֿעלד ! — און רעכט אויף זיי ! אַנשטאַט דעם דגש — אַ גאַלדן שטערנדל אין
הימל און אַנשטאַט דקדוק־עניות — די שטראַמען פֿון לעבן און זייער רויב.

אונזער יונגע פאעזיע

אָט דער פֿלייצנדיקער שטראָם האָט לכתחילה פֿאַרשאַפֿט גרויס צער דער אַלטער גוטער זקנה — אונזער שפּראַך; די מעשים פֿון אירע הענט טרינקען זיך — און זיי זאָגן שירה. די שלעכטע אייניקלעך האָבן זי איבער־געבעטן מיט נייע שטאַרקע ניס, פֿון יענע — וואָס וואַסן ניט אין ארץ־ישראל. גאַר אַ סך האָבן אירע שוואַכע ציינער באַדאַרפֿט זיך אָנשטרענגען צו צעקנאַקן די דאָזיקע ניס, אָבער נאָכדעם ווי זי האָט זיי שוין צעקנאַקט — איז זי געבליבן צופֿרידן. און אַפֿטמאָל האָט זי אויך געקייט דאָס האַרטע „שאַלעכץ“ צו ציב דעם זאַפֿטיקן „יאַדער“. אָביסל האַרט, אָביסל ניי, אָביסל פֿרעמד — איז וואָס? דער עיקר איז דאָך דער תּוֹך. און דאָס געזאַנג פֿון „פֿויסט און קוטשמע“, וויבאַלד זיין יונג און מעכטיק קול האָט זיך צעקלונג גען — האָט זיך שוין מער ניט אָפּגעשטעלט, נאָר, אַדרבא, פֿאַרקערט, איז שטאַרקער געוואָרן, האָט זיך אויסגעשפּרייט, ביז ס'האָט גאַנץ אַפֿט פֿאַר־שלונגען אויך די ברענענדיקע תּפֿילה פֿון דער האַנט וואָס איז אויסגע־שטרעקט צום הימל און דאָס גרויסע קלאַגליד פֿון „קאַפּ, וואָס איז צוגע־דעקט מיט אַש“...

און דערווייל איז געקומען די פֿערטע פּתּה און האָט גענומען זאָגן שירה: כּהן, שטייבערג און דער סאַמער פֿעצטער: שניאור — אַ שיינער דור פֿון אוראייניקלעך. די דאָזיקע האָבן שוין געפֿונען אַלע פֿעסטונגען איינגענומען פֿאַר זייערע אויגן און זיי האָבן ניט פֿאַרשווענדט זייערע ערשטע כּוחות אויף „העלצער און אויף שטיינער“, נאָר די כּוחות זיינען געווען אין גאַנצן אַפֿ־געגעבן נאָר פֿאַר זיך אַרײַן. זיי האָבן שוין ניט באַדאַרפֿט, ווי זייערע זיי־דעס, זיך פֿאַרן אין פֿעלד אַרײַן „אויפֿצוקלייבן שטרוי“ — זיי זיינען שוין אַרויסגעגאַנגען מאַכן אַ שפּאַציר צווישן די זאַנגען, זיך אָנשעפּן מיט פֿרי־שער לופֿט און קלעטערן אויף די בערג. זיי האָבן שוין אויך ניט באַדאַרפֿט אַרונטערטויכן אין מוטנעם וואָסער אויפֿצוהויבן פֿון דאָרט אַ שערבל, מחמת ספֿק, אפֿשר וועלן זיי געפֿינען אַ פֿערל. יעדע פֿערל און ספֿק־פֿערל זיינען שוין אויפֿגעהויבן געוואָרן דורך אַנדערע טויכער און זיי, די אוראייניקלעך, האָבן זיי שוין געפֿונען גרייט, אָנגעהויפֿנט אין אַ שיסל אויפֿן טיש. זייערע קליינע פֿינגער האָבן נאָך אין זייער קינדהייט געקלינגלט און גערעשט מיט זיי, ווען זיי האָבן זיך געשפּילט ביי די זיידעס אויף די קני, געלערנט פֿון זיי דעם אַדף־בית, און בדרך־אגב אויסגעפֿליקט אַ ווייסע האָר פֿון זייער באַרד. ווען זיי זיינען אַרויס אויף דער וועלט האָט אַ מזדיקע שעה זיי צוגעשפּילט: די גאַנצע לופֿט איז געווען פֿאַרשמעקט פֿון אַ ריח־גאולה. מיט אַ קריס אויף די ליפֿן האָבן זיי אַרויסגעלאָזט פֿון מויל די דאַרע, מאַ־

גערע ברוסט פֿון „דאָס אַלטע“ און צוגעפֿאַרן דורשטיק צו די „אייטערס“ פֿון אונזער נייער פֿיטעראַטור, וואָס זיינען דערווייל אַנגעפֿילט געוואָרן מיט פֿעבעדיק מיפֿך. און זייער געבענטשטע נשמה האָט געזויגן פֿון אַלע קאַנאַלן מיטאַמאַל. דער דם־התמצית איז פֿאַרשלאַנגען געוואָרן אין זיי בלויז נאָך דעם, ווי ער איז אַרויס געפֿייטערט דורך די דאָזיקע קאַנאַלן. ווען זיי זיינען אַריינגעקומען אין בית־המדרש פֿון אונזער נייער פֿיטעראַטור האָבן זיי שוין געפֿונען אפֿילו גרייטע טראַדיציעס, ניט קיין אָפּגעשמאַקטע טראַדי־ציעס, נאָר לעבעדיקע, וועמעס, נאָך פֿעבעדיקע באַשאַפֿערס זיינען געשטאַנען איבער זיי און זיי יעדע מינוט קאָרעגירט. דאָס „נייע“ וואָס איז אַריינגעבראַכט געוואָרן פֿון דרויסן — ביי יענער צייט איז שוין די פֿרעמדקייט דערפֿון געווען צוגענומען און דער פֿולער טעם פֿון זיין נייקייט איז נאָך ניט אויסגעוועפט געוואָרן. זיי האָבן שוין דעריבער ניט געדאַרפֿט צעטרענען צלען ביינציק חלקים פֿון זייער כוח, ניט אויף זייטיקע אומוועגן און קליג־לענישן, אויף אונטערגראַבן זיך און זיך דורכשלאַגן דורך פֿעלדזן און גראַבנס, ווי זייערע זיידעס, און ניט אויף שטורעמען און איינברעכן און אויפֿגיין אויף דער מויער, ווי זייערע גרויסע ברידער. זייער מזל האָט זיי ניט פֿאַרמשפּט צו שווערער אַרבעט מיט דער האַק — פֿון די, און ניט צו דער אַרבעט פֿון „ריטער“ מיטן שפיז — פֿון יענע. זייער כוח איז געבליבן ניי און פֿריי פֿאַר זיך אַליין, פֿאַר זיך און פֿאַר זייער לעבן. דאָס לעבן זייערס און די נשמה זייערע — זיינען געוואָרן די הויפט־קאַנאַלן פֿון זייער שפֿע. זייער ליד דע־ריבער האָט געקענט ווערן אַן אמתע בת־חורין, פֿריי אפֿילו פֿון דעם שפרות פֿון לעבן. און אַזוי איז עס געוואָרן. דאָס ליד פֿון די דאָזיקע — דאָס איז זייער לעבן. דאָס ליד פֿון יחיד, סתם ליד, ריין פֿון יעדן ברעקל פֿון אַן אַנדערן צומיש. און דאָס איז די עכטע פּאַעזיע, סתם פּאַעזיע — און זוכט ניט פֿאַר איר קיין שום סינאָנים. ניט אומזיסט, קלינגט זי ביי אונז אין די אויערן ווי אַ רענדל פֿון ריינעם גאַלד.

יא, זיי האָבן זיך ניט געגריבֿלט אין קברים און זיך ניט געראַנגלט מיט סקעלעטן. דעריבער שמעקט ניט דער ריח פֿון טויט פֿון זייער פֿייב. דאָס בית־הקברות איז שוין אין זייער צייט געווען פֿאַראַקערט אין אַ פֿעלד און גאַלדענע תבואה האָט שוין געפֿלאַטערט אויף זיינע בייטן. זיינען גע־קומען זיי, יונג, געזונט און פֿריש, מיט זייער שאַרפֿן סערפֿ און אויף זייערע מיילער — „דאָס ליד פֿון שניט“...

ג.

און די נאַציאָנאַלע פּאָעזיע ?

וועלכע נאַציאָנאַלע פּאָעזיע ? סתם נאַציאָנאַלע פּאָעזיע. אַלץ וואָס ס'איז פֿון אידן געזונגען געוואָרן אין אונזער העברעאישער שפראַך, אָדער „די נאַציאָנאַלע פּאָעזיע“ מיט אַ ה' הידיעה, די נאַציאָנאַלע פּאַר עקסעלענץ און לויט איר ספּעציפֿישן באַגריף ביי אונז (אוי, ביי אונז!) ; ס'הייסט, נאָ-ציאָנאַל שבנאַציאָנאַל, אָט די, וואָס „צו באַוויינען אונזער בראַך איז זי אַ קלאַגפֿויגל און חלומען אונזער צוריקקער איז זי אַ האַרף“ ? די „נפֿקאָמינה“ איז אַ גרויסע. די יחוסי־קייט פֿון אונזער „נאַציאָנאַל-לער פּאָעזיע“ אין געזונטפֿיסלעך, אָדער, דער נאַציאָנאַלער פּיוט, ווי כּוועל דאָס ווייטער רופֿן, איז באמת אַביסל אַנדערש פֿון דער סעקולערער פּאָעזיע. ער, דער נאַציאָנאַלער פּיוט, האָט זוכה געווען צו לעבן אַלע זיינע טעג אין איין מחיצה מיטן רעליגיעזן פּיוט און איז פֿאַרהייליקט געוואָרן מיט זיין קדושה. אַלע זיינע טעג האָט ער זיך געשפּייזט פֿון דער טאַרבע פֿון אונזער נאַציאָנאַלן אומגליק, דער רעזולטאַט פֿון אונזער ספּעציפֿישן מצב — און זיינע שפּייז זיינען געווען ביטערער פֿון מרור גופֿא. און ריכטיק האָט מען געזאָגט, ער איז געווען מער איינגייער ביים „קלאַגפֿויגל“ ווי ביי דער „האַרף“. צוויי טויזנט יאָר נאַכאַנאַנד האָט דער דאָזיקער „שדיח־צבור“ גע-דאַוונט פֿאַר אונזער נאַציאָנאַלן עמוד, זיין האַנט איפֿלגעהויבן צום הימל און זיין קאַפּ צוגעדעקט מיט אַש. און דאַוונען פֿלעגט ער תמיד מיט זיין אייגענע נעם טלית. אַ קרוע־ביויהדיקער טלית — אָבער ניט קיין געליענער. דער ניגון — ווער רעכנט זיך דאָס מיט אַן אַלֿטן, געניטן און באַליבטן חזן פֿאַרן ניגון ? ס'איז גענוג פֿאַר אים דער „נוסח“. דאָ איז ניט דאָס האַלז דער עיקר, נאָר דאָס האַרץ, דאָס פינטעלע האַרץ, דאָס פֿייער. גענוג פֿאַרן אַלטן ליבן חזן אַ פּאַטש טאָן מיט די הענט און זיך פֿאַרגיין אין געוויין ; „אוי טאַטע, דערבאַרעמדיקער, גערעכטער !“ — און אַלע הערצער ליגן פֿאַר אים צו די פֿיס, ווי אַ צעבראַכענער שאַרבן. די אור־אור־עלטערן פֿון דעם דאָ-זיקן מין „נאַציאָנאַלן פּיוט“ זיינען אַלטע מיוחסים ; „על נהרות בבֿל“ און „נחמו נחמו“ — געבריל פֿון ליב און געשריי פֿון אָדלער. די שפּעטער-דיקע אַגדה האָט נאַציאָנאַליזירט לויטן אייגענעם באַגריף אפֿילו דעם „שיר־השירים“, די בת־יהודה פֿון פֿלייש און בלוט אין דער פּאָעזיע פֿון אונזערע גאָר אַמאָליקע צייטן, וואָס איז אַוודאי נאַציאָנאַל און אַוודאי „קודש־קדשים“, אָבער גאָר אין אַן אַנדער זינען. אין די צייטן פֿון קליר און זיינע תלמידים איז אָנגעשטאַנען אַ שלעכטע שעה פֿאַרן נאַציאָנאַלן

פיוט און ער האט גענומען „פֿאַנפֿען אונטער דער נאָז“, ווי ער וואָלט זיך צוגעקילט און געקראַגן אַ קאַטער. פֿון געזונטן נאַציאָנאַליזם איז ביי אים, דוכט זיך, געבליבן גאָר ווייניק. אין די טעג פֿון ר' יהודה הלוי האָט זיך אומגעקערט צו אים זיין קלאַרער קול, און זיין האַרץ האָט ווידער גענומען אַרױסגעבן פּערל, אומגעפֿער, ווי „ציון הלא תשאליו“, נאָר דער פֿאַסאַן פֿון זיין באַנייטן טלית איז געוואָרן אַביסעלע אַראַביזירט. אין דער שפּעטערדיקער צייט האָט דאָס קול פֿון נאַציאָנאַלן פּיוט גענומען זיך שפּאַלטן, געוואָרן הייזעריק, ביז ס'האָט ניט געטויגט צו קיין אַנדער זאַך, ווי זאַגן „פּזמונות און סליחות“. דער טעם און כּוח פֿון אַמאַליקן העברייער זיינען פֿון אים אַפּגענומען געוואָרן, ס'איז בלויז געבליבן אין אים דער אידישער קרעכץ, און דער אידישער „אוי“, אַט דער משונהדיקער גלות־קרעכץ, וואָס האָט אַ טבע צו פֿאַראידישן מיטן אַנריר אפֿילו איטאַ־דיענישע ליבע־דידער מיט זייערע ניגונים. די מערסטע רעדיגייעזע פּזמונים פֿון ר' ישראל נאַגאַראַ, די פּזמונים מיט זייערע ניגונים, זיינען קאַפּיעס און פֿאַרענדערונגען פֿון דעם דאָזיקן מין; וואָס דער איטאַליענישער „דאָן זשור־אַן“ מיטן בינטל פֿלומען אין האַנט זינגט צו זיין סעניאָראַ אונטערן פּענסטער אין פֿריינדיקער נאַכט אויף איטאַליעניש — ר' ישראל נאַגאַראַ מיטן אַש אויפֿן קאַפּ זינגט מיטן אייגענעם נגון אין לשון קודש צו גאָט ברוך הוא און זיין שכינה ביים אַרױן־קודש צו תקוּן־חצות... דורך דער השפּעה פֿון קבלה און גלות האָט אַלזאָ דער נאַציאָנאַלער פּיוט דערגרייכט צו אַזאָ מין משונהדיקן „גלגול“. דורך אַזעלכע און אַזעלכע קרומע קאַנאַנן האָט דער־גרייכט די „שפּע פֿון לעבן“, מישטיינס געזאַגט, צום צעווייטאַקטן און גלות־דיקן פֿאַסק! דער אידישער קרעכץ — דאָס איז גאָר וואָס ער האָט אייגנס. פֿיר מינים שירים און זמירות פֿון פֿיר מינים פֿעלקער האָבן אידן זיך איינגעשאַפּט דורך דעם דאָזיקן קרעכץ.. דאָס איז זייער אייגענער צוגאַב צו יעדער שאַפּונג וואָס איז געכאַפט געוואָרן פֿון דער פֿולט און דורך דעם זיינען זיי געוואָרן שותפֿים אין איר און האָבן זוכה געווען אין אַ זאַך, וואָס איז שוין פֿון לאַנג געשאַפֿן געוואָרן דורך אַנדערע. דער דאָזיקער קרעכץ — איז דער „אידישער סטיל“ אין גלות, אין וועלכן ס'איז קענטיק דער איד אפֿילו אין „בעכער“ און מיר פֿאַרשפּאַרן זאַגן: אין זיין ליד. ס'איז ניט קיין קרעכץ, נאָר אַ סימבאָל, אַ רמז אויף דער שכינה, וואָס איז אַפּגעטאַן געוואָרן, אויפֿן שאַפּונג־סכּח וואָס איז פֿאַרשוואַונדן, און זי שוועבט אַ נאַקעטע אין דער לופֿט, אַן ממשות, אַן אַן אַנהאַלט און זוכט אַ תּיקוּן... זי זוכט אַ גוף און אַן אויסזען פֿון אַ גוף אויף וועלכן זי זאָל רוען — און

אונזער יונגע פאעזיע

זי קלעפט זיך צו „העלצער און צו שטיינער“ אדער זי ווערט אויסגעגאסן אויף דער ערד. א איד זיצט אין די אוקראינישע סטעפעס און זינגט אן ארץ-ישראלדיקן „מומור“ אויף א וואַלאַכיש-מאַלאַדאָוואַנישן ניגון. און וואָס האָט ער דאָרט פֿון זיין „היינטיקן אייגנס“ — אַ לויפֿיקן קרעכץ. אוי, אוי! די נשמה פֿון אַ הונדערט-דורותדיקן גאַנץ פֿאַלק ליגט איינגעשרומפֿן אין איינעם אַ קרעכץ... און וואָס וועט זיין אויב ער, דער אוקראינישער איד, וועט זיך פֿאַרגעסן קרעכצן אידיש?

און אין איין מחיצה מיטן נאַציאָנאַלן פּיוט, אַבער מיט איין שטאַפּל ניי-דעריקער, איז אויסגעוואַקסן פֿון זיך אַליין נאָך אַ מין גלותדיקער פּיוט — די העברעאישע פֿאַלקישע תּחינה, די נאַטירלעכע טאַכטער פֿון דער אַלטער נאַציאָנאַלער תּפֿילה און די געזונטע פּשוטע שוועסטער פֿון די פּייטנישע „סליחה“ און „קרובה“. די דאָזיקע פּשוטע באַשעפֿעניש, די תּחינה, הויבט אָן ריידן ניט „מסוד חכמים ונבונים ומלמד דעת מבינים“ — נאָר מיט פּשוטע האַרציקע ווערטער: „יהי רצון מלפֿניך ה' אלוקי ואַלוקי אבותי“, אדער מיט מערער פּשטות און קורצקייט: „רבּונו שֵׁר עולם!“ „אונזער פֿאַטער אין הימל!“ — דאָ האָט איר ניט, ניט קיין תּשר״קס און ניט קיין אַתּב״ש און ניט קיין אַנדערע צאַצקעס און „מעשה חכמה“ פֿון כּל־המינים געשמאַקלאָזע פּייטנים און שטאַמלער, וואָס שטייען פֿאַרן עמוד און מאַכן קונצן, שֵׁינגען, ווי די אַקראַבאַטן קרומע שווערדן פֿון פֿערזן און ברוק־שטיינדלעך פֿון „אַץ קוצץ“ און שפּייען רויכנדיקע האַלאָוועשקעס פֿון „לפּידי להבות“, וואַרפֿנדיק פֿון מאַל צו מאַל מיט אַן אויגל אויף די „חכמים ונבונים“ פֿון מזרח־וואַנט... דאָ איז יאָ פֿאַראַנען רחמים און געבעט פֿון אַ צעבראַכן האַרץ און נשמה, וואָס גיסט זיך צניעותדיק שטילערהייט אין שוים פֿון איר פֿאַטער אין הימל מיט אַ וואַרעם צאַרט לשון, אַ לשון פֿון אַ מאַמען און פֿון פּשוטער אמונה, אַ לשון וואָס איז נאָענט צום האַרצן און פֿליסט פֿון האַרצן. און פֿליסן פֿליסט עס שטיל, אָן אַן אַפּשטעל און אָן גראַמען — דאָך לאַזט זיך הערן פֿון איר אַן אינערלעכער פֿיינער ריטם, אַ ריטם וואָס רייסט זיך ניט איבער, אַ מין ריטם ווי פֿון אַ קוואַל וואָס פֿליסט שטילערהייט און אָן אַן אויפֿהער. די דאָזיקע „תּחינה“ איז אַ פֿאַלקס־שאַפֿונג, זי האָט אויף זיך קיין נאָמען ניט און האָט ניט קיין מחבר און זי פֿאַרמאָגט אַ סך, גאָר אַ סך פּערל. אַ מוסטער דערפֿון איז דער פּרייטיק־צו־נאַכטיקער „היירצון“, וואָס ווערט געזאַגט צוזאַמען מיטן „שדום־עליכם“. ס'איז אין גאַנצן באַשאַפֿן פֿון דעם ריח פֿון דער מלכה־שבת און פֿון דעם ריח פֿון די מלאַכיה־שדום. פֿונם ליכט אויפֿן אידנס פנים און פֿון

זיין נשמה אין דער דאזיקער נאכט, ווען ער דערשפירט זיך א ריינער גוף אין א ריינעם העמד און זיבן ליכט ברענען אויפן טיש און אין זיין הארצן. ווען די הערצער זיינען געווארן קרום, איז די תחינה געווארן הפקר פאר די עמיהארצים און פאר ווייבער (אין איבערזעצונג) און די אויבערשטע פון שטייטל האבן זוכה געווען צום „אץ-קוצץ“. אבער דא באריר איך פלאחר-יד א צווייג פון פאלקס-שאפן אין קאנטראסט צו דער יחסנטע; א גרויסער געביט, וואס גייט ניט אריין אין היינטיקן ענין, און על-כל-פנים, מיטאר אים ניט אפפטרן מיט א שפרונג פון פעדער.

פארן נאציאנאלן פיוט, ווי געזאגט, איז דער צומיש פון רעליגיאזיטעט ניט אזוי שווער געווען. אדרבא, דערפאר וואס ער האט אן אייגענעם צד-קדושה — דערפאר האט זיך דער זיווג על-פירוב איינגעגעבן: קודש בקודש. דאס אידישע שטארק-נאציאנאלע געפיל האט זיך תמיד געווענדט צום הימל: אין צייט פון צארן און אין צייט פון רצון, אין טאג פון טרויער און אין טאג פון פריידן. דער נאמען „גאט“ האט תמיד צוגעגעבן א פאר-הילדענעם מעכטיקן כוח צום געשריי פון ווייטיק און צום יובל פון זייער שמחה. און אויב דער נאציאנאלער פיוט איז דאך פארמיאוסט געווארן, ביז דורך די לעצטע פאר הונדערט יאר איז פון אים געווארן א „שמאטע“ — איז דאס דערפאר, ווייל אין דער צייט איז אונזער לעבן בכלל מיאוס גע-ווארן, אויף אלע זיינע געביטן. אידישקייט איז איינגעשרומפן געווארן ווי א פייג און איר זאפטיקייט איז אויסגערונען. איר לעבנס-שפע איז געקראכן און דערגרייכט צו איר טראפנסווייז דורך קרומע און געדרייטע קאנאלן — און קריכנדיק אזוי איז עס אויסגעטריקנט געווארן. אין דעם לעצטן יאר-הונדערט האט זיך אנגעהויבן ביי איר דער פראצעס פון פוילן — און פון צוויי זייטן מיט אמאל. פון דער אלטער אידישקייט איז ניט געבליבן קיין לעבעדיק גליד, נאר א ברעקל גרויס ווי אן איי פון דעם „פעניקס-פויגל“, וואס ווערט פארברענט פון דעם פיייער וואס גייט ארויס פון זיין נעסט, אט דאס איי פון וועלכן ס'האט זיך צום סוף אויסגעפיקט די „אויפלעבונג“. א קליין צארט פייגעלע, הויל און נאקעט, אבער א ניי יונג צוויטשער איז געקומען אין אונזער וועלט, א ליב צארט צוויטשער וואס דערמאנט אן א קלארן ווארעמען פריילינג-טאג מיט צארטע גרינע שפראצן הינטער די פלויטן... און פון דאזיקן פריילעכן געצוויטשער איז אויפגעגאנגען דאס קול פון באניטן „נאציאנאלן“ פיוט.

צוערשט איז דאס קול נאך געווען ווייך און שעמעוודיק (מאנע). אבער ביסלעכווייז איז עס געווארן שטארקער. די „הארף“ האט זיך ווידער מזדווג

אונזער יונגע פאעזיע

געווען מיטן „קלאַגפֿויגל“—און אַ ניי נאַציאָנאַל געזאַנג איז דערהערט גע-
וואָרן, אַ ליד אין וועלכן ס'איז פֿאַראַן דער ריח פֿון שאַפּונג. אַ סך פֿון
אירע קנייטשן זיינען אויסגעגלעט געוואָרן פֿון פֿריערדיקע פּאַעטן, וואָס
האַבן אָפּגעראַמט דעם וועג (ק. שאַפּיראַ, דאָליצקי), און ממילא האָט זיך
אויסגעברייטערט איר אויפֿנאַמס-אַפּאַראַט, איר תּוך האָט זיך געענדערט
און איר גוף האָט זיך אויסגעצערטלט. שאַפּיראַס ליד איז שוין פֿון אַ
שעפֿערישער מדרגה, נאָך זיין אויסערלעכע צורה, די פֿאַרעטיערטע —
שעדיקט אים. די מערסטע מאַטיוון פֿון דער באַנייטער נאַציאָנאַלער פּאַעזיע
זיינען לכתחילה געווען די אייגענע וואָס פֿון דער אַלטער פּאַעזיע: דער
טרוער פֿון פֿאַלק און זיינע האַפּנונגען — אָבער נאָך דעם, ווי דו קלערסט
זיך אַריין טיפֿער, געפֿינסטו אין איר אַ פֿונדאַמענטאַלע איבערקערעניש
און אַן אינערלעכע אַנדערשקייט, אַן אַרגאַנישע. די דאָזיקע נאַציאָנאַלע
פּאַעזיע איז שוין ביז אַ געוויסן גראַד באַפֿרייט פֿון רעליגיאָזיטעט. זי האָט
שוין אָנגעהויבן רופֿן אויך צום גאָט פֿון דער ערד. פֿאַראַן אין איר עפעס
פֿון דער פּאַעזיע פֿון יחיד, עפעס, וואָס גיט איר צו געשמאַק און פֿאַרב.
דורך דעם איז זי געוואָרן מענטשלעכער און נאַטירלעכער, ווי פֿריער.
אָבער דאָס מערסט פֿון איר אמתן כּוח, דעם שעפֿערישן, האָט זי צוגע-
קראַגן נאָך צום סוף, פֿון דער ברכה פֿון די פֿאַטערס פֿון אונזער מאַדערנער
פֿיטעראַטור און פֿון זייער כּוח. זיי מיט זייער פֿינגער, וואָס האָט תּמיד
אָנגעוויזן אויפֿן „בוים פֿון לעבן, וואָס איז אייביק פֿריש“, האָבן אָנגעוואונ-
קען זיך צו שיצן אייביק אין שאַטן אַט פֿון דעם בוים — און זי האָט גע-
פֿאַגט און גאַרניט ניט פֿאַרלאָרן: אַ סך פֿון אירע פֿרייאַקע קרעפֿטן האָבן
זיך צו איר צוריקגעקערט. דער אינדיווידועלער „איד“ פֿון יחיד און דער
קאָלעקטיווער „איד“ פֿון גאַנצן פֿאַלק זיינען אין איר פֿאַרשונגען און אויס-
געמישט צוזאַמען, און דו ווייסט ניט, וועמעס כּוח איז שטאַרקער און ווע-
מעס — וואָגיקער: דער יחיד מאַנט דורך איר זיין „הונדערטער“, אָדער
זיין פּרוטה, אַלץ לויט זיינע כּוחות, איינגעשלאָסן אין דער גרויסער סומע
פֿון גאַנצן כּלל, און דער גרויסער סומע פֿון כּלל צוליב זיין „הונדערטער“.
און מערער ווי זי וויינט און איז זיך מתודה — קומט זי מיט טענות און באַ-
קעמפֿט. דאָס דאָזיקע געזאַנג-געשריי, וואָס זיין עיקר ניקה קומט פֿון דער
ערד, ווען עס ווענדט זיך איבער-גוואַלט צום פֿיידיקן הימל און וויסטע
טויערן — זיין צער איז גרעסער פֿון איוב'ס און דעם שטניס אין איינעם:
אַמאָל ווערט עס פֿאַרוואַנדלט אין אַ ווידן געשריי פֿון אַ מאַנער אָן אַ
געמאַנטן און אַמאָל פֿאַלט עס אַרונטער און קלאַפט זיך אָן דער ערד אָן

פוחות, ווי א שווערער האַמער, וואָס איז געפֿאַלן מיט שוואונג און ניט גע-
פֿונען אונטער זיך קיין קאָואַדע.

איצט, מיט „זון־אונטערגאַנג“ (שניאור'ס ערשטע לידער־זאַמלונג האָט
געטראַגן דעם נאָמען „עם שקיעת החמה“ — איבערו.) איז געקומען, דוכט
מיר, די צייט, ווען די נאַציאָנאַלע פּאַעזיע, מיטן ה' הידיעה, זאָל צונויפֿ-
לייגן איר טלית און זאָל גיין דאָוונען מעריב ביי זיך אין הויז, ביחידות...
אַלץ נאָר, וואו ס'איז פֿאַראַן דער כוח פֿון פּאַעטישן שאַפֿן פֿון פֿאַלק און
זיינע יחידים — גייט אַריין אין כלל פֿון נאַציאָנאַלער פּאַעזיע. פֿון אידישן
האַרץ גייט זי אַרויס און צום אידישן האַרץ קומט זי צוריק, און איר אַרויס-
גיין ווי איר צוריקקומען מאַכט אַ רושם אין האַרץ פֿון יונגן אידן, וואָס
האַט אָנגעהויבן, ווי מיר דוכט, זוכן זיין אויפֿגאַבע, ווי אַלע „הערצער“ אויף
דער וועלט. מיר שטייען איצט אין אַ שעה פֿון אַ „גרויסער נעילה“ אין
אונזער לעבן, אַ נעילה פֿון אַ גרויסן פֿאַנגן „יום־כּפור“ — צוויי טויזנט
יאָר שטייען מיר אין תּפֿילה, שטייען און וויינען, שטייען און זיינען זיך
מתודה — און מיר ווייסן ניט אויף וועמעס זינד. גענוג! מיר זיינען
געפֿייניקט, מיר זיינען פֿאַרמאַטערט. דער שופֿר ציטערט אין האַנט פֿון
„בעל־תּקיעה“. האָט נאָך אַלץ די שעה ניט אויסגעשלאָגן? ...

הייסט עס, דער אַלטער בוים אונזערער, וואָס בלייט מיט הפֿסקות, איין
מאַל אין זיבן יובלות, האָט זיך אויף דער עלטער ווידער צוגעדעקט מיט
ווייסע בלומען — וואָס מיינט עס? זיינען דאָס האַרבסט־בלומען, אַדער,
פֿרילינגס־בלומען? וועלן די בלומען קומען צו פירות און פירי־פירות,
אַדער, דער ערשטער שטורעם וועט זיי פֿאַרטראַגן און זיי פֿאַרווייען ווי
פֿלעווע?

ס'האַט אויפֿגעבלייט אַ מין העברעאישע סעקולערע פּאַעזיע אין שפּאַניע
— און האָט זיך ניט אָנגענומען, אין איטאַליע — און זיך ניט אָנגענומען.
די נייע פּאַעזיע וואָס איז? וועט זי זיך אָננעמען, צי ניט?
איז שוין באמת צוגעגרייט געוואָרן דאָס אידישע האַרץ אין דויערנ־
דיקער צוגרייטונג און די „שיינקייט“ איז איצט געוואָרן פֿאַר אים אַן עכטע
באַדערפֿעניש ביו צו אַזאָ גראַד, אַז אונזערע יונגע זאָלן האָבן פּלאַץ, ניט
בלויז צו פֿאַרפֿלאַנצן „די שיינקייט“ אין וויינגאַרטן פֿון ליטעראַטור אויף אַ
קורצער שעה, וואָס זייערע פֿאַרגייער האָבן אויך געטאַן, נאָר אַריינצו-
וואַקסן אין איר אַרגאַניש, אַזוי, אַז זי זאָל ווערן אַ לעבעדיקער כוח מיט
השפּעה אין אונזער וועלט; אַט דאָס וואָס האָט זיך זייערע פֿאַרגייער ניט
אינגעגעבן צו ווערן דורך אַ משך פֿון פֿילע דורות, און דאָס, וואָס ס'האַט זיך

אונזער יונגע פאעזיע

יאַ אינגעגעבן דעם „גרויסן אַדלער“ אין זיין צייט אויפֿן געביט פֿון איי-
דישן געדאַנק?

ווער ווייסט? אפֿשר יאָ און אפֿשר ניט, מ'קען אויסלייגן אויף ביידע
זייטן. מעגלעך, אָז מ'קען ניט משפטן פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט אויף דער
צוקונפֿט. דאָס באַפֿרייען זיך פֿון אַלטן יאָך וועט אפֿשר ברענגען אָן עכטע
גאולה פֿאַר אונזער דיטעראַטור. איצט, ווען דער העברעאישער פּיוט איז
ניט מער איין האַלבער — קנעכט, און דער צווייטער האַלבער — אָן עבד-
עבדים, נאָר איז דורך און דורך אַ בן-חורין — איז מעגלעך, ער זאָל זיך
מער ניט צעטיילן אויף צוויי מינים, וואָס איינער פֿון זיי — דער סעקולערער
זאָל זיך נאָכשלעפֿן ווי אַ שטריקל נאָך דעם הינקענדיקן פֿוס פֿון צווייטן,
נאָר ס'זאָל ווערן איין פֿאַעזיע, אַ פֿאַעזיע וואָס איז דורך און דורך נאַציאָ-
נאַל-מענטשלעך אויף איינמאַל, באַשאַפֿן פֿון לעבן און וואָס שאַפֿט לעבן.
און אפֿשר ניט. מעגלעך, אָז צוליב אונזער ספעציפֿישן מצב — וועט
אויך די דאָזיקע נייע פֿאַעזיע פֿאַרוועלקט ווערן אויף אַ צייט און אונזער
„נאַציאָנאַלע“ פֿאַעזיע וועט ווידער זיך צוריקקערן צו איר זאַק און תּענית.
אַלץ איז ביי גאַט אין די הענט! אמת, דער שכל איז אַפֿטמאַל נוטה צו
שרעקן: אַ פֿאַלק וואָס האָט ניט קיין עכט לעבן, נאָר אַ סוראַגאַט פֿון לעבן
— איז אוממעגלעך פֿאַר אים, ער זאָל האָבן עכטע פֿאַעזיע און קונסט, נאָר
זייערע סוראַגאַטן; אָבער דאָס האַרץ —

צוויי טויזנט יאָר אין דער וויסטעניש פֿון אונזער לעבן קייקלט זיך מיט
אונז די העברעאישע פֿאַעזיע, ווי „מרים'ס ברונים“, אַנטפלעקט זיך און
פֿאַרשווינדט, אַנטפלעקט זיך און פֿאַרשווינדט. זי האָט אונז צו ביסלעך
דערקוויקט די נשמה, אָבער קיין מאָל האָט זי אונז ניט געגעבן גענוג, פּדי
זיך אַנצוטרינקען צו זאָט. מיר האָבן דאָך אפֿילו דעם קיזלשטיין געלעקט
אין דורשט...

איז זאָל דער קוואַל געבענטשט זיין! ווען ניט ער — וואָלטן מיר אויף
זיך געבעטן דעם טויט.

און איצט קומט אַ נייער דור מיט זיין נייעם ליד. דער „אַטער ישראל“
שטייט ווידער אָנגעשפּאַרט אויף זיין שטעקן, שטרענגט אָן זיין שווער-גע-
וואָרענעם אויער און האַרצט פֿון ווייטן מיט אַ ציטערדיק-קלאַפּנדיק האַרץ
— דאָס קול איז דאָס קול פֿון דער צוקונפֿט.

דאָס קול איז דאָס קול פֿון זיינע קינדער און די פּראַכט פֿון זיינע יונ-
גע-לייט. זיינע גרויסע ווייטיקן האָבן געכאוועט זייער גייסט אין פֿאַרבאַר-
נעניש און זיין פֿאַרצויגענע האַפֿנונג האָט קראַנק געמאַכט זייער האַרץ.

אָבער, האָט אויך אויפֿגעלויכטן זייער נשמה. פֿון אים זיינען זיי אַרויס־געקומען און צו אים גייען זיי צוריק.

און ער האָט פֿאַר זיי קיין מורא נישט. ער וועט נישט קודם־פֿל בודק זיין זייערע ציצית און וועט זיך נישט שטעלן זוכן קיין „כזית“ נאַציאָנאַליזם אין זייער נשמה. זיי, זיי זיינען דער נאַציאָנאַליזם גופּא, אַ לעבעדיק שטיק נאַציאָנאַליזם, „אַ ביין פֿון דער גאולה“...

זיי רופֿן אַמאָל אין די נעמען פֿון פֿרעמדע געטער, פֿביכול, — נישטאָ וואָס מורא צו האָבן. דאָס איז אפֿשר דאָס איינציקע איבערבלייבעכץ פֿון מליצה — ס'איז גאַרנישט! זייער גאָט איז דער גאָט פֿון ישראל. זיין שכינה פֿלאַטערט מיט אירע פֿליגלען אויף זייער קאָפּ און זיין ברכה קלאַפט אין זייערע הערצער.

און אונזער פֿאָלק איז זיכער מיט זיי. זיי וועלן אים נישט אַוועקוואַרפֿן אויף זיינע עלטערע יאָרן און וועלן נישט אַרויסקלאַפֿן פֿון זיין האַנט דעם שטעקן פֿון זיין עלטער; וואו ער וועט גיין וועלן זיי גיין, מיט אים וועלן זיי זיך פֿייניקן און מיט אים אין איינעם שפּייען זייער גאַל און בלוט.

און נישט פֿון שוואַכקייט וועלן זיי אונז נישט פֿאַרלאָזן, נאָר אדרבא, פֿון פֿיר קרעפֿטן און פֿון שפֿע פֿון בטחון און גלויבן. ווי אין די אַמאָליקע טעג און יאָרן וועלן זיי אויפֿהויבן הויך די אידישע פֿאַרלאָזענע פֿענער און וועלן רוען אַרום דער מחנה פֿון דער שכינה. יעדער איינער וועט רוען אונטער זיין פֿאַן און זיי וועלן זיין די ערשטע צום קאַמף.

און אויב ס'איז אויסגעפֿאַלן די גזירה אויפֿן דור פֿון זיינע פֿאַטערס צו פֿאַלן אין „גרויסן מוראדיקן מדבר“ — וועט ער צווישן זיינע קינדער פֿאַלן. אָט די וועלן נישט איבערלאָזן זייער טאַטנס אַרון אַליין און זיינע ביינער וועלן זיי נישט צעשפּרייטן איבער די סטעפּעס פֿון וויסטעניש. זיי וועלן אויך נישט מקבר זיין זיין גרויסן גייסט אין „פֿרעמדע תּכריכים“ און וועלן נישט טאַנצן ווי סקעלעטן אויפֿן קבר פֿון זיין נשמה.

אַזוינס וועט שוין מער זיך נישט פֿאַרלויפֿן! דער מלאך־הכבוד האָט שוין באַרירט אונזער שולטער מיט זיין שפּיץ פֿליגל. יענער וואָס ווייסט פֿון כבוד און פֿון שיינקייט אין לעבן, וועט זיין נשמה נישט אָפּגעבן — נישט פֿאַר אַ מיאוס לעבן און נישט צו אַ שענדלעכן טויט.

און ווער ווייסט? אפֿשר טראַגן די דאָזיקע יונגע אין זייערע הענט דעם עַיקסיר פֿון לעבן און יוגנט פֿאַר זייער אַלטן פֿאָלק; אפֿשר וועלן זיי אים אויסגלייכן זיין גוף און וועלן אַרומרינגלען זיין גרויען קאָפּ מיט וואַלקנס פֿון כבוד און פּראַכט.

מענדעלעס נוסח

ווייל מען אָפּשאַצן מענדעלען אין זיין גאַנצער גרויס אַס ערשטער — איז גענוג צו זאָגן איין קורצן זאַץ, און מיט דעם ווערט געזאָגט אַפּשר דאָס וויכטיקסטע: מענדעלע האָט אין דער פּיטעראַטור געשאַפּן „נוסח“*.) דאָס הייסט — ער האָט אונז דער ערשטער געגעבן אַ פּיטעראַרישן שאַבלאָן.

טייט ניט מיט דעם פּינגער: סטיף, שפּראַך, ריטם; טייטשט ניט אויס: טיפּן, פּאַלקס-פּסיכאָלאָגיע, נאַטור-שילדערונג, פּאַנדשאַפּט; אַוודאי איז מענדעלע גרויס אומעטום. ער איז דאָך אומעטום כּמעט געווען דער ערש-טער. דאָס וויכטיקסטע אַבער, וואָס ער האָט געשאַפּן, איז דער יסוד — און אַפּשר דער סך-הכל — פּון זיי אַלע: דאָס איז „נוסח“; פּשוטער, פּיטע-ראַרישער נוסח.

אַ אידישע ליטעראַטור — מען שמועסט פּון שיינער, מ'שטיינס-גע-זאָגט — האָבן מיר געהאַט אויך ביז דעם זיידן, אידן האָבן, ברוך-השם, געשריבן. זיי האָט אַבער געפּעלט דער עיקר: נוסח.

— „ווי איז דאָס מעגלעך?“ — טאַקע אַ שווערע קשיא, איך פּרעג אויך. אַט דאָס איז טאַקע די מעשה מיט נוסח. נאָך דעם ווי ער איז געשאַפּן, איז טאַקע שווער, כּמעט אוממעגלעך, זיך פּאַרצושטעלן ווי איז עס געווען פּאַר אים, ווי אַזוי איז מען אויסגעקומען אָן אים?

נוסח גיט דעם קינסטלער ניט נאָר דעם פּעסטן באַדן, אָן וועלכן ס'איז ניטאָ וואו אַ פּוס צו שטעלן; ער גיט אים אויך לופּט און רוים, אָן וועלכע ס'איז אוממעגלעך אָן אַטעם צו טאָן, זיך באַוועגן, איין שריט מאַכן פּאַראויס. יעדער קינסטלער מעג און דאַרף זיך בריהן ווי ער וויל, אויף זיין אייגענעם שטייגער — אַבער אַלץ אויף דעם באַדן פּון נוסח. אַרויסקריכן פּון נוסח טאָר ער ניט, ער וועט דאָס ניט קאַנען — ער זאָל זיך אפּילו שניצן און מאַלן. קריכט ער יאָ אַרויס — איז ער ווי אַ פּיש, וואָס שטעקט אַרויס דעם קאַפּ פּון וואַסער.

* אין חזקין רופּט מען אַזוי די „סקאַרבאָוע“ מאַטיוון און דערפּון יעדן אַנגענו-מענעם דרך.

דאס אינדיווידועלע שאַפֿן, דאָס אינדיפֿערענצירטע, דאָס פֿונאַדער־גע־גלידערטע, הויבט זיך ערשט אָן שפעטער. פֿריער מוז זיין נוסח. פֿריער מוז געשאַפֿן ווערן דער נויטיקער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָנגענומענע אַלגעמיינ־גילטיקע, גאַנגבאַרע, פֿעסטגעשטעלטע, קיילעכדיקע „מטבעות“.

און דאָס האָט ביז מענדעלען די דאָפֿלטע אידישע ליטעראַטור ניט פֿאַרמאַגט. די העברעאישע ליטעראַטור האָט כאַטש פֿאַרמאַגט אַ פֿסוק, אָן אַטמאָספֿערע פֿון פֿסוקים. ס׳ניט אמת, אַז אַ פֿסוק טויג לחלוטין ניט. מען דאַרף נאָר וויסן ווי זיך צו באַגיין מיט אים. מען דאַרף נאָר קאַנען זיך אויס־דריקן אין פֿסוק. ווערטער, אַליטע גוטע ברידער, פֿרייען זיך, ווען זיי באַ־געגענען זיך נאָך אַמאָל, נאָר ביי די נייע אומשטענדן. און מיט זיי אין איי־נעם פֿרייט זיך אויך דער פֿעזער. דער פֿסוק — ווי אַלעס קלאַסישע — איז קאַנסערוואַטיוו, ער איז אַבער דער טאַטע פֿון נוסח. פֿירנדיק מיט אים אַ שטענדיקע מלחמה, מוז מען זיך דאָך שטענדיק טאַקע אויף אים אַנשפּאַרן. די העברעאישע ליטעראַטור האָט אַ פֿסוק־שבכתב, ליטעראַטורן פֿון לעבע־דיקע שפּראַכן — אַ פֿסוק־שבעל־פה. דער חילוק איז אַבער ניט אַזוי גרויס ווי מען מיינט.

זי, די אידישע ליטעראַטור, האָט נעבעך קיין פֿסוק אויך ניט געהאַט. זי האָט צו יענער צייט גאָר ניט פֿאַרמאַגט, טאַקע גאָר־גאַר־נישט.

נעמט אויף „טשיקאָוועס“ אין דער האַנט אַ „ווערק“ פֿון יענער צייט — איר וועט דאָס באַלד אַ שמיץ טאָן צוריק. ווערטער, בלינדע און שטומע ווערטער, בלאַנדזשען דאַרט אַרום ווי גרים. זיי האָבן דאַרט לחלוטין ניט וואָס צו טאָן און קאַנען פֿאַר זיך קיין אַרבעט ניט געפֿינען. האָט זיי דער „פֿאַרפֿאַסער“ אַנידערגעדייגט איינס פֿעבן אַנדערן — ליגן זיי דאַרט ווי די ליימענע גודמס, קאַלטע און גלייכגילטיקע. זיי טוליען זיך אפֿילו ניט. דאָס זיינען צופֿעליקע שכנים, וואָס וועלן אייביק בלייבן ווילד־פֿרעמדע.

מפּוח קונסט, מפּוח שיינקייט, מפּוח אָן אינערלעכקײַט, אַרגאַנישן לעבן, איינהייט, גאַנצקייט און מפּוח נאָך און נאָך אַזעלכע זאַכן — איז שוין גאָר קיין רייד ניט. אַבער אפֿילו יעדעס וואָרט גענומען פֿאַר זיך, און פֿערט יעדער זיווג פֿון ווערטער, יעדער צוזאַמענזאַץ — צעקריכט עפעס, ווי אַ פֿויס און פֿליסיקס, אונטער די פֿינגער. ס׳האַט ניט קיין קיום און קיין ממשות, קיין בלוט און קיין פֿאַרב; ס׳גלויבט ניט אין זיך אַליין, אין זיין אייגענעם כּוח, אין זיין אייגענעם היינט און מאָרגן. עפעס קומט דאָס אויס, ווי דער „פֿאַרפֿאַסער“ זאָל זאָבן געשריבן אויף קלעק־פּאַפּיר.

מענדעלעס נוסח

גענומען האָט זיך עס היפטזעכלעך ניט אַזוי פֿון טאַלאַנט-דאַזיקייט, ווי פֿון דעם, וואָס דעמאָלט האָט נאָך די אידישע שפּראַך קיין נוסח ניט געהאַט. פשוט גערעדט, ס'האָט איר געפֿעלט אַט דער איינפֿאַכער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָן וועלכן ס'איז אוממעגלעך זיך פֿאַרצושטעלן אַ דייטעראַטור. אַט דער נויטיקער און וויכטיקער נוסח, וואָס ערשט שפּעטער האָט אים דער זיידע אַליין, מיט אַזוי פֿיל קונסט, מיט אַזוי פֿיל קראַפֿט, מיט אַזוי פֿיל געדולד און דיבע, געשאַפֿן פֿאַר אַלעמען.

אַ קליינדיקייט: שאַפֿן אַ שאַבלאָן! אַזעלכעס פֿאַרמאָגט צו באַווייזן נאָר אַ ריזן-גייסט. שאַפֿן אַ נוסח — הייסט אַפּטאָן אַזוינס, וואָס דאַרף אַפּגע-טאָן ווערן דורך אַ רבי, דורך גאַנצע דורות.

קאַמבינירן אַ פֿאַרטיקן שאַבלאָן מער אַדער ווייניקער געלונגען — איז ניט קיין גרויסע מלאכה, אָבער שאַפֿן אים — דאָס שמעקט מיט — „מעשה-בראשית“.

שאַפֿן פֿאַר דייטעראַטור אַ נוסח — דאָס הייסט איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל צוגעבן פֿעסטע און דויערהאַפֿטע פֿאַרמען פֿאַר די געפֿיזן און געדאַנקען פֿון פֿאַלק און דערמיט ממילא אים פֿאַרגרינגערן דעם פּראָצעס פֿון זיי ביי-דע; דאָס הייסט מיטהעפֿלפֿן דעם פֿאַלק צו דענקען און צו פֿילן, דאָס הייסט דיסציפּלינירן זיין גייסט, דאָס אומפֿאַרטיקע אין אים — פֿאַרטיק מאַכן; פֿון רויזן ערץ — גאַד אַרויסבאַקומען, און אין גאַנגבאַרע „מטבעות“ עס צעשמעלצן.

און שענקען אַ „נוסח“ דעם פֿאַלק — דאָס הייסט אומבאַמערקט אַרייַן-קריכן דעם פֿאַלק אין מאַרד אַרייַן; שטילערהייט זיך אים איינבאַקן אין האַרצן. אַרייַנגיסן זיך, און אַפֿשר אויף אייביק פֿאַרשוואַנדן ווערן אין זיין נשמה, אַזוי אַז קיין בעל-שם און מכשף זאָל דערנאָך ניט קאָנען אַרויסבאַ-קומען פֿון דאָרט קיין איינציק שטיקעלע פֿון אים, פֿון דעם „ערשטן“, — כאַטש אַ שטיקעלע פֿאַר אַ זכר.

דער אמתער „עובד-מאהבה“, על-מנת שלא לקבל פרס, — איז דעריי-בער דער, וואָס שאַפֿט אַ נוסח. זיין „השאַרת הנפֿש“ איז גאַראַנטירט, אָבער אויף אַן אַנדער אַפֿן. אַ געוויינלעכער „בשר-ודם“ קאָן מיט אַזאַ „עולם-הבא“ ניט צופֿירדן בלייבן. ער וויל אים טאַקע אַרייַן אַנטאָפֿן מיט די איי-גענע צען פֿינגער ...

וואָרים „נוסח“ ווערט באַלד אַ הפֿקר-זאָך. ס'איז יעדנס און קיינעמס ניט. דער ערשטער בעל-הבית זיינער האָט ניט איבער אים אויף אַ האָר

מער קיין שדיטה ווי דער לעצטער בעטלער. נוצט מען דאס אויס — זאגט מען דערפאר קיינעם קיין דאנק ניט. ס'איז ניטא וועמען.
„נוסח“ — זאגן אידן — איז „מסיני“ ...

נאך מער: וואס לענגער מען נוצט אויס דעם „נוסח“, אלץ ווייניקער לאזט ער זיך מערקן, אלץ ווייניקער שפירט מען זיין אויפטו, זיין „מאי-קא-משמע-לך“. אזא טבע האט ער שוין: ער איז געגליכן צו א וואנט-זייגער. מען דעהערט אים — ווען ער שטעלט זיך אפ.

און אט דאס שטיקל ארבעט האט אפגעטאן דער זידע. העכער פופציק יאר, אז דער זידע מיט די ברילן אויף זיינע שארף-שפיציקע אויגעלעך זיצט אין זיין פאטער-שטול איינגעבויגן איבער האלבע בויגנס און פערלט. אזוי לאנג — ביז ער האט פאר אונז אלע אויסגעפערלט א שפראך, א טייל — א ליטעראטור.

פאר די פופציק יאר האט ער אפשר ניט קיין סך טינט אויסגענוצט. אבער קיין איין טראפעלע זיינס איז ניט געגאנגען לאיבוד. געשעפט עמער-ווייז פון דעם אייביקן שאפנדיקן פאלקס-גייסט, האט ער דאס צוריק, זיבן מאל אין זיין אייגענעם גייסט געדייטערט, טראפנווייז אריינגעפערלט אין פאלק אריין ...

איצט איז אונזער ליטעראטור פעסט און שטארק, אפשר שטארקער אפילו פארן זידן. דאס איז דערפאר — ווייל דער זידע האט זיך אין איר אריינגעגאסן. מיט זיך האט ער זי געמאכט שטארקער פאר זיך. מענדעלע מיט נאך עפעס — איז מער ווי מענדעלע.

און אט דעם חסד ואמת מיט אונז אלע וועלן מיר דיר, זיידעניו, אייביק ניט פארגעסן.

וועגן חכמת ישראל

(א בריוו צו די רעדאקטארן פֿון „דביר“)

(תרפ"ג — 1923)

חשובע הערן, רעדאקטארן פֿון די זאַמל־שריפֿטן „דביר“.

אפֿילו, אַז איך וועל דאָס ניט זאָגן, וועט איר דאָך אַליין פֿאַרשטיין, אַז כִּ׳האַב געלייענט אייער אויפֿרוף מכוּח די זאַמל־שריפֿטן, וואָס זאָרפֿן דער־שיינען אונטער אייער רעדאַקציע, מיט דער ברכה פֿון „שהחינו“ אויף די ליפֿן. איר קענט זיך אַליין משער זיין: אַ פֿעריאַדישע זאַמלונג פֿאַר איר דישער וויסנשאַפֿט, געשריבן אין העברעאיש, רעדאַקטירט פֿון אַ גרופֿע מערב־איראָפּיאישע וויסנשאַפֿטלעך, און דערשיינט אין בערלין — איז דאָס ניט אַ „פֿינגער פֿון דער צייט“? איז דאָס ניט אַ געשעעניש, און אַ געשעעניש אויף וועלכער מ'דאַרף מאַכן „שהחינו“? און נאָך מער, איך שעם זיך ניט אויסצוזען ביי אייך אין די אויגן ווי אַ ישובֿניק און זיך מודה צו זיין, אַז דער אויפֿרוף גופֿא און איבערהויפֿט זיין אַנהייב, זיינען ביי מיר אין די אויגן ניט סתּם־עפעס אָן אויפֿרוף, ניט סתּם אַ פשוטע רעקלאַמע וועגן דער גרינדונג פֿון נאָך אַ ליטעראַרישער אינסטיטוציע, „אַ צוגאַב צו די פֿריערדיקע“ — נאָר ווי אַ „קול־מבשר“ פֿון אַ נייער שטרעמונג צווישן די חכמים פֿון מערב, אַ מין התחלה פֿון אַ גייסטיקער איבערקערעניש אין זייער מחנה; אַ מין גרויסער רוף פֿאַר תשובה און געדאַנקען פֿון תשובה פֿאַר דער גרויסער שווערער זינד, וואָס דאָס מערב־אידינטום און אירע מנהיגים זיינען באַגאַנגען שוין גאַנצע דריי דורות אין באַצוג צו איינעם פֿון די הויפֿט־קנינים פֿון אידישן פֿאַלק — אין באַצוג צו דער העברעאישער שפּראַך.

ווייל דאָמיר אייך אויסזאָגן באַלד וואָס איך האָב אויפֿן האַרצן, אָן קיין שום דריידלעך; ווען אַדע אונזערע נאַציאָנאַלע זינד זאָלן אוועקגעדייגט ווערן אויף איין וואַגשאַל און די זינד פֿון שפּראַך אויף דער צווייטער — וואַלט די צווייטע אַרונטערציען. ס'איז אַ מיאוסע זינד, וואָס קען ניט האָבן קיין כּפּרה. איך וועל ניט זאָגן קיין גוזמא: אַז יענער טאָג, וואָס דער כּוח פֿון אידישן שאַפֿן איז אויסגעריסן געוואָרן פֿון זיין לעבנס־פּלאַץ און האָט געמאַכט זיין באַשטימטע דירה אין פֿרעמדע שפּראַכן — יענער טאָג איז שווערער ביי מיר אין די אויגן ווי ביידע חורבנס צוזאַמען, ער

איז געגליכן צו יענעם טאג, ווען די שכינה האָט זיך אָפגעטאָן פֿון אידן. אַ פֿאַלק וואָס האָט צעשטערט דעם בונד פֿון שפּראַך — ווייס איך ניט, צי עס האָט נאָך אַ תקנה, דעם הייליקסטן פֿון אַלע זיינע בינד האָט ער צעשטערט! עס האָט צעריסן מיט די אייגענע הענט די לעצט־טע פֿאַרבינדונג צווישן אים און זיין שכינה און זיין רוח־הקודש. פֿאַר אַרץ איז פֿאַראַן אַן אומבייט, אַחוץ פֿאַר שפּראַך. גייט אַרויס און זעט: יעדער אידישער קיבוץ אין וועלכן איר געפֿינט אַסימילאַציע פֿון שפּראַך — דער סוף זיינער איז: אונטערגאַנג. און צי דען זעט ניט דאָס מערב־אידיש־טום דעם אונטערגאַנג אויף זיין שוועל?

אמת, דאָס מערב־אידינטום פֿון אונזער צייט איז ניט דאָס ערשטע צו באַגיין די דאָזיקע זינד. נאָך ביים סאַמע אָנהויב פֿון גלות האָט זיך די „זינד פֿון שפּראַך“ צוגעקלעפט צו אונז ווי אַן איינגעגעסענער געשוויר, און אונז אַרומגעשמעקט, ווי אַ בייזער הונט, דורך אַלע דורות. זינט דער צייט פֿון מחבר פֿון דניאל און ביז די אַלעקסאַנדרינער און פֿון זייער צייט ביז רב סעדיה גאון, ר' שלמה בן־גבירול, ר' יהודה הלוי און רמב"ם און וויי־טער אַרונטער — האָבן די פֿרעמדע שפּראַכן זיך אַריינגעשטעקט ווי דער־נער אין אונזערע זייטן, אויפֿגעפֿרעסן אַ האַלבע נשמה אונזערע און צע־ברעקלט אונזער שאַפֿונגס־כוח אויף ברעקלעך. און דער וואונדער איז, וואָס כמעט אַלע יענע „זינדער“ האָבן באַגריפֿן זייער זינד און פֿאַרשטאַנען די גרויסע געפֿאַר וואָס שטעקט אין דעם פֿאַרן קיום־האומה, און, ניט געקוקט אויף דעם, האָבן זיי ווייטער געזינדיקט. דורך דער השפּעה פֿון דער אַלעקסאַנדרינישער תקופֿה איז געשאַפֿן געוואָרן אַ גאַנצע שיטה וועגן דער קדושה פֿון דער העברעאישער שפּראַך און איר מיסטישן כוח; רב סעדיה גאון אין זיין הקדמה צום „אגרון“, ר' שלמה בן־גבירול אין זיין „ענק“ און ר' יהודה הלוי אין „כוזרי“ ריידן משפּטים מיט זייערע בני־דור, דערפֿאַר, וואָס זיי וואַרפֿן אַוועק זייער שפּראַך. דער רמב"ם אין איינעם פֿון זיינע בריוו איז זיך מצער און דאגהט, וואָס ער האָט דעם „מורה־נבוכים“ ניט געשריבן אין העברעאיש, אומצוקערן די גזילה צו די לעגיי־טימע „באַלעבאַטים“. זיי אַלע האָבן באַגריפֿן זייער זינד. געשריען אויף דעם — און ווייטער געזינדיקט.

און דאָך, איז דער אונטערשיד צווישן די ערשטע און די לעצטע זייער אַ גרויסער. די ערשטע האָבן אָנגענומען דאָס שלעכטס אין זיין מיעוט. „צוויי מאָל פסוק און איין מאָל איבערזעצונג“. די פֿרעמדע שפּראַך איז ביי זיי געווען ניט מער ווי אַ געהילף צו העברעאיש און האָבן זיך אין

דעם געמאכט א היתר בלויז דורך נויט און צוליב באדערפעניש פֿון דעם מאַמענט. זיי האָבן זיך נישט צוריקגעהאַלטן פֿון שרייבן זייערע ווערק אין אַ פֿרעמדער שפּראַך, אָבער זייערע בעסטע שאַפֿונגען, און ספּעציעל יענע, וואָס זיינען געווען באַשטימט פֿאַרן גאַנצן פֿאַלק, — יענע זיינען געשריבן געוואָרן אין העברעאיש. און אפֿילו יענע, וואָס זיינען לכתחילה געשריבן געוואָרן אין פֿרעמדער שפּראַך — איז ווי נאָר דאָס פֿאַלק האָט באַגריפֿן זיי־ער חשיבות, האָבן זייערע מחברים און בני־דור געאייילט צו באַפֿרידיקן דעם וואונטש פֿון פֿאַלק און איבערצוזעצן די ווערק אין העברעאיש. על־פֿי פנים, זיי האָבן קיינמאָל נישט אָפּגעגעבן העברעאיש ווי אַ פֿאַרפֿאַלענע זאָך, און געוויס האָבן זיי זיך נישט אָפּגעשיידט פֿון איר מיט אַ בייזוויליקער פּוונה, דורך אַן אייגעשטעלטער שיטה, דורך אויסערלעכע מאַטיוון און פֿרעמדע אַבזיכטן.

אָבער נישט אַזוי זיינען די לעצטע. די דאָזיקע האָבן פֿאַרראַטן דאָס לָשון פֿון זייער פֿאַלק דורך „וויסן און אויסוואַל“. זיי האָבן געלייגנט אין דעם עיקר פֿון שפּראַך. זיך יאָגנדיק נאָך די אַרימינקע „רעכטן“, האָבן זיי קיין מורא נישט געהאַט צו צעברעכן מיט די אייגענע הענט דעם לעצטן פֿוס, וואָס איז איבערגעבליבן פֿון אונזער נאַציאָנאַלן טראַן. און זיי האָבן נישט געהאַט קיין שכל און פֿאַרשטאַנד צו וויסן, אַז אַ פֿאַלק באַזיצט נישט קיין גרע־סערן זכות, קיין גרעסער גליק, ווי צו טראַכטן און שאַפֿן אין זיין איי־גענער שפּראַך. זיי, זיי זיינען דאָס די טאַטעס פֿון דער משונהדיקער גע־מישטער באַשעפֿעניש, די טאַכטער פֿון מערב־אידנטום, וואָס טראַגט דעם נאַמען „אידישע וויסנשאַפֿט אויף פֿרעמדע שפּראַכן“ — אַ באַשעפֿעניש, וואָס האָט צו זיך קיין גלייכן נישט ביי קיין שום אַנדער אומה וָלָשון. צו אונזער קערפּערלעכער צעריסנקייט איז פֿון איצט אַן צוגעקומען די גייס־טיקע צעשפּאַלטנקייט: די איין־און־איינציקע אידישע נשמה איז צעריסן געוואָרן אויף צען שטיק און די אידישע תורה איז צעשפּליטערט געוואָרן אויף צען תורות. אַן אייזערנע וואַנט האָט זיך אַוועקגעשטעלט צווישן פֿאַלק און זיין שכינה און איר בת־קול דערגרייכט צו אים נישט אַנדערש, ווי דורך דער טעמפּער וואַנט פֿון דער פֿרעמדער שפּראַך. עס איז בטל געוואָרן ביי אידן די אייניקייט פֿון גייסט און עס האָט זיך אָפּגעשטעלט די קאָנצענטראַ־ציע און צונויפֿאַמלונג פֿון אַלע נאַציאָנאַלע שעפֿערישע כוחות אין איין רעזערוואַר. דאָס „כנסת־ישראל“ האָט זיך פֿאַנאַנדערגעטיילט און ווידער זיך צעפֿאַלן אין באַזונדערע שבטים, ווי אין די צייטן פֿון מדבר. אַנשטאַט דער גייסטיקער אַרבעט פֿון איין גאַנץ פֿאַלק, צונויפֿגענומען אין גאַנצן אונ־

טער די פליגלען פֿון איין שכינה, וואָס זאָל זיין אַ פֿאַרצווייגטע פֿיל־פֿנימ־דיקע אַרבעט, אָן אַרבעט, וואָס זאָל זיך צום סוף צונויפֿרעכענען צו איין גרויסן נאַציאָנאַלן חשבון פֿון אַ גרויסער שיעור־קומה — אַנשטאַט אַזאַ גאַנצער און פֿאַראייניקטער אַרבעט געפֿינט איר פֿון איצט אָן נאָר שטיק־לעך און ברעקלעך, פיצלעך פֿון שאַפֿונג און צעבראַכענע לוחות פֿון איינ־צלנע שבטים, וואָס גייען ניט אַריין אין קיין שום חשבון. די דאָזיקע לעצ־טע, ווען זיי האָבן אויסגעטראַכט עפעס אָן אַבסטראַקט אידנטום, עפעס אַזוינס וואָס האָט קיין גוף ניט און ניט קיין אויסזען פֿון אַ גוף, האָבן באַ־טראַכט די שפּראַך פֿון זייער פֿאַלק ווי סתם אַ כּלל, ווי אַ טפֿל צו דעם אינ־האַלט, ווי אָן אויסווערטיקן לבוש, וואָס מ'קען פֿאַרבייטן. און זיי האָבן ניט באַגריפֿן, אַז די שפּראַך גופּא איז דאָס איינציקע „גייסטיקע געשטאַלט“ פֿון דעם גייסט, אַז זי איז די איינציקע ממשות פֿון דעם דאָזיקן גייסט. אויב אַ פֿאַלק פֿאַרמאָגט וועלכע ניט איז אייזערנע ווערטן, אויב עס האָט זיין „אייביקע ערד“, אָן ערד וואָס שווינדט ניט פֿון אונטער די פֿיס און וואָס ווערט ניט אַוועקגערויבט — איז דאָס ניט קיין אַנדער זאַך, ווי זיין שפּראַך. דאָס איז זיין „עץ־החיים“, וואָס בלייבט אויף אייביק, דאָס איז זיין קרן־קימת, און די אַנדערע קנינים זיינען די פירות פֿון בוים, וואָס ווערן אויפֿ־געגעסן. גלויבנס און אידייען קענען זיך ענדערן, אפֿילו די מצוות וועלן לעתיד־לבוט בטל ווערן“ — און אויב זיי האָבן אַ האַפֿענונג אויף „השאַרת־הנפֿש“ און אויף אייביק לעבן, וועט דאָס אויך ניט פֿאַרקומען אַנדערש, ווי בלויז אין און דורך דער שפּראַך. און וואָס איז שפּראַך גופּא, אויב ניט קאַנצענטרירטער און קריסטאָפֿיזירטער גייסט? אַ אידישער מענטש, אפֿילו אויב ער לייקנט אַרץ אָפּ — נאָר ווי באַלד די שפּראַך פֿון זיין פֿאַלק באַ־הערשט זיין גייסט און פֿליסט אין זיינע אַדערן — געפֿינט זיך איבערגוואַרט אין אברהם אבינו'ס שויס. באַוואוסטזיניק און אומבאַוואוסטזיניק בויגט ער זיך פֿאַרן פֿאַרהוילענעם שר־האומה און איז אונטערטעניק צו די געדאַנקען און געפֿילן פֿון זיין פֿאַלק. ווייל צוזאַמען מיט שפּראַך ווערט איינגעוואַפֿט אין זיין לייב און איינגעשלונגען אין זיין געביין דער גאַנצער קווינט־עסענץ פֿון גייסטיקן לעבן פֿון אַזע דורות. אָבער יענע, וואָס האָבן אויסגעטאַן דעם גייסט פֿון זייער פֿאַלק נאַקעט און אים צוגעגרייט פֿאַר אַסימילאַציע, וואָס איר סוף איז: אונטערגאַנג — אפֿילו אויב זיי זיינען מודה אין דער גאַנצער תורה, אויף זיי קען געזאַגט ווערן: גייסטיקע משומדים. „איבער־געזעצטע אידישקייט“ — איר היזק איז אַלע מאָד גרעסער פֿאַר איר שכר. ניט אומזיסט האָט ארץ־ישׂראל אויפֿגעציטערט פֿיר הונדערט מייל אויף פֿיר

הונדערט מייל צוליב דעם תרגום יונתן און אַ חושך האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף דער וועלט צוליב דער גריכישער איבערזעצונג אין איר צייט. „יענער טאָג — קלאַגט זיך די אגדה — איז געווען ערגער פֿאַר אידן, ווי דער טאָג ווען דער עגל איז געמאַכט געוואָרן.“ — „ווי דער טאָג פֿון עגל?“ „ווי דער טאָג ווען ביידע ירבעמס עגלס זיינען אויפֿגעשטעלט געוואָרן“ — האָט באַ־דאַרפֿט געזאָגט ווערן, די ביידע מעשים האָבן איין מיין און איין רעזולטאַט. טראַכט זיך אַריין, וועט איר אויסגעפֿינען, די אינערלעכע אינטימע באַ־ציאונג צווישן דעם מענטשן און זיין גייטיקן אינהאַלט, דער טיפֿער באַ־האַלטענער בונד צווישן זיי, קומט ניט אַנדערש ווי דורך דער שפּראַך, וואָס ווערט איבערגעגעבן פֿון טאַטעס צו קינדער, איין דור פֿון צווייטן דור. דאָס איז די אמתע תורה שבעל־פה וואָס באַשטימט דאָס אייביקע לעבן פֿאַר דער תורה־שבכתב און באַשטראַלט זי יעדע רגע מיט אַ ניי ליכט. דער וואַרעמער לעבעדיקער אַטעם פֿון פֿאַלק ציט אַן אַפּשטעל פֿון שעה צו שעה און מינוט צו מינוט אין דער תורה־שבכתב זי אויפֿצולעבן, זי צו באַנייען און דערהויבן, אַן אַ לעבעדיקער שפּראַך אין האַרצן — האָט דער כתב קיין חיות ניט, האָט ניט קיין אויפֿשפּראַץ און אויפֿבלי און האָט ניט קיין גייס־טיקע דערהויבונג. „ווייל לויט די דאָזיקע זאַכן האָב איך מיט אייך גע־שלאָסן אַ בונד — דאָס איז די תורה־שבעל־פה“, און אויף איר איז דאָס געזאָגט געוואָרן: „אַז זי איז אייער קלוגשאַפֿט און פֿאַרשטאַנד פֿאַר די אויגן פֿון אַלע פֿעלקער“. די תורה־שבכתב — אויך דער תלמוד און די שפּעטערדיקע לייטעראַטור אַריינגערעכנט — אַט די תורה וואָס איז אין גאַנצן געוואָרן „פֿאַרגאַנענהייט“, אַט די וואָס ליגט אַ פֿאַרחתמעטע אין די פֿאַליאַנטן, אַט די וואָס דינט פֿאַר אַן אַביעקט פֿון פֿאַרשונג פֿאַר דער טרו־קענער וויסנשאַפֿט — אַט די תורה איז דאָך שוין אַרויס פֿון אידישן רשות־היחיד אין דעם גויאישן רשות־הרבים. און מיט וואָס האָבן זיי, די איבער־געזעצטע אידן, אַ גרעסערן זכות אויף איר פֿון אירע גויאישע פֿאַרשער? און וואָס פֿאַראַ רעכט האָבן זיי אַנצורופֿן אַ אידישן נאַמען אויף זייער חכמה? בלויז דער פּערזענלעכער אינטימער באַריר פֿון דער לעבעדיקער מסורה; אַט דער „עפעס“, וואָס לאָזט זיך ניט איבערזעצן — בלויז דאָס איז דאָס איינציקע וואָס מאַכט דעם אידישן כוח אין חכמת־ישראל וואָגיקער און גיט אונז איבער איר דעם זכות פֿון אייגנטימער. אָבער, דער וואָס רייסט אַרויס דעם כתב פֿון זיין לעבנס־פֿאַץ און טראַגט אים אַריין אין דער גייס־טיקער אַטמאָספֿערע פֿון פֿרעמדע שפּראַכן און נעמט זיך נאָך איבער, אַז ער איז אַ בויער פֿון אידישער וויסנשאַפֿט — דער יעניקער מאַכט זיך

איינין צום נאָרן. חכמת-ישראל? פֿאַרוואָס, אויב אַזוי, איז די חכמה פֿון וועלהויזן, שירער און דעליטש, דמשל, אויך ניט קיין חכמת-ישראל? און אויב ס'איז טאָקע אַזוי באמת — צו וואָס די גאַנצע האַרעוואַניע? און צו וואָס זיך איבערנעמען? — זאָר דעליטש בדאָן שוּפֿר!

ניט אַלע בויער פֿון חכמת-ישראל, פֿון די לעצטע, האָבן געזינדיקט. יענע פֿון זיי, וואָס האָבן ניט געליטן מיט דער קרענק פֿון „רעכטן“, ווי זייערע מערבדיקע חברים, האָבן זיך ניט געאיילט אָפּצוגעבן דאָס בעסטע און דאָס מענסטע וואָס זייער פֿאַלק פֿאַרמאָגט, פֿאַר זייער פֿרייז. אין די דרום און מזרח-לענדער, למשל, זיינען אין די ערשטע טעג פֿון דער חכמת-ישראל אויפֿגעקומען וואונדערלעכע יחידים מיט טיפֿער פֿאַרשטענדעניש ווי שמואל דוד לוצאַט, ר' נחמן קראַכמאַר און ש״י ראַפּאַפֿאַרט, זיי און פֿון זייער קאַליבער; מיט זייער דינעם גאַציאָנאַלן חוש האָבן זיי זיך אָן זייער שפּראַך געהאַלטן מיט אַלע כוחות און פֿאַרוויקלט אין איר דעם גאַנצן תּוך און די גאַנצע שאַפֿונג פֿון זייער לעבן. אַט די מענטשן פֿון האַרץ און נשמה, וואָס זיינען מערסטנס געווען ניט קיין רבנים און ניט קיין „פּאַסטעכער“ און ניט קיין דיפּלאָמירטע וויסנשאַפֿטלעכע בעד־מלאכות, — נאָר סתם תּלמיד־חכמים, וואָס לאָזן זיך טויטן אין דעם געצעלט פֿון תּורה און וואָס האַלטן זי אויף אין זייער אַרימקייט — יענע האָבן געוויס ניט גע־חזומט, אַז ס'וועט קומען אַ טאָג און די חכמת-ישראל וועט אָפּגעריסן ווערן פֿון אירע וואַרצלען. ווען זיי וואַלטן אויפֿגעשטאַנען פֿון קבר און געזען, וואָס ס'איז געוואָרן דער סוף פֿון זייער געצערטלטער טאַכטער און וואָס פֿאַראַ פּנים, די טאַכטער, די מערב־אידישקייט, האָט — וואַלטן זיי אַודאי געריסן קריעה און זיך געשאַטן אַש אויף די קעפּ. ווי ס'זאָר ניט זיין, אַט די גרויסע גייסטיקע מענטשן, דערפֿאַר וואָס זיי האָבן אָנגעשפּאַרט זייער סופּה אָן היכ־היצירה פֿון גאַנצן פֿאַלק — געפֿינט מען נאָך אין זייערע וויסנשאַפֿטלעכע טרוקענע ווערק עפעס אַ זאַפֿטיקייט, אַ פֿיינעם געשמאַק, אַ אידיש וויסן און פֿילן — פֿון וועלכע ס'איז שוין קיין סימן און קיין זכר ניטאָ אין דער האַנט־אַרבעט פֿון יענע, וואָס האָבן אַריבערגעפֿירט די חכמת-ישראל אין דער פֿרעמד־שפּראַכיקער קולטור. דאָס אידישע האַרץ קלאַפט נאָך שטאַרק אין זייער שאַפֿן, און דו שפּירסט, אַז די מחברים פֿון די ווערק ווענדן זיך מיט זייער האַרץ ניט צו אַן איינציקן שבט, אַדער, צו אַ קנאַפּן מגין מלומדים פֿון „פֿאַך“ — נאָר צום גאַנצן אידישן פֿאַלק, וואו נאָר ס'איז צעווייט און צעשפּרייט. און נאָך שפּירסטו, אַז זיי האָבן גע־מאַכט פֿון זייער חכמה ניט בלויז אַ „וויסנשאַפֿט“, אַז זיי האָבן געזוכט זי

אויפצוהויבן צו דער מדרגה פֿון תורה, צום דאָזיקן גרויסן נאַציאָנאַלן באַ-
 גריף, וואָס אַנטהאַלט אין זיך די גאַנצע אידישע וועלט-רעכענונג. די
 פֿאַרשונג פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט איז זיי טייער ניט בלויז פֿאַר זיך אַליין,
 נאָר דערפֿאַר, וואָס זי האָט ביי זיי זיך צוגערעכנט צום חשבון פֿון דער
 אידישער קעגנוואָרט און צוקונפֿט; און דעריבער איז אין איר אַריינגע-
 שפּריצט אַ לעבעדיקע נשמה, און זי האָט געהאַט אַ האַלפֿענונג, אַז מיט דער
 צייט, ווען ס'וועלן אויפֿקומען גרויסע גייסטיקע פּוּחות, וועט זי זיך אויפֿ-
 הויבן צו דער מדרגה פֿון אַ נאַציאָנאַלן קנין. און ווייל זייער שאַפֿונגס-
 שפּראַך איז געווען די שפּראַך פֿון גאַנצן פֿאַלק — איז זייער השפּעה גע-
 ווען אָן אַן ערך גרעסער ווי פֿון יענע וואָס האָבן געשריבן זייער אידישע
 חכמה פֿרעמד־שפּראַכיק. גרעניצן פֿון לענדער האָבן ניט פֿונאַנדערגע-
 שיידט צווישן אייגענע, אַ שטענדיקע באַפֿרוכפּערונג איז אַנגעגאַנגען
 צווישן אַלע טיילן פֿון דער העברעאישער ליטעראַטור און אירע שעפֿער
 אויף אַלע אירע געביטן און אַלע האָבן געצויגן אַ יניקה און געזען מזל-
 ברכה איינע פֿון די אַנדערע. די נעמען פֿון די חכמים און פֿאַרשער
 שמואל דוד לוצאַטו, ר' נחמן קראַכמאַץ און ש"י ראַפּאַפֿאָרט זיינען געווען
 באַרימט ביי די משפּילים איבער גאַנץ רוסלאַנד און די שרייבער און פֿאַ-
 עטן, אַד"ם, מאַפו און מיכ"ל זיינען געווען באַליבט ביי די אויסלענדישע
 משפּילים. זיי פֿלעגן זיך איבערשרייבן איינע מיט די אַנדערע וועגן חכמה
 און ליטעראַטור, געהאַט הנאה איינע פֿון די אַנדערע דורך ראַט און טאַט,
 און אויפֿגעמונטערט איינע די אַנדערע צו שאַפֿונגס־אַרבעט. דאָס ליד פֿון
 ישראל — דער סימן מובהק פֿון פֿאַלק'ס לעבן — און די חכמת-ישראל
 זיינען דעמאָלט ניט געשטאַנען אומגעקערט איינס אַנטקעגן צווייטן פֿיינט-
 לעך מיט די רוקנס, נאָר פֿאַרקערט, ס'האַט געהערשט צווישן זיי פֿריינט-
 שאַפֿט און אינטימיטעט, און אַפֿטמאַל פֿלעגט איינס זיך נעמען צו דער
 אומנות פֿון דער צווייטער, לוצאַטו האָט טייער געהאַלטן און פֿאַרהערלעכט
 דאָס ליד און האָט געפֿירט מיט זיין עצה די פֿאַעטן פֿון זיין דור. די שטאַר-
 קע ליבשאַפֿט פֿון דעם חכם־אַרימאַן שניאור זאַקש צום יונגן פֿאַעט, דעם
 חוזה־מסופּו, מיכה יוסף לעבענזאַן, רירט ביז אין האַרצן, און ווייל יענע
 חכמים וואָס האָבן געשריבן אין דער שפּראַך פֿון זייער פֿאַלק האָבן געהאַט
 די פּוּנה מיט זייער שרייבן זיך צו ווענדן צו זיך אַליין און ניט צו דער
 דרויסנדיקע וועלט, איז אויף זיי ניט געלעגן די מורא פֿון „וואָס וועלן די
 גויים זאָגן?“ — האָט זייער חכמה ניט באַדאַרפֿט זיין קיין געפֿעלשטע,
 צוליב אַפּאַפֿאַגעטישע טעמים און האָט זיך ניט באַדאַרפֿט איבערנעמען.

זייער חכמה האָט דעריבער געקענט זיין אַ בת־חורין, פֿריי פֿון יעטוועדער פֿניה, אפֿילו פֿון איבערנעמען זיך מיט דער „פֿרייהייט“ גופא, אָט די וואָס עפֿ־פֿירוב שטאַמט זי אָפּ פֿון קנעכטשאַפֿט, פֿון גייסטיקער קנעכטשאַפֿט, איך וויל ניט מאַכן קיין השׁערות און ספּעקולירן וועגן דאָס פֿאַר־גאַנגענע, וואָס פֿאַראַ פֿנים אידישקייט וואָלט געהאַט, ווען דער דאָזיקער געדאַנקענ־גאַנג, דער אידישער, וואָלט געזיגט אויך אין מערב. צום אומ־גליק פֿון גאַנצן פֿאַרק האָט דער אידישער געדאַנקענ־גאַנג ניט געזיגט. דער פֿראַצעס פֿון פֿאַרפֿרעמדן דעם אידישן גייסט און אים פֿאַרבייטן פֿון אינעווייניק, אָט דער וואָס האָט אין גערמאַניע געפֿונען „אַפֿאַסטאַלן“ און תקיפֿע פֿאַרשטייער, ווי צונג און גייגער און זייער חבֿריה — האָט זיך פֿאַר־שפּרייט פֿון קהילה צו קהילה, פֿון לאַנד צו לאַנד ווי אַ בייזע קרעץ, וואָס לאַזט זיך ניט אויסהיילן. היינט שטייען מיר שוין פֿאַר די גרוידיקע רע־זולטאַטן פֿון דעם דאָזיקן פֿראַצעס. צו וואָס פֿאַרמאַכן די אויגן? דער אמת מוז דאָך איינמאַל פֿאַר אַלע מאָל אַרויסגעזאָגט ווערן: נאָך גאַנצע דורות פֿון אַ רואיק באַקוועם פֿעבן און פֿון ברייטער בילדונג און פֿון „רעכטן“ און בירגערלעכקייט און פֿון „חכמת־ישראל“ און פֿון טעמפלען און פֿון נייע סידורים און פֿון אַ פֿאַרפֿרומטער אַרטאָדאָקסיע און פֿון פֿאַב־ריקן פֿאַר רבנים — נאָך דער גאַנצער שפֿע פֿון דער דאָזיקער רייכקייט און גדולה, ליגט די מערב־אידישקייט פֿאַר אונז אַ טויטע. פֿאַרגליווערט איז איר בלוט און פֿאַרשטיינערט איז איר לייב. אַפּגעשניטן מיטן שאַרפֿן מעסער פֿון פֿרעמדער קולטור און פֿרעמדער שפּראַך פֿון פֿעבעדיקן נאַ־ציאָנאַלן גוף — האָט זי מער ניט געפֿונען איר וועג צום קוואַל פֿון איר עכטער יניקה און איר זאַפֿטיקייט איז אויסגערונען. די סוראַגאַטן, וואָס אירע שפּייזער און מנהיגים האָבן דערפֿונדן, פֿדי זי צו ראַטעווען, האָבן ניט געהאַלפֿן, ניט דער טעמפל, ניט דער רעפֿאָרם, ניט די „אגודת־ישראל“ און אפֿילו ניט איר שטעקן און אַנשפּאַר אין „טאַץ פֿון טויט“, איר טרייע באַגלייטערין — די חכמת־ישראל. צי דען קען אַ טויטער לעבעדיק מאַכן אַ טויטן? די דאָזיקע „אידישע חכמה“ — פֿאַמיר איר אויך איין מאָל זאָגן דעם אמת אין פנים — וויבאַלד נאָר זי האָט זיך צום סוף אַפּגעריסן פֿון פֿעבן און איז פֿאַרוועקלט געוואָרן פֿאַר דער צייט. ס׳איז אויף איר געקומען בוכשטעבלעך: „די מכה וואָס איז ניט געשריבן אין דער תורה — דאָס מיינט, דער טויט פֿון תלמידי־חכמים“. אַנשטאַט אירע אבות און אירע ערשטע שפּעטער, עכטע תלמידי־חכמים און מענטשן פֿון קוואַל, זיינען איר אפֿגעשטאַנען אין דריטן און פֿערטן דור מענטשן־קאַרליקלעך, ברע־

קלעך־קריבער און ביינער־נאָגער, וואָס האָבן זי פֿאַרוואַנדלט פֿון אַ חכמה אין אַ מלאַכה, און זי געמאַכט פֿאַר אַ האַק, אויסצוהאַקן מיט איר זייער טרויעריק שטיקל ברויט, אָן אַ שאַפֿונגס־פֿונק און אָן דער שמחה פֿון שאַפֿן. דעם לעבעדיקן, ווירקנדיקן אידן, וואָס שאַפֿט און באַנייט זיך, וואָס ראַנגלט זיך מיט די כוואַליעס פֿון ים צו דערשווימען צום ברעג—אים האָט זי ניט געקענט און ניט געוואָלט קענען. ביינדיג און טויב צו אַלץ וואָס ס'טוט זיך אין דער טיפֿעניש פֿון זיין נשמה און אין דער וועלט פֿון דעם דאָזיקן אידן — האָט זי איינגעשרומפֿן דאָס פֿעלד פֿון איר ראיה אויף ד' אמות — ווי אַ קבר די גרויס — פֿון אַ טויטער „פֿאַרגאַנגענהייט“, אַ פֿאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט ניט קיין קעגנוואַרט און קיין צוקונפֿט. און ווען זי האָט זיך אַראָפֿגעלאָזן אין קברים און בערג שמות ביז איבערן פֿליך האָט זי ניט געזען און ניט דערקענט דעם גרעסטן היסטאָרישן וואַנדער וואָס געשעט אין אירע טעג און פֿאַר אירע אויגן ביי דעם גרעסטן טייל פֿון אידישן פֿאַלק — דעם וואַנדער פֿון תּחית־המתים. צי האָט אַזאַ חכמה, וואָס איז געגליכן צו אַ טויטער, דעם פּוח אויפֿצולעבן אַ דור פֿון אירע גוססע קינדער?

זהיפֿך צו דעם, האָבן די היסטאָרישע געשעענישן ביי די מורחדיקע אידן, אין רוסלאַנד און פּוילן, אָנגענומען גאָר אַן אַנדער פּנים. די אידן פֿון מורח־איראָפּע האָבן ניט געהאַט די זכיה, ווי זייערע באַגליקטע ברידער אין מערב־איראָפּע, צו פֿירן אַ לעבן פֿון באַקוועמלעכקייטן און פֿרייהייט. פֿאַרקערט, אַלע זייערע יאָרן האָבן זיי זיך געפּלאַגט אין אַרעמקייט און זייער לעבן איז געווען פֿינצטער און ביטער פֿון שווערע אכזריותדיקע גזירות. אָבער אין זייער עלנטקייט און נויט האָבן זיי געוואוסט ווי אַפּצוהיטן זייער קולטור און שפּראַך. זייער בייטראַג צו דער חכמת־ישראל איז אייגנטלעך אויך גאַרנישט קליין: ר' שמחה פּינסקער, א"א הרבּי, אַברהם עפשטיין, פּאַזאַנסקי, און נאָך און נאָך אַנדערע; אָבער אין עיקר זיינען זיי געווען פֿאַרנומען מיטן אויפֿבוי פֿון אידישן הויז. זיי האָבן ניט בלויז געפֿאַרשט די „פֿאַרגאַנגענהייט“, זיי האָבן זי אויך געלעבט, אויף איר יסוד האָבן זיי געבויט די קעגנוואַרט און דורך איר — די צוקונפֿט. זיי האָבן געטראַגן די פֿאַרגאַנגענהייט אויף די פּלייצעס, ווי די פּוהנים פֿלעגן טראַגן גאַט'ס ארון. זייער הויפּט־געדאַנק איז באַשטאַנען ניט אין פֿאַרשן דאָס „וואָס ס'איז געווען“ — נאָר אין שאַפֿן, אין נייער שאַפֿונג, אין לעבעדיקער באַ־שטענדיקער שאַפֿונג. טוט אַ קוק: ס'זיינען נאָך קיין פֿערציק יאָר ניט אַריבער — און וואָס פֿאַראַ מזל־ברכה! קאַנאַלן פֿון שפּע, וואָס זיינען

נעמטן-אייערנעכטן געווען צוגעמאכט האָבן זיך פּלוצים צעעפֿנט און ס'האַט אָנגעהויבן שלאָגן פֿון זיי מיט ניי־לעבן. די האַדעוואַנקע פֿון מזרח־אײראָז־פּײאַישן אידנטום, די העברעאישע ליטעראַטור, וואָס איז געווען קליין אין אָנהייב, האָט אויסגעברייטערט אירע גרעניצן, האָט פֿאַרשטאַרקט אירע כּוחות, ביז זי איז געוואָרן צום סוף אַ קוואַל פֿון ברכה און הילף פֿאַרן גאַנצן דור. עס זיינען אויפֿגעקומען שרייבער און דיכטער, אַ קולטור פֿון נייע מענטשן. זיי האָבן געטרונקען פֿון אַלע וועלט־בריימער און אויך פֿון די לעבנס־קוואַלן פֿון זייער פֿאַלק און אים אומגעקערט זיבן מאָל אַזוי פֿיל. די העברעאישע שפּראַך איז ווידער געוואָרן אַ לעבעדיקער קוואַל; און ווען זי האָט זיך צוגעפּאַסט צו אַלע פֿאַרמען פֿון אַזוועלטלעכן געדאַנק, האָט זי גענומען אַרויסברענגען פֿון זיך אַזעלכע פֿרוכטן, וואָס קיינער האָט זיך פֿריער ניט געקענט פֿאַרשטעלן; און די העברעאישע פּאַעזיע, וואָס איז טײט־שטום געוואָרן אין מערב־אײראָפּע האָט אויפֿגעקלונגען אין מזרח־אײראָפּע אַזוי פּראַכטיק און שטאַליק, ווי זי האָט אפֿשר קיין מאָל אַזוי ניט געקלונגען, זינט דער תנ"ך האָט זיך געשלאָסן. פֿון דאָזיקן מעכטיקן אויפֿ־קלאַנג האָבן די הערצער זיך אויפֿגעוועקט און אַן אינטענסיווע גייסטיקע אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן, אַן אַרבעט וואָס איז אין גאַנצן אויפֿבויה, תקומה און באַנייאונג. אַלע גייסטיקע ווערטן פֿון פֿאַלק זיינען ווידער אַריינגע־וואַרפֿן געוואָרן אין שמעלצ־פֿורעם און זיי זיינען אַרויסגעקומען געדייטער־טער און שענער ווי געווען, אויפֿצודעבן ס'האַרץ פֿון פֿאַלק און אַפּצופֿרישן זיינע יוגנטלעכע כּוחות. די מויער צווישן „מענטש“ און „איד“ איז פֿון זיך אַליין אײנגעבראַכן געוואָרן און דאָס האַרץ האָט געמאַנט „אידישקייט“ און „מענטשעכקייט“ אין אײנעם, אין אײן פּלי. דער דור איז צוגעגרייט געוואָרן צו נעמען דעם פֿאַלקס־גורל אין זיינע אײגענע הענט. און נאָך מער, ער האָט געוואַגט צו נעמען אויף זיינע פּלייצעס דעם באַשייד פֿון זיין פֿאַלק'ס גרויסן חלום, זיין דערלייזונג און פֿולשטענדיקע תקומה אין זיין אײגן לאַנד. און דערווייז, ווייל דאָס מזרח־אידנטום האָט אַזוי געאַרבעט און זיך געגרייט מיט זיין ספּעציפֿישער התלהבות פֿאַרן גרויסן טאַג — זיינען אַנ־געקומען די „געשעענישן“. פֿון די צען מאָס פּורעניות, וואָס זיינען אַרונ־טער אויף דער וועלט, האָט דאָס מזרח־אידנטום, מיט די דאָזיקע געשע־ענישן צוגענומען נײַן, רויב און פֿאַרוויסטונג, טויט און אונטערראַנג, פעסט און הונגער. נאָך דעם אַליץ וואָס ס'איז אויף אונז געקומען, ליגט דאָס מזרח־אידנטום צעבראַכן און צעשטאַכן, פֿאַרוואונדעט, און גייט אָפּ מיט בלוט. טויזנטער און צענדליקער טויזנטער אידן זיינען אַרויסגעריסן גע־

וועגן חכמת-ישראל

וואָרן מיט די וואַרצלען און וואַנדערן אַרום איבער דער וועלט צו געפֿינען אַ צייטווייליקע סטאַנציע. פֿיל פֿון זיי, און צווישן זיי מאַנכע פֿון די העבֿ-רעאישע קולטור-טרעגער פֿון מזרח-איראָפּע האָבן אויפֿן וועג זיך אָנגע-טראָפֿן מיט בערלין, אָט יענע בערלין, וואו ס'איז געבוירן געוואָרן די „השכלה“ און די „חכמת-ישראל“ אין זייער מערבֿ-איראָפּיאישן סטיל. זיי זיינען געקומען ווי גלות-אַפּריכטער, פֿאַרמאָטערטע און צעבראַכענע; אָבער אפֿילו אין זייער גלות האָט די אידישע שכינה זיי באַגלייט, און וואו זיי זאָלן זיך ניט אַהין טאָן — האָבן זיי פֿאַר זיך אַן איינציקן ציל: צום מזרח! אין אַ גרויסער און אַנטשיידענדיקער שעה פֿאַר אידן האָבן זיך צו-נויפֿגעטראָפֿן אין איין אכסניה „קרובים“ וואָס זיינען זיך ניט-וויילנדיק פֿאַר-נאַנדערגעגאַנגען. קען זיך דאָס לייגן אויפֿן געדאַנק, אָז זייער באַגעגעניש וועט זיין אומזיסט און אומנישט?

ס'האַרץ זאָגט מיר, אַז אַזוינס וועט ניט פֿאַרקומען. איך בין זיכער, אָז די שטאַרקע האַנט וואָס האָט מיט פֿערציק יאָר צוריק אָנגענומען אונזערע מזרח-איראָפּיאישע ברידער פֿאַר די האָר און זיי אויפֿגעטרייסלט, וועט אויך געפֿינען אונזערע מערבֿדיקע ברידער און זי וועט ווידער דערנענטערן די אָפּגעפֿרעמדטע קרובים. ווען ברידער זיצן צוזאַמען, אפֿילו צייטווייליק, איז אוממעגלעך אָן אַ דערנענטערונג און אָן קעגנזייטיקער השפּעה, זיי האָבן אַ סך וואָס צו זאָגן און וואָס צו פֿערנען אייער ביים אַנדערן, און אויב מ'וויל זאָגן, קען מען שוין ביי זיי געפֿינען סימנים פֿון איינפֿלוס אין פֿיל געביטן.

און דעריבער, ווען ס'האַט צו מיר דערגרייכט אייער אויפֿרוף וועגן דער זאַמל־שריפֿט, וואָס דאַרף דערשיינען אונטער אייער רעדאַקציע, באַ-טראַכט איך אים פֿאַר אַ קלאָרן סימן פֿון דער דאָזיקער השפּעה. און ניט בלויז דערפֿאַר, וואָס אין די פֿיל-צאָליקע פֿאַראַגראַפֿן פֿון אויפֿרוף — אפֿשר צום ערשטן מאָל אין דער חכמת-ישראל פֿון מערבֿדיקן סטיל — איז אָפּגעגעבן פֿלאַץ אויך פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון דעם קעגנוואַרט פֿון אַ פֿאַלק וואָס פֿעכט און שאַפֿט. די בלויזע אויסברייטערונג פֿון די גרעניצן זאָגט שוין גענוג עדות אויף דער נייער ריכטונג; נאָר, דער עיקר, די העבֿ-רעאישע שפּראַך פֿון זאַמל־שריפֿט און די אַלגעמיינע טענדענץ פֿון די רע-דאַקטאָרן, אָט די וואָס ווערט אויסגעדריקט אין ווייניק ווערטער, אָבער פֿאַר-פֿליכטן זיך אויף אַ סך, אין זייער קליינער הקדמה ביים סאַמע אָנהייב. איצט, האָב איך זיך געטראַכט, איז פֿאַראַן אַ האַפֿענונג, אָז די „חכמת-ישראל“ וועט ווערן טאַקע אַ חכמת-ישראל אָן „געזונט־פֿיסלעך“. ווען זי

וועט זיך באהעפֿטן דורך דער שפראך צום קוואַל פֿון דער לעבעדיקער שאַפֿונג פֿון גאַנצן פֿאַלק — וועט זי אויך ווערן אַן אבר מן החי. אַ ניי האַרץ און אַ נייער גייסט וועלן אין איר אַרײַן, און זי וועט ווידער דער־שפירן דעם האַרצ־קלאַפֿ פֿון פֿאַלק און אַלע זײַנע ווייטיקן און אַספיראַ־ציעס, די אַפֿענע און די פֿאַרהוילענע. דעמאָלט וועט זי ווידער באַ־קומען אַ געזונטן חוש און אַ פֿײַנעם געשמאַק און זי וועט וויסן אַפצושיידן צווישן עיקר און טפֿל, צווישן שטויב פֿון ספֿרים און צווישן געזונטע שאַ־פֿונגען. ס'איז ניט קיין אומגליק, אויב איר וועט אין אָנהייב ניט געפֿינען גענוג שרייבער און העלפֿער. אייער וועג איז דער ריכטיקער און ביי אייך אין די הענט ליגט דער שליסל צום האַרצן פֿון פֿאַלק — זײַן לשון. אַלץ דאָס איבעריקע וועט שוין קומען ממילא, אויב ניט באַד — איז שפעטער. „ווייל דער וואָס איז באַהאַפֿטן מיטן גאַנצן לעבן — האָט נאָך האַפֿענונג.“ און ווען דאָס אידישע וויסן וועט זיך באַהעפֿטן מיטן אידישן לעבן, קען זי זײַן זיכער, אַז ניט נאָר וועט זי אַליין אויפֿלעבן, נאָר זי וועט געבן לעבן אירע אייגנטימער און צו אַלע, וואָס באַשיצן זיך אין איר שאַטן.

און מיט דעם דאָזיקן בטחון שיק איך אייך מיין ברכה: טוט און זײַט מצליח.

כ"ט אייר, תרפ"ג, בערלין.

צו דער דערעפֿענונג פֿון דער העברעאישער אוניווערסיטעט

(אָ רעדע צו דער דערעפֿענונג, געהאַלטן אין יאָר תרפ"ה)

די קדושה און געהויבנקייט פֿון דעם מאַמענט גיבן זייער באַפֿעל, אים
ניט צו פֿאַרשוועכן און אים ניט שאַדן טאַן מיט דער קלענסטער גוומא און
מינדסטער איבערטרײַבונג. אין די אויערן פֿון אַלע פֿאַרזאַמלטע דאָ, וועלן
מיר דערפֿאַר זאָגן אויפֿן הויכן קול און מיט אַן ערלעך האַרץ, אַז דאָס הויז
וואָס האָט זיך מיט אַ שעה צוריק געעפֿנט אויפֿן הרה־צופֿים דורך אונזער
געהויבענעם גאַסט, לאָרד באַלפֿור, איז דערווייל ניט מער ווי אַ אינסטיטוציע,
וואָס זיינע מאָנאַטן זיינען געציילט, פּמעט ניט מער ווי אַ נאָמען. דערווייל
איז עס ניט מער ווי אַ פֿלי, וואָס דאַרף אַנגעפֿילט ווערן מיט אינהאַלט און
זיין צוקונפֿט ליגט פֿאַרוויקלט אין אים גופּא און ס'הענגט אָן אין זיין מזל
— און דאָך בין איך בטוה, אַז די טויזנטער אידן וואָס זיינען דאָ פֿאַר-
זאַמלט און צענדליקער טויזנטער אידן איבער דער גאַנצער וועלט — זייער
האַרץ וואָס ציטערט אַצינד פֿאַר פֿרייד וועט זיי זאָגן, אַז די פֿייערונג וואָס
ווערט דאָ געפֿייערט אויפֿן דאָזיקן פּלאַץ, איז ניט סתּם עפעס וואָס עמיץ,
ווער ס'זאָל ניט זיין, האָט אויסגעטראַכט פֿון האַרצן, נאָר אַ גרויסער היילי-
קער טאָג פֿאַר אונזער גאָט און אונזער פֿאַלק. איך בין זיכער, אַז די אויגן
פֿון צענדליקער טויזנטער אידן, וואָס זיינען אויפֿגעהויבן פֿון אַלע ברעגן פֿון
גור־ה צום דאָזיקן באַרג, לייכטן אַצינד מיט שטראַלן פֿון האַפֿענונג און
נחמה און זייער האַרץ און לייב זינגען די ברכה פֿון דאַנק צום לעבעדיקן
גאָט, די ברכה פֿון שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה, זיי אַלע ווייסן און
שפּירן, אַז אין דעם מאַמענט האָט ישׂראַל אַנגעצונדן דאָס ערשטע ליכטל
צו דער באַניאונג פֿון זיין גייסטיקן לעבן אויפֿן הרה־צופֿים. היינט וועט
קומען די בשורה צו אַלע אידן, וואו נאָר זיי זיינען צעשפּרייט, אַז דאָס
ערשטע פֿלעקל, וואָס איז אַריינגעשלאַגן געוואָרן פֿאַרן בנין פֿון ירושלים של
מעלה, איז אַריינגעשלאָגן און וועט זיך פֿון זיין פּלאַץ ניט רירן. זאָל מען
זאָגן וואָס מ'ווייל: די דאָזיקע משונהדיקע אומה, וואָס איר נאָמען איז
ישׂראַל, על אפּם ועל חמתם פֿון אַלע געשעענישן וואָס קומען אויף איר פֿון
טאָג צו טאָג און פֿון שעה צו שעה דורכן משך פֿון צוויי טויזנט יאָר, זי

אויסצורייסן פֿון דער וועלט מיט די וואַרצלען — די דאָזיקע אומה, זאָג איך, האָט פֿאַרשקלאַפֿט איר גוף און נשמה צו דער מלכות פֿון גייסט, ביז אין אייביקייט. דאָ, אין מלכות פֿון גייסט, דערשפּירט זי זיך אַליין ווי אַן איינגעוואַקסענער בירגער און אין דער דאָזיקער אייביקער ערד האָט זי אַריינגעשטעקט אירע פֿיס מיט איר גאַנצן כּוח — און וועט זיך פֿון פּלאַץ ניט רירן. אַלע מ״ט טויערן פֿון טומאה פֿון פֿאַרשאַלטענעם גלות האָבן זי ניט אַרונטערגעפֿירט פֿון דער דעה און אַלע מ״ט טויערן פֿון יסורים פֿון מיאוסער אַרמיקייט האָבן ניט געענדערט איר עלעמענטאַרן כאַראַקטער. שענקענדיק דורך צוואַנג איר חיי־שעה צוליב איר אייביקן לעבן, האָט זי זיך אויסגעלערנט אין די טעג פֿון איר פיין און ליידן צו אונטערדריקן די נויטן פֿון גוף צוליב די נויטן פֿון דער נשמה, מכּניע זיין די פֿאַדערונגען פֿון חומר פֿאַר די גייסטיקע תּביעות פֿון גייסט. אין די גרענעצן פֿון דער דאָזיקער קיניגרייך האָט דאָס אידישע פֿאָלק געשאַפֿן זיינע קיניגים און זיינע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן אים דערהאַלטן אין עלנט דורך אַ משך פֿון צוויי טויזנט יאָריקן וואַנדער און האָבן אָפּגעהיט זיין איי־נערלעכע פֿרייהייט אין זיין אויסערלעכער אַרבעט. און זיי האָבן אים גע־בראַכט צום לעבן און דערפֿירט צו דעם היינטיקן יום־טובּ, דעם יום־טובּ פֿון דער דערפֿענונג פֿון אוניווערסיטעט אויפֿן ה־ה־צופֿים. די נאַציאָנאַלע שולע און אַלע אירע אָספעקטן: דער חדר, די ישיבה, דאָס בית־מדרש — דאָס זיינען געווען אונזערע מעכטיקסטע פֿעסטונגען אין דער לאַנגער און שווערער מלחמה פֿאַר אונזער קיום, און פֿאַרן רעכט פֿון אונזער קיום אויף דער וועלט, ווי אַן אָפּגעזונדערט און פֿאַראייניקט פֿאָלק צווישן אַנדערע פֿעלקער. אין שטורעמדיקע צאָרנדיקע צייטן זיינען מיר אַנטרונגען געוואָרן צווישן די ווענט פֿון די דאָזיקע פֿעסטונגען און דאָרט זיינען מיר געזעסן און געשאַרפֿט דאָס איינציקע געווער וואָס איז אונז נאָך איבערגעבליבן אין די הענט, דעם אידישן מוח, עס זאָל ניט אָנהייבן ראַסטן. אַט דער תּלמודי־שער חכם, וואָס ווען ער איז געקומען צום פּסוק וואו ס'שטייט געשריבן: „און אויך דאָס, וואָס זיי זיינען געווען אין לאַנד פֿון זייערע פֿיינט האָב איך זיי ניט פֿאַרמיאוסט און זיי ניט פֿאַראומוירדיקט“ — האָט זיך אויסגע־דריקט מיט ביטערניש: „זיי ניט פֿאַרמיאוסט און ניט פֿאַראומוירדיקט — וואָס איז דען דעם פֿאָלק ישראל פֿאַרבליבן אין גלות, וואָס איז ניט פֿאַר־מיאוסט און ניט פֿאַראומוירדיקט געוואָרן? זיינען דאָך אַלע גוטע מתנות, וואָס זיי האָבן געקראָגן — צוגענומען געוואָרן — וואָס איז ביי זיי יאָ גע־בליבן? די ספֿר־תּורה, וואָס ווען זי וואַלט זיך ביי זיי ניט דערהאַלטן,

צו דער דערעפֿענונג פֿון דער העברעאישער אוניווערסיטעט

וואָלטן זיי זיך מיט גאַרניט ניט אונטערשיידט פֿון די אומות־העולם".
דער באַגריף "תורה" האָט זיך דערהויבן אין די אויגן פֿון פֿאַלק צו
אַ הויכקייט וואָס האָט צו זיך קיין גלייכן ניט. אין דער פֿאַלקס־פֿאַנטאַזיע
האָט זיך די תורה כמעט פֿאַרוואַנדלט אין אַ צווייטער עקזיסטענץ, אַן אַב־
סטראַקטע און העכערע עקזיסטענץ, וואָס איז געשטאַנען ביי דער זייט און
אפֿילו פֿאַרנומען דעם פֿאַץ פֿון דער ווירקלעכער עקזיסטענץ. די תורה איז
אַריינגעזעצט געוואָרן אין סאַמע צענטער פֿון די שטרעבונגען און אַספּיראַצ־
ציעס, די פֿאַרדעקטע און די אַנטפלעקטע, פֿון דעם פֿאַלק אין גלות. דאָס
ווערט "ישראל ואורייתא חד", ס'הייסט, ישראל און די תורה זיינען איינס,
איז ניט געווען בלויז אַ ווערטל; אַ מענטש פֿון אַ פֿרעמדן פֿאַלק, וועט דאָס
כמעט ניט קענען פֿאַרשטיין און משיג זיין, ווייל אפֿילו דער באַגריף אַליין
פֿון "תורה", אין זיין פֿורן אינהאַלט און נאַציאָנאַלן באַדייט, לאַזט זיך ניט
געהערק איבערזעצן. די תורה לויט איר דאָזיקן באַדייט איז ניט בלויז אַ
געזעצגעבונג און אַ אמונה, ניט בלויז עטיק און מצוות און חכמה און אפֿילו
ניט דער סך־הכל פֿון זיי אַלע צוזאַמען — נאָר אַ העכערער באַגריף, אַן אַ
שיעור און אַן אַן ערך איבער זיי אַלע, אַ מיסטעריעזער באַגריף, וואָס שעפט
זיינע כוחות כמעט פֿון די תהומען און פֿון די הויכן פֿון דער קאָסמישער
השגה. די תורה איז דאָס ווערקצייג פֿון בורא עולם, דורך איר האָט ער
באַשאַפֿן די וועלט און צוליב איר איז די וועלט באַשאַפֿן געוואָרן. די תורה
איז געווען פֿריער פֿון דער וועלט, זי איז די הויכע אידיע און די לעבעדיקע
נשמה פֿון דער וועלט. אַן איר האָט די וועלט קיין קיום ניט און האָט ניט
דעם זכות פֿון קיום. "לערנען תורה איז גרעסער פֿון בנין בית־המקדש",
"תורה איז גרעסער פֿון כהונה און מלכות", אַ באַפֿרייטער איז בלויז יענער
וואָס "פֿאַרנעמט זיך מיט תורה", "די תורה מאַכט גרויס און דערהויבט דעם
מענטשן איבער אַלע מעשים", אפֿילו "אַ געצנדינער, וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט
דער תורה איז גלייך צום כוהן גדול", און אַ "ממזר אַ תלמיד־חכם קומט
פֿריער, ווי אַ כוהן־גדול אַן עס־הארץ".

אויף די דאָזיקע אידיען און באַגריפֿן האָט זיך דאָס אידישע פֿאַלק
מיט זיינע יונגע און אַלטע, דערצויגן כמעט דורך אַ משך פֿון זיבעציק
דורות. אין איינקלאַנג מיט זיי האָט עס געבויט זיינע צייטוויידיקע לעבנס־
בנינים אין גלות, צוליב זיי האָט עס זיך געלאָזט הרגענען און אין זייער
זכות האָט עס זיך דערהאַלטן. די נאַציאָנאַלע העברעאישע שולע איז גע־
גרינדעט געוואָרן נאָענט צו דער צייט פֿון חורבן און האָט אַנגעהאַלטן ביז
היינטיקן טאָג. פֿון אַזאַ פֿאַנגאַניקע דערציאונג איז אונז צוגעקומען אַ מין

זעקסטער חוש צו אַלע אָנגעלעגנהייטן פֿון גייסטיקע נויטן, אַ זייער דינער און איידעלער חוש, וואָס איז שותפותדיק כּמעט צו אַלע מענטשן פֿון פֿאַרן ניטאָ קיין איד אויף דער וועלט, וואָס די גרויזאַמע גזירה, אַז אידן זאָלן ניט לערנען תּורה זאָל אים ניט אויפֿציטערן ביזן סאַמע געביין. אפֿילו דער אַרימסטער און מינדסטער איד האָט זיך מוסר־נפֿש געווען, אַז זיינע קינדער זאָלן לערנען און אָפּגעבן דערפֿאַר גאַנץ אָפֿט אַ העלפֿט פֿון זיין פרנסה און מער. איידער דער אידישער מענטש האָט געבעטן אויף פרנסה האָט ער טאָג אין טאָג געבעטן ביי גאָט „און דו זאָלסט אונז באַגנעדיקן פֿון דיר מיט וויסן, פֿאַרשטאַנד און קלוגשאַפֿט“. און אונזערע פּשרע מאַמעס, ווען זיי האָבן געשעפּטשעט צו גאָט ביים פֿיכט־בענטשן — וואָס איז געווען זייער ערשטע תּפֿלה אין דאָזיקן הייליקן מאַמענט? „זאָל זיין דיין ווילן, אַז מיין קינד'ס אויגן זאָלן אין דער תּורה לייכטן“. און אידן בין זיכער, אַז ווען גאָט וואָרט זיך אַנטפֿעקט צו איינער פֿון די דאָזיקע מאַמעס אין חלום, ווי אַזאַ זאָך האָט שוין איין מאָל געטראָפֿן מיט שלמה המלך, און וואָלט געפֿרעגט זי מיטן לשון פֿון פּסוק: „בעט, וואָס זאָל איד דיר געבן?“ — וואָרט אַזאַ מאַמע אויך געענטפֿערט ווי שלמה אין זיין צייט: איד בעט ניט פֿאַר זיך, ניט קיין רייכקייט און ניט קיין כּבוד, נאָר, רבּונו שֵׁ עולם, זאָר זיין דיין ווילן, זאָלסט געבן מיין קינד אַ האַרץ צו פֿאַרשטיין תּורה און חכמה און וויסן, וואָס איז גוט און וואָס איז שֵׁעכט.

רבּותי, איר ווייסט אַלע, וואָס ס'איז געוואָרן מיט אונזערע אַלטע נאָ-ציאַנאַלע פֿעסטונגען פֿון גייסט אין דער לעצטער תקּוּפה און ניט דאָ איז דאָס פֿלאַץ און די צייט פֿון דעם צו ריידן. מיט זייער גאַנצן אינערלעכן כּוח און טראַץ דער גרויסער ענערגיע, וואָס דאָס פֿאַלק האָט פֿאַרשווענדט אויף זייער בנין און אָפהיטונג, זיינען זיי אין טאָג פֿון צאָרן ניט איינגעשטאַנען און האָבן קיין תקּומה ניט געהאַט. דורך דער גזירה פֿון היסטאָריע זיינען זיי צעטרייסלט און איינגעפֿאַלן געוואָרן ביזן גרונט און אונזער פֿאַרק שטייט אויסגעליידיקט איבער זיינע חורבות. דאָס איז די קללה פֿון גלות, וואָס ס'איז ניטאָ אין אים קיין מז־ברכה און עס קען ניט זיין קיין מזל־ברכה פֿאַר אונזער אַרבעט. אויף יעדן פֿלאַץ און אין יעדער צייט האָבן מיר גע-זיט אַ סך און אפֿילו ווייניק ניט געשניטן. געוויינטלעכע און אומגעוויינטלעכע ווינטן, אַז זיי גייען דורך, שלאָגן זיך אָן צוערשט אָן די גייסטיקע אַרבעטן פֿון גאַנצע דורות, זיי לאָזן ניט איבער קיין צווייג און קיין וואַרצל. אַלע נסיונות און ביטערע שווערע יסורים פֿון האַרצ־ווייטיק און אָפּגע-נאַרטע האַפֿענונגען, דורך אַלע קובלען שמוציק וואָסער מיט וועלכע מ'האַט

צו דער דערעפענונג פֿון דער העברעאישער אוניווערסיטעט

אונז ניט איין מאָל אָפגעגאַסן דעם פנים, איז אונז ביסלעכווייז קלאָר גע-
וואָרן, אַז אַן אַ ממשותדיק היימלאַנד, אַן אַ נאַציאָנאַלן רשות־היחיד, וואָס
זאָל זיין אין גאַנצן אונזערס — איז אונזער לעבן קיין לעבן ניט, ניט פֿיזיש,
ניט גייסטיק. אַן אַרץ־ישׂראַל — אַן אַ אידיש לאַנד איז ניטאָ קיין האַפֿע-
נונג פֿאַר אַ אידישער תקומה. אונזער עצם באַגריף פֿון מאַטעריעלער און
גייסטיקער עקזיסטענץ פֿון אונזער פֿאַלק האָט זיך אונטערדעסן דורך און
דורך געענדערט. מיר האַלטן ניט מער פֿון מאַכן אַ חלוקה און צעשיידונג
צווישן חומר און גייסט, ווי מיר מאַכן ניט קיין חלוקה צווישן איד און
מענטש. מיר פסקענען איצט די הלכה, ניט ווי בית־שמאי, אַז דער הימל
איז באַשאַפֿן געוואָרן צוערשט, און ניט ווי בית־הלל, אַז די ערד איז באַ-
שאַפֿן געוואָרן צוערשט, — נאָר ווי די חכמים, אַז ביידע זיינען באַשאַפֿן גע-
וואָרן צוזאַמען און דורך איין זאָג און איינס אַן אַנדערן האָט קיין עקזיס-
טענץ און קיין קיום ניט. אין פֿאַלקס פֿאַרשטענדעניש האָט היינט דער
באַגריף „קולטור“, אין זיין אומפֿאַסנדיקן מענטשלעכן באַדייט פֿאַרנומען
דעם פֿלאַץ פֿון דעם טעאָלאָגישן באַגריף „תורה“. מיר זיינען געקומען צו
דער פֿאַרשטענדעניש, אַז איטלעכס פֿאַלק וואָס וויל אַן עקזיסטענץ, וואָס
איז פֿריי פֿון חרפה און בושה, איז מחוייב צו שאַפֿן זיין קולטור; ניט בלויז
זיך באַנוצן מיט איר, נאָר טאַקע זי צו באַשאַפֿן, מיט די אייגענע הענט,
מיט זיינע פֿלים, מיט זיין מאַטעריאַל און מיט זיין אייגענעם שטעמפל.
אונזער פֿאַלק איבער דער דיאַספּאָראַ — ווער קען לייקענען, אַז עס שאַפֿט
זייער פֿיל קולטור? איך ווייס ניט, צי ס'איז פֿאַראַן אויף דער וועלט אַ
פֿלאַץ וואו קולטור ווערט געשאַפֿן, וואו אידן זאָלן זיך אין דעם ניט באַ-
טייליקן. אָבער דערפֿאַר, וואָס דאָס אידישע שאַפֿן אין גלות ווערט פֿאַר-
שלונגען כמעט אַלע מאָל צווישן אַנדערע — ווערט עס באַהאַלטן פֿון אויג
און ווערט קיין מאָל ניט פֿאַרצייכנט אין דער בוכהאַלטעריע צו זיין קרעדיט.
אונזער קולטור־חשבון אין דער וועלט איז דעריבער אַ חשבון פֿון גאַצע
חוב, אַ דעביט אַן קרעדיט. דאָס אידישע פֿאַלק אין גלות געפֿינט זיך
דעריבער אין אַ צושטאַנד פֿון אַ ווייטיקלעכן טעות: זייענדיק אין דער
אמתן און לויט אַלע סימנים קולטורעל אַ פֿראַלעטאַריש פֿאַלק, ס'הייסט,
וואָס שאַפֿט מיט פֿרעמדע אינסטרומענטן און מאַטעריאַל פֿאַר פֿרעמדע,
אַנטפלעקט ער זיך דאָך צו אַנדערע, און אַמאָל אַפֿילו צו זיך אַליין אין
דעם געשטאַלט פֿון אַ קולטור־פֿאַראַזיט, וואָס האָט ניט קיין אייגנס. אַ פֿאַלק
וואָס שאַנעוועט זיין כבוד וועט קיינמאָל קיין שלום ניט מאַכן מיט אַזאַ
צושטאַנד. אַזאַ פֿאַלק וועט אין איינעם אַ טאָג זיך אויפֿהייבן און זאָגן צו זיך:

גענוג! בעסער אין מעסטל, א זיכערס, אין גאנצן מיינס, איידער ניין מאָס ניט זיכערס, וואו ס'איז אַ ספֿק צי ס'איז מיינס, צי ניט. בעסער אַ שטיקל טרוקן ברויט אין מיין אייגן הויז און אויף מיין טיש, איידער די בעסטע פּאַטראָועס אויפֿן פֿרעמדן טיש. בעסער איין קליינע אוניווערסיטעט, דערפֿאַר אין גאַנצן מיינע, געמאַכט דורך מיינע אייגענע הענט, פֿון גרונטשטיין ביז אויבן, פֿון טויזנטער טעמפלען פֿון וויסנשאַפֿט, וואָס איך עס פֿון זייערע פירות און מיין חלק אין זייער אויפֿבוי איז ניט קענטיק. זאָל מיין שטיקל ברויט זיין ווייניק און ביטער ווי אַן איילבירט, אָבער דערפֿאַר זאָל איך כאַטש איין מאָל דערשפירן דעם זיסן וואונדערלעכן טעם פֿון דער מתנה, וואָס קומט פֿון די אייגענע הענט.

דורך דעם דאָזיקן געפֿיל האָבן מיר זיך געראַטעוועט אין דאָזיקן פֿאַנד. מיר זיינען דאָ ניט געקומען זוכן קיין רייכקייט, קיין הערשאַפֿט, קיין גדולה. דאָס דאָזיקע קליינע אַרעמע פֿאַנד — ווי קומען די אַלע זאַכן צו אים? מיר ווילן ניט מערער, ווי דאָ צו געפֿינען אַ שטיקל רשות-היחיד פֿאַר אונזער אַרבעט און אונזער גייסט. גרויסע זאַכן האָבן מיר דאָ דערווייל נישט אויפֿ-געטאָן, מיר האָבן נאָך ניט באַוווּן אַפּצואוואַשן אונזערע פֿיס פֿון שטויב פֿון די פֿילע וועגן פֿון וואַנדער און מיר האָבן נאָך ניט אומגעביטן אונזערע אַרבעט געפֿאַטעטע בגדים. בלייבֿן וועלן נאָך פֿאַרגיין אַ סך יאָרן, יאָרן פֿון מי און יסורים, איידער מיר וועלן אויסהיילן דאָס דאָזיקע וויסטע פֿאַנד פֿון די קרעץ פֿון אירע פֿעלזן און דעם פעסט פֿון אירע זומפֿן. דערווייל איז פֿאַראַן ברויז אַ קליינע התחלה פֿון בויען, אָבער אפֿילו אין דער דאָ-זיקער ערשטער שעה, שפירט זיך שוין דער דראַנג אויפֿצושטעלן אַ הויז מיט אַ דאָך איבערן קאַפּ פֿאַר דער גייסטיקער אַרבעט פֿונם פֿאַלק. אַזוי איז שוין די אַלטע טבע פֿון דער דאָזיקער אומה: זי קען ניט אויסקומען דריי טעג נאָכאַנאַנד אַן תורה. אויך אין דער דאָזיקער ערשטער שעה האָבן מיר גייסטיקע נויטיקייטן, וואָס מ'קען זיי ניט אַפּשטופֿן און מיר קענען זיך אַן זיי ניט באַגיין. אַחוץ דעם, האָבן מיר גרויסע שווערע דאגות אין באַצוג צום קולטורעלן גורל פֿון אונזער פֿאַלק, וואָס איז צעזיט און צע-שפרייט איבער דער גאַנצער וועלט. פֿעלקערפֿעד פֿון נעכטן-אייגענעכטן מיינען אין זייער נאַרישקייט, אַז מען קען דעם גייסטיקן דורשט אַפּטויטן, דורך אַ נומערוס קלאַוווס, פֿאַר אַן אַלט פֿאַלק, וואָס פֿיר טויזנט יאָר פֿון תורה שטייען הינטער אים. מיר דאַרפֿן זיך דערפֿאַר צוויילן און אַנציינדן דאָ. אין פֿאַנד פֿון אונזערע אבות און געבוירן-פֿלאַץ פֿון אונזער גייסט, דאָס ערשטע ליכט פֿון תורה און וויסנשאַפֿט און פֿאַר אַלע גייסטיקע אַרבעטן ביי

צו דער דערע פֿענונג פֿון דער העברעאישער אוניווערסיטעט

אידן, איידער ס'ווערט אין די פֿרעמדע פֿענדער פֿאַרפֿאַשן דאָס לעצטע ליכט. און דאָס ווילן מיר טאָן אינם הויז, וואָס זיינע טויערן האָבן זיך היינט געפֿענט אויפֿן הר־הצופֿים.

רבותי, פֿאַראַן אָן אַלטע לעגענדע ביי אידן, אָז אין די צייטן פֿון גאולה וועלן די שולן און בתי־מדרשים פֿון גלות זיך אָפֿרייסן פֿון זייער געשטעל און צוואַמען מיט זייער באַדן זיך אַריבערטראַגן קיין ארץ־ישראל. דער בית־מדרש פֿאַר תורה און חכמה, וואָס איז אויפֿגעשטעלט געוואָרן אויפֿן הר־הצופֿים, וועט זיין אַ סך אַנדערש הן אין מאַטעריאַל פֿון בנין, הן אין זיין אינהאַלט און געשטאַלט פֿון די אַלטע בתי־מדרשים. אָבער, רבותי, אין די בערג חורבות פֿון יענע הייליקע הייזער, זיינען נאָך פֿאַראַן אַ סך גאַנצע שטיינער, מירמלשטיינער, וואָס קענען דינען פֿאַר ווינקלשטיינער און גרונטשטיינער פֿאַר אונזער נייעם בנין. זאָלן די בויער די דאָזיקע שטיינער ניט פֿאַרמיאוסן. אין דער דאָזיקער הייליקער שעה וואַלט איך מתפלל זיין איין קורצע תפילה: זאָלן די דאָזיקע שטיינער ניט פֿאַרגעסן ווערן! אָז מיר זאָלן וויסן אויפֿצוהויבן די חכמה און די וויסנשאַפֿט, וואָס ווערן אַרויסגיין פֿון דעם הויז צו יענער מאַראַאישער הויך, וואָס אונזער פֿאַלק האָט דערהויבן זיין תורה. מיר וואַלטן ניט ווערט זיין דעם היינטיקן יום־טוב, ווען מיר וואַלטן זיך באַנוגענען מיט אַ שלעכטער ביליקער נאָכ־אַמונג צו דער אַרבעט פֿון אַנדערע פֿעלקער. מיר ווייסן, אָז די אמתע חכמה איז יענע, וואָס לערנט פֿון יעדן מענטשן. די פֿענצטער פֿון דאָזיקן הויז און זיינע טויערן זאָלן דערפֿאַר תמיד זיין אָפֿן צו אַלע פֿיר זייטן פֿון הימל, אַריינצוברענגען אין אים דאָס בעסטע און דערהויבנסטע פֿון דעם מענטשנ'ס שאַפֿנדיקן גייסט פֿון אַדע צייטן און פֿון אַלע פֿענדער. אָבער מיר זיינען אויך ניט קיין נעכטיקע אין קיניגרייך פֿון גייסט און ווען מיר פֿערנען זיך פֿון אַנדערע האָבן מיר אויך עפעס וואָס אַנדערע צו באַלערן. און איך בין זיכער, עס וועט קומען אַ טאָג און יענע מאַראַאישע עיקרים וואָס זיינען אַריינגעלייגט געוואָרן אין יסוד פֿון אונזערע הייזער פֿון תורה, ווי למשל יענע, וואָס ווערן אויסגערעכנט אין דער קורצער וואונדערלעכער ברייטא פֿון פרק "קנין תורה" — וועט ווערן די נחלה פֿון דער גאַנצער מענטשהייט.

רבותי, טויזנטער פֿון אונזערע יונגע זין, וואָס האָבן זיך צוגעהערט צום קול פֿון זייער האַרצן שטראַמען פֿון אַדע ברעגן פֿון דער ווערט צום דאָזיקן פֿאַנד, עס אויסצולייזן פֿון זיין וויסטקייט און חורבן. זיי זיינען גרייט אַויסצוגיסן זייער האַרץ און זעל און אַריינצוגיסן זייער גאַנצע יוגנט־קראַפֿט

אין שוים פֿון דער דאָזיקער טרוקענער ערד, כדי זי אויפֿצולעבן, זיי אַקערן די פֿעלזן, טריקענען די זומפֿן און פֿלאַסטערן וועגן מיט פֿרייד און געזאַנג. די דאָזיקע יוגנט ווייסט, ווי אויפֿצוהויבן די גראַבע שווערע אַרבעט, די אַרבעט פֿון גוף, צו אַ מדרגה פֿון העכסטער קדושה, צו אַ רעליגיעזער מדרגה. דאָס דאָזיקע הייליקע פֿייער דאַרפֿן מיר אויך אָנצינדן צווישן די ווענט פֿון הויז, וואָס האָט זיך נאָר וואָס געעפֿנט אויפֿן הר־הצופֿים. זאָלן די בויען מיט פֿייער די ירושלים שׁ מטה און די — די ירושלים של מעלה: און פֿון די און פֿון יענע זאָץ אויפֿגעבויט און אויפֿגעריכט ווערן דאָס הויז פֿון אונזער לעבן — „ווייַ דו, גאַט, האָסט אין פֿייער זי אָנגעצונדן און מיט פֿייער וועסטו זי אויפֿבויען“.

און צום סוף — געציילטע ווערטער צום געהויבענעם פֿאַרטערטער פֿון גרויסן ענגלישן פֿאַלק, צום לאַרד באַלפֿור:

„ווער פֿאַראַכט דעם טאַג פֿון קליינע אָנהייבן?“ — און נאָכמער דאַרף מען זיין פֿאַרזיכטיק ניט צו פֿאַראַכטן קלייניקייטן אין אונזער קליינעם לאַנד. דאָס דאָזיקע לאַנד האָט אַ ספעציעלע אייגנשאַפֿט: צו פֿאַרוואַנדלען מיט דער צייט זיינע קלייניקייטן אין גרויסע זאַכן. מיט אומגעפֿער פֿיר טויזנט יאָר צוריק האָבן זיך אין דאָזיקן לאַנד צונויפֿגעקליבן פֿון אור־כּשדים, פֿון ארם, פֿון מצרים און פֿון מדבר־ערב גרופּעס פֿאַסטוכער־וואַנ־דערער, צעטיילט אין שבטים — וואָס פֿון זיי איז צום סוף אויפֿגעבויט געוואָרן, נאָך אַ סך גלגולים, פֿון אויבנ־אויף ניט פֿון גרויסער חשיבות — אַ קריין אַרעם פֿאַלק אפֿילו אין זיין צייט, דאָס פֿאַלק ישראל. ווינציק און שַעכט זיינען געווען די טעג פֿון דעם דאָזיקן פֿאַלק אויף זיין לאַנד, „אַ פֿאַלק וואָס רוט באַזונדער און רעכנט זיך ניט צווישן די פֿעלקער“.

אַבער דאָס פֿאַלק האָט אַרויסגעשטעלט פֿון זיך מענטשן — די מערסטע פֿון זיי ניט פֿון הויכן אַפּשטאַם, פֿאַסטוכער פֿון שאַף און רינדער, ערדאַקערער און ציכטער פֿון ווילדע פֿייגן, ווי די אַנדערע פֿון זייערע ברידער — וואָס האָבן געטראָגן גאָטס שטורעם אין זייער האַרצן און זיינע דונערן און בליצן אין זייערע מיינער. אַט די מענטשן, ווען זיי האָבן גערעדט פֿון פֿאַלק און מענטש און ווען זיי האָבן אויפֿגעהויבן זייער וואָרט וועגן די געשעענישן פֿון זייער דור און וועגן די נויטן פֿון דעם מאַמענט, אייגנטֿעך, קליינע זאַכן — האָבן געוואַגט זיך ווענדן צו דער אייביקייט, צו דעם הימל און צו דער ערד, און זיי האָבן עס צום סוף דער וועלט געגעבן דעם גרונטשטיין פֿון איר רעליגיעזער און עטישער קולטור. דורך הונדערטער דורות און איבער די קעפֿ פֿון פֿעלקער, וואָס גייען אַרויף און אַרונטער אויף דער סעצע פֿון

צו דער דערע פֿענונג פֿון דער העברעאישער אוניווערסיטעט

געשיכטע, דערגרייכט זייער קורצ צו אונז ביז היינטיקן טאג. און דאָס קול איז שטאַרק און מעכטיק, פֿול מיט אַ געטלעכער גבורה נאָך מער ווי אין אַנהייב, ווי עס וואָלט זיך געשטאַרקט און צוגעקראַגן כוחות מיט דער ווייטקייט פֿון צייטן. נאָך פֿורש'ס דעקלאַראַציע האָבן זיך ווידער צונויפֿ־געקליבן אין דאָזיקן אַרעמען און ברייטן לאַנד עטלעכע צענדליק טויזנט פֿון די גולייב'ל, וואָס האָבן זיך ווידער פֿאַרוואַנדלט אין אַ קליינעם אַרע־מען קיבוץ — קלענער און אַרעמער נאָך פֿון ערשטן. ס'איז ניט פֿאַרביי נאָך קיין דריי הונדערט יאָר, און פֿון דאָזיקן קליינעם לאַנד איז ווידער אויפֿגעשטאַנען איינער אַ איד, אַ זון פֿון אַ אידישן סטאַליער, וואָס האָט געבראַכט די בשורה פֿון גאולה צו דער הייזנישער וועלט און האָט אָפּגע־ראַמט דעם וועג פֿאַר משיח'ס צייטן. באַלד צוויי טויזנט יאָר זיינען פֿאַרביי זינט יענעם טאָג — און מיר זיינען אַלע עדות, אַז ניט אַלע אָפּגעטער זיי־נען פֿאַרשוואַנדן פֿון דער וועלט. אַנשטאַט די אַלטע אָפּגעטער זיינען אויפֿגעשטאַנען נייע, ניט קיין בעטערע ווי די פֿריערדיקע. און אַט איז גע־קומען די באַפֿֿור־דעקלאַראַציע. ישראל קלייבט זיך צו זיין לאַנד, צום דריטן מאָל. פֿאַרוואָס זאָג אַט דאָס וואונדער זיך ניט אומקערן צום דריטן מאָל? די השגחה האָט געוואָלט צו מאַכן דעם גורל פֿון פֿאַלק ישראל אַ שותף צום גורל פֿון אַלע קולטורעלע פֿעלקער פֿון דער וועלט; און דאָס האָט אַפֿשר גורם געווען צו אַנטוויקלען אין זיי דאָס געפֿיל פֿון עטישער אַזריות אָפּצוהיטן די קנינים פֿון דער דאָזיקער קולטור — אין אַ גרעסע־רער מאָס ווי פֿון אַלע אַנדערע פֿעלקער. נאָך מיט אַ סך יאָרן צוריק האָט די דאָזיקע דערקענטעניש געפֿונען דעם העכסטן אויסדרוק דורכן מויל פֿון איינעם פֿון אונזערע חכמים: „תמיד זאָג דער מענטש באַטראַכטן זיך אַזיין און די גאַנצע וועלט אַרום — ווי ער וואָלט זיין האַלב חייב און האַלב זכאי; ער איז באַגאַנגען אַן עבירה — וויי צו אים, וואָס ער האָט זיך און די גאַנצע וועלט מכריע געווען צום חייב.“ ווער ווייסט, אַפֿשר דאָס וואָס אַ סך שטאַרקע פֿעלקער האָבן ניט געקענט אויפֿטאַן צוליב דער מהומה פֿון רייכקייט — דאָס וועט די האַנט פֿון אַן אַרים פֿאַרק אויף זיין אייגן לאַנד זיין ביכולת אויפֿצוטאַן אין אַרימקייט. ווער ווייסט, אויב פֿון די ווענט פֿון זיין בית־מדרש וועט ניט צומאַל אַרויסקומען די תורה פֿון טראַגן דאָס אחריות און דעם גורל פֿון דער גאַנצער מענטשהייט, וואָס וועט זיך נאָך דעם פֿאַרשפּרייטן צווישן אַלע פֿעלקער? וואָרים ניט אומזיסט האָט די האַנט פֿון גאָט געפֿירט דאָס דאָזיקע פֿאַלק דורך אַלע פייערן פֿון גיהנם אויף זיין פֿיר־טויזנט־יאָריקן וועג און אים צוריקגעבראַכט אַהיים צום דריטן מאָל.

ח. נ. ביאליק

דער ספר דברי הימים, דער לעצטער אין די הייליקע שריפטן, איז
ניט דער לעצטער אין אונזער געשיכטע. צו זיינע צוויי קליינע טיילן וועט
נאך צוקומען א דריטער טייל, אפשר גרעסער און וויכטיקער פון די פריער-
דיקע. און אויב יענער ספר הויבט זיך אן מיט „אדם, שת, נח“ און שליסט
זיך מיט פורש'עס דעקלאראציע, וואס האט גורם געווען מיט דריי הונדערט
יאָר שפעטער צו ברענגען די בשורה פון גאולה צו די אַנטיקע געצנדינער
— וועט אָן צווייפֿל זיין דער אָנהויב פֿון דריטן טייל — באַפֿור'ס דעק-
לאַראַציע און זיין שטוס — אַ נייע בשורה, די בשורה פֿון גאולה פֿאַרן
גאַנצן מענטששטעכן מין.

אונזער קולטור-ירושא

דעם דאזיקן רעפערעאט האט ה. נ. ביאליק ז"ל געהאלטן א קורצע צייט פאר זיין טויט פאר א סעמינאר פון שליחים צו די "החלוק" ארגאניזאציעס וואס איז אפגעהאלטן געווארן אין נהלל.

רבותי! איך בין זייער צופרידן, וואס א גרויסער עולם איז זיך דא צונויפגעקומען. אבער דא בעט זיך מאכן א הקדמה און זאגן, אז די ענינים וועגן וועלכע איך וועל רעפערירן זיינען ניט צוגעפאסט פאר א גרויסן עולם. כ"האב געהאט פאר די אויגן תלמידים וואס גרופירן זיך צוליב א באשטימטן צוועק. אין איינקלאנג מיט דעם וויל איך מכוון זיין מיינע רייד. איך ווייס ניט, אויב א גרויסער עולם וועט אין דעם געפינען אן אינטערעס. אויב איך האב איצט הנאה, וועלן זיי אפשר שפעטער האבן צער. אויב מיין שמועס וועט ניט צוציען די הערצער פון ברייטן עולם — בעט איך ביי אים אנטשולדיקונג.

איך פארשטיי, אז די גרופע האט פאר זיך א באשטימטן ציל: זיי גרייטן זיך צו. פיל פון זיי קלייבן זיך ארויסצופארן קיין אויסלאנד ווי שליחים, ברענגען דעם ענין ארץ-ישראל פאר אידן. פון אלע פראבלעמען וועל איך זיך אפשטעלן אויף אייניקע פונקטן, וואס זיינען מיר נאענט צום ווארצן. און ווידער א קליינע הקדמה: דאס וועט ניט זיין קיין וויסנשאפטלעכער רעפערעאט, נאר א שמועס. איך בין ניט קיין געדערנטער, רבותי, איך ווייס ניט, צי איך באזיך תורה אין א גענוגדיקער מאס אייך איבערצוגעבן. אבער די זאכן וואס זיינען מיר נאענט, וואס איך האלט אין איין טראכטן און קלערן וועגן זיי, ווי איך אין מיין שמועס זיך טיילן מיט אייך. איר דארפט ניט זיין צו פינקטלעך מיט מיר און איר דארפט ניט ארץ וואס איך רייד פארצייענען. אפשר וועט גענוג זיין לזכרון פארצייענען מאנכע געדאנקען. איך, ווי איר פארשטייט, וועל זיך אפשטעלן אויף איין קאפיטל פון אונזערע קולטורעלע פראגן, פון דעם אומגעווענער גרויסן קאמפלעקס. פון דאזיקן געוועב פון פיל פראגן וועל איך מיר אפשטעלן בלויז אויף אייניקע צעווארפענע פונקטן, אבער, לויט מיין מיינונג, עיקרדיקע און צענטראלע.

ווען מיר זיינען געגאנגען קיין ארץ-ישראל, ווען מיר האבן אויפגע-
הויבן אונזערע אויגן אויף ארץ-ישראל, האבן מיר זיך פארגעשטעלט דאס
לאנד, לכל-הפחות אין דער צוקונפט, ווען ס'וועט שוין זיין דארט א

גרויסער קיבוץ פֿון שעפֿערישן כוח, ווי אַ צענטער, אויב מיר זאָלן זיך באַנוצן מיטן אָנגענומענעם נאָמען, ווי אַ גייסטיקן צענטער: דאָס מיינט, פֿון אַרץ־ישׂראל וועט אַרויסקומען תורה און השפּעה פֿאַר אַלע גלות־לענדער. מיר האָבן קיין מאָל זיך ניט פֿאַרגעשטעלט, אַז דער רובּ מנין ורובּ בנין פֿון אידישן פֿאָלק וועט אַמאָל זיך געפֿינען דאָ אין לאַנד, דאָס איז דאָך פשוט פֿיזיש אוממעגלעך. אַפֿילו די גרויסע אַפטימיסטן האָבן ניט געחלומט פֿון אַ פּוילישטענדיקן קיבוץ פֿון גאַנצן אידישן פֿאָלק אין אַרץ־ישׂראל. זיי האָבן געחלומט פֿון אַ קיבוץ ניט גרויס אין צאָל, אָבער דערפֿאַר, ווי אַ גרויסער אַלוייטיקער קולטור־עלער כוח; ניט אַפּגעריסענע שטיקער פֿון אַ קולטור — גאָר אַ גאַנצע קולטור, אין איר פֿילצער הויך און ברייט, מיט איר אויסזען, וואָס זאָל זיין אין גאַנצן אידיש אַריגינעל, נאַטירלעך. און די דאָזיקע שאַפּונג וועט האָבן איר השפּעה, וועט אַרויסשיקן ליכטער דורך פֿאַרשיידענע קאַנאַלן, אַ שפּע פֿון גייסטיק לעבן, די פֿרייד פֿון זעלבסט־אַנערקענונג פֿאַר דער גאַנצער אומה איבער דער וועלט, אַז זי זאָל וויסן און זיין זיכער, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ ווינקל אויף דער וועלט, וואו די אידישע קולטור איז גאַנץ, געזיכערט.

פֿאַראַן אַן אַלטער מאמר — איר וועט מיר מוחל זיין מיין שוואַכקייט, וואָס איך באַנוץ זיך כדי אויסצודריקן אַ נייעם געדאַנק מיט אַן אַלט ווערט — „גאַטס נאָמען איז ניט גאַנץ און זיין טראַן איז ניט גאַנץ פֿר־זמן עמלקס קינדער לעבן“. ס׳שטייט געשריבן אין דער תורה: „כּי יר עץ כּס יהּ מלחמה לה' בעמלק מדור דור“. אין דעם פּסוק שטייט געשריבן „יה' אַנשטאַט „יהוה“, אַ האַלבער נאָמען, „כּס“ און ניט „כּסא“, דיך; ו לערנען, אַז דער נאָמען איז ניט גאַנץ און זיין טראַן איז ניט גאַנץ פֿר־זמן עמלקס קינדער לעבן. פֿר־זמן דער איד איז אין גלות איז זיין קולטור ניט גאַנץ, זיין גאַט, כּביכול, איז ניט גאַנץ און דער פּסאָהפּכוּ — די קולטור פֿון פֿאָלק — איז ניט גאַנץ. ברויז דאָ איז פֿאַראַן פּלאַץ פֿאַר אַ גאַנצער קולטור. אויף דעם דאָזיקן פּונקט וויל איך מיך אַביסל אַפּשטעלן, פֿאַר וואָס דאָ איז מעגלעך אַ נאַציאָנאַלע גאַנצע קולטור און אין אַן אַנדער פּלאַץ — ניט, ביי פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן האָבן אַיך שוין וועגן דעם גערעדט. דער באַגריף אידישע קולטור האָט ביי אונז אין אַרץ־ישׂראל אין גאַנצן אַן אַנדער מיינ ווי אין חוץ לאַרץ. ווען מ'רעדט אין די גלות־לענדער וועגן אידישער קולטור איז דער באַגריף זייער אַ באַ־גרענעצטער, ער שליסט אויס פֿון זיך אַלץ וואָס איז ניט אידיש, אַלץ וואָס איז אַלמענטשעך.

אונזער קולטור-ירושא

אידישקייט און מענטשלעכקייט

איך זיינען באקאנט די דאזיקע צוויי ווערטער, וואָס זיינען מיר אַזוי „ליב און טייער“: „אידישקייט און מענטשלעכקייט“. ווי עס וואָלט זיין עפעס אַ זאָך וואָס איז אידיש אָבער ניט מענטשלעך, אָדער מענטשלעך און ניט אידיש! אָבער ס'איז דאָ אַזאַ פֿראַזעאַלאַגיע: אידישקייט און מענטשלעכקייט. ווען אַ איד לאַכט, למשל, ווערט זיין געלעכטער צע-טיילט אויף צוויי: אַ העלפֿט פֿון דעם דאָזיקן געלעכטער איז אידיש און די צווייטע העלפֿט איז מענטשלעך. ווען ער וויינט, ווען ער טראַכט, ווען ער ליבט — ווערט דאָס אַרץ צעטיילט אויף צוויי. מ'דאַרף זוכן וואָס ס'איז דאָרט אידיש און וואָס מענטשלעך. אָבער די דאָזיקע פֿראַזע-אַלאַגיע איז ביי אונז איינגעוואָרצלט, זי עקזיסטירט אין אונזער ליטע-ראַטור, אין אונזער געדאַנק, אין אונזער געפֿיל; ס'זיינען געשריבן געוואָרן וועגן דעם ביכער, אָפֿידו מיטן ספעציעלן נאָמען דערפֿאַר: „אידישקייט און מענטשלעכקייט“. איך זיינען באַקאָנט בערדיטשעווסקיס געשרייען וועגן דעם „אינערלעכן ריס“. איך מיין, אַז די תלמידים דאָ האָבן גענוג צו-גרייטונגען צו וויסן פֿון די דאָזיקע עלעמענטאַרע זאַכן. איך גלויב ניט אין דער דאָזיקער טעאָריע, אַז ס'איז פֿאַראַן עפעס אַ זאָך מיטן נאָמען „אידישקייט און מענטשלעכקייט“. איך האַלט: אַלץ וואָס ס'איז מענטשלעך, איז ממילא אידיש. ס'איז ניטאָ אַזאַ צעטיילונג. אָבער ס'איז גענוג, וואָס מיר דערשפירן, אַז ס'איז פֿאַראַן אַזאַ מין פֿאַרזעעניש. אויב מיר האָבן געקענט קומען צו אַזאַ טערמינאַלאַגיע, צו אַזאַ פֿראַזעאַלאַגיע, איז אַ סימן, אַז ערגעץ איז פֿאַראַן אַ שוואַכקייט, אַ קלקול.

און דער ענין איז גאַנץ פשוט: דער באַגריף קולטור ביי יעדער אומה ולשון שליסט איין אַלע פֿאַרמען פֿון לעבן, פֿון די נידעריקסטע ביז די סאַמע העכסטע. נייען שייך — איז קולטור; נייען הויזן — איז קולטור; ערד אַרבעט — איז אַוודאי קולטור. אַלץ איז קולטור. קולטור אין פֿאַרשיידענע פֿאַרמען. צוליב ריין פֿאַרמעלע טעמים ווערט דאָס איינגעטיילט אין מאַטעריעלע קולטור און גייסטיקער קולטור. און דאָס איז אויך אַ גע-קינצטע צעטיילונג: ווייל אויב קולטור — איז ממילא פֿאַראַן דאָ שותפֿות, אַ פֿאַרשמעלצונג פֿון מאַטעריע און גייסט, ווי ס'איז ניטאָ קיין נשמה אַן אַ גוף און קיין גוף אַן אַ נשמה. קיינער האָט נאָך ניט געזען אַ גוף אַן אַ נשמה, ווייל אַזוינס איז ניט מער ווי אַ הויפֿן ערד. וואָס איז דער פירוש פֿון קולטור? פֿאַראַן אַ בהמות-קולטור. פֿאַראַן בהמות וואָס מענטשן קול-טיווירן, האַדעווען זיי, באַנוצן זיך מיט קולטורעלע פֿאַרמען זיי מקרב צו

זיין און זיי מאכן פֿאַר שטוביקע בהמות. אָבער די בהמה אַליין באַ-
 זיצט ניט קיין קולטור. קולטור הויבט זיך אָן אין יענעם מאַמענט, ווען
 דער מענטש לייגט אַריין אין דעם אַ פּוּנז, אַ געדאַנק און וויסן, ער גיט צו
 צו דעם וואָס די נאַטור האָט אים געגעבן, עפעס פֿון זיין אייגענער פּער-
 זענדעכקייט, זאָל זיין אַפֿילו אין דער לייכטסטער פֿאַרם. ווען אַ מענטש
 נעמט אַ שטעקן אין האַנט צו שלאָגן אַ צווייטן, זיך באַשיצן פֿון אַן אַנ-
 פֿאַל — האָט ער שוין געמאַכט דעם שטעקן פֿאַר אַ פּלי, אַריינגעגעבן אין
 דעם פּוּנז. פֿון יענעם מאַמענט אָן איז פֿאַראַן גייסט, פֿאַראַן געדאַנק און
 דער געדאַנק, דער גייסט, באַהעפֿט זיך צום שטעקן און דער שטעקן ווערט
 אַ פּלי וואָס אַנטהאַלט קולטור. און אַזוי ביז דער קאַמפּליצירטסטער מאַ-
 שין, דער המשך פֿון דעם דאָזיקן שטעקן, וואָס אין אים האָט דער מענטש
 איינגעשפּאַנט זיין מער קאַמפּליצירטן געדאַנק, דעם מאַטעמאַטישן, פֿיזי-
 קאַטישן, און נאָך, און נאָך. קולטור הייסט, ווען דער מענטש מאַכט זיך
 קליידער צו דיב דעם וואָס ער איז שעמעוודיק, אָדער זיך באַשיצן קעגן
 קעלט און ער לייגט אַריין אין דעם פּוּנז און געדאַנק. אָבער עס זיינען
 פֿאַראַן אַ סך קולטור־ספּעציעס און קולטור־פֿאַרמען, מען מאַכט אַ צעטיילונג
 צווישן ווירטשאַפֿטלעכער מאַטעריעלער קולטור און צווישן גייסטיקער,
 רוחניותדיקער קולטור; ווידער פּדי דאָס צו מאַכן פֿאַרשטענדלעכער פֿאַרן
 מענטשנס אויער. פֿאַראַן גייסטיקע באַדערפֿענישן; וויסנשאַפֿט, ליטעראַ-
 טור, פּאַעזיע, קונסט און נאָך. די דאָזיקע זאַכן ווערן פֿאַררעכנט ווי שאַ-
 פּונגען פֿון גייסטיקער קולטור. זאַכן וואָס באַדיגען דעם מענטשן פֿאַר
 זיינע פּשוטע באַדערפֿענישן, מאַטעריעלע באַדערפֿענישן — ווערן אָנגע-
 רופֿן: מאַטעריעלע קולטור. אָבער סיי די און סיי יענע זיינען קולטור,
 ווייל אין ביידע איז פֿאַראַן גייסט. ס'איז אַרץ איין זאַך.

ווי אַיך דאָ זאָגן, אַז דאָס גאַנצע לעבן, ספּעציעל, די גרונט־באַדינ-
 גונגען פֿון ווירטשאַפֿטלעכן לעבן, זיינען שוין געשאַפֿן דורך אַנדערע, זיי
 זיינען שוין געווען צוגעגרייט און ס'האַט זיך אין זיי ניט אַנטפלעקט די
 אידישע שאַפּונגס־קראַפֿט און די אידישע פּוּנז און געדאַנק, אויפֿן בעסטן
 פֿאַר זיינען מיר תּמיד געקומען אין מיטן פֿון דער אַרבעט, אָדער מיר
 זיינען צוהילף געקומען דעם ערשטן באַלעבאַס. מיר זיינען געקומען
 אין מיטן ווי העלפֿער, אָבער ניט ווי שעפֿער פֿון ערשטער אַחריות, ניט
 דורך אינציאַטיוו, דורך אָנהויב, מיטן פּוח צו נעמען אויף זיך די התחלה,
 דורך יסורים און לייד. אַזאַ מין צושטאַנד מאַכט דעם מענטשן מסוגל
 הנאה צו האָבן פֿון קולטור אויף אַ פֿאַראַזיטישן שטייגער. דאָס מיינט

אונזער קולטור-ירושׁה

ניט, אָז דער איד אין גלות איז אַ לידיקגייער, האָט ניט קיין פֿעאיקייטן. אַז אַנדערע אַרבעטן און מיר האָבן הנאה; ניט דערפֿאַר זיינען מיר פֿאַר-זיטן. על-פּירוב האָבן אידן אַרויסגעוויזן גרויסע פֿעאיקייטן, האָבן אַ סך געאַרבעט, דער איד האָט צייטנווייז געאַרבעט מער פֿאַרן באַדעבאַס, אָבער ער איז תמיד געקומען צום גרייטן, נאָך די ערשטע ווייען, נאָך דעם ווי דער צער פֿון שאַפֿן איז שוין געווען אַריבער. פֿון דאָזיקן שטאַנדפונקט, וואָלט איך זאָגן, אַז די, וואָס ענדיקן פֿרעמדע הויכשולן און דערווערבן זייער וויסן דורך פֿרעמדע כלים, דורך פֿרעמדע שפּראַכן, פֿון פֿרעמדע לערער און פֿרעמדע ביכער זיינען ווייניקער קולטורעל פֿון יענע וואָס שטייען אויף נידעריקערע שטאַפלען פֿון קולטור, נאָר זיינען צוגעקומען צו דעם דורך זייערע אייגענע כלים און דורך זייער אַרבעט אויף זייערע אייגענע וועגן. ס'הייסט, דער עיקר איז דער ערשטער וואַקס, די ערשטע חבלי-פֿידה, די יסורים פֿון שאַפֿן; דער המשך איז שוין אַ המשך פֿון אַ פֿאַרטיקער זאָך, פֿון אַ זאָך, וואָס אַן אַנדערער האָט שוין צוגעגרייט. אין דעם זין זיינען מיר געקומען צום גרייטן, און ווי באַלד אַזוי, האָט דאָך אַ בהמה אויך הנאה פֿון דער קולטור. מ'גיט איר אַ שטאַל, אַ שטאַץ וואָס האָט די לעצטע היגיענישע אינריכטונגען. זי האָט הנאה פֿון קולטור, אָבער זי ווערט ניט דורך דעם אַ קולטורעלע באַשעפֿעניש. דאָס איז וואָס שייט אַפּ דעם מענטשן פֿון דער בהמה. דער מענטש האָט קול-טור, ווייל ער פֿייגט צו זיין כּוונה, זיין וויסן, זיין געדאַנק, זיין ווילנס-קראַפֿט צו דעם וואָס איז געגעבן און צוגעגרייט פֿון הימל, פֿון דער נאַטור. אין גלות איז אַלדאָס גרייטע און פֿאַרטיקע פֿאַר אידן אויף אַלע געביטן פֿון וויסנשאַפֿט און קולטור אַ רעזולטאַט פֿון דער אַרבעט פֿון ניט-אידן. אין בעסטן פֿאַר איז דער איד געקומען אין מיטן און ממשיך געווען צוזאַמען מיטן באַלעבאַס, גאַנץ אַפֿט מיט גרעסערע פֿעאיקייטן. מיט דעם הויבט ער אָן, און די ערשטע אַחריות איז פֿון אים אַוועקגע-נומען, די אַחריות אַפּצוהיטן די נאַציאָנאַלע גיטער, וואָכן איבער דער היימישער ערד, אויף אַלץ וואָס איז מיט דעם פֿאַרבונדן, די דאָזיקע אַחריות פֿיגט ניט אויף אידן. אויב איר וועט נעמען פֿאַר אַ ביישפּיל די רוסישע עמיגראַנטן, די אמתע רוסן, און די רוסישע אידן, וואָס געפֿינען זיך אין פֿאַריו (פֿריטן) נסיון פֿון שלמה המלך מיטן קינד, בשעת ער האָט געוואָלט דערגיין, ווער ס'איז די אמתע מאַמע) וועלן מיר זען, ווי ס'קלאָגן די אמתע גוים פֿון רוסלאַנד, די זין, און ווי ס'קלאָגן די אידן וואָס שטאַמען פֿון רוסלאַנד. ווער ס'זעט הערן די דאָזיקע קינה, וועט גלייך

באנעמען ווער ס'זיינען די אמתע קינדער און ווער — ניט. דאָס איז אוי-
 סער יעדן ספּק. ווי אַ פּוֹלֶער באַלעבאָס פּילט זיך יענער וואָס איז גע-
 קומען דער ערשטער און אויף זיך גענומען דאָס אַחריות און געפּאַר,
 די שטרויכלונגען און דורכפּאַלן וואָס זיינען פּאַרבונדן מיט פּאַרמעגן און
 אמתע קנינים פֿון אָנהויב ביו סוף. אין גלות האָבן מיר אַזאַ פּאַרמעגן ניט
 געהאַט. מיר האָבן אין אַ באַגרענעצטן פּלאַץ געהאַט אונזער פּאַרמעגן,
 וואו מיר האָבן זיך געפּילט ווי אמתע באַלעבאָטיים פֿון אָנהויב ביו סוף.
 דאָס איז געווען דער תּחום פֿון עכט-אידישע באַדערפּענישן, אין העברעאיש,
 און שפעטער, ווען מיר האָבן צוגעפּאַסט פּאַר זיך אַ שפּראַך פּאַר אונזער
 געברויך, וואָס האָט אונז אָפּגעשיידט פֿון די אַרומיקע שפּראַכן — אין
 אידיש. דאָס איז געווען אין אונזער רשות און דער גאַנצער באַגריף פֿון
 אידישער קולטור האָט זיך איינגעקאַרטשעט אין דעם דאָזיקן קליינעם
 תּחום. ס'הייסט אַרץ אויסער דעם האָבן מיר אָנגערופֿן מיטן נאָמען מענטש-
 פּעד. ווען דער מענטש האָט געגעסן ברויט, איז אויב ער האָט געמאַכט אַ
 „מוציא“, האָט ער אַריינגעבראַכט אין עסן אַ ביסל אידישקייט. אויב
 ער האָט סתּם געגעסן — איז דאָס „מענטשלעך“. אויב ער האָט שבת
 געגעסן קוגל — איז דאָס געווען אַ אידיש עסן, אויב ער האָט סתּם גע-
 געסן, איז דאָס געווען אַ מענטשלעך עסן, ניט קיין אידישעס. אַזוי איז דער
 דאָזיקער שטריך דורכגעגאַנגען אין יעדער זאַך. אויב ס'איז ניט געווען
 אין דער זאַך עפעס פֿון דער ספּעציפּיש-רעליגיעזער אידישקייט, האָט דאָס
 אויפֿגעהערט צו זיין אידיש און ס'איז פּלוצים געוואָרן „מענטשלעך“. עס
 זיינען באַשאַפֿן געוואָרן אויך אַ ביסל אַנדערע פּאַרמען. די דאָזיקע אויס-
 ברייטערונג איז געקומען דורך דער אידישער וויסנשאַפֿט אין פּרעמדע
 שפּראַכן: אין דייטש, פּראַנצויזיש אַאָזװו. דער אינהאַלט איז געווען אַ
 אידישער, געווינדעט פּאַר אידישע פּראַגן, פּאַר אידישער געשיכטע, פּאַר
 דער געשיכטע פֿון אידישער לייטעראַטור איז דאָס געווען אידיש. אויב
 אַ אידישער דאַקטאָר האָט געשריבן דעם בעסטן בוך אין מעדיצין —
 האָט דאָס אויפֿגעהערט צו זיין אידיש און ס'איז פּלוצים געוואָרן „מענטש-
 פּעד“. אויב איינשטיין האָט געשריבן זיינע וויסנשאַפֿטלעכע חידושים —
 איז דאָס ניט אידיש, דאָס איז דייטשיש אָדער פּראַנצויזיש. ער האָט שוין
 אַליין געזאָגט: „אויב כּוועל מצליח זיין — וועלן זיך רייסן איבער מיר
 די דייטשן און פּראַנצויזן: דער וועט זאָגן כלוּ שדי און דער וועט זאָגן
 כּלוּ שדי; און אויב כּוועל ניט מצליח זיין — וועלן זיי זאָגן, איך בין
 אַ איד..“ — אַ זאַך וואָס קען ניט געמאַכט זיין ביי קיין אַנדער אומה

אונזער קולטור-ירושא

ולשון. אויב, למשל, א באקאנטער דאקטאר, א באקאנטער פילאזאף, א באקאנטער מעכאניקער, האט באשאפן א נייע סיסטעם אין זיין געביט, האט ער ניט אויפגעהערט צו זיין א דייטש, הגם ס'איז אין דעם ניטא קיין ספעציפישע דייטשישקייט. ער איז דייטשיש און מענטשלעך אין איינעם, אין דער אייגענער מינוט, אין דער אייגענער צייט. א אידישער געלערנטער אויף א וועלטלעכן געביט מוז באצאלן א ספעציעלן מס, אויב ער וויל אריין אין דער מחיצה פון אידישקייט, ער מוז שרייבן א ספעציעלע אפ-האנדלונג: מעדיצין און אידישקייט, מעכאניק און אידישקייט. אויב ער איז א בארימטער שניידער — מוז ער שרייבן אן אפהאנדלונג: הויזן און אידישקייט, די קאפאטע און אידישקייט. ווייל אויב ניט — איז דאס „מענטשלעך“, דייטשיש, פראנצויזיש און ניט אידיש.

ארץ-ישראל און גלות

דא אין ארץ-ישראל נעמט צו דעם אלץ א סוף. דא באקומט דער באגריף קולטור זיין פולן באדייט. אלץ וואס ווערט געשאפן אין ארץ-ישראל דורך אידן — ווערט געשאפן דורך אידישע הענט, מיט זייער אייגענעם כוח, מיט זייערע פליים, מיטן כוח פון זייער ליטעראטור, מיטן כוח פון זייער אייגענער וויסנשאפט. דאס פאלק, על-פיר-רוב, טראכט ניט אין אבסטראקציעס, עס האט פאר זיך בלויז דאס, וואס זיינע אויגן זעען. ער באגרייפט און נעמט אין זיך אלץ אריין דורך זיינע אייגענע פליים. ווי באלד ער זעט ניט ווי ניט-אידן גרייטן אלע זיינע גויטיקייטן צו און אלץ וואס ווערט געשאפן איז א פראדוקט פון אידן גופא — פארשטייט ער ממילא אז דאס איז אויך א שטיק אידישקייט און די אידישע שכינה רוט אויף דעם. דאס איז דער באגריף פון קולטור וואס שפרייט זיך אויס איבער גאנץ ארץ-ישראל.

און דעריבער פרעג איד: ווי שטעלן מיר זיך אריין פאר די השפעה וואס דארף קומען פון ארץ-ישראל, פארן גאנצן גלות? דער סוף פון דער דאזיקער אידישקייט וועט דאך זיין, אז זי וועט בלייבן אין גלות, וועט ממשיך זיין איר לעבן ווי ביז היינט; דאס הייסט, מיט איר לייב-און-לעבן וועט זי זיין פארטרונקען אין א פרעמדער קולטור. איך האב ניט קיין בטחון, אז דער ספעציפיש-אידישער טייל וועט זיך אין דער נאענטער צוקונפט אויסברייטערן דורך ארץ-ישראל, דורך די ארץ-ישראל-דיקע כוחות; איך דענק ניט, אז ער וועט זיך אויסברייטערן אין גלות, פאר די אידן אין די גלות-לענדער. פאראן א פארקערטע מיינונג: אז ארץ-

ישראל וועט אויפבינדן די הענט פֿון די אידן אין אַ גרויסן גראַד, וועט אַראָפּנעמען פֿון זיי ביז אַ געוויסער מאָס די אַחריות פֿון אָפּהיטן די נאָ- ציאַנאַלע קנינים, ווי באַלד ס'איז פֿאַראַן אַ זיכערער פּלאַץ אין אַרץ- ישראל אויפצוהיטן דעם קיום פֿון אידישקייט. זיי וועלן זיך פֿילן פֿרייער און זיי קענען אַמאָל קומען צו פֿיקווידירן די דאָזיקע קנינים. איצט איז נאָך פֿאַראַן די מאַראַלישע מניעה וואָס האַלט אָפּ דעם מענטשן זיך ניט צו לאָזן פֿאַרשלינגען אין אַ פֿרעמדער קולטור, דורך דעם, וואָס ער טראַגט אויף זיך די אַחריות פֿון אָפּהיטן די נאַציאָנאַלע גיטער; דעמאָלט, אָבער וועט אַראָפּפֿאַלן פֿון אים די אַחריות, ווייל די קנינים פֿון דער אידישער קולטור זיינען געזיכערט אין אַ באַשטימטן פּלאַץ. פֿון דער צווייטער זייט, איז אוממעגלעך, אַז אַרץ-ישראל זאָל משפּיע זיין אויף די אידן פֿון די גלות-לענדער אַנצונעמען אַלע פּראָדוקטן פֿון אונזערע קולטורעלע שאַ- פּונגען אין אַלע געביטן פֿון לעבן, ספּעציעל אין דעם געביט וואָס מיר רופֿן מאַטעריעלע קולטור, ווייל ס'איז אוממעגלעך צו לעבן מיט דער קולטור פֿון אַן אַנדער ווייט לאַנד, ווען מ'איז פֿאַרוווקען אין אַן אַנדער קולטור, וואָס האַלט זיך אין איין אַנטוויקלען און פֿונאַנדערשוואַכען. טאָ וואָס און ווי אַזוי קען פֿאַרקומען די דאָזיקע השפּעה? פֿון וואַס וועט זי זיך נעמען? וואָס וועט זיין דער צובונד? אויף וואָס וועלן די אידן פֿון דער גאַנצער וועלט ווענדן זייערע אויגן?

איך מיינ, אַז דאָס אידנטום פֿון דער גאַנצער וועלט, ווי אַ קודם-כל, אַן ווייטע חשבונות און לאַנגע וואַרטענישן, זען די צונויפֿזאַמלונג פֿון זיין געזעלשאַפֿטלעכן פֿאַרמעגן, כדי אים צו פֿאַרוואַנדלען אין אַ פּראָדוק- טיוון כּוח.

קאַנצענטרירן דעם דאָזיקן פֿאַרמעגן איז די ערשטע אויפֿגאַבע, וואָס שטייט פֿאַר אונז (נאָך דעם וועלן מיר ריינדן פֿון אַנדערע ענינים), — די אויפֿזאַמלונג פֿון קולטורעלן פֿאַקס-פֿאַרמעגן און זיין קאַנצענטראַציע אין איין געזיכערטן פּלאַץ, דערנאָך די אַרגאַניזירונג פֿון די דאָזיקע גיטער, כדי דאָס אַלץ צו פֿאַרוואַנדלען אין אַ לעבשאַפֿטער ניצלעכער זאַך. צונויפֿזאַמלען און צונויפֿשטעלן מיינט אויך אויסוואַל, כּוונה, וויסן; וויסן, וואָס קומט פֿריער און וואָס שפּעטער, וואָס איז דער עיקר און וואָס איז דער טפֿל, וואָס איז דער קערן און וואָס איז שאַלעכץ, וואָס די תּבואה און וואָס איז דאָס שטרוי, לויט אונזער באַגריף, לויט אונזער השגה און פֿאַרשטענדעניש, לויטן שטאַנדפּונקט פֿון אונזער צייט און לויטן געשמאַק פֿון אונזער צייט. דאָס איז, וואָס דאָס אידנטום פֿון דער גאַנצער וועלט

אונזער קולטור-ירושה

דערווארט פֿון ארץ-ישראל, דאָס איז וואָס מ'קען אויפֿטאָן. דאָס איז ניט קיין חלום, דאָס איז אַ רעאַלער ענין, עס זיינען דאָ גענוג קרעפֿטן אָפֿ-צוטאָן די דאָזיקע אַרבעט. די פּוּחות זיינען צעשפּרייט איבער דער גאַרער וועלט און זיי דאַרפֿן אַרגאַניזירט ווערן און צונויפֿגענומען ווערן אַרום דער דאָזיקער אידעע, אַרום איין צענטראַלן געדאַנק, דורך אויפֿפֿאַדערונג, דורך וויסן, און אויסוואַל, פֿאַר דעם גרויסן נאַציאָנאַלן ווערק, מיט אויטאָריטעט פֿאַרן גאַנצן אידנטום, פֿאַר דער וועלט-אידישקייט און אויך פֿאַר אַזע פֿעלקער.

איך זאָג דאָס, רבותי, ווייַל וואָס אַנבאַטרעפֿט שעפֿערישע פּוּחות, שאַפֿן עפעס נייעס — דאָס הענגט שוין אָפֿ פֿון מזל. ס'איז ניטאָ קיין ערבות און ניטאָ קיין פֿאַרזיכערונג, אַז דאָ אין ארץ-ישראל וועט אויפֿבלעזן אַ נייע אידישע שאַפֿונג. אַ קליין פֿאַלק פֿון אַ מיליאָן אָדער צוויי מיליאָן מענטשן קען ניט אַרויסגעבן קיין וועקסלען, אַז עס מוז אַרויסגעבן אַזע דרייסיק יאָר גאונים אויף דעם, אָדער יענעם געביט. ס'קענען אַמאָל זיין אַזעלכע אומשטענדן, אַז קיין גאונים וועלן ניט אויפֿקומען, אַז מיר וועלן טאַקע ניט האָבן עפעס נייעס צו זאָגן. גאונות און שאַפֿונג — דאָס ווענדט זיך אין מזל. דאָ גיט ניט קיין חשובּוּן, דאָ מאַכט מען ניט קיין שום פֿאַבריקאַציעס און מען באַשאַפֿט זיי ניט פֿון אַ פֿריער געמאַכטער פּוּונה. ר' זישע אַנאַפֿאַלער פֿלעגט זאָגן, אַז אויף יענער וועלט וועט מען אים ניט באַשטראַפֿן דערפֿאַר, וואָס ער איז ניט געווען ווי דער „בעל-שם". מ'וועט אים ניט פֿרעגן: „זישע, פֿאַרוואָס ביסטו ניט געווען 'בעל-שם'?" נאָר: „זישע, פֿאַרוואָס ביסטו ניט געווען זישע, אַט דער, וואָס דו האַסט געקענט זיין?" מ'באַשטראַפֿט ניט קיין פֿאַלק, מ'גיט ניט אַרויס קיין פּסק-דין אויף אַ פֿאַלק, פֿאַרוואָס עס גיט ניט אַרויס פֿון זיך קיין געניאַלע מענטשן. פֿאַראַן קליינע פֿעלקער, וואָס גיבן אַרויס פֿון זיך גאונים און ווידער זיינען פֿאַראַן גרויסע פֿעלקער, וואָס גיבן קיין גאונים ניט אַרויס. דאָס שווייצאַרישע פֿאַלק, מיט זיין גאַנצער פֿרייהייט און מאַטעריעלער ברייטיקייט האָט פּמעט אויף קיין געביט קיין געניאַלן מענטשן ניט אַרויס-געשטעלט. מיר קענען אויך אויף דעם קיין וועקסלען ניט אַרויסגעבן. אָבער דאָס אידישע פֿאַלק וועט פֿאַרדינען אַ שטראַף, אויב עס וועט ניט טאָן וואָס עס קען טאָן, וואָס עס איז בכוח צו טאָן, וואָס עס ווערט בכלל געטאָן פֿון אַ קולטורעל פֿאַלק, אַ פֿאַלק פֿאַרדינט שטראַף אויב עס אַרבעט ניט מיט זיין מאַטעריאַל אויף אַ קולטורעלן אַוּפֿן, אויב עס נוצט ניט אויס זיין פֿאַרמעגן, נאָך מער, אויב עס איז מ'פֿקיר זיין פֿאַרמעגן

צו פֿאַרניכטונג און פֿאַרזענדונג און נוצט ניט אויס זיינע כוחות, ניט זיין טויט פֿאַרמעגן און ניט זיין לעבעדיק פֿאַרמעגן, דורך מענטשן וואָס קענען בויען און שאַפֿן, כדי אַרויסצוברענגען וואָס דאָס פֿאַלק פֿאַרמאָגט, וואָס ס'ליגט אין אים פֿאַרוויקלט, וואָס ס'וואָלט געקענט געבן. דערפֿאַר פֿאַר- דינט עס שטראַף. אַזאַ פֿאַלק איז ניט נאָר אַן אַפהענטיקער „שדימזל“, נאָר עס קומט ניט נאָך זיינע פֿריכטן.

דעריבער קענען מיר פֿאַדערן פֿון ארץ-ישראלדיקן אידנטום, אַז ס'זאָל נעמען אויף זיך די אויפֿגאַבע פֿון צונויפֿקלייבן, אויפֿצוהיטן די גיטער פֿון פֿאַלק, וואָס זיינען צעשפּרייט און צעזיט איבער דער וועלט און וואָס ווערן פֿון טאָג צו טאָג און שעה צו שעה פֿאַרמשפט צום אונטערגאַנג. אַרץ וואָס ס'איז געשאַפֿן געוואָרן מיט גנאָד פֿון גאָט און דורות ביז היינט- טיקן טאָג, אַלץ וואָס ס'איז ניצול געוואָרן פֿון אונטערגאַנג, אַרץ אין וואָס ס'איז אויפֿגעהיט געוואָרן אַ קערנדל חיות פֿאַר די קומענדיקע דורות, וואָס ס'קען דינען פֿאַר אַ יסוד פֿון זיין קיום, כדי ווייטער צו שפינען די פֿעדים (אין משך פֿון דורות זיינען אַ סך פֿעדים איבערגעריסן געוואָרן און מיר מוזן געפֿינען די פונקטן פֿון איבעררייס וואו זיי זיינען, כדי ווייטער ממשיך צו זיין). און דאָס פֿאַדערט אַנגעשטרענגטע אַרבעט אויף יעדן איינציקן געביט. די העברעאישע שפּראַך האָט נאָך ניט זוכה געווען — און דאָס דאַרף זיין ביי אונז אַ געבאַט, פונקט אַזוי ווי זיך צו דערווערבן ערד — אַז איר שפּראַכדעך פֿאַרמעגן זאָל צונויפֿגענומען ווערן, כדי זיך צו באַנוצן מיט אַלע אירע אוצרות. אויב אַזוינס איז ביז היינט נאָך ניט געטאָן געוואָרן איז דאָס אַ פּגימה אין אונזער גאַנצן קולטור-בנין, אין פּאַעזיע און ליטעראַטור. אַזוי ווי מיר קענען ניט אויפֿשטעלן אונזער מאַטעריעלע קולטור אָן ערד אונטער די פֿיס — אַזוי קען בשום אופֿן ניט אויפֿגעשטעלט ווערן אונזער גייסטיקע קולטור אָן דעם באַדן פֿון דורות, אַט דעם קאַפיטאַל וואָס מיר מוזן באַצווינגען.

וואָס איז שייך דער גייסטיקער קולטור איז נאָך דער ענין פֿיל האַר- בער. מיר קענען זיך נאָך פֿאַרשטעלן עפעס אַ בנין אויף אַ פֿרעמדער ערד, אָבער בשום אופֿן קענען מיר זיך ניט פֿאַרשטעלן אַ קולטור אויף אַ פֿרעמדן באַדן, דורך פֿרעמדע כלים, דורך אַ פֿרעמדער שפּראַך, דורך פֿרעמדע מיטלען אַאָז.ו. דאָס איז אוממעגלעך, אַ ביכער-פֿאַראַג קען מען נאָך אויפֿהאַלטן פֿאַר אַ געוויסער צייט מיט געוויסער אַנשטרענגונג, אָבער, אונזער קיום איז בשום אופֿן ניט קיין קולטורעלער קיום. צונויפֿ- זאַמען און אַרגאַניזירן אונזער קולטור-אייגנס, דורך אומאויפֿהערלעכער

אונזער קולטור-ירושה

ארגאניזירטער ארבעט — אָט דאָס דאָרפֿן מיר האָבן און דאָס דאָרף זיין אונזער קולטור־עזע אויפֿגאַבע אין ארץ־ישׂראל: באַשאַפֿן דעם באַדן אויפֿ־צוהאַדעווען אַ קולטור דורך באַצווינגען אונזער רייכקייט, אונזער פֿאַר־מעגן, וואָס איז צעשפּרייט אין פּלאַץ און צייט, אַ צעשפּרייטונג, וואָס האָט קיין גלייכן ניט ביי קיין אַנדער אומה ולשון.

„בינום“

איך מיין, אַז דורך אַ געזונטן אינסטינקט האָבן מיר דערגרייכט צו דער דאָזיקער דערשיינונג, צו דער דערשיינונג, וואָס חזרט זיך ביי אונז איבער: די צונויפֿזאַמלונגען וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן אין געוויסע תקופֿות און ביי פֿאַרשידענע אומשטענדן, די אייגענע זאַך איז געמאַכט געוואָרן אין ארץ־ישׂראל, ווען מ'האַט דאָס באַדאַרפֿט און אויך אין די גלות־לענדער, מחמת דער שרעק, וואָס האָט אַרומגעכאַפט דאָס פֿאַלק אין זיין מוראדיקער צעשפּרייטונג. צוליב די גרויזאַמע תנאים פֿון גלות: גזירות, שמד, גירוש, שרפֿות, אומגליקן איז געווען גרויס די מורא, טאַמער וועט אַרץ גיין לאיבוד. איך ווייס ניט פֿון קיין אַנדער ביישפּיל אַזאַ, אַחוץ פֿון די סאַמע עלטסטע פֿיטעראַטורן ביי די אומות־העוֹלם, ווי אונזערע נאַציאָנאַלע צונויפֿזאַמלונגען, אָנהויבנדיק מיטן תנ"ך און ענדיקנדיק מיט אונזער „שלהן־ערוך“. איך בעט, איר זאָלט אויף איין מינוט זיך צוקוקן צו דער דאָזיקער וואונדערלעכער דערשיינונג. מיר דוכט, על־כל־פּנים, פֿון דער היסטאָרישער צייט וואָס אונז איז באַקאַנט, אַז מיר ווייסן ניט פֿון קיין שום אַנדער דערשיינונג אַזאַ ווי די דאָזיקע. צוליב מאַנגל אין צייט, וועל איך איבערהיפּן אויף אַ סך אין צווישנדיקע מאַמענטן.

דער תנ"ך

ס'איז ניטאָ גאַר קיין ספק, אַז די ספֿרים פֿון תנ"ך וואָס מיר האָבן אין די הענט, זיינען רעשטן פֿון אַ גרויסער פֿיטעראַטור פֿון כמה הונדערטער יאָרן. אפֿשר פֿון פֿרעזן הונדערט יאָר, ווער קען וויסן? דער ערשטער ספֿר וואָס ווערט ציטירט אין תנ"ך, איז דער ספֿר „מלחמות ה'“, וואָס איז געוויס ניט דער איינציקער. אפֿשר וועלן אַ סך פֿון אייך זיך פֿרייען, וואָס דער חומש ציטירט שוין נאָך אַ פֿריערדיקן ספֿר. „על כן יאמר בספֿר מלחמות ה': את והב בסופֿה“. דאָס איז אַ ציטאַט פֿון „ספֿר מלחמות ה'“ וואָס איז געווען אַן אַלטער עפֿאָס פֿון העברעאישן פֿאַלק, געשריבן אין אַ פּאַעטישן דר, וועגן זיינע פֿריסטע מלחמות, איידער ס'איז געוואָרן

א פֿאַלק אין ארץ־ישׂראל, דורך זיינע וואַגלענישן אין מדבר, זיינע באַ־געגענישן און קאַמפֿן. אין תנ"ך גופא זיינען ציטירט איבער דרייסיק ספרים, און אויך זיי ווערן בלויז דורך אַ צופאַר ציטירט. ס'זיינען געווען נאָך אַ סך ספרים, וואָס ווערן אין גאַנצן ניט דערמאַנט, און ס'איז ניט געבליבן פֿון זיי קיין שריד ופליט. זיי זיינען מסתמא פֿאַרניכטעט גע־וואָרן אין מאַמענטן פֿון שרעק, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין גלות בבל און וואָס האָט זיך שפעטער געצויגן דורך די אַלע מוראדיקע טעג פֿון בית־שני, ווען ס'האָט זיך שוין געשפירט, אַז דאָס פֿאַלק דאַרף זיך גרייטן נאָך אַמאָל אין וועג אַרײַן. (פֿאַראַן אַ מחלוקה וועגן דעם פֿעצטן קאַנאַן. מאַנכע האַלטן, אַז ס'איז פֿאַרגעקומען אַזוי שפעט ווי אין ר' עקיבאס צייט, אַז אין ר' עקיבאס טעג האָט מען פֿאַרהאַנדלט וועגן שיר־השירים. אַנדערע זאָגן, אַז דאָס איז פֿאַרגעקומען אין דער צייט, ווען די הלכות זיינען אָנגענומען געוואָרן אין דער אויבערשטוב פֿון חנניה בן חזקיה בן־גוריון, וואו מען האָט פֿאַרהאַנדלט וועגן די ספרים יחזקאל און מלכים. על פֿל פנים, איז דאָס שוין געווען נאָענט צום חורבן, גאַנץ נאָענט צו יענער צייט, ווען דאָס אידנטום האָט זיך געגרייט אין וועג אַרײַן).

דורך די צייטן פֿון בית־שני בכלל האָט דאָס אידנטום אָנגעהויבן זיך צעשפרייטן. ס'איז געווען אַ אידנטום אין איטאַליע, אין מצרים, אין בבל. און זיי האָבן שוין גענומען זאָרגן איינצוזאַמלען דאָס דאָזיקע פֿאַרמעגן פֿון אַ סך דורות. דער תנ"ך נעמט אַרום אַ תקופֿה פֿון וויפֿיל הונדער־טער יאָרן. שיר־השירים איז ניט גלייך צו קהלת, די ביידע — צו ישעיה; זיי זיינען פֿראַדוקטן פֿון פֿאַרשיידענע תקופֿות, פֿון פֿאַרשיידענע דורות, גאַנץ אַפֿט פֿון אַ ווידערשפרעכנדיקן אינהאַלט. קהלת און תהילים — די איבערצייגונגען און אידעען פֿון קהלת זיינען אַנדערש ווי די פֿון תהילים — און דאָס אַלץ איז פֿאַרהייליקט געוואָרן מיט איין קדושה, אין מדרגות. פֿאַראַן אַ גראַדאַציע: תורה, נביאים, כתובים. על־פֿל־פנים, דורך אַ משך פֿון הונדערטער יאָרן איז געמאַכט געוואָרן איין אויפֿזאַמלונג, וואָס איז פֿאַרהייליקט געוואָרן אין אַ נאַציאָנאַלער קדושה אויף אייביקע דורות, ווי דער אויסדערוויילטער תמצית. דאָס זיינען די ספרים, וואָס האָבן זיך אויפֿגעהיט. אפֿשר זיינען פֿאַרלוירן געגאַנגען נאָך בעסערע ווערק דורכן גלות. דורך די מלחמות. און הגם דאָס פֿאַלק האָט מקפיד געווען אויפֿצוהיטן דאָס בעסטע, קען זיין, אַז ניט תמיד האָט זיך דאָס איינגע־געבן, צו ראַטעווען דאָס בעסטע אין צייט פֿון אומגליק, ווען נבוכדנצרס חיילות האָבן זיך אַריינגעריסן און פֿאַרברענט די שטאָט און הונדערטער

אונזער קולטור-ירושא

מענטשן זיינען לעבעדיקערהייט פֿארברענט געוואָרן — האָבן זיי ניט גע-
קענט ראַטעווען דאָס בעסטע.

על-כל-פנים, דאָס וואָס איז געבליבן האָט דאָס פֿאַלק זיך באַמיט אָפֿ-
צוראַטעווען, איינצושטעלן. דאָס איז ניט געטאָן געוואָרן אין איין טאָג,
דאָס האָט גענומען וויפֿיל הונדערטער יאָרן. מ'דערקענט אין משלי דריי
זאַמלונגען — פֿאַראַן דאָרט קלאַרע סימנים, די קריטיק דערקלערט די
פֿאַרשיידענע טיילן. דאָס אייגענע מיט תהילים, דאָס אייגענע מיט ישעיה,
דאָס אייגענע מיט דער תורה, זי איז געגעבן געוואָרן מגילותווייז. פֿאַראַן
קלאַרע סימנים, אָז דאָס צונויפֿזאַמלען האָט גענומען הונדערטער יאָרן.
קיינער ווייסט ניט, ווער ס'האָט דאָס געטאָן. דאָס איז אַן אַנאַנימע אויפֿ-
זאַמלונג. מ'זאָגט, די אנשי פּנסת הגדולה, אויך דאָס איז אַן אַנאַנימער
באַגריף, דער ענין איז גאָר ניט אַזוי קלאַר, ניט פֿון איין יאָר און ניט
פֿון איין דור. נאָר דורך דער דאָזיקער צונויפֿזאַמלונג איז ניצול געוואָרן
דאָס בעסטע און דערהויבנסטע, וואָס דאָס אידישע פֿאַלק האָט געשאַפֿן, דאָס
וואָס ס'איז געוואָרן דער יסוד פֿון דער אידישער קולטור און אויך איינער
פֿון די גרונטשטיינער פֿון דער מענטשלעכער קולטור איבער דער גאַנצער
וועלט. דער דאָזיקער ספֿר איז אַרויס אין רשות-הרבים אין זכות פֿון דער
אויפֿזאַמלונג וואָס איז געטאָן געוואָרן דורכן אינסטיטוט און ציטערדיקער
זאָרג פֿאַר די נאַציאָנאַלע קנינים, אָז זיי זאָלן ניט אונטערגיין און פֿאַר-
לאָרן ווערן.

איך לאָז אויס דאָס וואָס ס'איז געשאַפֿן געוואָרן אין צווישן פֿון נאָכן
תנ"ך ביז דער משנה און תלמוד, ווייל די דאָזיקע תקופֿה איז נאָך ניט
אויסגעפֿאַרשט געוואָרן. פֿאַר דעם ווינקל האָט דאָס אידישע פֿאַלק צוליב
עפעס אַ סיבה זיך ניט געזאָרגט. איך האָב אויפֿן זינען די אַפֿאַקריפֿן און
פּסעוודאָ-אַפֿאַקריפֿן וואָס באַטרעפֿן אין די הונדערטער. מיט שוועריקייטן
איז אַנגעקומען צו געפֿינען די טיילן פֿון בן-סירא, וואָס ס'זעט אויס, אידן
האָבן זיך מיטן ספֿר שטאַרק באַנוצט. ערשט אין דער לעצטער צייט האָט
מען געפֿונען אַרום פֿיר-פֿינפֿטלעך פֿון דעם דאָזיקן ספֿר, וואָס זיינען גע-
ראַטעוועט געוואָרן מיט נסים. אָבער דאָס אידישע פֿאַלק האָט אַט דעם
טייל אידישקייט ניט אָפּגעהיט. איך וויל ניט אַרײַנגיין אין איינצלהייטן,
פֿאַרוואָס דאָס דאָזיקע פֿאַרמעגן איז ניט אויפֿגעהיט געוואָרן דורך אידן,
נאָר אין פֿרעמדע שפּראַכן, און אויך בלויז דורך אַ צופֿאַל און ניט פֿון
געטרייע הענט. מיט גרייזן און פֿאַלסיפֿיצירונגען. אין אונזער פֿאַרמעגן,
איז אונזער אַקטיוו איז ער ניטאָ, ווייל דאָס פֿאַלק האָט ניט געזאָרגט פֿאַר
זיין עקזיסטענץ.

תלמוד

עס גייען דורך הונדערטער יארן — איך קער זיך נאך אמאל אום צום „כינוס“, צו דער צונויפזאמלונג. פאר דעם ענין אויף וועלכן איך שטעל זיך איצט אפ בעט איך אייער פולע אויפמערקזאמקייט, ווייל איך האלט אים פאר דער גרעסטער טאט פון אויפהיטן אונזער פארמעגן אין גלות, און וואס קען אויך אונז דינען פאר א ביישפיל. איך רייך וועגן דער צונויפזאמלונג פון תלמוד. ניט אריינצולאזן זיך אין פרטים, שליסט דער תלמוד איין זיך א סך זאכן: תלמוד ירושלמי, תלמוד בבלי, תוספתא, הלכה ואגדה, מדרשים. איך שליס זיי אלע איין. איר דארפט וויסן, אז אויך אין תלמוד און אין די מדרשים ווערן געבראכט די נעמען פון א סך הונדערטער ספרים. פאראן איינער א מאן, וואס האט זיך פארנומען דערמיט, אויפזאמלען די נעמען פון די אומבאקאנטע ספרים. הור"ו וויץ האט געשריבן א באזונדער בוך וועגן די ספרים וואס ווערן דערמאנט אין דער גרויסער תלמודישער ליטעראטור און מיר האבן זיי ניט, און די דאזיקע רשימה איז גאר-גאר א לאנגע. ס'איז גאר א טשיקאווע דערשיינונג, אז דאס פאלק האט וועגן תלמוד א משונהדיקן באגריף. דער תלמוד, מיינען זיי, איז עפעס א ספעציפישער ענין, עפעס א רעליגיעזער ענין, א בית-מדרשדיקער. איר זייט פלל ניט חושד, אז די דאזיקע ליטע-ראטור איז געווען א לעבעדיקע ליטעראטור, א פארצווייגטע ליטערא-טור, א פיל-פנימדיקע, ווי ביי אלע פעלקער פון דער וועלט, פון גרויסן אינהאלט, וואס האט איינגעשלאסן אין זיך דאס גאנצע גייסטיקע לעבן, עמאציעס און שטימונגען; אויך די נידעריקסטע זייטן פון לעבן די סאמע וואכעדיקסטע, האבן געפונען זייער פולסטן אויסדרוק אין תלמוד. נעמען-דיק יענע צייטן אין באטראכט, איז דאס אפשר דער גרעסטער ליטע-ראטישער טראף, און דער פולסטער אויסדרוק, פון אירגענד וועלכער אנדער ליטעראטור אין דער וועלט. איר וועט געפינען צווישן די מאסן ספרים, וואס ווערן דערמאנט אין תלמוד, סעקולערע ביכער געווידמעט צו פארשיידענע וויסנשאפטן, גאנצע ברייתות פאר וועלטלעכע לימודים. ס'איז געווען א באטאנישע ברייתא, וואס האט באהאנדלט די נעמען פון צמחים, און די אייגנשאפטן פון די דאזיקע צמחים, די מגילה פון קרייטעכצער און געוירצן. עס זיינען געווען ברייתות געווידמעט דער פטאלאגישער אסטראנאמיע, וואס איז אוועקגעשטעלט געווארן אין איר פולער גאנצקייט. אין דער לעצטער צייט האט מען געפונען שמואלס ברייתא פון דעם דא-זיקן מין. אחוץ דעם זיינען פאראן ציטירטע שטעלן אין תלמוד. אין פרקי

אונזער קולטור-ירוש

דרכי אליעזר זיינען אויך פֿאַראַן גאַנצע פרקים אַזעלכע, מיזעט, אַז ס'איז געווען אַ פֿודע קולטור מיט אַ העברעאישער טערמינאָלאָגיע. מ'דערקענט, אַז אַסטראָנאָמיע איז ניט געווען קיין פֿרעמדע פֿלאַנץ אין אונזער דיטע-ראַטור, נאָר אַן איינגעוואַרצלטע, מיט שפּראַכלעכע שאַפֿונגען פֿול מיט זאַפֿטן פֿון לעבן, אין וועלכע ס'שפּירט זיך ניט קיין איבערזעצונג; דער בעסטער סימן, אַז ס'איז אַריין אין אונזער בלוט און די דאָזיקע וויסנ-שאַפֿטלעכע דיסציפּלין איז געוואָרן אַן אַרגאַנישער טייל ביי אונז, עס זיינען געווען ספּעציעלע ברייטות פֿאַר מאַטעמאַטיק מיט אַ וואונדערלעכער טערמינאָלאָגיע, וואָס אַ טייל דערפֿון איז אַפּגעהיט פֿון אַברהם בן יחיאל הנשיא, אַזוי אויך אין אַנדערע וויסנשאַפֿטן פֿון יענער צייט.

מיר זעען דעריבער, אַז ס'זיינען געווען באַזונדערע שולן פֿאַר די אַלע פֿראַגן, איך פֿאַרשפּאַר צו זאָגן, אַז די דאָזיקע ליטעראַטור האָט אויך געגעבן מוסטערן אין בעלעטריסטיק; עס זיינען געווען ספּעציעלע זאַמ-פֿונגען פֿון נאָוועלן, ראַמאַנען, און בלויז אַ ביסל פֿון זיי זיינען ניצול געוואָרן, ניצול געוואָרן ווי צייטאַטן, נעמט, למשׁל, די דערציילונג פֿון נחמן דצוציטא; דאָרט איז פֿאַראַן בלויז דער סקעלעט פֿון אַ דערציילונג, די פֿאַבולע, אַ פּראַכטיקער ראַמאַן, וואָס שעקספּיר וואָלט פֿון דעם געקענט בויען אַ וואונדערלעכע דראַמע, אַדער אַ נאָוועלע ווי די קאַץ און ברונעם. דאָס איז אַן עכטע נאָוועלע, און אַזעלכע זיינען געווען אין די הונדערטער, איך וויל באַמערקן דר-אַגב, אַז אַ טייל נאָוועלן וועלכע האָבן זיך אויפֿ-געהיט אין די מדרשים — די אייגענע מוסטערן געפֿינען זיך אין דער לאַ-טיינישער דיטעראַטור; גאַנץ אַפֿט איז דאָרט פֿאַראַן דער יצר-הרע, אַפֿט געפֿינען זיך דאָרט נאַטור-שידערונגען, אַריענטאַלע נאָוועלן פֿון אַ גע-וויסן מין, וואָס איז געווען באַקאַנט אין יענער צייט און מיר געפֿינען ממש די אייגענע מוסטערן אין דער לאַטיינישער ליטעראַטור. אַבער דאָס פֿאַלק האָט זיי שוין געהאַט פֿאַרדייעט און איבערגעשאַפֿן אין זיין געשטאַלט און בילד און זיי געגעבן אַ אידישן פּנים. דאָס אַלץ האָט זיך ניט אויפֿ-געהיט — אויפֿגעהיט האָט זיך דער גרויסער מעכטיקער פינס מיט אַלע זיינע באַגלייטער, מיט דער מדרשים-דיטעראַטור.

איך וויל ציען אייער אויפֿמערקזאַמקייט אויף נאָך אַ זאָך. ווידער דער אייגענער ענין. מיר ווייסן ווער ס'האַט דאָס איינגעשטעלט און ווען דאָס אַפֿן איז אויסגעשטעלט געוואָרן. מיר ווייסן אַבער, פֿאַרשטייט זיך, אַז דער משך יאָרן ווען די דאָזיקע אַרבעט איז אַפּגעטאַן געוואָרן, טראַגט דעם

נאָמען פֿון רבינא ורב אשי. וואָס אַזוינס מיינט רבינא ורב אשי? דאָס זיינען די בתי־מדרשים פֿון רבינא ורב אשי. אָבער די וויסנשאַפֿטלעכע קריטיק קען אויפֿווייזן, ווי צוויי מאָל צוויי איז פֿיר, אָז די דאָזיקע צונויפֿ־זאַמלונג איז געמאַכט געוואָרן דורך אַ משך פֿון וויפֿיל דורות, אַ פֿאַסט אויף אַ פֿלאַסט. גאָר קודם איז געווען אַ באַשרענקטע זאַמלונג, ס׳זיינען געווען אַרטיקע זאַמלונגען אין פֿאַרשיידענע בתי־מדרשים, ס׳זיינען געווען פֿאַרשיידענע זאַמלונגען פֿון משניות, זאַמלונגען פֿון רבי עקיבא, זאַמלונגען פֿון רבי יהודה הנשיא, זאַמלונגען פֿון רב חייא און רבי אושעיא. יעדער איינער אין זיין בית־מדרש האָט געזאַמלט און פֿאַרצייכנט. די דאָזיקע אַלע אַרבעטן זיינען צונויפֿגענומען געוואָרן און זיך באַהאַפֿטן און גע־קומען צו אונז אין זייער היינטיקער געשטאַלט. דאָס איז פֿמעט אַן אַנאָ־נימע אַרבעט און צוזאַמען מיט דעם אויך אַ קאַלעקטיווע, געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט. צוזאַמען מיט דעם, אָדער ניט קוקנדיק אויף דעם, זיינען דווקא צוליב דער קאַלעקטיווער אַנאַנימער אַרבעט, אויפֿגעהיט געוואָרן טויזנטער נעמען פֿון יחידים, וואָס האָבן איין מאָל אין זייער לעבן געזאַגט עפעס אַ גוטע זאַך. פֿאַראַן אַזעלכע אמוראים. איינער אַ שניידער, רבי דניאל חיטא, איז אַריינגעקומען אין דעם גרויסן בנין, ווי אַ ציגל אין אַ וואַנט, און איז געבליבן. דניאל חיטא, וואָס האָט געזאַגט איין פֿיין וואָרט, האָט אויסגעדריקט אַ פֿינעם געדאַנק — און האָט זיך אויפֿגעהיט אין קאַלעק־טיוו; דאָס איז עולם הבא. אַזאַ זאַך איז ניטאָ ביי קיין אומה ולשון. צי קען געמאַלט זיין ביי אַן אַנדער פֿאַלק אַ דניאל חיטא, וואָס אַלע זיינע שריפֿטן באַשטייען פֿון איין זאַג? צי אַ רבי חדקא וואָס האָט געזאַגט גאַרניט אַזאַ קלוג וואָרט, נאָר יענער מאַמענט האָט עס געפֿאַדערט. אַזאַ דערשיינונג איז איין און איינציק, אין דער וועלט־ליטעראַטור איז אַזוינס ניט פֿאַראַן; אַ קאַלעקטיוו־אַנאַנימע שאַפֿונג דורך אַ משך פֿון הונדערטער יאָרן, אין וועלכער דאָס גאַנצע פֿאַלק האָט זיך באַטייליקט און אין וועל־כער ס׳האָט זיך אויפֿגעהיט אַן אַנאַנימער מאַטעריאַל, פֿאַלקלאַר, אַפֿילו פֿאַלקלאַר פֿון טרוימערייען און פֿוסטע דמיונות, כּישוף, זאַבאַבאַנעס, פֿתרון חלומות, שדים און רוחות; די אַלע זאַכן האָבן זיך אויפֿגעהיט אין זייער פֿולער שרמות, און מיר זעען די שפורן פֿון מענטשליכע לעבנס דורך אַ משך פֿון הונדערטער יאָרן: אין גאַס, אין הויז, אין בית־מדרש און, להבדיל, אין מרחץ און מיר זעען דאָס דאָזיקע לעבן שטיין פֿאַר אונז פֿאַר־גליווערט. זיי האָבן אויפֿגעהיט פֿאַר אונז די לעבנס אוצרות פֿון יענע דורות, זייערע געדאַנקען און געפֿילן, געוויין, עסן, אַלץ, ביי, איר זאַלט

אונזער קולטור-ירושה

מיר מוחל זיין, די דינים און מנהגים פֿון בית-הכסא. דאָס איז אַ מעכטיקע דערשיינונג, וואָס האָט ניט איר גלייכן.

פֿון דער שפראַכלעכער זייט — ווען דער דאָזיקער אוצר וואָלט זיך ניט געהאַט אויפֿגעהיט, וואָס וואָלט געוואָרן פֿון דער העברעאישער קול-טור? וואָלטן מיר בכלל געקענט חלומען פֿון ממשיך זיין דאָס שפראַכן-לעבן, פֿון איר ווידעראויפֿלעבונג און איר תקומה? זייער פֿיל, אָדער אַלץ וואָלט אָפּגעווישט געוואָרן פֿון דער וועלט. ס'וואָלט פֿון דעם אַלץ קיין זכר ניט געבליבן.

כ'ויל ציען אייער אויפֿמערקזאַמקייט אויף נאָך איין מאַמענט פֿון דער דאָזיקער דערשיינונג. מ'באַשוודיקט אידן, אַז זיי האָבן אין חדר קיין תנ"ך ניט געלערנט. זיי האָבן געלערנט חומש און געדענקט אַ פּסיק ישעיה פֿון „בבאקמא“. איך האָלט דאָס פֿאַר אַ וואונדערלעכער זאַך, פֿאַר זייער אַ גוטער דערשיינונג, וואָס דער דאָזיקער ריזיקער בנין האָט פֿאַר-שלאַגען אין זיך דעם פֿריערדיקן בנין. אַזוי דאַרף זיין, ווייל יעדער איינ-ציקער דור פֿאַרזינקט אין זיינע בנינים אַזע פֿריערדיקע בנינים. און דאָס איז אויך אַ סימן פֿון באַנייען אַלטע ווערטן. זיי זיינען געקומען צום תנ"ך דורך זייער אייגענער דערקענטעניש, מיט זייער אייגענער באַציאונג און ניט מיט דער באַציאונג פֿון די פֿריערדיקע דורות. זיי האָבן שוין איינ-געזאַפט דעם תנ"ך אויף זייער אייגענעם אפֿן. זייער אָפּשאַצונג, דער טעם וואָס זיי האָבן געשפירט אין דעם דאָזיקן ספֿר, איז שוין געווען דער טעם פֿון זייער צייט און ניט דער טעם פֿון די פֿריערדיקע צייטן. זיי האָבן פֿאַרוואַנדלט דעם תנ"ך אין אַ נייעם מאַטעריאַל. אויב איר ווילט זאָגן, איז דאָס געווען אַ נייע אָפּשאַצונג, אָדער אַ ניי געבוי, וואָס האָט באַנייט דעם אַלטן קנין פֿון דער ערשטער צונויפֿזאַמלונג. זיי, פֿאַרשטייט זיך, האָבן זיך פֿאַרגעשטעלט דוד המלך אין זייער געשטאַלט, אין די ראַמען פֿון זייער אייגן לעבן. אויב עס שטייט, אַז דוד המלך איז געווען אַ גבור, אָדער בניהו איז געווען אַ גבור — ווייסט איר דאָך שוין די לעגענדעס, וואָס זיי האָבן וועגן דעם געשאַפֿן. אויב איר וועט בודק זיין די אַלטע פֿעגענדעס — וועט איר זיך איבערצייגן, אַז זיי זיינען געווען לויט זיי-ערע געפֿילן און פֿאַרמען פֿון זייער לעבן, זיי זיינען געווען פֿרייע מענטשן און ניט פֿאַרשקלאַפֿט צו די פֿריערדיקע דורות. מיר, חדר-אינגלעך, דמשל, האָבן זיך פֿאַרגעשטעלט אַברהם אַבינו אין אַ קאַפּאַטע. דאָס איז זייער שוין, דאָס באַווייזט, אַז מיר האָבן אַ געזונטן דמיון, וואָס שעפט פֿון דעם אַרומיקן פֿעבן. רעמבראַנדט האָט געמאַכֿן אַברהמען אין אַ האַלענדישן

טראַכט. זיי האָבן גוט געטאָן, וואָס זיי האָבן באַארבעט און פֿאַרדייעט און פֿאַרטאָן דעם גאַנצן תנ"ך אין זייער בנין. איך בין אייך מבטיח, אַז די אידן, וואָס האָבן געדענקט אַ פסוק פֿון תנ"ך דורך „בבאקמא“ — האָבן געשפירט דעם תנ"ך אין זייערע בלוטן מער פֿאַר אונז, וואָס מיר געדענקען דעם אַרט פֿון יעדן פסוק, און דווקא דערפֿאַר וואָס זיי האָבן פֿאַרדייעט דעם תנ"ך דורכן תלמוד. אין תלמוד איז דער תנ"ך פֿאַרשלונג גען אפֿשר פֿורפֿאַרן מאַל. איר וועט ניט געפֿינען קיין איינציקן פסוק, וואָס איז צום ווייניקסטן צוואַנציק מאַל ניט געבראַכט אין תלמוד. ווי באַלד אַזוי, זאָג איך, דאָס איז אַ וואונדערלעכער אַקט, וואָס באַווייזט ווי אַ פֿאַלק דאַרף זיך באַנעמען מיט זיינע פֿריערדיקע דערגרייכונגען. ניט זיך צו פֿאַרשקלאַפֿן, ווי די קאַראַאימען האָבן געטאָן מיט זייער פיבוש, נאָר צו באַארבעטן, אַרויסצוקריגן נייע זאַפֿטן פֿאַר נייע שפּראַצונגען, פֿאַר אַ נייעם בנין און נייע פֿאַרמען.

און דאָס אייגענע דאַרפֿן מיר טאָן מיט אונזער פֿריערדיקן פֿאַרמען. ניט אַ צונויפֿזאַמלונג ווי ס'שטייט און גייט, נאָר דאָס דורכצופֿירן דורכן געפֿיל און געדאַנק פֿון אונזער גאַנצן לעבן אין אונזער צייט, לויט די פֿאַדערונגען פֿון דער וויסנשאַפֿט פֿון אונזער צייט. לויטן גאַנצן גייסטיקן באַגאַזש אונזערן — אַריינפֿירן דאָס דאָזיקע גאַנצע פֿאַרמען אין אונזער לעבן, כדי אים אויפֿצולעבן, אַרויסצוציען פֿון אים נייע זאַפֿטן, כדי פֿאַר צוועצן אונזער עקזיסטענץ. דאָס איז ניט קיין זאַמלונג פֿון איין קיבוץ, אַ זאַמלונג, וואָס שטעלט גרענעצן צווישן נייער ליטעראַטור און אַלטער. די כוונה פֿון דער זאַמלונג איז, אַוועקצונעמען די מחיצות, צו מאַכן אַחדות, דאָס אַלטע און דאָס נייע זאָל זיך באַהעפֿטן אָן אַ מחיצה. בלויז דורך דער דאָזיקער אַחדות וועט די ליטעראַטור פֿון אונזער צייט באַקומען אויב טאַריטעט ביים גאַנצן פֿאַלק און אויך די אַנערקענונג פֿון אַלע אַנדערע פֿעלקער, ווי ס'איז געווען אין באַצוג צו אונזער אַלטער ליטעראַטור, אין באַצוג צום תלמוד, וואָס איז אַנערקענט ביים גאַנצן פֿאַלק און ביי דער גאַנצער מענטשלעכער קולטור. צוגיין צו אַזאַ טאַט מיט כוונה, דורך אַפֿ קלייב, דורך וויסן און ווילן, דורך איינטיילן די אַרבעט, דורך אַרגאַניזירן פֿון אַלע כוחות, וואָס געפֿינען זיך ביים פֿאַלק אין אַזע לענדער — דאָס איז די אויפֿגאַבע פֿון דער שעה, און דאָס דאַרף אויפֿגעטאָן ווערן אין אַרץ־ישׂראל, דאָס אידנטום דאַרף פֿירן, אַז דאָס ווערט געטאָן אין אַרץ־ישׂראל, און עס וועט דערשפירן, עס וועט מוזן דערשפירן. דעמאָלט וועלן זיי ווייסן, וואָס אַזוינס אַרץ־ישׂראל מיינט פֿאַרן פֿאַלק קולטורעל.

אונזער קולטור-ירוש

אפֿשר פֿון איילעניש האָב איך אויסגעפֿאַזן אייניקע זאַכן און איך וויל זיי דאָ ממלאַ זיין. ערשטנס, דאַרף איך דאָ פֿאַרריכטן אַ פֿעלער. וועלדיק זיין קורץ, האָב איך אַרײַנגענומען די זאַמלונג פֿון משנה אין זאַמלונג פֿון תּלמוד. דער תּלמוד און די משנה — זײַנען צוויי באַזונדערע זאַמלונגען. איך מײַן, אַז איר וויסט דאָס אַײַן. כ׳האָב געוואַלט זיי אויסרעכענען באַזונדער, אָבער צוליב מײַן איילעניש האָב איך עס פֿאַרקרײַט. כ׳האָב צונויפֿגעמישט דערשײַנונגען, וואָס זײַנען אָפּגערוקט אין צײַט, ווייץ ווען מיר רײַדן וועגן תּלמוד נעמען מיר אויך אַרײַן אין פֿלעך די משנה. דאָס צונויפֿזאַמען פֿון משנה איז געמאַכט געוואָרן דורך רבי יהודה הנשיא און פֿון תּלמוד — דורך רבינא ורב אשי, דאָך זעען זיי אויס אין אונזערע אויגן ווי אײַן זאַמלונג. איך פֿאַס אויף די דערשײַנונגען ווי זיי ווערן אויפֿגעפֿאַסט אין אונזער צײַט דורכן פֿאַלקס געפֿייל, און דאָס פֿאַלקס געפֿייל זעט די דערשײַנונג פֿון תּלמודישער זאַמלונג אויף דעם אױפֿן. איך וויל אייך זאָגן, אַזוי דריק איך מיך אויס, איך בין ניט געוואוינט צו זאָגן זאַכן אויף אַ וויסנשאַפֿטלעכען שטייגער, נאָר אויפֿן פֿאַלקס־שטייגער, דער עצם געדאַנק וועט דורך דעם ניט לײַדן. אויב מיר קומען דעטאַלײַזירן, ווען מיר זעען די מאַטיוון, וואָס האָבן געפֿירט צו די זאַמלונגען, זײער כאַראַקטער, וועלן מיר געפֿינען, אַז די אַטמאָספֿערן פֿון די דאָזיקע זאַמלונגען זײַנען פֿאַרשײדענע. זיי זײַנען געקומען אויף דער וועלט דורך באַזונדערע אומשטענדן, למשל, די משנה־זאַמלונג, וואָס נעמט אַרײַן די גאַנצע ליטעראַטור פֿון די תּנאים, איז געמאַכט געוואָרן אין ארץ־ישׂראל. ספֿרא, ספֿרי, תּוספֿתא, אַ טײַל פֿון די ערשטע מדרשים, איז שפּראַכלעך אָפּגעטײַלט פֿון דער אַלטער ליטעראַטור; ס׳איז געשריבן אין אַ באַזונדערן העברעאיש מיט אַ צוגאַב פֿון פֿרעמדע עלעמענטן, אָבער דער דקדוק איז העברעאישער דקדוק מיט מאַנכע ענדערונגען צוליב דער אַנטוויקלונג, ווי דער שטייגער איז אין אַלע אַנדערע שפּראַכן. דאָס איז ניט דער פֿאַל מיט דער זאַמלונג פֿון גמרא, דעם תּלמוד בבלי און ירושלמי, וואָס זײַנען ווי אַ פֿירוש אויף דער משנה, דאָס איז שוין אין אַן אַנדער פֿשוין, אין אַן אַנדער פֿאַנד. דאַרטן, אין די פֿאַרהאַנדלונגען, הערשט די אַראַמעאישע שפּראַך און ס׳הערשט אַן אַנדער כאַראַקטער. דער ירושלמי איז נאָך געמאַכט אין ארץ־ישׂראל, אָבער דער תּלמוד בבלי איז געמאַכט געוואָרן אין בבלי. איך שטעל מיך אָפּ אויף דעם, איך וויל איר זאָלט שענקען אויפֿ־מערקזאַמקײַט דער דאָזיקער דערשײַנונג. איר זאָלט ניט מײַנען, אַז די תּלמודישע זאַמלונג איז אײַן זאַמלונג. ס׳זײַנען פֿאַראַן צוויי זאַמלונגען מחמת פֿאַרשײדענע היסטאָרישע סיבות.

מסורה

כ'האב איך דערציילט וועגן די צונויפזאמלונגען ביון „שולחן-ערוך“.
 איך שטעל זיך אָפּ בקיצור אויף זאָכן, ווייץ איך וויל צוקומען צו דער
 פראַקטישער זייט פֿון אונזערע טעג. כ'וועץ אַנדייטן אויף נאָך אַ זאַמלונג,
 ווייץ ס'איז אַ נייעס לגבי די פֿריערדיקע זאַמלונגען. איך האָב אין זינען
 די זאַמלונג, וואָס טראַגט דעם נאָמען מסורה, גיט אין טראַדיציאָנעלן
 באַגריף. דאָ האָב איך גיט אין געדאַנק די תורה שבעל-פה, גייערט די
 מסורה וואָס אַרום תנ"ך, אַט די וואָס איך באַטראַכט פֿאַר איינער פֿון די
 וואונדערלעכסטע דערשיינונגען אין דער געשיכטע פֿון אונזערע זאַמלונגען.
 טראַכט זיך אַריין, רבותי, איך ווייס גיט, אויב איר האָט אַ באַגריף פֿון
 אַט דער אַרבעט, וואָס האָט זיך געצויגן פֿאַר הונדערטער יאָרן און וואָס
 איז צוגעקומען צו אונז. ס'איז וואָר, אין דער ליטעראַטור איז זי פֿאַר-
 געשטעצט געוואָרן גיט איבעריקס גרויס און גיט איבעריקס אַפֿט. דאָס
 פֿאַלק ווייסט גיט פֿון דער עקזיסטענץ פֿון דער דאָזיקער ליטעראַטור, די
 ליטעראַטור פֿון די בעלי-מסורה. די וואָס האָבן מחדש געווען דעם נקוד
 האָבן איינגעשטעצט דעם תנכישן טעקסט און דורך דעם אַרויסגעפֿירט
 דעם תנ"ך פֿאַרן גרויסן עולם. זיי האָבן אויף תמיד איינגעשטעצט דעם
 נוסח, געשאַפֿן די מעגלעכקייטן צו ליינען דעם תנ"ך דורך דעם סיסטעם
 פֿון ניקוד, דורכן באַשאַפֿן סימנים, וואַקאַלן אויף צו ליינען, אַריינגע-
 בראַכט גייע אותיות. אַזאָ מין רעפֿאַרם, אין אַ טיילווייזן פֿאַרגלייך מיט
 דער רעפֿאַרם פֿון מסורה, איז געמאַכט געוואָרן פֿאַר אונזערע אויגן אין
 רוסלאַנד: די באַנייטע אַרטאָגראַפֿיע, גרינגער צו מאַכן פֿאַרן המון דאָס
 ליינען. איך מיינ, אַז דאָס איז אַ קלייניקייט לגבי דעם אויפֿטו פֿון אונ-
 זער מסורה. זיי האָבן אַריינגעבראַכט גייע סימנים אין העברעאישן אַפֿף-
 בית, די נקודות. איך האָף, אַז דאָס איז אייך אַלעמען באַקאַנט, אַז איר
 אַדע האָט וועגן דעם אַ באַגריף, הגם אַ פֿאַרנעפֿלטן באַגריף. אפֿשר זיינען
 אייך באַקאַנט די צוויי נעמען: בן אשר און בן-נפתלי — זיי ווערן אַנ-
 גערופֿן די מזרח-שולע און די מערב-שולע. צוויי שולן זיינען געווען אין
 ארץ-ישראל, אין ירושלים און אין טבריה איז געווען איין שולע און אַ
 צווייטע שולע איז געווען אין בבֿל. אַבער, ווי אַזוי ווערט אַזאָ זאָך אַפֿ-
 געטאָן? וואָס מיינט עס, עס קומען מענטשן אין איין שיינעם טאַג און נעמען
 אָן אַ באַשלוס: אַזוי זאָלט איר מער גיט ליינען, פֿון היינט און ווייטער
 זאָלט איר ליינען אַזוי און אַזוי? אַזעלכע זאָכן ווערן אַזוי גיט געטאַן. דאָס
 איז אַן אַרבעט פֿון הונדערטער יאָרן, פֿון צענדליקער פֿרוואון, פֿון פֿאַר-

אונזער קולטור-ירושׂה

שיידענע סיסטעמען. אפשר האָט איר געהערט וועגן צוויי סיסטעמען פֿון ניקוד, די באַבילאָנישע און טבריהנישע. דער נקוד וואָס איז אָנגענומען ביי אונז איז דער טבריהנישער. ביי די תּימנער אידן איז נאָך מיט הונד דערט יאָר צוריק געווען אויפֿגעהיט דער באַבילאָנישער נקוד. דאָס איז אַן אַנדער סיסטעם, וואו די נקודות קומען איבער די אותיות, און ניט אונטער די אותיות. דאָרט פֿעלט דער סגל, דער גאַנצער אויסזען פֿון נקוד איז אַן אַנדערער און די אויסשפּראַך איז אַנדערש. דער דאָזיקער נקוד איז נדחה געוואָרן ביי די תּימנער דורך געדרוקטע ספֿרים, אַדער דורך אונדזערע מענטשן, מיט וועמען זיי זיינען געקומען אין באַרין. ביסלעכווייז האָבן זיי אַרויסגעשטופּט דעם באַבילאָנישן נקוד צוליבן טבריהנישן. מען האָט געפֿונען מאַנסקריפטן אין דער גניזה, וואָס האָבן אַ נקוד פֿון נאָך אַן אַנדער סיסטעם. דאָס באַווייזט, אַז אויפֿן וועג צו פֿאַרפֿאַלקאַמען דעם נקוד זיינען געמאַכט געוואָרן אַ סך פּראָבעס, ביז די מערהייט פֿון פֿאַלק האָט זיך געהאַלטן ביי איין סיסטעם און דער קליינער טייל ביי אַן אַנדערן, ביז דער צווייטער סיסטעם איז אין לעצטן יאָרהונדערט נדחה געוואָרן צוליב דעם דרוקוועזן. ווייל אין די לענדער פֿון דעם אַשורישן נקוד זיינען קיין געדרוקטע ביכער ניט געווען — דער דרוק האָט אַרויסגעשטופּט דעם מאַנסקריפט און ממילא האָט אונזער נקוד געזיגט.

דער נקוד איז געקומען אויף דער וועלט דורך די אַמאַליקע מלמדים, וואָס האָבן געפֿערנט מיט די תּלמידים פֿון מאַנסקריפטן. די מאַנסקריפטן זיינען געווען פֿאַרשיידענע, ס'איז געווען איין נוסח און ס'איז געווען אַ צווייטער, ווייץ ס'איז אוממעגלעך, אַ מענטש זאָל איבערשרייבן אַ מאַנסקריפט און ניט מאַכן קיין גרייזן. איז אויסגעקומען אַז די פֿאַרשיידענע עקזעמפּלאַרן פֿון תּנ"ך זיינען ניט געווען גלייך איינער צום צווייטן. אַלע מלמדים און פֿערער — די מערסטע פֿון די בעלי-מסורה זיינען געווען מלמדים און פֿערער — האָבן געזוכט מיטלען, ווי אַזוי צו פֿאַרגרינגערן דאָס לייענען. איר ווייסט דאָך, אַז אין אַלטע מאַנסקריפטן פֿעלן די וואָ-קאַלן. מיט די אותיות א, ו, ה, י, האָבן זיי זיך געוואָלט באַנוצן צום לייענען. ו—מלופים, י—חיריק, צירה, ה—סגל און אַפּטמאַל חולם. איך וויל ניט מאַריך זיין וועגן דעם, ווייל יעדע איינציקע זאָך איז אַן ענין פֿאַר זיך. דאָס איז געווען איין סיסטעם. האָבן זיי געוואָלט אַריינברענגען אותיות פֿאַר סימנים. נאָך דעם האָבן זיי זיך פֿון דעם אָפּגעהאַטן. איר ווייסט דאָך, אַז אין די אויפֿשריפטן אין שטיין געפֿינט מען ניט די אותיות אהו"י, פֿאַר סימנים. אין מישעס אויפֿשריפט, דאָס וואָרט „לנו — שרייבט

מען "לנ", דעם "ו" דארף מען וויסן אָן אַ סימן. אויך דער אות "ה" איז דארט ניט פֿאַראַן. "קנה" איז אָן אַ "ה"; מ'דארף אַליין וויסן וואָס דאָס איז אַזוינס: "קנ", "קן", "קנה"? מחמת זיי האָבן ניט געגעבן קיין סי- מנים דארף מען אַליין דערגיין. זיי האָבן עס געטאָן צוליב דער שוועריקייט אויסצוקריצן אין שטיין, זיי האָבן געוואַלט שפּאַרן אַרבעט, דערפֿאַר האָבן זיי געשריבן ווייניקער. איר ווייסט, אַז אין דער תּורה איז פֿאַראַן פֿיל מאָל "חסר": "שמענה" אָן אַ ה, אותי, אותך — אָן אַ ו, וייל זיי האָבן געזשאַלעוועט שרייב-מאַטעריאַל, צוערשט, אויף שטיין און שפּעטער — אויף פּאַרמעט. האָבן זיי געזוכט וואָס ווייניקער צו שרייבן, פּדי ס'זאָל בלייבן אַ מינימום וואָס אַנטהאַלט אַ מאַקסימום. דערנאָך, ווען זיי האָבן געוואַלט דעם לימוד אַרויספֿירן אין דער ברייטער גאַס, ווען ס'איז גע- קומען די צייט צו דעמאָקראַטיזירן די ליטעראַטור, זי פֿאַרשפּרייטן צווישן אַלע שיכטן פֿון פֿאָלק — האָט מען געדאַרפֿט געפֿינען אַ וועג, ווי אַזוי צו פֿאַרלייכטערן דאָס לייענען. האָבן זיך די מלמדים אָנגעשטרענגט, געזוכט איינפֿאַך ווי אַזוי דאָס צו מאַכן. אין אָנהויב, קען מען זיך משער זיין, איז געקומען דער דגש. דערפֿאַר וואָס זיי האָבן ניט געוואַגט צו ענדערן מיט איין מאָל און מאַכן אַ ניי געשטאַלט — האָבן זיי דערפֿונדן דאָס קליינע פינטל, פּדי ניט צו פֿאַרדאַרבן דעם אָנגענומענעם אויסזען פֿון שריפֿט, וואָס איז אַזוינס אַ דגש? ווייל זיי האָבן געוואוסט, אַז דער דגש איז דער גרעסטער וועגווייזער, ווי אַזוי צו לייענען. אויב זיי ברענגען אַריין דעם דגש, ווייסן זיי דורך דעם דאָס וואָרט. דורכן דגש דער- קענען מיר די בנינים: פעל, פּועל, התפעל. אַז מיר נעמען דעם צייט- וואָרט כתב — קען מען דורך דעם דאָזיקן לייכטן צייכן וויסן, צי מ'זאָל עס לייענען אין בנין קל, אָדער בנין נפֿעל: נוו, פּה, תיו, בית, (נכתב). אויב מיר שטעלן אַריין דעם קליינעם סימן, דעם דגש, ווייסן מיר באַלד, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיטן בנין נפֿעל. דאָס נעמט גלייך אַרויס פֿון פֿלף אַ סך אַנדערע לייענישן פֿון וואָרט. דער לייענער ווייסט באַלד, אַז נוו, פּה, תיו, בית — קען מען אַנדערש ניט לייענען ווי "נכתב", ווייל אין כּף איז פֿאַראַן אַ דגש-חזק. נעמען מיר דאָס וואָרט "נפקד", נאָר מען מוז לייענען "נפקד" (ניפּאַקייד). דורך איין קליינעם פינטל קריגן מיר אַרויס דעם מאַקסימום פֿון באַלערונג, ווי אַזוי צו לייענען. די נקודה איז געווען דער אָנהויב פֿונם סיסטעם. דער דגש איז געווען דאָס ערשטע קערנדל פֿון דעם סיסטעם פֿון נקוד. שפּעטער, האָבן זיי אים געמאַכט פֿאַר אַ סימן פֿון חיריק אונטערן אות, נאָך דעם, געמאַכט פֿון אים אַ חולם איבערן

אונזער קולטור־ירושׁה

אות, א צירה — דורכן פֿאַרטאַפלען פֿון פינטֿ; מלופים — דורך דעם, וואָס זיי האָבן אים אַרײַנגעשטעלט אין ו. זעט איר, אַז דאָס פינטֿ איז די מאַמע פֿון גאַנצן נקוד. נאָך דעם האָבן זיי צוגעגעבן דעם קמץ וואָס איז באמת אַ קלײַנער אַף. דער קמץ לױט זײַן אויסזען איז אַן אַלף, עס פֿעלט אים בלױז דער אויבערשטער טײל. קמץ איז אַן אַלף, דער פתח איז אַ האַלבער קמץ. אַ סגֿ — איז דריי נקודות. דער קובוץ — דריי נקודות. פֿון דעם זעט איר, אַז דאָס אַלף האָט זיך אַנטוויקלט פֿון דגש. דאָס איז פֿאַרגעקומען אין משך פֿון אַ לאַנגער תקופֿה און האָט זיך אײַנגעשטעלט בלױז נאָך לאַנגע הונדערטער יאָרן.

די דאָזיקע סימנים זײַנען ניט געווען די אײַגענע אין אַלע שולעס. אומזעטום האָבן די מלמדים זיך גענומען וועגן דעם פֿרייהײַטן. יעדער אײַנער פֿון זיי האָט זיך געמאַכט זײַנע אײַגענע סימנים, לױט דער באַדער־פֿעניש פֿון זײַנע תלמידים. די סיסטעמען האָבן געקעמפֿט אײַנע מיט די אַנדערע ביז דער בעסערער סיסטעם האָט מנצח געווען. אזוי האָט ער אַנגע־האַלטן הונדערטער יאָרן. רבותי, דאָס איז געווען אַ רעוואָלוציאָנערער אויפֿטו. אָבער ניט דאָס איז דער עיקר, איך ווײַל ציען אײַער אויפֿמערק־זאַמקײט אויף די בעל־המסורה. זיי האָבן באַשאַפֿן די העברעאישע שפראַך־וויסנשאַפֿט, דעם העברעאישן דקדוק, די לעקסיקאָגראַפֿיע. זיי האָבן גע־צײלט די אותיות פֿון תנ״ך און אײַנגעשטעלט דעם תנכישן שפראַכ־לעך מאַטעריאַל. אויב איר האָט אַרײַנגעקוקט אין די ספֿרים פֿון מסורה, וועט איר זען, אַז זיי צײלן וויפֿיל מאַל אַ וואָרט געפֿינט זיך אין תנ״ך, דאָס איז לעקסיקאָגראַפֿיע. דאָס וואָרט איז אַ חסר, דאָס וואָרט איז אַ מלא, דאָס וואָרט אין תנ״ך אין זײַן גראַמאַטיקאַלישן אויסזען געפֿינט זיך אזוי פֿיל מאַל, 43 מאַל, 55 מאַל. דאָס מײַנט, אַז זיי האָבן אײַנגעשטעלט דעם גאַנצן מאַטעריאַל פֿון תנ״ך און זיך אַנגעהויבן פֿאַרנעמען מיט לעקסיקאָגראַפֿיע. איך זאָג, די מסורה האָט געגרינדעט און געפֿייגט דעם ווינקלשטיין פֿאַר דער שפראַכלעכער תנכישער וויסנשאַפֿט און דער עקסעגעטיק, די וויסנ־שאַפֿט־עכע פרשנות פֿון תנ״ך. אַן די חכמײַהמסורה קען מען זיך ניט פֿאַרשטעלן די אַנטוויקלונג פֿון דער שפראַכלעכער וויסנשאַפֿט. נאָך דעם, אין דער שפאַנישער תקופֿה, ווען די גרויסע מדקדים, פֿון טיפֿ פֿון דונש בן לברט, ר' יונה אבן גנאח, מנחם זײַנען געקומען — וואַלטן מיר קײן מאַל צו דער דאָזיקער מדרגה ניט געקומען, ווען די חכמײַהמסורה וואָרטן ניט געקומען פֿאַר זיי. דער תנ״ך וואַלט געווען פֿול מיט אַן אַ שיעור גרייזן און מיר וואַלטן ניט געקענט לייענען אַ פסוק ווי געהעריק, און

אזוי וואָרט דער תנך אַרויסגעפֿאַן פֿון געברויך — ווייל אַ ספֿר וואָס מ'קען ניט זיינען — ווערט ניט געזיינעט. די גאַנצע העברעאישע שפראַך וואָלט צו אונז ניט צוגעקומען, ווייל זי וואָלט ניט געהאַט קיין דקדוק, אָן דער פרשנות וואָלטן מיר ניט פֿאַרשטאַנען דעם פירוש-המילות. אָן פֿאַרגלייכונגען פֿון איין מוסטער מיטן צווייטן וואָלטן מיר ניט וויסן די ריכטיקע אַרטאָגראַפֿיע. מיר וואָלטן גאַרנישט וויסן, דער וואָס פֿאַרשטייט, וואָס אַזוינס די מסורה איז, יענער ווייסט, אַז זי איז דער סקעלעט פֿון אונזער שפראַכלעכער וויסנשאַפֿט. די מסורה איז געאַנגען האַנט אין האַנט מיט דער פרשנות, מיט דער אַגדה און מדרש און מיטן פּיוט. די אַגדה און מדרש איז איינגעפֿלאַכטן און שטיצט זיך אויף דער מסורה. איר וועט געפֿינען אַ וועלט מדרשים, וואָס זיינען באַגרינדעט אויף דער מסורה, אויף דער צאָל פֿון ווערטער, אויף לעקסיקאָגראַפֿיע, אין בבל האָט אַ זייב זיבן נעמען, די זאָך האָט צען נעמען, יענע — האָט פֿינף. אויב אַזוי — הייסט עס שוין שפראַכלעכער מאַטעריאַל פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער קאַטעגאָריע, פֿון די סינאָנימען. צען מינים הונגער איז דאָ אויף דער וועלט, אַזוי פֿיל און אַזוי פֿיל מאַל הונגער איז דאָ אין תנ"ך. דאָס איז שוין געווען גענומען פֿון לעקסיקאָנען, סיי אַזעלכע וואָס זיינען געווען פֿאַר-שריבן און סיי אַזעלכע, וואָס זיינען אַרומגעאַנגען בעל-פה: אויף דעם יסוד זיינען געשריבן געוואָרן הונדערטער דרשות. מאַנכע פֿון זיי זיינען געווען פֿדי צו שאַרפֿן די מוחות, און מאַנכע פֿדי צו געפֿינען אַ צד-השווה פֿון דערשיינונגען. איך וויל זאָגן: די אַגדה, דער פּיוט, די מערסטע פֿון די ערשטע פּייטנים זיינען געווען מדקדקים און פֿאַרשער פֿון תנ"ך, ווי מ'האַט זיי גערופֿן בעל-מקרא, די וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט תנ"ך.

ווי איר זעט, איז דורכן משך פֿון הונדערטער יאָרן געשאַפֿן געוואָרן דער וואונדערלעכער „פּנוס", וואָס האָט מצי"ל געווען דעם תנ"ך און פרשנות און דעם דקדוק און די שפראַכלעכע וויסנשאַפֿט, וואָס כמעט קיינער ווייסט ניט, ווער און וואָס זיי זיינען און ווען דאָס איז אָפּגעטאַן געוואָרן. איך וויל אייך באַווייזן דעם מוסטער, פֿדי אייך צוצוציען צום ענין. איך האָב ניט אויף דער מינוט גענוג ווערטער. ס'איז אָן ענין, וואָס מ'דאַרף פֿיל ריידן וועגן דעם, פֿדי אים צו מאַכן פֿאַרשטענדלעך, פֿדי איר זאָלט באַ-גרייפֿן די דאָזיקע אַנאַלימע דערגרייכונג און איר אויטאָריטעט פֿאַרן גאַנצן פֿאַלק. איך וויל נאָך אַמאָל געבן צו פֿאַרשטיין: די צונויפֿזאַמלונגען פֿון משנה אַזוי גוט ווי פֿון תנ"ך און מסורה האָבן געהאַט ניט בלויז אַ גע-וויסן ווערט פֿאַר אַ געוויסן טייל פֿון פֿאַלק, נאָר ס'האַט געהאַט אַ ווערט

אונזער קולטור-ירוש

פֿאַרן גאַנצן פֿאַלק, אין דעם גאַנצן גלות, איבער אַלע לענדער פֿון דער וועלט: דייטשע, איטאַליענישע, באַבילאָנישע (איך האָב אין זיינען די אידן פֿון אַלטערטום), אַפֿריקאַנישע, תּימנישע, די יחידים פֿון אַראַביע און נאָך. אַלע אידן אָן אויסנאַם, צו וועלכע די אַרבעטן זיינען אַנגעקומען, האָבן גע- בויגן זייערע קעפּ און אַנגענומען די דאָזיקע זאַכן. דאָס איז ניט געווען ווי דאָס חסידות, וואָס האָט אַרומגעכאַפט בלויז אַ טייל פֿון פֿאַלק, אָדער אַנדערע באַוועגונגען און שטרעמונגען, וואָס בלויז איין טייל פֿון פֿאַלק האָט אַנגענומען זייער הערשאַפֿט. אויך די זיינען געשאַפֿן געוואָרן דורך באַקאַנטע מענטשן, אַבער דאָס גאַנצע פֿאַלק האָט זיי אַנגענומען, וואָס דאָס איז זייער וויכטיק. אויב איר וועט אַרויסגיין אין דער גרויסער וועלט און פֿרעגן, וואָס ווערט באַטראַכט פֿאַר די שאַפֿונגען פֿון אידישן פֿאַלק, שאַפֿונגען וואָס זיינען ווערט שטודירט צו ווערן און געפֿאַרשט צו ווערן, פֿדי צו פֿאַרשטיין דעם גייסט פֿון דער אידישער יצירה (דאָ רייך איך וועגן די גוים וואָס פֿאַרשן די אידישע וויסנשאַפֿט אין פֿרעמדע שפּראַכן), וועט מען אייך ענטפֿערן, אַז די דאָזיקע פֿאַרשער ווענדן זיך ניט צו קיין אַנדער אידישער שאַפֿונג, זיי האַלטן קיין שום שאַפֿונג פֿאַר ניט וויכטיק, זיי אַנערקענען בלויז די דאָזיקע שאַפֿונגען אַלס די נאַציאָנאַלע שאַפֿונגען פֿון אונזער פֿאַלק. ווען זיי קומען פֿערנען אונזער וויסנשאַפֿט, שטעלן זיי זיך אָפּ בלויז אויף די זאַכן, ווייל די זיינען אַנגענומען פֿון פֿאַלק, זיי פֿאַרשן דעם תּנ"ך, זיי האָבן אויפֿגעשטעלט קאַטעדרעס איבער דער גאַנצער וועלט. פֿאַראַנען גאַנצע מחנות געלערנטע, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיטן תּנ"ך, ווייל זיי באַטראַכטן אים פֿאַר אַ טייל פֿון דער מענטשעכער ציוויליזאַציע. איצט זיינען זיי געקומען צום תּלמוד. איר ווייסט דאָך: פֿאַראַן צווישן זיי אויך קעגנער פֿון אידישן פֿאַלק. דווקא די פֿאַרשער-ליבהאַבער פֿון תּנ"ך האָבן פֿיינט אידן. פֿאַראַן אויך שונאים פֿון תּנ"ך, וואָס שטודירן אים געצוואונג- גענערהייט, פֿדי צו פֿאַרשטיין דאָס עוואַנגעליום, וואָס שטייט, לויט זייער מיינונג, אויף אַ העכערער מדרגה פֿון תּנ"ך און דער תּנ"ך דינט פֿאַר זיי בלויז ווי אַ הקדמה. זיי דענקען, אַז דער גאַט פֿון די נביאים איז אַן אל קנא ונוקם און דער גאַט פֿון עוואַנגעליום איז אַן אל רחום וחנון. ס'איז ניט וויכטיק, צי זיי פֿיבן, צי זיי האַסן — וויכטיק איז, אַז אַפֿילו, ווען זיי האַסן, זיינען זיי געצוואונגען מודה צו זיין, אַז דאָס איז די אידישע שאַפֿונג, צו וועלכער זיי מוזן זיך ווענדן, אויב זיי ווילן קענען דאָס אידישע פֿאַלק, איך רייך ניט וועגן אַ מענטשן ווי שירער, וואָס האָט אויסגעפֿאַרשט די גאַנצע פֿיטעראַטור פֿון די תּנאים, וואָס זיינען נאָענט צו דער תקופֿה

פֿון ישו הנוצרי. אין דער לעצטער צייט איז דאָס פֿאַרשן פֿון תּלמוד געוואָרן אַן ענין אַר-און-פֿאַר-זיך, און ניט בלויז אַ הילף פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון קריסטנטום. איך קען ברענגען פֿיל נעמען פֿון פֿאַרשער. ספּעציעל אין דער לעצטער צייט איז באַקאַנט געוואָרן איין פֿאַרשער, מור, אַן אַמערי-קאַנער, וואָס האָט געשריבן וועגן תּלמוד אַ גרויס ווערק אין צוויי בענד מיט אַן אַ שיעור וויסן און ליבע. אין קאַנדאַן איז אַרויס אַ בוך וועגן די פּרושים. מיר זעען פֿאַר זיך אַ מאַן, וואָס איז אַריין אין פּרדס מיט אַ וויסנשאַפֿטלעכן מעטאָד. און בנוגע דער מסורה — בלויז די גויים ווייסן די מסורה און האַלטן זי אין איין פֿאַרשן. ס'איז באַקאַנט אַ פֿאַרשער אין ווין, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ בוך נאָך אַ בוך וועגן דער פֿאַרשונג פֿון די ניקוד-סיסטעמען פֿון מסורה. ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אַ סך אַלטע מאַ-נוסקריפטן, וואָס באַווייזן די אַנטוויקלונג פֿון ניקוד און מסורה. אין מיטל-אַלטער האָבן מיר געהאַט אַ סך פֿאַרשער ביו אַיהו בחור, און נאָך מיט הונדערט יאָר צוריק זיינען געווען מענטשן, וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט דער פֿאַרשונג פֿון מסורה, אָבער אין אונזערע צייטן האָט דאָס אַלץ אויפֿ-געהערט. אין אונזער צייט זיינען די גויים די גרעסטע פֿאַרשער ווייל זיי באַנעמען, אַז דאָס איז אַ פֿונדאַמענטאַלע שאַפֿונג, וואָס איז ווערט מען זאָל זי פֿאַרשן.

משנה תורה

איצט וועל איך עטוואָס אַנרירן אַן אַנדער פּנוס, אַ צונויפֿזאַמלונג פֿון גאָר אַן אַנדער קאַטעגאָריע, און דאָס איז דעם רמב"ם „משנה תורה“. דאָס איז דער פּראָטאָטיפּ פֿון ספֿרי הלכה, וואָס האָבן באַצוועקט צו מאַכן דעם גרויסן צעשפּרייטן מאַטעריאַל צוגענגלעך זיך צו באַנוצן מיט אים, קאַנצענטרירן דעם מאַטעריאַל אין אַ לאַגישער אָרדענונג לויט די ענינים. ס'איז די אַרבעט פֿון איין מענטשן, אַ מענטש אַ גאון מיט אַ געוואַלטיקן שוואַנג — אָבער זיינס, אייגנס, איז דאָרט גאַרנישט פֿאַראַנען. ער איז געווען דער שליח פֿון פֿאַלקס-אינסטיטוט. די גרויסע צעשפּרייטקייט האָט גורם געווען, אַז מ'האַט צופֿיל זיך ניט געקענט אָפּגעבן מיטן לימוד התּלמוד, אַז יעדער איינער זאָל קענען באַנוצן אַ הִסָּכה לַמַּעֲשֶׂה. די הער-צער זיינען געוואָרן קלענער און — די דאגות גרעסער. אין איין פּלאַץ דערקלערט דער רמב"ם, פֿאַרוואָס ער האָט דאָס געטאָן. ער זאָגט, ווייל דער לימוד-תּלמוד נעמט אַוועק אַ סך צייט און ניט יעדער מענטש קען זיך אָפּגעבן מיט דעם און ס'איז פֿאַראַן אַ מוז זיך אָפּצוגעבן מיט אַנדערע וויסנשאַפֿטן. פּדי צו פֿאַרדייכטערן די מי און צייט-פֿאַרלוסט, האָט ער

אונזער קולטור-ירושׁה

צונויפגענומען און קאָנצענטרירט דעם גאַנצן מאַטעריאַל אין איין פּלאַץ; ערשטנס, אַרייַנצוברענגען אין אים אַרדענונג און לאַגיק; צווייטנס, פּדי צו געווינען דורך דעם צייט פאַר אַנדערע ציימודים. און ער זאָגט: „ווען כּוואַלט געקענט אַרייַנפרעסן דעם גאַנצן תּלמוד אין איין בלאַט, וואַלט איך פֿון אים ניט געמאַכט צוויי בלעטער“. דאָ זעט מען די פּונוה. דאָ פֿיסט מען דעם מעכטיקן דראַנג פֿון זיין צייט, ווייל דאָן האָבן אידן זיך אָנגעהויבן ווענדן צו אַנדערע וויסנשאַפֿטן. דאָס איז געווען דער אָנ-הויב פֿון דער שפּאַנישער תקופּה, דער אויפֿקום פֿון חכמה און פּאַעזיע ביי אידן, ווען דער פֿריערדיקער דרוש האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין עכטער פּרשנות; די מסורה, די וואָס איז געווען אַן עכטע שאַפּונג, אַ פּאַלקישע, אַ שפּראַכלעכע, אַ קאַלעקטיווע, איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין עכטער דיסציפּלין, אין דקדוק, דורך אבן-ג'נאח, דונש און אַלע בעלי-הדקדוק, וואָס האָבן געלעבט אין יענער צייט. די קבדּה פֿון יענער צייט, די תורה פֿון סוד און רמז, איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין פֿילאָזאָפֿיע, ד"ה איז אַרייַנגעטראָטן אין תּחום פֿון דיסציפּלינירטער וויסנשאַפֿט, לויט די באַגריפֿן פֿון יענער צייט. דעריבער האָבן זיי זיך געמוזט באַפֿרייען פֿון דעם תּהור ובהו וואָס האָט אין יענער צייט געהערשט אין דעם אידיש-קולטורעלן פֿאַרמעגן און האָט זיך גענויטיקט אין קאָנצענטראַציע און איינשטעלונג. טראַכט זיך אַריין אין נאָך אַ מאַמענט. ס'איז דאָ אַ דרינגענדיקע באַדערפֿעניש פֿאַר יעדער צונויפֿזאַמלונג. כּוועל עס זאָגן בדרך משל: ווען מ'גייט אין מלחמה און מ'שטעלט איין אַ פֿראַנט, שיקט מען אַרויס זעל-נער אין אַ סך פּונקטן, אי אויף אַנצוגרייפֿן, אי אויף אָפּצוהיטן און פֿאַר-טיידיקן די עקזיסטירנדיקע פּונקטן. דורך דער צייט פֿון מלחמה פֿאַלן זעלנער, עס קומען פֿאַר אַ סך איינברוכן אין פֿראַנט — אָבער ס'מוז קומען אַ צייט פֿון הפּסקה, ערשטנס, פּדי די זעלנער זאָרן קאַנען אָפּכאַפּן דעם אַטעם, צווייטנס, פּדי צו פֿאַרמיערן די שפּאַרטן, פּדי איינצושטעלן דעם פֿראַנט ווידער אַמאָל. דעריבער זיינען זיי געצוואונגען זיך צונויפֿ-צוקומען אין איין זאַמלפּונקט, זען וואָס איז געוואָרן נאָך דער לאַנגער מלחמה, נאָך די פֿילע איינברוכן, פֿאַרשווענדן פֿון כּוחות, מענטשן און פֿון מיטלען, זען וואָס ס'איז געבליבן, וואָס קען מען ווייטער טאָן? דאָס איז די שישע פֿאַלק איז אַוועק אין גלות, געוואָרן צעשפּרייט, האָט געקעמפֿט, איז אָנגעגריפֿן געוואָרן, האָט אָנגעגריפֿן, האָט זיך פֿאַרטיידיקט. נו, אַ סך איז אין וועג פֿאַרלאָרן געגאַנגען, אַ סך איז געוואָרן פֿאַרדאַרבן אין מלחמה, הויך דעם איז געקומען אַ פּירוד פֿון שפּראַכ, אַ פּירוד פֿון צייטן.

אויב א פֿאַלק וויל אָפּהיטן זיין אַחדות, מוז ער דאָס אַלץ קאַנצענטרירן, דאָס קענען אַרומכאַפּן מיט איין קוק — פּדי ער זאָל זיך מיט דעם קענען באַנוצן. אַרדענונג — איז אַ האַלבע אַרבעט. אויב אַ מענטש ווייסט ניט וואו אַ זאָך ליגט, קען ער זיך ניט מיט איר באַנוצן — דאָס איז אַ פֿאַרמעגן, וואָס טראַגט ניט אַריין קיין פּירות, דאָס האָט קיין ווערט ניט. אידן זיינען ניט געווען אויף איין פֿאַץ, איין שפּראַך, איין לעבנס־שטייגער איז ממילא אַ כּוח, וואָס זאַמל־ט צונויף, איז ממילא כּוח וואָס באַהעפֿט: ווייל דאָרטן, וואו ס'איז פֿאַראַן איין אינגעשטעפֿטער לעבנס־שטייגער, איין געשיכטע, האָט עס אַ השפּעה אויפֿן גאַנצן לעבן פֿון אַ פֿאַלק, אָבער אַ צעשפּרייט פֿאַלק, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַ סך אויפֿטרייס־לונגען און אַ סך פֿעדים זיינען פּלוצימדיק איבערגעריסן געוואָרן — דאָס פֿאַלק שאַפֿט עפעס און פּרוּצים קומט אויף אים אַ גירוש און אַנשטאַט צו שפּי־נען דעם פֿאַדים ווייטער, מוז ער אַלצדינג אָנהויבן פֿון דאָס ניי — אַזאַ פֿאַלק מוז אַוודאי פֿון צייט צו צייט וואַרפֿן אָן אויף זיינע גיטער און זען וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן אין זיין וועלט.

דער דאָזיקער כּנוס מוז געמאַכט ווערן בלויז אין איין שפּראַך, און דאָ ליגט דער סוד באַהאַלטן, וואָס האָט געטאָן דער רמב"ם? ער האָט גענומען דעם גאַנצן מאַטעריאַל פֿון משנה ספּרא, ספּרי, תּלמוד בבבֿי און תּלמוד ירושלמי און האָט נאָך אַמאָל געטאָן דאָס וואָס רבי יהודה האָט אין זיין צייט געטאָן, אין אַ ריינער העברעאישער שפּראַך. ער האָט באַ־גריפֿן, אַז איין שפּראַך בלויז קען זיין אַ נאַציאָנאַלע אָן אַלגעמיינע, די העברעאישע שפּראַך, ווידער אַמאָל האָט ער פֿאַראייניקט דעם גאַנצן מאַטעריאַל, אַריינגעטראָגן עפעס פֿון די פֿיֿדאַזאַפֿישע מסקנות פֿון זיין צייט, וואָס ס'איז אין תּלמוד ניט פֿאַראַנען, אין קידוש־החודש האָט ער אַריינגעטראָגן די רעזולטאַטן פֿון דער אַסטראָנאָמישער וויסנשאַפֿט. ס'איז וויכטיק די לאַגישע אַרדענונג, ניט בלויז די אידעע, נאָר זיין פֿיֿדאַזאַפֿיע און זיין נייע באַציוונג צום גאַנצן מאַטעריאַל, אַזוינס וואָרט רב ניט געזאָגט אין זיין צייט און די שפּעטערדיקע נאָך אים, ניט די רבנים פֿון דייטשלאַנד און פֿראַנקרייך, ניט די חכמי־ספּרד, די וואָס האָבן ניט באַ־זעסן קיין פֿיֿדאַזאַפֿישע בילדונג, זיי וואָסן קיין מאָל ניט געזאָגט: „ווען כּוואַלט געקאָנט אַריינפּרעסן דעם גאַנצן תּלמוד אין איין בלאַט וואַלט איך פֿון אים ניט געמאַכט קיין צוויי בלעטער“. פֿאַרקערט זיי זיינען אַרויס אויף אים און זיין פּיננס אין אַ ביטערן קאַמף, צוליב זייער קאַנסערוואַ־טיום. אַזע גדולים פֿון רמב"ם צייט האָבן זיך געשטעלט אַנטקעגן דעם

אונזער קולטור-ירושׂה

דאָזיקן פּנוס, ווייל זיי האָבן אים ניט פֿאַרשטאַנען. אָבער איך וויל איך זאָגן: דורך אַ גרויסן אינסטינקט האָט דער רמב"ם גענומען אויף זיך די דאָזיקע אַרבעט. ער איז געווען דער פֿאַלקס-שליח. קיין וואונדער ניט, וואָס זיין ספֿר איז געוואָרן דער בנין-אב פֿון יעדן נייעם פּנוס, פֿון אַ נייעם טיפּ. דאָס איז דער „שולחן-ערוך“, וואָס איז געוואָרן דער רעגולאַטאָר פֿון דעם לעבנס-שטייגער ביי אידן איבער דער גאַנצער וועלט.

„שולחן-ערוך“

איר ווייסט, אַז דער רמב"ם איז באַלד אָנגענומען געוואָרן ביי אַלע אידן, באַלד נאָך דער מחלוקה, וואָס איז פֿאַרגעקומען צווישן די צוויי מחנות, ווייל נאָך אַלעמען איז דאָס געווען אַן אַרבעט פֿון אַן איינצלנעם מענטשן. נאָך דעם, אין לעצטן נוסח, איז ער צוגעקומען צו אונז דורך ר' יוסף קאַרו, דאָס איז דער „שולחן-ערוך“ וואָס איז אַזוי אָנגענומען ביי אידן. דאָס זיינען דעם רמב"םס ווערטער, ממש קאָפּירט פֿון רמב"ם. קאַרו האָט זייער ווייניק מחדש געווען, נאָר ער האָט געענדערט די אָרדענונג, לויט מיין מיינונג, ניט צום גוטן, נאָר צום שלעכטן; ער האָט אין אים אַריינגעבראַכט אַ גוטע פּראַקטישע זייט פֿאַר די מאַסן, וואָס האָבן זיך באַנוצט מיטן דאָזיקן ספֿר. דער רמב"ם האָט מסדר געווען די דינים אין אַ לאַגישן סיסטעם און קאַרו — אין אַ פּראַקטישן סיסטעם. דאָס אויפֿשטיין פֿון שפּאַך אין דער פֿרי — קומט צו ערשט. אַ מענטש שטייט אויף אין דער פֿרי — דאַרף ער וויסן, ווי אַזוי זיך נוהג צו זיין. אין די דינים פֿון אויפֿשטיין זיינען אַריינגענומען די דינים פֿון בית-הפּסא. דער רמב"ם האָט זיי אַריינגעשטעלט אין די היגיענישע דינים און קאַרו אין די דינים פֿון אויפֿשטיין, מחמת ביים דאָווענען דאַרף דער מענטש זיין ריין. נאָך דעם גייט ער אין שול אַריין, נאָכן דאָווענען קומט ער אַהיים עסן, ווי באַלד אַזוי — אַט האָט איר די דינים פֿון עסן, נאָך דעם די דינים פֿון בענטשן. דאָס איז אַ באַלעבאַטישער וועג, אַ שטייגער פֿון לעבן — אפֿשר האָט אַזוינס אַ ווערט. איך האַלט, אַז דעם רמב"םס אופֿן פֿון איינשטעלן די דינים איז לאַגישער. ער האָט צוגעטראָגן צום ענין ווי אַ וויסנשאַפֿטסמאַן. אָבער דעם עצם מאַטעריאַל האָט ר' יוסף קאַרו אי-בערגעשריבן וואָרט און וואָרט, נאָר אַ ביסל צעמישט די לאַגישע אָרדע-נונג. על-כּל-פּנים, דער „שולחן-ערוך“ וואַרפֿט אַן אַ מורא אויף די גויים און אויך אויף אידן; זיי גלויבן דאָס וואָס די גויים זאָגן וועגן דעם, און זיי גלויבן, אַז אַליק, וואָס די גויים זאָגן איז אַ גרויסע חכמה. דער שולחן-

ערוך איז די פֿרוכט פֿון אַ גרויסן שכל, פֿון אַ גרויסער פֿערזענדלעכקייט, וואָס איז אויך געווען דער שליה פֿון פֿאַלק. וואָס איז דאָ צו ריידן? דער „שולחן-ערוך“ איז געווען דער רעגולאַטאָר פֿון אידישן לעבן דורך אַלע דורות, דורך די פֿאַראייניקטע לעבנס-פֿאַרמען. אָן „שולחן-ערוך“ וואָלטן מיר צעברעקלט געוואָרן צווישן אַלע אַנדערע פֿעלקער און איין שבט אונז-זערער וואָלט ניט געווען גלייך צום צווייטן, ווי פֿרעמדע פֿעלקער. איך זאָג, עס זיינען פֿאַראַן פֿאַלקס-אינסטינקטן, וואָס באַשאַפֿן שליחים; זיי פֿירן דורך גרויסע היסטאָרישע אויפֿגאַבן און אַפט מאל מיט דער גאַנצער שווערעקייט פֿון אַ יאָר. ס'איז ניטאָ קיין שאַפֿונג אָן אַכזריות. אויך דאָס אַכזריות איז אַפט מאל אַ פֿאַלקס-אינסטינקט, זי נעמט מיט איר אייגענעם רצון דעם דאָזיקן שווערן יאָר.

דער נייער „פינוס“

נאָך אַ לאַנגער תקופֿה פֿון אַ מוראדיקער צעשפּרייטונג, אַפֿשר די גרעסטע פֿון אַלע צייטן, נאָך אַ לאַנגער תקופֿה פֿון הונדערטער יאָרן פֿון קולטורעלער צעטיילונג איבער דער גאַנצער וועלט; נאָך דער פֿילד-שפּראַכיקייט וואָס האָט צו זיך קיין גלייכן ניט אין דער פֿריערדיקער געשיכטע פֿון אידישן פֿאַלק; נאָך אַ תקופֿה פֿון מעכטיקע שאַפֿונגס-כוחות, וואָס דאָס אידישע פֿאַלק האָט באַוווּן אין אַלע שפּראַכן און אין אַלע לענדער אין פֿאַרשיידענע פֿאַרמען און פֿאַרשיידענע געביטן — זאָג איך: אויב מיר ווילן ווידער אַמאָל פֿאַרשטאַרקן די אייניקייט פֿון פֿאַלק און די אייניקייט פֿון שאַפֿן — מוז נאָך אַמאָל קומען אַ נייער פּינוס. און ווידער זאָג איך: אַז דער פּינוס שטעלט זיך ניט אַנטקעגן נייער שאַפֿונג, נאָר פֿאַרקערט, ער ראַמט דעם וועג אָפּ פֿאַר נייער שאַפֿונג. בוכהאַלטערע איז אַ שומר, אָן חשבון קען מען ניט אויפֿהיטן. אַ מענטש וואָס ווייסט ניט פֿון זיין פֿאַרמעגן קען דעם פֿאַרמעגן ניט עקספּלאַטירן. פֿאַרמעגן האָט קיין ווערט ניט אויב עס ברענגט ניט קיין פּראַפּיטן. אַ קבצן — איז ניט יענער, וואָס האָט ניט קיין סך געלט, נאָר דער וואָס האָט אַ סך און פֿאַרדינט ניט דורך זיי געלט. אַ מענטש קען האָבן ווייניק און פֿאַרדינען אַ סך. אַ פֿאַלק ווערט ניט געמשפּט לויט זיינע פֿילע גיטער, נאָר לויט דעם פֿאַרדינסט וואָס ער קריגט פֿון זיי אַרויס. אַ שפּראַך איז ניט רייך לויט איר צאל ווערטער, נאָר לויט איר שפּראַכלעכן מעכאַניזם, וואָס דער-מעגלעכט צו עקספּלאַטירן גרויסע דערגרייכונגען לשם גייסטיקע גרויסע פֿאַרדינסטן. פֿאַראַן אַ מענטש וואָס פֿאַרמאָגט אַ ביליאָן און פֿאַרדירט אַ

אונזער קולטור-ירושׂה

מיליאָן, יאָר איין און יאָר אויס. איך זאָג: מיר טאַרן זיך ניט האַלטן פֿאַר אַ פֿאַלק מיט אַ גרויס פֿאַרמעגן. מיר אַרבעטן אין אַלע שפּראַכן, צווישן אַלע פֿעלקער, מיר שרייבן ביכער, קינסטלער אין יעדן געביט און וויסנ־שאַפֿט. פֿל־זמן דער דאָזיקער מאַטעריאַל איז ניט צונויפֿגענומען, ניט עקס־פֿלוצטירט, כֿל־זמן ניט אויסגענוצט צו פֿאַרשטאַרקן אונזער פֿאַלק, אָפֿ־צוהיטן זיין אייניקייט — איז דאָס דאָזיקע פֿאַרמעגן ניט אונזערס. צעמעג־טירן דאָס פֿאַרמעגן — מיינט אַ גרויסע צונויפֿזאַמלונג פֿון די ווייטסטע ביז די נאָענטסטע צייטן, פֿון אַלע שפּראַכן, פֿון אַלע דורות; דאָס איז אַרגאַניזירן דאָס פֿאַרמעגן, עס אָפּשאַצן פֿון דאָס ניי, מיט אַ נייעם צו־גאַנג דורך די כּלים און מיטלען און די נייע ידיעות וואָס מיר האָבן דערוואַרבן דורך דער צייט. דער גאַנצער מאַטעריאַל דאַרף אַ נייעם גוט. און דאָס מוז געטאָן ווערן דאָ אין ארץ־ישׂראל.

איך זאָג ניט, אַז אַזאַ זאַך איז אַן אַרבעט פֿאַר איין טאַג — דאָס איז אַן אַרבעט פֿאַר דורות. אָבער די התחלה דאַרף געמאַכט ווערן אין אונ־זערע טעג. אַט דער געדאַנק דאַרף שטיין אין צענטער פֿון אַלע אַרבעטן דורך דער כּוונה און וויסן פֿון גאַנצן פֿאַלק, אויב, דַמשׂ, ס׳איז באַשאַפֿן געוואָרן אַ אידישע אוניווערסיטעט דאַרף זי זיין דער שליח דערצו, וואָס דאַרף אַריינברענגען אין אוניווערסיטעט דעם דאָזיקן געדאַנק.

מיט וואָס זאָל זי מאַכן די התחלה? — לויט אירע כּוחות נאָך. אויב אירע כּוחות דערווייל זיינען קליינע, דאַרף זי לויט די דאָזיקע כּוחות נאָך צוגרייטן און אַפּראַמען דעם וועג דערפֿאַר. יעדער קעגנשטאַנד דאַרף זיין באַצוועקט צו דער דאָזיקער אידעע. די דערער און די תּלמידים מוזן זיך צוגרייטן צו דער דאָזיקער אַרבעט. איך זאָג אייך: ס׳איז ניטאָ קיין שאַפֿונג וואָס קומט דורך דער כּוונה, שאַפֿן — איז אַ מתנה פֿון גאָט, אָבער דער ענין פֿון וועלכן איך רייך איז דער ענין פֿון ווילן און פֿון שאַנעווען די כּוחות. מיר האָבן שעפֿער, מיר האָבן בויער אין דער וועלט — זיי זיינען צעשפּרייט; פֿיל פֿון זיי זיינען גוט באַקאַנט און באַוואוסט, פֿיל פֿון זיי זיינען „דמד־וואָוניקעס“, קיינער ווייסט פֿון זיי ניט, מאַנכע פֿון זיי זיינען צוריקגעצויגענע מענטשן פֿון גרויסן ווערט, וואָס הויבן אַמאָל אַן גרויסע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט און האָבן ניט די מעגלעכקייטן זיי צו פֿאַרענדיקן און קיינער קוקט זיך אויף זיי ניט אום. אַט די אַלע קרעפֿטן מוזן צונויפֿגענומען ווערן, אומעטום דאַרף געשאַפֿן ווערן אַ גרויסע אַרגאַניזאַציע פֿון אַרבעטער, פֿון שעפֿער איבער דער גאַנצער וועלט, פֿון אונזערע שעפֿער אין אַלע שפּראַכן און מען דאַרף אויך צוציען גוים צו אונזער אַרבעט.

איך וויל איצט אַנווייזן אויף זאכן, וואָס האָבן שוין געזאָלט זיין אין דער אַרבעט, וואָס די אוניווערסיטעט האָט שוין אפשר געדאַרפֿט האָבן פֿאַר זיי אַ ספּעציעלע אַקאַדעמיע, אָן אַרגאַניזירטע אַקאַדעמיע פֿון וויסנ-שאַפֿטסלייט איבער דער גאַנצער וועלט. איך וועל אין קורצן אַנווייזן אויף גרויסע טאַטן וואָס מ'קאַן אויפֿטאַן דורכן משך פֿון צענדליקער יאָרן. איך וויל ריידן וועגן דעם וואָס מיר האָבן און וואָס אונז פֿעלט, געבן אָן איבער-בליק וועגן אונזערע נאַציאָנאַל-קולטורעלע גיטער, וואָס אָן זיי קענען מיר ניט מאַכן קיין איינציקן טריט פֿאַראַוויס; פֿל-זמן דאָס דאַזיקע פֿאַר-מעגן וועט ניט זיין צונאָלגענומען, איינגעשטעלט אין אַרדענונג, רעדאַק-טירט פֿון דאָס ניי, באַלויכטן מיט אַ ניי ליכט — וועלן מיר גאַרנישט קענען אויפֿטאַן. אונזער אויפֿלעבונג וועט זיין בלויז אַ פֿאַרבלענדעניש אויב מיר'ן ניט אַריינגעבן אין דעם לעבנס-גייסט.

איר ווייסט, רבותי, פֿראָדוצירן אַראָנזשן איז זייער אַ חשובער ענין — אָבער ניט דאָס איז וואָס ס'וועט אונז מאַכן אַ נאַמען איבער דער וועלט און וועט אונזער לאַנד געבן פֿלאַץ אין דער וועלט־עכער קולטור. בלויז וואָס דאָס פֿאַרשק שיידט אָפּ פֿון זיין היי-שעה פֿאַרן אייביקן לעבן — דאָס איז זיין חלק לעולם הבא און דאָס איז זיין טייל פֿאַר דער וועלט פֿון קולטור. דאָס העכערע לעבן, זיין העכערע שאַפֿונג, דאָס איז וואָס ס'איז ניצול געוואָרן פֿון פֿאַרלענדונג, דאָס איז זיין חלק לעולם הבא און דאָס איז זיין חלק אין דער וועלט־עכער קולטור. נאָך אַ קורצן איבער-רייס וועל איך ממשיך זיין מיין שמועס און אָננעמען דעם אַקס פֿאַר די הערנער.

איך בעט אייך, צו האָבן מיט מיר געדולד אויף נאָך אַ פֿאַר מינוטן, ס'איז פֿאַראַן אַזוי פֿיל, וואָס צו דערקלערן, וואָס צו באַלויכטן, וואָס צו באַנעמען אין דעם עיקר פֿון דאַזיקן געדאַנק, דעם הכרח פֿון דעם. פֿאַר מיר איז דאָס אַזוי קלאַר ווי דער טאָג. ווי ס'איז קלאַר, אַז אַ מענטש אָן הענט קען קיין זאך ניט טאָן — אַזוי איז מיר קלאַר דער געדאַנק, אַז אָן דער דאַזיקער אַרבעט איז אונזער קולטורעלע באַוועגונג אָן אומ-מעגלעכקייט, וועט ניט האָבן קיין לופֿט צום אַטעמען. אין דעם קומענ-דיקן פֿאַרטראַג וועל איך אַנווייזן אויף דעם יום-טוב, וואָס וועט אַריי-געבראַכט ווערן ביי אידן איבער דער גאַנצער וועלט דורך דער דאַזיקער אַרבעט. טויזנטער יונגעלייט וועלן דורך דעם לעבן אַ גייסטיקן לעבן, וועלן אויסגיסן אין דעם זייער האַרץ און נשמה. אַלע וועלן אויסקוקן די אויגן פֿאַר די רעזולטאַטן פֿון דער דאַזיקער אַרבעט. טויזנטער מענטשן

אונזער קולטור-ירושא

וואָס זײַנען פֿאַרבונדן דורך איין אינטערעס וועלן טאָג אין טאָג ציטער־דיק נאַכפֿאַלגן דעם המשך און די אַנטוויקלונג פֿון דער אַרבעט. טויזנ־טער יונגעלייט וועלן געפֿינען זייער וועג אַרום דער דאָזיקער אַרבעט איבער דער גאַנצער וועלט. דער אַראַנזש איז באַגרענעצט אין צייט, נאָך עטלעכע וואָכן צייט הייבט ער אָן צו פֿוילן — אָבער די דאָזיקע אַרבעטן פֿוילן קיין מאָל ניט. איך זאָג: מיר וועלן אַרגאַניזירן יונגעלייט אַרום דער אַרבעט און מיר וועלן זי אַרײַנגיסן אין די שולן, אין דער ליטעראַטור, אין אונזער לשון — און מיר וועלן אויפֿלעבן אונזער שפּראַך אין איר גאַנצער פֿולקײט. אַט דאָס מוז געטאָן ווערן. אָבער, זאָג איך, כּדי דאָס צו דערנענטערן, דאַרף מען אויפֿלעבן דעם געדאַנק, מ'דאַרף אים באַגרייפֿן, ווי דער וואַרצל, וואָס ציט אַרויס פֿון אונזער דער ערד אַלע מאַטעריאַלן זיך אָרײַן צו שפּײַזן, אַזוי דאַרפֿן מיר זוכן אין אונזער אַטמאָספֿער אַלצדינג וואָס קען נאָר שפּײַזן דעם געדאַנק, ס'טרעפֿט, אָ דורך בײַזווירקײט און שלעכטסקײט ווערט דער דאָזיקער געדאַנק פֿאַרקריפֿלט, ווי ער וואַלט געזוכט צו קאַנקורירן מיט עפעס — דער אמת אָבער איז, אָ ער קומט דורך זאָרג פֿאַר דער נייער שאַפֿונג. ער קומט פֿון אַ גרויסן געפֿיל פֿון צער, וואָס אונזער נייע שאַפֿונג, אונזער קולטור, האָט נאָך ניט זוכה געווען צו קריגן אויטאָריטעט, סײַ פֿאַר אונזער פֿאַלק און סײַ פֿאַר אַלע אַנדערע פֿעלקער. דווקא דער פֿאַרלאַנג אויפֿצוהויבן אונזער שאַפֿונג צו דער מדרגה פֿון אויטאָריטעט פֿאַר דער גאַנצער וועלט און פֿאַר זיך אָרײַן; דווקא כּדי צו באַשאַפֿן אײַניקײט, ממשײך צו זיין דעם פֿאַדעם פֿון יצירה, אָ דו די מחיצה צווישן אַלטן און נייעם זאָל בטל ווערן, צווישן אײַדישקײט און מענטשלעכקײט — קומט דער דאָזיקער רצון. ער קומט מתקן צו זיין די דאָזיקע פּגײמות. דאָס וועט געטאָן ווערן, אויב מיר וועלן צוגיין צו דער זאך מיט די צוגעגרייטע פֿון פֿריער כּוונות און אידעען. איך האָב בדיין פֿאַרבייגענדיק געמאַכט אײַניקע באַמערקונגען, און אויב ס'זײַנען פֿאַראַן ספֿקות, נאַכטראַכטונגען און קשיות — וועט איר זיי שפּע־טער שטעלן און איך וועל זיך באַמיען זיי צו פֿאַרענטפֿערן און דערקלערן.

הלכה און אַגדה

(נאַכן איבעררייט)

רבּות! איך בין געצוואונגען צו מאַכן אַ קײַניע הקדמה צום עצם ענין. מ'האָט נאָך אַמאָל אויפֿמערקזאַם געמאַכט וועגן אַלט און נײַ. מ'האָט

מיר דאָ געוויזן ברענערס ווערטער וועגן הלכה. כ'האָב אַמאָל געשריבן אַ מאַמר וועגן „הלכה און אַגדה“ און ברענער האָט מיך קריטיקירט. אָן שום קווענקלענישן מאַך איך די החלטה: ברענער האָט אַפֿשר דורך דעם אָנגעפֿירט אַ טאַקטישן קאַמף, ווייל דאָ אין אַרץ־ישׂראָל האָבן די רעכטע זיך שטאַרק דערפֿרייט מיט דער מציאה, אַרויסגענומען דעם מאַמר און אים געגעבן אַ ברייטע צירקולאַציע. זיי האָבן געמיינט, אַז הלכה מיינט פשוטה כמשמעה: תלמוד. און איך האָב זיך באַנוצט מיטן דאָזיקן טערמין צוליב אַ געוויסן געדאַנק, צוליב אַ נייעם געדאַנק וואָס דאַרף דינען דאָס לעבן. ס'הייסט: ניט שוועבן אין דער לופֿטן, ניט חלומות און פֿאַנטאַזיע. אויב איר ווילט, אַפֿילו אויפֿן חשבון פֿון פֿאַעזיע, אָנצוקריידן די פֿאַעזיע אין אַ ממשותדיק געשטאַלט, צעמענטירן די אַגדה אין געשטאַלט פֿון הלכה. דאַרף־ווירטשאַפֿט — דאָס איז הלכה, ערד־אַרבעט — דאָס איז הלכה, גע־זונטער מסחר — דאָס איז הלכה. ס'הייסט: מ'האַט זיך געערגערט, וואָס אידישקייט איז געבליבן אין תחום פֿון אַגדה; אַפֿילו ווען זיי האָבן זיך באַנוצט מיט אַ הלכה איז זי געבליבן אַגדה, אַ פֿוסטע הלכה פֿון ווערטער, ווייל דער לעבנס־שטייגער האָט פֿאַרלוירן זיין אינהאַלט און זיינע הַכּהשע טיילן זיינען אַרויסגעפֿאַן. געגליכן צו די בלייענע ליידיקע גילזן וואָס פֿון ווייטנס זעען זיי אויס ווי קוילן, אָבער שיסן מיט זיי קען מען ניט, אַזוי איז אויך אונזער הלכה: זי איז אויך געבליבן ווי אַ שאַפֿעכץ אָן אַ תּוֹך. ווען די הלכה איז געווען דער אויסדרוק פֿון אַ ממשותדיקן לעבנס־שטייגער — איז זי געווען אַ לעבעדיקע און זייער גוטע הלכה. אָבער איצט איז די הלכה געוואָרן פֿוסט. נעמט אונזער ניי לעבן. איך האָב גע־זאָגט, אַז הינטער דער אַגדה דאַרף מען אַריינברענגען די הלכה. מיר האָבן געזונגען פֿון אויפֿלעבונג, גערעדט הויכע ווערטער, געשריבן מאַמרים, גע־שאַפֿן אַן אַחד־העמישע פֿילאָזאָפֿיע פֿון אויפֿלעבונג און איך האָב אָנגע־רופֿן און זיך באַנוצט מיטן אַלטן טערמין הלכה, וואָס איז אייביק ניי, איך האָב אָנגערופֿן די אויפֿלעבונג פֿון הלכה אין זיין הלכישן געשטאַלט. איך מיינ, אַז דאָס איז זייער ווייט פֿון ברענערס אויפֿפֿאַסנוג און נאָך דער דאָ־זיקער דערקלערונג האָבן זיינע רייד קיין האַפֿט ניט, וואָס דען, איך מיינ, אַז ער האָט געהאַט כּוּוּנה די יעניקע וואָס האָבן באַגריפֿן דאָס וואָרט הלכה לויטן אַלטן מיינ און זיך געוואָלט מיט דעם באַנוצן, איז ער אַרויס אין קאַמף אַנטקעגן דעם דאָזיקן צד. איך גלויב ניט, אַז נאָך דעם ווי ער האָט איבערגעפֿייענט דעם מאַמר „הלכה וואַגדה“, הגם ס'איז ניט געשריבן פֿאַפּולער, האָט ער ניט באַנומען דעם עיקר פֿון מיינ כּוּוּנה. איך נעם

אונזער קולטור-ירושה

בכיוון אלטע טערמינען פֿאַר נייע באַגריפֿן. דורכן פֿאַרלויף פֿון דורות האָבן מיר איינגעשרומפֿן די דאָזיקע באַגריפֿן, מיר האָבן זיי פֿאַרבונדן מיט אַ ספּעציפֿישן אינהאַלט. איך וויל די דאָזיקע טערמינען אויסלייזן פֿון זייער ספּעציפֿישער אַטמאָספֿער און זיי אַריינפֿירן אין דער אַלגעמיינער מענטשלעכער אַטמאָספֿער, פֿאַרוועלטלעכן די דאָזיקע באַגריפֿן. אויף דעם אופֿן וועלן מיר אויסנוצן אונזערע אלטע טערמינען פֿאַר נייע באַגריפֿן און מיר וועלן ניט דאַרפֿן מחדש זיין און אויסטראַכטן ווערטער. מיין דרך איז אויסצולייזן און איך האַלט, אַז ווען איך זען אַריין די דאָזיקע ווערטער אין אַ נייער אַטמאָספֿער באַקומען זיי אַ נייעם אינהאַלט און אַ נייע פֿאַרב. דאָס איז פֿאַרשטענדלעך פֿאַר יעדן מענטשן מיט שכל, פֿאַראַן אַמאָל אַזעל-כע, וואָס כאַפֿן זיך אָן אָן די נייע ווערטער און פֿאַרפֿירן דעם עולם, אַז איך מיין מיט דעם אַ געוויסע גרופּע מענטשן און מ'איז מיך חושד אין קאָנסערוואַטיום. אמת, איך וויל אָפּהיטן אונזערע אייביקע קולטור-קנינים, אין גאָר אַן אַנדער זינען.

וויל איך איצט נאָך אַמאָל ענטפֿערן מפּוח אלט און ני. איך שפּיר, אַז די דאָזיקע פֿראַגע הענגט אויף אונזערע ליפֿן, כ'האָב אויך געקראַגן צוגעשיקט אַ צעטעלע. איינער פֿרעגט: אַט רוף איך פֿאַר גייסטיקע שאַ-פֿונגען — און וואָס הערט זיך. עפעס מפּוח האַנטווערקעריי, אַרבעט, פרנסה? רבותי, איר פֿאַרשטייט דאָך גוט, אַז ווען די דאָזיקע יסודות זיינען גע-שאַפֿן געוואָרן איז דאָס גאַנצע פֿאַלק געווען פֿאַרנומען מיט ערד-אַרבעט, אין דער צייט פֿון דער משנה האָבן מיר באַאַרבעט די ערד מער ווי היינט. דער גאַנצער סדר זרעים זאָגט עדות אויפֿן פֿאַלק, אַז ס'האָט דעם סדר זרעים ניט געלערנט — נאָר געמאַכט, דאָס זיינען געווען די פֿאַרמען פֿון זיין לעבן, אַ מענטש האָט פֿאַרזיט זיין פעלד, געאַקערט, געשניטן. וואָס אַזוינס איז ליטעראַטור? ליטעראַטור איז אַ שילדערונג פֿון דער ווירק-לעכקייט און סדר זרעים איז אַ רעזולטאַט פֿון לעבן. די מענטשן האָבן ניט געלעבט לויטן סדר זרעים, נאָר דער סדר זרעים איז געשריבן לויטן לעבן, דאָס איז אַ רעזולטאַט. וואָס איז „פּאה, סדר דמאי, מעשר, בכורים“? די ווירטשאַפֿטלעכע אָרדענונג פֿון יענע צייטן, דאָרט זעט איר דאָס פֿאַלק אין זיינע קלאַסן, די ניינציק פּראָצענט פֿון הונדערט, וואָס האָבן באַאַר-בעט די ערד. איר זעט איין פּראָצענט, די פּוהנים און לווים, די מענטשן פֿון קולטור און קונסט, וואָס זיינען אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך אַן אַפֿ-צאל פֿון תּרומה און מעשר. נאָך דעם זעען מיר די אינסטיטוציעס פֿון אַרעמע לייט וואָס האָבן קיין ערד ניט, מסכתות וואָס ריידן וועגן דעם

ווי אזוי אויסצוהאלטן די אַרעמע, די באַדנלאַזע, היינט איז דאָס די לעבנס־פאַרויכערונג פֿון יענע, וואָס ווערט געמאַכט פֿון ספעציעלע אָפּצאָלונגען וואָס די רייכע מוזן געבן, הייסט עס, אַז די אַלע זאַכן האָבן עקזיסטירט אין לעבן און פֿון דעם דאָזיקן ווירטשאַפֿטלעכן סדר האָט אַרױסגעשפּראַצט די דיטעראַטור — אָבער דאָס געהערט ניט צום ענין וועגן וועלכן מיר ריידן.

מיינט עס, אַז דאָס פּראַקטישע לעבן האָט זיך דעמאַלט אָפּגעשטעלט, ווען די דאָזיקע זאַמלונגען זיינען געמאַכט געוואָרן? דאָס איז די נאַאויטיעט פֿון אַ בחור וואָס מיינט, ווען ער לייענט אַ ראַמאַן, אַז די העלדן פֿון דער דערציילונג האָבן אַוועקגעוואָרפֿן אַלע געשעפֿטן און זיינען פֿאַרנומען פֿון באַגינען ביז ביינאַכט צו שאַפֿן דעם ראַמאַן, זיי ווייסן ניט, אַז דער שרייבער האָט גענומען בלויז מאַמענטן פֿון לעבן און אונטערדעסן האָט דער העלד זיך פֿאַרנומען אויף זיין געביט; איז ער געווען אַ דאָקטאָר — האָט ער באַהאַנדלט קראַנקע, געגעסן, געטרונקען, געטאָן זיינע באַדער־פֿענישן און דערווייַל איז געשאַפֿן געוואָרן אַ זייער גוטער ראַמאַן. מיט דעם ענטפֿער איך אי יענע, וואָס האָבן מיך געפֿרעגט: וואָס הערט זיך עפעס מיטן פּראַקטישן לעבן? דאָס פֿאַלק ישראל וועט מאַכן גוטע גע־שעפֿטן, וועט באַאַרבעטן גוט זיין ערד — און דאָך מוז און דאַרף די דאָ־זיקע זאך געטאָן ווערן, די אַרבעט פֿון די פּוהנים און לווים און איר השפּעה איז באַוואוסט צו דער גאַנצער וועלט, און דאָך איז דער תּנ"ך, די פֿרוכט פֿון די דאָזיקע יחידים, די שאַפֿונג פֿון גאַנצן פֿאַרק; די גאַנצע וועלט לעבט מיטן תּנ"ך, זינגט מיט זיין געזאַנג, און אזוי זיינען אויך אַלע אַנדערע שאַפֿונגען פֿון אַ פֿאַרק, און דאָס פֿאַלק גופּא, וואָס האָט באַאַרבעט זיין ערד, איז דער גרעסטער שותף, ס'האָט אַריינגעגעבן דעם גרעסטן מאַטעריאַל אין די שריפֿטן, אַן אים וואָרט דאָס אויף דער וועלט ניט געקומען. ס'איז ניטאָ קיין סדר זרעים אַן דעם פֿאַלק וואָס האָט גע־לעבט אויפֿן סדר זרעים. די דאָזיקע חלוקה פֿון דעם פֿרעגער — איז אַ נאַאוי־משפּילישע חלוקה.

איך וויל זאָגן עטלעכע ווערטער מפּוח אַלט און ניי. דאָך קענט איר זיך אַלע ניט באַפֿרייען פֿון אַ געפֿיל, אַז מיך ציט צום אַדטן, וואָס? מיר האָבן היינט־צוטאָג אַ וועלט מיט צייטונגען, שאַפֿונג, פּאָעזיע, קונסט, טעכניק — איז דען אַט דאָס גאַנצע פֿאַרמעגן ניט געניגנד? איז דען אין דעם לעצטן פּאָעט ניט פֿאַרשלונגען אַלע פֿריערדיקע פּאָעטן? אין לעצטן רעזולטאַט, נעמט דאָך דער מענטש אויף די ירושה פֿון אַלע דורות —

איז אין נייעם דאָך פֿאַרדייעט און פֿאַרשלונגען אויך דאָס אַלטע? רבותי, ס'איז אַזוי און דאָך ניט אַזוי! איך וויל אייך פֿרעגן: ווען מיר קומען קיין ארץ-ישראל, קלייבן מיר אויס אַן אַלטע ערד, אַ זייער אַלטן באָדן; די דאָזיקע ערד איז אַזוי אַלט און פֿאַרעלטערט — פֿאַרוואָס האָבן מיר בעסער ניט אויסגעקליבן אַ נייעם באָדן? צי קלייבן מיר עס ניט אויס דערפֿאַר, ווייל מיר האָבן דאָך דאָס געפֿירט, אַז בלויז אויף דער אַלטער ערד, אויף דעם דאָזיקן אַלטן באָדן וועט אויפֿקומען דאָס פֿאַרהאַפֿטע לעבן? אויך אויף דער גייסטיקער וועלט איז דאָ אַ באָדן, פֿאַראַן בלויז איין באָדן און ניט קיין צוויי, פֿאַראַן איין ערד, ערד, אַזוי ווי מען קען זי ניט אויפֿעסן אַזוי ווערט זי ניט פֿאַרעלטערט. די זון און דער הימל איז אויך זייער אַן אַלטע זון, אַזוי ווי די גאַנצע נאַטור. מ'קאָן אויסטיילן פֿון דעם דאָס וואָס מ'טוט מיטן באָדן, פֿון דאָנען אַן הויבט זיך אַן דאָס נייע, אָבער דער יסוד מוז זיין דער אַלטער. וואָס מיר'ן טאָן אויפֿן דאָזיקן באָדן: זייען, אַקערן, באַאַרבעטן — דאָס מוז זיין ניי.

אָבער איך וויל דאָ אונטערשטרייכן איין זאַך, איין אונטערשייד וואָס איז פֿאַראַן צווישן אונז און אַנדערע פֿעלקער. דער אונטערשייד איז דער: ווי און וואָס די קולטור פֿון אַן אַנדער פֿאָלק זאל ניט זיין, נאָר אויב דאָס פֿאָלק בלייבט אויף זיין פֿלאַץ — איז וואָס פֿאַר אַ קאַטאַסטראָפֿעס דאָס פֿאָלק זאל ניט דורכמאַכן, וואָס ס'זאָגט ניט ווערן פֿאַרדאָרבן און פֿאַר-לאָרן — אָבער דאָס פֿאַרמעגן וואָס איז אים געבליבן, ווי קליין ס'זאל ניט זיין, זיין גייסטיקער באָדן איז אין זיינע הענט. און לויט זיינע כוחות, לויט זיינע פֿעאיקייטן, לויט זיין ווילן צו שאַפֿן, וועט עס געפֿינען זיין וועג. ס'וועט בליען, וואַקסן, אַלץ לויט זיינע כוחות, לויט זיין קלימאַט און לויט די אומשטענדן אין וועלכע עס געפֿינט זיך. דאָס אַלץ צוזאַמען נעמט זיך צונויף אין קולטורעלער שאַפֿונג. גאָר אַן אַנדער ענין איז דאָס אייגענע ביי אַ פֿאָלק וואָס מיטן אונטערגאַנג פֿון זיין קאַנקרעטער ערד איז אים אויך אונטערגעגאַנגען און צעבראַכן געוואָרן זיין גייסטיקער באָדן און טויזנטער לעבנס-נערוון זיינען איבערגעריסן און די פֿונקציאָנירנדיקע אַדערן, וואָס צעטראָגן די לעבנס-בלוטן פֿון צענטער איבערן גאַנצן גוף, זיינען פֿאַרמאַכט. זיין שפּראַך איז איבערגעריסן, זיין וויסנשאַפֿט, זיין פֿיר-לאַגאַפֿיע, אַ סך לעבנס-קוואַלן, קוואַלן פֿון אַרבעט און פּראַקטיק זיינען געגאַנגען לאיבוד, ווייל דאָס פֿאָלק אין דער פֿרעמד האָט ניט געקענט אין זיי נעמען קיין אַנטייל. וואָס אַזוינס איז קולטור? קולטור איז דער רעזולטאַט פֿון פּראַקטישן קאַנקרעטן לעבן, וואָס איז פֿאַרוואַרצלט דורות.

מיר האבן דאָס ניט. מיר זיינען אַריינגעשטופט געוואָרן דורך די גזירות אין טעמפע ווינקלען, און ניט תמיד געזונטע ווינקלען, פֿון פרנסה: פּראָ-צענט, קליינהאַנדל אַזױו. אַלע אוצרות פֿון פֿעבן מיט זייערע שליסלען זיינען ניט געלעגן אין אונזערע הענט און מיר האָבן אונזער קולטור ניט געקענט אויפֿלעבן. דאָס וואָס מען באַקומט פֿון אַנדערע איז ניט וויכטיק. פֿאַראַן געלערנטע אין אונזער צייט, וואָס באַהויפטן: קולטור איז ניט דאָס, וואָס מען באַקומט פֿון פֿרעמדע, נאָר דאָס וואָס מען פֿירט דורך דורכן פֿעבנס-געפֿיל פֿון אַ פֿאַלק, און ניט וואָס מ'נעמט זיך אָפּ פֿון גרייטן. אַנדערע גייען נאָך ווייטער: קולטור איז ניט דאָס, וואָס מ'לערנט זיך אָפּ פֿון אַנדערע, נאָר דאָס וואָס דעם מענטשן בלייבט איבער נאָך דעם, ווי ער האָט אַרץ פֿאַרגעסן, דאָס וואָס ס'איז פֿאַרשלאָנגען אין זיין בלוט. אַט דאָס דאָזיקע רעשטל — איז קולטור. נאָך אַנדערע זיינען מוסיף: דאָס אויף וואָס אַ מענטש האַדעוועט זיך אויף פֿון אָנהויב ביזן סוף — דאָס איז קולטור, דאָס מוז פֿאַרוואַנדלט ווערן אין לעבנס-געפֿיל פֿון אַ פֿאַלק, און דעם דאָזיקן לעבנס-געפֿיל אין די טויזנטער ווינקלען פֿון לעבן האָבן מיר ניט געהאַט, ווייל דאָס אַלץ האָבן מיר גענומען ביי אַנדערע. אויך האָבן מיר ניט תמיד געקענט פֿאַרזעצן די זעבליקע אַרבעט. פֿרוצים איז אַריס אַ גזירה און האָט אַצדינג איבערגעקערט. ס'איז געווען אַ צייט, ווען אַ סך אידן זיינען געווען אַרענדאַרן. אויך מיין משפּחה האָט זיך דערפֿון מפרנס געווען. פֿרוצים איז געקומען די גזירה און דאָס אַרץ איבערגעהאַקט. דער צווייטער דור פֿון די דאָזיקע אידן האָט זיך שוין וואַרשיינלעך געפֿונען אין אַן ערגערן מצב ווי זייערע טאַטעס.

איך זאָג: דאָ אין אַרץ-ישׂראל האָבן מיר אַ באַדן. מיר מוזן דעם דאָזיקן באַדן זיך אַליין צוריקגעבן. צעבראַכענע שטיקער פֿון דעם דאָ-זיקן באַדן ליגן צעוואָרפֿן איבער דער וועלט. פֿאַראַן עפעס וואָס מיר האָבן אין דער לופֿט, אַ קליין רעשטל פֿון גייטיקן באַדן, רעשטלעך פֿון ליטעראַטור, פֿון קונסט, פֿון וויסנשאַפֿט, פֿון לעבנס-פּראַקטישקייט. דאָס אַלץ מוזן מיר אויסברייטערן, באַהעפֿטן די דאָזיקע ריסן, זיי צונויפֿלעבן, מאַכן פֿון דעם אַ באַדן, מאַכן ווידער אַמאָל פֿרוכטבאַר דעם דאָזיקן באַדן. אַן באַדן קען דאָס ניט קומען.

אונזער בעלעטריסטיק

כװאַלט געקענט אייך געבן אַ ביישפּיל: איך גלויב ניט אין אונזער בעלעטריסטיק. דאָס איז ניט קיין אמתע נאַציאָנאַלע בעלעטריסטיק, ווייץ

אונזער קולטור-ירושה

זי איז ניט אַרויסגעוואַקסן פֿון אונזער אייגענעם באַדן. עס פֿעלן איר די וויטאַלע עלעמענטן, וואָס זאָלן זי שפּייזן פֿון די סאַמע וואַרצלען. ביי אַלע בעלעטריסטן האָט די ליטעראַטור אויפֿגעשפּראַצט פֿון זייער אייגענעם נעם באַדן, פֿון דער פֿאַלקס־לעגענדע וואָס איז לכתחילה געווען מיטאַס, נאָך דעם זיך פֿאַרוואַנדלט אין לעגענדע, פֿון לעגענדע איז געקומען די נאַוועלע, פֿון דער נאַוועלע זיינען אַרויסגעקומען די דראַמע און דער ראַמאַן. אזוי אויך פֿון פֿאַקס־ליד האָבן זיך אַנטוויקלט די שפּעטערדיקע פֿאַרמען פֿון פּאַעזיע. אונזער נייע בעלעטריסטיק האָט כּמעט גאַרנישט פֿון דערציילערישן באַדן. אונזערע — פֿאַרמאַגט גאַרנישט ניט פֿון דעם דאָזיקן חיות, מיר האָבן בלויז אַן אויסערלעכע נאַכאַמונג פֿון פֿאַרימען, וואָס מיר האָבן גענומען ביי אַנדערע. אין דעם פֿאַל, רבותי, בין איך קעגן זיך באַנוצן מיט פֿרעמדע פֿאַרמען. יענער געוויקס וואָס באַקומט זיין גאַנצע חיות פֿון זון און לופֿט אָן וואַרצלען אין דער ערד — איז ניט קיין לעבנס־פֿעאיקער געוויקס. די אויסערלעכע השפּעה איז די השפּעה פֿון לופֿט און זון. ס'איז פֿאַראַן נאָך אַ השפּעה: השפּעה פֿון וואַרצלען, חיונה פֿון דער ערד. איך זאָג, יעדע איינציקע ליטעראַטור ווערט באַאיינפֿלוסט, גנבעט, נעמט — אַבער אַ באַדן מוז אומבאַדינגט זיין. דאָס איז ניט חוץ בלויז אויף ליטעראַטור אַליין, נייערט אויך אויף דער אויפֿלעבונג פֿון אַ שפּראַך אַזוי. איך זאָג: אונזער גייסטיקער באַדן איז געגעבן פֿון הימל, געגעבן דורך דער טבע פֿון דורות און מענטשן, באַוואוסטזיניק און אומ־באַוואוסטזיניק, די שאַפּונג פֿון דורות ווערט אַ באַדן פֿאַר דער שאַפּונג פֿון נייע ווערטן. אָן באַדן, אָן דער אומבאַגרענעצטער הערשאַפֿט איבער דעם דאָזיקן באַדן, אָן דער מעגלעכקייט צו באַאַרבעטן דעם באַדן לויט אונזערע כּוחות — וועלן מיר קיין קיום ניט קענען האָבן. פֿאַרוואָס קעמפֿן מיר אויסצוברייטערן אונזערע גרענעצן? ווען ס'ווערט אונז ענג דאָס פֿלאַץ ברעכן מיר זיך דורך צו געפֿינען ברייטקייט, נייע קאָלאָניעס. היינט וויפֿיל שוין מער איז דאָס אייגענע מיט אונזער אַלטן פֿאַרמעגן. אַוודאי און אַוודאי, אַז מיר דאַרפֿן דאַרטן זיין די באַלעבאַטיים — ווייל איך האַלט, רבותי, אַז אַלט און ניי איז ניט חל אויף באַדן. דער וואָס באַגרייפֿט ניט, אָן איך פֿאַדער דאָס באַהערשן פֿון אונזערע גיטער ווי אַ באַדן, יענער וועט דעם עיקר פֿון מיין געדאַנק ניט פֿאַרשטיין. עס האָט ניט צו טאָן מיט אַלט, דאָס איז באַדן פֿאַרן אויפֿגאַנג פֿון אַ נייער קולטור. איצט וועל איך זיך אַפּשטעלן אויף מעשים, וואָס מוזן לויט מיין מיינונג געטאָן ווערן, ניט אַריינצוגיין אין קליינע פרטים.

נאך אמאל תנ"ך

ווי מיינט איר — כ'וועל נאך אמאל אנהויבן פון בראשית — דער תנ"ך איז אן אַלט פאַרמעגן אַדער אַ ניי? איך פֿרעג ביי אייך: האָט ער נאָך פּלאַץ אין אונזער קולטורעלער אויפֿלעבונג? איך פֿרעג דאָס אמת־דיק און אויפֿריכטיק, לאַמיר ניט טאַנצן אויף צוויי חתונות. פֿון איין זייט זעען מיר, אַז דאָ אין ארץ־ישׂראל האָבן מיר זיך אָנגעכאַפּט אין תנ"ך מיט ביידע הענט און מיט די נעגל. איך ווייס ניט, צי ס'איז פֿאַראַן עמעץ, אַחוץ די יעוסעקעס, די אָגענטן פֿון רוסלאַנד, וואָס געפֿינען זיך דאָ אין לאַנד, אפֿשר זיי, מיט זייער גרויסן ברייטן שכל, פֿאַרשטייען וועלט־לעכע דערשיינונגען אַנדערש; איך מיין, אַז אין עטלעכע יאָר אַרום וועלן זיי קומען צו עכטער פֿאַרשטענדעניש און זוכה זיין צו פֿאַרשטיין אַזעלכע זאַכן אויף אַן אַנדער אופֿן. איך רייד וועגן די מענטשן וואָס שאַפֿן און בויען מיט אַן אמת. איך שטעל נאָך אַמאָל די פֿראַגע און זאָג: איז פֿאַראַן אַ נויטיקייט אין תנ"ך? אויב ער איז ניי — פֿאַרוואָס ניט אָנהויבן בעסער מיט דעם אַדער יענעם פֿאַעט און מיר'ן זיך אויף אים פֿאַרלאָזן, ווי מ'פֿאַרלאָזט זיך אויפֿן רב, אַז ער וועט שוין מאַכן עירוב־תבשירין. ער האָט דאָך שוין איינגעשלונגען דעם תנ"ך, דער פֿאַעט האָט דאָך געוויס זיך אויפֿגעהאָדעוועט אויפֿן תנ"ך. וואָרעם אויב ניט — פֿון וואָנען האָט ער גענומען די העברעאישע שפּראַך? איך פֿרעג מיט אַן אמת: ווילן מיר אויפֿהיטן דעם תנ"ך, זיך אָפּגעבן מיט אים, אים פֿאַרשטיין, אים אַרײַנ־דרינגען אין אונזער דערציאונגס־סיסטעם, אים איבערגעבן צו אונזערע קינדער, אַדער ס'איז ניט נויטיק? איך וויל ווייטער זאָגן: פֿאַרוואָס איז ער נויטיק? צי דערפֿאַר, ווייל די זאַכן וואָס ווערן דאָרט אַרויסגעזאָגט זיינען די העכסטע חכמה, זאַכן, וואָס האָבן נאָך היינט, אין אונזער צייט, אַ פֿלאַץ אין אונזער לעבן, אַדער צוליב אַן אַרכעאָלאָגישער נייגיריקייט צו וויסן, ווי האָבן די אַמאָליקע מענטשן געטראַכט? איך פֿרעג, צי דער דאָזיקער ספֿר האָט נאָך אין זיך לעבנס־זאָפֿטן אויך פֿאַר אונזער צייט און איז נאָך בכוח אונז צו שפּיזן גייסטיק, אַדער סתם פֿון מענטשלעכן נייגיר, וואָס וויל וויסן, ווי האָבן די אַמאָליקע מענטשן אין זייער צייט געפֿילט? ס'איז כּדאי צו וויסן אַ טעם, פֿאַרוואָס דער תנ"ך איז נויטיק? צי די תנכישע פֿאַעזיע, די תנכישע פֿילאָזאָפֿיע, לאַמיר זאָגן: שיר השירים, קוהלת, איוב — צי זיינען זיי אייביקע שאַפֿונגען, וואָס האָבן נאָך אין זיך די כּוחות אויפֿצושטורעמען הערצער, אַדער ניט? „תפֿילה לעני פי יעטוף“, „כּאיִל תּערוג על אפֿיקי מים“, די מזמורים פֿון תהילים, אַדער

אונזער קולטור־ירושׁה

דאָס „פּובליציסטישע“ נביאות מיט זיין בליק אויף גאָט און מענטשן פֿון ישׁעיה, ירמיה, יחזקאל — צי זיינען אַזעלכע געדאַנקען אייביקע, וואָס זיינען אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין די אַמאָליקע צייטן און זייער כּוח דעבט און ווירקט אויף אייביק, אַדער גאַנץ פּשוט: מיר, מאַדערנע מענטשן, גייסטיקע מַפּוֹנְקִים, ראַפֿינירטע אַאָזױו ווײַזן איצטער וויסן, ווי אַזוי מענטשן האָבן דעמאָלט געטראַכט, ווי האָבן געפֿילט און געטראַכט אין זייער צייט אַמאָליקע מענטשן, ניט אַזעלכע איידעלע און ראַפֿינירטע ווי מיר, מענטשן וואָס זיינען ניט געווען באַקאַנט מיט קופּערניקס סיסטעם — ווי האָבן אַזעלכע מענטשן געפֿילט? איך פֿרעג ביי אייך, איך וועל אייך ניט צווינגן גען מיר צו ענטפֿערן, איך האָלט נאָענט צום אמת, אַז מיר האָלטן טייער די דאָזיקע שאַפּונג צוליב איר אייביקייט, אַז זי האָט נאָך לעבנס־זאַפּטן פֿון דערציאונג פֿאַר גרויס און קליין, און ניט בלויז ווי אַן אַמאָליקע שאַפּונג איז זי אונז טייער, און זאָל אונזער תּורה ניט זיין ערגער ווי זייערע שיחת־חולין, ניט ערגער פֿון זייער שעקספיר, דער תּנ״ך פֿאַרשטאַרקט אונזער אינערלעכן כּוח, אונזער לעבנס־געפֿיל, ער באַרייכערט אונז, ווי באַלד אַזוי, וועט איר אַלע צושטימען, אַז אין אונזער דערציאונג על־כּל־פּנים איז ער איינער פֿון די גרונט־שטיינער, פֿרעג איך: צי דאַרפֿן מיר זיך מיט אים אָפּגעבן, זיך זאָרגן פֿאַר אים, על־כּל־פּנים ניט ווינ־ציקער פֿון זיי, די גוים, וואָס זיינען מיט אים קלענערע מחותנים פֿון אונז? איר וויסט דאָך וואָס ס׳טוט זיך אַרום תּנ״ך אין דער גרויסער וועלט: טעקסט־ביכּער, פֿאַרשונגס־ביכּער, פֿאַרשונג פֿון תּנ״ך פֿון אַלע זייטן: פֿון דער אַרכעאָלאָגישער זייט, פֿון דער עסטעטישער זייט, פֿון דער היסטאָרישער זייט; די נאַטור אין תּנ״ך, די אַנשוואונגען פֿון תּנ״ך, וויפֿיל האָט די קונסט זיך אָפּגעגעבן מיטן תּנ״ך, וויפֿיל מאַלער, סקולפּטאָרן האָבן באַצירט דעם תּנ״ך איבער דער גאַנצער וועלט; אַז איר וועט צונויפֿנעמען דעם דאָזיקן מאַטעריאַל אין הונדערט הייזער אַזעלכע ווי די, און אפֿשר 500 אַזעלכע הייזער, וועט אַלץ ניט זיין גענוגנד צו מאַכן זיך אַ באַגריף, וואָס אין דער גרויסער וועלט איז געטאָן געוואָרן אַרום תּנ״ך.

וואָס האָבן מיר ביי אונז אַרום תּנ״ך? כּ״האַב שוין געזאָגט, אַז די אַמאָליקע אידן האָבן לויט זייער דרך פֿיל געשאַפֿן אַרום דעם תּנ״ך, זיי האָבן נאָך אַמאָל אַריינגעבראַכט דעם תּנ״ך, האָבן אים אַריינגעבויט אין זייער בנין, איך פֿרעג, ווען און ווי אַזוי וועט דער תּנ״ך אַריינגעבראַכט ווערן אין אונזער לעבן, אין אונזער פֿאַלקס־געפֿיל, וואו זיינען די מיט־לען און די נייע וועגן איינצופֿלאַנצן אין אים אונזער לעבן לויטן געפֿיל

פֿון אונזער צייט? ווען מ'גייט צו לייענען א ספֿר דאָרף דער לייענער האָבן אַ גוט קאָרעגירטן טעקסט. איך פֿרעג, וואָס איז אין דער העברע־אישער ליטעראַטור געטאָן געוואָרן, אָן אויטאָריטאַטיווער אַקט, כדי צו געבן אַ גוטן טעקסט פֿון תנ"ך?

איר ווייסט, אַז דאָס דרוקן און פֿאַרשפּרייטן פֿון תנ"ך ליגט אין גוישע הענט. די מיסיאָנערן דרוקן און פֿאַרשפּרייטן מיליאָנען עקזעמפּלער פֿאַרן יעדעס יאָר אויף אַזע שפּראַכן און אויך אין העברעאיש. איך פֿרעג, וואָרט ניט געווען בעסער פֿאַר אונז און פֿאַר דער גאַנצער וועלט, ווען מיר וואָלטן געווען די פֿאַרשפּרייטער? ניט בלויז דורך פּראַכט־אויסגאַבן — דאָס איז אויך נישט שלעכט. איך האָלט, אַז די השפּעה פֿון אידנטום וואָרט זיך אויסגעברייטערט, ווען זיי וואָלטן געוואוסט אַז זיי באַקומען דעם תנ"ך פֿון די הענט פֿון זיינע אייגנטימער. נאָך אַ שטיקל צייט און מ'וועט מיינען, אַז די אמתע באַלעבאַטיים פֿון תנ"ך זיינען די גוים. ניט נאָר באַקומען מיר די געדרוקטע עקזעמפּלערן פֿון זיי, נאָר אויך די תנ"ך־וויסנשאַפֿט, און אונזערע קינדער גייען לערנען פֿון זיי.

איך האָב דערפֿאַר קיין מורא ניט. „ווער איז אַ קלוגער — דער וואָס לערנט פֿון יעדן מענטשן“. אָבער איר וועט דאָך מודה זיין, אַז ס'איז אַ נידעריקע מדרגה, ווען דער באַלעבאַט פֿון אַ שאַפּונג, פֿון זיינע אייגענע גיטער, מוז אַנקומען צו אַנדערע, און ער אַרײַן ווייסט ניט. איז ניט געקומען די צייט, אַז דאָ אין ארץ־ישׂראל זאָל זיך אָנהויבן אַן אַרבעט אַרום תנ"ך? כ'האָב שוין אַנגעוויזן עטלעכע מאָל, אַז אַפֿילו דער אַטער תנ"ך וואָס מיר האָבן, אַט דער תנ"ך וואָס מיר לערנען אין די חדרים, אין די שולן אונזערע — זיין איינטיילונג אין קאַפיטלען — איז ניט קיין אידישע איינטיילונג. דאָס איז אַן איינטיילונג וואָס איז געמאַכט געוואָרן מיט אייניקע הונדערט יאָר צוריק פֿון אַ גלח אין אַ לאַטיינישן תנ"ך און דאָס איז אַריבערגעגאַנגען צו אונז. פֿאַראַן אַן איינטיילונג לויט דער מסורה און זי איז די ריכטיקע. דער גלח האָט פֿאַרקרימט, ער האָט אַוועקגע־שטעלט דעם אָנהויב פֿון די קאַפיטלען ניט אויפֿן ריכטיקן פּלאַץ. מיר האָבן אַן איינטיילונג לויט סדרים. לייענט צום סוף פֿון די חומשים: די סדרים פֿון ספֿר זיינען אַזוי פֿיל און אַזוי פֿיל. די איצטיקע איינטיילונג אין קאַפיטלען איז ניט אונזערע. אַפֿילו דאָס וואָרט קאַפיטל איז ניט אונזערס. איר זעט אַ מוסטער פֿון דער ערשטער פרשה: דער צווייטער קאַפיטל הויבט זיך אָן מיט „ויכזו“, יעדער מענטש קען דאָך פֿאַרשטיין, אַז דאָס געהערט צו דער פֿריערדיקער פרשה; „ויכזו“ — דאָס איז דער

אונזער קולטור-ירוש

סוף, דער נאטירלעכער סוף פֿון דער ערשטער פרשה, נאָך דעם הויבט זיך אָן די צווייטע פרשה מיט „ואלה תולדות השמים והארץ בהבראם“. איך וויל אייך באַווייזן ווי ווייט די נייע איינטיילונג האָט פֿאַרדאַרפֿן דעם טעקסט. דאָס אייגענע אין דריטן קאַפּיטל. אויך דאַרט איז פֿאַראַן אַ גרייז, וואָס פֿעלשט די גאַנצע טענדענץ פֿון דער מעשה און טראַגט אַריין אין איר אַן אַנדער פּוּנה, לגמרי אַן אַנדער געדאַנק. ס'איז קלאַר פֿאַר דעם, וואָס קוקט זיך צו מיט אַן אַפֿענעם בליק אין די ערשטע פרשיות פֿון וועלט־ באַשאַפֿן ביו נאָך נח'ן, אַז דאָ איז געווען די פּוּנה צו געבן אַ וויסנשאַפֿט־ לעכע איבערויכט איבער דער געשיכטע פֿון קולטור און פֿעלקער און דער אַנטוויקלונג פֿון פֿעלקער איבער דער וועלט, אָבער קיין טענדענץ האָט די פרשה פֿון באַשאַפֿונג ניט געהאַט ביו אַברהמען, דאָס מיינט — די תּורה איז געקומען צו דערציילן די געשיכטע פֿון די העברעער פֿון אַברהמען אָן, ווי אַזוי זיי זיינען געוואָרן אַ קולטור־פֿאַלק, פֿון וואָנען זיי נעמען זיך אויף דער וועלט, זייער אויפֿשפּראַך, זייער וואַקסן, ביז זיי זיינען געקומען אין לאַנד אַריין. אָבער לויט זייערע דעמאָסטיקע באַגריפֿן האָבן זיי געמוזט אָנהויבן פֿון וועלט־באַשאַפֿן, פֿון וואָנען שטאַמט אַברהם? האָט מען אָנגעהויבן פֿון אַדם הראשון, דאָ זיינען דרײַ־אַגב אַריינגעקומען ראשי־פרקים פֿון דער אַלטער מענטשלעכער קולטור, ערד־אַרבעט, ווי זי איז געקומען אויף דער וועלט, באַשאַפֿונג פֿון די ערשטע אינסטרומענטן, באַ־שאַפֿונג פֿון ערשטער קונסט, אַרבעטס־כלים, דער אויפֿבוי פֿון די ערשטע שטעט, פֿאַרשיידענע קולטורן. דאָס איז געווען קולטור־געשיכטע ווי זי איז געווען באַוואוסט צו די אַמאָליקע מענטשן. אַט דערציילט ער, ווי אַזוי דאָס בגד איז געקומען אויף דער וועלט, ער דערציילט די לעגענדע מיט דער שלאַנג, אַז ביידע זיינען געווען נאַקעט און זיך ניט געשעמט, דאָס געפֿיל פֿון בושא האָט געבראַכט דערצו, זיי זאָלן זוכן אַ בגד, די דאָזיקע לעגענדע איז געשאַפֿן געוואָרן אין די וואַרעמע לענדער און דאָ זיינען זיי געקומען צום בגד ניט צוליב שוץ קעגן היץ, נאָר דורכן גע־פֿיל פֿון בושא. אין אונזער סדר הויבט זיך אָן די איינטיילונג אַזוי: „און זיי זיינען ביידע געווען נאַקעט, דער מענטש און זיין ווייב, און זיך ניט געשעמט“. נאָך דעם דערציילט ער: „און גאַט האָט פֿאַר זיי געמאַכט פֿעלענע העמדער און זיי אָנגעקליידט“. דאָ איז פֿאַראַן דער ווילן צו דערציילן, ווי אַזוי די ערשטע מענטשן זיינען געקומען צום מלבוש, דער אָנהויב איז, וואָס זיי זיינען ביידע געווען נאַקעט און זיך ניט געשעמט, אָבער דווקא דאָ רייסט דער גוי איבער די פרשה און ער טשעפעט צו דעם

דאזיקן פסוק צו דער פריערדיקער פרשה און הויבט אָן דעם דריטן קאפיטל מיט „והנחש היה ערום“ און ברענגט אַריין אַ דורכאויס אַנדער טענדענץ. איר ווייסט, אַז די שלאַנג אין דער קריסטלעכער טעאָלאָגיע פֿאַרנעמט אַ גרויסן פֿלאַץ, ס'איז פֿאַראַן „דאָס שמוץ פֿון שלאַנג“. ישו הנוצרי קומט מכפר צו זיין אויף דער ערשטער זינד. דורך אַ טענדענץ, אַזוי דוכט זיך מיר. דאָ איז ניט דאָס קלייד דער עיקר, נאָר די שלאַנג, וואָס האָט גורם געווען צו דער זינד און דאָס קלייד נעמט זיך פֿון דערשפירן די זינד און די בושה וואָס דער חטא האָט גורם געווען. (דער עיקר ביי אים איז צו זען די שלאַנג אָן אַ שום צוזאַמענהאַנג מיטן קלייד). פֿון דער דאָזיקער טענדענץ האָט ער אַנגעהויבן די פרשה מיט „והנחש היה ערום“. אויב מיר הויבן אָן מיט „ויהיו אדם וחוה“ שטייען מיר ביי אדם און חוה, וואָס זיינען געווען נאָקעט, אָדער זיי האָבן זיך אויפֿגענייט קליידער פֿון פֿייגן-בלעטער, אָדער גאָט האָט פֿאַר זיי גע-מאַכט פֿעלענע העמדער און זיי אַנגעקליידט. דאָ זיינען פֿאַראַן צוויי נוס-חאות: איין פֿעגענדע איד, אַז זיי זיינען געווען נאָקעט און זיי האָבן זיך אויפֿגענייט מלבושים פֿון פֿייגן-בלעטער, און די צווייטע לעגענדע איד, אַז גאָט האָט זיי געמאַכט פֿעלענע העמדער. דאָס איז אַ צווייטער נוסח. אין די אַלטע ספֿרים איז אונזער היינטיקע איינטיילונג ניטאָ, נאָר די איינטיילונג אין סדרים. ס'איז דאָ איינער אַ איד, וואָס האָט דאָס אַלץ אונטערזוכט און אַרויסגעגעבן וועגן דעם אַ באַזונדער בוך.

ביז היינטיקן טאָג האָט זיך דאָס אידישע פֿאָלק ניט געקומען אַרויס-צוגעבן דעם תנ"ך אין זיין אַריגינעלן אויסזען, אין וועלכן ער האָט צו אים דערגרייכט. אַזאָ באַזעבאָס איז דאָס! דענקט איר ניט, אַז ס'איז נויטיק צו האָבן אַריינפֿירן צום תנ"ך, באַלייכטן אים פֿון אַלע זייטן, בקיצור, אויב איר זאָר מיר אָפּשטעלן אויף איינצלע הייטן וועל איך צו קיין סוף ניט קומען סוף-כל-סוף, אויסלייזן די דאָזיקע נחלה פֿון פֿרעמדע הענט. מיר וועלן זיי דאַנקבאַר זיין פֿאַר דאָס גוטע וואָס זיי האָבן אויפֿ-געטאָן, מיר'ן נעמען פֿון זיי אַלץ וואָס מיר'ן געפֿינען פֿאַר ריכטיק. אָבער זאָל די גאַנצע וועלט וויסן, אַז מיר פֿאַרנעמען זיך מיט דער דאָזיקער שאַפֿונג, אַז מיר זיינען די אייגנטימער. פֿאַרוואָס האָבן מיר ניט קיין אַמ-ביציע דערפֿאַר? עס זיינען דאָך פֿאַראַן איבערזעצונגען פֿון תנ"ך, דער תרגום השבעים אַזווי. דאָס אַלץ דאַרף זיך געפֿינען אין אונזערע הענט. דער תרגום השבעים איז געמאַכט געוואָרן אין דער צייט פֿון בית-שני. דעמאָלט האָבן זיי געהאַט טעקסטן פֿון די פֿריסטע צייטן. אַט די אַרבעט

אונזער קולטור-ירושה

אָרום די איבערזעצונגען און די טעקסטן — פֿאַרוואָס איז ניטאָ די אַמ-ביציע, אָז דאָס אַלץ זאָל זיך געפֿינען ביי אונז אין די הענט און די גויים זאָלן קומען צו אונז זיך לערנען? איך מיין, אָז אונזער זיין דאָ אין לאַנד וועט אונדז באַהילפֿיק זיין. כ׳האַב געלערנט דאָ פֿון אַן ערד-אַרבע-טער אַ צוויי-דריי זאַכן וועגן פֿסוקים פֿון תּנ״ך, אָז ס׳איז מיר אַזש לײַכ-טיק געוואָרן אין די אויגן, בלויז אויפֿן יסוד, וואָס ער האָט געזען ביי אַן אַראַבער. זיי געפֿינען, אָז אונזערע חכמים האָבן געלערנט פֿון גויים פֿדי צו פֿאַרשטיין דעם תּנ״ך. אונזער קאַמענטאַרישע ליטעראַטור איז זייער גרויס, אַפֿילו די תּלמודישע תקופֿה פֿאַרמאַגט אוצרות צו דער פֿאַרשוּנג פֿון תּלמוד, וואָס די גויים זיינען צו זיי ניט צוגעקומען. פֿאַדערט ניט פֿון אונז אונזער נאַציאָנאַלע אַמביציע, אָז מיר זאָלן דאָס פֿעלד באַאַרבעטן? פֿאַראַן טויזנטער טעקסט-ביכער, תּנכישע ענציקלאָפּעדיעס, ספֿרים וואָס אַנטהאַלטן דעם רעאַליזם פֿון תּנ״ך, קליידער, כּללים, געאַגראַפֿיע פֿון תּנ״ך, היסטאָריע, פֿאַראַן אַ וועלט ספֿרים מיט פּראַכטיקע אידוסטראַציעס. דאַרף מען נישט נשתומם ווערן, אָז ביז היינט האָט נאָך די אוניווערסיטעט ניט זוכה געווען איינצופֿירן אַ קאַטעדרע פֿאַר תּנ״ך? איז דאָס ניט אַ נאַציאָ-נאַלע חרפה — איז דאָס נישט די ערשטע נאַציאָנאַלע נויטווענדיקייט? קודם-כּל פֿון דער שפּראַכלעכער זייט, דאָ איז דאָך פֿאַראַן דער ערשטער אַריגינאַל.

כ׳וואַלט געקענט גיין ווייטער און אייך דערציילן וועגן די פּסיידאָ-עפיגראַפֿן, וואָס זיינען בכּלל ניטאָ אין אונזער ליטעראַטור, אַ נאַציאָנאַלע שאַפֿונג אונזערע וואָס געפֿינט זיך אין אַלע שפּראַכן פֿון דער וועלט, וואָס ס׳זיינען געשריבן וועגן זיי הונדערטער ביכער און ביי אונז זיינען זיי כּלל ניטאָ. דער ספֿר-חשמונאים האָט אַ חשיבות פֿון ערשטער מדרגה, אפֿשר ווי דער תּנ״ך, און ביז היינטיקן טאַג איז ער ביי אונז ניטאָ. ער האָט דאָך געדאַרפֿט שטיין אין איין שורה מיטן תּנ״ך. איך רייך ניט וועגן די אַנדערע ספֿרים: חכמת שלמה, יהודית, די בעסערע עפיגראַפֿן, טוביה, פּסיידאָ-עפיגראַפֿן, ווי עזרא. אַן דער דאָזיקער ליטעראַטור איז אוממעג-לעך צו פֿאַרשטיין דעם המשך. דאָמיר נעמען די אַלעקסאַנדרינישע תקופֿה, פֿילאָן. אַ סך ביכער זיינען וועגן אים געשריבן געוואָרן, נאָר קיין איד האָט פֿון אים קיין באַגריף ניט. ס׳איז אוממעגלעך צו פֿאַרשטיין דעם המשך פֿון אונזער שאַפֿונג, ווען מ׳ווייסט ניט, אָז קבֿלה און די אידישע מיסטיק, די אידישע לעגענדע, זיינען ביידע באַגרינדעט אויף דער אַלעק-סאַנדרינישער שור. מיר וואַלטן ניט געקענט פֿאַרשטיין די דערשיינוגען,

די אנטוויקלונגען פֿון אַנדערע ליטעראַרישע דערשיינונגען ניט האַבנדיק קיין ידיעה אין דער אַלעקסאַנדרינישער ליטעראַטור. מיר האָבן נאָך ביי היינט ניט קיין גוטן טעקסט ניט קיין וויסנשאַפֿטלעכן טעקסט פֿאַרן קענער און ניט קיין פֿאַקס־טעקסט פֿאַר די מאַסן פֿון דעם שאַפֿן פֿון די תנאים.

שפראַך

איך וויל ריידן עטלעכע ווערטער וועגן דעם שפראַכלעכן ווערט פֿון דער תנאים־ליטעראַטור. אויב מיר האָבן געוואָגט אויפֿצולעבן אונזער העב־רעאיש דאָ אין ארץ־ישׂראל איז דאָס בלויז צו פֿאַרדאַנקען דער תנאים־ליטעראַטור. די תנכישע העברעאישע שפראַך איז אַזוי ווייט פֿון אונז, אין צייט און פּלאַץ, אַ דיסטאַנץ פֿון קולטור און דיסטאַנץ פֿון געדאַנקען־בוי, אַז ס'איז כמעט אוממעגלעך אַריינצופאַסן דעם געדאַנק פֿון אַ היינט־צייטיקן מענטשן און זיינע באַגריפֿן אין דעם פֿורעם פֿון תנכישן ליטעראַטור. דער תנ"ך דינט אונז אַלס אומאויפֿהערלעכער קוואַל פֿאַר טויזנט זאַכן און אויך שפראַכלעך, אָבער ניט אין תנכישן, נאָר אין משנה־פֿורעם. די משנה איז די שפראַך פֿון לעבן, די משנה האָט זיך אַנטוויקלט אונטער דער השפעה פֿון די אַרישע שפראַכן — גריכיש און לאַטייניש; אמת, פֿון אַראַמעאיש איז זי מער באַאיינפֿלוסט געוואָרן, אָבער אַראַמעאיש איז דורכגעגאַנגען דורכן טיגל פֿון די אַרישע שפראַכן און דורך דער השפעה פֿון גריכישער קולטור. דאָס אַראַמעאיש האָט זיך איינגעפרעסט און באַ־קומען אַ גריכישן אויסזען און דורך דעם האָט אויך די העברעאישע שפראַך פֿון יענער צייט, די שפראַך פֿון משנה, געביטן איר פנים און האָט זיך דערנענטערט צום סטיל פֿון מאַדערנעם טראַכטן. זי האָט אַראַפּגעוואָרפֿן פֿון זיך פֿאַרעלטערטע פֿאַרמען און איז געוואָרן זאַכלעכער און אַבסטראַקטער, פֿון איין זייט איז זי געוואָרן פֿולער און פֿון דער צווייטער — אַבסטראַקטער. ווייז דער תנ"ך האָט געגעבן די אַבסטראַקציעס אין בילדער, מיט בילדער קען מען זיך ניט באַנוצן אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער שפראַך. „איינשטעלן די נשמה אין האַנט“ — מיינט, זיך שטעלן אין סכנה. טויזנטער אַזעלכע זיינען פֿאַראַן אין תנ"ך, בילדלעך אויסגעדריקטע. איך זאָג: די משנה האָט זיך דערנענטערט צום לעבן, צום מאַרק (אָוודאי איז אויך געווען אַ מאַרק־שפראַך אויך דורך דער צייט פֿון תנ"ך, אָבער זי איז פֿאַרלאָרן געגאַנגען). די שפראַך פֿון משנה האָט זיך דערנענטערט צום לעבן, צו זאַכלעכקייט, און זיך דערנענטערט צו אַבסטראַקציעס.

אונזער קולטור-ירושא

קומען צו אייך ניט קיין איבעריקס קלוגע מענטשן און זאגן: די שפראך פֿון לעבן איז אַ וועגווייזער, אַזוי ווי מ'רעדט אַזוי דאַרף מען שרייבן, ס'מיינט, לויט די פֿינף הונדערט צעבראַכענע און צעקאַלעטשעטע ווערטער, וואָס האָבן ניט קיין טעם און קיין ריח, וועלכע אונזערע מענטשן האָבן אין די מיינער, און זיי פֿאַרלאָזן זיך אויף דעם, אַז אַזוי איז מיט יעדער אַנדער שפראַך. וואָס ווילט איר? וויפֿיל ווערטער האָט דען אַ מענטש אין אירגענד וועלכער אַנדער שפראַך? טויזנט ווערטער, פֿינף הונדערט ווערטער, און מיט די ווערטער באַנוצט ער זיך, טויזנט ווערטער זיינען גענוג אַ מענטש זאָל אויסלעבן מיט זיי זיינע יאָרן, די דאָזיקע מענטשן האָבן אָבער פֿאַרגעסן איין קלייניקייט: אַז ביי יעדן פֿאַלק האָט יעדער מענטש טויזנט אַנדערע ווערטער; יעדער מענטש אין זיין געביט האָט זיך זיינע אייגענע ווערטער: דער שוסטער האָט זיינע פֿינף הונדערט, דער פּויער — זיינע, דער כעמיקער — זיינע, אַלע צונויפֿגענומען האָט דאָס פֿאַלק אַ מיליאָן ווערטער. דאָ — האָבן מיר אין העברעאיש בלויז פֿינף הונדערט ווערטער, אַט די פֿינף הונדערט ווערטער — פֿאַר אַלעמען. דאָס איז דער אונטערשייד צווישן אונז און אַלע אַנדערע פֿעלקער.

איך זאָג: יעדע לעבעדיקע שפראַך האָט זיך איר תּורה שבכתב און תּורה שבעל־פה, יעדע שפראַך האָט אירע פּסוקים, יעדע שפראַך שפּאַרט זיך אַן אויף פּסוקים, ווי אויף אַן אונטערשטן שטאַפּל. רבותי, טשעכאַוו האָט געשריבן מיט פּסוקים, געטע האָט געשריבן מיט פּסוקים און שילער האָט געשריבן מיט פּסוקים — אָבער פּסוקים וואָס זיינען אייך ניט באַקאַנט. הינטער יעדער עכטער שפראַך פֿון שרייבער און פּאַעט שטייט דאָס לשון פֿון די אַבות און עס שטייען פּסוקים, פֿאַרהוילענע פֿאַרן אויג, ווען די דאָזיקע פּסוקים וואָלטן ניט געשטאַנען הינטער דעם צוזאַמענשטעל פֿון ווערטער — וואָלטן די ווערטער קיין האַפּט ניט געהאַט. דאָס וואָלט געווען אַ צופֿעליקער צוזאַמענשטעל פֿון ווערטער, אין וועלכע ס'איז ניטאָ די קולטורעלע אַטמאָספֿערה, וואָס רוט אין די פֿאַרהוילענע פּסוקים, וואָס גיסט אַריין אַ גייסט פֿון שיינקייט אין דעם נייעם און שענקט אים לופֿט און דיכט. אַן דעם האָט עס קיין האַפּט ניט. דורך דעם וויסן מיר אַפּט דעם חילוק צווישן אַ וואָרט וואָס מאַכט אויף אונז אַן איינדרוק און צווישן אַ טויטן וואָרט. ווייז אין דעם דאָזיקן לעבעדיקן וואָרט איז צעמענטירט דער כּוח פֿון פּסוקים. ניט דער כּוח פֿון אַן אַלטן פּסוק ווי עס שטייט און גייט, וואָרעם אויב מ'באַלעבט זיי ניט אויף דאָס ניי און מ'איז ניט מוסיף אייגנס, זיינען זיי אויך טויט. גילזן פֿון קוילן, האַלבע פּסוקים, האָבן

קיין האַפֿט ניט. די שרייבער שאַפֿן זייערע אייגענע פסוקים מיטן כוח פֿון די אַלטע פסוקים. דאָס איז וואָס מ'רופֿט אָן דער גייסט פֿון שפּראַך. דער גייסט פֿון שפּראַך ווערט אַרויסגעשעפט פֿון די כוחות פֿון אַ לעבעדיקן פֿאַלק. דאָס גאַנצע פֿאַלק האָט טויזנטער פסוקים, וואָס בויען דעם סקעלעט פֿון דער שפּראַך, גיבן איר פֿאַרביקייט — און די שאַפֿער און וואַרט־קינסטלער בויען איר געשטאַלט און אויסזען, זיי מאַכן נייע קאַמבי־נירונגען און געבוירן נייע קינדער, נאָך דעם כוח פֿון המשך. און דער דאָזיקער המשך לעבט און עקזיסטירט אין דער ליטעראַטור, ווי אין די מיילער פֿון פֿאַלקס־מאַסן. און אויב טשעכאַוו, אָדער טורגעניעוו, פֿון די אויסגעצייכנטע סטייטן, זיינען געגאַנגען אין גאַס זיך צוצוהערן, ווי דער שוסטער, אָדער דער פֿורמאַן, ריידן — האָבן צוגעלייגט אָן אויער צום חוש־הלשון און געשאַפֿן אין זיין געשטאַלט — איז דאָס געווען דער לעבנס־קוואַל פֿון שפּראַך. מיר אָבער האָבן ניט פֿון וועמען צו לערנען, מיר האָבן בלויז דאָס בוך. מיר האָבן ניט קיין אַנדער באַדן, ווייל דאָס פֿאַלק האָט ניט גערעדט העברעאיש. דאָס וואָס מיר האָבן אַריינגעגעבן אין פֿאַלקס־מויז און דורך שווערער דערציאונג אין אַ משך פֿון דרייסיק יאָר צייט, איז דאָס, וואָס מיר האָבן אַרויסגעשעפט פֿון דער אַלטער ברונעם. ווי אַ פֿויגל וואָס קאַרמעט אירע פֿייגעלעך, אַזוי האָבן מיר געשעפט און דער־פֿאַנגט דעם פֿאַלק אין מויז אַריין. דורות וועלן פֿאַרביי ביז מיר וועלן אויפֿלעבן דעם גאַנצן שפּראַכלעכן מאַטעריאַל, ביז דאָס פֿאַלק וועט דער־שפירן די שפּראַך אין זיינע בלוטן, און דער אינערלעכער חוש פֿון שפּראַך וועט זיך אין אים דערוועקן. ביז יענער צייט וועלן מיר מוזן אַנקומען צו דער ליטעראַטור; ניט פֿון פֿאַלקס־מויל לעבן מיר, נאָר ס'פֿאַלק לעבט פֿון זיין בוך. און זאָלן ניט קומען די אַפטימיסטן און זאָגן, אַז עס איז שוין גע־קומען די צייט מיר זאָלן זיך לערנען פֿון די וואָס ריידן העברעאיש און שרייבן אין זייער לשון. אַ סך יאָרן וועלן אַוועק, דורות וועלן פֿאַרביי ביז דאָס אידישע פֿאַלק וועט דערשפירן, אַז די שפּראַך לעבט אין אים און אַז ער לעבט אין איר. דערווייל שטייט די שפּראַך אין איר תקופֿה פֿון געשאַפֿן ווערן און ניט אין איר נאַטירלעכער תקופֿה.

דעריבער זאָג איך: וואָס דאַרף זיין די אַרבעט וואָס מיר מוזן טאָן פֿאַרן אויפֿבויען? וואָס האָבן מיר יאָ און וואָס האָבן מיר ניט? וועגן דעם וויל איך ריידן. איך רייד כאַפּנדיקערהייט. אויפֿן דאָזיקן געביט האָבן מיר גאַרנישט ניט. מיר האָבן ווערטער־ביכער. איך וויל ניט ריידן וועגן יענע ווערטער־ביכער, וואָס האָבן שוין אין גאַנצן פֿאַרלאָרן זייער ווערט.

אונזער קולטור-ירוושה

מיר'ן נעמען בן-יהודהס ווערטער-בוך. איך וויל דאָ נישט קריטיקירן זיין אַרבעט. איך האָלט, אַז וועגן בן-יהודהס ווערטער-בוך דאַרף מען ריידן ניט ווי וועגן אַ צוועלף-בענדיקן ווערטער-בוך, נאָר העכסטנס ווי וועגן אַ דריי-בענדיקן ווערטער-בוך, ווייל דאָרט איז פֿאַראַן אַ געקוינסטלטע אויסברייטערונג, וואָס מ'דאַרף זי לחלוטין ניט האָבן. אויף יעדן וואָרט זיינען פֿאַראַן פֿל-המיני פֿסוקים, ניט כדי אַרויסצוברענגען אַלע וואָרט-שאַטירונגען, נאָר פשוט כדי אויסצוציען און פֿאַרמערן די בענד. ווי ס'זאָל ניט זיין, ער האָט אָבער צונויפֿגעזאַמלט, ער-כל-פנים האָט ער זיך געמיט צונויפֿצוזאַמלען, פֿון דער גאַנצער ליטעראַטור. אָבער חוץ דעם תּכנישן מאַטעריאַל פֿאַרמאַגט ער ניט אַפֿילו קיין הונדערט-חלק פֿון דעם גאַנצן שפּראַכלעכן מאַטעריאַל, וואָס מיר באַזיצן. פֿאַראַן איין וויסנשאַפֿטלעכער ווערטער-בוך, דער געזעניוס, דער תּנ"ך-ווערטער-בוך, וואָס ערשט זיך ניט, ווייל אַלע פֿינף יאָר ווערט עס אָפּגעפֿרישט. פֿאַראַן שוין עטלעכע אויפֿלאַגעס, נאָר אין יעדער נייער אויפֿלאַגע קומען צו נייע פֿאַרשוונגען, וואָס זיינען דורך דער צייט געמאַכט געוואָרן. נאָר דאָס דאָזיקע בוך איז בלויז פֿאַר פֿאַרשער, סתּם אַן אינטעליגענטער מענטש קען זיך מיט אים ניט באַנוצן. עס איז געשריבן מיט רמזים, מיט ראשי-תיבות, עס ציטירט, עס צייגט אַן מראי-מקומות אין הונדערטער ספֿרים אויף מאמרים, וואָס זיינען צעוואָרפֿן אין אַלע לשונות און פֿאַרשיידענע ביבליאָטעקן — אַזוי אַן דאָס ווערטער-בוך טויג נישט פֿאַר דעם דורכשניטלעכן מענטשן. איי-בערהויפּט איז עס ניט געשאַפֿן געוואָרן פֿאַרן געברויך פֿון אונזער פֿאַלק, ס'איז געשאַפֿן צוליב פֿאַרשונג און ניט פֿאַרן צוועק פֿון שפּראַך-אויפֿלעבונג. איך מיין, ווען אידן וואָלטן זיך געזאָרגט דערפֿאַר, וואָלטן זיי געקענט אַרויסברענגען אַ בעסערע זאַך אויף דעם געביט ווי די גויים, צוליב אַ סך טעמים. אונזער ווערטער-בוך, אַחוץ זיין פֿאַרשערישן צוועק אין דער פֿאַרגאַנגענהייט, דאַרף אויך האָבן אַ כּוונה פֿאַר דער קעגנוואָרט און צוקונפֿט, און אויך די כּוונה פֿון שפּראַכלעכער אויפֿלעבונג. די דאָזיקע כּוונה איז פֿאַראַן אין בן-יהודהס ווערטער-בוך, און דעריבער האָט עס פֿאַר אונז אַ גרעסערן ווערט פֿון די גויאישע ווערטער-ביכער, הגם עס איז ניט אַזוי וויסנשאַפֿטלעך ווי זייערע. ער האָט זיך באַנוצט מיט דער גוי-אישער פֿאַרשונג, ער איז ניט געווען קיין ספּעציאַליסט נאָר אַן אַמאַטאָר אין וויסנשאַפֿט, נאָר דאָס אומגליק איז, וואָס ער האָט ניט אַרומגענומען די גאַנצע שפּראַך. איין מענטש קען ניט אויפֿטאַן אַזאַ אַרבעט. אין אונזער צייט ווערט אַזאַ אַרבעט אויפֿגעטאַן פֿון אַ סך געלערנטע, אויך געזעניוס.

ווי געזאגט, איז ניט אן אַרבעט פֿון איין מענטשן, ווייל אין דאָזיקן ווערטער-
 בוך איז פֿאַרזונקען אַרבעט פֿון צענדליקער געלערנטע.
 איך זאָג: מיר האָבן ניט קיין נאַציאָנאַל-אַקאַדעמישן ווערטער-בוך,
 ווי למשל, די פֿראַנצויזן האָבן, אַן אַקאַדעמיש ווערטער-בוך, וואָס איז גע-
 וואָרן דער סימבאָל פֿון גאַנצן פֿאָלק, די גייסטיקע פֿירמע, וואָס דאָס גאַנצע
 פֿאָלק פֿאַרנעמט זיך מיט איר און דאָס שאַפֿן אַ באַנד פֿון דאָזיקן ווערטער-
 בוך איז אַ נאַציאָנאַלער יום-טובֿ און ס'ווערט פֿאַרציכנט, אַז מ'האַט
 פֿאַרענדיקט איין וואָרט און מ'גייט אַריבער צו אַן אַנדער וואָרט. דאָרטן
 אַרבעט אַ געזעלשאַפֿט פֿון מלומדים. יעדעס יאָר מאַכט די אַקאַדעמיע
 באַקאַנט: מ'האַלט ביי דעם און דעם וואָרט, דמשל: מ'האַלט איצט ביים
 וואָרט „גענעראַל“. לאַדט מען איין פֿרענטשן זיך מיישב צו זיין מיט
 אים ווי אַזוי צו דערקלערן דאָס וואָרט גענעראַל אין אַלע זיינע שאַטירונג-
 גען; פֿרענטשט איז אויך געווען אַ גרויסער פֿאַרשער, אַ מלומד. און אַזוי
 אויך מיט אַלע אַנדערע ווערטער, ווייל מ'באַדאַרף וויסן דאָס ליטעראַרישע
 פֿעלד פֿון וואָרט און אַלע זיינע אַסאַציאַציעס. דאָס איז די אַרבעט פֿון אַן
 אַקאַדעמישן ווערטער-בוך. דאָס בוך האָט אַ סך אויפֿלאַגעס, אַבער מ'האַלט
 אים אין איין באַנייען. און אויב אַזוי ווערט געטאָן ביי אַנדערע פֿעלקער,
 ביי וועלכן זייער לשון לעבט אין זייער מויל, ווערט אָפּגעהיטן פֿון זיי
 און זיי פֿאַרמאָגן אַרכיוון און רעגירונגס-אוצרות און ביבליאָטעקן, און
 אַזוי ווייטער — דאָרפֿן מיר, וואָס אונזער צעשפּרייטונג איז גרויס, אונט-
 זער ליטעראַטור איז אין גליות, אונזער שפּראַכלעכער מאַטעריאַל איז צע-
 זייט און צעשפּרייט איבער אַלע זיבן ימען, דאָך געוויס זיך באַזאָרגן און
 זיך אָפּגעגעבן בלב ונפֿש צו דערווערבן אונזער שפּראַכלעכן פֿאַרמעגן, כדי
 מיר זאָלן האָבן די מעגלעכקייט צו שעפֿן פֿון דאָרטן און דאָס צוריק-
 ברענגען צו אונזער פֿאָלק. און אויב מיר דאָרפֿן אין ועד-הלשון שאַפֿן
 די נויטיקע ווערטער פֿאַר לאַנד-ווירטשאַפֿט, פֿאַר געוויקסן, חיות און
 אַנדערע קעגנשטאַנדן — וועלן מיר דאָן ניט זיצן ביים טיש מיט די
 חברים פֿון ועד, ווי יענע הון וואָס זיצט ניט אויף די אייער און וויל
 אויסבריען הינדעלעך — ווייל ס'איז ניטאָ קיין צוגעגרייטער מאַטעריאַל.
 מיר דאָרפֿן האָבן פֿאַרן אויג צוויי אַביזכטן: (א) אַלפֿאַבעטיש, (ב) אויף
 אַלע געביטן; פֿאַר באַטאַניק באַזונדער, פֿאַר מלבושים באַזונדער, פֿאַר
 אַלע לעבנס-באַדערפֿענישן, זיי צו פֿאַרשפּרייטן אין פֿאָלק, אין גרויס און
 קליין פֿאַרמאַט. די אַקאַדעמישע צענטראַליזאַציע קומט צוערשט, דער-
 נאָך אַ סך צוגענגלעכע אויסגאַבן פֿאַרן פֿאָלק, כדי אַריינצוברענגען די

אונזער קולטור-ירושׂה

שפראך אין מויל פֿון פֿאַרק. אָט די אַרבעט דאַרף געטאָן ווערן דורך צענדליקער מענטשן. יעדער תלמיד דאַרף אויסקלייבן אַ געוויסע תקופֿה. גאַר צוערשט דאַרף מען אַרויסגעבן קלאַצקינס ווערטער-בוך פֿאַר פֿילאַ-זאַפֿיע. דריי בענד פֿון אים זיינען שוין אַרויס און נאָך איין באַנד איז גרייט צום דרוק. איך האָב אַ מאַנוסקריפט פֿון אַ מעדיצינישן ווערטער-בוך, דאָס וועט זיין אַ לעקסיקאָן פֿון פֿערציק דרוקבויגן, בלויז אויף מעדיצין. דאָס איז אויפֿגעקליבן בלויז פֿון געדרוקטן מאַטעריאַל. איך בין זיכער, אָז די מאַנוסקריפטן, וואָס געפֿינען זיך אין פֿאַרשיידענע ביבליאָטעקן וועלן געבן נאָך אַמאָל אַזוי פֿיל מאַטעריאַל. איר קענט פֿאַרשטיין: אויב מיר'ן צונויפֿ-נעמען דעם שפראַכעכען מאַטעריאַל לויט געביטן — וואָס פֿאַר אַ גרויסער מאַטעריאַל דאָס וועט זיין! למשׂל, דער שפראַך-מאַטעריאַל פֿון די פֿייטנים — פֿאַראַן אומגעפֿער זיבעציק טויזנט פֿיזיטים, וואָס זיינען קאַטאַלאָגיש פֿאַרצייכנט פֿון פֿראַפֿעסאָר דאָוידסאָן. זייער פֿיל שפראַכלעכע פֿאַרמען קען מען געפֿינען ביי די פֿייטנים. זיי האָבן זייער באַזונדערן דרך און סטיל. איר ווייסט פֿון הקליר און פֿון די פֿאַעטן פֿון מיטל-אַפֿטער. מ'דאַרף מאַכן אַ ווערטער-בוך פֿון די פֿייטנים — דאָס וועט זיין אַ דריי-צי פֿיר-בענ-דיקער ווערטער-בוך פֿון באַנייטע פֿאַרמען, וואָס מיר קענען זיך מיט זיי באַנוצן. הונדערטער ווערטער האָבן מיר שוין אַרויסגעקראַגן פֿון זיי פֿאַר אונזער געברויך. אַזאַ ווערטער-בוך קען באַשעפֿטיקן צענדליקער מענטשן אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט. יעדער קעגנשטאַנד זאָל אַרויסקומען פֿון יום-טובֿדיקער פֿייערלעכקייט. ווען זיי פֿלעגן ענדיקן פֿלעגן זיי זאָגן „יומא טבא פֿרבֿנן“ — אַזוי שטייט אין תלמוד. וואָלט ניט געווען גוט, אָז די אוניווערסיטעט זאָל זיין דער איניציאַטאָר, קאַנצענטרירן אַרום זיך די אַרבעטער פֿאַר דער דאָזיקער זאַך? אַ צוויי-דריי פֿראַפֿעסאָרן פֿון די בע-סערע האָבן זיך באַדאַרפֿט געפֿינען אַנצופֿירן מיט דער אַרבעט און צו-גרייטן דערפֿאַר די תלמידים. אויך די אַרבעטן פֿון די סטודענטן, און זייערע דיסערטאַציעס פֿאַר דאָקטאָראַט, דאַרפֿן זיין געווינדמעט פֿאַרן דאָ-זיקן צוועק. יעדער סטודענט זאָל נעמען אַ געוויסן שפראַכעכען געביט: דער זאָל נעמען דעם קליר, יענער דעם רמב"מס לשון, דער דריטער רש"י לשון, ווייל רש"י האָט באַשאַפֿן אַ וואונדערלעכע שאַפֿונג אין שפראַך. ביז צום היינטיקן טאָג, ווען איך לייען ביי רש"י אַ שירדערונג פֿון אַ גע-וויסער אַרבעט — איז דאָס אַ מחיה נפֿשות. ער פֿאַרמאָגט מתיקות, נאָ-טירלעכקייט, קלאַרקייט, פֿשטות, וואָס איז פֿול מיט חן און גייסט פֿון דער העברעאישער שפראַך. איך וויל צונויפֿנעמען די דאָזיקע מוסטערן און זיי צוגרייטן ווי מאַטעריאַל פֿאַרן ווערטער-בוך.

דאָס איז אַ גרויסע אַרבעט פֿאַר דורות. דאָס וואָלט געגעבן פֿכוד פֿאַר די טוער און וואָלט געהויבן פֿרעסטיזש. אין דער גרויסער וועלט וואָרט מען אויף אַזאַ אַרבעט. ביז צום היינטיקן טאָג, איז צו אונזער גרויסער חרפה, ניטאָ קיין פֿראַפֿעסאָר אין אוניווערסיטעט פֿאַר דער העב־רעאישער שפּראַך, ניטאָ קיין פֿראַפֿעסאָר פֿאַר העברעאיש. פֿאַראַן דאָרט פֿערער אין יעדן געביט, וואָס איר ווילט, אָבער מ'דאַרף דאָך וויסן, וואָס ס'איז דער עיקר און וואָס ס'איז אַ טפֿל. פֿאַראַן דאָרט זייער חשובע מענטשן, פֿאַר וועמען איך האָב אָפּשיי, אָבער מ'דאַרף דאָך געדענקען, אַז דאָס וואָס זיי טוען איז סוף־פל־סוף בלויז אַ קליינע גריבֿלעריי, אַ זייטיקע פֿאַרשונג, וואָס ווערט געטאָן דורך פֿאַרשיידענע מענטשן אויך אין אַלע אַנדערע לענדער. פֿון דעם קען ווערן אַ גרויסער חשבון, אויב מיר וועלן צו דער דאָזיקער אַרבעט אַוועקשטעלן אַ גרויסע טאַט, וואָס אויך די קלענערע אַרבעטן זאָלן צו איר צוגערעכנט ווערן. בלויז דאָן וועט די אַרבעט זיין אַ גאַנצע, איך אונטערשעץ ניט קיין קלייניקייטן. גרויסע זאַכן קומען אַרויס פֿון קליינע, אָבער דער צענטראַלער געדאַנק דאַרף קומען צוערשט. אויב ס'איז קיין צענטראַלער געדאַנק ניטאָ אין מיטן, אויב מען איז ניט מכוון די אַרבעט צו אַ צענטראַלער אויפֿגאַבע — האָבן די קלייניקייטן קיין ווערט ניט.

כ'האָב געקענט ברענגען ביישפּילן אויך פֿון אַנדערע ערטער, וואָס דאַרפֿן טאָן אויף די געביטן פֿון דער העברעאישער ליטעראַטור, פּאָעזיע, פּילאָזאָפּיע, אויך אויף די געביטן פֿון דרוש און העברעאישער פּובליציס־טיק, ווייל דער דרוש האָט דעם אויסזען פֿון דער העברעאישער פּובלי־ציסטיק, מיר דאַרפֿן זיך גרייטן פֿאַר גרויסע אויטאָריטאַטיווע זאַמלונג־טאַטן, וואָס זאָלן אַנערקענט ווערן פֿון גאַנצן פֿאַלק און אויך מצד די גוים, אַלס אַן אָנהויב און אַ שדוס צוזאַמען, פֿדי מ'זאָל קענען אָנהויבן שאַפֿן דעם באַדן און בויען אויפֿן דאָזיקן יסוד דעם נייעם בנין.

דער צענטער פֿון אידישער קולטור

איך בין שוין מיד. כ'האָב געוואָלט זיך אָפּשטעלן נאָר אויף אייניקע זאַכן. איר באַגרייפֿט דאָך, וואָס פֿאַר אַ גרויסע ווירקונג דאָס אַלץ וואָלט געהאַט אויפֿן פֿאַלק. כ'האָב אייך שוין געזאָגט, וואָס קען דער גלות דער־וואָרטן פֿון ארץ־ישׂראל, אויב ניט קולטורעלע ווערטן? צי דען וואָרטן זיי אויף די היגע אַראַנזשן פֿאַבריקאַציע, צי גאָר טעכנישע שאַפֿונגען? רבותי, איר וועט מיך פֿרעגן, צי מיר קענען זיך אויסצייכענען דערמיט? מעגלעך.

אונזער קולטור-ירושא

אז מיר וועלן זיין גוטע תלמידים און זיך אויסצייכענען אין אלע ארבעטן. איך האב אמונה. כ'האב אויך די אַמביציע, אַז מיר זאלן ניט פאַרפּושערן אונזער אַרבעט; מיר זאלן זיין בעסערע שוסטער, בעסערע דאָקטוירים, בעסערע פּויערים — עס שטעקט אין דעם די גרויסע דעראַבערונג, אין העכערן זין. ווידער באַנוץ איך זיך מיט אַן אַלטן טערמין לגבי אַ נייעם באַגריף: קידוש-השם — וואָס מיינט, דאָס פּאַלק זאָל זיך אויסצייכענען מער איידער אַנדערע פּעלקער, דער ווילן צו שטייגן, וואָס העכער. „חילול-השם“ — מיינט, געפּאַלנקייט, שטיין אויף אַ נידעריקער מדרגה. ווען מען זאָגט: „דאָס איז אַ אידישע שטיקל אַרבעט“, איז דאָס אַ חילול-השם. איך האָב די אַמביציע, אַז אַרץ-ישראל זאל אַראָפּוואַרפֿן פֿון אונז די דאָזיקע חרפה. אָבער, נאָך אַלעמען, ווער קען וויסן, אויב די דייטשן וועלן זיך ניט אויסצייכענען בעסער פֿון אונז? אויסער דעם — אויסצייכענונג נעמט זיך פֿון פֿאַרשטאַרקטע קולטורעלע פּוחות. על-כל-פּנים, אויב די אַרבעט וועט געטאָן ווערן אין גרויס-פֿאַרמאַט, אין אַ קאָנצערטירטן פֿאַרמאַט, וועט די פֿרוכט פֿון דער דאָזיקער אַרבעט מוזן גרייכן צו דער גאַנצער וועלט. קיין קאָנקורענץ וועלן מיר דאָך ניט האָבן. אין אויסלאַנג זיינען די תּנאים פֿאַר אַזאָ אַרבעט און אויף אַזאָ מאַסשטאַב אין גאַנצן ניטאָ, ווייל דאָרט זיינען מיר צעבראַכן און צעשפּליטערט און פֿאַרוונקען אין אַנדערע קולטורן. און זיי וועלן אונז דערפֿאַר דאַנקען. דאָס גאַנצע אידנטום וועט וויסן, אַז דאָ אין אַרץ-ישראל ווערן געטאָן גרויסע נאַציאָנאַלע טאַטן אויפֿן קולטורעלן גע-ביט. איך זאָג, אַז טויזנטער יונגעלייט וועלן געפֿינען פּלאַץ אין דער אַרבעט, ווייל ס'איז ניט בלוזן אַן איין און איינציקער געביט. די צייט איז קורץ צו ריידן אויך וועגן אַנדערע געביטן. דאָס אַלץ דאַרף זיך געפֿינען אין איין צענטראַלן פּלאַץ, דורך אַ וויכטיקער אַרגאַניזאַציע, דורך איינגעטיילטע פּוחות און אַ ראַציאָנאַלער פֿאַרטיילונג פֿון פּוחות. דאָ דאַרף אַנגעפֿירט ווערן אַ ראַציאָנאַלע באַלעבאַטישקייט, אַז יעדער מענטש זאל זיצן אויף זיין געהעריקן פּלאַץ און זיך אָפּגעבן מיט זיין געביט, און אלע צוזאַמען זאָלן זיי זיך באַהעפֿטן אין איין גרויסן כלל.

דאָריבער זאָג איך, אַז יענע יונגעלייט, וואָס האָבן ניט וואוהיין זיך צו ווענדן, וואָס ווילן זיך שטעלן אין דינסט פֿון אַ גייסטיקער אַרבעט, וועלן דאָ געפֿינען פּלאַץ זיך אויסצולעבן און אַזוי וועלן מיט דעם זיין פֿאַרבונדן אויך זייערע מאַטעריעלע אינטערעסן. הונדערטער מלומדים איבער דער גאַנצער וועלט וועלן געפֿינען אַ פּלאַץ, וואו מיטצואַרבעטן. אין איין ענציי-קלאַפּעדיע פֿון זעכצן בענדער, אַט די וואָס דערשיינט פֿון „אשכול“, געפֿינט

איר פֿינף הונדערט נעמען פֿון מלומדים, וואָס נעמען אַנטייל אין דער אַרבעט. דאָ זיינען אויך פֿאַרבונדן מאַטעריעלע אינטערעסן, ווייַל דער שטייגער פֿון אַ מענטשן, וואָס אַרבעט ביי אַ געוויסער אַרבעט איז, אָז ער ווערט אומבאַוואוסטזיניק פֿאַר זיך אַליין אַ פּראָפּאַגאַנדיסט, צו קריגן פֿריינט וואָס זאָלן זיך דערמיט אינטערעסירן. איך זאָג, אָז די גרויסע אַרבעט אונז זערע וועט האָבן אויך אַ פּראָפּאַגאַנדיסטישן ווערט. אַחוץ דעם, די אַכטונג וואָס אַ מענטש שפּירט צו אַרבעט און שאַפֿונג, דער דרך-אָרץ, וואָס מענטשן וועלן האָבן זעענדיק, אָז אַרץ-ישראל איז אַ שעפֿעריש-פּראָדוקטיוו לאַנד, אויב יאָר נאָך יאָר וועט עס אַרויסגעבן פֿון זיך וויסנשאַפֿט פֿאַר אַדע שולן, פֿאַר ביליאַטעקן, פֿאַר אוניווערסיטעטן און אַקאַדעמיעס. אויב דאָ אין אַרץ-ישראל וועט זיין אַ קאַלעקטיוו, וואָס גיט זיך אָפּ מיט צונויפֿנעמען, פֿאַרקירצן און צעמענטירן צוזאַמען מיט באַנייאונג — וועט דאָס באַליבט מאַכן אַרץ-ישראל אַיבער דער וועלט; דאָס וועט עדות זאָגן אויף אונזער אַרבעטס-קראַפֿט, אויף דער לעבנס-פּעאַיקייט פֿון אַרץ-ישראל און אויפֿן קולטורעלן כּוח פֿון גאַנצן פֿאָלק.

איך ווייַל שוין ענדיקן — פשוט, כִּהאַב מער קיין כּוח ניט. איך זאָג: ס'איז אַ היסטאָרישער מוז צו מאַכן נאַכאַמאַל דעם סך-הכל פֿון דער פֿאַר-גאַנגענהייט; אַ היסטאָרישער מוז צונויפֿצונעמען און צעמענטירן און מאַכן אַ יסוד און שאַפֿן אַ באַדן פֿאַר דער צוקונפֿט. ס'איז אַן אַבסאָלוטע נויטי-קייט, אַ פּסיכאָלאָגישע נויטיקייט אַריינצוברענגען אונזער נאַציאָנאַלע שאַפֿונג אין דעם קולטורעלן תּחום פֿון דער גאַנצער וועלט און ס'איז אויך אַן אינערלעכע גייטיקע נויטיקייט פֿאַר אונזערע באַדערפֿענישן, כדי צו באַשאַפֿן אַן אייניקייט און דערשפּירן די אייניקייט פֿון אונזער אַלטער און נייער שאַפֿונג. מיר מוזן אויסלייזן אַדע אונזערע גיטער פֿון דער ספּעציע-פּישער אַטמאָספֿערע פֿון אַלע דורות, ס'איז אַן אַבסאָלוטער מוז פֿון דער אַרץ-ישראלדיקער השפּעה און דער פֿאַרקניפונג פֿון נייע קולטורעלע פֿאַר-בינדונגען מיט דער גאַנצער וועלט; ס'איז אַ רעאַלע נויטיקייט כדי צו דערשפּירן די נאַטירלעכקייט פֿון אונזער קולטורעלן וואַקסן.

פֿאַרשטייט זיך, כִּהאַב ניט אַנגערירט די קונסט און קיינע פֿון די אַנ-דערע געביטן. מ'באַדאַרף צוגיין צו דער טאַט אין געשטאַלט פֿון אַ וועלט-אַקאַדעמיע אין וועלכער ס'זאָלן זיך באַטייליקן אידישע גייטיקע פֿאַרשטיי-ער איבער דער גאַנצער וועלט, אַלע גרויסע שאַפֿער און בויער, צו שאַפֿן אַ נאַציאָנאַלע פּראָגראַם פֿון אונזער קולטור-בנין. דער ערשטער דור מוז צוטרעטן צו קאַלעקטיווע טאַטן דורך אַ שותפֿות פֿון אַדע כּוחות, די בעס-

אונזער קולטור-ירושׂה

טע כוחות פֿון פֿאַלק אָן אונטערשייד פֿון שטאַנדפֿונקטן — ווייל מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט וויסנשאַפֿט און וויסנשאַפֿט דאַרף זיין מחוץ פֿאַליטישע שטאַנדפֿונקטן. עס דאַרף זיין אָן אַביעקטיווע שטעלונג, וואָס איז נאָר מעגלעך אַז דורך דעם זאָל דאָס גאַנצע פֿאַלק אָנערקענען די דאָזיקע שאַפֿונג. אפֿשר דאַרף מען אויך צוציען ספּעציאַליסטן, גרויסע גויישע געלערנטע, וואָס זיינען אַריינגעטראַטן אין תּחום פֿון אידנטום-פֿאַרשונג. מיר זעען, אָ אונזערע חכמים האָבן זיך זייער פֿיל באַנוצט מיט דער גויאישער שאַפֿונג וואָס זייערע דערגרייכונגען האָבן אַ דויערנדיקן ווערט. אַזעלכע גרויסע טאַטן האָבן אַ ווערט צו פֿאַרקניפֿן אייביקע קניפּ צווישן דעם אַרץ-ישׂראל-אידנטום און וועלט-אידנטום, קניפּ וואָס זיינען פֿאַר יעדן איינעם פֿאַר-שטענדלעך, און אויך כדי צו פֿאַרבינדן די אידישע קולטור מיטן ברייטן וועג פֿון דער מענטשלעכער אייביקער קולטור. איך ראַט אייך, זיך צו פֿאַר-טיפֿן אין דעם פֿאַרנעם פֿון די אַלע פֿראַגן, ברענגען די דאָזיקע מעגלעכ-קייט פֿאַר דער דערקענטעניש פֿון גאָות — זיי וועלן איך דערפֿאַר דאַנק-באַר זיין.

געקליבענע בריוו

א

1895

(י. ח. ראָוויצקי'ן)

ליבער און גערטער פֿריינט!

איך האָלט וואָרט און שיק אייך דאָס ליד „אגרת-קטנה“ פֿאַרן „פרדס“. און איר — טוט מיר די געפֿעליקייט און ענטפֿערט מיר אין זעלבן טאָג, ווען איר וועט דאָס ליד באַקומן און פֿאַזט מיר וויסן אייער אויספֿירדעכן משפט איבער אים. מיר געפֿעלט דאָס דאָזיקע ליד מיט זיין אינהאַלט, שפראַך און מיט זיין טאָן, וואָס איז ביי אונז ניי, אַזוינס, וואָס אונזערע ראַמענפֿלעכטער מיט זייערע קונצן האָבן ניט געמאַכט; אָבער איר זאָלט זיך ניט רעכענען מיט מיין מיינונג און זאָלט מיר ניט נושא-פנים זיין און שרייבט מיר אָפֿן אייער מיינונג וועגן מיין טאַפֿאַנט, און בכלל צי האָב איך גאָר אין גאַנצן טאַפֿאַנט.

— — נאָר אַלע זייטיקע זאַכן זיינען ניט וויכטיק, דער עיקר איז דער אינהאַלט. איך מיין, אַז דער אינהאַלט פֿון מיין דאָזיקן ליד איז אַ גוטער, מיינע רייד קומען פֿון טיפֿעניש פֿון האַרצן, מיינע טרערן זיינען ניט קיין פֿאַלשע טרערן, וואָס רופֿן בלויז אַרויס אַ ווידער-וויילן, שפֿלות, אַ הינטיש לעבן, אַ פֿודשטענדיקער יאוש, דאָס פֿעלן פֿון גלויבן אין דער הייליקייט פֿון יסורים און גלות, באַדנלאַזיקייט, און צום סוף, דער אָפֿקלאַנג פֿון דער נייער האַפֿענונג, וואָס איר מהות איז נאָך ניט גאַנץ קלאַר ביים פֿאַלק, און אפֿילו ניט ביי זיינע גדולים — דאָס איז דער חומר פֿון מיין דאָזיקן ליד. ניט געוויין און טרערן דערוועקן אונזער רחמנות, נאָר דאָס אומגליק און די מדרגה פֿון אומגליק, זיין כאַראַקטער און מהות. אויך דאָס קינד וויינט נאָך זיין פֿאַרלוירן שפּיצלייג, אויך דער גנב פֿאַרגיסט טרערן, דורך יעדן איינציקן דור האָבן אידן געליטן צרות און די קלאַגער האָבן געקלאַגט און די באַוויינער האָבן באַוויינט; נאָר איטלעכע תקופֿה צרות פֿאַדערט אירע באַוויינער און באַקלאַגער לויט דעם מהות פֿון אומגליק פֿון יענעם דור. צוויי-דריי שורות פֿון יהודה לייב גאַרדאַנ'ס ליד „זיי האָבן מיר באַוויזן מיין

געקליבענע בריח

פֿאַלק אין זיין גאַנצער געפֿאַלנקייט זאָגן אונז מערער פֿון טויזנטער קינות, געשריבן „מיט בלוט און פֿייער און זיילן רויך“ פֿון אַנדערע משוררים פֿון יענער צייט — ווייל גאַרדאָן איז געווען דער מקונן פֿון זיין דור. צוויי־דריי שורות פֿון זיין ליד „מיין שוועסטער רוחמה“ זאָגן אונז ווידער־אַמאָל מערער פֿון אונזערע טויזנטער קינות, ווייַל גאַרדאָן איז געווען דער מקונן פֿון יענער תקופֿה. ער האָט געשילדערט דאָס אומגליק און די טרערן זיי־נען שוין געקומען ממילא. אַמאָל, ווען אונזערע תּמימותדיקע און רוחניות־דיקע עלטערן האָבן געגלויבט אין גאָט און מקבל באַהבה גע ווען זיין גור־דין, ווי אַ כּפּרה אויף זייערע זינד; אַמאָל, ווען דער גייסט פֿון מאַטעריאַ־ליזם איז נאָך אויף דער וועלט ניט געווען און מיר, ווי אַלע אַנדערע פֿעל־קער, האָבן פֿון אים ניט געוואוסט — האָבן זיי אויף יעדער צרה געזאָגט: „גאָט איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט“, און די נשמה פֿון פֿאַלק האָט זיך אויסגעגאַסן אין זיינע קינות און תּחינות, וואָס זיינען מקבל־באהבה די יסורים, מיט הכּנעה פֿאַרן הימלישן גור, צידוק־הדין און תּפֿילה אויף ווייטער און אַ גלויבן אין גאולה. אָבער היינט האָסן מיר אונזערע יסורים, און מיר רעוואָלטירן; היינט הערשט אויף דער וועלט אַ מאַטעריאַליסטי־טישער גייסט, וואָס זאָגט, אַז עולם־הזה איז אַלץ און מיט הבטחות אויף עולם־הבא וועלן מיר זאָט ניט ווערן; היינט פֿאַדערן מיר שכר־טרחה באַלד אויפֿן אָרט; אין אונזער קליינגלויביקן דור איז דאָס גלויבן אין משיח גע־וואָרן אַ ווייך, וואָס שטעלט בלויז צו מאַטעריאַל פֿאַר אַנעקדאָטן און גלייכ־ווערטלעך — מיט איין וואָרט, היינט איז ניטאָ קיין אמונה און דאָס אידישע האָרץ איז פּוסט און אויב גאָט שטראַפֿט אונז — זאָגן מיר ניט מערער: „ס'איז אַ רמז פֿון הימל, טוט תּשובה“, נאָר מיר זאָגן: „די מאַכט הערשט איבער אונז, די שטאַרקע אונטערדריקן אונז, די שוואַכע, דערפֿאַר ווייַל זיי זיינען שטאַרקער פֿון אונז און ניט דערפֿאַר ווייל זיי זיינען גערעכטער פֿאַר אונז“ — און דערפֿאַר, וואָס קענען מיר דערפֿון אַרויסדרינגען?

צופֿאַן צו די שטאַרקערע, די שלעגער! — אָבער, די השגחה, אָדער, דער כּוח־הקיום פֿון פֿאַלק, מיינט אַנדערש — זיך שטאַרקן און זיך פֿאַרטיידיקן!

פֿאַרשטייט זיך, אַז דער ערשטער וועג איז דער קירצסטער, נאָר אונזער גלויבן אין דעם גייעם וועג איז אונזער גאָט, ער וועט גיין גראַד פֿאַראויס און וועט אונז ניט לָאָזן אונטערגיין.

מיט איין וואָרט: נייע אידעאָלן ווערן באַשאַפֿן אויף די חורבות פֿון די אַלטע; די גייסטיקייט פֿון פֿאַלק טוט אויס איר אַלטן אויסזען און טוט

זיך אן א נייעם. פון איין זייט — פֿאַרניכטונג, אונטערגאַנג, צעפֿוידטקייט. — גאַרנישט... און ממילא: גלייכגילטיקייט, פֿאַרצווייפֿלונג, פֿאַרגלײַ-ווערטקייט. און פֿון דער צווייטער זייט — פֿאַרוועבונג, שאַפֿונג, יצירה — אַ יש... און ממילא: אַ וואַרעם האַרץ, האַפֿענונג, לעבן... אַבער די אַלע מעשים קומען פֿאַר פֿאַר אונזערע אויגן ניט אין אַ גוטער מזדיקער שעה, נאָר אין אַן עת-צרה, וואָס אַפֿשר זי האַט צו דעם אַלעם גורם געווען, און ממילא איז דער כאַראַקטער פֿון די צרות אין שייכות מיט אונזער תקופֿה אין גאַנצן אַנדערש ווי דער, וואָס פֿון אַנדערע צייטן. און אויך מיר לעבן איבער די צרות גאָר אויף אַן אַנדער אופֿן, און זיי וועקן אונז צו גאָר אַנ-דערע געדאַנקען און מעשים.

זאָלן די מקוננים און פֿאַעטן אונז געבן דעם אַפֿקלאַנג פֿון דעם אַרץ וואָס ווערט געשאַפֿן פֿאַר אונזערע אויגן אין זייערע שירים און קינות. אַנשטאַט דעם אומזיסטן געוויינ און סתם טרערן, וואָס נעמען זיך בלויז דערפֿון, וואָס זיי האַבן „געהערט אַ הערונג“, אַז מ'דאַרף וויינען, וואָס דער קומענדיקער דור וועט אפֿילו ניט וויסן פֿאַרוואָס מיר האַבן געוויינט, זאָלן זיי אונז זינגען זיידער פֿון פֿאַרצווייפֿלונג און סידוק-שכינה, רעוואַלט אַנט-קעגן די יסורים, געפֿאַלנקייט און הינטיש לעבן, וואָס בלויז אַ דור ווי אונזער דור איז מסוגל זיי צו דערשפירן. אַנשטאַט איבערגעטריבענע גומאדיר-קע האַפֿענונגען אויף ציון „מיין געליבטע, מיין גייסטיק לעבן, ליכט פֿון מיינע אויגן און אידעאַל“ — זאָלן זיי זינגען פֿון אַ זויגלינג-שפראַך אין אַ וויסט לאַנד, אַ גרויסע גולמדיקע האַפֿענונג, וואָס איז נאָך פנים-לאַז און מיר באַנעמען נאָך ניט איר כאַראַקטער. — —

אייער ח. נ. ביאליק.

ב

קאָראַסטישענוו, 7טן אַפּריל, 1895

(י. ח. ראַוויצקי)

חשובער און באַזיכטער פֿריינט:

אַ גרויסן דאַנק אייך דערפֿאַר וואָס איר האַט מיך באַרואיקט, הגם איך בין ביי זיך ניט געפֿאַךן דורך די זידלערייען פֿון דעם קריטיקער, דעם טיפֿש, אַלעקסאַנדער בראַגין. * פֿאַראַן אַ זעלכע מאַמענטן, ווען איך אליין

* א. ס. בראַגין, אַ מיטאַרבעטער פֿון פעטערבורגער „וואַסאַד“, האַט אין מערץ-נומער פֿון יאָר 1895 אַפּגעדרוקט אַ קריטישע איבערויכט איבער ראובן בריינינס מאַ-

געקליבענע בריוו

באנעם די מאָס פֿון מיין טאָראַנט און מיין שיעור-קומה און קיין שום קריי-טיקער קען זי ניט פֿאַרגרעסערן, אָדער, פֿאַרקלענערן. פֿון זיינע רייד איז קאַנטיק, אַז ער האָט געוואָלט בריינגיבן און זיין מאַנאַט-שריפֿט „אַנרייבן אַ מאַרדע“ און אגב-אורחא איז אויף מיין חֶזק אויסגעפֿאַלן „אַ פֿיינע פֿאַרציע“. ווי עס זאָל ניט זיין, ער האָט מיך פֿאַרשעמט אין דער פֿענטלעכ-קייט אויף זייער אַ מיאוסן אופֿן און ניט קיין טרייסט-ווערטער באַדאַרף איך, נאָר איך דאַרף אָפּווישן פֿון זיך די חרפה און אויך אין דער עפֿנטלעכקייט. אויב אייר קענט מיך באַהיפֿליק זיין אויף אַזאַ אופֿן — טוט! דער עולם פֿאַרשטייט גאַרנישט ניט און ער ענטפֿערט אמן אויף ארור וברוך צוזאַמען און דער וואָס רעדט מיט עזות, האָט די אויבערהאַנט און אָפֿטמאָל יענער, וואָס ענטפֿערט דער לעצטער.

מיט ליבשאַפֿט און דאַנק,

ח. נ. ביאַליק

ג

קאָראַסטישעוו, 10טן ינואַר, 1896

(י. ח. ראָוויצקי)

דייבער פֿריינט:

איך שרייב אייך דאָס דאָזיקע ברייול, ווייל איך וויל וויסן וואָס איך מאַכט. כ'האַב שוין אַ צייט פֿון אייך ניט געהערט. אויך וויל איך אייך מודיע זיין וועגן מיר, אַז כ'בין נאָך ניט אויסגעגאַנגען פֿון עֵבנט. און בכַלל וויל איך פֿון אייך קריגן אַ ברייול, כּדי אונזער קאַרעספּאַנדענץ זאָל זיך ניט אָפּשטעלן. איך בין זיך מודה פֿאַר אייך, אַז קיין שום אַנדערער שריפֿטשטעלער, אויסער אייך, קען איך ניט און האָב ניט קיין שום פֿאַר-

נאַטלעכן זשורנאַל „מזרח ומערב“, וואו עס זיינען געדורקט געווען עטלעכע לידער פֿון ביאַליקן. אין דער דאָזיקער איבערזיכט האָט ער אַנגעגריפֿן ביאַליקן פֿאַר זיין ליד „די אידישע גאַס“ וואו ביאַליק, לויט זיין מיינונג, באַנוצט זיך מיט מיאוסע ווערטער, ווי געשטאַנק, שמוץ, מיסט, ווערים, אַאָוו. ער איז מוחל דעם „הער ביאַליק“ זיין „טאַלאַנטלאָזיקייט“, ווייל „מיקען דאָך ניט משפטן אַ מענטשן פֿאַר עפעס אַזוינס וואָס ער האָט ניט“, נאָר ער שטעלט זיך איין פֿאַרן זכות פֿון דער פֿאַעזיע, וואָס מ'דאַרף האַלטן ריין, דעריבער גיט ער אַן עצה, דעם „הער ביאַליק“, וואָס ווייסט ניט, וואָס אַזוינס פֿאַעזיע איז — ער זאָל קודם-פֿל קויפֿן קאַרבאַל-זיף פֿאַר וויפֿיל נאָר מ'קען און אַפֿרייניקן זיין פֿאַרנאַס, ביז ער וועט באַקומען אַן אַנדער פֿנים, און נאָך דעם... נאָך דעם זאָל ער צעברעכן זיין האַרף אויף פֿיצלעך: ווייל אויף אים איז ניט געזאַגט געוואָרן צו זיין אַ פֿאַעט“.

בינדונגען מיט דער ליטערארישער וועלט פֿאַר דער פֿעצטער צייט, ווייל דער גרעסטער טייל אין מיר איז סוחר און דער קלענסטער — שרייבער. און אויב עס טרעפט אַמאַל, אַז ס'קומט אויף מיר אַרונטער אַ גייסט צו זאָגן נביאות — קומט ער אָבער זייער זעלטן. פֿאַר אייך וויל איך מגלה זיין, אַז איך האָס אַלע מיינע לידער, וואָס כ'האַב ביז איצט געשריבן — ווייל דאָס אַלץ איז ניט מער ווי „קלייניקייטן“ און זיי זאָגן ניט עדות אויף פֿאַעטישן טאַלאַנט. אַזעלכע קליינע לידער פֿון געוויין און באַקלאַגע-ניש — זיינען געוואָרן אַן אַרומגייענדיקע מפה אין דער מחנה פֿון אונזערע פֿאַעטן און די טרערן זיינען מוטנע און טריבע טרערן, צוגעמישט מיט אַ סך וואַסער. דאָס וויינען — איז דער בעסטער סימן פֿון קליינגייסטיקייט און טאַלאַנטלאַזיקייט אין די דאָזיקע צייטן. דער עכטער פֿאַעט מוז צום ווינציקסטנס שאַפֿן כאַטש אין גאַנצע און פֿולקאָמע שאַפֿונג דורך זיין לעבן, און זי קען אונז פֿאַרשאַפֿן לידן אַדער פֿריידן. אָבער שטיין און שרייען: „רבּותי, לאַמיר וויינען“ — איז ניט מער ווי מגידות.

איך וואַרט אויף אייער ענטפֿער.

ח. נ. ביאליק

ד

(מ. י. בערדיטשעווסקי')

קאַראַסטישעוו, 27טן נאַוועמבער, 1896

חשובער פֿריינט:

איר האָט מיר מיטגעטיילט, אַז איר האָט בדעה צו שרייבן וועגן מיר און וועגן מיינע לידער. אויב דאָס ערשטע איז אַן אומפֿאַרמיידלעכער באַ-דינג צו דעם צווייטן און אַן דעם גייט עס ניט — דערלויב איך דאָס; נאָר מיטן תנאי איר זאָלט מיך ניט פֿאַרשעמען מיט איבערגעטריבענע ניט באַ-גרינדעטע רייד, וואָס האָבן ניט צו טאָן מיטן ענין גופּא. ניטאָ ביי מיר קיין גרעסערער בזיון פֿון פֿאַלשע לויב-געזאַנגען, אָבער אַגרירן מיין פּער-זענלעכן כבוד צוליב עפעס אַ ליד, וואָס האָט זיך מיר ניט איינגעגעבן — זאָלן בעסער פֿאַרלאָרן גיין טויזנט לידער מיינע, איידער צו פֿאַרלירן איבער זיי אַן איין-און-אייןציקן טראַפֿן בלוט. אויב איך און מיין ווערק זיינען באַמת „אַ ליטעראַרישע דערשיינונג“, וועלכע איז ווערט צו נעמען אין באַ-טראַכט פֿון אַ געוויסן שטאַנדפּונקט — זאָל די דאָזיקע באַטראַכטונג קומען בדרך-אָגב, אָבער ניט זיך אָפשטעלן אויף דעם ספּעציעל. דאָס שרייבן „לשם יחוד“ אין אַזאַ מין פֿאַל — וועט בלויז שאַדן טאָן דעם שרייבער. איך בעט

געקליבענע בריח

אייד, אז איר זאָרט ניט האַלטן מיינע רייד פֿאַר באַשיידנדיקייט פֿון געוויסן מין, וואָס איז ניט מער ווי נידעריקע גרויס־האַלטעריי.

„אייד איבערגעבן וועגן מיר, וועגן מיינ סביבה און משפחה און אַלץ וואָס איך האָב איבערגעלעבט מאַטעריעל און גייסטיק“ — ווייס איך אַליין ניט, וואָס איבערצוגעבן. איך קען נאָר זאָגן בקיצור: דער וועג וואָס איך האָב דורכגעמאַכט איז דער אויסגעטראַטענער וועג: חדר, בית־המדרש, וואַלאַזשינער ישיבה, השפּלה אין איר באַקאַנטן זין, גוטע פּוונות און באַ־ גערן מיט ווייניק פּאַטענץ — און צום סוף חתונה און פֿאַרצווייפּלטקייט. מיינע ידיעות זיינען קנאַפע. די רוסישע שפּראַך באַהערש איך גרינטלעך, און כּ׳האַב אַ סך געלערנט און געלייענט אין איר, הגם — ניט סיסטעמאַ־ טיש. מיינ מאַטעריעלער צושטאַנד איז זייער אַ שלעכטער. דאָס וואַלד־ געשעפּט ביי וועלכן איך האַלט זיך — איז אַ שלעכט געשעפּט אין אונ־ זערע מקומות, ספּעציעל פֿאַר דעם „קליינעם מענטשן“, וואָס האָט קיין געלט ניט. דער דאָזיקער קלעגלעכער מצב איז ביי מיר זייער פֿאַרהאַסט און ער פֿאַרביטערט מיך ביז משוגעת.

אייד שיקן מיינ פֿאַטאָגראַפֿיש בילד קען איך, צום באַדויערן, ניט, הגם איך פֿאַרשטיי גאַנץ גוט אייער גערעכטע פֿאַדערונג. ביי אונז אין שטעטל איז קיין פֿאַטאָגראַפֿיע ניטאָ און קיין אַלט בילד האָב איך איצט ניט. נאָר איך קען אייך מבטיח זיין, אז איך בין ניט קיין מיאוסקייט און דער רבונג־של־עולם וועט אייך ניט מאַכן דורכפֿאַלן מיט אַן אומאַנשטענ־ דיקן מענטשן.

איך דאַנקענדיק פֿאַר אייער אויפֿמערקזאַמקייט פֿאַרבלייב איך אייער פֿאַרערער.

ה. נ. ביאַזיק

ה

יולי, 1897

(אחד העמ"ל)

מיינ געערטער הער,

מיט מיינ גאַנצן וואונטש אייך צו שיקן מיינ ליד „המתמיד“ אָן קיין שום דערקלערונגען — קען איך זיך דאָך ניט פּטרן אין גאַנצן, ניט צו מאַכן פֿאַר אייך אייניקע באַמערקונגען:

א) דער „מתמיד“ מיינער איז ניט קיין אויפֿגעקלערטער און ניט קיין איבערגעשפיצטער, נאָר אַ פשוטער מתמיד פֿון אַלטן שניט, וואָס גייט

ניט אױעק צו השכלה און ער ג'וסט ניט אן אָנמעכטיקע גלוסטעניש צו אַ וועלט, וואָס איז לױט זיין מיינונג, ניט זיינע.

(ב) ער זוכט ניט קיין תכלית און קיין נוצן אין זיין אַרבעט, ניט פֿאַר זיך אַליין און ניט פֿאַר אַנדערע, און דעריבער האָט ער זיך ניט פֿאַר אַ פֿאַרשפּאַרטן אין אַ תּפֿיסה און ער רעוואָלטירט ניט — ווייַל אַזוי דאַרף זיין. און בכלל באַטראַכט ער זיך ניט פֿאַר אומגליקלעך און ער געפֿינט אויך דעבן אין דער פֿאַרגאַנגענער בטלער וועלט צו וועלכער ער האָט זיך גע-ווידמעט אין פֿינצטערן ווינקל — ניט וויסנדיק, אַז דאָס דאָזיקע לעבן איז פֿרעמד, משונהדיק און טויט, אַז ס'איז שוין אַוועק פֿון דער וועלט און האָט בכלל שוין מער קיין פֿלאַץ ניט.

(ג) און דעריבער גייט ער זיכער זיין וועג. ער וואַקלט זיך ניט און בלאַנדזשעט ניט, ווייַל ער ווייסט, וואָס ער דאַרף טאָן און קיין געפֿעלשטע אַרבעט טוט ער ניט. ער לערנט זעכצן-אַכצן שעה אין אַ מעת-לעת. אַחזי דער אויפֿגעקלערטער, וואָס פֿון צופֿיל אַרבעט — טוט ער גאַרנישט ניט און ער גייט און ווערט געשטרױכלט.

(ד) און דעריבער וועט "מיין" מתמיד ניט זיין אין דער בחינה פֿון "ניט אַהער און ניט אַהין" — דער טרויערדיקער סוף פֿון דעם געוויינט-לעכן טיפּ מתמיד, וואָס שרייבער האָבן פֿאַנג צעדראַשן: "ניין! ער קומט עץ-פֿירוב צו אַ תּכלית; סמיכה, דעם טיטל רב-הגאון און עטלעכע הונד-דערט קערבלעך מיט אַ פּלה אַס צוגאַב. און נאָך דעם? — ווער איז מחוייב צו דאָהן אויף שפּעטער?"

(ה) און נאָך דעם רבנות, קרעמעריי, מלמדות, קבצנות און אַ פֿאַנגע שטילע גסיסה. און דאָס אַרץ אָן טענות און תּרעומות אויף די שלעכטע אומשטענדן, וואָס האָבן געפֿירט צו זיין אונטערגאַנג. ער באַטראַכט זיך ניט פֿאַר אַ פֿאַרפֿאַרענעם, ער האָט געטאָן דאָס זייניקע און יוצא געווען פֿאַר זיך אַליין. אויך זיין מי האָט זיך באַצאָלט, ווי ס'דאַרף צו זיין; אַביסל מער, אַביסל ווייניקער — ס'גלייכט זיך אויס. ער האָט בכלל אויף גרויסע זאַכן ניט געהאַפּט און אַזוי איז דער מנהג-העולם און קיינמאַל וועט מיין מתמיד ניט זאָגן: "אַ, אַ שאַד, וואָס אַזאַ פּערל, ווי איך, איז פֿאַרדאַרן געגאַנגען צוליב די זינד פֿון אַנדערע".

(ו) און מיר, ווען מיר קוקן זיך צו צו דער דאָזיקער שטענדיקער שטי-לער אַרבעט, דאָס זיין אָפּגעשיידט פֿון עולם-הזה אין פֿריינג פֿון לעבן, דאָס צאַמען פֿון אַלע אינסטינקטן בנוגע די פּשוטסטע נאַטירלעכסטע פֿאַ-

געקליבענע בריוו

דערונגען פֿון אַ מענטשן — און דאָס אַלץ אָן אַ האַפֿענונג פֿאַר אַ גרויסן ענד־ציל, וואָס זאָל זײַן אַ באַלױנונג לױטן גרויס פֿון צער — אַלץ אײַנג־שאַפֿטן וואָס בלױז אײַדישע בחורים באַזיצן און האָבן צו זיך קײן גלײַכן נײַט בײַ אַלע אַנדערע פֿעלקער — אײַז אוממעגלעך פֿאַר אונז נײַט צו זיפֿצן בײַטערדעך : אַ שאַד, וואָס דאָס אַלץ גײַט פֿאַרלאָרן אויף דברים בטלים. און דורכן דאָזיקן זיפֿץ האָב איך געשריבן דעם „מתמיד“. דעם זיפֿץ האָב איך אַרױסגעהערט פֿון נײַגון פֿון זײער פֿערנען, וואָס אײַנג פֿאַר מתמידים פֿון דעם דאָזיקן מײַן, הגם — איך חזר אײַבער — ער אַלײן האָט קײן מאָל אויף זיך אַלײן נײַט געזיפֿצט און האָט זײַן צער נײַט געשפּירט און האָט פֿון דאָזיקן שטאַנדפּונקט אויף זיך נײַט געקוקט. זײַן נײַגון ווײַנט בלױז אָן אײַנסטינקטױו געוויין אויף זײַן עלנט און שווערער אַרבעט אײַן זײַן וויסט לעבן. אָבער פֿאַר אַ „פֿאַרלאָרענעם“ באַטראַכט ער זיך קײן מאָל נײַט.

און ווען איך בין מוסיף דערצו, אַז דער דאָזיקער טיפּ מתמיד פֿון אַלען שניט אײַז נאָך אַ געוויינטלעכע דערשײַנונג אײַבער אַלע שטעט און שטעטלעך פֿון פּוילן און ליטע, און וואָס מײַט זײַן גאַנצער געוויינטלעכ־קײט און אַלטקײט אײַז ער נאָך נײַט אַנטפלעקט פֿון דעם דאָזיקן נאַטירלעכן צד וואָס אײַז אײַם אײַנג און האָט באַדאַרפֿט זײַן ערשט אַנטפּלעקט צו ווערן; און ווען איך וועל אײַך זאָגן, אַז איך בין באַקאַנט מײַט אײַם פֿון ערשטן קוואַל און נײַט פֿון דערצײלונגען, וואָס האָבן אײַם פֿאַלטיפּיצירט — פֿאַרעג־דיק איך דערמײַט מײַנע באַמערקונגען. — — וואַרטנדיק אויף אײַער באַלדיקן ענטפֿער פֿאַרבײַב איך אײַער פֿאַר־ערער.

ח. נ. ביאַליק

1

דעצעמבער 24, 1897

(י. ח. ראַוויצקי)

חשובער פֿרײַנט,

אין קאַראַטשעוו האָב איך פֿון אײַך באַקומען אַ קאַרטל, וואו אײַר רופֿט מײַך קומען קײן אַדעס. ווי אײַר זעט, געפֿין איך מײַך נאָך אַמאָל אײַן סאַסנאַוויץ און הגם זײַ פֿילט מײַן נשמה נײַט אָן מײַט רוחניות, דערפֿאַר אָבער קען איך זיך אויף אײַר נײַט באַקלאַגן אויף גשמיות. און דאָס „רוחניות“ וואָס כ־האָב דערמאַנט — וועלן מײַר זוכן אומזיסט אויב ס׳געפֿינט זיך נײַט אײַן

אונזער נשמה. אונזער גרעסט גליק איז ווען מיר דערפילן אונזערע פליכטן, און די סאמע גרעסטע פליכט איז: דערגרייכן צום פראץ וואס מיר קענען דערגרייכן, און דער וואס ברענגט זיך אליין אונטער, ניט אויף איין מאל, נאר ביסלעכווייז, טאג נאך טאג — פארזירט ביידע וועלטן.

דערווייז פארדין איך דאָ בערך זיבעציק, פינף און זיבעציק רובל אַ חודש. לעבנסמיטלען זיינען דאָ זייער טייער און ס'איז גלייך, ווי כ'וואַלט פארדינט דרייסיק־פערציק רובל אין זשיטאָמיר. מיין פרוי איז געבליבן אין קאָראָסטישעוו, ווייל זי האָט ניט געוואָלט זיך איבערציען מיט מיר (און זי איז גערעכט) און די הוצאה איז אַ טאָפּלטע.

איר בעט מיך פרובירן אָנשרייבן אַ דערציילונג פאַר אייער זאַמלבוך „פריינג“ (אַ זאַמלבוך פאַר עלטערע לערנ־קינדער, וואָס ראַוונזיקי האָט ביי יענער צייט פּראָגנירט — י. י. ש.) צי דען ווענדט זיך דאָס אָן פרובירן און אָן גוטן ווילן? ס'האָט מיך געמאַכט צום לאַכן די מודעה וואָס איז באַקאַנט געמאַכט געוואָרן זומער, און איז אויך צוגעשיקט געוואָרן צו מיר פֿון „גוטע מענטשן“ וואָס האָבן באַשטימט אַ פּרייז פֿון הונדערט צי הונדערט און פֿופֿציק פֿראַנק — איך געדענק ניט גענוי — פאַרן בעסטן נאַציאָנאַלן פּיז, וואָס איינער וועט אויפֿשרייבן, ווי ס'וואַלט זיך בלויז געווענדט אָן דעם געצאָלט און דאָס וועט דאָס אַרויסברענגען דאָס פּיז אויף דער וועלט. שוין מאַנאַטן ווי איך שרייב ניט קיין וואָרט. די סאַסנאַוויצער פֿופֿט און די פרנסה פֿון פֿערעריי, אָדער, מלמדות מאַכן ניט רוען אויף מיר די שכינה. אמת, אַז ווען ס'איז אַמאָל אַרויס אַ פּיינע שורה פֿון אונטער מיין פֿעדער, האָט זי זיך דעמאָלט אַרויסגעכאַפט דוקא פֿון טרויער און פֿון אַ געבראַכן האַרץ, אָבער מיין איצטיקע „אַטמאָספֿערע“ פאַרשמוציקט און פאַרנאַרישט, „פאַרוועלפֿעוועט“ און „פאַרהינטעוועט“. אַרום מיר זיינען זשענדע וועלף און שטומע הינט, שמוציקע חסידים און „נידערטרעכטיקע אויפֿגעקלערטע“. זייער יסוד איז צעפֿוילטקייט, וואָס טויג זיך אפֿילו ניט אויס צו באַמיסטיקן ציונס פֿעלדער.

און מיין מרכבה, וועמעס רעדער עס זיינען אַרונטערגעפֿאַלן, שלעפט זיך מיט שווערקיט אין דער דאָזיקער בלאַטע טאַג־איין־טאַג־אויס אָן קיין שום ענדערונג. און אויב ס'כאַפט זיך אַמאָל אַרויס אַ פֿונק פֿון אונטערן האַמער פֿון האַרצן און אַ שטראַל צעשטראַלט זיך — באַהאַלט איך עס אויף שפעטער און שפּאַר עס אָפּ פאַר בעסערע טעג, ווי איינער, וואָס זשאַלע־וועט דאָס פֿיכט. — —

טייערער פֿריינט :

וואָס אַ טאָג מער פֿיל איך אַלץ מער די חרפה און האָב זיך אַלץ מער וואָס אויפֿצואוואַרפֿן. ס'איז מיר נמאס ומאוס אַזאַ מין פּוסט און שענדלעך לעבן. איך בין פֿאַרמאָטערט, פֿון האַלטן זיך אַליין אין איין מוסרן און פֿייניקן. איז באַמת שוין טאַקע ניטאַ קיין שום האַפֿענונג פֿאַר אַ פֿיר-און-צוואַנציק יאָריקן מענטשן, ווי איך היינט, הגם ער דאַרף אַלץ אָנהייבן פֿון אַלף-בית? אויב אַזוי, בלייבט אים בלויז איבער, זיך אַריינצואוואַרפֿן אין אַ ברענענדיקן קאַלכאווין. און אויב ס'איז פֿאַראַן אַ האַפֿענונג — מוז מען פרובירן עפעס טאָן. כ'האָב דעריבער באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן מיין פֿלאַץ און פֿאַרן קיין אַדעס — און איר, זייט אַזוי גוט, און ענטפֿערט מיר אויף די דאָזיקע פֿראַגן :

א) כ'האָב דורך דער לעצטער צייט צונויפֿגעקליבן עטלעכע הונדערט רובל, פֿון וועלכע מיין פֿרוי קען האָבן פרנסה בצמצום ביי איר אין דער היים. וויבאַלד אַזוי — וואָס איז פֿאַר מיר בעסער? איז בעסער פֿאַר מיר קומען איינער אַליין אין אַדעס, אַדער, זאָל איך מיטנעמען מיין פֿרוי אויך? ב) דער צוועק פֿון מיין קומען קיין אַדעס איז ניט צוליב וועלכע ס'איז געוויסע פרעטענויעס, וואָס איך זאָל האָבן, נאָר צוליב טאַט. אמת, כ'האָב מיך אַביסל פֿאַרשפעטיקט, אמת, מייע פֿעאיקייטן זיינען ניט קיין גלענצנדיקע, אָבער, ס'זיינען שוין געווען אַזעלכע ווי איך און ס'האַט זיך זיי איינגעגעבן. איך וויל אָנהייבן פֿון אלף-בית ביז איך וועל באַקומען מיין אַטעסטאַט פֿאַר גימנאַזיע — צי קען איך האַפֿן?

ג) דאָס ערשטע יאָר וועל איך מיך נויטיקן אין הילף, ספּעציעל, אין גייסטיקער הילף, אָז דער אופֿן פֿון לערנען, וואָס איך האָף צו באַקומען אומזיסט, זאָל זיין לויט מייע יאָרן און זאָל מיך ניט ברענגען צו פֿאַר-צווייפֿונג.

ד) וועל איך קריגן אומזיסטע לערער? און בכלל, דאָזט מיר וויסן אייער מיינונג וועגן דעם אַלעמען. און אפֿשר איז בעסער פשוט צו קומען מיט מיין פֿרוי און זוכן פרנסה פֿון דערעריי און אין די פֿרייע שעהן זיך אַליין צו דערנען?

גיט אַן עצה, מיין פֿריינט, העלפֿט, ראַטעוועט.

ח. נ. ביאָזיק

ח

סאנסאווויץ, 14טן פעברואר, 1900
(י. ח. ראוניצקי'1)

טייערער און געערטער פריינט:

איך האב זיך נאך געהאלטן אין גרייטן אייך צו ענטפערן אויף אייער פארלעצטן בריוו — איז מיר אנגעקומען אייער לעצטער בריוו, וואס האט אריינגעווארפן א צווייפל אין אייער פריערדיקן באשלוס און מיר פאר- אורזאכט צער און דאגה. איך בעט אייך, טוט עפעס, אז אייער אנגענומענע עצה וועגן מיר זאל ניט פארשטערט ווערן. איך ווייס, אז מיין פליכט איז, צו קומען קיין אדעס און קיין שום באדינגונגען — אבער, וואס זאל איך טאן, אז איך בין א שוואכלינג און א שרעקעוודיקער און דער יצר הרע פון געלט איז, בעוונותי הרבים, זייער שטארק און איך זשאלעווע דאס גוטע געהאט וואס איך באקום דא (איבער הונדערט רובל א חודש), גענוג, אז איך זאל וועלן פארבייטן מיין געהאט פאר א קלענערן, אבער, אוועקווארפן און מפקיר זיין א מעמד איידער איך האב מיר צוגעגרייט אן אנדערן — דאס איז איבער מייענע כוזות. אט האט איר דאך אויך אפגעווארפן „אחיאספס“ פארשלאג, וואס האט ניט צופרידגעשטעלט אייערע באדינגונגען.

אויב פון הימל וועט מען מיך אויך דאס מאל אפהאלטן, ניט צו קור מען קיין אדעס — וועל איך פויגן דא בשלום ביז די שטאט וועט מיך אויס- שפייען, ס'הייסט: ביז מיין גוט פארדינסט וועט זיך אפשטעלן און איך וועל מוזן זוכן אן אנדער פלאץ, — ענטפערט באד, צי דער באשלוס פון „חינוך“ איז נאך אלץ גילטיק. איך מוז דאס וויסן ניט שפעטער פון זי- בעטן אין חודש ניסן.

וועגן מיין לידער-זאמלונג — וועל איך דערווייז זיך אפהאלטן. כיוועל ווארטן, אז די לידער זאלן זיין פאר אייערע אויגן און איך וויל זיך מיט אייך מישב זיין וועגן דרוקן. לויט מיין מיינונג, איז נאך דערפאר ניט גע- קומען די צייט, ווייל פאר א סך פון זיי איז שוין אריבער זייער צייט, און נייע, פון א דויערנדיקן ווערט, האב איך נאך ניט געשאפן. ניט דא איז דאס פלאץ צו רייזן וועגן דעם באריכות. —

איר האט מיך דערפרייט מיט אייער בשורה וועגן א פערטן „פרדס“. הגם, לויט מיין מיינונג, איז קיין אבסאלוטע נויטיקייט אין אים ניטא, פל- זמן דער „השלוח“ לעבט און פונקציאנירט. צוויי „חד-בדראס“ — צו וואס? אגב, וועל איך אייך זאגן, אז דער וואס וועט שרייבן די געשיכטע פון אונזער ליטעראטור, פון אונזער תקופה, די תקופה פון אחר-העם, וועט אנהויבן

געקליבענע בריוו

פֿון אייער „פרדס“, וואָס איז אַ פֿרוזדור צום „השלוח“. אויב גאָט וועט מסכים זיין און איר וועט פֿלאַנצן דעם פרדס און זיין שכינה וועט זיך פֿון אים ניט אָפּטאָן — וועלן מיר אודאי און אודאי שפּאַצירן צוזאַמען און כאַפּן אַ טענצל מיט דער שכינה אין דעם דאָזיקן „פרדס“. — היינט האָב איך באַקומען בערדיטשעווסקיס „פֿון מיין שטעטל“ — טייער און ליב! אַן עכ־טער טאַלאַנט! ווען ניט די דינסטן וואָס האָבן אַזוי פֿיל צו טאָן ביי אים. כּמעט יעדער איינציקער זכר גלוסט נאָך אַ דינסט, רחמנא לצלן, אין זיינע סקיצן. און דאָך איז זיין יעדע איינציקע סקיצע, באַשאַפֿן פֿון איין טראַפּן טינט, אַ וואונדערלעכע קינסטל־ערישע אַרבעט. זאָל געבענטשט זיין זיין פּוח. — איך האָב גאַרנישט אין פּראָזע. זינט מיר האָבן זיך געזען האָב איך קיין איינציקע שורה ניט אַנגעשריבן, ניט אין פּראָזע און ניט אין ליד. אייער אייביק־ליבנדיקער,
ח. נ. ביאליק

ט

סאַטנאוויץ, ט"ז אדר שני, תר"ס
(י. ח. דאָוויצקי)

מיין טייערער פֿריינט!

כּהאָב אייך געבעטן אין מיין לעצטן בריוו מיר צו לאָזן וויסן וואָס גיכער דעם באַשלוס פֿון „ועד־החינוך“. איך בעט אייך, ניט צו פֿאַר־שפעטיקן מיט אייער ענטפֿער, ווייל ס'איז מיר דרינגענד נויטיק צו וויסן פֿון דעם וואָס פֿרייער.

איך מיין, אַז איך וועל זיין אין אַדעס וועל איך מיך ניט באַנוגענען בלויז מיט לערעריי און וועל מיך אויך פֿאַרנעמען מיט ליטעראַרישע ענינים. שוין לאַנג ווי איך טראַג מיך אַרום מיט אַ גוטן געדאַנק און נאָר אין אַזאַ שטאַט ווי אַדעס וועל איך אים קענען דורכפֿירן. אַזוי אויך וועל איך קענען ווערן מיט אייך אַ שותף אַרויסצוגעבן ביכער, אויב איר וועט מיך וועלן נעמען פֿאַר אַ שותף, ווייל, ווי אייך איז באַקאַנט, איך האָב אַביסל געלט, וואָס איך וואַלט געווען מרוצה אוועק־צולאָזן אויפֿן וואַסער, מיטן תנאי, אַז איך זאל עס מיט דער צייט גע־פֿינען מיט אַ קליין פֿאַרדינסטל ביי דער זייט.

ווען וועט אַרויס אייער „פֿריי־ינג“? צו לאַנג געדויערט אייער וויי־טער. איר מוזט באלד באַצאלן פֿאַר אונזער פֿאַרצויגענער האַפֿנונג און פֿאַרגיטיקן פֿאַר די טעג, וואָס מיר זיינען פֿאַרוויסט געוואָרן מיט די

שענסטע פֿרוכטן פֿון פֿעדער און זיינע בלומען, ווייל שוין אַ גאָר פֿאַנגע צייט, ווי איר זיצט אויפֿן „בראַכשטול“ — און אויב ראָוויניצקי גייט צו קינד — וועט ער דען געבוירן אַ מויז? — איך האָלט נאָך אין שרייבן, און אַ נייער שטראַל, אַן אַנוואַגער פֿון פֿרילינג, האָט זיך אַנגעקלאַפט אַן מיין פנים דורכן פֿענסטער און אויפֿגעוועקט אין מיר שוואַכע איינגע- דרימלטע געפֿילן. ער דרינגט אַריין אין מיינע אויגן און קוקט אַריין טיף אין מיין נשמה, ווי אַ טרויעריק ליכט, פֿאַרנאַכטצו, אין אַן אַלטער חורבה. פֿאַראַן מינוטן, וואָס איך צווייפֿל אין די אַלע פֿידער און אַנדערע זאַכן, וואָס איך און אַנדערע שרייבן, אין זייער נוצן און נויטיקייט. פֿאַר וועמען און צו וועמען קומען זיי? פֿאַר אונז שטייט אַ מוראדיקע פֿאַרסט- חורבה, אַן אַלטע און צעריסענע, און ניטאָ קיין נייער ירמיהו צו קלאַנגן די פֿעצטע אימהדיקע קינה. פֿאַלש זיינען די פֿידער פֿון אויפֿלעבונג, שוואַ ושרק! ס'איז נאָך ניט פֿאַרגאַסן געוואָרן די געהעריקע טרער און מיר וואַרטן אויפֿן גרויסן מקונן ער זאָל זי פֿאַרגיסן. מיר האָבן ניט קיין יערעמיאַדאָ אויפֿן חורבן פֿון פֿאַלק — און קומען מוז זי. די דאָזיקע טרער וועט פֿאַרשווענקען דעם גאַנצן גלות און וועט ווערן אַן אייביקע קינה.

וואַרטנדיק אויף אייער בריוו ממש מיט אומגעדולד
אייער פֿריינט, ליבהאַבער און פֿאַרערער

ח. נ. ביאליק

,

אַדעס, ד' תשרי, תרס"א

טייערער און געערטער פֿריינט ה' גרשון סטאַווסקי, נ"י:

אייער לעצטן בריוו האָב איך דערהאַלטן אין צייט. די מקחים פֿון קויפֿן, וואָס איר האָט מיר געשריבן, זיינען מיר ניט געפֿעלן, און ס'האַט ניט אויס דעם חשבון צו צאָלן 17-18 קאַפּיקעס פֿער פּוד, ווי איר שרייבט. איך קויף דאָ, אין אַדעס, אויפֿן וואַקזאַ, אַ גוטן קויף אויף 23 קאַפּיקעס פֿער פּוד. ווי ס'זעט אויס, איז דאָ אַ קליינע האַפֿענונג, אַז איך זאָל קענען קויפֿן קוילן אין סאַסנאַוויץ. פֿונדעסטוועגן, אויב ס'זעט זיך מאַכן אַ גוטע מציאה, בעט איך אייך, מיר געבן צו וויסן. דערווייף שלעפט זיך דער דאָזיקער מסחר מיינער זייער פֿאַמעלעך און שוואַך און איך פֿאַרדין נישט קיין פֿרוטה, אדרבה! נאָר איך האָף, אַז

געקליבענע בריוו

ווינטער וועט ער מיר אריינברענגען אַ גוטן פראַצענט אויפֿן געלט, וואָס
כיוועל אַריינדייגן אין דעם קליינעם עסק, אָבער ניט מערער. דכתחילה,
ווי איך האָב אייך געשריבן אין מיין פֿריערדיקן בריוו, בין איך ניט
אַריינגעגאַנגען אין דעם געשעפֿט צוליב פֿרנסה, נאָר סתם לשם מסחר,
ווייל כִּיהאָב געהאַט חיונה פֿון לערעריי; אָבער איצט, אַז די חברה איז
בטָר געוואָרן און מיט איר צוזאַמען מיין שטעלע אין דער שולע — זוך
איך מיר אַן אַנדערע פֿרנסה, אָדער, ס׳איז מעגלעך, איך זאָל פֿאַרגרע-
סערן מיין קוילנהאַנדל און עס מאַכן פֿאַר מיין באַשטענדיקער באַשעפֿ-
טיקונג. דערווייַל עס איך פֿון גרייטן. — —
איך וואַרט אויף אייער ענטפֿער. מיט ליבשאַפֿט און פֿריינדשאַפֿט,

ח. נ. ביאַליק

י"א

אַדעס, אַקטאָבער 26, 1900

(דוד פֿרישמאַנ'ע)

געערטער הער!

איך דאַנק אייך פֿאַרן כבוד, וואָס איר האָט מיר צוגעטיילט, מיך
אינצולאָזן אַס מיטאַרבעטער פֿון „הדור“. איך טו אייער פֿאַרלאַנג און
שיק אייך דאָ אַ ליד „המתנדבים בעם“, אים אַריינצוגעבן, ווי איר זאָגט,
אין דעם ערשטן נומער פֿון „הדור“.

און דערלויבט מיך, מיין הער, אויסצודריקן מיין פֿריינד מיטן דער-
שיינען פֿון „הדור“ און מיין ברכה צו אייך, זיין רעדאַקטאָר, צו דער
תחלה פֿון דער אַרבעט. געבענטשט זאָל אויך זיין דער „אחיאסף“ און
געבענטשט זאָל זיין גוטער געשמאַק, וואָס ער האָט אויך אויסדער-
ווייזט אייך פֿאַרן פֿרנס פֿון דעם „דור“.

מיט גרוס און ברכה,

ח. נ. ביאַליק

נ. ב. דער זיידע מענדעלע האָט פֿאַר מיר אויסגעדריקט זיין צער,
וואָס אייער איינלאָדונג האָט אים געטראָפֿן אין אַ צייט, ווען ער איז
פֿאַרנומען און פֿאַרוואָרפֿן מיט אַ סך אַרבעט און ער קען ניט, הגם ער
וואַלט וועלן, זיך אָפּפֿאַרטיקן און נאָכקומען אייער וואונטש. אויפֿטאָן
עפעס אַ נייע זאָך גלייך איצטער, איז אוממעגלעך, ווייל די צייט איז
קורץ; געבן עפעס פֿון גרייטן — האָט ער איצט גאַרנישט ניט. דעריבער

האָב איך אים געגעבן אַ געהעריקע עצה, וואָס ער האָט אויסגעהערט און ס'איז אים געפֿעלן געוואָרן. געוויס האָט איך שוין דער אַלטער מודיע געווען וועגן דעם און איר ווייסט שוין דערפֿון. איך בעט איך, שרייבט מיר אייער מיינונג מכות דעם.

ד. ז.

י"ב

אַדעס, 23טן מאַי, 1091

טייערער און ליבער הער דוד פֿרישמאַן:

כ'האָב נישט געהאַלטן וואָרט און פֿאַרהאַטן ביי זיך די צוויי קאַפיטלעך פֿון דער „פֿישקע“ איבערזעצונג ביז היינט. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז „פֿאַרשידענע סיבות“ האָבן דערצו גורם געווען, און זיי וועלן מכּפּר זיין אויף מיינע זינד. אין דער צוקונפֿט וועל איך זיין פינקטלעכער און איר וועט אייער קנעכט אַנטשווַדיקן. — —

איך בעט איך, מיר באַדל לאָזן וויסן (איר זעט, ווי פינקטלעך איך בין!) ווען איר וועט געבן מיין איבערזעצונג פֿאַר אייערע לייענער פֿון „הדור“. דער זיידע באַגערט דאָס זייער צו וויסן און טוט דאָס פֿאַר אים, אויב ניט פֿאַר מיר, און ענטפֿערט מיר תּיפֿף־ומיד.

איך זאָג „איבערזעצונג“ — איבערזעצונג — און ווי איר זעט איז דאָס ניט קיין פשוטע איבערזעצונג. איך זיך „שבעה־נקיים“ איבער יעדן טראָפּן טינט, נאָכדעם באַווייז איך דאָס דעם אַלטן און ער זיצט נאָך אַמאָר „שבעה נקיים“. ס'טרעפֿט, אַז ער זוכט דאָס ריכטיקע וואָרט צוויי דריי שעה נאָכאַנאַנד. דאָס איז ניט קיין איבערזעצונג — נאָר מעשה־בראשית.

איך בעט איך, הייסט דעם אחיאסף מיר שיקן 50 רובל אויפֿן חשבון פֿון מיין אַרבעט. איך בין איצט זייער פֿאַרענגט — און דאָס אויך תּיפֿף. מיט פֿאַרערונג און ליבשאַפֿט,

ח. ג. ביאליק

י"ג

אַדעס, תּרס"ב

(ז. שניאור'ן)

גיב איבער שמואל־לייב גאַרדאַנען, אַז די פּאַעמע „מתי־מדבר“ האָב איך אַנגעהויבן שרייבן פֿאַרן „עולם־קטן“, און מעשה־שטן איז פֿון דעם אַרויסגעקומען... דאָס וואָס ס'איז אַרויסגעקומען. — —

שלום עליכם, מיין ליבער און טייערער!

די גוטע מתנה, וואָס איר האָט מיר צוגעשיקט אומגעריכטערהייט — האָט מיר אין גאַנצן צעמישט און אָפּגענומען ביי מיר ס'לשון פֿאַר צוויי וואָכן צייט, און דעריבער האָב איך ביז איצט געשוויגן און זיך ניט געאיילט אייך צו באַדאַנקען, ווי ס'פֿירט זיך אויף דער וועלט. און איר וועט מיר געוויס מוחז' זיין, ווייל איר זייט דאָך אויך אַביסל שולדיק אין דעם: "דער וואָס גיט זיין חבר אַ מתנה — דאַרף אים קודם לאַזן וויסן וועגן דעם" — האָבן געזאָגט די ראשונים. נאָר איר פסקנט, זעט אויס, לויט די אחרונים, וואָס זאָגן: "מ'דאַרף ניט אים לאַזן וויסן אָפֿריער", אַ סורפריז, הייסט עס. בקיצור, אַזוי צי אַזוי, איר האָט קיין סך ניט אָנגעוואוינן. איך בין אויך אַן אייניקל פֿון אונזער זידע מענדעלע און אין ענין פֿון "ווינטשעווען" בין איך אַ גוי-גמור און ווייס ניט וואָס אַזוינס איך זאָל אייך צוויינטשן. אַז אייערע פירות זאָלן זיין זיס? זיי נען דאָך אייערע פירות די זיסטע פֿון די זיסטע! אַז אַ קוואַל זאָל אייך שטראַמען פֿון אייער האַרצן? פֿליסט דאָך אַן אומאויפֿהערלעכער קוואַל, אַ געבענטשטער לעבעדיקער קוואַל פֿון אייער האַרצן. נאָר, יהי-רצון, אַז... אַז... ס'זאָלן זיין אַ סך ווי איר ביי אידן. כ'האָב נאָך אַ האָר געוואַלט פֿאַרענדיקן, "איר זאָלט זוכה זיין צו קריגן אַ גאַלדענע פען ביי אייך אין געבורטס־שטאָט", ווי איר האָט מתפלל געווען אויף דעם אין אייער בריוו צו מיר פֿון לעצטן ראש־השנה, נאָר איך בין איצט ניט געשטימט צו מאַכן ליצנות, און איך רעד ווי איך פֿיל. ניט יעדער וועמען מיגט אַ גאַלדענע פען — האָט אַ גאַלדענע פען. פֿון הימל האָט מען אייך מזכה געווען מיט אַ גאַלדענער פען און איר דאַרפֿט ניט אָנקומען צו דער מתנה פֿון מענטשן. אייער פען איז גאַלד אַפֿילו ווען איר שרייבט מיט בליי. זייט מיר נאָר ניט חושד, טייערער, אַז איך צאָל אייך אַפּ מיט קאָמפּלימענטן פֿאַר קאָמפּלימענטן. מיינע ווערטער זיינען על-פי פשט און על-פי אמת.

און זייט מיר געבענטשט, ליבער, פֿאַר אייער גוטער מתנה

אייערער, מיט ליבשאַפֿט,

ח. נ. ביאָליק

ט"ו

(ש. בן-ציון ועו). .

וואַרשע, 29טן דעצעמבער, 1903

מיין טייערער גוטמאָן!

דער שטן האָט זיך אַריינגעמישט און איך בין, בעוונות־הרבים, גע-
וואָרן דער רעדאָקטאָר פֿון „השלוח“, ס'הייסט אייגנטלעך, אַ האַלבער
רעדאָקטאָר: בלויז פֿאַר בעלעטריסטיק. גם־זוֹל־טובה. אלא וואָס? —
אַדעס? אַדעס וועט ניט אַנטלויפֿן. דער טייוול וועט זי ניט נעמען.
בקיצור, וואָס ס'איז אוועק — איז פֿאַרפֿאַלן און איך בעט דיר, דערמאָן
ניט דאָס געוועזענע. אוי, ווי ס'איז מיר שווער זיך מיט אייך צו שיידן.
ס'איז אַ גרויסער ספֿק, צי איך בין אָנגעמאַסטן פֿאַר וואַרשע און צי
וואַרשע איז אָנגעמאַסטן פֿאַר מיר, אָבער וואָס זאָל איך טאָן — פרנסה...
ווי ס'זאָגט ניט זיין, זאָלסט מיר נאָר ניט פֿאַרלאָזן. זיי, ברודער, אַ
געהילף צו מיר. קלויזנער האָט מיר איבערגעגעבן אַ פֿולן פֿאַרטפֿעל
מיט „בעלעטריסטיק“, במחילה, וואָס ס'איז ניט ווערט צו וואַרפֿן פֿאַר
די הינט, און די צייט איז קורץ און ווען וועל איך אַלץ קענען צוגרייטן
פֿאַר די קומענדיקע ביכלעך? בלויז איין גאָט ווייסט. שיק מיר, שיק
מיר, און תּיכּף־ומיד, אַלץ נאָר וואָס דו האָסט פֿאַרטיק און פֿאַרענדיק
וואָס גיכער דיין נייע דערציילונג (פֿון צוויי דרוק־בויגן, ווי דו האָסט מיר
געזאָגט) און שיק זי מיר צו. אַן דיר וועל איך מיך ניט קענען האַלטן.
פֿון די מערסטע מאַנוסקריפטן, וואָס זיינען מיר איבערגעגעבן געוואָרן
— האָב איך געזען, אַז מיר האָבן ניט קיין העברעאישע דערציילער, ניטאָ.
דערפֿאַר האָבן מיר טפּשים און עמי־הארצים, גראַבע־יונגען און חוצפּה־
ניקעס, וואָס האָבן צו זיך קיין גלייכן ניט ביי קיין שום אומה ולשון.
קער זיך אום, טייערער, צו דיין „נפֿשר־צוזה“ און פֿאַרענדיק זי.
שרייב און שיק. כּ״האָב שוין גערעדט מיטן ה' קאַפֿלאָן און קלויזנער,
אַז ס'איז ניט מער ווי רעכט צו פֿאַרגרעסערן דיין האַנאָראַר און זיי האָבן
ניט געזאָגט „ניין“.

וואָלט איך געהאַט אַ לענגערע גוטע דערציילונג צו פֿאַרשטאַפֿן —
— כּל־הפּחות זעקס נומערן — וואָלט איך מיך באַרואיקט. אָבער
דערווייל האָב איך ביי זיך בלויז „קלייניקייטן“ און פֿון ערגערן מין,
און באַשטעלן נייע איז ניטאָ קיין צייט: דער „הצופּה“ שטופּט אַרויס־
צוגעבן די נומערן אין צייט, אַן קיין שום פֿאַרשפּעטיקונג.

געקליבענע בריח

די באדינגונגען לויט וועלכע כ'האב מיך אונטערגענומען צו רע-
דאגירן די „שיינקייט“ — זיינען ווי כ'האב דיר דערציילט אין אדעס:
אחיאסף באצאלט מיר 75 רובל אַ חודש און איך רעדאגיר און קארעגיר
די צוויי דרוקבויגן „שיינקייט“ פֿון יעדן נומער. ווען איכ'ל צוגרייטן
„שיינקייט“ פֿאַר די ערשטע צוויי נומערן — וועל איך קומען קיין אדעס
צו פֿאַרענדיקן מיינע געשעפֿטן, פּביכול. צו דעם „הצופֿה“ האָב איך צו-
געזאָגט מיין שטענדיקע מיטאַרבעטערשאַפֿט, ס'הייסט, אין מאָל אַדער
צוויי מאָל אַ חודש און אויפֿן חשבון פֿון דער דאָזיקער אַרבעט וועל איך
באַקומען אַ באַשטימטע סומע געלט, ווי דיר איז באַקאַנט פֿון זייער בריוו,
וואָס איך האָב דערהאַלטן אין אַדעס.

ובכן, אפֿשר וועט דאָס אַלץ גענוג זיין אַרויסצושפֿאַנגן פֿון דעם פרנסה
— אָבער, ס'איז מיר נאָך אַלץ ניט קלאָר: צי זאָל איך לאָזן מיין משפּחה
אין אַדעס, אַדער, זאָל איך זיי אַריבערנעמען אַהער.

אַ סך, אַ סך, האָב איך דיר צו שרייבן וועגן וואַרשע און אירע
שרייבער (כ'האָב זיי שוין אַפֿעמען געזען, אַחוץ סאַקאַלאָוו) אָבער, איך
האָב איצט קיין צייט ניט. אין מיין קומענדיקן בריוו וועל איך ממלא זיין
דאָס וואָס כ'האָב דאָ אויסגעלאָזן.

אייביק דיינער
ח. נ. ביאַליק

ט"ז

וואַרשע, יאַנואַר 4, 1904

מיין זיסקייט, מיין האָניק און מיין צוקער, שלום-עליכם!
האַרנט און ווערט נשתומם: איך בין אַ רעדאַקטאָר! ווי איך בין
אַ איד, כ'בין געוואָרן אַ רעדאַקטאָר! ס'הייסט, די „שיינקייט“, בעלעט-
ריסטיק בלעז, פֿון „השלוח“ וועט פֿון אָנהייב פֿון היינטיקס יאָר, 1904,
רעדאַגירט ווערן פֿון מיר. וואָס זאָגט איר אויף דעם, שלום-עליכם? איר
ווילט דאָך אַוודאי וויסן: ווי, וואָס, ווען, אאַ"וו. — פֿרעגט ניט, טייערער,
ניטאַ קיין צייט! גענוג פֿאַר אייך צו וויסן, אַז איך בין רעדאַקטאָר און
צו דער דאָזיקער פּהונה בין איך אַריינגעקומען אייערנעכטן, אין ערשטן
טאָג פֿון דעם גויאישן ראש-השנה, און דער פֿאַרטפֿעל פֿון „שיינקייט“,
וואָס מ'האַט מיר איבערגעגעבן איז לגמרי ליידיק, פֿאַרמאָגט בלויז „וואַ-
סער“, און דער ערשטער נומער מוז היינטיקן חודש אַרויסקומען אין
דער צייט און איך האָב דערווייל גאַרנישט ניט — און איך בין אומגליק-

לעך שבאומגדיקלעך! וויי, וויי, וואָס טוט מען? ראַטעוועט, ברודער, ראַטעוועט. זיינען מיר דאָך עפעס „שטיקלעך געשוועסטערקינדלעך“! מיר זיינען ביידע אייניקלעך פֿון איין „זיידן“ — און אויב ניט איר, ווער דען? האָט רחמנות, ברודער, אויף מיר און אויף מיינע יונגע יאָרן און שיקט מיר צו אַ שיינע דערציילונג, און טאַקע פֿון בעסטן און שענסטן, פֿאַרן „השלוח“. אויב איר האָט וואָס פֿון פֿאַרטיקן — איז מה־טוב, און אויב ניט — זעצט זיך אַוועק און שרייבט, אין העברעאיש, פֿאַרשטייט זיך — גולן! — איר זענט דאָך אַ גרויסער „מזיק“ אויף העברעאיש און פֿאַרוואָס שרייבט איר אויף איר אזוי ווייניק? — און שיקט מיר גלייך צו. האַנאַראַר וועט געצאָלט ווערן אויפֿן שענסטן און בעסטן אַפֿן. שיקט, שיקט. און אויף הַבּא, מעגט איר וויסן זיין, אַז אפֿידו איר וועט זיך שטעלן אויפֿן שפיץ דאָך — וועט איר מיר מוזן געבן פֿאַרן „השלוח“. צי דען איז מעגלעך, אַז דער „השלוח“, וואו ביאליק האָט אַ האַנט, זאָל זיך באַגייין אַן שלום־עליכם? דאָס איז אוממעגלעך און רעדט ניט צו מיר און איך וויל גאַרנישט ניט הערן. —

אייערער, אייערער
ח. נ. ביאליק

י"ז

(ד"ר מ. י. בערדיטשעווסקי)

וואַרשע, 30טן יאַנואַר, 1904

מיין הער ד"ר:

איר האָט מיך געשטעלט פֿאַר אַ גרויסן נסיון, ווען איר האָט מיר צוגעשיקט אייער דערציילונג „זומער און ווינטער“ און אויך איצט געפֿין איך מיך נאָך אַפֿי אונטערן איינדרוק פֿון אייער דערציילונג. ווען מיר וואַלטן איצט צונויפֿשטעלן אַ נייעם תּנ"ך פֿון אונזער צייט — וואָלט איך אַהין אַריינגעשטעלט אייער דערציילונג און וואָלט זי אַנגערופֿן „רות“. כּמעט, אַז אַן איינצעלנער שרייבער האָט קיין רעכט ניט אַזוי גוט צו שרייבן. אַזוי דערציילט דער תּנ"ך, האַמער, אַ גאַנץ פֿאַלק, די נאַטור אַפֿיין, אַדער, אַ פּשוטער פּויער, וואָס האָט אין זיך אַ געטלעכן גייסט. און פֿון דעסטוועגן, פֿאַרשטייט אַליין, קען איך דאָס ניט אַריינגעבן אין „השלוח“. דאָ האָב איך אַנדערע פֿליכטן און חשבונות, וואָס איך בין ניט קיין בן־חורין זיך פֿון זיי צו באַפֿרייען. דער „השלוח“ האָט אַ פֿאַר-

געקליבענע בריח

גאנגענהייט אין וועלכער איך קען ניט רעוואלטירן מיט איין מאָל. איך האָב געוויסע פֿליכטן אַלס רעדאַקטאָר, פֿאַרן דע־הציבור. סוף־כל־סוף, בין איך ניט מער, ווי אַ שִׁיח־ציבור.

אַבער, איך האָב אַ פֿאַרשלאַג צו מאַכן. ה' פרץ און איך אייער דינער און אַנדערע חברים ווילן אַרויסגעבן אַ קליינע רעוואָלוציאָנערע זאַמלונג, אַ מין קליינע במה פֿאַר עבודה־זרה, ווי דער ״החץ״ אין זיין צייט. איר צוועק איז (אויב זי האָט אַזוינס בכלל): אַ בריק טאָן דער צעפֿוילט־קייט און קליינלעכקייט פֿון אונזער ליטעראַטור, (ב) דאָס דרוקן פֿון נייע זאַכן, וואָס דער מאַגן פֿון דער דאָזיקער ליטעראַטור קען ניט פֿאַרדייען. ובכן, ווילט איר געבן אַט די דערציילונג אייערע פֿאַר דער דאָזיקער זאַמלונג? ענטפֿערט מיר! און אייער פֿאַקס־דערציילונג שיקט מיר תומ"י פֿאַרן ״השלוח״.

אייער ח. נ. ביאליק

י"ח

(ש. בן־ציונען)

מראָזי, 11טן יוני, 1904

— פֿאַרוואָס טוט איר גאַרניט מכוח דעם זיידנס יוביליי? איר ווילט, אַז וואַרשע זאָל זיך מקדים זיין פֿריער פֿון אייך? שייך און פֿיין! סקאַנדאַל! סקאַנדאַל! אַט האָט איר אייך די אַדעסער מעשים! גלויבט מיר, אַז כ'וועל דאָ גרינדן אַ יוביליי־קאָמיטעט, דאָ אין וואַרשע און איר וועט דערנאָך זאָגן דעם קורץ ״שיר־השירים״. פרץ האָט שוין געוואַלט צונויפֿרופֿן די ערשטע פֿאַרזאַמלונג און דרוקן צירקולאַרן, נאָר איך האָב אים אָפּגעהאַלטן. סקאַנדאַל! סקאַנדאַל!

און איך — כ'האָב געהאַלטן נאָנט צו אַ זיבע. דאָ איז אַראָפּגעפֿאַלן ווי פֿון הימל אַ שייך מיידל, האָט אַרומגעטאַנצט דריי טעג נאָכאַנאַנד צווישן די ביימער פֿון וואַד — און איז געלם געוואָרן. כ'האָב אויפֿגע־שריבן צוויי ליבע־לידער, איינס אַ קורצס, אין טעם פֿון מיין ״מיט זון־אונטער־אַנג״ און דאָס צווייטע, אַביסל לענגער, אין טעם פֿון וויין... כ'האָב געהאַט די זכיה צו שפּאַצירן מיט איר עטלעכע סעקונדן, אָדער דריי און אַ האַצב שעה — אויף אַ קלייניקייט שטעל איך זיך ניט אָפּ. מיר האָבן אומגעשוועבט איבער פֿעלדער און וועלדער און געפֿליקט פֿאַר־געס־מיך־ניט בלימלעך. — — בקיצור, ס'איז גאַרנישט ניט געשען.

ביי מיין אידישקייט. ס'איז דאָ בלויז צוויי שירים, וואָס זייער פרייז איז אומגעפֿער 10 רובל, מער אָדער ווייניקער, מיט קאָפּיקעס.
א גרוס דיר, ברודער, א גרוס מיט קושן. געוואַלט, ווי דאַנג נאָך וועסטו זיין א מלמד? שרייב, שרייב.

דיינער.

י"ט

(י. ח. ברענערן)

וואַרשע, ראש־השנה, 1904

שלום אייך, טייערער.

היינט האָב איך אָפּגעשיקט אין דרוק פֿיר קאָפיטלעך — 28 גע-
שריבענע זייטלעך פֿון אייער דערציילונג. („מסביב לַנקודה“). די דאָזיקע
דערציילונג אייערע — וואָס איז אַ מין המשך און פֿאַרגאַנצונג פֿון „בחורף“
— וועט מאַכן, ווי מיר דוכט, אַ רושם. כִּהאַב זי דערווייַל געלייענט בלויז
איין מאָל און דאָך קען איך באַשטימט זאָגן, אַז איר זענט דער נייער
העברעאישער דערציילער פֿון אונזער תקופֿה אין פֿולן זין פֿון די דאָזיקע
ווערטער. יענער וואָס וועט קריטיקירן אייערע דערציילונגען מיט דער
„טעאָריאַ-סלאָוועסנאָסטי“ אין האַנט, וועט געפֿינען אין זיי גרעסערע און
קלענערע חסרונות: די אַרכיטעקטאָניק „הינקט“, „באַשעפֿענישן“, וואָס
זיינען ניט נויטיק, אויסגעצויגנקייט און פֿאַרקירצטקייט ניט אויפֿן ריכ-
טיקן פֿלאַץ וכדומה — אָבער וואָס גייט מיך אָן די „טעאָריאַ-סלאָוועסט-
נאָסטי“, ווען איך זע אַ דעבעדיקע גשמה, אַ פֿלאַמענדיק געפֿיל און אַ
פֿייערדיקן געדאַנק, וואָס ציטערן אין יעדער שורה און צאַפֿלען זיך אין
יעדן אות. און וויפֿיל דינקייט און וויפֿיל „אמת“ — איך האָב קיין אַנדער
וואַרט ניט דערפֿאַר — דאָס זוכן פֿון אמת, און וויפֿיל גיפֿט דאָרט איז
פֿאַרוונקען. „די דערציילונג איז ניט קיין גאַנצע „בריה“ מיט גלידער
און געלענקען באַהאַפֿטן צוזאַמען לויט אַ פֿאַראויס-באַשטימטן פֿלאַץ —
מעגלעך: דאָס איז אַ שלאַנג, וואָס איז צעשניטן געוואָרן גלידערווייז און
יעדער אבר דעבט נאָך פֿאַר זיך אַזיין, לעבט און צאַפֿלט זיך און די
גיפֿט בעזולט זיך אין אים. איר ווייסט, אין אייער דאָזיקער דערציילונג
ווי אין אייערע אַנדערע דערציילונגען — מיטן גאַנצן איינפֿלוס, וואָס די
רוסישע קאָאָסיקער האָבן אויף אייך משפּיע געווען — געפֿין איך אויף
יעדן שריט און טריט די השפּעה פֿון אונזערע אייגענע גדולים: אַבראַ-

געקליבענע בריח

מאָוויטש, אַחד-העם, בערדיטשעווסקי און אַנדערע. ניט, אַז איר מאַכט זיי נאָך, נאָר אומבאַוואוסטזיניק זייט איר פֿון זיי באַציינפֿלוסט, זייער גייסט איז פֿאַרזונקען און פֿאַרשלונגען אין אייער גייסט, ווי דער כּוח פֿון פֿאַטער אין כּוח פֿון זון, און אַנטפלעקן זיך אין אייך אין אַ לגמרי נייער צורה, אייער כּוח-יצירה, הגם ס'זעט אויס איראַפּיאיש פֿאַרן אויג — איז פֿונדאַמענטאַל און בעיקר דער העברעאישער כּוח-יצירה — און פֿון אַ גלות-קינד, פֿאַרשטייט זיך, אַ גלות-קינד פֿון אונזער תקופֿה, וואָס זיין רצון איז שטאַרקער פֿון זיינע כּוחות, וואָס זעט די צעפֿוילטיקייט פֿון זיין אומה און באַגערט איר באַפֿרייאונג און גלויבט און גלויבט ניט אין דער מעגלעכקייט פֿון איר באַפֿרייאונג; אַ פֿרייהייט וואָס ער אַליין ווייסט ניט, וואו זי איז און פֿון וואָנען זי וועט קומען, האַפֿט און איז פֿאַרצווייפֿלט אין דער זעלבער צייט, שטרעבט און שרייט מיט ווייטיק, הענגט און האַלט זיך צווישן טויזנטער מאַנגעטן און רייסט פֿאַסן פֿון אייגענעם לייב מיט צעגליטע צוואַנגען.

די הויפט-העלדן פֿון אייער דערציילונג — דאָוידאָווסקי, אַבראַמאָן — כ'האַב אַ סך וועגן זיי צו ריידין, אָבער כ'וויל דאָס לאָזן פֿאַר אַן אַנדער געלעגנהייט, נאָך דעם ווי כ'וועל די דערציילונג ליינענען אַ צוויי-דריי מאָל. איר ווייסט, מענטשן ווי דאָוידאָווסקי — מיטן גאַנצן „אַמת“ און מיט דער גאַנצער שיינקייט וואָס ס'איז פֿאַראַן אין זייער פּסיכיק — אויף מיר מאַכן זיי אַן איינדרוק, ווי ס'פֿעלט עפעס אַ פֿונדאַמענטאַלער שטריך אין זייער נשמה, עפעס עיקרדיקס פֿעלט, און איך גלויב ניט אין זייער „אַמת“. אַט דער „עיקר חסר“ איז דאָ אין די מערסטע צדדים פֿון אונזער ניי לעבן און אונזערע נייע באַוועגונגען און ער, דער „עיקר חסר“ — מאַכט יענע צדדים פֿון לעבן און יענע באַוועגונגען פֿאַר „לאַו-דוקא“, פֿאַר אַפֿ-געדוכטע. אפֿשר איז דאָס אַזוי, ווייל דער אָנהויב שפּראַצן פֿון יעדער נייער לעבנס-באַוועגונג און פֿון יעדן נייעם געדאַנק ביי אונזער פֿאַרק קומט ניט אַרויס פֿון אונז אַזיין און פֿון דער ערד, נאָר פֿון דער לופֿטן. מיר זאָפן אַלץ אַזיין פֿון לופֿט, ווען ס'איז פֿאַרטיק און צייטיק און מיר האָבן הנאה פֿון די ברומען און פֿאַרטיקע פירות פֿון אַנדערע אָן דער שווערער אַרבעט פֿון אַקערן און אָן די יסורים פֿון פֿלאַנצן און האַדעווען. מיר האָבן קיין באַדן ניט — און דעריבער איז אַלץ אויסגעדוכט. אַלץ בליט אויף און וועקטט אין איין טאַג. אפֿילו דער הונגער נאָך לעבן און דאָס געשריי נאָך אויסצייזונג — פֿאַראַן אין זיי אַ מין פֿאַלשקייט, וואָס

מיין האַרץ ווייסט, וואָס דאָס איז. ניטאָ קיין ריכטיקער אמת, סידן אין דער לעכערזעכקייט, שפּלות און אַרעמקייט פֿון אונזער לעבן. אַגב, די שפּראַך פֿון אייער דערציילונג פֿאַדערט אויסבעסערונג, באַ מיט זיך צו ברענגען אייער שפּראַך צו שלימות. אָן דעם איז אַלץ ניט גענוג. אמת, דערציילונגען פֿון דעם מין ווערן געשריבן אין אַ פֿיבער — אַבער נאָך דעם ווי זיי זיינען אָנגעשריבן קען מען זיי דאָך האַלטן אַ שטיקל צייט אין היז און אויסבעסערן, שדייפֿן און פֿיילן — און דורך דעם וועלן זיי אַ סך געווינען. איר האָט אייער אייגן לשון — אַבער ס'איז קענטיק אין אים נאָלעסיקייט.

מיט דער ברכה פֿון לשנה־טובה
אייער
ח. נ. ביאליק

פ

(שלום-עליכמען)

אַדעס, תמוז, תרס"ה

טייערער פֿריינט, שלום-עליכם :

אמת, אמת, ביי מיין אידישקייט. אויב איר וועט ניט קומען צוהילף — זיינען מיר פֿאַרזירענע. גיט נאָר אַ טראַכט : ס'איז, בסך-הכל, אַרום זעקס חדשים צום יוביליי — און וויפֿיל אַרבעט ס'איז נאָך געבליבן צו טאָן! נעמט זיך אין די הענט און שטאַרקט זיך צוליבן כבוד פֿון זיין און פֿון וועגן אונזער כבוד, ס'זאל ניט פֿאַרשוועכט ווערן. מיר דאַרפֿן און מוזן פֿייערן דעם יוביליי מיט אַזאַ פֿאַראַד שבפֿאַראַד, וואָס אונזערע אבות האָבן ניט געפֿאַרדעוועט. הכלל, לייגט זיך אַריין אין דער לענג און אין דער ברייט און איר זאלט ניט שווייגן טאָג און נאַכט ביז אין אונזער יוביליי-קאַסע וועלן אַריינקומען לכֿל־הפּחות אַרום שני-אדפֿים „שמאַרדאָוואַנצעס“. ענטפֿערט באַלד.

ח. נ. ביאליק

און דאָס — צו דיר, בערקאָוויטש!

האַסט ניט געוואַלט קומען צו מיר מיט לידיקע הענט — און ביסט געקומען. זאָל געבענטשט זיין דיין קומען! ביסט ביי מיר אָן אָנגעלייג-טער גאַסט אפֿידו ווען דו קומסט מיט לידיקע הענט. און בכלל באַ-טראַכט איך ניט דעם „השדוח“ ווי אַ סרסור צווישן מיר און דיר, מיר

געקליבענע בריוו

מעגן זיך דורכשרייבן אפילו אן דעם אויך. אבער איצט, מיין ליבער, איצט, ווען מיר גיבן אריין אין דרוק א דריי-פאָכיקן נומער — וואָלט איך געוואָלט אַרויסקומען מיט „פויקן און מיט טעניץ“ פֿון דער גאַנצער חבריאַ מייער. און אויב, חס־ושלום, ס'וועט אַרויס אַ גזר אויפֿן „השלוח“ צו שטאַרבן, נאָך דעם דאָזיקן געדריטלטן נומער, זאָל זיין נשמה אויסגיין בכבוד, אין אַ מעמד פֿון אַ פֿשרן „מנין“ צדיקים, ווי דו און דיינס גלייכן. אוי, נעמט מיר צונויף מיינע פֿרומע און מיר'ן שפּילן אַ „פֿריילעכס“ מיט דער גאַנצער „קאָפעליע“, אַז די סטעליע זאָל זיך אַזש טרייסען! אַ „פֿריילעכס“ פֿון יציאת־נשמה! איך וויל צונויפֿנעמען אונטער דער דאָזיגער קער געדריטלטער חופּה אַזע בעסטע שרייבער, בחורים און זקנים איך איינעם, די זיידעס מיט די אייניקלעך צוזאַמען זאָלן פֿליעסקען מיט די הענט און די ערד זאָל זיך שפּאַלטן אונטער אונזערע פֿיס! — —

אייער

ח. נ. ביאַליק

כ"א

אַדעס, עשרת־ימי־תשובּה, תרס"ז (1906)

שלום און אַ גוט־יאָר צו מיין טייערן און ליבן ברודער, בן־עמי: די טעג — זיינען טעג פֿון תשובּה. יום־כיפור קומט באַד אָן. טאָ לאַמיר מאַכן שלום און זייט ניט קיין צו שלעכטער, ניט מוחל צו זיין. איך שעם זיך פֿאַר אייך — טאָ זאָל מיין בושה זיין פֿאַר מיר אַ כּפרה. איר ווילט מיך באַשטראַפֿן? ניטאָ קיין גרעסערע שטראַף ווי די זינד גופּא. מיר האָט מיין שווייגן פֿאַרשאַפֿט גרעסערע יסורים ווי אייך. אי, פֿאַרוואָס האָב איך געשוויגן? פֿרעגט מיך אַ גרינגערע קשיא. אפֿשר ווייסט, דער שטן וואָס פֿאַרשטאַפּט דאָס מויל פֿון שופֿר! — —

בקיצור, טוף־כֶּסֶף, אַ האַלב יאָר שווייגן צווישן אייך און מיר — וואָס פֿאַראַ באַטרעף האָט עס? ס'איז ניט ווערט אַזויפֿיל מאַריך צו זיין וועגן דעם ענין. ס'איז דאָך ניט מער ווי אַ קלייניקייט. אלא וואָס? איך וויל אויסגיין פֿאַר אייך מיין נשמה און מיין ביטער האַרץ. טראַכט זיך נאָר גוט אַריין: כ'בין אויפֿגעשטאַנען היינט אין דער פֿרי פֿון שלאָף און איך בין אומגעפֿער פֿינף־און־דרייסיק יאָר אַלט און איך ווייס נאָך אַזוי גיט, וואָס איך טו אויף דער וועלט. איך שווער ביי אייער לעבן און ביי מיין לעבן, אַז איך ווייס ניט צו וואָס און צוליב וואָס איך לעב

אויף דער וועלט. וואָס איז דאָס, בן-עמי, אַ טראַגעדיע, אַדער אַ קאָ-
מעדיע? איז דאָס אַ טעות, אַדער אַ בייזוויליקייט און אַ גרויס שפּעכטס?
ווי ס'איז וואָר, אָז ניקאָליי לעבט, אָז איך בין מקנא דעם גאַסן-רייניקער און
דעם בלינדן און דעם שאַרמאַנשציק, וואָס שפּילט איצט אונטער מיין
פּענסטער. זיי ווילן זיך שפּייזן, ווי דער הונט און ווי דער ראַב און זיי האָבן
זייער באַשטימטע באַשעפּטיקונג יעטווידן טאָג, און איך — איך ווייס ניט
וואָס איך זאָל מיט זיך טאָן און איך ווייס ניט היינט, וואָס איך וועל טאָן
מאַרגן. ווען איך פּאָן די אויגן איטלעכן פּרי-מאַרגן שטעלט זיך פֿאַר
מיר די זעלביקע פּראַגע, וואָס איך האָב אויף איר קיין ענטפּער ניט:
וואָס טוט מען? די טעג שטייען פֿאַר מיר זידיקע און מאַנען זייער
תּכלית און איך פֿאַרשטאַפּ זיי די מיילער מיט קלייניקייטן, מיט נישטי-
קייטן, מיט אַלץ נאָר וואָס ס'קומט מיר צו דער האַנט אויף דער רגע.
אַביסל מיט משונהדיקע שפּרונגען, און אַ סך ליגן און זיצן, וואָס לאָזן זיך
אויס מיט מידקייט און גייסטיקע יסורים און מיט אַ ביטער געפּיל, אַ
מיאוס בייסנדיק געפּיל פֿון אַ פּוסט ליידיק לעבן.

מיין לעבן איז קיין לעבן ניט, בן-עמי. ביי מיין אידישקייט, אַז אַזוי
איז דאָס. מיין טאָג ווערט אויסגעפּילט פֿון זיין אייגענעם חלל, מיט צופּע-
ליקע מעשים, וואָס קומען מיר צו דער האַנט פֿון זיך אַליין. דאָ איז ניטאָ
ניט קיין באַשטימטקייט און ניט קיין אויסקלייב און צוטערפּעניש, ניט
קיין רצון און ניט קיין וויסן און פֿאַרשטאַנד; נאָר פּלוצימדיקייט און
גלגולים פֿון זאַכן, וואָס פֿאַרן אַרונטער פֿון הימל. מיין זיידע, זכּרונג-
לברכה, האָט מיך געגרייט צו רבנות, איך בין געוואָרן אַ סוחר, בין מגולגל
געוואָרן אין אַ מלמד, כ'האָב זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ לערער, כ'האָב גע-
דינט אין אַ קאַנטאָר, כ'האָב זיך צוריקגעקערט צו לערעריי (און דרך-אגב
געשריבן שירים), כ'בין געוואָרן אַ קוילן-הענדלער, אַנגעשטעלט געוואָרן
אַלס רעדאַקטאָר (און בדרך-אגב, געשריבן שירים). איצט בין איך, ברוך-
השם, אַ באַלעבאָס פֿון אַ דרוקעריי און אַ שותף פֿון „מוריה" — און איצט
גיי און קלייב זיך פּונאַנדער אין דעם אַלעם. אפּילו ווען כ'זאל האָבן אין
זיך עפעס אַ שטיקל ברכה פֿאַר זיך און פֿאַר דער וועלט — האָט עס שוין
לאַנג געדאַרפֿט פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ קללה.

קום הער! אַ מענטש וואָס האָט ניט קיין מלאכה אין האַנט, אַ פשוטע
מלאכה פֿון דער אַרבעטס-וועלט — איז בעסער, ער וואָלט קיין מאָל ניט
געבוירן געוואָרן, וויי איז צו דעם, וואָס ווייסט ניט היינט וואָס ער וועט
טאָן מאַרגן, אַ באַשטימטע אַרבעט — איז אַ שוין פֿאַר יעדן איבד. זי באַשיצט

געקליבענע בריוו

איבער דעם מענטשנס כבוד און גיט אים די אינערלעכע און אויסערלעכע פרייהייט אָפּצוגעבן זיין פרייע צייט פֿאַר שאַפֿונגס־אַרבעט, אָט די דאָזיקע אַרבעט, וואָס איר שוּר לִיגט אין איר גופֿא.

איר ווילט וויסן, צי איך שרייב — איך שרייב גאַרנישט ניט. ניטאָ קיין רוח־הקודש. אַרום מיר און אין מיר איז אַ תּוהו־וּבוהו. איך ווייס גאַר־נישט און פֿאַרשטיי גאַרנישט און איך בין אויף קיין זאַך ניט מתפלל. אונזער נר־תּמיד, די ליטעראַטור, איז אויסגעלאָשן און הדיוטים, ניט קיין כּוהנים, זיינען זיך משתדל־ים אָנצוצינדן מיט פּעך און סמאַלע. דער קרבֿן־תּמיד איז בטל־ געוואָרן און אַ וויסטער געץ שטייט אין מקום־קדוש, און ווער ווייסט ביז ווי לִאַנג?

די צעשפּרייטקייט, וואָס האָט זיך די לעצטע צייט געשטאַרקט, וועט ברענגען אויף אונז כּליה. יעדער איינער ווענדט זיך צו זיין זייט, און יעדער איינער אָנטוויפֿט מיטן לעבן. פֿאַראַן איצט אַ קליינער קיבוץ אין ארץ־ישׂראל — זיינען זיי אַלע מלמדים. און בכלל, וואָס קומט אַרויס פֿון די אַלע איבערקערענישן — אַז זיי האָבן קיין סוף און קיין תּכּלית ניט. די טעג לויפֿן דערווייל, און ווען וועלן מיר לעבן? ווען וועל איך, איך אַליין לעבן? איך בין דאָך ניט מער אַ לעבעדיקער מענטש, אויפֿן בעסטן אופֿן, האָב איך פֿאַר זיך ניט מער, ווי אַ צוואַנציק יאָר פֿון עמידה וירידה און וואו איז מיין לעבן? איך האָב נאָך קיין איינציקע זאַך ניט געטאַן מיט וויסן און אויסוואַל, אַ זאַך, וואָס זאַל האָבן אַ קרן־קימת מיט פירות, און מיט וועלכער איך אַליין זאָל געפֿינען אַ באַפֿרידיקונג. —

איביק אייערער

ח. נ. ביאליק

כ"ב

(ד. שניאורין)

אָדעס, מוצאי־שמחת־תּורה, תּרס"ז (1906)

אָדלער־קינד, מיין שוואַרצאַפֿל פֿון אויג, טייערער פּערל מיינער, שניאורוניו ליבער!

אַ סך קושן און אַ דאַנק, וואָס קומט פֿון טיפֿן האַרצן, נעם צו, טייערער, פֿאַר דיין ליבער מתנה, וואָס דו האָסט מיר געבראַכט אומגעריכ־טערהייט, מיר און כּל־ישׂראל. נעכטן איז מיר אָנגעקומען דיין בוך (*

* ז. שניאורס ערשט לידער־בוך „עם שקיעת החמה“.

און דיין בריוו — און די שמחה האָט ניט אויפֿגעהערט דעם גאַנצן טאָג און די גאַנצע נאַכט. שמחת-תורה! גאָט זאָל דיך דערפֿרייען, ווי דו האָסט מיך דערפֿרייט.

הלואי וואָלסטו געווען מיט מיר, שניאורס, הלואי וואָלסטו ביי מיר גע-
ווען ווי אַ קינד. דו ווייסט די אגדה פֿון חז"ל וועגן אַדלער, אַדער, וועגן
"חול" (אַ דעגענדאַרער פֿויגל — פֿעניקס — אַזוי איז זיין נאַמען אין העב-
רעאיש), יענער פֿויגל — אַ פֿייער גייט אַרויס פֿון זיין נעסט איין מאל
אין הונדערט יאָר און פֿאַרברענט אים און ס'בלייבט איבער פֿון אים
ניט מער ווי אַ "כזית" און פֿון דעם ווערט ער ווידער באַשאַפֿן. איך זע
בחוש ווי די רייד פֿון דער דאָזיקער דעגענדע זיינען אויף אונז מקויים
געוואָרן. אויב פֿון דעם אַש פֿון דער נאַציאָנאַלער שריפֿה פֿון די דעצטע
יאָרן זיינען אויפֿגעקומען ביי אונז טשערניכאָווסקיס, שניאורס און זייער
גלייכן — האָבן מיר נאָך אַליץ אַ האַפֿענונג! און אויב אפֿילו ס'איז אַרויס
אַ גזירה פֿון טויט אויף אונזער דיטעראַטור — איז גוט וואָס די נשמה וועט
איר אַרויסגיין דורך די שניאורס. דאָס איז אַ שיינער טויט, אַזאַ מין טויט
ווי דו ווינטשסט זיך אין איינעם אַ ליד דיינס, וואָס איז געווען געדרוקט
אין "השבוע", דוכט מיר, מיט אַ פֿאַר יאָר צוריק. היינט וויבאַד אַזוי
— וואָס איז דיין ילה און דיין קלאַגעניש, וואָס דו קלאַגסט זיך אין דיין
בריוו? זע, ווי אַ ווידער-וואַקס צווישן דערנער האָסטו זיך צו אונז אַנט-
פֿעקט, ווי אַ ווידער אויפֿשפּראַך, וואָס קיין מענטש האָט זיך איבער אים
ניט געמיט און קיין האַנט האָט אים ניט אויפֿגעכאַוועט, און איצט ביסטו
אויפֿגעקומען, גרויס געוואָרן און שייך און דו פּיקסט אויס די אויגן פֿון
דער זון. געדענקסטו דעם טאָג, ווען דו ביסט געקומען קיין אַדעס? ווי
אַ קליין לייבנקינד, וואָס איז אַנטלאַפֿן... אין דיינע אויגן האָבן גע-
ברענט צוויי פֿייערדיקע צינגלעך און דו האָסט זיך געריסן און געקעמפֿט
און זיך געבריקעט און אַפֿטמאַל זיך געביסן, און איצט, זע נאָר, צו אַ
יונגן לייב ביסטו געגליכן און נאָך אַביסט וועסטו ווערן אַ פֿאַרצוקנדי-
קער לייב. אַי, אַי, שניאור, בלויז קעץ מיאָקען און קלאַגן, אָבער לייבן
ברייַן, שטיי אויף! — ברייַל! און אויב ס'טוט דיר וויי — ברום!
ס'פֿעלט דיר אויס אַ צוויי הונדערט רובֿל — הבל-הבלים. מיר פֿעלט אַ
פֿאַר הויזן און פֿון דעסטוועגן איז גאָט אַ פֿאַטער און משה און זיין תורה
זיינען אמת. אַז אידן זיינען קבצנים — איז אַן אַלטער "קיימא-יין", אַלט
ווי די בערג און אידישע שרייבער — אויף זיי איז אַרויס די גזירה פֿון
קבצנות נאָך פֿון די אנשי-פנסת-הגדולה, ווי מיר דוכט. זאָל דאָס זיין די

געקליבענע בריוו

נחמה, וואָס די שרייבער, די קבצנים זיינען זיך נוקם פֿאַר טויזנט דורות. שעקספיר איז געווען אַ „שדעפער“ כל־ימיו, זיך אומגעשלעפט איבער די טעאָטערס און געוואַנדערט — און ווי גרויס זיין נקמה איז וואָס ער האָט גענומען פֿון אַלע שפעטערדיקע דורות. וויפֿיל פֿראַפֿעסאָרן האָבן אָפגעגעבן זייערע יאָרן און זיך געלאָזט טויטן אין שעקספיר'ס געצעלט. וויפֿיל געלט די „גראַבע בייכער“ און די חזירים האָבן אויף דעם אויסגע־געבן, וויפֿיל מלומדים ווערן געהרגעט אויף זיינעם אַ קוצו של יוד און אויף דעם קלענסטן אות זיינעם. די קונסט, די שיינקייט און די גרויסע חלומות — זיינען די נחלה פֿון די איצטיקע קבצנים, ווי דעם חלק לעולם הבא האָבן צוגענומען די אַמאָליקע קבצנים. אַזוי איז שוין די טבע פֿון די זאַכן. די אַמאָליקע פּאָעטן, די שעפֿער פֿון פּאָעזיע און אירע טרעגער (די קאַבזאַרן, מינענזינגער. און טרובאַדורן) זיינען אויך געווען „שדעפער“ און דאָך טרינקען אַלע זייער וואָסער ביז צום היינטיקן טאַג. מיט איין וואָרט, עס פּאַסט דיר און עס קליידט דיר צו זיין אַ קבצן, „וקבצנו יחד“. אלא וואָס? ס'איז דאָ אין דעם צער און עגמת־נפֿש — זעצט מען זיך אַוועק און מ'שרייבט אָן אַ שיר און מ'לאָזט זיך טרייסטן! צי דען קען איך אייך ניט, פֿינע בחורים, אַז צוליב איין שיינער פּראָזע, פֿאַר איין ברעקל פֿון „נייעם געדאַנק“ — זייט איר גרייט אַוועקצושענקען במתנה גמורה אייער טאַטן און מאַמען און אייער לעצטע פּרוטה — טאָ וואָס זשע דרייס־טו אַ מוח און דערציילסט מיר מעשהס?

דיינער, מיט קושן,

ה. נ. ביאליק

פ"ג

חיפֿה, 1909

שלום־עליכם, טייערער:

אַזוי, אַזוי זיינען גאַט־ברוך־הואָס דרכים! ער נעמט שדום־עליכמען און לעגט אים אַריין אין בעט און ברענגט אויף אים יסורים. פֿאַרוואָס און צוליב וואָס? מיט וואָס אַזוינס האָט ער געזינדיקט — רעד צו דער וואַנט! אָבער שדום־עליכם דאַרף זיין געזונט, מוז זיין געזונט, און ווער ווייס, אפֿשר וועט ער נאָך זוכה זיין קומען קיין ארץ־ישראל צוזאַמען מיט אַלע זיינע ברידער און מיט טוביה דעם מילכיין אין איינעם — און דעמאָלט וועלן מיר טאַנצן גאָר נייע טענץ, אומגעפֿער, ווי ראַוויצקי האָט

געטאנצט אין די קאלאניעס פֿון גדרה און חדרה, אא"וו. א"י, ווען איר וואָלט געזען ראַוויצקין טאַנצן! ווען איר וואָלט געזען ראַוויצקין רייטן-דיק אויף אַן אייזל, מיטן גאַנצן פֿולן בויך, אַרומגעכאַפט און אַרומגע-נומען מיט ביידע הענט. בפרט, ווען איר וואָלט זיך צוגעקוקט, ווי ראַוו-ניצקי פֿאַלט אַרונטער פֿון אייזל, פֿאַלט און קייקלט זיך אַראָפּ פֿון אַ הויכן פֿעלזנשפיץ אין טיפֿן תהום אַרונטער! ווען איר וואָלט דאָס אַלץ געזען, וואָרט איר תיכּף־ומיד גענעזן געוואָרן. אַ שטיק געזונט וואָרט אייך צוגעקומען.

און איך, איך שווער ביי אייער געזונט און לעבן, האָב געזען אַרץ־ישראל! כּהאָב ממש געזען זי מיט די אויגן, ווי איר זעט מיך אַ אידן! פֿאַראַן ממש אַ פּאַס ערד אויף דער וועלט וואָס מ'רופֿט אַרץ־ישראל. און אויך קאלאָניעס זיינען פֿאַראַן, און אויך אידישע פּויערים און אַרבעטער וגם אוועקעט און קאַווין, געשאַפֿן פֿון אידישע הענט. כּהאָב זיי אַזיין געזען מיט די אויגן און מיטן אייגן מויל געגעסן. מחיה נפֿשות. אוי, שלום־עדיכם! ווען איר וואָרט נאָר געווען מיט אונז צוואַמען.

און זייט געזונט און האָט אַ רפֿואה־שלימה, איך דריק אייך צום האַרצן מיט ליבשאַפֿט,

ח. נ. ביאליק

כ"ד

(שמעון גינצבורגן)

אָדעס, 15טן מאַי, 1911

טייערער גינצבורג,

זיי מוחל, וואָס מיין ענטפֿער האָט זיך פֿאַרשפּעטיקט. דיינע צוויי בריוו האָבן מיך געטראַפֿן אין אַ שלעכטער שעה. מיין שותף, נרו־יאיר, — — שוין צוויי יאָר נאַכאַנאַנד, ווי איך האָב צוגעטראַגן צו דער דרו־קעריי פֿון קעשענע און ער האָט געהאַלטן אין איין אַרויסציען, אין אַ שטיקל צייט אַרום וואָרט איך געבליבן „אָן הויזן“. איצט איז פֿול גע-וואָרן די מאָס און איך האָב באַשלאָסן זיך פֿונאַנדערצוטילן מיט אים, און ווי ס'זועט זיין, זאָל זיין. פֿאַרשטייט זיך ממילאָ אַז איך בין באַגזוט און צעבראַכן אין איינעם און ס'האַרץ איז ניט געווען פֿריי זיך אַפּצוגעבן מיט קיין שום אַנדערע זאַכן, אַחוץ מיט מיינע אייגענע אינטערעסן. דאָס

געקליבענע בריוו

איז וואָס אונזערע חכמים האָבן געזאָגט: „מַרְבֵּה נַכְסִים מַרְבֵּה דַאָגָה“, און אַ דאַנק און לויב אים, וואָס ער וועט מיך מצי"ל זיין פֿון צעריסנקייט! און דערווייל איז מיר אַוועק נאָך אַ פֿרילינג און כ'האַב אים כמעט ניט באַמערקט. דער חשבון־הגוף האָט אָפּגעשטויסן דעם חשבון־הנפש. און אפֿילו דיינע גוטע בריוו, וואָס האָבן אָנגעקלאַפט אויף מיין האַרצן מיט אַ לייכטן צאַרטן פֿינגער, זיינען אויך געווען ביי מיר ווי אַ מין ווייטער אָפּקלאַנג פֿון דעם דאָזיקן פֿרילינג, וואָס כ'האַב אים ניט גע־שפירט, ווי אַ מין דערמאָנונג פֿון מיין זינד. אַזוי איז שוין דער דרך פֿון דער דאָזיקער תורה, מיין ליבער: האַסטו געגעבן דעם טייוויל איין קליין פֿינגער — שלעפט עס שוין מיט דעם גאַנצן גוף. איצט וועל איך אָפֿ־שניידן דאָס פֿינגערל, וועל איך אפֿשר מצי"ל זיין מיינע אַנדערע רמ"ז אברים.

און דו, זיי וויסן, אַז ס'איז ניט גוט פֿאַר אַ מענטשן צו זיין צעשפּאַלטן אויף צווייען: איין האַלבער צו גאָט און איין האַלבער צום טייוויל. ניט גוט! אין גאַנצן צו גאָט, אַדער אין גאַנצן צום טייוויל. איך האָב אַזוי ניט געטאָן, איך האָב מורא געהאַט — פֿאַר וואָס? כ'זוייס אַליין ניט, פֿאַר עפעס אַ שוואַרצן שאַטן פֿון אַ העסלעכער אַרימקייט, און די דאָזיקע מורא האָט פֿאַרשניטן מער ווי אַ העלפֿט פֿון מיין לעבן, אַ פֿאַרשניידונג, וואָס וועט קיינמאַל ניט פֿאַרגיטיקט ווערן. — — און פֿריי זיך, בחור, מיט דיין פֿרילינג.

ח. נ. ביאליק

כ"ה

אַדעס, 1914

מיין טייערער פֿרישמאַן!

וואָס האָט איר מיר אָפּגעטאָן, גולן! כ'האַב היינט זיך פּלוצים דער־וואוסט פֿון „השדוח“, אַז איר האָט מיר אַרויסגעשדאַגן דעם „נאַב־פּרייז“ ממש פֿון האַנט אַרויס. אַרץ איז שוין געווען גרייט צו דער סעודה: קלוינער האָט מסכים געווען, ז. עפשטיין האָט מסכים געווען, דאָס העברע־אישע פּובליקום האָט מסכים געווען — זענט איר, דער שטן, אונטער־געקומען מיט אייער פֿעליעטאָן אין „הצפירה“ און קאַליע געמאַכט דעם גאַנצן יריד. — — יא, יא, פֿאַראַנען מענטשן, וואָס ברענגען אום זייער חברים וועלט און זייער אייגענע וועלט דורך איין פֿעליעטאָן. איך

דארף איך זאגן — מיר זיינען דאך אייגענע מענטשן און קיין זייטיקער הערט דאך ניט — אז איר האָט דאָס מאָל געהאַנדלט ווי אַ „מלמד“, במחילה. ס'וואָלט גענוג געווען אַרײַנוואַרפֿן אין פּאַסט־קעסטל אויף מיין נאַמען אַ דריי־קאַפּיקענע קאַרטל מיט בלויו איין וואָרט: „יחדיו!“ — איר הערט? בלויו איין וואָרט — און אַדץ וואָרט צורעכט געקומען פֿון זיך אַזײַן בשלום. דער „פּרייז“ וואָלט געקומען אין דער ריכטיקער צײַט — יום־טוב פסח שטייט שוין הינטער דער וואַנט. — און מכוח דעם „פּראָצענט“ וואָלטן מיר זיך, בעזרת־השם, אויסגעגלייכט. זײַנען מיר דאָך עפעס אידן. דאָס איז וואָס איך זאָג: איר זענט כלל וכדף קיין סוחר ניט. אגב, אפֿשר ווייסט איר, ווער זײַנען עס די גוטע מענטשן, וואָס האָבן וועגן מיר אַזעלכע גוטע מחשבות פֿון דער ווייטן? זײַנען זיי וואַרשעווער, אָדער לעמבערגער? — אויב טאַקע וואַרשעווער, וואָלט איר אפֿשר זײַן אַזוי גוט, זיי אויפֿוועקן אַביסל און שטאַרקן זײַערע הענט? גאָט ברוך־הוא וועט אייך דערפֿאַר באַצאָלן. פֿאַרן פֿעליעטאַן אייערן זאָל אייך ניט אַרן. איך מײַן, אַז די גוים, ס'הייסט, יענע וואָס האָבן דערמיט צו טאָן, זײַענען ניט די „הצפּירה“. בשעת־הדחק זענט איר ניט חודה אַנצושרײַבן אַן אַנדער פֿעליעטאַן מכוח דעם דאָזיקן ענין און פֿערנען אַן אומגעקערטע שיטה. ס'איז גאָר ניט. קײַנער וועט צו אייך גאַרנישט ניט האָבן. סוף־כל־סוף, איז דאָך דאָ אין דעם אַ ביסל פּיקוח־נפֿש און אַ שטיקל קידוש־השם. איך פֿאַרבלייב אייערער, מיט פֿיבשאַפֿט.

ח. נ. ביאליק

פ"ו

אָדעס, 3טן מאַי, 1915

טייערער און פֿיבער פֿריינט, ר' יעקב דינעזאָן:

פרצעס טויט האָט אויף מיר געמאַכט אַן איינדרוק, ווי אַ מין „עלה בסערה“; וואָרים אַזוי איז דאָך אויך געווען זײַן שאַפֿן; מיט שטורעם האָט ער זיך דורכגעטראָגן אין פֿײַערדיקן רײַטוואַגן מיט בליצן און דונערן פֿאַר אים און הינטער אים. איך זע אין מיין דמיון, ווי ער וועט זיך נאָך אַמאָל אַנטפּלעקן און דוקא אַ פֿולער מיט דערבאַרעמונג. געגליכן צו יענעם אור־אַלטן זקן... איז ער דאָך — ווי יענער קנאי בן קנאי — אויך ניט גע־שטאַרבן.

קומען צו אייך צו דער פֿאַרזאַמלונג — קען איך ניט. מהאי־טעמא, וואָס ראַווינצקי איז ניט בקו־הבריאות, דעריבער מוז איך זײַן נאָענט צום גע־

געקליבענע בריוו

שעפֿט. און איך אליין בין אויך ניט אין גאַנצן געזונט, לאַ-עדיכם, דעריבער וועל איך מיך באַנוגענען מיט אַן עצה פֿון ווייטן. בעצם, האָב איך אייך שוין געשיקט מיין עצה בעל־פה דורך דרויאַנאַוו, וואָס פֿאַרברענגט איצט אין וואַרשע. נאָר דורך דער געלעגנהייט חזר איך נאָך אַמאַל איבער : אויב איר ווילט שאַפֿן פֿאַר פּרצעס אַנדענק אַ דבר־שד־קימא, זאָרט איר זיך ניט פֿאַרנעמען צו גרויס, שטעצט זיך ניט קיין צו גרויסע צילן, ווייל ס'וועט פֿון דעם גאַרניט אַרויסקומען. עפעס אַזוינס, וואָס מ'קען יאָ אויפֿטאַן און וואָס ס'איז זייער פּאַסיק פֿאַר פּרצעס נשמה אין, לויט מיין מיינונג, שאַפֿן אַ פֿאַנד אויף אַרויסצוגעבן קינדער־ליטעראַטור, און דוקא אין ביידע שפּראַכן: העברעאיש און אידיש. אויף דעם דאַרף מען קיין סך געצט ניט האָבן און מ'קען עס רעאַזירן מיט קליינע סומען. גענוג דערפֿאַר פֿינף טויזנט רובל. און ווי כ'האָב שוין פֿריער געזאָגט: בפֿירוש, אין ביידע שפּראַכן. לאַזט ניט אַריינשעפּן פּרצן אין אַן ענגן "חדר". ער אַזיין וואַלט דאָס ניט סובל זיין. דאָס איז מיין עצה בקיצור און ס'וואַלט גוט געווען זיך צונויפֿצורייין, אויב איר וועט מיך פֿאַלגן. —

אייער איבערגעגעבענער

ח. נ. ביאליק

כ"ז

(ש. דובנאָוו)

אַדעס, ה' סיון, תרע"ו (1916)

מיין זייער הויכגעשעצטער פֿריינט:

אייערע רייד האָבן מיך באַרירט ביז אין די טיפֿענישן פֿון מיין האַרצן. מיט ליבשאַפֿט און בענקעניש האָב איך מיך דערמאַנט יענע ערשטע טעג,

* דאָ מאַכט ש. דובנאָוו די פֿאַלגנדיקע באַמערקונג: „אין פֿרילינג פֿון יאָר 1916, אין סאַמע מיטן פֿון דער מלחמה, האָב איך געשיקט ביאליק אַ באַגריסונג לכבוד זיין ליטעראַרישן יוביליי. כ'האָב אים דערמאַנט, אַז מיט פֿינף און צוואַנציק יאָר צוריק בין איך געשטאַנען ביים וויגל פֿון זיין פּאַעזיע, בשעת כ'האָב געלייענט פֿון מאַגוסקריפט אין דעם קרייז פֿון אונדזערע אַדעסער פֿריינד, זיין ערשט ליד „אל הצפור“, וואָס איז געדרוקט געווען אין ראַווניצקיס „פרדס“. דערנאָך האָבן מיר געהאַט פֿאַרגעניגן פֿון דעם אויפֿבלי פֿון זיין וואונדערלעכן טאַלענט. די לעצטע יאָרן אָבער האָט ער אויפֿגע־ הערט שרייבן און זיין מוזע איז אַנטשוויגן געוואָרן — האָב איך געזאָגט: „באַרימט־ קייט לייגט אויף אַ מענטשן פֿליכטן“. מיטאַר ניט איבעררייסן די הייליקע עבודה פֿון

אזוינע נאָענטע און אַזוינע ווייטע, פֿון וועלכע איר רעדט אין אייער בריוו. זינט איך בין געקומען צו פֿאַרשטענדעניש האָט מיך דאָס האַרץ געצויגן נאָך אַדעס, די שטאַט, וואו אונזערע בעסטע שרייבער מיטן ריינעם געוויסן און מיט ריינע פֿעדערס, מיינע ערשטע וועגווייזערס און לערער, וואוינען. די דאָזיקע שרייבער, ווייניק אין צאָל, זיינען מיר געווען פֿאַר אויגן און פֿאַר אַ מוסטער; זייערע רייד האָבן איך דורשטיק געטרונקען און נאָך זיי איז מיין האַרץ געגאַנגען. און געלויבט איז גאַט, וואָס האָט מיך געפֿירט אויפֿן ריכט־טיקן וועג און מיך געבראַכט זיך צו באַשיצן אונטער די פֿליגל פֿון דער קליינער גרופּע אַדעסער שרייבער. כּוועל אייביק בענטשן מיין מזל פֿאַר דעם דאָזיקן חסד.

„באַרימטקייט לייגט אויף אַ מענטשן פֿליכטן“ — זאָגט איר צו מיר אין אייער בריוו און דאָס איז טאַקע, וואָס ס'מאַכט מיך אויפֿצייטערן ביזן ביין. כּיבין ניט קיין מאַן, וואָס קען טראַגן אויף זיך עוולות און חובות. אויב גאַט האָט באמת אויסדערוויילט אַזאַ אויסגעהוילטן טשערעט ווי מיך, אַז איך זאָל זיין ביי אים אַ פֿייפֿל — ווער אַזוינער בין איך און וואָס איז מיין כּוח? זאָל מיך דער הויך פֿון זיין מויל באַלעבן און דער באַריר פֿון זיינע פֿינגער זאָל מיך ריידעווידיק מאַכן; פֿאַר מיר איז גענוג, וואָס איך לעב און זע דאָס לייכט פֿון דער זון און די גרינקייט פֿון גראַז; גענוג פֿאַר מיר, איבערגענוג, וואָס כּי האָב געהאַט די זכּיה צו טרעפֿן אויף מיין וועג חברים־לערער, ווי די אַדעסער שרייבער — הנאה צו האָבן פֿון זייער לייכט און זיך צו וואַרעמען אַן זייער פֿייער.

און בעת דער „יום־טוב“, וואָס מיינע פֿריינט האָבן זיך פֿאַר מיר אויסגעטראַכט איז נאָך ניט געווען אַריבער איז אַנגעקומען די ידיעה פֿון שלום־עליכמס טויט. אַזוי איז שוין דער מנהג פֿון דער וועלט; די ווערן „יוביליאַרן“ און די טוען פֿאַרדאַרן. דער זיידע אונזערער איז זייער זייער איינגעשרומפּן געוואָרן פֿאַר דער לעצטער צייט. ער איז כּמעט פֿאַראַלזירט אין גאַנצן און זיין הויך איז ביז אַ העלפֿט געמינערט געוואָרן. און פֿרוג אונט־זערער איז שוין אויך „קרוב־למקח“. מ'האַט אים לעצטע וואָך געשניטן —

דעם נאַציאָנאַלן פּאַעט, עס ליגט אויף אים אַ חוב צו זינגען וועגן „יהודה וואָס גייט אַפּ מיט בלוט אין מזרח־איראָפּע“ (רוסלאַנד) ווי ער האָט אַמאָל געזונגען וועגן דער „שחיטה־שטאַט“. מיין בריוו איז געדרוקט געווען אין זיין רוסישן טעקסט, ווייל די רעגירונג האָט פֿאַרבאָטן צו שיקן בריוו און דרוקן ביכער אין אַ יידישער שפּראַך. ביאליק האָט מיר צוגעשיקט זיין ענטפֿער אין העברעאיש.

געקליבענע בריח

שוין צום צווייטן מאל — און אביסל שפעטער וועט מען אים דארפן ווייטער שניידן, און ווער ווייסט, וואס פֿון די אלע אָפּעראַציעס וועט אַרויסקומען. טריוואש (דער איבערזעצער פֿון דובנאָווס אידישער געשיכטע אין העברעאיש — י. י. ש.) האָט מיר צוגעשיקט זיין אַדרעס און אין אַ פּאַר טעג אַרום וועט ער באַקומען זיין באַשטימטן האַנאַראַר, מינטערט אים אויף צו דער אַרבעט, און אויך איר, מיין פֿריינט, זאַלט זיך ניט אַפּלאָזן פֿון מתקן צו זיין דאָס, וואָס ס'דאַרף האָבן תּיקון. גרייט אויך אַן אין צייט די אילוסטראַציעס, וואָס דאַרפֿן אַריינקומען אין דעם דאָזיקן באַנד, וואָס ווערט אַריינגעגעבן אין דרוק. ווייל אויב מיר האָבן ניט די אילוסטראַציעס, צום ווינציקסטנס פֿון די ערשטע בויגנס — קען מען דאָס בוך ניט אָנהויבן צו זעצן.

איך בענק נאָך אייך, מיט ליבשאַפֿט,
ח. נ. ביאַליק

כ"ח

(צו פֿרוי ביאַליק, איבערזעצט פֿון רוסיש.)

מאָסקווע, 8טן מערץ, 1921

טייערע:

מיר זיינען אַנגעקומען בשלום. פֿאַרשטייט זיך, דער וועג איז געווען אַ שווערער, אָבער ניט אַזוי שרעקלעך. מיר האָבן גענעכטיקט ביי הרב מאָזה אין הויז. היינט ציען מיר זיך אַריבער אין אַן אַנדער דירה. וועגן דעם ענין ווייסן מיר דערווייל גאַרניט. פֿון קיעוו האָבן מיר געשריבן. וויפֿיל צייט מיר וועלן דאָ מוזן פֿאַר-ברענגען — קענען מיר ניט וויסן.

זיי געזונט —

דיין ח. נ. ביאַליק

כ"ט

(צו פֿרוי ביאַליק)

מאָסקווע, 16טן מערץ, 1921

מאַניע טייערע.

כ'האָב דיר שוין אַ סך מאל געשריבן, עפעס פֿון דעם איז דיר געוויס אַנגעקומען. איצט איז דער מצב אַזוי: צוליב דעם רעגירונגס צוזאַמענפֿאַר

(סיעוד) אין מאסקווע האבן מיר דערווייץ גארנישט געקענט אויפֿטאָן. עס שטערן אויך די אומרוען אין קראַנשטאָט. גאַרקי איז אין פעטראַגראַד און אונזער אַנשטרענגונג זיך מיט אים אויפֿצורייַדן האָט זיך ניט איינגעגעבן. אָבער מיר האָבן גוטע האַפֿענונגען, אַז ס'וועט זיך אונז איינגעבן, און ס'איז מעגלעך, אַז גאַרקי וועט קומען אַהער אין גיכ. על־פֿל־פנים, אַדע וואָס מיר האָבן באַזוכט פֿאַרזיכערן אונז, אַז די זאַך איז אין אַרדענונג. נאָר אַלץ שלעפט זיך פֿיל־פֿענגער, ווי מיר האָבן דערוואָרט. די מרחקים אין מאַסקווע זיינען געוואַלטיק גרויס און אין איין טאָג קען מען גאַרניט אויפֿטאָן. ווי פֿאַנג ס'וועט זיך אַזוי ציען — ווייסן מיר ניט.

דערווייל זיינען מיר פֿאַרנומען מיט קהלשע געשעפֿטן. מיר האָבן באַ־זוכט די „הבֿימה“. זי שטייט אויף אַ פֿעסטן יטוד און זי האָט שוין דער־גרייכט גאַנץ גוטע רעזולטאַטן.

יאַנ'יץ (יאַן גאַמאַרניק, ביאַליקס שוואַגער — י. י. ש.) האָט זיך מיר ניט איינגעגעבן צו טרעפֿן, הגם ער איז דאָ אויפֿן צוזאַמענפֿאַר אין מאַסקווע. דאָגה ניט פֿאַר מיר. היט דיין געזונט. — — דיין ח. נ. ביאליק

ל

(א. דראַיאַנאָוו)

בערלין, 24טן פֿעברואַר, 1922

זיי ניט ברוגז אויף מיר, טייערער ברודער, וואָס איך שרייב דיר זעלטן. כִּיבין אַן אומגליקלעכער מענטש, וואָס טראַגט אויף זיך אַ שווערן יאָך אַ פֿאַק פֿון צרות פֿאַר דער גאַנצער צייט, וואָס איך געפֿין מיך אין בערלין. די אַרבעט פֿון „מוריה“ — איז אין גאַנצן אַנגעוואָרפֿן אויף מיר, עלי ועל צוואַרי, און איך האָב קיין הילף ניט, קיין פֿריינט און קיין חבר ניט, און קיין נער וואָס זאָל מיר וועלן העלפֿן באמת, וואָס זאָל אַביסל דערשייכטערן מיין שווערן יאָך און וועלן העלפֿן. און געוויס האָב איך ניט קיין גוטע מינוט און קיין רואיק ווינקל פֿאַר גייסטיקער אַרבעט און פֿאַר מנוחת־הנפֿש. פֿון אין דער פֿרי ביז אין אַוונט מאַטערן מיך אויס די געסט און באַזוכער, וואָס איך ווייס גאַר ניט, ווער זיי זיינען און וואָס זיי ווילן פֿון מיר האָבן און כִּיהאַב קיין כוח ניט, זיי פֿלוצים אַנצונעמען פֿאַר קאַלנער און זיי אַראַפֿ־וואַרפֿן פֿון אַדע טרעפֿ. אויב ס'וועט אַזוי אַנהאַלטן לענגער — בין איך פֿאַר זיך ניט ערב, צי כִּוועל־ניט אַרונטער פֿון זיינען און זיך ניט נעמען דאָס

געקליבענע בריח

לעבן. דו מעגסט זיין גרייט צו הערן, אָז אין איינער אַ נאַכט איז ביאָליק אַנטלאָפֿן פֿון בערלין און מ'ווייסט ניט, וואו זיין געביין איז אַהינגעקומען. און דאָס ראָד פֿון לעבן דאָ דרייט זיך אויך ניט, ווי ס'געהער צו זיין. עס דרייט זיך און וויגט זיך אַהין און אַהער, ווי שפור. טטרייקס, אַ שטייגן און פֿאַרן פֿון קורס מיט אַלע שדעכטע און בייזע נאַכווייענישן. און אָן בטחון אין מאָרגנדיקן טאָג איז ניט קיין ווילן און קיין חשק צו טאָן אַרבעט, וואָס פֿאַדערט געדולד און פֿאַנגזאַמקייט און ס'איז ניטאָ קיין פֿלאַץ פֿאַר אויפֿבוֹי־אַרבעט, אַ ציגל צו אַ ציגל און אַ שורה נאָך אַ שורה. אַלע און איבערהויפֿט אונזערע צונויפֿגעלאָפֿענע און איינגעוואַנדערטע אידן — אייזן און לויפֿן, כאַפֿן און טוען, כאַפֿן און פֿאַרדינען — און אין איין טאָג פֿון אַ „ירידה“ — וועט קומען אויף זיי אַלעמען אַ פֿלוצימדיקער בראַך און אָן אַ האַנט, וועלן זיי אַלע צעבראַכן ווערן. —

און איך בין דיינער, מיט ליבשאַפֿט
ח. נ. ביאָליק

ל"א

תל-אביב, 1טן יאנואר, 1926

ברודער בן-עמי!

כ'האָב גענומען אייערע שטראָפֿרייד, ווי מיין שטייגער איז אַלע מאָל, מיט ליבשאַפֿט, ווייל כ'בין זיכער, אָז אייערע שטראָפֿרייד קומען אויך פֿון ליבשאַפֿט; און דאָך בין איך מיט איך דאָס מאָל ניט איינשטימיק, דער ישוב מיט אַלע זיינע פֿעלערן איז ישוב־ארץ־ישראל, און איצט זיינען אָנגע־שטאַנען פֿאַר אים שדעכטע צייטן, און ווער קען עס האַבן אַ האַרץ אין זיין טאָג פֿון נויט צו שטיין אַנטקעגן? און בכלל וויל איך זאָגן, טייערער, אָז איר זייט שוין צופֿילי מקטרג אויפֿן פֿאַנד און זיינע זין די בויער. איר זייט דאָך עפעס אַ חובֿב־רבנים — טאָ הערט אויס, וואָס הרב א. י. קוק האָט געזאָגט וועגן דעם דאָזיקן ענין. מ'איז אַמאָל געקומען שרייען פֿאַר אים: רבי, וואָס שווייגט איר? די חלוצים זיינען מטמא דאָס לאַנד, זיי עסן טריפֿות, זיינען מחלל שבת, אַא"וו. האָט ער זיי אָפּגעענטפֿערט: צו וואָס דאָס שרייען? גייט און לערנט זיך אָפּ: צום קדשי־קדשים איז געווען דער־לויבט אַריינצוגיין בלויז דעם כהן־גדול אַליין, און דאָס אויך בלויז איין מאָל אַ יאָר, אום יום־כּיפור, און פֿון דעסטוועגן, בשעת אין בויען דאָס בית־המקדש קומען דאָרט אַריין און גייען אַרויס אין יעטוועדער שעה דער סטאַ־ליער, דער בויער און דער מוליער מיט זייערע שמוציקע שיך. לאַזט אונ־

זערע יונגעלייט צורו, זיי זיינען פֿארנומען מיטן בויען. און אויב הרב קוק
זאגט אזוי — טא ווער זייט איר, צו האבן צו זיי טענות? —

מיט דיבשאַפֿט, אייער
ח. נ. ביאליק

ד"ב

(אחד-העמען)

כ"ז תמוז, תרפ"ו (1926) אויף דער אַקוויטאָניאַ, אויפֿן וועג צווישן ניו-יאָרק
קיין לאַנדאָן.

מיין דערער און ווירדיקער פֿריינט :

איך בעט ניט איר זאָלט מיר מוחל זיין פֿאַר מיין שווייגן אין אַמעריקע,
ווייל וואָס וועט מיר אַרויסקומען פֿון אייער מחילה, אויב איך אַליין וועל
מיד דאָס קיין מאַל ניט מוחל זיין. וואָס דען בעט איך? איר זאָלט האָבן
מיט מיר איינזעעניש אין אייער משפּט, ווייל אַפֿשר וועט איר איינזען, אָז
איך בין ניט אין גאַנצן שולדיק, ווען איר וועט נעמען אין באַטראַכט די
שווערע אַנשטרענגענדיקע אַרבעט, אין וועלכער מען האָט מיך איינגעשפּאַנט
פֿאַר גענויע זעקס חדשים נאַכאַנאַנד. איר קענט דאָך אַליין פֿאַרשטיין: מי-
טינגען, באַנקעטן, סתּם מסיבהלעך, באַגעגענישן, באַזוכן, אויפֿרוּפֿן, טומ-
לענישן, גע"דאָקטערט" ווערן — ווייל איך בין צוויי מאָל גע"דאָקטערט"
געוואָרן, און איך בין איצט אין דער בחינה פֿון "חמור-חמורותים". דערצו
קען מען נאָך צורעכענען דעם אַמעריקאַנער רעש און קאָך און טומל און
טאַראַראַם און בלאָף און האַמבאַג. דערצו דאַרף מען ניט פֿאַרגעסן די אַפ-
קומענישן פֿון וואַנדער, פֿלעיענדיק אין איין בהלה פֿון שטאַט צו שטאַט, פֿון
איין קוואַרטאַל צום צווייטן, קיין מאָל ניט אויסגעשלאָפֿן, ווייל כמעט אַלע
נאַכט איז מען זיך שפּעט פֿאַרזעסן ביז אין סוף פֿון דער צווייטער אשמורה.
גיט צו דעם צו מיין פֿאַרלעגנהייט און מיין שוואַכקייט און אַפהענטיקייט
אַריינפֿאַלנדיק אין דעם דאָזיקן קאַכעדיקן קעסל, וואָס זיין נאַמען איז ניו-
יאָרק — און איך אין אים ווי אַ שטומער, אָן דשון, וואו אָן אַ "פֿירער", האָב
איך ניט געקענט געפֿינען מיינע הענט און פֿיס, און וואו אויף יעדן ניט-
פֿאַרזיכטיקן טריט האָב איך מיך געשטעלט אין סכּנה צעשניטן צו ווערן
אויף שטיקער פֿון די טוינטער אויטאָמאָבילן וואָס פֿליען ווי די שדים
הי"און-הער און פֿאַרוואַנדלען דעם מוראדיקן פּרד מיט אַלע זיינע גאַסן
אין אַ מין לעבעדיקער בריה, אַ צערייצטע און אַ משוגענע, וואָס דרייט
זיך אין אַ ווירבלדיקן שטורעם אויף אַלע אירע געלענקען און האַלט

געקליבענע בריח

אין איין בליצן ווי טאג אזוי נאכט. היינט די רעדעס: אוי, די רעדעס, סיי יענע, וואס כ'האב אליין געמוזט האלטן און סיי יענע, וואס כ'האב געמוזט אויסהערן. צי דען האט איר א באגריף, וואס אן אַמעריקאַנער רעדע מיינט? ווען איך וואלט געווען דער מלאך-„דומה“ — דער שר פֿון גיהינם — וואלט איך אַריינגעוואָרפֿן אין דעם באַקאַנטן קעסל, אין וועזן עס קומען אָפּ יענע וואָס מאַכן „חזק פֿון די רייד פֿון חכמים“ — גיט דעם „באַקאַנטן מאַטע-ריאַל“, נאָר די אַמעריקאַנער רעדעס, און דוקא אויפֿן ענגלישן לשון, ספּע-ציעל, די רעדעס פֿון די פֿאַרזיצערס פֿון זיי מיטינגען און באַנקעטן. אדרבא, זאָל עמיצער פּראַוון איינזיצן (ווי איך) אויף אַן אַרט אין שעה, צוויי שעה, דריי שעה, פֿיר שעה און אַריינגעמען אין זיך רעדעס נאָך רעדעס, גאָר אַן אַן אויפֿהער — ביז דער בויך זאָל אים פּלאַצן, ביז ער זאָל אַרונטער פֿון זינען, ביז עס ווערט פֿון אים אַ טייך שווייס, ביז ס'ווערט אים אויסגעטריקנט דער מינדסטער טראָפֿן געדאַנק פֿון זיין מוח. און אחרי-פּכּלות-הפֿל, נאָך דעם ווי ס'זאָן זיך אויס די אַלע רעדעס, וואָס פֿאַר דער סעודה און אין מיטן דער סעודה און נאָך דער סעודה פֿון פֿאַרזיצער און פֿון וויצע-פֿאַרזיצער; פֿון די ממונים און פֿון רבין און גבאי; פֿון מעצענאַט איקס און פֿון דאָק-טאָר איגרעק... און פֿון... און פֿון... — נאָך דעם אַלעמען הויבט זיך ערשט אָן אַ נייע סדרה — די פרשה תּרומה... זי און אַלע שיינע פֿירעכצן וואָס זיינען מיט איר פֿאַרבוּדן, טאַקע באַלד אויפֿן אַרט און אויפֿן זעלביקן פּלאַץ שטעלן זיך אַוועק די „אַפּיד-מאַכער“ — און אַפּערין פֿאַר געלט, און די איינמאַנער גייען אום אַרום די טישן, און מען זינגט זיך איבערן מקח און מ'רייצט אויף דעם אַפעטיט פֿון געבן מיט פּל-המינים תּחבולות, ממש, ווי ביים פֿאַרקויפֿן „עציות“, און די אַפּיד-מאַכער זיינען אויך, ברוך-השם, גיט קיין שטומע און גיט קיין געפֿעצערטע אויפֿן לשון — און ווידער — רעדעס און רעדעס, אָן אַ סוף און אָן אַן ענד. ס'איז אַ מין קראַנקהייט, אַן איינגעפֿרעסענע חלאת, וואָס האָט, רחמנא-ל-צלן, אַרומגעכאַפט גאַנץ אַמעריקע. ס'וואָלט געווען פּדאי, אַז אונזער פֿריינט דער דאָקטאָר מוזיאַ זאָל זעבן זאָל געבן דער דאָזיקער מחזה אַ העברעאישן נאָמען און דאָס פֿאַרשרייבן ביי אים אין ביכעלע; און איך ווייס פֿאַרויס, וואָס פֿאַראַ נאָמען ער וועט איר געבן; נאמת, אויפֿן משקל פֿון שחפּת, ווי דער שטייגער פֿון דעם דאָזיקן בעל-שם איז תּמיד.

מיד פּלעגט מען תּמיד אויפֿרופֿן „אחרון“, ווייל מ'האַט מיד געהאַטן פֿאַר אַ משכון ביזן סוף פֿון דער סעודה און דער געלט-אַפּעראַציע. אויס מורא, טאַמער וועלן די געזאַדענע זיך צעגייין פֿאַר פרשה-תּרומה. פּלעגט

מיר אויסקומען צו ריידן צוויי אָדער דריי אַזייגער ביינאַכט, ווען איך בין שוין געווען אויסגעמאַטערט פֿון די פֿריערדיקע רעדנער און געווען מיד צום טויט. קומענדיק אין דער דריטער אשמורה צוריק אין מיין חדר, בין איך געווען אין גאַנצן אויסגענאַגט ווי אַ פֿייג, מיט אַ ביטערן טעם אין מויל. כמעט, אַז כ'האַב שוין נאָך דעם ניט פֿאַרזוכט דעם טעם פֿון שלאָף. אויף מאַרגנדיקן טאָג פֿלעג איך אַרומגיין צווישן מענטשן ווי אַ סאַמנאַבוליסט און האָב נישט געטויגט צו דער קלענסטער אַרבעט, וואָס דאַרף האָבן אביסל פֿיזישע און גייסטיקע אַנשטרענגונג, און אַפֿילו ניט פֿאַר קיין שלום-לידידי-בריוול.

און אַזוי בין איך געווען פֿאַרמשפט אין אַמעריקע אַרום פֿינף חדשים נאַכאַנאַנד. אַ סך מאַל האָב איך „גערעדט“ צוויי אָדער דריי מאַל אַ טאָג: צוליב מיין ווייכן כאַראַקטער האָב איך ניט געקענט זיך אַפּוואַגן. אַ שטיקל נחמה האָב איך, וואָס אויפֿן עולם-האמת, וועט מען מיר אַרונטערציען די דאָזיקע פֿינף חדשים מאַטערניש פֿון די חדשים פֿון גיהנום, וואָס וועלן אַוודאי ניט זיין ווייניקער פֿון צוועלף, ווי דער דין איז פֿון רשעים גמורים. און ווען איך ווייס ניט, אַז אַ קטיגור קען ניט ווערן קיין סניגור, וואָלט איך אייך נאָך הונדערט און צוואַנציק יאָר באַפֿולמעכטיקט צו זיין פֿאַר מיר אַ מליץ-יִוֹשֵׁר פֿאַרן בית-דין-של-מעלה, צו געפֿינען פֿאַר מיר עפעס אַ זכות אין הימל. איך וויל האַפֿן, אַז נאָך דעם ווי איר וועט אויסהערן אַ גע-נויעם דין וחשבון — וועט איר מיד דן זיין לכּף-זכות און איר וועט האָבן מיט מיר איינזעעניש.

איר וויזט וויסן דעם „פּוּע־יוֹצָא“ פֿון מיין מיעניש? דאָס לאַזט זיך ניט דערקלערן אויף איין פֿוס. אַז איך וועל קומען צוריק אַהיים — וועל איך מיד אַוועקזעצן און אייך אויסדערציילן, ווי מיין שטייגער איז, און ווי איר האָט ליב, פּאַוואַליע און מיט יעדער איינצלעהייט, וועל ניט פֿאַרפֿען דאָס מינדסטע ברעקל. אַבער, כ'האַב מורא, אַז כּוֹזעל ניט האָבן וואָס צו דערצייען, ווייל געוויס זיינען צו אייך דערגאַנגען ווייטע אָדער נאַענטע ידיעות פֿון מיינע „מעשי-תּקפֿי-וגבורתי“ אין אַמעריקע, פֿון די צייטונגען, צי בדרך-גלגול, על-כּל-פּנים, אונזער ראַווינציקי האָט געוויס ניט פֿאַרמיטן פֿון אייך דאָס דאָזיקע גוטס און האָט געוויס געבראַכט פֿאַר אייך אַלץ, וואָס ער האָט געפֿונען געשריבן וועגן מיר אין ערגעץ אַ פּלאַץ. און ווער ווייס, אפֿשר ווייטט איר מער פֿאַר מיר — און אויב אַזוי, וועל איך קומענדיק צו-ריק קיין תּל-אביב זיצן פֿאַר אייך און וועל אַנשפּיצן מיינע ביידע אויערן, איך בין כמעט בטוח, אַז אַזוי וועט זיין. איך האָב ניט געפֿונען קיין ליידיקע

געקליבענע בריוו

שטיקע צייט, צו ליינען אַלץ וואָס מ'האַט וועגן מיר געשריבן אין דער אַמעריקאַנער פּרעסע, אָבער דאָס ביסל וואָס כ'האַב געלייענט האָט אויפֿ־געשוידערט אַלע מיינע רמ"ח אברים. איך פֿאַרלאָז מיך אויף אייער פֿריינט־שאַפֿט, אַז איר וועט ניט משפטן מיך און מיינע מעשים לויט דער פּרעסע, נאָר איר וועט וואַרטן אויף מיין קומען — וועט אויסהערן וואָס איך האָב צו זאָגן און דערנאָך — משפטן.

אַזוי צי אַזוי — אויף מיין נסיעה קיין אַמעריקע האָב איך קיין חרטה ניט. זי איז ניט געווען אין גאַנצן לֵבטֵּה. מיר דוכט, אַז איך און רב שמריה (דעווין) האָבן דאָס מאָר צוגעגעבן דעם אַמעריקאַנישן ציוניזם אונזערע אָן אייגענע קליינע פּרשה. קיין נייע דברות, פֿאַרשטייט זיך, האָבן מיר זיי ניט אַרונטערגעבראַכט, אָבער די אַלטע אפֿילו זיינען אויסגעהערט געוואָרן מיט אַ נייעם פֿאַרנעמען. מיר האָבן געפֿונען פֿאַר זיי אויערן. ס'זיינען גע־ווען גוטע מאַמענטן. אונזערע רייד האָבן געהאַט אַן אַפּקלאַנג — הייסט עס, די הערצער האָבן זיך אָפּגערופֿן. ס'זיינען געווען מינוטן פֿון עכטער התלהבות, אַ מיין רוח־הקודש. עס זיינען פֿאַרזיט געוואָרן נייע קערנער, וואָס וועלן אפֿשר מיט דער צייט זיך אָננעמען. פֿאַראַן סימנים, אַז דער אַמע־ריקאַנער ציוניזם, וואָס איז ביז איצט געשטאַנען אויף קלייבן דעם טאַלער און אויף דער גולמדיקער מאַשין פֿון אַרגאַניזאַציע — אַז עפעס אַ בענק־שאַפֿט נאָך אַ טראַפּן גייסטיקייט האָט אין אים דערוואַכט. „דאָס פֿאַרק ישראל האָט זיך פֿאַרבענקט נאָך גאַט“. דער כּוח פֿון גולם איז פֿון זיך אַליין געוואָרן קלענער פֿון יאָר צו יאָר. אַ מאַשין, אפֿילו די פֿולקאָמסטע מאַשין, און אפֿילו אַז מען אוילט אירע רעדער און רעדלעך מיט אוילן פֿון „גדולים“ און „באַרימטקייטן“ — איז עפֿול אויסגעדיליעט צו ווערן מיט דער צייט און זיך פֿלוצים אָפּשטעלן. די איינציקע „גייסטיקייט“ אויף וועל־כער דער אַמעריקאַנער ציוניזם האָט זיך געשטיצט — איז ווידער די מידה פֿון רחמנות, אַט די אויף וועלכער עס שטיצן זיך אַלע איבעריקע אַמעריקאַנער „דרייווס“ פֿאַר פֿל־המינים „צדקה“ אויף דער וועלט — „טשאַרטי“ בלעז. מ'מאַנט פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכע בנינים — צענטערס, אויף זייער לשון — פֿאַר ישיבות, פֿאַר תּלמוד־תּורות, פֿאַר שוילן, פֿאַר שפּיטאַלן, פֿאַרן „דזשיובנט“, פֿאַר קרים — און מען גיט, מען מאַנט פֿאַרן ציוניזם — און מען גיט, און, פֿאַרשטייט זיך, ווען ס'האַנדלט זיך מִפּוח צדקה זיינען יענע, וואָס קומען מאַנען פֿאַר „ממשותדיקע באַדערפֿענישן“ — פֿיל בילכער. די אַרטיקע אינסטיטוציעס, וואָס מ'קען פֿון זיי הנאה האָבן פֿון דער נאַענטן און זייער נוצן ווערט געשפּירט — קומען, פֿאַרשטייט

זיך, פריער פֿאַר אַרץ. איבערהויפט גיט מען מיט ליבשאַפֿט און מיט אַ ברייטער האַנט אויפֿצובויען „צענטערס“ וואָס זיינען באַמת פּראַכטיקע בנינים, און וואָס מיט זיי נעמען זיך די אַמעריקאַנער אידן איבער. נאָך דעם, קומען די הייל־פֿס־אינסטיטוציעס פֿאַר די אידן פֿון רוסלאַנד און פּוילן און די אַנדערע לענדער פֿון וואַנען די אַמעריקאַנער אידן שטאַמען אָפּ. „ומבשרך אל תתעלם“ — שטייט געשריבן, און ווער פֿון זיי האָט ניט קיין לייבלעכע קרובים אין יענע לענדער? און בלויז צום סאַמע סוף, ווי דער אפֿיקומן נאָך דער טעודה — קומט ארץ ישראל. פֿאַר ארץ־ישראל איז מען מנדב דורך עפעס אַ פֿאַרהוילענעם סענטימענט, וואָס ס'איז ביז היינט דעם עולם ניט אין גאַנצן קלאַר, און סענטימענט, ווי באַוואוסט, האָט ניט קיין גרויסע שליטה אויפֿן אַמעריקאַנער אידן. מוז מען דערפֿאַר באַשאַפֿן דורך קונצן און מעשי־כּשפים אַ ספעציעלע „שטימונג“, כּדי אַנצוואוואַרעמען די הערצער, און איטלעך יאָר מוז מען דאָס איבערוואַרעמען מיטן כּוח פֿון נייע המצאות און מיטלען. מ'שטעלט אָן די „מאַשין“, מ'דערפֿינדט אַ קנאַקעדיק „שלאַגוואַרט“ פֿאַר יענעם יאָר, מ'ברענגט אַרונטער פֿון איינעם אַ הימל עפעס איינעם אַ גדול אַ גבור והנורא, לויטן נוסח־אַמעריקע; נאָך דעם טרובעט מען און מ'שאַלט און מ'קלאַפט מיט טראַמפּייטן און שופֿרות, מיט פּויקן און מיט טענץ כמה טעג נאָכאַנאַנד. און צום סוף, ווען דער טאַראַראַם האָט דערגרייכט צום סאַמע קלימאַקס — ווערן וואַרעם די הערצער און די הענט צעעפֿענען זיך. געענדיקט דער יריד — ווערט דער צירק צע־נומען, די אַקראַבאַטן צעגלייען זיך און די וועלט גייט ווידער אַריין אין דער אַלטער קאָלייע. אַזוי יאָר איין יאָר אויס, און וויל אין אַמעריקע זיי־נען פֿאַראַן נאָך אַנדערע „מאַשינעס“, אַחוץ דעם ציוניזם — איז זייער גרויס די קאָנקורענץ צווישן זיי, און יעדע מאַשין זוכט אַריבערצויאָגן די צווייטע מיט איר טאַראַראַם און מיט אירע מופֿתים, און יענע וואָס באַווייזט גרע־סערע קונצן — יענע איז די גרעסערע אויפֿטוערין. ניט אַז דער איבערלעכער כּוח, וואָס באַצוועקט דעם „דרייוו“ וועגט אַריבער די שאַפֿן, נאָר די מידה פֿון זייער שאַרפֿקייט און דער כּוח־המצאה פֿון דער מאַשין און אירע שמשים זיינען גרעסער.

וועגן דעם דאָזיקן מצב פֿון ציוניזם אין אַמעריקע קען מען ניט באַ־שוודיקן זיינע פֿירער אַליין. דאָס פּלאַץ האָט גורם געווען און אויך די צייט. דער ציוניזם אין אַמעריקע האָט קיין מאַל נישט געהאַט די צייט פֿון אַ טיפֿן אַקערן פֿאַר דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע, ווי אין רוסלאַנד און אפֿילו אין דייטשלאַנד, למשל. און זינט דער אַמעריקאַנער ציוניזם האָט זיך

געקליבענע בריח

אינגעשפאנט אין יאך — ס'הייסט, פון באַלפֿור'ס דעקלאַראַציע און אַרונ-טער — זיינען אויף אים אַרױפֿגעלייגט געוואָרן אַלע געלטעכע דאַגות. די גאַנצע צײַט איז די מאַשין געווען פֿאַרנומען מיט זוכן אַ דאָלאַר, און דאָס איז דער אָנהײב און סוף פֿון אַלע דאַגות. פֿאַר אַרײַנטראַכטן זיך, פֿאַר פֿאַרטיפֿן זיך — איז ניט געווען קײן פֿרײַע צײַט. אַחוץ דעם, איז דער אַמעריקאַנער איד — צוטיב זײַנע געוואוינהײטן און די תנאים פֿון זײַן לעבן — ניט מסוגל זיך צו פֿאַרטיפֿן אין זאַכן, וואָס שטײען אויסערן גבול פֿון „ביזנעס“. — — — די ברעקלעך אידשקײט, וואָס די אַמעריקאַנער אײַן האָבן מיט זיך געבראַכט פֿון זײַערע אַלטע הײמען זײַנען בײַ זײַ ניט געוואָרן קײן ראַשטשײנע פֿאַר אַ נײַעם טײַג, נאָר זײַ זײַנען פֿאַרשײמלט גע-וואָרן און געוואָרן אַ מאַכל פֿאַר מײַד-רשעים. די בעסטע פֿון די אַמערי-קאַנער אידן ווערן פֿאַרשעפט פֿון שטראַם און האָבן מורא זיך אָנצוהױבן מיטן המון-עם און זײַנע פֿירער. און די באמת כשרע ווערן בטל בששים און ציען זיך צוריק און ווײַנען אין זײַער ווײַנקל. און דער המון ווערט פֿאַר-זונקען, פֿון טאָג צו טאָג, אַלץ טײַפֿער אין זומפֿ פֿון נאַרשקײט, גײט אין די וועגן פֿון זײַן האַרצן און בלייבט שטײן פֿאַרלאָזן און אויף הפֿקר. — — די העברעאישע פרעסע — ווי גרויס איז זי און וואָס פֿאַר אַן אײַנפֿלוס האָט זי? — כמעט אַז מען זעט זי ניט אָן. קײנער שטיצט זי ניט און קײנער הערט זיך ניט צו צו איר. ניט בעסער איז אויך דער גורל פֿון העברעאישן חינוך אין אַמעריקע. די מערסטע אידישע קינדער באַקומען גאָר אין גאַנצן ניט קײן העברעאישע דערציאונג און אַ גאָר קײַנע צאָל — אומגעפֿער 20 פּראָצענט — קײַבן ברעקלעך פֿון דעם אַרעמען טיש פֿאַרנאַכטצו, אויף אַ קורצער ווײַלע, און אָנגעזעטיקטע פֿון עטלעכע שעה אין דער אַמעריקאַנער שולע מיט אַלע „גוטע זאַכן“, — און זײַ זײַנען אויסגענאַגט און אויסגע-מאַטערט און דאָס האַרץ גלוסט נאָך שפּײַל און ספּאַרט-פֿלעצער. די מערסטע העברעאישע לערער זײַנען אָפּגעלאָזן און אָפּהענטיק, און מיט זײַער בעסטן רצון, האָבן זײַ קײן כוח ניט צו שטײן אויף די אײַגענע פֿיס. זײַ זײַנען על-פּײַרוב אָפּהענגיק אַן דער דעה פֿון די אויפֿזעער און גבאים, בעל־בתיים, וואָס צווינגען אַרױף אויף זײַ זײַערע קאַפּרײַזן און וואַרפֿן אויף זײַ זײַער הערשאַפֿט.

דאַרפֿן מיר זיך, הײסט עס, מײַאש זײַן פֿון די אַמעריקאַנער אידן? חלילה וחלילה, אדרבה, דער וואָס קען די אַמעריקאַנער אידן פֿון אָנהײב אָן, זײַנען זײַ זײַנען אָנגעקומען קײן אַמעריקע, וועט עדות זאָגן, אַז פֿאַר די לעצטע יאָרן קומט פֿאַר אַן ענדערונג צום גוטן. ביסלעכווייז — אַבער

ס'וערט בעסער. מ'קען מערקן אין זיי „הרהורי-תשובה“. זיי מיען זיך „אויפצוהויבן“. די תקופה פון זיך צופאסן צו די נייע אומשטענדן פון איינ-וואַנדערונגס-לאַנד איז געשלאָסן, זיי זיינען שוין צוגעקומען צו אַ לעבן פֿון שוה, און איצט קען מען שוין דערקענען אויף זיי סימנים פֿון „דאָס פֿאַקט ישראל האָט פֿאַרבענקט נאָך גאָט“. דערווייל ברענגען זיי אויס דעם איבערפֿאָס פֿון זייערע כּוּזוּת, דאָס וואָס ס'בלייבט זיי איבער פֿון זייער קאַמף פֿאַר עקזיסטענץ, אויף צוצוגרייטן די פֿלים. זיי בויען הייער — געזעלשאַפֿטלעכע הייער, שולן, ישיבות, שפּיטאַלן, אַאָוו. זיי גיבען זיך מער אָפּ מיטן חינוך פֿון זייערע קינדער. דער ציוניזם שלאָגט טיפֿערע וואַרצלען. זיי זיינען אויך דורשטיק צו הערן גאָט'ס וואָרט און דער וואָס קומט צו זיי מיט אַן אמת וואָרט — טרינקען זיי זיינע רייד מיט דורשט. מיט איין וואָרט, אַמעריקע איז אַ גרויסער ברייטער טאַל פֿאַר אַקערן און זיינען, הלואי וואָלטן מיר געהאַט אַ גרויסע יוגנט, אַ מין „בני-נביאים“, וואָס זאָלן קומען צו די אַמעריקאַנער אידן, גיין אין פֿאַלק און ברענגען צו זיי גאָטס וואָרט מיט ליבע, מיט גלויבן, מיט אַ ביסל מסירת-נפֿש, און ניט „ער-מנח“, ניט פֿאַר פּראָפּאַגאַנדע און פּאַליטיק, און אַפֿילו ניט פֿאַר קיין שום „דרייוו“, נאָר לשמה, פֿאַרן אויפֿבוי פֿון דאָס אידישע הויז, העלפֿן אַ גרויסן קיבוץ אידן, וואָס „ווילן זיך רייניקן“, אַ גייסטיקע הידף, גרויסע נסים זיינען געשען צו דעם דאָזיקן וואַנדערלעכן ישובּ... דורך אַ משך פֿון פֿערציק יאָר זיינען געטראָגן געוואָרן אויף אַדלער-פֿליגל פֿון אַלע ברעגן וועלט, אַרום פֿיר הונדערט „רבואַ“ אידישע נפֿשות, אַ גרויס און מעכטיק פֿאַלק — און אַריינגעוואָרפֿן געוואָרן אין אַ נייעם לאַנד, אַ פֿרעמדן לאַנד, און איצט זיינען זיי אַדע איינגעפֿלאַנצט, פֿאַר אונזערע אויגן, אויף זייער פּלאַץ און זיי האָבן נאָך געשלאָגן וואַרצלען. עס זיינען אויף זיי בוכשטעב-לעך מקווים געוואָרן די רייד פֿון גלות-נביא: „וואַקסנדיק, ווי די שפּראַך צונג פֿון פֿעלד האָב איך דיך געמאַכט, און ביסט געוואַקסן און ביסט גרויס געוואָרן און געקומען אין שענסטער שיינקייט, אַאָוו. נאָר נאָקעט און הויף ביסטו.“ (יחזקאל — איבערז. יהואש) און נאָך מער, זיי האָבן זוכה געווען צו אַ לעבן פֿון פֿרייהייט און שוה, צו וואָס אידן האָבן לאַנגע צייטן ניט זוכה געווען, און זיי זיינען אין אונזערע טעג כּמעט דער איינציקער אַנשפּאַר פֿאַרן גאַנצן חרובּן הויז פֿון ישראל. דער דאָזיקער קבוץ איז ווערט, אַז מ'זאל זיך מיט אים אָפּגעבן, אים אויפֿצוהויבן פֿון זיין גייסטיקער געפֿאַלן-קייט און אַריינבאַזן אין אים אַ רוח-חיים. און איך, אַ גאַסט געקומען פֿון דער ווייטן, האָב דערשפּירט דעם אַנהייב פֿון דעם דאָזיקן פּראָצעס. און

געקליבענע בריוו

איך גלויב, אז אידן אין אמעריקע זיינען ברוח אויפצובויען ארץ-ישראל. וואָלטן זיי נאָר געהאַט די מענטשן, וואָס זאָלן זיי פֿירן, וואָס זאָלן אומגיין מיט זיי מיט גלויבן און מיט תמימות, און וואָס זאָלן זיי פֿירן אין גראַדן וועג.

כ'האָב געוואָלט זיין קורץ און האָב מאַריך געווען. כ'האָב שוין פֿאַר-שריבן דעם צווייטן בויגן פֿאַפּיר און איך אייל מיך צו פֿאַרענדיקן. די שיף דערנעבערט זיך צו פֿאַנדאָן און דער טראַמפּייט רופֿט מיטאַג עסן. כ'מוז מיך איינן און מפֿסיק זיין אין מיטן.

דער דאָזיקער בריוו מיינער וועט אייך אַנקומען נאָנט צו אייער זיבע-ציק-יאָריקן געבוירנטאָג, ס'האַרץ גייט מיר אויס, וואָס כ'וועל ניט זיין לעבן אייך אין יענע טעג. מיט וואָס בענטשט מען אייך פֿון ווייטן? גאָט זאָל אייך פֿאַרזיסן אייערע גרויע יאָרן, היילן אייער נשמה און זאָל צוריק-קערן אייער מנוחת-הנפֿש און אייך געבן געזונט. און דאָס זאָל זיין אייער טרייסט, אז ניט אומזיסט האָט איר פֿאַרשווענדט אייער קראַפֿט, איר האָט אויסגעגאָסן אייער גייסט אויף אַ גאַנצן דור און אים אויפֿגעבראַכט צו גאולה. און איצט זעען אייערע אויגן פֿון דער נאָענט און אַרום אייך די פֿרוכט פֿון אייער אַרבעט, און מיר אַלע, אייערע תלמידים און פֿאַרערער, אונזער האַרץ גייט אויס צו אייך מיט ליבשאַפֿט און אַ סוף און מיר זיינען מתפלל פֿאַר אייער געזונט און פֿאַר פֿאַנגע יאָרן און פֿאַר אַ רפואה-שלימה.

איך קוש און האַלו אייך מיט ליבשאַפֿט און דאַנק

ח. נ. ביאליק

ל"ג

תל-אביב, פֿ"ט אדר ב', תרפ"ט

(א וואָך נאָך פורים)

פֿכבוד מר. מ. מ. אוסישקין, ירושלים.

אייער ערב-פורימדיקן בריוו האָב איך דערהאַלטן, און אויב אייער פֿרי-ערדיקער בריוו האָט ביי מיר אויסגעזען ווי אַ פורימדיקער וויץ — איז דער צווייטער געשריבן, ווי ס'זעט אויס, מיט אַן אויג פֿאַר דער „געשיכטע“, הגם די געשיכטע האָט איר אייגענעם פורים מיט פורימדיקע העלדן און מיט פֿאַפּירענע קרוינען און הילצערנע שווערדלעך. די דאָזיקע, די „אונזער-ריקע“ קען איך גאַנץ גוט און איך לאָז איבער דעם היסטאָרישן כבוד פֿון דער דאָזיקער „גבורה“ פֿאַר אַנדערע. און ס'איז אַ באַקאַנטע זאַך, אז דער וואָס יאָגט זיך נאָך געשיכטע — פֿון יענעם אַנטלויפֿט די געשיכטע.

און איך וויל אייך זאגן דעם אמת: איך האב קיין חשק ניט צו דיס-קוטירן מיט אייך דורך בריוו וועגן ליטערארישע פראגן, וואו איר ווייסט ניט פון אייערע הענט און פיס. כ'האב שוין געהאט די געלעגנהייט אויס-צודריקן אין דער עפנטלעכקייט מיין מיינונג וועגן אייער השגה אין אזעלכע זאכן. און אפשר וועט זיך מאכן א צווייטע געלעגנהייט דאס נאך אמאל צו טאן און כ'וועל זיין צופרידן זיך מיט אייך צו פארהערן.

און זעט דעם אונטערשיד צווישן מיר און אייך. איר שאצט אפ מען-דעלען און פרצן, און אנדערע, פון צופעליקע פראגן און ווערטלעך מיט וועל-כע זיי האבן זיך ארויסגעכאפט, ווי א וויץ, אין א געוויסן געמיטס-צושטאנד, און איר ציט דערפון שוין מכוז זייער באציאונג צו דער העברעאישער שפראך, ניט נעמענדיק אין באטראכט די יצירה פון זייער גאנץ לעבן. און איך — איך האב איך געהערט וויפיל מאל פון זייער מויל אומגעפער די אייגענע ווערטער, אבער, ס'איז מיר קיין מאל ניט איינגעפאלן אפצושאצן יענע מענטשן לויט זייערע לייכטע ווערטלעך, און אפילו ניט לויט די רייד וואס זיינען באמת ובתמים פון זיי ארויסגעזאגט געווארן — ווייל אין נא-ציאנאליזע און געזעלשאפטלעכע פראגן האב איך ניט געזעבט פון זייער מויל, און מען משפט ניט קיין מענטשן, און אודאי ניט קיין קינסטלער, אויפן סמך פון זיינע רייד, און אפילו ניט לויט זיינע אַנשוואונגען און אַבסטראקטע אידיען — נאָר לויט זיינע מעשים און זיינע שאַפונגען. איך וועל דעריבער אייך אויך ניט משפטן לויט אייערע רייד און אידיען, וואס ביי מיר אין די אויגן זיינען זיי גאַרנישט מכריע, — נאָר בלויז לויט אייערע מעשים. אייער פריינט,

ל"ד

תל-אביב, 9טן אפריל, 1933

צו דער רעדאקציע פון „ניב-הקבוצה“, גבע.

חשובע רעדאקציע,

אייערע העפטן, וואס איר שיקט מיר פון צייט צו צייט ליען איך מיט אויפמערקזאמקייט און זיי שטעלן מיך צופרידן. דורך זיי דערשפיר איך אביסל די ווינטלעך וואס בלאזן אין דער קבוצה. און אויב איך קען אַליין ניט מקיים זיין דעם „לאמיר ארויס אין פעלד, לאמיר נעכטיקן אין די דער-פער“ — ברענגען צו מיר די דאזיקע העפטן עפעס פונם ריח פון די דאזיקע פעדער און דערפער.

געקליבענע בריוו

און איך וועל פֿון אייך, חברים, ניט פֿארלייקענען, אָז י. באַראַצעס מאַמער איז לעצטן העפֿט וועגן שבת און שבתון האָט מיר פֿאַרשאַפֿט גרויס צער. איז שוין טאַקע אַוועק ביי אייך אַזוי ווייט? צי דען פֿאַרשטייען ניט אַט די, וואָס זיינען מחל־שבת ביזוויליק און בֿפֿרהסיה אויף אַזאַ ווילדן גראַבן אַופֿן, ווי ה' באַראַץ דערציילט. — וויפֿיל ווילדקייט און נבלה ס'איז פֿאַראַן אין זייערע מעשים? צי דען ווייסן ניט די דאָזיקע, אַז שבת איז די גרעסטע מתנה, וואָס אידישקייט האָט געבראַכט דער וועלט, און ער אַליין איז גענוג אונז צו געבן דעם זכות פֿון קולטורעלער עקזיסטענץ צווישן פֿעלקער? צי דען פֿאַרשטייען זיי ניט, אַז שבת איז דער דיסטילירטסטער געזייטערטער טער סימבאָל פֿון סאָציאַלן געדאַנק און גלייכהייט פֿון מענטשלעכען ווערט? האָט ניט דער אַרבעטער אַליין געדאַרפֿט זיין דער ערשטער צו קעמפֿן פֿאַר דער דאָזיקער וואונדערלעכער הייזיקער אינסטיטוציע, וואָס איז בעיקר געשאַפֿן געוואָרן בלויז צוליב אים? עס בלייבט מיר נאָר איבער זיך צו וואונדערן אויף דער נאַרישקייט פֿון די דאָזיקע מענטשן און זייער פּוסט־קייט. צי קענען זיי שוין באַמת ניט האָבן מער קיין תקנה?

בכבוד רב

ח. נ. ביאליק

ל"ה

(ח. קושנירן, גבט)

תל־אביב, 11טן מאי, 1933

שלום וברכה!

אייערע רייד זיינען צו מיר געקומען און איך זע אין זיי אפֿילו קיין פּיצל נחמה אויך ניט. אומזיסט זענט איר חס „אויף מיין כבוד און אויפֿן כבוד פֿון יענער זאך“ און איר האָט בלויז צו איינצלנע מענטשן באַוויזן מיינע רייד. אדרבה ואדרבה, כ'האָב זיי ניט געשריבן אויף צו באַהאַלטן, מ'דאַרף שרייען און געוואַלדעווען טאַג איין טאַג אויס אויפֿן סילוק־השכינה און אויפֿן סילוק־הדעת פֿון אידישע יונגע־קייט. און איידער חס צו זיין אויף מיין כבוד, איז בעסער רחמנות צו האָבן אויפֿן כבוד פֿון גאָט און אויפֿן כבוד פֿון אַרץ־ישראל, וואָס ווערט פֿאַרשוועכט דורך אייערע הענט. און אויב דאָס וואָס איר זאָגט איז ריכטיק, אָז די דאָזיקע מעשים ווערן אָפּגעטאַן „ניט בלויז פֿון יחידים, נאָר פֿון רוב־מנין ורוב־בנין פֿון דער יוגנט אין די קבוצות“ — איז זיבן מאָל ווייִאון־ווייגד צו אונז אַלעמען. אַרץ־ישראל אָן שבת וועט

ניט געבויט ווערן, נאָר חרוב ווערן און אייער גאַנצע מי איז אַרויסגעוואָרפֿן. דאָס פֿאַלק ישראל וועט זיין שבת קיינמאָל ניט שענקען, ווייל ער איז ניט בלויז דער יסוד פֿון זיין אידישן קיום, נאָר אויך דער יסוד פֿון זיין מענטש־לעכן קיום. אָן שבת איז נישטאָ קיין צלם־אלוקים און נישטאָ דער צלם־מענטש אויף דער וועלט. ווען אַרבעט וואָלט זיין דער תכלית אָן־און־פֿאַר־זיך — וואָלט דער מענטש ניט האָבן קיין גרעסערן יתרון פֿון דער בהמה. אַלע קולטורעלע פֿעלקער האָבן גענומען ביי אידן, אין איין געשטאַלט אָדער אַ צווייטס, דעם טאָג פֿון רו, און דאָס איז זיי בייגעשטאַנען צו באַקומען אַ שטיקל מענטש־לעך פֿנים. אָן שבת וואָלטן זיי אַלע געבליבן אין זייער ווילד־קייט. דער שבת — און ניט די קולטור פֿון מאַראַנצן אָדער קאַרטאַפֿליעס, דאָס איז וואָס האָט אויפֿגעהיט דעם קיום פֿון אונזער פֿאַלק דורך אַלע יאָרן פֿון זיין וואַנדער. און איצט, קומענדיק צוריק אין לאַנד, זאָלן מיר אים אַוועקוואַרפֿן פֿון זיך, ווי אָן איבעריקע זאָך? אומזיסט האָט איר אין אייער בריוו געמאַכט אַ פֿלוצימדיקן שפרונג וועגן דעם ענין פֿון עסן חמץ אום פסח. איך האָב דאָס מאָל בכלל ניט גערעדט מפּוח אָפהיטן אַלע אַנדערע מצוות, נאָר כִּיהאָב ספּעציעל זיך אָפּגעשטעלט וועגן שמירת־שבת, וואָס איז וויכטיקער ביי מיר אין די אויגן, ניט נאָר ווי דאָס אָפהיטן פֿון אַלע אידישע תּר״ג מצוות צוזאַמענגענומען, ווי אונזערע חכמים זאָגן, נאָר ווי דאָס אָפֿ־היטן די גאַנצע מענטשלעכע תּורה. ״ווער עס היט אָפּ שבת, אָפֿילו ווען ער איז אַ געצנדינער, ווי אין אנוש׳ס דור, איז מען אים מוחל אַלע זיינע זינד״. אָן שבת — זיינען נישטאָ קיין אידן, נישטאָ קיין ארץ־ישראל, נישטאָ קיין אידישע קולטור. און אויב איר האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט אויפֿן חידוק פֿון אָפהיטן שבת ביז אָפהיטן אַלע אַנדערע מצוות — איז דאָס אַ שרעקלעך סימן פֿאַר אייך און פֿאַר נאָך אַזעלכע פֿון אייער גלייכן. און ווי און ווינד איז אונז אַלעמען, וואָס מיר זעען אייך ווי איר זענט.

און אחוץ דעם אַלעמען, ווי אַזוי פֿאַרשטייען ניט אונזערע יונגע־לייט, אָ דאָס אידישע פֿאַלק, אין זיין רוב־מנין ורוב־בנין, אָט דאָס פֿאַלק וואָס אויף זיין ערד זיצט איר און אויף זיין געלט זיצט איר און מיט זיין געלט ווערט איר געשטיצט — האָט געגעבן זיין האַנט אויפֿצובויען דאָס לאַנד מיטן תּנאי, אָן שבת זאָל אָפּגעהיט ווערן אין זיין פֿולער שלימות און אויף דעם תּנאי זענט איר אָהער געשיקט געוואָרן. איז דאָס גוט, איז דאָס רעכט, איר זאָלט פֿעלשן אין אייער שליחות? דאָס האַרץ זאָגט מיר, אָן ס׳וועט ניט נעמען לאַנג און אַ גרויסער שטורעם, אַ שטורעם פֿון פֿאַרביטערונג, וועט אויסברעכן פֿון האַרץ פֿון גאַנצן פֿאַלק —

בכבוד־רב,

ח. נ. ביאליק

תל-אביב, 10טן מאי, 1933

טייערער פֿריינט,

מיך פֿרייט אייך צו דאָזן וויסן, אַז מיין בוך קינדער-לידער איז שוין אַרויס פֿון דרוק. ס'איז אַרויסגעקומען פֿראַכטיק, ווי איר קענט זען פֿון די צוויי מוסטערן, וואָס איך שיק אייך היינט אַרויס אין אַ באַזונדערן פֿאַקעט. לויט די רייד פֿון די מבינים, איז נאָך אַזאַ שיינע דרוק-אַרבעט ניט אַרויס אין ארץ-ישראל. ס'איז מיר טאַקע אַנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן און מי — אַבער ס'האַט זיך געלוינט. ס'איז נאָר אַ פֿאַרדרוס, וואָס דאָס בוך האָט זיך פֿאַרשפּעטיקט אויף צוויי מאָנאַטן צייט נאָך מיין זעכציק-יעריקן יוביליי. וואָלט עס אַרויס אין צייט — וואָרט דער גרעסטער טייל פֿון דער אויפֿלאַגע זיך ביז איצט געהאַט פֿאַרקויפֿט, ווי ס'האַט דער גרעסטער טייל פֿון דער אויפֿלאַגע פֿון מיינע שריפֿטן פֿאַר גרויסע זיך פֿאַרקויפֿט.

ווי ס'איז, איך האָב אַ סך צו פֿאַרדאַנקען אייך פֿאַר אייער פֿיינקייט, וואָס איר האָט דערמעגלעכט פֿאַר מיר אַרויסצוגעבן די דאָזיקע אויפֿלאַגע פֿון די קינדער-לידער. היינטיקע וואָך הויב איך אַן דרוקן דאָס צווייטע בוך פֿאַר דער יוגנט, די זאַמלונג פֿון מיינע לעגענדעס. די מלאכה פֿון זאַץ און אילוסטראַציעס איז שוין געענדיקט. ס'פֿעלט בלויז דאָס דרוקן. און דער זכות פֿון דער דאָזיקער אויסגאַבע איז אויך אייערער. ביז אייביק וועל איך אייער חסד ניט פֿאַרגעסן. איר מעגט זיכער זיין, אַז די פֿודע סומע, וואָס איר האָט מיר דערפֿאַר געליען — וועט אייך אומגעקערט ווערן פֿון דעם פֿאַרקויף.

ווען אייער ברודער און זיין ווייב זיינען דאָ געווען אין ארץ-ישראל האָבן מיר זיך פֿיל מאַל באַגעגנט און מיר האָבן אַ סך גערעדט פֿון אייך. נאָך זיין אָפֿפֿאַרן זיינען געקומען די מוראדיקע געשעענישן אין דייטשלאַנד. איך האָב דאָרט אַ סך פֿריינט און האָב זיי וויפֿיל מאַל געוואָרנט, זיי זאָלן אַ קליינעם טייל פֿון זייער פֿאַרמעגן אינוועסטירן אין ארץ-ישראל, אַז זיי זאָלן האָבן עפעס געראַטעוועט פֿאַר אַן עת-צרה. צו מיין גרויסן צער — האָבן ניט אַלע מיך געפֿאַגט און איצט זיינען זיי אויף גרויסע צרות. און ווער ווייסט, וואָס ס'דיגט באַהאַלטן אין שוויס פֿון דער צוקונפֿט פֿאַר אַלע אונז-זענע ברודער אין חוץ-לאַרץ און, ספּעציעל, פֿאַר יענע וואָס זעבן אין די

שכנותדיקע לענדער אַרום דייטשלאַנד. מיין האַרץ איז פֿול מיט דאגות פֿאַר אַלע מיינע פֿריינט און אייך אויך בתוכם. טראַכט זיך גוט אַריין וועגן דעם, מיין טייערער פֿריינט, און גרייט זיך צו מיט עפעס, פֿל־זמן ס'איז נאָך צייט, אין לאַנד פֿון די אַבות. און וואָס גיכער, איר זאָלט ניט זיין שפעט. דאָס האַרץ זאָגט מיר ביטערע נביאות. הלאוי זאָל איך ליגן זאָגן. — אייערער מיט אמתער פֿריינדשאַפֿט.

ח. נ. ביאליק

ל"ז

באָד־גאַסטיין, 1טן סעפטעמבער, 1933

כבוד הד"ר דוד ראַטבלום אין ווין;

טייערער פֿריינט :

נעמט צו מיין דאַנק פֿאַר אייער לעצטן בריוו, אַזוי אויך פֿאַר אייער פֿריערדיקן בריוו, וואָס האָבן אַביסל אָפּגעשוואַכט דעם צער פֿון מיין איינ־זאַמקייט דאָ. באָד־גאַסטיין — הגם זיינע מערסטע באַזוכער און געסט זיינען אידן — נאָר קיין אידישער גייסט שוועבט ניט איבער אים. ניטאָ דאָ דער קלענסטער סימן פֿון אידישקייט. אין אַלע קיאַסקן און ביי אַלע צייטונגס־פֿאַרקויפֿער איז ניטאָ קיין אות פֿון אַ אידישער צייטונג. ס'איז אַן אַלטער מנהג און מ'קען אים ניט ענדערן. ניט ווי אין „אונזער“ קאַרלסבאָד און אירע דערבייאיקע חברטעס. און דאָס אייגענע, די אידן וואָס קומען קיין גאַסטיין האַלטן זיך אָפּ פֿון ליינען אַ אידישע צייטונג אין דער עפֿנטלעכקייט. („קומסט אין אַ שטאָט — האַלט זיך ביי אירע מנהגים“) זענט איר, הייסט עס געווען דער איינציקער, וואָס האָט פֿאַראידישט גאַסטיין, ווען איר האָט פֿאַראַרדנט מיר צו שיקן פֿון צייט צו צייט די פעקלעך העברעאישע און אידישע צייטונגען, און איך האָב זיי געלייענט בפֿרהסיה, בראש פֿון אַלע גאַסן פֿאַר די אויגן פֿון אַלע גוים, אַנצוטאָן אַ נקמה אין די באַהאַלטענע און אָפּגענע נאַציס, וואָס זיינען אויך דאָ פֿאַראַן און קוקן קרום אויף זייערע ליבע אידישע שפּאַצירגייער. די אויבן דערמאָנטע צייטונגען, וואָס איר האָט אין אייער גוטסקייט, מיר צוגעשיקט, אויך אייערע און אונגערפֿעלדס פֿילע בריוו, האָבן מיך פֿון צייט צו צייט אַריינגעבראַכט אין דעם וואַרימען קלימאַט פֿון ארץ־ישׂראל און אין קאַכעדיקער אַטמאָספֿערע פֿון קאַנגרעס. יאָ, אַ קאַכעדיקער קאַנגרעס איז דער 18טער קאַנגרעס. כ'האַב גוט גע־טאָן, וואָס איך בין אַהין ניט געפֿאַרן. מיינע שוואַכע נערוון וואָלטן דאָס ניט אויסגעהאַלטן. אין די לעצטע טעג איז דאָס „קאַכעניש“ מוראדיק געשטיגן.

געקליבענע בריח

— וואָס איז דאָ צו רייִדן? אַ גרויסע געדיכטע קאַשע האָט פֿאַר אונז אַלעמען און פֿאַר זיך אַליין זשאַבאַטינסקי פֿאַרקאַכט. איצט זאָל ער זי אויפֿעסן און אויסמייקען! אָבער אונזער אַלעמענס בויך וועט נאָך אַ לאַנגע צייט וויי טאָן — הלואי זאָל איך ליגן זאָגן. ס'האַרץ זאָגט מיר, אַז אויב זשאַבאַטינסקי רעוויזיאַניזם וועט כאַפֿן אַ פֿולשטענדיקע מפּלה — וועלן מיר דאָך אַ לאַנגע צייט פֿון אים זיך ניט אויסהיילן. איך האָב מורא, אַז די נאַכווייענישן פֿון רעוויזיאַניזם וועלן זיין ערגער, ווי דער רעוויזיאַניזם גופּא. ווער ווייס, וואוּהיין די רעוויזיאַניסטישע בחורים וועלן ווענדן זייערע פּנימער? פֿאַרצווייפֿלונג, אַנטווישונג און אַפּגענאַרטע האַפֿענונגען — זיינען שלעכטע סרסר'ס פֿאַר יונגע מענטשן.

און זשאַבאַטינסקי אַליין דאַרף אויך אַנקומען צו גרויס רחמים פֿון הימל. דאָס האַרץ, מיין האַרץ טוט מיר וויי פֿאַר דער דאָזיקער טייערער כּפֿי, וואָס איז אַריינגעפֿאַלן ביים שטן אין די הענט, און וואָס וועט פֿון אים צעבראַכן ווערן, און וועט ניט האָבן קיין תקנה. פֿון גאַנצן האַרצן, פֿון אַן ערלעך טריי האַרץ, טו איך טאָג און טאָג פֿאַר אים תּפֿילה, ער זאָל ניצול ווערן. ביי אַנדערע אומשטענדן און ביי אַן אַנדער מזל — האָט ער געקענט ווערן אַ קרוין אויף אונזער קאַפּ. אָבער אונזערע זינד האָבן גורם געווען און ס'איז אַרויסגעקומען דאָס וואָס ס'איז אַרויסגעקומען. אַ סך האָט דאָס קינד אין אים דערצו געבראַכט, (זשאַבאַטינסקי, ניט געקוקט אויף זיינע יאָרן, איז נאָך אַפֿי אַ תּמימותדיק קינד) אַ סך האָבן חברים און שלעכטע יועצים דערצו געבראַכט, און אַ סך האָבן אונזערע אייגענע חכמים דערצו געבראַכט, וואָס זיי האָבן אים מיט ביידע הענט גראָב אַפּגעשטויסן, זאָל גאָט אויף אונז אַלעמען האָבן רחמנות.

און איך לויב גראַסמאַנען, וואָס האָט זיך מיט זיין פּתּה אַפּגעטיילט פֿון דער שלעכטער עדה און זיך געמאַכט אַ באַזונדערן חדר. מיט אַזאַ רעוויזיאַניזם קען מען זיצן ביי איין טיש. אמת, גראַסמאַן, סיי אַדס פּערזענלעכ־קייט און סיי לויט זיינע פּשרונות, קומט ניט צו זשאַבאַטינסקי קנעכלעך, דערפֿאַר איז ער קליגער און ניכטערער אין פּאַרטישער סטראַטעגיע פֿון זיין רבי'ן, און אַפֿשר וועט ער געפֿינען דעם ריכטיקן וועג און וועט צוציען צו זיך אַ טייל פֿון די געמעסיקטע יונגע־לייט און וועט זיי פֿאַרהיטן פֿון אַ גייסטיקער קאַטאַסטראַפֿע. הלואי.

איך בין דורכאויס מספּים מיט אייער ריכטיקע אַפּשאַצונג פֿון אויסש־קינען. ער איז ניט אַזוי „שטאַרק“ און האַרט, ווי מען זאָגט אויף אים. דער וואָס קען אים נאָענט, געפֿינט אין אים אַ גרויסע מאָס פֿון „געפֿילעכצן“

און סענטימענטאָזיטעט. ס'איז דאָ אין אים אַביסל טרוימערישקייט. זיינע אויגן ווייסן אויך פֿון זיך אַנפֿילן מיט טרערן. זיין אויסגעדוכטע האַרטקייט נעמט זיך מער פֿון עקשנות און פֿון ניט־עלאַסטישקייט. געדאַנקלעך — איז ער שווער באַוועגלעך ווי אַ בער און ווען ער טוט זיך אַרײַן אין איין געדאַנק — איז אים שווער צו מאַכן דעם קלענסטן ריר אויף רעכטס, צי אויף לינקס; ער איז באַשרענקט בטבע גייסטיק און איז גראַדליניק. זייער קאַנסערוואַ־טיוו. איינזייטיק און איינפנימדיק. אַ מאַניסט. אַ טראַמפּײט פֿון איין פֿעכל. זײַן זיכערקייט און תקיפֿות — נעמען זיך פֿון זיין באַשרענקטקייט. ער האַט ניט קיין אייגענע געדאַנקען און אידיען, אָבער ער איז אַ גוטער אויסגע־צײכנטער תּלמיד, און ווען ער נעמט אַרײַן אין זיך אַן אידיע — וואָס איז לויט זיין טבע און אויפֿפֿאַסונג — היט ער זי אָפּ און דינט זי געטריי. ער זעט ניט קיין קאַלירן און שאַטירונגען, ער ווייסט בלויז פֿון שוואַרץ און ווייס. און פֿון דעם נעמט זיך זיין פּרימיטיווע קלאַרקייט. דער פּוּח־הפּעולֶה זײַנער איז בעסער פֿון זיין פּוּח־המחשבה. — מיט איין וואָרט, ניט קיין זייער קאָמפּליצירטער מענטש — און דאָך — אַ גרויסער מענטש אין זיין פּשטות, פּרימיטיוויטעט און מיט אַלע זײַנע גרויסע און קליינע יצר־הרעס צוואַמען. זיין זכות פֿאַר ארץ־ישׂראל און איר ישוב איז באמת אָן אַ שיעור גרויס, און דער דאָזיקער זכות וועט אים ביישטיין פֿאַר דור־דורות.

און פֿון „הויכע“ ענינים צו גידעריקע און קליינע. מיין זיצן אין גאַס־טיין האַט ברי־ספֿק געהאַלפֿן מיך צו באַרואיקן, אָבער איך צווייפל, צי ס'וועט העלפֿן מיין קוראַציע. דער דאָקטאָר אַרײַן, ווי ס'זעט אויס, גלויבט ניט זייער שטאַרק אין די נוצן פֿון „וואַסער“. אדרבה, ד"ר ליכטנשטערן האַט מיך געוואָרנט, כּוֹאָל צו פֿיר ניט טרינקען און זאָגט מיר פֿאַראויס אַ פּאַזיטיוון רעצידיוו. לויט זײַנע רייד, וועט דאָס זאַמד זיכער צוריקקומען און איך מוז פֿון צײט צו צײט מיך לאָזן אונטערזוכן פֿון אַ ספּעציאַליסט און דערווייטערן דאָס זאַמד און די קערנדלעך שטיין דורך שפּריצונגען, אָדער, מ'וועט מוזן זיי אַרויסשעפֿן. בקיצור, ס'איז אַ געשפּאַלטענער טאַפּ און איך דאַרף מיך זייער היטן, ער זאָל ניט צעבראַכן ווערן אין גאַנצן.

די טעג אין גאַסטיין זײַנען האַרב־פֿאַכעדיקע און האַרב־וויינענדיקע. אַט זון און אַט רעגנס. ביינאַכט ווערט שטאַרק קאַלט. די באַלעבאַסטע מײַנע איז אַ קמצנטע און הייצט ניט דעם אויוון און איך מיט מיין ווייב כאַפֿן אַ ציטער און אַנטלויפֿן אונטער דער קאַלדרע און דער פּערענע. —

אייערער מיט גרעסטער ליבשאַפֿט,

ח. נ. ביאליק

(יעקב פֿיכמאַנט)

באָד־גאַסטיין, סעפטעמבער 13, 1933

פֿיכמאַן טייערער:

זע, איך פֿאַרג און שיק דיר פֿאַרן ערשטן העלפֿט פֿון מאַזנים" די ביי־געלייגטע פֿערזן. זיי זיינען אַ המשך פֿון פֿיד „אבי“, וואָס איז געדרוקט גע־ווען אין וועכנטלעכן „מאזנים“, און די זיינען אויך אַ פֿראַגמענט. כִּיהאַב אים אָנגערופֿן מיטן פֿאַלקס־נאָמען „שבעה“. אין העברעאיש קען מען אַזוי ניט זאָגן, אָבער, מיר דוכט, אַז דער נאָמען, וואָס איז אָנגענומען ביים פֿאַלק פֿאַסט זיך זייער גוט פֿאַרן דאָזיקן פֿראַגמענט. איך האָב נאָך אַנדערע „קאַנ־דידאַטן“: ווי „אבל“, „אבל־אב“, „אַלמנוח“, „אַלמוח“ און נאָך אַזעלכע, אָבער „שבעה“ געפֿעלט מיר בעסער. און אפֿשר „אבל־שבעה“?

מחמת איינעניש דיר אַרויסצושיקן די פֿערזן תּיכּף ווי כִּיהאַב זיי אָנגע־שריבן — בין איך ניט מסוגל צו דערשפּירן, צי ס'איז נאָך אין זיי געבליבן אַ שטיקל „סירכא“, צי ניט? מיין שטייגער איז, צו פֿאַרהאַלטן מיינע אַן אַרבעט נאָך דעם ווי כִּפֿאַרענדיק זי פֿאַר אַ געוויסער צייט, ביז איך פֿאַר־געס אָן איר, און שפּעטער, ווען איך לייען מיינע אייגענע זאַכן כּמעט ווי אַ זייטיקער מענטש, פֿאַרריכט איך די פּגימות. דאָס מאַל האָב איך עובר געווען אויף מיינע מידות, און ס'טוט מיר ליידי. ס'האַרץ קלאַפט מיר. מיר דוכט, אַז די זאַך פֿאַדערט נאָך געשליפֿן צו ווערן און דער ליבער גאַט זאָל מוחל־זיין דערפֿאַר. ווען איך וואַלט געקענט דאָס פֿאַרהאַלטן ביי זיך נאָך אַ שטיקל צייט — וואַלט איך צוגעגעבן דערצו נאָך אַ קליינעם קאַפיטל, אָבער אַזוי צי אַזוי, איך פֿאַר בקרוב צוריק קיין ארץ־ישׂראל און אויב כִּיוועל צוגעבן — וועל איך דאָרט צוגעבן, און דער צוגאַב וועט אַריינקומען ווי אַ באַזונדער קאַפיטל אין איינעם פֿון די ווייטערדיקע נומערן.

די גאַנצע צייט פֿון מיין זיין אין אויסלאַנד האָט זיך געשטאַרקט די פֿויקייט איבער מיר — אפֿשר פֿון שוואַכקייט — און כִּיהאַב מיך שוין געהאַט מיאש געווען עפעס צו שרייבן. נאָר די לעצטע טעג האָב איך מיך אַ נעם געטאָן און פֿאַרענדיקט דעם דאָזיקן פֿראַגמענט, וואָס איך שיק דיר איבער. —

בדרך־פֿעל, איז מיין פֿאַרברענגען דאָ אין גאַסטיין געווען מיר גאַנץ־אָנגענעם, — ווען ניט מיין מורא פֿאַר דער „צוקונפֿט“. מיין דאַקטאָר זאָגט

ח. נ. ביאליק

מיר ניט קיין גוטע נביאות. לויט זיינע רייד, וועלן פֿון צייט צו צייט קו-
מען רעצידיווין. וויי איז צו מיר, אז כ'האָב זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ שטיינ-
האַקעריי. די אימה פֿאַרן רעצידיווו נעמט מיר אַוועק די יאַרן. נעמט צו
פֿון מיר יעדן "חשק".

איערער מיט ליבשאַפֿט,
ח. נ. ביאליק

ל"ט

(מאַקס דעלפֿינער) *

מעראַן, סעפט. 24, 1933

וואָס ווינטשט מען אייך צום נייעם יאַר,
מין ליבער פֿריינט דעלפֿינער ?
א שיינע ווילע אין ארץ ארץ־ישׂראל,
און נעבן איר אַ וואַלד אַ גרינער,
דערביי אַ פֿולחעריק אַ פֿולן
מיט גענדז, מיט אינדיקעס און הינער,
און ביי דעם טויער פֿונעם הויף
אַ לשון־קודשדיקער דינער,
אַן אמתדיקער ירושלמי,
צי גלאַט אזוי אַ פֿאלעסטינער,
און זאָלן פֿלאַצן אַלע שונאים.
די ניט פֿאַרגינער.

מ

רמת־גן, יאַנואַר 17, 1934

צו דער רעדאַקציע פֿון Judisk Tidskrift, שטאַקהאַם:
געערטע רעדאַקציע:

"זינט דאָס בית־המקדש איז חרוב געוואָרן איז די נבואה אַוועקגעגעבן
געוואָרן צו קליינע קינדער און צו שוטים". און איך בין מער קיין קינד ניט
און קיין שוטה וויל איך ניט זיין. דעריבער קען איך ניט פֿאַראויסזאָגן די
צוקונפֿט. איך ווייס נאָר, וואָס מיינע אויגן זעען. דאָס אידנטום אין גלות,
— איבערן גאַנצן גלות, און ניט בלויז אין דייטשלאַנד — שטייט אויף דער
שוועל פֿון אונטערגאַנג. דאָס אידנטום אין ארץ־ישׂראל, אָט דאָס קליינע
הייפֿט, די שארית־הפֿליטה — שטייט אויף דער שוועל פֿון אויפֿלעבונג און
באַנייאונג. דער אויספֿיר איז פֿאַרשטענדלעך פֿון זיך אַליין.

* געשריבן אַריגינעל אין אידיש.

א געזונט פֿאָדק דאַרף ניט פֿאַראויסזען זיין צוקונפֿט דורך וואַרט־זאָגע־ריי. „ניטאָ קיין וואַרט־זאָגע־ריי ביי יעקבן“. הלוואי זאָלן מיר האַלטן אונזער רע אויגן אָפֿן צו זען און צו פֿאַרשטיין אונזער ווירקלעכקייט אין דער קעגנווערטיקער צייט — ווי עס האַלט מיט אונז. די אידישע ווירקלעכקייט אין איצטיקן גלות — איז אונטערגאַנג און פֿאַרניכטונג. און דער וואָס איז בלינד און זעט דאָס ניט — זאָל אומקומען אין זיין בלינדקייט.

דער צוריקקער פֿון ישראל צו זיין לאַנד און זיין אייגענע באַנייאונג — ווענדט זיך אָן אים אַליין. אויב ער וויל באמת ובתמים אויסגעלייזט ווערן און זיך באַנייען אין זיין לאַנד — קען אים קיין שום כוח דערפֿון ניט צוריקהאַלטן. ארץ־ישראל וועלן אידן באַקומען בלויז פֿון זייער אייגע־נער האַנט. די וואָס האָבן דאָס אויפֿריכטיק און אמתדיק געוואָלט — האָבן דאָס שוין לאַנג באַקומען.

די אַראַבישע פֿראַגע איז אַ שווערע פֿראַגע — אָבער זי שרעקט אונז ניט איבער. מיר וועלן זי בייקומען. פֿאַרטאַפֿלט און פֿאַרדרייפֿאַכט די צאָל אידן אין ארץ־ישראל און דער וועג פֿאַר אַ פתרון וועט געפֿונען ווערן. על־כֶּף־פְּנִים, דער באַשייד פֿון דער דאָזיקער פֿראַגע איז אַ סך מאָל לייכטער פֿון דער פֿראַגע פֿון אידישן קיום אין גלות פֿון היינט און ווייטער.

„וועלן אידן אויסדערווילן תשובה?“ — פֿרעגט איר. ווער קען זיין אַזוי קלוג און דאָס וויסן? אַ זאך וואָס הענגט אָפֿ פֿון פֿרייען אויסוואַל — קען מען פֿאַראויס ניט וויסן. אפֿילו דער „יודע־הפֿל“ ווייסט ניט, וואָס דער מענטש וועט אויסקלייבן. דאָרט וואו ס'איז דאָ דאָס וויסן פֿון פֿאַראויס, איז דאָך ניטאָ קיין פּלאַץ פֿאַר אויסוואַל. אָבער אויב מען זאָל משפטן פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט אויף דער צוקונפֿט, דאַרף מען דערמאָנען די רייד פֿון אונזערע חכמים: „גרויס איז דער כוח פֿון אַראַפּנעמען דעם רינג (וואָס אחשוּרוש האָט איבערגעגעבן המנען) מער פֿון אַכט און פֿערציק נביאים צוזאַמענגענומען“.

ישראל האָט זיך ניט צוגעהערט צו די רייד פֿון זיינע נביאים, אפֿשר וועלן אים די המנס מתזיר למוטב זיין.

מיט גרויס כבוד,

ח. נ. ביאליק

מ"א

רמת־גן, מאי 30, 1934

צו מיינע טייערע פֿריינט ה' דעלפֿינער און ד"ר ראָטבלום:

איך האָב מיך אונטערגעוואַרפֿן מיין גורל און באַשלאָסן צו פֿאַרן קיין ווין. מיין פֿרוי וועט מיך באַגלייטן. מיר קענען ניט אַרויספֿאַרן פֿאַרן

ח. נ. ביאליק

6טן יוני. מיר פֿאַרן מיט דער „איטאַליאַ“. איך גלויב, אַז מירן אַנקומען אין דער ריכטיקער צייט און פּראָפּעסאָר ליכטנשטערן וועט נאָך האָבן גענוג צייט זיך צו פֿאַרנעמען מיט מיר.

היינטיקע וואָך ציען מיר זיך אַרײַן אין אַ נייער דירה (אין רמת-גן גופּא) און דאָס, אַחוץ אַ סך אַנדערע ענינים, האָט אָפּגעהאַלטן אונזער נסיעה ביז דעם אויבנ־דערמאָנטן טאָג.

איך דאַנק אייך, מײנע פֿרײנט, פֿאַר אַלע אייערע טרחות, וואָס איר האָט פֿאַר מיר זיך מטריח געווען. מיט וואָס קען איך אייך אָפּצאָלן?

איך האָף אייך צו זען אין גיכן.

אייערער מיט ליבשאַפֿט,

ח. נ. ביאליק

מ"ב

(שבח אָווערבאַכן)

ווין, 19טן יוני, 1934

מיין טייערער שווער:

איך האָלט איצט נאָך דער קליינעך אָפּעראַציע, וואָס איז ווי אַ מין הקדמה פֿאַר דער גרויסער אָפּעראַציע. די קליינע אָפּעראַציע איז דורך בשלום, און די דאָקטוירים מיטן חוזה זיינען צופֿרידן.

איך שרייב אין בעט און דעריבער איז מיין האַנטשריפֿט אַביסל משונה־דיק, היינט גיי איך אַרונטער פֿון בעט.

ושלום וברכה צו אַלע אונזעריקע,

מיט ליבשאַפֿט,

ח. נ. ביאליק

דער צײַלונגען

ווידער וואוקס

א

דער דאָרף, וואו איך בין געבוירן געוואָרן, און מיין חלום

וויפֿיל תקופות פֿון זומער און ווינטער זיינען מיר פֿאַרביי, זינט איך האָב זיך אַליין אָנגעהויבן צו דערקענען, אויפֿן דאָרף וואו איך בין געבוירן געוואָרן, ביז מיר האָבן זיך אַרויסגעצויגן אין פֿאַרשטאַט פֿון גרויסן פֿרד — געדענקט איך נישט. איך בין נאָך דענסטמאַל געווען אַ קליין קינד וואָס האָט זיך געוואָלגערט אין מיסט; כ׳בין נאָך, דוכט מיר, נישט אַלט געווען קיין גאַנצע פֿינף יאָר, און וואָס קען אַ קינד האָבן אַ רעכענונג פֿון צייט. אוודאי האָט דער סדר־בראשית צוליב מיין זכות אויפֿן דאָרף זיך נישט געהאַט געביטן: אַ תקופה איז געקומען און אַ תקופה איז אַוועק אין דער ריכטיקער צייט, און די וועלט איז זיך אָנגע־גאַנגען לויטן אַלטן סדר. אָבער יענע ערשטע וועלט, די אור־ערשטע, וואָס איך האָב מיטגענומען מיט זיך פֿון דאָרף און וואָס ליגט באַהאַלטן אין די טיפֿענישן פֿון מיין האַרצן אין אַ באַזונדער קעמערל — יענע משונהדיקע, וואונדערלעכע, איינאיינציקע וועלט, האָט, דוכט זיך, קיינ־מאַל נישט געוואוסט פֿון האַרבסט און ווינטער. דער גאַנצער דאָרף פֿון יענער צייט, וויפֿיר נאָר מיין אויג האָט געקענט אין זיך אַרייננעמען, איז געווען פֿון איין געוועב: אינגאַנצן זומער. דער הימל — אַ זומערדיקער הימל, און די ערד — אַ זומערדיקע ערד. דאָס שפּראַצנדיקע און דאָס לעבע־דיקע — אינגאַנצן זומער; און אַפֿילו פֿייגעלע, אַ קינד אין מינע יאָרן און מיין איינציקע חברטע אין גאַנצן דאָרף — איז אויך געווען אינגאַנצן זומער. איך געפֿין אין דער דאָזיקער וועלט בלויז אַן איינאיינציקן אייזערנעם ווינטערדיקן טאָג, אַן אויסגעשמידטן פֿון אייז און פֿראַסט, וואָס שטייט אַן אַ זייט אַ בייזער, אַ מוראדיקער, ווי אַ גולן מיט אַ האַק אין האַנט, און נאָענט לעבן אים ליגט אויסגעצויגן אין בלאַטע, ווי אַ צעטראַטענער פּגור, אַן איינציקער האַרבסטיקער טאָג, אַ צעקראַכענער פֿון נאַסקייט און אַ רינענדיקער מיט ווייטאַגלעכע טרערן. נאָר די דאָזיקע טעג זיינען בלויז אַן אויסנאַם. אַפֿפֿאַל. די וועלט אין איר ריינקייט, אַט די וואָס שפּרייט

זיך אויס פֿון גרינעם גראָז וואָס הויבט זיך אָן ביי די ווענט פֿון אונזער קליין שטיבל ביזן גרינעם וואַלד וואָס האַלט אָפּ דאָס אויג ביים סוף דאַרף — די דאָזיקע וועלט איז אינגאַנצן זומער.

אויף דעם דאָזיקן לייונט, וואָס איז דורכאויס הימלבלוי און גרינ־גראָז, זיינען פֿאַרוועבט אַצינד אַלע מיינע וועלטזעאונגען פֿון יענע ערשטע טעג; וואונדערלעכע זעאונגען, זעאונגען ליכטיקע און לייכטע ווי פּערל־זיקע וואַלקנדרלעך, האַלב־רעטעניש, האַלב־חלום — און דאָך זיינען נישט קיין ליכטיקערע און קלערערע פֿון זיי און נישטאַ קיין עכטערע ווירקלעכ־קייט ווי זיערע. דאָס זיינען בראשיתדיקע זעאונגען פֿאַר מיר, גרונט־זעאונגען, וואָס דער הימל האָט מיר אומזיסט אַוועקגעשאַנקען, אַ מתנה פֿון גאָט און זיין חסד, פֿאַר מיינע צאַרטע יאָרן, פֿאַר מיין קינדערשער אומ־באַהאַלפֿנקייט, פֿאַר מיינע שטומע לעפֿצן און מיין לעכצנדיק האַרץ. קליין און צאַרט בין איך געווען און אויף מיין אייגענעם באַראַט זיך געהאַ־דעוועט; כִּ׳האַב נאָך נישט געקענט פֿרעגן און אַנרופֿן אַ זאָך ביים נאַמען, און קיינער איז מיר צוהיילף נישט געקומען צו עפֿענען מיין מויל און מיך אויפֿקלערן. קיינער האָט מיך פֿאַר דער האַנט נישט אַנגענומען, און קיינער האָט זיך אין מיין ווינקל נישט אומגעקוקט. ווי אַ פֿאַריתומטער פֿליגל האָב איך, אָן איינזאַמער, געבלאַנדזשעט אַרום מיין געסט. טאַטע־מאַמע האָבן מיך פֿאַרלאָזן, און קיין אויג האָט זיך אויף מיר נישט דער־באַרעמט. האָט גאָט אין זיין רחמנות מיך אַרונטערגענומען אונטער זיין פֿליגל, האָט מיך געלאָזן זיצן שטיל ביי זיין פֿוס־בענקל און זיך שפּילן מיט די ציצית פֿון זיין קלייד און מיט די פֿאַלעס פֿון זיין מאַנטל. בייטאַג, האָט ער באַפֿוילן זיינע פֿאַרהוילענע מלאכים מיך צו פֿאַרשפּילן מיט חלומות און אַרויסברענגען אַ שמייכל אויף מיינע ליפּן, און קיינער האָט נישט געזען, און ביינאַכט פֿלעגט ער אַרויסשיקן צו מיר זיינע קליינ־טשינקע שרעטלעך, זיי זאָלן זינגען פֿאַר מיר אין שייַן פֿון דער לבנה, אום אויסצואוועפּן מיין שרעק, און קיינער האָט נישט געהערט. זעעוודיקע און נישט־געזעענע, האָט ער זיי אַרומגעשטעלט אַרום מיך, ער האָט זיי פֿאַרשטעקט אין דער פֿינצטערניש פֿון יעדן ווינקל, אין טונקל פֿון יעדער לאַך, כדי אַנצופּילן מיין האַרץ מיט אַ זיסער שרעק און געטלעכן וואונדער. זיין פֿאַרהוילענע האַנט האָט וואונדער פֿאַרזיט אויף אַלע מיינע וועגן און סודות פֿאַרפֿאַנגט אויף וואָס נאָר מיין בליק איז געפֿאַלן. איטלעך ברעקל שטיין און שפענדל האַלץ — אַ פֿאַרהוילענער סוד, און אין יעדער הייל און גרוב — סודות איבער סודות. ווי אַזוי האַלט זיך אויף דער פֿונק און

פֿון ווינט, פֿליען ווי פֿיילן פֿון באַהעלטעניש צו באַהעלטעניש, לויפֿן אָן פֿלוצים און פֿאַרשווינדן פֿלוצים, און קיינער ווייס נישט פֿון וואָנען זיי קומען און וואוהין זיי גייען, און קיין אויג זעט זיי נישט. עס האָט געטראָפֿן, אַז איד האָב געהערט די שטילקייט און געזען די קלאַנגען, ווייל מיינע חושים האָבן נאָך נישט געוואוסט פֿון גרענעץ און אָפּשטעל, און איינס האָט זיך אויסגעמישט מיט דאָס אַנדערע. דאָס קול האָט מיטגעצויגן מיט זיך די זעאונג, די זעאונג דאָס קול — און דער ריח האָט מיטגעבראַכט ביידע. כִּ׳האַב אויך נאָך נישט געוואוסט פֿון מאָס און פּראָפּאָרציע — דאָס קליינע בערגל אין פֿעלד האָט מיר אויסגעזען ווי אַ הַר־הַהַר, דאָס סאַושעלקע וואָסער — אַ אוקינוס, און דער דאַרפֿישער האַר־זאָנט, ווי אַן עק וועלט.

ערגעץ איז, און מיט רעכט, געזאָגט געוואָרן, אַז אַ מענטש זעט און באַגרייפֿט זאָכן בלויז איינמאַל אין זיין לעבן: בעת ער איז נאָך אַ קינד. די ערשטע זעאונגען, ווען זיי זיינען נאָך פֿריש, פּונקט ווי זיי זיינען נאָר וואָס אַרויס פֿון באַשעפֿערס האָנט, זיי זיינען דער עיקר, דער תּמציִת, און די שפּעטערדיקע זיינען בלויז אַ מין צווייטע, געפֿעלערטע אויפֿלאַגע. זיי זיינען אַזוי ווי די ערשטע, אַ שוואַכער רמו אויף די ערשטע, אָבער נישט זיי גופּא. און איד האָב דאָס געלערנט טאַקע אויף זיך אַליין: אַלע זעאונגען, הימלשע און ערדישע, וואָס איד האָב געמאַכט איבער זיי אַ ברכה אין מיין לעבן — האָבן זיך גענערט פֿון דעם כּוח פֿון מיין ערשטן אַנבליק. איד האָב געזען דעם הימלשן זיסן בלוי פֿון איטאַליע מיט יאָרן שפּעטער. מיינע פֿיס זיינען געשטאַנען אויף די העכסטע בערג פֿון דער שווייץ. כִּ׳האַב זיי געזען און מיין נשמה איז מיר אויסגעגאַנגען: ווען האָט זיך איבער מיר אַנטפלעקט אַ געשמאַקערער בלוי פֿון דעם דאָזיקן? און פּונוואָנען זיינען מיר באַקאַנט העכערע און מוראדיקערע בערג פֿון די דאָזיקע? איטלעך מאָל ווען איד זע די זון אין איר אונטערגאַנג אָדער פּרעכטיקן אויפֿגאַנג, שטיי איד אַ פֿאַר־וואונדערטער: צי האָב איד נישט אַמאַל געזען אַ שענערן, אַ פּרעכטיקערן זון־אויפֿגאַנג צי זון־אונטערגאַנג? אַז איד שנייד דורך אַ לאַנקע גראַז — ווייס איד נישט, פֿאַרוואָס בליצט פּלוצים אויף פֿאַר מיר די מראה פֿון יענעם גראַז, ווי איד האָב עס געזען צום ערשטן מאָל אויפֿן דאַרף, ווען איד האָב זיך נאָכגעשלעפּט נאָך מיין אַלטער אַם, זכּרונה לברכה. פֿעט איז דאָס גראַז געווען און פֿריש, לעבעדיק און ניי, געשטאַנען ביז דער העלפֿט אין קלאָרן וואָסער, דורכגעפֿלאַכטן מיט קליינע זיסע בלימלעך וואָס שטעקן פֿון גראַז אַרויס מיט געלע פֿייכטע קעפלעך, און פּערלדיקע קלאָרע טערען ציטערן ביי זיי אין די אויגלעך.

נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך אַרויסגעצויגן פֿון דאָרף — און איך בין אומגעפֿער פֿינף יאָר אַלט געווען ביי יענער צייט — איז דער שיינ פֿון דער וועלט אַביסל פֿאַרצויגן געוואָרן און איר ליכט — פֿאַרטונקלט. אין אונזער נייעם וואוינפלאַץ, אין פֿאַרשטאַט פֿון כּרד, האָבן מיר באַגעגנט וואַכעדיקע טעג און גרויס געטומל, די טעג פֿון אַ אידיש שטעטל, מיט זייער האַרטקייט און בייזקייט און מיט זייער גאַנצן געפּילדער, און וואָס מער דער טומל אַרום האָט זיך פֿאַרגרעסערט, אַלץ מער האָב איך מיך פֿאַרגראַבן אין זיך און אַלץ ווייניקער זיינען געוואָרן די יום־טובים פֿון מיין האַרצן. די עס־הארצישע מלמדים, אין וועמען הענט איך בין אַריינגעפֿאַלן, האָבן מיט זייערע ביזע פּנימער און קאַנטשיקעס צעיאַגט די זעאונגען פֿון מיין קינד־הייט. די ערשטע זעאונגען, די געטלעכע זעאונגען, האָבן זיך צו מיר מער נישט באַוויזן, סיידן זיי האָבן מיך געפֿונען אַן איינזאַמען, אויסערהאַלב דעם טעגלעכן טומל און אויסערן רשות פֿון די מלמדים. זיי האָבן זיך באַ־האַלטן ערגעץ הינטער אַ וואַנט, און פֿון צייט צו צייט מיר צוגעוואונקען מיט אַן אויג, אויפֿצולעבן די זעאונגען פֿון מיין גייסט און אַפּצופֿרישן זייער פּוה. דערפֿאַנגען אַ קוק אויף אַ רגע און פֿאַרשווינדן, אַ קוק — און פֿאַרשווינדן. טראַפּנווייז, ווי אַ טייערער עליקסיר, האָט געטריפֿט דער שיינ פֿון יענע וואונדערלעכע טעג אין מיין האַרצן, און פֿון מיין קינדערשער וועלט האָבן בלויז שטיקלעך און ברעקלעך זיך אַנטפלעקט פֿאַר די אויגן. פֿון לופֿט אַרויס פֿלעגן פּלוצים אַרויסקריכן פּיצלעך זעאונגען און אַפּגעריסענע בלעטלעך פֿון אַמאַל: אַ שטיק ווינטער־הימל אין זיין ערשטער ריינקייט, אַ פּאַס ערד פֿון אַנהייב פֿרילינג, אַ שוואַרצער פּאַס, אַ פֿעטער, אַ שמעקעדיקער — בראשיתדיקע ערד, וואָס איז אַקאַרשט אַרויסגעשפרונגען פֿון אונטער דעם שנייאיקן קאַלטן ליליעך, און איר גוף ציטערט, אַ פֿאַרלאַזן וויסט וועכטער־ביידל אין אַ גאַרטן. אַ פֿלאַמעדיקע שקיעה אין ברעג מערב־הימל. אַ קלאַנג־דיק געשריי פֿון וואַלד, אַ משונהדיק וויינען פֿון אַ ביינאַכטיקן פּויגל. די לבנה הענגט איבער אַ קוימען פֿון אַ דאָך. אַ יום־טובדיקער „מנין“ ביים טאַטן אין הויז, און אַ כאַפּטע צערשאַקענע קינדער, וואָס רייסט זיך אַריין אין הויז מיט אַ געשריי: „וועלף!“ — און נאָענט דערביי: אידן מיט טליתים אויף די פּלייצעס שטייען אויפֿן דאָך, מיט די פּנימער צום וואַלד, צו די וועלף, פֿאַכן מיט די הענט און שרייען מיט אַ בערישן געברום: אַה־ו! אַה־ו! און פּלוצים איז פֿייגעלע אויך דאָ אין מיטן. זי! זי! האָט זיך באַהאַלטן הינטערן גרויען דעמב־בוים, שטרעקט אַרויס איר קעפל, און רופֿט: קו־קו!

נאָר אין זיסע מינוטן פֿון הייליקן איבערפֿלוס, ווען דאָס האַרץ ווערט אַנגעגאַסן ווי אַ צייטיקער וויינטרויב און פֿלייצט אַריבער מיט רחמים איבער די ברעגן, איז גענוג פֿאַר מיר צו פֿאַרמאַכן די אויגן אויף איין רגע, און עס אַנטפֿלעקן זיך פֿאַר מיר, אַזוי ווי ביים ליכט פֿון אַ בלענדנ־דיקן בליץ, אַלע שטעגן פֿון מיין לֵעבן, פֿון סאַמע אָנהייב, באַגאַסן מיט אַ ווייס קלאַר ליכט, וואָס טוט זיי באַלייכטן פֿון אַלע זייטן. אין אַזאַ מין רגע, דערשיינט פֿלוצים דער דאָרף און שטעלט זיך אַוועק פֿאַר מיר אין גאַנצן ווי ער איז, מיט זיין גאַנצן חן און פֿראַכט און מיט זיין פֿולן ערשטן שיין, אַ מין פֿייערדיק שטיק האַנט, אַ פֿאַרהוילענע פֿלינקע האַנט, קומט פֿלוצים אַרויס, און טראַגט מיר אונטער דעם גאַנצן תּמציט פֿון מיין קינד־הייט, מיינע שענסטע טעג און יאָרן, פֿאַרוויקלט און אַריינגעטאַן אין אַ קליין קעסטעלע פֿון איינאַינציקן אויגנבליק. איך דערזע ווידער די וווינונג פֿון מיין לעבנספֿרימאַרגן און די היים פֿון מיין ערשטער קינד־הייט — זיי, און אַדץ וואָס פֿילט זיי אָן, און דעם גאַנצן באַשאַף אַרום זיי, אַלע אויף איינמאַל, דאָס גרויסע ווי דאָס קליינע, נישט געמינערט אַ ברעקל — און איך פֿאַרזוּך אין זיי ווידעראַמאַל דעם טעם פֿון דעם ערשטן מאָד זיין, פֿון דאָרט וואו ער געפֿינט זיך, דער דאָרף, פֿון איינס אַ פֿאַרגעסן ווינקל פֿון וואַלין, פֿון באַהעלטעניש פֿון זומפן און אַאיר, און וועלדער וואָס האָבן קיין סוף און קיין ברעג נישט, שטייט אויף פֿאַר מיר דער דאָרף מיט זיינע טעג און נעכט, מיט זיינע שבתים און יום־טובֿים, און אויסזען זעט ער אויס, ווי גאָט האָט אים נאָר וואָס פֿון די הענט אַרויסגעלאָזט : קליין, רואיק און צנועהדיק, ער שטייט נאָך היינט דאָרטן ווי ער איז אַמאַל געשטאַנען אויף דעם קאַרגן פֿלאַץ וואָס איז אים איינגעטיילט געוואָרן מששת ימי־בראשית אָן, האַלב אויף דער פֿלאַך און האַלב באַרג־אָרויף, באַהאַלטן אין שאַטנס פֿון קוסטעס און בויער, אַרומגענומען מיט גערטנער און פֿעלדער, און טראַגט מיט אַ שטיקן טרויער דעם כּשרן יאָך פֿון לעבן, ווי ער האָט אַמאַל געטראָגן — און שווייגט, קיין זאַך האָט זיך ביי אים נישט געענדערט און נישט געביטן, די אייגענע לייב־שטיבלעך און היצערנע הייזער, וואָס ליגן צעוואַרפֿן אין טאָל און אויף באַרג, ווי אַ דערשראַקענע טשערעדע שאַף ; דער אייגענער שטומער וואַלד, וואָס קוקט אויף מיר, שרעקנדיק, פֿון הינטערן דאָרף מיט זיין קילער פֿינצטערניש ; דאָס אייגענע גרינע בערגל וואָס ליגט קעגנאיבער מיר, פּונקט אַנטקעגן מיין טאַטנס הויז, ווי אַ מין הונגעריקע ביזע חיה, ווי אַ מין שור־הבר צעלייגט אויפֿן וועג, און שלינגט טאַג־טעגלעך איין, ווען דער אַוונט קומט אָן, אַ גאַנצן לאַגן גאַד —

דער אונטערגיינדיקער זון — אַ גאַבן גאַלד אַן אָוונט, אַ לאַבן גאַלד אַן אָוונט; די אייגענע סאָזשלקע, וואָס גלאַנצט ביי דער זייט פֿון בערגל ווי אַ ליכטיקער שפיגל, און די ענטלעך וואָס באַדן זיך און וואַשן זיך אין איר, און קערן זיך יעדע רגע איבער מיט די קעפּ אין וואַסער און עקן צום הימל; און די אייגענע שטעגלעך וואָס דרייען זיך ווי שלאַנגען דורך פֿעלדער און הינטערהויפֿן און ווערן פֿאַרלוירן דורך אייביקער בענקעניש אין דער פֿאַרהוילענער ווייט. שטיל, אַזוי ווי אין אַ חלום, שטייען אויף פֿאַר מיר אַלע צייטן פֿון יאָר: שבת און וואָך, זומער און ווינטער, טעג פֿון רו און צייטן פֿון לייד, טאַגיקע פֿריידן און נאַכטיקע שרעקן. זיי, און זייערע שטיקלעך און ברעקלעך, זאָכן און זייערע קאַנטראַסטן, גיסן זיך צונויף אַלע אינאיינעם — און ווערן דאָך איינע אין דאָס אַנדערע נישט בטל. יעדע צייט און איר באַזונדער ליכט, יעדער טאַג און זיין באַזונדער אויסזען. און אַלע באַהעפֿטן זיך פֿונדעסטוועגן צוזאַמען — ווידער ווי אין אַ חלום — אין איינאיינציקער גאַנצקייט, וואָס רופֿט זיך: דער דאָרף פֿון מיין געבורט. יונגע פֿרילינג־טעג מיט ווייסע בליטן, אויסגעבעט מיט צאַרטן איידעלן גריין, פֿאַלדעווען זיך מיט פֿרייד און ציטער לעבן ברענענדיקע זומער־טעג, פֿאַרמאַטערטע פֿון היץ און באַלאַדענע מיט גאַלד, און צווישן זיי, לעשן זיך אין שטילן טרויער אויף זייערע טליענדיקע קוילן, די פֿאַרבענקטע פֿאַר־נאַכטן פֿון האַרבסטצייט און די צאַרנדיקע פּורפור־הימלען פֿון ווינטער. אַ רגע דערלאַנגט אַ בלאַנק אַרויס פֿאַר מיר דער ערשטער שניי, דער זיסער קלאַרער שניי, פֿאַטערט שטייִ און רואיק, ווי אין אַ לייכטן דרימל, אין דער לופֿטן, פֿאַרצייט די ברעמען פֿון מיינע אויגן און טראַגט מיר אַריין אין האַרצן זיין ווייסע פֿרישע קעלט. אַן איינציק שטיקל ירושה אין מיין זכרון און אַ קליין רעשטל פֿון אַ גאַנצן ווינטער, וואָס האָט זיך אַרויסגעגנגעט פֿון האַרצן, און איך ווייס נישט, וואו ער איז מיר אַהינגעקומען. פֿאַרלוירן געגאַנגען יענער ווינטער — און נישטאַ אים; אַזוי ווי עס זיינען אָפּגעווישט געוואָרן פֿון האַרצן דער אָנהייב און דער סוף פֿון אַ גרויסן זומער שטורעם, וואָס האָט מיך פּלוצים אָנגעכאַפט אין אַ הייסן טאַג אויפֿן באַרג, צווישן הויכע גראַזן אין דער רגע ווען איך בין געגאַנגען אַהיים. פֿון עק וועלט האָט זיך אַ טראַג געטאַן דער שטורעם און אין דאָרף אַריינגעפֿאַלן — און די וועלט האָט זיך אין איין רגע פֿאַרוואַנדלט אין אַ גיהנום. דער הימל איז געוואָרן שוואַרץ, און אַ פֿינצטערניש האָט זיך צעלייגט, דער וואַלד האָט געשריען פֿון ווייטן, בוימער זיינען איבערגעקערט געוואָרן מיט די וואַרצ־לען, און די גראַזן פֿון באַרג האָבן מיט ציטערניש זיך צוגעקלעפט צו

דער ערד. וואַלקנס-שטויב האָבן זיך געקנוילט און שטרויענע דעכער זיינען אין דער לופטן געפֿלויגן. און איידער כ'האָב געוואוסט, וואָס עס טוט זיך מיט מיר — האָב איך אויך אָנגעהויבן צו פֿליען. ווי איר זעט מיך אַ לעבעדיקן — איך פֿלי! אַ שטאַרקער ווינט איז מיך פֿלוצים באַפֿאַלן, מיך אויפֿגעהויבן ווי אַ פֿעדערל, און מיך אַ טראַג געטאַן באַרג אַראָפּ און אויפֿן שפיץ פֿלויט וואָס אַרום אונזער שטוב. ווי אַזוי איך בין אַהין געקומען, ווי אַזוי מען האָט מיך אין שטוב אַריינגעטראָגן — געדענק איך נישט. נאָר דעם טעם פֿון דעם דאָזיקן פֿלי — ווער קען זיך דאָס נאָרעש מאַכן דאָס איבערצוגעבן אַ צווייטן? נאָר אין נאַכטיקע חלומות קען אַמאָל טרעפֿן, אַז אַ מענטש זאָל דורכפֿילן עפעס אַזוינס...

אַפֿטמאָל, ווען איך ניכטער זיך אויס, זאָג איך צו זיך אַליין איינמאָל און נאַכאַמאָל: ס'איז נישט געשטויגן און נישט געפֿלויגן. דער דאָרף, אַט יענער דאָרף, ווי איך זע אים אין מיין פֿאַנטאַזיע, איז לאַ היה ולא נברא. נישט ער, און נישט דער וואַלד, און נישט די שרעטלעך, און נישט פֿייגעלע — גאָרנישט ניט. דאָס זיינען בלויז לעגענדע און חלומות, וואָס זיינען אויפֿגעגאַנגען פֿון זיך אַליין, ווי נאָרעשע געוויקסן, צווישן ווינציקע אמתדיקע זאַכן, פֿדי צו פֿאַרשפֿילן מיט דעם קליינע קינדער. על-פל-פֿנים — קליגל איך זיך ווייטער — געוויס זיינען דאָ אויסגעמישט די צייטן און אויסגעמישט זאַכן. דאָס פֿריערדיקע איז אַריינגעפֿאַלן שפעטער, און דאָס שפעטערדיקע — פֿריער. דער פֿח-הדמיון לייגט, און מ'קען זיך אויף אים ניט פֿאַרלאָזן.

איז זאָל זיין אַזוי! מיין פֿולער גלויבן אין דער אַבסאָלוטער ווירק-לעכקייט פֿון די דאָזיקע אויסטראַכטענישן, פֿאַרלירט פֿון דעם נישט אַפֿילו וואָס אַ האָר איז ווערט. וואָס גייט מיך אָן, צי זיי זיינען יאָ געווען, צי נישט געווען? זייער ווירקלעכקייט איז אין מיין נשמה און זייער וואַרהאַפֿטיקייט איז אין מיין לייב און געביין. גאָט'ס פֿינגער האָט זיי איינגעקריצט אויף די לוחות פֿון מיין לעבן, און ווער קען קומען זיי אַראָפּווישן? אויב אַזוי זעען אויס חלומות — איז נישטאָ קיין גרעסערער אמת פֿון זייער אמת, און קיין ממשותדיקערע ווירקלעכקייט פֿון זייער ווירקלעכקייט. ווי דער וויין וואָס האַלט זיך אויף אין זיינע טרויבן, אַזוי האַלטן זיי זיך אויף אין מענטשנס האַרצן, פֿל זמן אַ מענטש אַטעמט. זייער כוח ווערט נישט אויס-געוועפט און זייער טעם ווערט נישט פֿאַרדאַרבן. אדרבא, מיטן לויף פֿון צייט, ווערן זיי אַלץ ליכטיקער און שאַרפֿער, און וואָס עלטער זיי ווערן, אַלץ גרעסער ווערט זייער כוח און זיסקייט. אמתדיק, ס'איז נישטאָ קיין

וידערה אוקס

שטארקערער און זיסערער וויין, ווי די לעגענדע פֿון אונזער קינדהייט. איין טראָפֿן אירער — געניגט אַמאָל צו פֿאַרשיכורן אונזער האַרץ ביז צו משוגעת! ביז אויסצוגיין פֿון זיסקייט! און זאָל דער נאָמען פֿון אונזער גוטן מלאַך זיין געבענשט, וואָס ער גיט אונז ניט צום מויל מיטן פֿולן בעכער — בלויז טראָפֿנווייז, און דאָס אויך גאַנץ זעלטן. איין איבעריקער טראָפֿן, אָדער אַביסל צופֿיל, און דעם מענטשנס האַרץ וואַלט אין איין רגע אויסגעגאַנגען פֿאַר מתיקות.

און ס'איז ביי מיר קלאָר, אַז ווען מיין לעצטע שעה וועט שלאָגן, ווען די טויערן פֿון דער וועלט וועלן זיך פֿאַר מיר עפֿענען אויף אַרויסצוגיין, אין דער דאָזיקער לעצטער שעה וועלן זיך ווידער אומקערן צו מיר פֿון הינטער דער וואַנט אַלע זעאונגען פֿון מיין קינדהייט — זיי וועלן קומען און זיך אויסשטעלן פֿאַר מיר אין איין מחנה. אַלע, ביז איינע, וועלן זיי קומען מיט זייער גאַנצן חן און גנאָד און מיט זייער גאַנצן ערשטן שיין, אַזוי ווי מען האָט זיי מיר באַוויזן אין פֿרימאַרגן פֿון מייע טעג. קלאָרע און לייטערע וועלן זיי שטיין מיר אַנטקעגן און קוקן אויף מיר שטומערהייט. פֿלוצים וועט אויפֿשטראַלן איבער זיי דאָס ליכט פֿון די ערשטע זיבן טעג — און וועלן צוזאַמען מיטן ליכט פֿון מיין נשמה פֿאַרלאַשן ווערן אויף אייביק — — —

חלומות זיינען ליגנער — אַבער נישט אַלע. און איידער איך וועל אָנהייבן דערציילן צו ביסלעך, קאַפיטלעכווייז, פֿון די איבערלעכע גלגולים און איבערלעבענישן-חלומות פֿון איינעם אַ אידישן יונגמאַן פֿון אונזער ווידערוואַקס-תּקופֿה — זאָל מיר דאָ דערלויבט ווערן צו דערציילן איינעם, אַ חלום מיינעם, וואָס האָט, אויבנאָיפֿיק, נישט קיין אַפֿענעם צוזאַמענהאַנג מיט דאָס פֿריערדיקע אָדער שפּעטערדיקע. בלויז צוליב אַ קורצן אַפֿשטעל. אַ חלום וואָס האָט זיך מיר אַמאָל איינגעקריצט אין האַרצן, און וואָס האַלט זיך אויף אין מיר מיט זיין גאַנצער קלאַרקייט און פֿולע איינצלהייטן ביז צום היינטיקן טאָג. איך ווייס נישט, אויב איך וועל האָבן די קראַפֿט איבער-צוגעבן וועמען עס איז דעם חלום, ווי ער איז, און דער עיקר, אים געבן צו פֿאַרזוכן זיין ספּעציפֿיש ליכט און לופֿט — אַ זאָך וואָס איז פֿמעט אוממעגלעך לגבי אַ חלום — און פֿונדעסטוועגן, זאָל זיין וואָס ס'איז, כּוועל דערציילן. דער חלום איז אַן אמתער חלום, אַ ממשותדיקע ווירקלעכקייט. ער האָט נישט קיין פֿאַרפֿלאַנטערטע אויסערגעוויינטלעכע זאַכן און אויך נישט זאַכן וואָס זאָלן פֿאַרוואַנדערן. און אויך, דוכט מיר, אַז אַביסל איז דער חלום אויפֿן ריכטיקן פּלאַץ.

אין מיין חלום — ציט זיך אַ לאַנגער זאַמדיקער וועג. און דער וועג איז פֿול מיט מחנות צוריקפֿאַרער פֿון יאַריד — און איך בין אויך צווישן די מחנות. איך ווייס נישט, ווי אַזוי און פֿונאַנען איך האָב זיך אַהין גענוֹר מען, אָבער איך גיי אַ פֿאַרשלאַנגענער צווישן אַ גרויסן טומליקן עולם און ווער נאַכגעשלעפט נאָך זיי, פֿמעט אָן מיין רצון. טומל, געפֿילדער, גע־שרייען אַרום און אַרום. וועגענער און פֿורן, ליידיקע און אַנגעלאַדענע מיט משא, זיי און די פֿירער און אַנטרייבער און באַגלייטער, רייטער און פֿוס־גייער, אַ געמיש פֿון מענטשן און בהמות, שלעפֿן זיך און קריכן מיט שווער־קייט, און אָן כּוחות, דורך וואַלקנס שטויב און שווערן זאַמד. ס'איז שווער זיך צו באַוועגן, ווי שפּאַלטן אַ ים. רעדער און פֿיס זינקען אין טיפֿן זאַמד בין דער העלפֿט. שטויב. היץ. נישטאָ קיין כּוח. אַלע זיינען מיד און צע־בראַכן, אַלע זיינען אַפּגעאַסן מיט אַ שמוציקן שווייס, אַלע זיינען פֿאַר־צאַנט, מיט טרויעריקע געמייטער — און אַלע שרייען און שלאַגן זייערע בהמות אין אַ ווילדער רציחה. דער יאַריד, זעט אויס, האָט זיך נישט איינגעגעבן: קיין איינציקער פֿון זיי האָט נישט אויסגעשפּילט אַפֿילו אַ העלפֿט־חלק פֿון דעם וואַס אים האָט זיך געוואַלט. דעריבער לאָזן זיי אויס דעם פֿעס אויף זייערע שטומע בהמות. וואַס שווערער דער וועג, ווערן זיי אַלץ אומגעדולדיקער, אַלץ גרעסער ווערט דער טומל, און אַלץ שטאַרקער די צעמישעניש. קיין איינער פֿאַרשטייט נישט מער זיין חברים לשון. אַלע טרייבן אָן איינע די אַנדערע און אַלע האַלטן אַפּ איינע די אַנדערע אין איין און דער זעלבער צייט. „וויאָ, וויאָ, מענטש איינער, טרייב אָן!“ — „שטיי, שטיי, הינטישער זון, ריר זיך פֿון אַרט נישט!“ אָבער קיינער פֿון זיי רירט זיך אַדער שטעלט זיך אַפּ פֿון זיין אייגענעם רצון. אַ מענטש גייט — ווייל אַלע גייען, שטייט — ווייל אַלע שטייען, אַ טשערעדע, און איך בין אויך איינער פֿון דער טשערעדע. איך דריי זיך אַרום צווישן זיי און פֿאַרשטיי נישט, ווי קום איך צווישן זיי, איך בין מיד. מיין קאַפּ, מיין קאַפּ. נאָך אַביסל — און איך חלש, אָבער איך גיי ווייטער, ווי מטושטש. איך גיי, און מיר דוכט זיך, איך זע גרינע ווערבעס ביי אַ טייך. איך עפֿן מיינע אויגן, און ווי וואָר איך לעב, אמתע ווערבעס. לעבעדיק און פֿריש, הויך און געדיכט, ציען זיי זיך לענגאויס דעם וועג אויף דער רעכטער זייט, און שטייען ווי אַ גרינע וואַנט, וואַס טיילט פֿאַנאַנדער צווישן די דורכ־גייער און צווישן עפעס אַן אַנדער וועלט, אַ וואונדערלעכע וועלט, וואַס אויף דער צווייטער זייט פֿון די ביימלעך. כ'האָב דערזען, און בין אַ לעבע־דיקער געוואָרן. אַ חידוש נאָר וואַס כ'האָב דאָס פֿריער נישט דערשפּירט:

אָט זיינען זיי דאָך, און דאָ זיינען זיי דאָך געשטאַנען פֿריער אויך. און אויך איצט, דוכט זיך, אָז קיין אַנדער מענטש, אַחוץ מיך, שפּירט זיי נישט. מיין נשמה איז מיר אויסגעגאַנגען נאָר די ווערבעס פֿון טייך, און נישט אויפֿהערנדיק צו טראַכטן וועגן זיי, האָב איך זיך ווייטער נאָכגעשלעפט נאָך די מחנות. „דאָרטן, הינטער דער מחיצה פֿון די ביימלעך איז אַן אַנדער וועלט פֿאַראַגען, אַ קלאַרע רואיקע וועלט, און איך קען זי, און קיין אַנדער רער, חוץ מיך, ווייס פֿון דעם נישט“ — און איך גיי און שלעפּ מיך נאָך די מחנות ווייטער, ווייטער, אָבער מיינע אויגן קענען זיך פֿונדעסטוועגן נישט אָפּרייסן פֿון די ווערבעס. און זע נאָר אַ וואונדער! פֿאַרבייגייענדיק שיטערע דורכזיכטיקע שטעלן אָדער קליינע שפעלטלעך פֿון דער גרינער וואַנט — האָט אַרויסגעקוקט פֿון דאָרטן דאָס בילד פֿון איינעם אַ סודות־דיקן, וואָס זיצט אויף יענער זייט מחיצה אין גראַז אויפֿן ברעג פֿון קלאַרן טייך, מיטן רוקן צו די ווערבעס, און מיטן פנים צום קלאַרן רואיקן וואַסער. דאָס געפּילדער פֿון די מחנות מענטשן אויף דער צווייטער זייט, דערגייט, ווייזט אויס, ניט צו אים, ווי ער וואַלט געווען אַריינגעטאַן אין אַן אַנדער וועלט, אַ ווייטער וועלט. ווי איינגעפֿלאַנצט אין דער ערד, זיצט ער אויף זיין אָרט, מיטן פנים צום וואַסערשפיגל, און נישט קיין ריר, און נישט קיין באַוועגונג — און דאָך, ווי איך זאָל זיך נישט דערווייטערן און גיין פֿאַראַויס — איז ער אויך דאָ. זיין שוואַרץ בילד פֿלעמלט דורך פֿון צייט צו צייט פֿון דער ווייט, דורך דער נעץ פֿון גרינסן, און יעדן נייעם שפעטל וואָס איך גיי פֿאַרביי. אַזוי ווי ער גופֿא, און דער קלאַרער טייך מיט אים, און דאָס גאַנצע באַשאַף אַרום, וואַלטן מיך שטיפֿערהייט באַגרייטן, אַן מיין וויסן, ווי זיי וואַלטן זיך צוביסלעך גערוקט מיט מיר צוזאַמען. אַזוי, אַז דאָס אויג קען נישט באַמערקן — אומגעפֿער, ווי דאָס בילד פֿון לבנה אין אַ טייך. ווער איז יענער פֿאַרהוילענער? צי האָב איך אים נישט אַמאָל גע־קענט? צי בין איך אַמאָל נישט געוועזן ער? צי איז ער מיר נישט זייער און זייער טייער? צי זיינען מיר נישט, איך און ער, דער זעלבער און דער אייגענער? צי בין איך נישט מחוייב און זאָל זיין וואָס עס איז, זיך אַפּצור־גנבענען פֿון דאַנען און זיך ראַטעווען אין יענער ריינער רואיקער וועלט וואָס ליגט הינטער דער דאָזיקער גרינער מחיצה? דער ברעג פֿון ריינעם קלאַרן טייך איז דאָך מיין פּלאַץ, און איך בין דאָך דער יעניקער וואָס איז דאָרט געזעסן פֿון אייביק־אָן? — און איך שלעפּ זיך פֿונדעסטוועגן נאָך די מחנות ריינדע, און גיי אַלץ ווייטער, ווייטער אין וועג אַריין, וואַלקנס שטויב האָבן מיך פֿאַרוויקלט, אַ גרויס געפּילדער האָט מיך אַרומגעכאַפט,

און איך דערווייטער זיך און גיי, דערווייטער זיך און גיי. וואו זיינען די גרינע ווערבעס אהינגעקומען? געווען — און נישטאָ מער! איך האָב זיי פֿאַרלאָזן הינטער זיך, זיי, מיט זייער ריינער וועלט, און די קלאַרע וואַסערן פֿון טייך, און דעם סודותדיקן וואָס זיצט תמיד אויפֿן ברעג. פלוצים האָב איך זיך דערמאָנט און ס'האַרץ איז מיר פֿאַרגאַנגען; אַט דער סודותדיקער איינזאַמער, וואָס איך האָב אים געלאָזט הינטער זיך אויפֿן ברעג טייך — דאָס בין איך דאָך, איך! איך — און נישט קיין אַנדערער! — — —

דאָס איז דער ספור־המעשה פֿון חלום — און איין גאָט ווייס זיין באַשייד! וועלן מיר איבערלאָזן דעם סודותדיקן, און זאָל ער זיצן איינזאַם אויף זיין פּלאַץ, ווי ער איז ביז איצט געזעסן. לאַמיר אים ניט שטערן זיין רו. און ווער ווייס, אפֿשר וועט ווען ס'איז זיין בילד ווידער אויפֿבליצן פֿון די שפּאַלטן אַרויס אויף אַ קליינער רגע, איך וועל מיך ווידער שלעפֿן מיין וועג אין געדיכטן זאַמד צוזאַמען מיט די מחנות דורכגייער.

ב

מיין גראַבער פֿינגער און די וועלט־רעטענישן

קיין אמתער שלום האָט צווישן מיר און מיין טאָטן קיינמאַל נישט געהערשט. ס'זעט אויס, ווי ער וואַלט זיך אָפּגענאַרט מיט מיר לכתחילה, ווי איינער, ביי וועמען אין האַנט ס'איז אַריינגעפֿאַלן אַ שלעכטע מציאה, און קען זיך מיט דעם קיין עצה נישט געבן; פֿאַר געברויך — טויג עס נישט, און פֿאַרן פֿאַרקויף — זיינען נישטאָ קיין קונים. מיין מול האָט גורם געווען, איך זאָל קומען צו טאַטע־מאַמע אומגעבעטענער־הייט, נאָכדעם ווי זיי האָבן שוין די מערסטע קינדער חתונה געמאַכט, און אויף נייע האָבן זיי זיך נישט געריכט. איך בין געווען דאָס אַכטע קינד און דער בן־זקונים. און אַז די הייבאַם האָט אָפּגעגעבן מיין טאָטן „מול־טוב“ מיט מיין קומען — האָט ער אַ קרים געטאָן מיט דער נאָז... אַזוי האָט מיין מאַמע דערציילט אירע שכנטעס. און נאָך פֿלעגט זי דערציילן, אַז דרייסיק טעג נאָכדעם, ווי איך בין אויף דער וועלט געקומען, איז מיר באַשערט געווען צו גיין אַפֿריכטן גלות: ס'הייסט, מען האָט מיך אָפּגעגעבן צו אַן אַם אין אַ דער־בייאַיק שטעטל. די אַם האָט קיין מילך נישט געהאַט אין די ברוסטן מיט וואָס מיך אַנצווויגן, און אַז איך פֿלעג מיך פֿאַרגיין פֿון הונגער, פֿלעגט זי מיר אַריינשטעקן מיין גראַבן פֿינגער אין מויל, כ'זאָל האָבן וואָס צו זויגן. אַז מ'האַט מיך צוריקגעבראַכט אַהיים, האָב איך געהאַט אַ פֿאַר קרומע

פֿיס, אַ געשוואָלענעם בויד, און אויגן וואָס האָבן אַרױסגעסטאַרטשעט פֿון די לעכער, ווי צוויי גלעזערנע קיילכלעך. חוץ דעם האָב איך געהאַט אַ מנהג צו עסן דאָס קאַלך פֿון די ווענט, קייען קוילן, און זױגן דעם גראַבן פֿינגער.

די דאָזיקע געוואוינהייט צו זױגן דעם פֿינגער איז ביי מיר געוואָרן אַ צווייטע נאַטור, און איך האָב דאָס אַ לאַנגע צייט נישט אָפּגעלאָזן. ווען נאָר כ'פֿלעג מיך פֿאַרטראַכטן, האָב איך גענאָגט דעם גראַבן פֿינגער. דער טאַטע, בטבע אַ איד אַ פֿעסן, פֿלעגט מיך דעפֿאַר פֿאַטשן און מיך אַנרופֿן „בעל־מציצה“, „דער מאַן מיט דער פֿיפקע“ — דער גראַבער פֿינגער צווישן מיינע צײַן האָט אים אויסגעזען ווי אַ פֿיפקע פֿון אַ זקן, ווען ער פֿאַרטיפֿט זיך אין זײַנע געדאַנקען — אַבער מיך האָט נישט אָנגעהויבן אַרן, נישט ער מיט זײַנע קלעפּ, נישט זײַנע נעמען און צונעמענישן. ער ביי דאָס זײַניקע, איך ביי דאָס מײַניקע; און ווי נאָר ער גייט אַרויס פֿון שטוב, פֿאַרקלייב איך מיך באַלד אין אַ ווינקל, זעץ מיר אַוועק אײַניקער אַליין, טראַכט און זײַג. . . וועגן וואָס אַזעלכעס האָבן איך דאַן געטראַכט — וויס איך אײַגנטלעך אַליין נישט, איך בין געווען פֿאַרשלאָסן אין זיך אַליין, ווי אַ טשערעפֿאַכע אין איר פֿאַנצער, און האָב געזען זעאונגען וואַכער־הייט. אַלץ וואָס כ'האַב געזען און געהערט אַרום, האָט מיר אויסגעזען ווי אַ חלום, און ס'האַרץ פֿלעגט אָנגעפֿילט ווערן מיט שטילן וואונדער, מיט דמיונות וואָס האָבן נישט קיין נאָמען און געשטאַלט. כ'האַב נאָכגעקלערט וועגן אַלץ. . . דאָס קלאַפֿן פֿון זײַגער, שאַטן און פֿלעקן וואָס אויף דער וואַנט, דאָס שוויגן פֿון אַ לײדיק חדר, די פֿינצטערניש וואָס אונטערן בעט, די שיד וואָס וואַלגערן זיך אום דאָרטן, די דינע שטראַלכלעך וואָס די שויב גלאַנצט פֿון זיך אַרויס, פֿלײענדיקע שטויבעלעך — דאָס אַלץ זײַנען געווען סודות פֿון דער וועלט און מיסטעריעס וואָס מען דאַרף זיי באַנעמען, און איך בלאַנדזשע און פֿאַרליר זיך צווישן זיי, ווי אַ מוראַשקע צווישן גראַז. . . אויך זיי לעבן שטילערהייט, ווי איך, און בלױז מײן האַרץ אַליין האָט וואָס צו טאָן מיט זיי. אַז עמעץ האָט צו מיר גערעדט, האָב איך יאָ געהערט און נישט געהערט; אַז מ'פֿרעגט מיך עפעס — גלאַץ איך אויס אַ פֿאַר אויגן, און שווייג. מײן האַרץ האָט תמיד געשטעקט ערגעץ אַנדערש; אין אַ פֿלעק אויף דער וואַנט, אַדער אין אַ זשומעדיקער פֿליג, מײן נשמה פֿלעגט אַרײַן ווי אַ „דבוק“ אין סאַמע מיט פֿון יעדער זאַך, פֿלעגט רוען אין העלצער און שטומע שטייגער, אַלצדינג אַרײַנגעמען אין זיך און גאַרנישט ניט צוריקגעבן. . .

פֿון די שטוביקע מענטשן האָט זיך קיינער אויף מיר נישט אומגע-
 קוקט. דער טאַטע — אַ קפּדן, אַ שוואַכער און פֿאַרנומענער מענטש. איך
 ווייס נישט מיט וואָס ער איז פֿאַרנומען. די מאַמע פֿלעגט זיך יאָ אָן מיר
 דערמאָנען, אָבער תּמיד נאָך דער צייט. „וויי-און-ווינד איז מיר, ס'קינד
 האָט נאָכנישט געגעסן... ס'קינד האָט זיך נאָכנישט געוואָשן... וואו איז
 דאָס קינד?“ און דאָס קינד, ס'הייסט איך, שמואליק, פֿלעג מיר בשעת-
 מעשה זיצן ערגעץ אין אַ באַהעלטעניש, אונטערן בעט, אָדער אין קאָטוך
 אונטערן אויזן, צי אונטערן פּלויט פֿון הויף, זיצן איינער אַליין און זיך
 שפּילן. די שכנטעס, אָז איך פֿאַל זיי אַריין אין די הענט, קוקן מיך אָן
 פֿאַרדעכטיק, באַווייזן מיטן פֿינגער אויפֿן שטערן — אַ סימן, אָז מיין מח
 איז עפעס נישט מיט אַלעמען, גאָט זאָל אָפהיטן, סודן זיך איינע מיט די
 אַנדערע און שפּיען דריי מאָל אויס, און אָז די מאַמע קומט אָן אינמיטן,
 ווערן זיי פּלוצים אַנטשוויגן... .

מער פֿון אַלע שטוביקע כלים האָט מיך צוגעצויגן דער אַלטער שפיגל,
 אַט דער וואָס איז געהאַנגען איבערן טאַפּטשאַן, אין מיינע אויגן, איז דאָס
 די גרעסטע רעטעניש פֿון מיין וועלט. איטלעך מאָל, וואָס איך שטעל זיך
 אַוועק אויפֿן טאַפּטשאַן אַנטקעגן שפיגל, דערווע איך נאָך אַ שטוב און
 פּלים, זיך אַליין און דעם אַנטקעגנדיקן אַלמער מיטן קופּערנעם געשיר
 אין דער הויך. ממש די אייגענע פּלים, נאָר אין שפיגל שטייען זיי אַלע
 משופּעדיק, פּיקס-און-פֿאַרטיק אַ ליאָדע מינוט אַראָפּצופֿליען. און די גאַנצע
 זאָך איז מיר זייער און זייער קשה: ערשטנס, פֿונדאָנען האָבן זיי זיך אַלע
 גענומען אין שפיגל, און, צווייטנס, פֿאַרוואָס קערט זיך נישט איבער דער
 אַלמער צוזאַמען מיטן קופּערנעם געשיר? ...

האָב איך אָפּגעמאַכט ביי זיך צו דערגיין גענוי דעם ענין ביי דער
 ערשטער געלעגנהייט, און טאַקע גאָר אינגיכן האָט זיך אונטערגערוקט
 אַ פּאַסיקער מאַמענט דערפֿאַר. די שטוביקע מענטשן זיינען אַלע אַוועק פֿון
 הויז, און איך בין געבליבן אַליין. אין מיטן דיל ליגט אויסגעשפּרייט דער
 אָפּשיין פֿון פֿענצטער, אַ געקעסטלטער שטראָם ליכט — און פֿליגן קומען
 אַהין זיך טובלען. די ראַבע הון שפּאַצירט זיך אום פּאַמעלעך, פּיקט שטי-
 לערהייט בנעימות, ווי ס'וואַלט זי אַנגעכאַפּט אַ דרימל. אָז זי ווערט פֿאַר-
 שלונגען אין ליכט — ווערן אירע פֿעדערן באַגולדט, גאַלדיק און גלאַנציק.
 בין איך אַרויפֿגעשפרונגען אויפֿן טאַפּטשאַן, זיך אינגאַנצן אויסגעשטרעקט
 אַנטקעגן שפיגל — ס'איז דאָ! ר'איז דאָ! אַ צווייטער שמואליק שטייט האַרט
 אַנטקעגן מיר, און זיין נאָז רירט זיך אָן אין מיינער. איך רוק זיך אָפּ

אביסל אויף צוריק — ער רוקט זיך אויך אָפּ. איך דערנענטער זיך — ער דערנענטערט זיך אויך. וויבאלד אַזוי, פֿאַרקרים איך מיין פנים און שטעק אים אַרויס אַ צונג — ער אויך דאָס אייגענע. „כי־כי־כי“ — לאַך איך, לאַכט ער אויך; אָבער אַן אַ „כי־כי־כי“, ווייל זיין קוֹל הערט מען נישט. דאָס איז עפעס נישט גלאַטיק, און אַביסל האָב איך מורא אויך, און פֿונדעסטוועגן קוק איך ווייטער... דער דיל אין שפיגל איז משופע און דער שטראַם ליכט אינמיטן האַלט זיך ביים אויסגיסן. אַלע פלים שטייען איינגעבויגן, אַדער הענגען מיט נסים... וויי, וויי, אַז דער מעשענער שטייסל זאָל חלילה אַרונטערפֿאַלן פֿון אַלמער — טראַך! — קען ער שפּאַלטן דעם מח!... כ'ווער פֿאַרצאַפּלט פֿון אַ שטומער שרעק, אָבער איך מאַך זיך האַרץ און קוק ווייטער. כ'מוז, איינמאַל פֿאַר אַלעמאַל, דערגיין, דערגיין דעם סוד פֿון דער זאָך, און וואָס ס'וועט זיין וועט זיין. הינטערן שפיגל מוז געוויס זיצן אַ לץ, אַ באַהאַלטענער מזיק, און מאַכט די אַלע קונצן מיט אַ כּשוף. אַ קוק טאָן, אַדער ניט? ווער ווייס, מ'קען נאָך אַמאַל אַריינבאַפֿן דעם ריכטיקן פּאַטש? אַ קשיה אויף אַ מזיק! — איך שטעל זיך אין סכּנה, כאַפּ זיך אָן פֿאַר דער ראַם פֿון שפיגל, דערלאַנג אַ קוק, וואָס ס'טוט זיך הינטער אים. — און אַ כאַפּ זיך אויף צוריק, ווידער אַ קוק — און ווידער זיך געכאַפט אויף צוריק. פּלוצים האַט זיך דער שפיגל אַ שאַקל געטאָן, און מיט אים צוזאַמען — דער דיל, די שטוב, די פלים, איך אַליין — טראַך! — ס'האַרץ האַט זיך מיר אָפּגעשטעלט, אין די אויגן איז מיר פֿינצטער געוואָרן און איך וואַקל זיך. אַט פֿאַל איך אום אין די שטיקער פֿון חורבן...

צו זיך געקומען — האָב איך דערזען, אַז די שטוב איז, ברוד־השם, נישט חרוב געוואָרן, בלויז דער שפיגל האַט זיך אַרונטערגעגליטשט פֿון די צוויי אונטערשטע נעגל און געבליבן הענגען אויפֿן אויבערשטן האַקן. צווישן דעם פֿאַרענטש פֿון טאַפּטשאַן און וואַנט שטעקט אַרויס אַ שטיקל פֿון טאַטנעס פּנקס. דער פּנקס איז מן־הסתּם אַרויסגעפֿאַלן פֿון הינטערן שפיגל און געבליבן שטעקן דרינען. ס'איז בלויז געשען איין שטיקל היזק: די הון איז פֿאַר שרעק אַרויפֿגעשפרונגען אויפֿן טיש און אומגעשליידערט אַ גלאָז, און אַ שטיק צעבראַכן גלאָז ליגט אָפּגעשפּריצט אין שטראַם ליכט און ס'גלאַנצט ביז גאַר, אַזוי ווי אַ גרויסער נס איז אים פּלוצים געשען... דער סוף פֿון דער מעשה איז געווען, ווי דער סוף פֿון אַלע פֿיניע מעשות ביים טאַטן אין היז: פעטש.

אין דעם אייגענעם טאָג איז אויף מיר אַרויס די גורה: אין חדר אַריין!

ביי יענער צייט האָט דער טאַטע זיך אַרויסגעצויגן פֿון דאָרף, און זיך באַזעצט אין פֿאַרשטאַט פֿון כּרך, און איך בין אַריינגעפֿאַלן אין די הענט פֿון מיין ערשטן מלמד.

ג

דער אַלף-בית, און וואָס מ'קען אַרויסלערנען פֿון צווישן די שורות

אין חדר האָט זיך מיין מזל נישט פֿאַרבעסערט. איך האָב זיך גע- האַלטן אָפּגעזונדערט פֿון מייע חברים, און זיי האָבן זיך געהאַלטן אָפּגע- זונדערט פֿון מיר. איך בין געווען פֿאַרוויקלט אין זיך אַליין, האָב זיך געבויט מיין אייגענע וועלט אין האַרצן, און קיינער האָט נישט געשפּירט און נישט געוואוסט. אַפֿילו דער רבי און דער באַהעלפֿער ווייסן פֿון גאַרנישט. די דאָזיקע ווייסן נאָר, ווי צו שלאָגן, דער אויף זיין שטייגער און דער אַנדערער אויף זיין שטייגער. דער רבי שלאָגט מיטן רימען, מיטן פֿויסט, מיטן עלנבויגן, מיטן וואַלגעהאַלץ, און מיט אַלצדינג מיט וואָס מ'קען אַ מענטשן וויי טאָן, און דער באַהעלפֿער האָט אַן אַנדער מיאוסע מידה: אַז איך ענטפֿער נישט, וי ס'געהער צו זיין, צעשפּרייט ער און צענעמט אַנטקעגן פנים פֿינף אויסגעקרימטע גזלנישע פֿינגער און נעמט מיך פֿאַרן גאַרגל. בשעת-מעשה האָט ער אַ פנים פֿון אַ טיגער, אַדער פֿון אַן אַנדער משונהדיקער בייזער חיה — און ס'באַפֿאַלט מיך אַ טויטשרעק. כ'האָב מורא, ער זאָל מיר ניט אויסדראַפֿען די אויגן מיט זיינע שמוציקע נעגל, און פֿאַר מורא, שטיי איך אַ געפֿלעפֿטער און פֿאַרגעס די גאַנצע תורה, וואָס כ'האָב נעכטן געלערנט. ער באַווייזט מיר אַ צורת-אות מיטן פֿינגער און פֿרעגט מיך: „וואָס איז דאָס?“ — און איך פֿינטל מיט די אויגן, ציטער מיטן גאַנצן גוף, און שווייג. דער כּח-הדבור איז ביי מיר אָפּגענומען.

אין תוך גענומען — גייט מיר זייער תורה ניט אַריין אין האַרצן, נאָר פֿאַרביי דעם לינקן אויער און אַרויס דורך דער לינקער פּאה, אין רעכטן אויער קומט פֿון זיך אַליין אַן אַנדער תורה, פֿון סדור אַרויס, פֿון צווישן די שורות, און ווערט באַהאַפֿטן צו דעם פֿריערדיקן, וואָס כ'טראָג שוין לאַנג אין האַרצן. די שורות גופּא און די אותיות — זיינען בלויז אַ שוואַכער אַנדייט אויף דעם. גלייך אויפֿן ערשטן טאָג, ווען דער באַהעלפֿער האָט מיר באַוויזן דעם אַלף-בית, די אותיות אויסגעשטעלט שורותווייז אויף אַ לוח — זיינען באַלד אַרויסגעשפרונגען פֿאַר מיר שערענגעס זעל-

חידערה אוקס

נער, פֿון די יעניקע וואָס מאַרשירן אַמאָל פֿאַרביי אונזער הויז, זיי, מיטן פייקלער בראַש: טאַם-טאַראַראַם! דערהויפּט זיינען ענלעך אויף דעם די שורות אַלפֿן און גימלען מיט די קובוצן פֿון אונטן. די דאָזיקע זיינען עכטע זעלנער, באַוואַפֿנט פֿון אונטן ביז אויבן אַרויף: די אַלפֿן מיט רענצ-לעך פֿאַרקאַשערט אויף הינטן, גייען אַביסל איינגעבויגן אונטער דער משא, ווי זיי וואַלטן זיך פֿאַרנעמען אויף „מאַנעוורעס“; און די גימלען שטייען מיט די פֿיסלעך פֿאַרהויבן פֿון פֿאַרנט, גאַר גרייט צו „מאַרשירן“. מיינע אויגן הויבן אָן זוכן אין די זייטן און ברעגן פֿון טאַוו.

— וועמען זוכסטו? — טוט דער באַהעלפֿער אַ פֿרעג.

— דעם פייקלער — זאָג איך — און מיינע אויגן זוכן.

דער באַהעלפֿער לייגט אַוועק דעם טייטל פֿון האַנט, נעמט מיך אָן פֿאַר דער מאַרדע, פֿאַרדייסט מיין קאַפּ אַרויפֿצו, און שטעלט אָן אויף מיר אַ פֿאַר בהמישע אויגן... פּלוצים טשוּכעט ער זיך אויס און טוט אַ זאָג: אַרונטער!

איין וואָרט, נישט מער. אָן אַנדער קינד האָט זיך געשטעלט אויף דער באַנק, און איך גיי אַרונטער אַ פֿאַרקלעמטער, און שטעל זיך אין אַ ווינקל, נישט באַנעמענדיק, וואָס דער באַהעלפֿער וויל פֿון מיר האַבן. אַ גאַנצן טאָג האָב איך געהאַלטן אין איין קלערן פֿון מחנות חילות און זעלנער. און אויף מאַרגן, אַז איך שטיי ווידער אויף דער באַנק, באַווייזט מיר דער באַהעלפֿער אָן אַלף און זאָגט:

— דו זעסט אַ נאַשטשע מיט אַ פֿאַר עמערס?

— אמת, ווי איך בין אַ לעבעדיקער, אַ נאַשטשע מיט אַ פֿאַר עמערס.

— דאָס איז אָן אַלף — מאַכט דער באַהעלפֿער.

— דאָס איז אָן אַלף — חזר איך איבער.

— וואָס איז דאָס? — פֿרעגט דער באַהעלפֿער ווידער.

— אַ נאַשטשע מיט צוויי עמערס — זאָג איך, און האָב גרויס הנאה

וואָס גאַט-ברוך-הוא האָט מיר דאָ צוגעשיקט אַזעלכע פֿיינע פֿלים.

— ניין, זאָג, אַלף — חזרט דער באַהעלפֿער נאָכאַמאָל — געדענק:

אַלף! אַלף!

— אַלף! אַלף!

און ווי נאָר איך בין אַרונטער איז מיר באַלד דער אַלף אַרויס-געפֿלויגן פֿון קאַפּ און זיין פּלאַץ האָט פֿאַרנומען מאַרוסיאַ, די שיקסע, וואָס צעטראַגט וואָסער איבער די אידישע הייזער. דעם גאַנצן טאָג איז זי מיר געשטאַנען פֿאַר די אויגן. כִּהאַב זי געזען ווי זי שטייט-און-גייט:

מיט די באַרוועסע פֿיס, מיט די דיקע צעפּ, מיט דער נאַשטשע אויף די פּלייצעס, און מיט די צוויי עמערס. און אָט איז דער ברונעם מיט דער קאַרעטע ביי דער זייט, און די ענטלעך וואָס שווימען אַרום אין דערביי-איקן וואָסער, און ר' אַלטער קוקוס גאַרטן...

— וואָס איז דאָס? — פֿרעגט מיך ווידער אויף מאַרגן דער באַהעל-פֿער, און ווייזט מיר אַן אויף אַן אַלף.

— אוי, מאַרוסיאָ! — דערפֿריי איך זיך מיט דער מציאה.

דער באַהעלפֿער וואַרפֿט ווידער אַוועק דעם טייטל און שפּרייט פֿאַנגאַב-דער די פֿינגער; אָבער ער האָט באַלד חרטה, נעמט מיך אַן פֿאַר דער מאַרדע און טוט אַ זאַג:

— גוי! אַלף, אַלף!

— אַלף! אַלף!

די אַנדערע אותיות האָבן ביי מיר אַ סך פֿאַרשידענע געשטאַלטן: געשטאַלטן פֿון בהמות, חיות, עופֿות, פֿיש און כלים, אָדער סתּם אַזוי משונהדיקע באַשעפֿענישן, וואָס דערווייל האָב איך נאָך פֿאַר זיי נישט געפֿונען קיין צוגלייכן. דער שיין איז אַ דרייקעפיקער פיפּערנאַטער; דער למד — אַ בושל מיט אַן אויסגעשטרעקטן האַלז און שטייט אויף איין פֿוס, ווי דער בושל וואָס וואוינט אויפֿן שפיץ בוים הינטערן הויז; דער גימל — אַ שטייול, ווי דער וואָס איז אויסגעמאַלט אויף די קעסטעלעך שו-וואַקס, און אַ קליין שדל מיט אַן עקל האַלט אין איין פּוצן מיט גרויס חשק... דער דלד איז אין דער בחינה פֿון אַ העקעלע, און אַזוי אַלע אַנדערע אותיות. אַפֿטמאַל, זעט מיר אויס אַן אות היינט אין אַזאַ געשטאַלט, און מאַרגן — אין אַן אַנדער געשטאַלט. דאָס ווערט געטאַן פֿון זיך אַליין, אַן פֿונג און אַן אַנשטרענגונג פֿון מיין זייט. אַ געשטאַלט וואָס איז ביי מיר געוואָרן פֿאַר-עלטערט, ווערט אַוועקגענומען און זיין פּלאַץ פֿאַרנעמט אַ נייע געשטאַלט. אַז ס'איז געקומען צונויפֿצושטעלן די אותיות אין ווערטער — האָב איך דערזען פֿאַר זיך אַ מיש-מאַש פֿון פֿאַרשידענע משונהדיקע באַשע-פֿענישן. זיי קומען פּתּותוויז, איינס לעבן אַנדערן און איינס הינטער דעם אַנדערן, רוקנס צו פּנימער, און פּנימער צו רוקנס; דער לאַנגער נון און קורנאַסער פֿ שפּרינגען תּמיד אויף איין פֿוס. דער למד שפּאַצירט זיך אַרום האַפֿערדיק, דאָס האַלז פֿאַרריסן, דער קאַפּ פֿאַרוואַרפֿן, ווי ער וואַלט געהאַלטן אין איין זאַגן: זעט נאָר, כּיבין העכער פֿאַר אייך אַלע מיט אַ קאַפּ. אינמיטן דעם אַלעם בלאַנקעט זיך אַרום דאָס יודעלע, אַ קליין באַשעפֿענישל, וואָס האָט נישט זיינס גלייכן אין מיינע אויגן. סע האָט נישט

אויף וואָס זיך אָנצושפּאַרן — און איז ביי מיר אָנגעלעגטער פֿון אַלע אַנדערע. תּמיד זעט עס אויס, ווי ס'וואָלט געשוועבט אין דער לופּט, אָדער ווי ס'וואָלט זיך נאָך עמעצן נאָכגעשלעפט — און ס'האַרץ האָט מורא פֿאַר אים. כ'ציטער עס זאָל נישט פֿאַרלוירן גיין צוליב זיין קליינקייט צווישן זיינע גרעסערע חברים; ס'זאָל נישט, חלילה, צעריבן און צעטראָטן ווערן צווישן עולם.

דער דאָזיקער פּלאַנטער האָט מיך נישט געלאָזן באַנעמען דעם באַ- העלפֿער'ס תּורה, און מיין גאַרגל האָט נאָכאַנאַנד געשטעקט צווישן זיינע פֿינגער. מיטן מויל זאָג איך, דוכט זיך, נאָך יעדע זילבע, אָבער ס'האַרץ טוט זיך דערווייל דאָס זייניקע: זאָפט איין אַ בילד און שפּייט אויס אַ בילה, מאַכט פּל-המינים קאָמבינאַציעס, און חלומט חלומות אויף דער וואָך... אָפּטמאָל ווערט דער קלאַנג פֿון די זילבן אַריינגעוועבט אין געוועב פֿון מיינע חלומות און גיט זיי צו אַ נייעם קאַליר, צי ס'האַט יאָ צו טאָן מיטן ענין, צי נישט. אַמאָל, אַז עס וואָרפֿט זיך דורך בעתן לייענען אַ לעכערלעכע קאָמבינאַציע — הייב איך פּלוצים אָן לאַכן אויפֿן קול. פֿון דאָזיקן געלעכ- טער ווערט דער באַהעלפֿער אַ צעקאַכטער און גייט אַרויס פֿון די פּלים. איך פֿאַרשטיי נישט, וואָס גייט דעם באַהעלפֿער אָן, אַז איך לאַך ?

מיינע חברים אין חדר האָבן זיך אינגאַנצן נישט אומגעקוקט אויף מיר, און מיר אויך זיינען זיי לחלוטין נישט אָנגעגאַנגען. ווען זיי שפּילן זיך אינעווייניק — זיך איך מיר אָן אַ זייט און קוק זיך צו, אָדער פֿאַרשטעק מיך אין אַ ווינקל, זויג דעם גראָבן פֿינגער און טראַכט. איך קלער וועגן יענע געשטאַלטן פֿון סדור, וועגן זייערע אומצאָליקע קאָמבינאַציעס, ווי ווייט נאָר מיין פּת-הדמיון קען גרייכן. ס'האַרץ האָט גענומען פֿון זיי וויפֿיל נאָר ס'האַט געקענט, דעם תּוך האָט עס פֿאַרדייט און דעם שאַלעכץ אַוועק- געוואָרפֿן. אַז די קינדער גייען אַרויס זיך שפּילן אויפֿן הויף — זוך איך מיר אויס אַ באַהאַלטעניש, זיך מיר איינער אַליין און שפּיל זיך. אַז ס'קומט מיין צייט צו לייענען, באַדאַרף מען אַ שטיק צייט מיך אַרומזוכן, ביז מ'געפינט מיך זיצנדיק און זויגנדיק מיין גראָבן פֿינגער הינטערן פּלויט, אָדער גאַר, איך ליג מיך אין אַ טונקל ווינקל פֿון פֿירהויז.

ד

איך ווער אַנטווייכט

אַז ס'זיינען פֿאַרלאָפֿן צוויי יאָר און חדר און קיין גרויסע פעולה אין „עברי“ האָב איך נישט אויפֿגעטאָן — האָט דער רבי אָנגעהויבן לערנען

מיט מיר חומש. א ליכטיקן גן-עדן זאל ער האבן דערפאר. דער סדור אין שוין ביי מיר פארעלטערט געווארן, און זיינע אותיות זיינען שוין ביי מיר געווען געגליכן צו טויטע. מיט וואס, למשל, קען מען אזוינס פארגלייכן? לאמיר זאגן, ווי איינער א מענטש זאל זיצן און האלטן אין איין כראמשקען און קנאקן לידיקע שאלעכץ. מיטן חומש איז געווען אנדערש: עס האט מיר געעפנט נייע פענצטער אין עולם-הדמיון. ערשטנס, דער קליינער אלה, דעם דאזיקן וועוויק האב איך באלד געפונען, א זיצנדיקן אין טיר פון אוהל-מועד גלייך פון אנהייב „ויקרא“. ער זיצט און ווארט אויף מיין אנהייב קומען. זיינע פריינטלעך, אזוינע וועוויקלעך, ווי ער, זיינען מיר אלטע באקאנטע פון „טלומטר“, פון סדור ארויס, און איך קען אים אפגעבן א גרוס פון זייער ליב גאמען. צווייטנס, די שאף און רינדער און דאס געפליגל: אקס, שעפס, ציג, טויב און טירקלטיוב... די אלע זיינען מיר גוט באקאנט, איך קען זיי אויסגעבונדן, און אז מ'ויל זאגן, האב איך אין זיי אפילו א שטיקל חלק, די ציג און דאס קעבלל פייטערן זיך הינטער דער שטוב און אין א לידיקער מינוט טרעט איך פון זיי נישט אפ; און די טויבן קומען דאך פון אונדזער שכן טראכמיס טויבנשלאק, און זיינען גאנץ אפטע איינגייער ביי אונז אויפן הויף, אין דער פרי, אז איך גיי אין חדר אריין, קומען זיי מיר אן אנטקעגן, שפאצירן זיך מיט חשיבות, שטעלן אויס די גוידערס און ווארקען: טור-טור-טור. אויף איינס א פארל האב איך שוין לאנג געווארפן אן אויג, און קומענדיקן חנוכה, אז איך וועל מ'ירצה-שם, רייך ווערן — וועל איך, בליי-נדר, קויפן דאס דאזיקע פארל פאר גוטע געלט...

און אז כ'קום צו יענע ערטער, וואו ס'ווערט גערעדט וועגן קאפ און געלענק, אינגעווייט און פיס געשווענקט אין וואסער, „און ער וועט איינריכטן די העלצער וואס אויפן פייער“, אפפליקן דעם קאפ, און אפרייסן די פליגלען פון עוף, „זיין גוידער מיט די פעדערן“, אפשווינקען ס'בלוט, א געפרעגלט געשאנק, א בראטפאן-געשאנק, און אזוי ווייטער, און אזוי ווייטער — שווימט באלד ארויס פאר מייע אויגן דער מאמעס קאכשטוב פון ערב א יום-טוב, די מאמע און די דינסט — אגעטאן אין פארטעכער, מיט ארבל פארשאצט איבער די עלנבויוגנס, שטייען באוואפנט מיט וואל-גער-העלצער און וועלגערן טייג אויפן לאקשנברעט; שלאגן אויף אייער אין שיסל, גיסן קלארן בוימאויל אין בערגלעך פרישן ווייסן מעל. די קאץ דרייט זיך אויך ארום אינמיטן. זי לויערט אויפן זאלץ-ברעטל און שארפט די אויגן אויפן פלאנקען וואס איבער דער לעבער, אויף די גירן און

גערגעלעך, פופיקלעך און פֿיסלעך. די דינסט וואָרפֿט איר צו פֿון צייט צו צייט אַ שטיקל אָפּפֿאַל, דעם ווייסן פענכער פֿון אַ פֿיש'ס אינגעווייט, צי דעם „גוידער מיט די פֿעדערן“, ופֿדומה נאָך אַזעלכע זאַכענישן. זי האַלט דער קאָץ פֿאַרנומען, און זאָל איר ניט ליגן דאָס פֿלייש אין זינען. דאָס שטייסל מיטן מערזל האַלטן אין איין קלינגען: „הדק היטב, היטב הדק“ — אין גאָז גייט אויף אַ זיסער מחיה-נפֿשות-דיקער ריח פֿון געבעקס און „זעמלמעל געשאַנק“, געקנאָטן אויף בוימאויל מיט געלעכלעך, און צום אויער דערגרייכט דאָס בלעזלעך און שיפֿן פֿון לאַטקעס וואָס שווימען אַרום אין פֿעטס אין די בראַטפֿאַנגען און פֿייערפֿאַנגען; געפרעגלטס און מינים געריכטן וואָס „מ'ברעקלט זיי אין ברעקלעך“, אַזוי ווי לאַקשן, און מען מאַכט פֿון זיי קוגעלעך און כרעמזלעך, מיט ראַזשינקעס און מיט זאָפֿראַן און מיט צימערינג... דאָס וואָרט „מורבכת“ צערייצט מיין אָפעטיט ביז צום העכסטן גראַד, אַזוי, אַז די שלייפֿן הייבן מיר אָן וויי-טאָן און די באַקן הייבן זיך אָן קרימען: „מורר-בע-פעס!“ אַט פֿאַל איך אַוועק אין חלשות — ס'מויל ווערט פֿול מיט שפּייעכץ, און דער גראַבער פֿינגער שטעקט זיך אַריין, אָן מיין ידיעה, צווישן די ציין... — וואו האַלטסטו? — טוט מיך דער רבי פֿלוצים אַ פֿרעג, מיטן

רימען אין האַנט.

אַלע קינדער ווערן אַנטשוויגן און קוקן אויף מיר. מיין קליינער פֿינגער גער הייבט אָן אַרומבלאַנדזשען צווישן די שורות, אַ בלינדער, אַ ציטער-דיקער. די אויגן קוקן דורך טרערן אַט אויפֿן חומש און אַט אויפֿן רבינס רימען. די אותיות טאַנצן צעשוואומענע מיר אַנטקעגן. דעם רבינס האַנט הייבט זיך אויף און מיין רעכטע פֿלייצע קרימט זיך אויס פֿאַר מורא. פֿאַר שרעק האַב איך פֿאַרגעסן אַרויסצונעמען דעם גראַבן פֿינגער פֿון מויל. — בערעלע — טוט דער רבי אַ זאָג צו איינעם אַ פֿלינקן חברהמאַן — גיב נאָר אַ שפרונג אַריבער צו נחום דעם שוסטער, און ברענג אַביסעלע סמאָלע. זאָג, דער רבי האַט געבעטן.

בערעלע דערלאַנגט אַ שפרונג און אַ לויף אַרויס. די קינדער הייבן אָן זיך צו סודען, קוקן בגנבה אויף מיר און לאַכן, ווידער אַ קוק און ווידער אַ לאַך. וואָס זעען זיי אויף מיר און וואָס לאַכן זיי? בערעלע קומט צעלויפֿן, ברענגט צו טראַגן אַביסל סמאָלע אויף אַ שפענדל און לעגט דאָס אַוועק פֿאַרן רבין אויפֿן טיש. — אַרויס פֿון טיש — איז דער רבי אויף מיר גוזר. איך גיי אַרויס.

— קום נאך אהער!
איך מאך א פאר קליינטשינקע טריטעלעך.
— נענטער!
נאך א קליין טריטעלע.
— נאך נענטער!
און איך שטיי איינגעקלאמערט צווישן רבינס קני. רבונר-שד'עולם,
וואס גייט ער דא טאן מיט מיר?
דער רבי פארבויגט זיין גראבן פֿינגער אויף צוריק, ביז סע ווערט
אונטן ביים געלענק א קליין גריבעלע; דאס גריבעלע פֿילט ער אן מיט
שמעקטאבאק, ציט אן א פֿולע נאז, הויבט זיך אויף פֿון פלאץ, און פלוצים
ניסט ער מיר אן א פֿול פנים: אפטשי!
נאך דעם דאזיקן נאס ווערט זיין געדאנק אויסגעלייטערט, און ער
טרעט צו צום עיקר ענין: ציט ארויס מיין גראבן פֿינגער פֿון מויל, הויבט
אים אויף אין דער הויד, אז אלע קינדער זאלן זען און פֿרעגט מיט א טאן
פֿון א לערער וואס האלט שטאל-און-אייזן פֿון דער רעאליסטישער מעטאדע
אין לערנען:
— וואס איז דאס, קינדער?
— א גראבער פֿינגער, א גראבער פֿינגער.
— און וואס איז דאס? — פֿרעגט דער רבי ווייטער, און ווייזט אן
אויף דער סמאלע.
— סמאלע, סמאלע.
— און דאס וואס איז?
— טאבאק, טאבאק.
— און א אינגעלע וואס זויגט דעם גראבן פֿינגער — וואס טוט מען
מיט אים?
דא בלייבן די קינדער שטיל, צוגעשטאנען. דער רבי מאנט אן ענטפֿער
מיט די אויגן, פלוצים שפרינגט אויף א אינגל א שטאמלער, די אויגן
זיינען ביי אים צעלויכטן, אזוי ווי דער רוח-הקדש וואלט זיך אין זיי
צעשפידט, און הייבט אן שטאמלען אין א געוואלטיקער התפעלות:
— אי-איך וווייס...
— נו, זאג, זאג — איז אים דער רבי באהילפיק.
— מע-מע-מע הא-א-א...
— מע האקט אים אפ דעם פֿינגער! — כאפט ביי אים ארויס אן
אנדער אינגל.

הידערוואקס

די קליגערע קינדער ברעכן אויס אין אַ גרויס געלעכטער, און אַפילו דער רבי האַלט מיט. דער שטאַמלער פאַרשעמט זיך. ווידער שטיל.
— נו? — טוט דער רבי אַ פֿרעג בלויז מיט די ברעמען.
— מע וויקלט אים אַרום מיט אַ שמאַטקע — שלאַגט איינער פֿאַר זייער פֿאַרויכטיק.

— מ'שמייסט אים — פסקנט אַפ אַ צווייטער.
— ע — שאַקלט דער רבי מיטן קאַפּ אויף ניין — איר הייבט נישט אָן צו וויסן. אַ אינגעלע וואָס זויגט דעם גראַבן פֿינגער, טוט מען אַט אַזוי...
און דער רבי הייבט אָן ווייזן די קינדער, געלאַסן און נישט גע-
איילט. — אַ זאַג און אַ טו, אַ זאַג און אַ טו. — ווי אַזוי אַזאַ ענין ווערט דורכגעפֿירט:

— מ'נעמט סמאַלע —
און דער רבי נעמט די סמאַלע.
— און מ'באַשמירט דעם גראַבן פֿינגער —
און דער רבי באַשמירט.
— דערנאָך נעמט מען טאַבעקע —
און דער רבי נעמט דעם טאַבעקע.
— און מ'באַשיט מיט דעם די סמאַלע.
און דער רבי באַשיט מיט טאַבעקע.
— און איצט — האַט דער רבי פֿאַרענדיקט מיט גרויס נצחון אין קול — זאַל ער גיין און זויגן!
אין יענעם טאַג בין איך אנטוויינט געוואָרן פֿון גראַבן פֿינגער. אַז דער יצר-הרע פֿלעגט מיך באַפֿאַלן — פֿלעג איך קייען די נעגל.

ה

אַ גומע מחשבה און איר שכל

— ווי דו זעסט מיך אַ לעבעדיקן, פעסי, ער רעדט צו דער וואַנט!...
אַזוי רופֿט זיך אָן דער טאַטע אין איינער אַ ווינטערדיקער נאַכט, ווען ער האַט פֿלוצים אויפֿגעהויבן די אויגן פֿון פּנקס אַרויס, און האַט מיך דערזען, ווי איך שטיי אַנטקעגן וואַנט און מאַך עפעס אַזוינע מאַדנע אַוואַיעס און משונהדיקע תּנועות. מיטן קאַפּ, מיט דער צונג, מיט די הענט און מיט אַלע מיינע צען פֿינגער, און תּיכף נאַכן דאָזיקן זאַג — אַ פּאַטש, ווי דער שטייגער איז געווען.

דער אמת איז, אז איך האב צו דער וואַנט נישט גערעדט — דאָס האָב איך זיך געשפּילט און זיך דורכגעשמועסט מיט מיין שאַטן אויף דער וואַנט. וואָרעם וואָס דען זאָל טאָן אַ קינד אין די לאַנגע ווינטער־נעכט, ווען ס'איז איינגעשלאָסן און איינגעשפּאַרט אין שטוב? אָבער דער טאַטע איז אַ גרויסער מקפּיד און קען נישט פּאַרטראַגן, נישט מיך און נישט מיין שפּילן, און אַלץ וואָס איך טו הייבט אים נישט אָן געפּעלן, און ברענגט אים אַריין אין אַ ווילדער רציחה, דערפּירט אים צו פעטש און סטיסאַקעס און באַנומענע קולות. „פעסי — שרייט ער און בריקעט מיך — נעם אים צו פּון מיינע אויגן, איך וועל אים דורס זיין.“ און אין יענער רגע, קען זיך דוכטן, אז איך, שמואליק, האָב אים, דעם טאַטן, אָפּגעטאָן עפעס אַזוינס, באַגאַנגען אַזאַ געוואַלטיק פּאַרברעכן, אז קיין מחילה און קיין סליחה זיינען דערפּאַר נישטאַ. איך בין אים, חס־ושלום, געגאַנגען אין לעבן, רבונר־של־עולם, ווען האָב איך אים שלעכטס געטאָן און מיט וואָס האָב איך מיך קעגן אים פּאַרזינדיקט?

און איך הייב אָן אויסצומיידן דעם טאַטן און באַמי זיך, זיך נישט צו וואָרפּן אים אין די אויגן: איז ער אין עסצימער — בין איך אין פּאָדער־צימער, איז ער אין פּאָדערצימער — בין איך אין קיכשטוב, געפּיין זיך אויס אַ פּלאַץ אין אַ ווינקל, זיך מיר איינער אַליין און פּאַרנעם זיך מיט וואָס מיין האַרץ טוט גלוסטן.

און ביי יענער צייט האָט זיך מיר פּאַרגלוסט איין קלייניקייט: כ'האָב געוואַלט מעלקן די וואַנט... פּון די קינדער אין חדר האָב איך געהערט, אז ס'זיינען פּאַראַן אויף דער וועלט אַזעלכע בעלי־מופּתים, וואָס באַווייזן יאָ אַזוינס צו טאָן, און ס'איז ביי זיי אַ גאַרנישט שבגאַרנישט. און באַלד טאַקע האָב איך געוואָרפּן אַן אויג אויף איינער אַ וואַנט פּון הויז, די דאָזיקע וואַנט איז פּון העלפּט אַרונטער געווען פּאַרשימלט און צעפּוילט, און האָט אַרויסגעגעבן פּון זיך אַ מין גרינעם שווייס; און האָט שוין פּון אַ שטיק צייט צוגעצויגן מיינע בליקן, אין האַרבסטיקע נאַסע טעג פּלעג איך אָפּזיצן אַנטקעגן וואַנט גאַנצע שעהן, פּאַרטיפּט אין די משונהדיקע צורות, וואָס דער ווילגאַטש, האָט אויף איר געמאַלן. כ'האָב אין די גרינע פּלעקן געזען אַלץ וואָס נאַר אַן אויג קען זען: בערג און טאָלן, פּעל־דער און וועלדער, שלעסער און פּאַלאַצן... „די דאָזיקע וואַנט — האָב איך מיר געטראַכט — איז לכתחילה באַשאַפּן געוואָרן אויף צו מעלקן“ — און בין נישט אָפּגעטראַטן פּון איר מיין יעדע פּרייע מינוט. איך האָב זי בודק געווען פּון אַלע זייטן, געזוכט אין איר דעם ריכטיקן פּלאַץ אויף

צו מעלקן. און אז מ'זוכט — געפינט מען: אונטן אויף דער וואנט, גאנץ נאענט צום ווינקל, האט זיך געפונען אן אויפגעלאפענער פלאץ, ווי א מין ברוסט — דאס איז דער ריכטיקער פלאץ. איך דארף בלויז מאכן א קליין לעכל, אריינטאן אהין א טרייבל — און מילך וועט זיך גיסן, ווי פֿון א קוואל. און כדי אויפצונעמען דעם פֿולן שטראם מילך, ס'זאל חלילה קיין איינציקער טראָפֿן נישט גיין פֿארלוירן, האָב איך זיך מקדים געווען און זיך פֿאָרגרייט אָפֿריער, פֿאַרן מעלקן, מיט כל המינים פֿלים: א פֿלעשל מיט אַן אָפּגעבראַכן העלזל, אַ צעשפּאַלטענע שיסל וואָס ווערט באַנוצט אויף צו האַלטן ליים, אַ האַלבע פּושקע פֿון ר' מאיר בעל־הנס, אַ בלעכן קעסטל, צעלעכערט און פֿאַרראַסט, אַ שמוציקע יאַרמולקע, אַ פֿאַרדאַרטער שוך, אַן „אַלמון“ אַן אַ פֿאַר, און נאָך אַזעלכע פֿלים וואָס האָבן זיך אומ־געוואָלגערט אין מיסט, און אויפֿן בוידעם און אונטערן בעט. כ'האָב אָפֿילו נישט פֿאַרגעסן זיך אַנצוגרייטן מיט אַ פֿראָפּן, צו וואָס אַ פֿראָפּן? כדי צו פֿאַרשטאַפּן צווישן מעלקן און מעלקן דעם וואַרצל פֿון ברוסט, דאָס לעכל פֿון וואַנט, הייסט עס. אַרומגערינגלט מיט די אַלע פֿלים, און באַוואָפֿנט מיט אַ נאָגל און אַ מערזל, האָב איך מיך אַוועקגעזעצט אויף דער ערד און זיך גענומען לעכערן די וואַנט. דאָס מערזל — קלאַפּ! — און דער טשוואַק הייבט אַן צו זינקען. ס'האַרץ צאַפֿלט זיך, נאָך אַביסעלע, נאָך אַ רגעלע — און פֿון לעכל וועט אָנהייבן שפּריצן אַ ווייטער וואַרעמלעכער שטראָם — טוזו... און דאָ אין רעכטן מיטן כאַפּ איך פֿון הינטן אַרום אַ הייסן פֿייערדיקן פּאַטש:

— נאָדיר, מטורף איינער, פֿאַר לעכערן די ווענט! ...

דער פּאַטש — איז דעם טאַטנס אַ פּאַטש. כ'וואַלט אים דערקענט אין דער פֿינצטער אָפֿילו, מיט פֿאַרמאַכטע אויגן, דאָס איז אַ שאַרפֿער מהודרדיקער פּאַטש, וואָס צעטראַגט זיך ווי אַ בליק, אַזוי הינטערוויילעכטס, אָפּגעטאַקט, שאַרף און גלאַט, ברענענדיק און קלינגענדיק, דעם קלאַנג דערהערסטו נאָך דעם, שוין לאַחר מעשה... דער טאַטש איז געווען אַן אמתער קינסטלער אויף דעם געביט, אַ גוואַדאָווער פּאַטשער! ער האָט געוואוסט דעם סוד־הצמצום פֿון דער קונסט, און מ'קען זאָגן, אַז ער פֿלעגט פּאַטשן ווי מיט רוח־הקדש, להבדיל. וואָס איז שייך זאָגן? פֿערציק יאָר נאָכאַנאַנד, זינט ער איז געוואָרן אַ טאַטש, האַלט אַ מענטש אין איין פּאַטשן... ווי ס'זאל ניט זיין, האָט זיך פֿון עסק גאַרנישט אויסגעלאָזט, און די וואַנט איז געבליבן ביז היינטיקן טאַג אַ נישט געמאַלקענע. און ס'איז אַ שאַד! גאַט איז מיין עדות, אַז איך האָב געמיינט גוט. כ'האָב

צוגעזען דעם טאטנס צער פֿון פרנסה און האָב אים געוואַלט העלפֿן מיט וואָס נאָר ס'איז געלעגן אין מיינע כוחות... ביי מיינע נאמנות, איך קען נישט צוזען זיין צער, ווען ער קומט אין אַוונט צוריק אַהיים, ועצט זיך אַוועק, און נעמט זיך בלענדן די אויגן איבערן פּנקס, קייט די באַרד און טראַכט, און טראַכט, און טראַכט... אייגנטלעך, וואָס האָט דער פּנקס צו טאָן מיט כּעס? — און פֿונדעסטוועגן, זאָלט איר זיך בעסער היטן פֿאַר אייער טאַטן, ווען ער איז פֿאַרטאָן אין פּנקס. עס שמעקט דענסטמאַל מיט ספּנה — און ס'לעבן הענגט איך אויף אַ האַרעלע. אגב, האָב איך געמיינט, אפֿשר וועט דער טאַטע ווערן צו מיר אַביסעלע ווייכער, וועט מיר אַמאַל באַווייזן אַ שמייכל, און וועט מיך אויפֿהערן פאַטשן. אַבער וואָס האָב איך געקענט מאַכן — דער שטן האָט זיך אַריינגעמישט, און דער טאַטע האָט אונטערגעגראָבן זיין פרנסה מיט די אייגענע הענט.

1

איך און די הרובע

וויבאַלד אַזוי — וואַרף איך אַוועק דעם עסק פֿון מעלקן די וואַנט, און פֿאַרנעם זיך מיט דער הרובע.
וויסט און פֿינצטער איז דעם טאַטנס הויז ווינטערציטיט. און פֿאַרנאַכט, ווען איך קום צוריק אַהיים פֿון חדר — איז עס נאָך וויסטער און פֿינצ-טערער. ווילגאַטש, שמוץ, עפּוש. פֿון די ווענט און דיל גייט אַ נאַסע קעלט, וואָס פֿרעסט זיך איין אין די ביינער. די לופֿט איז אַנגעזאַפט מיט טראָן, מיט מאַכאַרקע-רויך און נאָך עפּעס אַ מיאוסן ריח — אַן איבער-בלייבעכץ פֿון די פּויערים וואָס זיינען בייטאָג דאָ געווען. (דער טאַטע האָט געשעפֿטן מיט פּויערים און זיי זיינען שטענדיקע איינגייער אין הויז). דאָס ביסל אַרעמע מעבל און פֿלים וואָס פֿאַרלירן זיך תמיד אין גרויסן חלל פֿון הויז — זיינען איצט מטושטש אין דער פֿאַרנאַכטיקער פֿינצטער-ניש און ווערן אינגאַנצן פֿאַרשלונגען. דורכדעם ווערט אין הויז פּוסטער און פֿאַרבענקטער. די מאַמע זיפֿצט אַרויס שטילערהייט פֿון אַ ווינקל, און די קאָץ קומט מיר אַנטקעגן פֿון אַ פֿינצטערער לאַך אַרויס, הויבט אויף צו מיר אַ פֿאַר פֿאַספֿאַרנע אויגן און מיאָקעט רחמנותדיק. ס'אַ צער-בעלי-חיים!

נאָר אין איין ווינקל פֿון פֿאַדערצימער, אין דער וואַנט, נאָענט צו דער ערד, איז פֿאַראַן אַ קליינע הרובע, אַ קליינע פֿאַרסאָזשטע פֿיר-

קאנטיקע לאך פֿון אן אויוון. אַ גאַנצן טאָג איז די הרובע צוגעמאַכט, נאָר פֿאַרנאַכטצו, בין מנחה למעריב, אַז די פֿענצטער ווערן בלינד, און דאָס הויז ווערט פֿול מיט מרה־שחורה — הויבט אָן דער אונטערשטער געזימס אַנטקעגן הרובע זיך צינדן מיט אַ גאַלדענער רויטקייט, וואָס ציטערט און צאַפֿלט זיך. אַ סימן, אַז דער אויוון ברענט און לעבט... און באַלד געפֿין איך זיך אין פֿאַדער־צימער ביים אויוון. איך זען מיך צו אויפֿן רעשטל פֿון בינטל האַלץ וואָס ליגט פֿאַרן אויוון, כאַפֿ אַרום די קני מיט ביידע הענט, בויג איין דעם קאַפֿ, און פֿאַרקוק זיך. די שייטלעך האַלץ אין אויוון זיינען האַרט, נאַס, קאַלט. דאָס רוב שייטלעך זיינען אָנגעוועצט מיט סענקעס, אָנגעפעלצט מיט פֿאַרהאַרטעוועטן שניי, און באַהאַנגען מיט ציטערדיקע ווייסע קאַלטענעס, ווי שטיקלעך באַרד. דאָס קליינע פֿלעמל פֿון די טרוקענע שפענדלעך אונטער די שייטלעך, איז נאָך שוואַך און ציטערט אום, און איטלעך מאַל וואָס ס'טוט אַ ציטער און אַ רויכער — טוט מיר אַ קלאַפֿ אין האַרצן. כִּהאַב מורא, ס'זאָל זיך ניט אויסלעשן איידער די שייטלעך ברענען זיך איין. מיינע אויגן עסן זיך איין אין יעדן לעק און קוש פֿון גאַלדן צינגל, און איך מונטער אים און טרייב אים אונטער. „אַרויף, אַרויף, אויף יענעם שייטל האַלץ — טענה איך צו אים אין האַרצן — פֿון זייט, פֿון זייט, טו אים אַ נעם, העכער, העכער אַביסל טו אַ קלעטער, העכער, אויפֿן רוקן, אַזוי, אַזוי איז בעסער, איצט כאַפֿ אים אָן פֿאַרן בערדל, פֿאַרן בערדל"... און ס'קליינע פֿלעמל פֿאַלגט, פֿלעכט זיך, דרייט זיך, וויקלט זיך אין די שייטלעך, טאַפֿט און זוכט דעם געהעריקן פֿלאַץ זיך אָנצוכאַפֿן. פֿון אויבן, אין קוימען, דערטראַגט זיך אַ קלאַנג פֿון ווינט, און דאָס געקלאַנג פֿון די אייזערנע יושקעס. איך ציטער אינגאַנצן פֿון קעלט וואָס שלאַגט פֿון דיל און פֿון בינטל האַלץ; אַ שטראַם ווינט רייסט זיך אַרונטער פֿון קוימען אין אויוון אַריין און שיט מיך אָפֿ מיט נעכטיקן קאַלטן אַש — און איך ריר זיך פֿון אַרט נישט. דאָס האַרץ און אויגן זיינען פֿאַרטיפֿט אין פֿייער. און אַז דאָס פֿייער ברענט זיך גוט פֿאַנאָדער — טו איך זיך ערשט מיט אַלע הוישים אַריין אין פֿייער. איך זע און הער עפעס אַזוינס, וואָס דאָס מויל איז נישט ביכולת איבערצוגעבן, אַ מין געזאַנג הער איך, אַ פֿאַרהוילטן גע־זאַנג, אַן איידלס, וואָס ברומט אַרויס פֿון די טיפֿענישן פֿון סאַמע האַרץ פֿון די קוילן, וואָס פֿלאַצן אינעווייניק, ווי דאָס פֿלאַצן פֿון טויזנטער פֿאַר־הוילענע סטרונעס, וואָס זיינען צו שטאַרק געווען אָנגעצויגן. און אַ מין טאַנץ זע איך אַ משוגענער פֿאַרפֿלאַנטערטער טאַנץ פֿון קליינע, לעבע־

דיקע, גאלדענע צינגלעך. אַ מי־מאַש פֿון רויטלעכע, בלוילעכע, פּור־
 פּורנע און קאַלירטע פֿלעמלעך. אַ ים ליכט און שיינ גייט אויף, ציט זיך
 אויס אין פֿעדים, אין פּאַסן, ראַנגלט זיך און שעננגלט זיך, קושט און
 צאַפֿלט זיך, גלעט און האַליובעט. דאָס סודן זיך פֿון הויפֿנס קוילן און
 לעבעדיקע וואונקען פֿון דימענטן, רובינען. — טסס־ס — שיפעט אָן עק
 פֿון אַ האַלעוועשקע צוליב אַ מוטנעם טראַפֿן וואָס איז אין קאַכעניש אויף
 אים געפֿאַלן. פּאַף! — ענטפֿערט אָפּ אַ קויל וואָס איז פּלוצים צעפּלאַצט
 געוואָרן און זיך צעשטאָטן אויף פּיצלעך. און באַלד דערויף ציט זיך אַ
 שטיל געברום, אָן אויסגעצויגנס, אַ סטרוניקער, דינער שאַרפֿער קלאַנג —
 דזוין; און פּלוצים — פֿררר! אַ באַרג צעגליטע קוילן האָט זיך צע־
 שפּאַלטן און זיך אויסגעשטאָטן ווי צעשטויבט גאַלד. עס ברענט ווי פֿון
 אַ ווייס־צעגליטן אייזן. ס'דוכט זיך, אָז באַלד וועט אַרויסקומען פֿון דאָרטן
 די סאַלאַמאַנדרע, אַ באַשעפֿעניש, וואָס לויט ווי מיינע חברים אין חדר
 האָבן בקבלה, ווערט געבוירן אין פֿייער, אַ שמוציקע באַשעפֿעניש, אינ־
 גאַנצן רויט, ווי אַ געבראַטענער ראַק. און ס'דוכט זיך ווייטער, אָז ווי
 נאָר זי וועט אַרויסשפּרינגען פֿון פֿייער, וועט זי זיך אויפֿשטעלן אויף
 די לעצטע צוויי הינטערשטע פֿיסלעך — און אַ שפרונג טאָן מיט אַלע
 אַכט פֿיסלעך דיר אין די אויגן. אָן עקלהאַפֿטער שוידער כאַפּט מיך אַרום;
 איך פֿאַרמאַך די אויגן און דערשפּיר די היץ אין פנים און קני און הער
 מיט פּחד ווי די אייזנס קלינגען אין קוימען — דר־דר־דר... כ'האַב
 מורא אומצודרייען מיין קאַפּ אַהינטער. עפעס אַ שד שטייט מיר איבערן
 רוקן, ער בויגט זיך ממש אַריבער מיר. „מאַמע, מאַמע!“ — שרייט דאָס
 האַרץ אין מיר, אָבער קיין קול קומט נישט אַרויס, ס'ווערט דערוואַרגן
 אין האַלז. אַ טויטשרעק באַפֿאַלט מיך. די ציינער און די קני קלאַפֿן און
 טרייסלען זיך און ס'האַרץ עקט זיך. דאָס געוויין פֿון קוימען קומט פֿון
 אַ ווייטן, ווייטן פּלאַץ. און דאָ, אין צייט פֿון סכּנה, בליצט אויף אין מיינ
 מח די „סגולה“, יענע סגולה וואָס דער רב האָט מיר געגעבן אַלס שמירה
 פֿאַר יענעם שד, וואָס לויפֿט מיך תּמיר נאָך, ווען איך גיי פֿאַרנאַכט צוריק
 פֿון חדר. האַטטיק פֿאַררוק איך ביידע גראַבע פּינגער פֿון די הענט אין
 פּאַסיק פֿון די הויזן, און מיט פּוונה שריי איך אויס „שמע־ישׂראל“.
 די סגולה העלפֿט, דער פּחד ווערט צעפֿלויגן, און כ'זיץ מיר ווייטער
 און קוק אין אויוון. די האַלעוועשקע צעפֿאַלן גלידערווייז. די קוילן ווערן
 טונקלעך. דער אַש ווערט מערער. איין האַלעוועשקע, פּינקלדיקער
 שוואַרצער אַטלעס, מיט געפּאַסקעוועטע, געקעסטלטע איינשניטן, ליגט

ווידער האוקס

אן א זייט, רויכערט זיך, שלאגט ארויס פֿון די איינשניטן מיט בלויע בלעזלעך, אַזעלכע קליינע דינע זיילכלעך רויך. דאָס געוויין אין קוימען פֿאַרשטאַרקט זיך. צעבראַכן און פֿאַרשטיקט איז דאָס געוויין, נאָר ס'ציט זיך אָן אויפֿהער אָבער און ווידער... יעדוואַכע, אונזער אַלטע דינסט, קומט אַריין און נעמט אויסקערן דעם אויוון. מיינע ברעמען קלעפֿן זיך פֿון זיך אַליין. הויז, דר-דר-דר... — הער איך אַ ווייט געוויין און אַ נאַענט געקלאַפֿ פֿון דרימל אַרויס.

און אַ גאַנצע נאַכט, זע איך אין חלום אַזעלכע מינים שוואַרצע נפֿשות, מיט פֿאַרסאָזשעטע פֿנימער, אַזוי ווי קוימענקערערס, שטייען אין דער וועלטיקער פֿינצטערניש צעשפּרייט איבער אַ שטיק וויסט פֿאַר-בענקט לאַנד. יעדער איינער שטייט געבויגן איבער בערגלעך מיט ברע-גענדיקע קוילן, און זיי שאַרן און שאַרן, איטלעך פֿאַר זיך, מיט זיין קאָטשערע. די בערגלעך קוילן גיבן אַרויס ליכט בלויז פֿאַר זיך אַליין און פֿאַר די ביינע פֿנימער פֿון די שאַרער, אָבער דער חלל פֿון דער וועלט, פֿון אונטן און אויבן, פֿון פֿאַרנט און הינטן, בלייבט, ווי געווען, שטאַק-פֿינצטער, אויף די שפיצן פֿון די בערגלעך, שטייען און טאַנצן אויף די לעצטע הינטערשטע פֿיסלעך אַזעלכע מינים פֿילפֿיסיקע סאַלאַמאַנדרעס; זיי שטרעקן אויס מייכלעך און מיאסע פֿנימער צו דער הויך, און שאַק-לען מיט פֿייכטע שמוציקע פֿיסלעך אין חלל פֿון דער וועלט.

ז
ל אַ ק ש !

אין חדר בין איך דערווייל אַריבער אין דער פֿתּה פֿון די „בעלי חבור“. פֿון איצט און ווייטער זיינען מיר, די קינדער פֿון דער פֿתּה, מחוייב צו חזרן אַלע צוזאַמען, מיט אַ גגון און אויפֿן הויכן קול, עפעס אַזוינע מאַדנע זאַגענישן אויף אויסנווייניק, צום סוף פֿון יעדן פֿסוק, אַזוי האָט דער רבי גוזר געווען. פֿונדאָנען דער רבי נעמט די דאָזיקע זאַגענישן, ווער שטעלט זיי אים צו, און וואָס פֿאַראַ סמיכת-הפּרשה זיי האָבן מיטן פֿסוק פֿון חומש — דאָס האָב איך נישט געוואוסט, און ס'איז מיר נישט אָנגעגאַנגען צו וויסן. ווייל, דער אמת איז, דער ענין איז בכלל ניט שווער; ס'איז נישט שווערער ווי מ'פּוּם-בית — בו, ווי „רק" — נייערט, און „אחו" — געמויזעכץ. נאָך אַלעמען, איז דאָס אַלץ אַ גיירה, און אויף אַ גיירה פֿרעגט מען קיין קשיות ניט. דער עיקר איז, מ'טאַך נישט בלייבן אַליין. ווייל, פֿל-זמן איך זינג און שריי צוזאַמען מיט דער

חברותא, איז נאך א האלבע צרה, פארקערט, אדרבא ואדרבא... שטעלט זיך אבער די כחה אפ אויף א רגע, און מיין קול לאזט זיך הערן ווייטער — איז מיין לעבן קיין לעבן נישט... און איך בין חושד מייע אנדערע חברים, אז זיי פילן אויך דאס אייגענע וואס איך. צו וואס, א שטייגער, זיינען מיר געווען געגליכן אין יענער שעה? צו א רעדל בלינדע וואס גייען בקאמפאניע, האלטן זיך אן, שפארן זיך אן איינער אן אנדערן; גייען איבער שווימענדיקע קריעס אייז. יעדער איינצלנער פארלאזט זיך יא און פארלאזט זיך נישט אויף דעם צווייטן, און אלע צוזאמען שלעפן זיך און ווערן געשלעפט איבערן תהום... ס'זעט אויס, אז דאס איז שוין די טבע פון „חבורניקעס“ זינט וועלט איז וועלט, און ס'איז נישט איבער-צומאכן. און אויב דאנערשטיק, אין חדרשן יום-הדין, האבן זיך דאך געפונען קינדער, וואס האבן דאס געקענט איבערזאגן איינציקווייז, ווי ס'געהער צו זיין — איז דאס מעשה-נסים, איך, שמואליק, האב כמעט ניט פארשטאנען איין ווארט פון דעם גאנצן „אויסריידעכץ“. אין מח זיינען געבליבן שטעקן דוקא דאס געמויזעכץ, דער „נייערט“ און דער „ביי-שטידל“, און נאך אזעלכע טשיקאווע מלמדישע ווערטער, וואס איך האב קינמאל פריער נישט געהערט. אט די ווערטער — האב איך געטראכט — זיינען דער עיקר תורה, און דאס איבעריקע — איז נישט מער ווי א טפל. די דאזיקע טומטום-ווערטער האבן זיך אויפגעהיט ביי מיר אין הארצן, און אין א פרייער מינוט, ווען איך זיך אין פירנהויז הינטערן פעסל וואסער, פלעגן זיך ארויסשיילן פון זיי, ווי זומער-פויגעלעך פון די אייעלעך, שיינע פאנטאסטישע זאכן, וואס פלעגן מיר פארשפילן אין מיין איינזאמ-קייט. אייניקע פון זיי האבן געלעבט פאר א רגע; געקומען, אויפגעבליצט, און איידער כ'האב זיך גוט צוגעקוקט צו זיי — נישטא! פארפלייגן — און נישט געווארן. אנדערע ווידער זיינען געווען ביי מיר שטענדיקע געסט, און אפילו נאענטע חברים — איך דארף נאר פארמאכן די אויגן, און זיי זיינען דא. מיט נאך אנדערע האב איך געפירט גאנצע געשעפטן, און צווישן אונז זיינען פארגעקומען וואונדערלעכע זאכן, וואס איך האב קיינעם אויף דער וועלט נישט געקענט דערציילן, קיינעם אויף דער וועלט נישט, אפילו נישט מייע חברים פון חדר. ערשטנס, האבן זיי, די חברים, דאס נישט פארדינט ביי מיר, זיי לאכן אפ און חוקן פון מיר און רופן מיך „בעל-מציצה“, און נאך אזעלכע שיינע נעמען. און צווייטנס, קען געמאלט זיין, אז זיי וועלן מיר אפשר ניט גלויבן — זיין, זיי וועלן געוויס נישט גלויבן, זיי וועלן מיר נאך געבן א נייעם צונאמען.

נעמען און צונעמענישן האָב איך גענוג, איבערגענוג. יעדע צונע-
מעניש פֿון אַ געוויסן פֿאַל, און יעדער נאָמען איז געבויט אויף אַ גע-
שעעניש, אַ מעשה שהיה. אַחוץ די אויבנדערמאָנטע „בעל-מציצה“ און
„דער מאַן מיט דער פּיפקע“ — האָב איך זוכה געווען צו נאָך און נאָך
אַנדערע נעמען, ווי למשל: גולם, בעל-חלומות, לא-יוצלה, אַנשיקעניש,
פּרא-אדם, א. א. וו. נאָר דער לעצטער איז דער שענסטער: לאַקש! —
אַ צווייטער נוסח דערפֿון איז: לעקשעלע! — פֿאַרקלענערט און פֿאַר-
שענערט.

פֿאַרוואָס לאַקש? — צוליב אַ מעשה שהיה. די מעשה איז געווען
אַזוי. איך זיך מיר אַזוי פֿרייטיק בייטאָג אין חדר און חזר איבער פֿאַרן
רבין פֿון אַן אַלטן צעפֿליקטן חומש אַרויס די סדרה פֿון דער וואָך. דער
רבי זיצט, ווי זיין שטייגער איז יעדן ערב-שבת, איבער אַ ליימענעם
צעשפֿאַלטענעם שיסל און זופּט אַרויס מיט אַ הילצערן לעפֿל עפעס אַ
מוטנע געמישעכץ, וואָס האָט אַ פנים פֿון צעריבענעם הייוון. (דאָס דאָזיקע
לעפֿלעכע געמישעכץ האָט דער רבי ליב געהאַט, ספּנות-נפֿשות.) ער
זופּט און איד זאָג, איך זאָג און ער זופּט. פּלוצים — טפּררר! — עפעס
אַ „ויתמהמה“ (ס'איז געווען די סדרה „וירא“) האָט זיך מיר, ווי דער
שטן, געשטעלט אין וועג און פֿאַרהאַלט מיך. דאָס דאָזיקע משונהדיקע
לאַנגע וואָרט — וואָס איז זיין טייטש? ניט נאָר דאָס טייטש פֿון וואָרט
איז מיר פּלוצים אַרויס פֿון זינען, נאָר דאָס וואָרט גופּא, זי ס'שטייט און
גיט, זעט אויס ביי מיר אין די אויגן, ווי אַ פֿרעמד, ניי באַשעפֿעניש.
ס'איז נאָר וואָס אַרויסגעשפּרונגען פֿון חומש, און כ'הייב נישט אַן וויסן,
וואָס טוט עס דאָ? אַבסיל האָט גורם געווען דערצו דער „שלשלת“, וואָס
איז איבער אים געהאַנגען. אויך אים, דעם שלשלת, האָב איך ביז איצט
נישט באַמערקט. ווי איך בין אַ איד, דער דאָזיקער שלשלת איז ווי דער
פּאַפּירענער שלאַנג, וואָס מיטקע, אונזער שכן טראַכט זונדל, האָט נעכטן
געלאָזן פֿליען איבערן דאָך. דערווייל האָט אויפֿגעצויכטן פֿאַר די אויגן
אַ מין ווייס פֿלעכטל אין רביס באַרד, אויפֿגעצויכטן — און נעלם גע-
וואָרן. מיינע אויגן זיינען מכלומרשט אַריינגעטאָן אין חומש, אָבער מייך
געדאַנק וואָנדערט אום. פּלוצלונג, אַליין נישט וויסנדיק, ווי אַזוי — האָב
איך אויפֿגעהויבן מייך קליינעם פֿינגער צום רבינס באַרד און מיט אַ
משונהדיקער שמחה אויסגעשריען: אוי, אַ לאַקש! כ'קען שווערן ביי וואָס
איר ווילט אַליין, אַז דאָס דאָזיקע ווערטל האָט זיך אַרויסגעכאַפט ביי
מיר פֿון זיך אַליין, אַן חכמות און אַן שלעכטע פּוונות, חלילה. אַזוי ופּנ-

דיק, איז פֿון רבינס לעפֿל אַרויסגעפֿאלן און געבליבן שטעקן אין באַרד אָן אמתער לאַקש. אַ וויסער געדרייטער לאַקש, ווי אַ שלשלת; און דאָס איז דאָס פֿלעכטל, וואָס האָט אויפֿגעלויכטן פֿאַר מיר בשעתן חורן. כ׳האַב נישט געוואוסט וואָס אַזוינס דאָס איז, און ווען כ׳האַב אים פֿלוצים דערוען איינגעפֿלאַכטן אין באַרד — איז מיר ליכטיק געוואָרן אין די אויגן, און כ׳האַב זיך מיט אָן אמת דערפֿרייט... נאָר דער רבי מיט די חברים האָבן געמיינט אַנדערש. זיי, די חברים, האָבן אויסגעבראַכן אין אַ גרויס געלעכטער: „כאַ-כאַ-כאַ, אַ לאַקש!“ — און ער, דער רבי, איז אויפֿגע- שפרונגען פֿון פֿלאַץ, ווי אַ שלאַנג וואַלט אים אַ ביס געטאַן, און איז אַנגעפֿאלן אויף מיר מיטן לעפֿל אין האַנט, ווי אַ גזלן. ער האָט מיך געהרגעט און געשלאָגן מפות-רצח: „נאָדיר אַ לאַקש! נאָדיר אַ לאַקש!“ — נאָר זאָל די רביצין דערמאַנט ווערן צום גוטן. ווען זי שפּרינגט נישט אַרויס פֿון קיך מיט דער קאָטשערע אין האַנט און קומט מיר נישט צוהילף — וואַלט מען מיך פֿון חדר אַרויסגעטראַגן אין ליילעכער.

נאָך דער דאָזיקער מעשה, בין איך אַ צוויי וואָכן צייט געלעגן קראַנק אין בעט, און געפֿלוידערט פֿון היץ: „לאַקש, טאַבעקע, ויתמהמה, סאַלאַ- מאַנדרע“... אַז כ׳האַב זיך אויפֿגעהויבן פֿון בעט, האָב איך בשום אופֿן נישט געוואַלט צוריקגיין ביי רבי גרשונען אין חדר. וואו דען וויל איך גיין? — איך וויל ביי ר׳ מאירן אין חדר, דאָרט אונטן אין טאַל, אַרויס פֿון געסל, וואָס עפעס דאָרטן? — ווייס איך אַליין נישט. כ׳בין איינמאַל דאָרט דורכגעאַנגען, און דער טאַל איז מיר געבליבן איינגעבאַקן אין האַרצן. כ׳האַב געזען דאָרטן זאַמדיקע בערג, אַ וואַסער-שטראָם האָט פֿון טאַל אַרויסגעשלאָגן, און אַ סך, אַ סך גרינסן — אַ ים מיט גרינסן. פֿון די גרינסן אַרויס האָט אַרויסגעקוקט אַן אַלטע חורבה, אַ פֿאַרוואַק- סענע מיט קוסטעס און ווילדגראַן. מיינע חברים פֿלעגן האַלטן אין איין רעדן וועגן דעם טאַל, זיך אַנדערציילט מעשות און וואונדער פֿון דער חורבה. ביינאַכט — האָבן זיי דערציילט — איז אַ גרויסע ספּנה אַראָפֿ- צוגיין אין טאַל, צוליב די מתים און מוזיקים. איינמאַל איז יחיאל דער שמאַטע-קלייבער אַריין אין חורבה זוכן שמאַטעס, האָט ער געטראָפֿן דעם אַלטן ר׳ קהתן, אַט דער וואָס האָט דערהרגעט זיין ווייב, און איז פֿאַראַיאָרן געשטאַרבן, ווי ער זיצט אין אַ ווינקל אויף אַן איבערגעקערט פֿעסל, און לויזט זיין טלית-קטן... דער דאָזיקער גאַנצער ענין און די ספּנה וואָס איז מיט דעם פֿאַרבונדן האָט מיך נאַכמער צוגעבונדן צום טאַל. אַז ס׳האַט זיך מיר אַצינד געמאַכט אַזאַ געלעגנהייט — האָב איך

הידערה אוקס

באשלאסן עס ניט דורכצולאזן. זאל זיין וואס ס'איז — איך וויל ביי ר' מאירן אין חדר.

די מאמע האט מיר נאכגעגעבן, און דער טאטע האט זיך דאס מאל ניט איינגעקשנט. פֿאַר מיר אין די אויגן האט ער גערעכט געגעבן ר' גרשונען מיט זיינע קלעפּ. „גוט אויף אים“ — האט ער געזאגט. דאָס הייסט, איך, שמואליק, האָב פֿשר פֿאַרדינט מ'זאל מיד ממיתן... אָבער אונטער די אויגן, האט ער מיטן האַלבען מויל צוגעגעבן, אַז ר' גרשון האָט אַריבערגעכאַפט די מאָס, און אַ רוח אין זיין טאַטנס טאַטן אַריין... אַזוי האָב איך געהערט בפֿירוש הינטער דער טיר. בקיצור, זכות־אָבות איז מיר בייגעשטאַנען, און כ'בין אַריבערגעגאַנגען אין ר' מאירס חדר.

דאָס וואָס דער טאטע האָט מיר דאָסמאַל נאָכגעגעבן, איז געווען ביי מיר אַ גוטער סימן, אַז מיין מזל וועט פֿון היינט אָן אויפֿגעריכט ווערן. אין געסל וואו מיר וואוינען, אין סמאַלע געסל, איז ר' מאירס חדר, דאַרפֿט איר וויסן זיין, געווען די העכסטע מדרגה פֿון תורה. קיין העכערס איז נישט פֿאַראַן. און ר' מאיר אַליין איז אויך נישט געראָטן אין אַלע אַנדערע מלמדים — אַ רוח אין זייער טאַטנס טאַטן אַריין, ווי דער טאטע זאָגט — ר' מאיר איז אַנדערש! ער איז אַ שיינער בפֿבודיקער מענטש, מיט דער פֿיינער באַרד און דעם הויכן שטערן; ער רעדט געלאַסן, און זיין גאַנצער הילוך איז בפֿבודיק. אַפֿילו זיין שוואַרצע קאַפּאַטע רופֿט אַרויס צו זיך דרד־אַרץ. די ווייבער בענטשן זיך מיט אים און די קינדער לויפֿן צו אים אין חדר מיט ליבשאַפֿט. ער האָט ניט קיין סך תלמידים, און די קינדער באַטראַכטן זיך ווי געהויבענע יחסנים. ער האָט אַ פתּה פֿון „גרויסע“ וואָס לערנען, אַחוץ חומש מיט רש"י, אַ קאַפּיטל „שוואַרבע“ און אַ בלאַט גמרא. אויב אַזוי, וועל איך אויך זיין אַ גרויסער...

און פֿאַרנאַכטצו, אין יענעם גליקלעכן טאַג, אַז די שמחה האָט מיך פֿאַרכאַפט, און האָב זיך מערנישט געקענט איינהאַלטן, בין איך אַרויס־געלאַפֿן אין דרויסן אַנצוזאָגן דער וועלט פֿון מיין גדולה. כ'האָב געטראָפֿן אַ חברה קינדער, מייע פֿריערדיקע חברים, זיצנדיק און שפּילנדיק אין זאַמד. מ'שפּילט אין שטיינדלעך און מ'שייט זאַמד אַרויף צום הימל; דאָס מאַכן זיי „אַ רעגן“. האָב איך זיך אַפּגעשטעלט הינטער זיי, אַביסל אַפּגערוקט, און מיט הענט פֿאַרלעגט אויף הינטן, מעשה דערוואַקסענער מענטש, האָב איך זיי אַרויסגעשטעקט אַ צונג, און אַ זאַג געטאַן: „ע, אָבער איך לערן ביי ר' מאירן, לערן איך“...

— לאַקש! — האָט די גאַנצע חברה אויסגעזונגען אין איין קול, און אַ וואַלקן מיט שטויב האָט זיך אויפֿגעהויבן צווישן אונז — לאַקש! לעקשעלע!...

ח

אין טאָל

און זונטיק אינדערפֿרי האָט מיין מאַמע פֿאַרגלעט מיינע פֿאָתון מיט שפּייַעכץ אויף די שפּיצן פֿינגער, מיך אָפּגעווישט די נאָז, פֿאַרשטעקט דעם עק העמד אין שפּענצער פֿון די הייזלעך, מיר מיטגעגעבן צידה-לדרך — און איך גיי צו ר' מאירן אין חדר.

ס'האַרץ האָט מיך נישט אָפּגענאַרט. אַ נייער חדר — אַ נייע וועלט. טאַג-טעגלעך, נאָכן אינדערפֿריאיקן אָפּווישן די נאָז, נעם איך מיט עסן, און גיי אין חדר אַריין — און ס'האַרץ קען זיך נישט אָנזעטיקן. תּיפֿף ווי מען גייט אַרויס פֿון געסל אין טאָל אַריין, שטייט, אַביסל אָנגעבויגן אויף אַ זייט, ר' מאירס איינזאַמע קליינע דירה, הינטער דער דירה — אַ סוכה, ביי דער זייט — אַ בוים, און פֿון פֿאַרנט — אַ גאַרטן. די דירה גופֿא ליגט באַהאַלטן אונטן אין טאָל אונטער דער יאַרמולקע פֿון בוים, נאָר איר דאַך און דער קוימען וואָס בלאַנקען אַרויס פֿון בוימיקן גריין גיבן צו וויסן פֿון איר די דורכגייער. ס'זעט אויס, ווי דער קוימען האָט זיך לכתחילה אַרויפֿגעכאַפט אויפֿן שפּיץ דאַך, פֿדי אַ קוק צו טאָן דורך דער בלעטער-נעץ, און זען, וואָס טוט זיך עפעס אויף יענער זייט. די דירה פֿון דרויסן איז אַ ליכטיקע, אַ פֿריילעכע: אינגאַנצן ווייס ווי שניי. אונטער די פֿענצטער איז זי אַרומגעגאַרטלט מיט אַ פּאַס פֿון בלויעם פֿאַרב. די פֿענצטער זיינען אויך איינגעפּאַסט אין אַ קראַנץ פֿון בלויע בלומען און בלעטער, ווי מיט לעבעדיקע וועווריקלעך. די גראַז-באַנק אונטן, ביים פֿונדאַמענט פֿון הויז, איז אינגאַנצן גריין און גיי. אַן דער רעכטער וואַנט שטייט צוגעשפּאַרט אַ לייטער וואָס פֿירט צום בוידעם, אַרייַנצוקריכן דורך אַ שוואַרצער לאַך, וואָס וואַרפֿט אַן אַ שטיקל מורא. איבער דער לאַך שטייט אויפֿן שפּיץ דאַך, דרייט זיך אַן אויפֿהער אַ קליין רעדל. אַזוי ווי אַ ווינטמיל, דרייט זיך און זשומעט און צעשטרייט אַביסל די מורא... דאָס רעדל האָט ר' מאיר אַליין געמאַכט מיט די אייגענע הענט. ער איז אַ גרויסער מייסטער און האָט ליב אַליץ אַליין צו מאַכן. ביינערנע אויער-לעפֿעלעך און צאָן-שטעכערלעך און נאָך אַזעלכע קליינע זאַכן וואָס זיינען אי שייַן, און אי ניצלעך. ער האָט צוויי טאַבאַק-שקעטע-

וידערוואוקס

לעד, איינס אַ קאַרענע אויף אינדערוואַכן, און איינס אַ ביינערנס, אויס־געשניצט פֿון אַ האַרן, אויף שבת — און בייזע געמאַכט מיט די אייגענע הענט. דער „מזרח“ און דאָס בילד פֿון מרדכי און המן, וואָס הענגען אויף דער וואַנט — אויך זיין אַרבעט. אַז מיר קומען אין חומש צו דער אַרבעט פֿון משפּן — באַווייזט ער אונז, אין אַ קליין פֿאַרמאַט, דעם משפּן מיט זיינע פֿלים, מיט די בגדי פּהונה; די מגורה, מיטן טיש, מיטן מזבח, מיט אַלץ מיטאַנאָדער, ר' מאיר האָט עס אַלץ אַליין אויסגעשניצט מכמה זמנים, און ער היט זיי אָפּ פֿון יאָר צו יאָר אין דער ווינקלדיקער דריי־גאַרנדיקער טאַזשערקע. מ'זאָגט אויף אים, אַז ער איז אויך אַ „קריצלער“ — נאָר איך ווייס נישט, וואָס דאָס איז אַזוינס, ס'הייסט, ווייסן ווייס איך, אַז „מחוקק“ איז אַ קריצלער, אָבער וואָס דעם קריצלערס עובדא איז, ווייס איך נישט. מיינע חברים ווייסן אויך נישט, און פֿרעגן ר' מאירן — שעם איך זיך, ווייל ער איז אַ נוגע בדבר. ר' מאירס סוכה איז בעסער און שענער פֿון אַלע אַנדערע סוכות אויף דער וועלט. זי שטייט, ווי זי איז, פֿון יאָר צו יאָר, און ר' מאיר ציט פֿון איר פֿאַרשיידענע נוצן. ער באַנוצט זי פֿאַר אַ סך זאַכן; אַ סקלאַד אויף צו האַלטן האַלץ, אַ שטעכל פֿאַר דער ציג, אַ שטייג אויף צו שטאַפּן גענדז, אַ שפייכלער פֿאַר בולבעס און אוגערקעס, און זומערציט — אויך אַ חדר פֿאַר די תּלמידים. אַ לייכטע קילקייט און אַ דינע טוכלעקייט שפּרייטן זיך תּמיד אין דער סוכה, און דאָס ליכט טריפֿט אויף די חומשים אין גאַלדענע טראַפּנס דורכן סכּך. אַז ר' מאירן איז גוט אויפֿן האַרצן, און ער וויל אונז אַנטאָן אַ נחת־רוח, טראַגט ער פֿאַרנאַכטצו אַרויס זיין שטול מיטן טיש מיט די צוויי לאַנגע בענק פֿון סוכה אַרויס, און מיר זעצן זיך אויס און לערנען תּורה אונטערן בוים, צווישן הויז און גאַרטן. בנאמנות, איך ווייס נישט, וואָס קען זיין בעסער. פֿונאויבן, בויגט זיך איבער אונז דער בוים מיט זיין גרינער חופּה, פֿול מיט פֿויגל־געזאַנג און געפֿלאַטער פֿון נישט־געזעענע פֿויגל. אויף רעכטס — בויגט זיך דער טאַל אַרונטער משופּעדיק, ער און דער ים מיט גרינסן. טיף אין דער נידער, קוילערט זיך און גלאַנצט דער זילבערנער שמאַלער וואַסער־שטראָם; ער ברומט און בלעזלט זיך, און לויפֿט, ביז ער ווערט נעלם אונטער דעם גראַזיקן צודעק. אַנטקעגנאיבער אונז — אַ הויכער זאַמדיקער באַרג, מיט אַ גרין וועלדל אויפֿן שפיץ. אַ גרויסע רויטע זון איז געבליבן שטעקן צווישן די בוימער און צינדט זיי אין פֿייער, „דער סנה ברענט אין פֿייער“ — קומט מיר אויפֿן געדאַנק. פֿייערדיקע בלומען און גאַלדענע ריטער ציען

זיך פֿון דאָרטן, פֿון צווישן די צווייגן, צינדן פֿייערלעך אונז אין די אויגן, און שטראַלן אויף ר' מאירס בלאַסן שטערן און שוואַרצער באַרד. איטלעך האָר שטראַלט באַזונדער. ער זעט איצט אויס אין מיינע אויגן, ווי איינער פֿון די אַמאָליקע תנאים, ווי למשל, ר' שמעון בן יוחאי, וואָס זיצט בראַש פֿון זיינע תלמידים אין אַ מדבר, אונטער אַ באַקסערבוים, און אָפּגע־שיידט פֿון דער גאַנצער וועלט, איז ער עוסק אין סתרי־תורה. יענע שעה — איז אַ שעה פֿון רחמים, פֿון טיפֿער בענקשאַפֿט און הייליקייט. די זון האַלט שוין גאָר נאָענט צו דער שקיעה. די לופֿט איז שמעקעדיק, און מיר ליינענען און פֿאַרטייטשן געשמאַק פֿאַרן רבין אַ קאַפּיטל תהלים: „וואויל איז דעם מענטשן וואָס גייט נישט אין דער עצה פֿון רשעים... גייערט גאָטס תורה איז זיין פֿאַרלאַנג, און אין זיין תורה טראַכט ער טאָג און נאַכט. און ער וועט זיין ווי אַ בוים אַ פֿאַרפֿלאַנצטער איבער קוואַלן וואַסערן.“ אָדער: „אַז גאָט איז מיין פּאַסטור, טוט מיר גאַרנישט פֿעלן. אין גראַזיקע וואוינונגען מאַכט ער מיך הויערן, ביי שטילע וואַסערן טוט ער מיך פֿירן. אַפֿילו ווען איך גיי אין טאָל פֿון טויט, האָב איך פֿאַר שלעכטס קיין מורא נישט.“ — טייטשן די ווערטער ווערט איבעריק, פּמעט, אַז עס שעדיקט דעם ענין. די ווערטער פֿליסן פֿון האַרצן אַרויס, און זייער מיין איז פֿאַרוויקלט אין זיי גופּא. דער טויער פֿון פֿאַרשטאַנד עפֿנט זיך פֿון זיך אַליין: „כעץ שתול“ — מיינט, פשוט פּשט — אַט דער בוים וואָס מיר זיצן אין זיין שאַטן. אויף „קוואַלן וואַסערן“ — אַט דער וואַסערשטראַם וואָס פֿלייצט אין טאָל. אין „טאָל פֿון טויט“ — דאָס איז די חרובה, וואו ס'געפֿינען זיך די מזיקים, און דער רבי האָט אָנגעזאָגט, מיר זאָלן אַהין אַ פֿוס נישט אַריינשטעקן. „דו גרייטסט פֿאַר מיר אַ טיש“ — איז נישט קיין אַנדער טיש, ווי דער דאָזיקער, אַרום וועלכן מיר זיצן אַרומגעזעצט און לערנען גאָטס תורה... „מיינע שונאים“ — ווער זיינען די שונאים, אויב נישט די דאָזיקע שקצים, די יונגע פּאַסטעכער, ימח שמים, וואָס באַווייזן זיך גאַנץ אַפֿט מיט די שטעקנס און טאַרבעס אויפֿן שפיץ באַרג, ווייזן אונז פֿון דערווייטנס אַ „חזירשן אויער“, און מאַכן פֿון אונז חוזק: גיר־גיר־גיר... אַט דאָס זיינען דאָך די „רשעים פֿון אשרי“ וואָס וועלן, מירצה־שם, זיין „ווי מעקענע פֿאַרן ווינט“. פּכע — און נישטאָ זיי...

און אַמאָל שטעלט זיך אַפּ אַפּצורוען איבערן טאָל אַ געזעמל ווייסע וואַלקנבלעך, קלאַרע מלאכימלעך. דאָס געזעמל פֿאַרהאַלט זיך אַביסל, און פּלוצים שווימט עס ווייטער ווי ס'איז געקומען. בלויז איינס פֿון זיי,

ווידערהאוסס

דאס שענסטע און לויטערסטע פֿון זיי אַלע, בינדט זיך אָן צום אַנטקעגנ-
דיקן שפיץ באַרג, און הויערט דאָרטן איינס אַליין. קוקט פֿון דער הויך
אַריבער אונז, איבער דער קליינער חבריא, וואָס זיצט דאָ אונטן אין טאָל
פֿאַרטיפֿט אין לערנען.

„ווער קען אויפֿגיין אויף גאַטס באַרג, און ווער קען שטיין בלייבן
אויף זיין הייליקן פֿלאַץ“ ...

און מיט זונאונטערגאַנג, אַרויפֿקומענדיק פֿון טאָל, פֿאַרזאַם אין
מיך אַביסל לענגער אויפֿן ראַנד פֿון טאָל. ס'האַרץ איז אַנגעקוואַלן, און
די אויגן פֿאַרטאַן אין סאַמע ברעג וועלט. באַרג, וואַלד, ברעגן הימל,
פֿלאַמען, אַ פֿייערדיקער טייך, גיהנום ...

ט

ר' מאירס חדר

ר' מאירס חדר איז באמת אַ ליכט פֿאַר די אויגן. דורכן דאָזיקן
חדר קוק איך דורך פֿון איין עק וועלט ביזן אַנדערן, און קען זיך זאָט
נישט אַנקוקן. איך, דער קליינער שמואליק, אַ קליין שוועלבעלע, אַ גאַר-
נישט שבגאַרנישט, זיך מיר איינגעבויגן און איינגעקאַרטשעט אויף אַ
האַרטער באַנק אין ענגן גידעריקן חדר; דער חדר געפֿינט זיך אין אַ
קליין ליימהיזל, וואָס האַלט זיך אויף הינערשע פֿיסלעך, פֿאַרזונקען אין
אַ טאָל אויף איין עק וועלט — און מיין גשמה שוועבט און קוקט אַריין
אַהינטער יאַרן טויזנטער און מיילן צענדליקער טויזנטער, אין עק פֿון
פֿרעמדע ווייטע וועלטן. פֿון די צעריבענע אותיות פֿון די אַלטע פֿאַר-
שימלטע ספֿרים — חומש, רש"י, פסוק — אַט די דאָזיקע וואָס איך קוק
אַריין אין זיי, אַ שטיקל דאָ, אַ שטיקל דאָרט, היפּנדיק און כאַפּנדיק,
און ניט אין געהעריקן סדר — גייען אויף פֿאַר מיר אין אַ מישמאַש,
דורות און יאַרטויזנטער, פֿעלקער און לענדער, מעשות און זאַכן, וואָס
זיינען שוין לאַנג אַפּגעווישט פֿון דער וועלט, און ס'איז פֿון זיי קיין זכר
נישט פֿאַרבליבן. איך האָב געשעפֿטן מיט די אַמאָליקע, און ווער אַ שותף
אין זייער לעבן און מעשים. און איך דאַרף גאַרנישט אַנקומען צו גאַנצע
פרשות. איך בוי מיר אַליין אויף זייער חרובע וועלט פֿון שטיקלעך
פסוקים, און אַ שטיקל רמז איז מיר גענוג: אַ קליינער כ"ף, אַ הענגענ-
דיקער ע"ן, אַן איבערגעקערטער נון, די טראַפּ איבער די ווערטער —
דאָס אַלץ איז אויך אַ גוטער מאַטעריאַל פֿאַר מיין בנין. אין אַ שעת-הדחק,

קומט רש"י און טראַגט צו עפעס זיינס — און ס'ווערט ליכטיק און היימ-
לעד, פשוט אַ מחיה. כ'לערן אַרויס דאָס פֿאַרבאַרגענע פֿון אַנטפלעקטן,
און מער פֿון דעם וואָס ס'איז בפֿירוש געשריבן, פֿאַרגאַנצט מיין פּח-
הדמיון. און די זאַכן וואָס זיינען מיר אין ר' מאירס חדר אַנטפלעקט
געוואָרן, זיינען מיט אַן אמת גרויס און שיין. זאָגט אַליין, פֿון הודו ביז
כוש זיינען פֿאַראַן הונדערט זיבן און צוואַנציק מדינות. פונקט ווי די יאַרן
פֿון דער מאַמע שרהס לעבן — נישט מער, נישט ווייניקער. און נינוה
איז אַ גרויסע שטאָט ביי גאַט, וואָס מען באַדאַרף זי דורכמעסטן, איז
דאָס אַ מהלך פֿון גאַנצע דריי טעג, פינקטלעך, ביז צום האַר. ביי די
גבעונים שטייט געשריבן „הצטירו“ און „הצטידו“ — אַזעלכע צוויי
אויסטערלישע ווערטער וואָס שמעקן מיט פֿרעמדקייט; זיי האָבן זיך
געמיט און געקומען פֿון אַ ווייטן לאַנד מיט צעפֿוילטע בגדים און פֿאַר-
לאַטעטע שיד, מיט סוויטעס און פֿאַטשיילעס, מיט לאַבנס פֿאַרשימלט
ברויט אין די טאַרבעס און געשפּאַלטענע לאַגלען אויף די פּלייצעס. און
די מרגלים זיינען געקומען צו גרויסע באַפֿעסטיקטע שטעט, הויך ביז
צום הימל; און אַז זיי האָבן אין גאַס דערזען די ריזנקינדער, און די דריי
טרויעריק באַרימטע באַנדיטן: אַחימן, ששי און תלמי — זיינען זיי אויס-
געקומען ביי זיך אַליין אין די אויגן, ווי היישעריקן, ממש ווי די היישע-
ריקן וואָס שפּרינגען און גראַגערן אין הינטערהויפֿן פֿון געסל. (די דאָ-
זיקע דריי ברידער, יונגען ווי די צעדערבויער, גייען מיט די לאַנגע
טשוּפּרינגעס, מיט די היטלען פֿאַררוקט אַן אַ זייט, און דער מיטלסטער
שפּילט אויף אַ האַרמאַשקע; זיי גייען אַרום, ווי ס'זעט אויס, תמיד צוואַ-
מען, און וואַרפֿן אַן אויף אַלעמען אַ מורא.) איז ווי די מרגלים האָבן זיי
דערזען — זיינען זיי האַסטיק געלאַפֿן זיך באַהאַלטן. נחבי בן רפֿסי —
הינטער אַ טויער, גדי בן סוסי — אין אַ וועכטערביידל פֿון אַ פֿלוצערן-
גאַרטן, גמליאל בן פּדהצור — הינטער די וויינישטאַקן, אַדער צווישן די
קעפלעך קרויט... דאַרטן זיינען זיי אַלע געזעסן באַהאַלטן און אַרויס-
געקוקט מיט פּחד אויף דרויסן, און אין הם, אין באַרימטן פּרך הם, זיינען
געזעסן, ווי ס'איז וואויל באַקאַנט, די זוזים. וואָס? — איר ווייסט נישט
ווער זיי זיינען? — דאָס זיינען דאָך די יעניקע, וואָס די עמונים רופֿן
זיי זמזומים. די אימים זיינען אַנדערע: יענע, דאַרפֿט איר וויסן, האָבן
גאַר געוואוינט אין שוה-קרייתים. און אין עילם דער מדינה, האָט געקע-
ניגט אַ מאומדיקער מענטש מיטן גוואַלדיקן נאַמען כּדרלעומר. אַ פּרא-
אָדס: האָט געזוכט, געזוכט, און נישט געקענט זיך אויסזוכן אַ שענערן

חידערוואקס

נאָמען, ווי כדרלעומר. אַנדערש זיינען די „כפֿתורים וואָס נעמען זיך פֿון כפֿתור“, מיט די פֿתרוסים, נפֿתוחים און כסלוחים. אמת, איך ווייס נישט גענוי, ווער די דאָזיקע זיינען — אָבער, ס'האַרץ זאָגט מיר, אַז דאָס זיינען קליינע פֿעלקערלעך, און די מענטשן זייערע זיינען קליינע און קיילעכ־דיקע בריות, אַ מין שרעטלעך, וואָס וואוינען אונטער איין דאָך און טוען אַלע זייערע מעשים בשותפֿות. דאָס פֿונדאָגען ווייס איך? אפֿשר דערפֿון וואָס זייערע נעמען קומען תמיד אין לשון־רבים.

חוץ דעם, האָב איך אָביסל באַקאַנטע צווישן די פֿירשטן פֿון אדום, קליינע מלכים אַזעלכע, ווי פריצים: אלוף קנז, אלוף געתם, אלוף שובל, אלוף יעוש. אין זייער משפחה געפֿינט זיך אָבער איינער אַ וואונדערבאַרער בחור, אַ מזלדיקער מענטש! ענה רופֿט מען אים. דאָס איז דער ענה, וואָס האָט געפֿונען די ימים אין מדבר. אַלץ הייסט אַ מזל! איך בלאַנדזשע גאַנץ אָפֿט אַרום פֿאַר גאַנצע שעהן אין די פֿעלדער, מיט אויגן און הענט אין אַלע קוסטעס, לעכער און גריבער, און געפֿין אַמאַל אַ צעבראַכן שערבֿל, צי אַ האָרן פֿון אַ קו, אַ גבלה, און ער, דער בעל־מזל, איז אַרויס פֿיטערן זיין טאַטנס אייזלען — און תיכף געפֿונען די ימים. ווי זען אויס די דאָזיקע ימים? — איך זאָל אַזוי וויסן פֿון שלעכטס, ווי איך ווייס. דער רבי האָט פֿאַרטייטשט: מוילאייזלען. ס'הייסט, אַ מין משונהדיקע באַשעפֿעניש, וואָס איז נישט קיין פֿערד און נישט קיין אייזל, נאָר אַ געמיש פֿון ביידע צוזאַמען. בין איך מיך משער, אַז דער ים איז געווען צונויפֿגעשטעלט פֿון צוויי באַזונדערע טיילן: פֿון קאַפּ ביז דער העלפֿט — אַ פֿערד, און פֿון העלפֿט ביזן שפיץ עק — אַן אייזל. און אַז מ'ווייל, איז פֿאַראַן פֿלאַץ אויך פֿאַר אַן אַנדער קאַמבינאַציע: די רעכטע זייט אין פֿולער לענג — פֿערד, די לינקע זייט — אייזל. די זאַך הענגט אינדער־לופֿטן, און ס'איז שווער צו באַשליסן איינמאַל פֿאַר אַלע מאָל. ס'איז קענטיק באַשיינפֿערלעך, אַז דער ים איז אַ גאַענטער מחותן מיט די אַחשתרנים פֿון דער מגילה, וואָס האָבן, פידוע, געהאַט צו אַכט פֿיס; מיט פֿיר לויפֿן זיי, ווייל מיט די אַנדערע פֿיר רוען זיי זיך אָפּ. על־פל־פנים, אַ פשרע מציאה האָט ענה געפֿונען, אַז דער פסוק האָט געפֿונען פֿאַר נויטיק דאָס מפרֿסם צו זיין, און נישט יעדער איינציקער מענטש איז מסוגל אַזוינס צו געפֿינען.

עוג מלך הבשן — איז אַ געבירטיקער פֿון די רפֿאים, פֿון סאַמע לעצטן רעשטל. אַז ס'איז אונטערגעקומען דער מבול, האָט נח דער צדיק זיך אויף אים מרחם געווען, און האָט פֿאַר אים געמאַכט פֿלאַץ אויסער

דער תבה, אויף א דרענגל. דורך א פֿענצטערל, פֿלעגט ער אים יעדן טאָג דערלאַנגען עסן. זיצט זיך עוג אויפֿן דרענגל, זיין שטערן קלאַפט זיך יעדע רגע אַפֿ אָן די וואַלקנס, און זיינע פֿיס פֿלושקען זיך כמה מיילן טיף אין וואַסער. ער זיצט און וואַרפֿט אין בית-הבליעה גאַנצע לאַבנס ברויט און זופט פֿון אַ גרויסן פֿאַרשמירטן קעסל די שיריים פֿון קרופניק, וואָס נח און זיינע זין האָבן איבערגעלאָזן. און מיט וואָס האָט דער דאָזיקער רשע אָפּגעצאָלט דערפֿאַר ? לסוף, אַז די אידן זיינען אַרויס פֿון מצרים, האָט ער אויסגעריסן אַ באַרג מיט די וואַרצלען און געוואַלט אויף זיי אַרויפֿוואַרפֿן. און ער וואַלט זיי געוויס אומגעבראַכט אויך, ווען משה וואַלט זיך נישט איינגעשטעלט, אַ שפרונג געגעבן מיט זיין האַק אויף גאַנצע צען איילן, אַ זעץ געטאָן אים אין קנעכל, און האָט אים אַוועק־ געהרגעט. אַזאַ סוף אויף אלע רשעים געזאָגט געוואָרן. אַצינד איז בלויז זיין בעט נאָך אים געבליבן, אַן אייזערן בעט, ניין איילן די לענג און פֿיר איילן די ברייט, מיט אַ מענטשנס אייל. געוואַלטיק פינקטלעך, וואָס לאַזט נישט איבער קיין פֿלאַץ פֿאַרן קלענסטן ספֿק, אמת טאַקע, אַז לגבי אַזאַ מענטש וואָס דערלאַנגט צו דער זון אין הייבקיט, וואָס זיין פֿוסקנעכל איז איבער דרייסיק איילן הויך — איז אַזאַ מאָס פֿון אַ בעט אַביסל קאַרגלעך, און ס'קען גאַנץ היפשֿלעך פֿאַרקלענערן דאָס מאַוימדיקע גע־ שטאַלט. איז וואָס טוט דער הייליקער רש"י ? האָט ער, זכּרונו לברכה, זיך צוגעאיילט, צוגעגעבן אַ ליאַדע קלייניקייט, און געראַטעוועט עוגס אַנזען. מיט אַ מענטשנס אייל — מאַכט רש"י, מיט עוגס אייל, און עוגס אַן אייל, ווי באַוואוסט, האָט געהאַלטן כמה וכמה מיילן. וויבאַלד אַזוי, איז דאָס בעט שוין געווען לויט עוגס כבוד, און פֿון היינט אָן און ווייטער, איז שוין נישטאָ קיין סבה, פֿאַרוואָס זיך צו נעמען צום האַרצן. עס שטייט דאָס בעט מיט אַלע קישנס און פֿערענעס אין רבת-בני־עמון ביז אויף היינטיקן טאָג, און ווער עס פֿוילט זיך נישט, זאָל אַריבערגיין אַהין און עס אַנקוקן. אַ גאַנץ געראַם געלעגער פֿאַר אַ גאַנצן פּולק מיט זעלנער.

,

אויפֿן וועג אַהיים און מיינע נביעות דורך מרבר און ים

פֿול און אַנגעפּראַפט מיט אַזעלכע קלאַרע פינקטלעכע ידיעות, פֿלעג אין יעדן טאָג, מיטן זונאונטערגאַנג, זיך לאָזן גיין אַהיים. מיינע חברים צעלויפֿן זיך מיט שמחה און געזאַנג אין זייערע הייזער, און איך בלייב

וידערה אוקס

איינער אליין אין וועג. דעם טאָטנס שטוב שטייט אויסערן תחום, אָפּגע-
רוקט פֿון געסל, גאַנץ נאָענט צום וואַלד, און איך שלעפּ זיך אַהין מיטן
זאַמדיקן וועג. דער וועג ציט זיך דורך צוויי שורות בויער פֿון ביידע
זייטן; קיין הייזער זיינען אויפֿן וועג נישטאָ, און אינמיטן וועג איז דאָ
אַ מסופֿן פּלאַץ; אַ קליין בריקל אַריבערגעוואַרפֿן איבער אַ וואַסער, און
ווי מען הערט זיך אָן, האָט זיך אונטערן בריקל איינגענאָדיעט אַ קליין
שדל פֿון די פּת־ליצנים. דאָס שדל איז אַפֿילו, לויט ווי מיר, קינדער,
האַבן בקבלה, אַ שטילס, און וועט קיין קינדער נישט מוזיק זיין, פֿונ־
דעסטוועגן, ווען די גאַלדענע שקיעה־קרין אויף די שפיצן בויער נעמט
ווערן טונקעלער — פֿאַלט מיר איין ס'האַרץ. פֿון צווייטער זייט טיף, פֿון
וואַלד אַרויס, דערטראַגט זיך צו מיר אַ באַהאַלטענער „קרוק“, וואָס
שרעקט מיך אַביסל. איך שלעפּ מיך פּאַמעלעך, פֿאַרלאָזן און איינזאַם,
צווישן די צוויי שורות בויער. ליכטיקע רויטלעכע פֿלעקן ציטערן איבער
מיר, מיינע פֿיס זינקען אין זאַמד, און מיין נשמה, אַ פֿאַרבענקטע, ציט און
פֿאַרטראַגט מיך אין די מרחקים.

דאָס גיי איך נישט צו זיך אַהיים — אַ וואַנדערער בין איך, וואָס
גייט מיט שטעקן און טאַרבע דורך ימען און מדבריות. שוין אַ לאַנגע
צייט — כִּהאַב שוין לאַנג פֿאַרגעסן ווען — ווי איך בין אַוועק וואַנדערן
איבער דער וועלט, און ביז איצט, ווינד און וויי איז מיר, האָב איך נאָך
אַלץ קיין מנוחה נישט געפֿונען. כִּהאַב געקלעטערט אויף בערג, גע-
נידערט אין טאַלן, געוואַנדערט פֿון שטאָט צו שטאָט און פֿון דאָרף צו
דאָרף, און קיין מוטערמענטש ווייס נישט ווער איך בין, פֿונוואַנען איך
קום, און וואוהין איך גיי.

אויפֿן וועג האָב איך זיך צענויפֿגעטראַפֿן מיט אַ קאַראַוואַן ישמעאליים,
אַדער דדנים, און האָב שוין פֿון זיי נישט אָפּגעטראַטן. וואוהין זיי גייען —
גיי איך אויך, און וואו זיי נעכטיקן — נעכטיק איך אויך.

בייטאָג שניידן מיר דורך מדבריות אין אַ וויסט פֿאַרטריקנט לאַנד,
אַ היים פֿאַר שלאַנגען און עקדישן. די יונגעלייט גייען ביי די זייטן פֿון
די קעמלען, אַנגעלאָדענע מיט פעק זיידנס, געוואַנט, שטיקערייִ-אַרבעט
און פּרופּור־וואַל; פעק געווירצן און נעגעלעך און פֿל המינים בשמים;
און די אַפֿטע, מיט ווייסע בערד און טורבאַנען, רייטן בראַש, מהודרדיק
און בכבודיק, אויף ווייסע אייזעלעך, און די באַזאַקטע און באַסאַנדלטע
פֿיס שלעפּן זיך נאָך אויף דער ערד, און לאָזן שפורן אין דעם זאַמד.

ביינאכט — נעכטיקן מיר אין די וועלדער פֿון ערב. מיר צעלעגן פֿייערן און שלאָפֿן אַרום זיי, אַרומגערינגלט מיט שטיינער, אַזוי ווי מיט ווענט, אַ גוטע באַוואַרעניש, פֿאַר ווילדע חיות, ווי יעקב אַבינו האָט זיך נוהג געווען צו טאָן, לויט רש"ס פֿירוש.

אין ערגעץ אַ פּלאַץ טשעפען זיך צו אונז צו די גבעונים, די דאָזיקע כיטרע פּויערים מיט שמאַטעוואַטע בגדים, פֿאַרלאַטעטע שיד און צע-שפּאַלטענע, פֿאַרדאַרטע לאַגלען. זיי גייען דעם גאַנצן וועג אָן אַ זייט, אַ קאַמפּאַניע פֿאַר זיך, מיט אומעטיקע פּנימער און צערשאַקענע אויגן, ווי זיי טראָגן זיך אַרום מיט עפעס אַ טיפֿן סוד. קיינער פֿון אונז ווייס נישט, ווער זיי זיינען און פֿון וואָס זיי טראַכטן — נאָר איד, שמואליק, ווייס; פֿאַר מיר זיינען אַנטפלעקט אַלע זייערע סודות, פֿון ספֿר יהושע.

אַז גאַט וואַלט וועלן — וואַלט איד מיך אַריבערגעכאַפט אויף אַ נאַכט אין בית-מדרש פֿון שם-ועבר, דאָס פּלאַץ וואו יעקב אַבינו האָט זיך באַהאַלטן גאַנצע פֿערצן יאָר נאַכאַנאַנד, ווען ער איז אַנטלאָפֿן פֿון זיין ברודער עשׂון. איד בין זיכער, כּוואַלט געפֿונען דאָרטן דעם שטענדער אויף וועלכן יעקב האָט געלערנט, און די באַנק אויף וועלכער ער איז געשלאָפֿן לעבן אויוון. זיי שטייען נאָך געוויס דאָרט ביז היינטיקן טאָג.

און אַזוי לויפֿן טעג, וואַכן, מאַנאַטן... מיר האָבן דורכגעשניטן דעם מדבר צין, דורכגעשפּאַלטן דעם מדבר פּאַרן — און ס'נעמט נאָך אַלץ קיין סוף נישט. די פֿיס זיינען געשוואַלן, די קליידער און די שיד זיינען צעפֿוילט, דאָס ברויט וואָס מיר האָבן מיטגענומען איז טרוקן און פֿאַר-שימלט, און די לאַגלען זיינען אַלע צעשפּאַלטן, אָן אַ טראָפֿן וואַסער. ס'וואַלט געהאַלטן מיט אונז זייער שמאַל — ווען מיר דערזעען נישט פּלוצים חצצון-תּמר פֿאַר די אויגן. דער קאַראַוואַן האָט ממש אָפּגע-לעבט! די אייזלען און קעמלען האָבן אָנגעהויבן לויפֿן ווי די אַחשתרנים, און נאָך פֿאַר דער שקיעה, פֿאַר קבלת-שבת האָבן מיר געמאַכט לאַגער. דאָרט, אין חצצון תּמר, האָבן מיר געפֿונען גאַנצע צוועלף זיסע קאַלטע וואַסער-קוואַלן און זיבעציק טייטלבויםער, און מיר האָבן געהאַלטן שבת ביים וואַסער.

פֿון חצצון-תּמר אָן — איז דער וועג גרינג און לייכט, אַ שפּאַציר. פֿון רמוץ-פּריץ נאָך מתקה, פֿון מתקה נאָך חור-הגדגד, פֿון חור-הגדגד נאָך יטבה. שטעט און דערפֿער ציען פֿאַרביי. אַלע וואַנדערנישן פֿון פֿער-ציג יאָר מדבר — אין עטלעכע מינוטן.

וידערוואוקס

און פלוצים געפֿין איך זיך גאָר אויף אַ שיף. דאָס שיף גייט נאָך אופֿיר. ים, הימל און וואַסער. אין אַ ווינקל פֿון שיף דרעמלט איינער אַן אַלטער מאַן אויסגעצויגן אויף זיין קלומיק. איז דאָס נישט אַמאָל יונה הנביא? — אויב מיר'ן קומען בשלום אַהין וואו מיר פֿאַרן — וועלן מיר ווערן שטיין־רייך. גאָלד, וואַלגערט זיך דאָרטן אום, ווי שטיינער. מיר'ן אַנפֿאַקן דאָס גאַנצע שיף מיט גאָלד; אַז מיר'ן זיך נישט פֿוילן, וועלן מיר, פֿאַראיינוועגס, זיך אַראָפֿכאַפֿן אין חוילה, וואָס איז אַרומגערינגלט פֿון טייך פֿישון. דאָס גאָלד פֿון יענער מדינה איז פֿון בעסטן סאַרט, סאַמע 96קער פֿראַבע, דאָרטן איז אויך דאָ קרישטאַל און טייערע שטיי־נער, און ווי איך בין זיך משער, איז דער סמבטיון נישט גאָר ווייט פֿון יענע מקומות.

אַז איך כאַפֿ מיך אויף פֿון מיינע דמיונות — איז שוין די זון אַרונ־טער הינטערן וואַלד. צווישן די צווייגן פֿון בוימער ציטערן נאָך צערי־סענע פֿעדים פֿון זונאונטערגאַנג, גליטשן זיך און פֿאַלן פֿון איין בלאַט אויפֿן אַנדערן, און האַבן נישט קיין תקומה. אַ רגע שפּעטער — און די זון ווערט פֿאַרזונקען אין איר פֿוטערפֿאַס. פֿון די קוסטעס און ווייטלאַכן וואַלד, האָט זיך אויסגעשטרעקט אין זיין פֿולער לענג, ווי נעכטן אין דער אייגענער צייט, איינער, אַ הויכער און אויסגעצויגענער מיט קאַפֿ און פֿליצעס, און קוקט אַרונטער מיט רוגזא אויפֿן גאַנצן אַרום. וואָס איז דאָס? אַ בויס? אַ ריז? אַ גולן מיט אַ האַק? — „דער רשע טראַכט שלעכטס אויפֿן צדיק און זוכט אים צו טויטן“...

און אַט איז שוין דאָס בריקל און דאָס וואַסער אונטן. דאָס וואַסער איז טונקל, פֿליסט און וויינט שטילערהייט פֿון עגמת־נפֿש און שטילער פֿאַרנאַכטיקער בענקשאַפֿט. דער בלינדער אַכרים, וואָס זיצט אַ גאַנצן טאַג אויפֿן שטיין מיט זיין טאַרבע און לירע און בעטלט נדבות אויף זיין צעשפֿאַלטן הייזעריק קול — איז שוין אויך נישטאַ. וויסט און טרויעריק, דאָס שדל...

און איך פֿאַרמאַך מיינע אויגן פֿאַר פּחד, דאָס האַלדז ווערט מיר צענויפֿגעדריקט, און איך לויף לויפֿנדיק אַהיים.

יא

דאָס סמאָלע־געפֿל און די סביבה

אין הם, אין פרך הם, האַבן געוואוינט די זוזים. נינהו איז געווען אַ גרויסע שטאָט ביי גאַט, פֿול מיט מענטשן און בהמות. ביתר, אַט די,

וואס די שונאים האבן חרוב געמאכט, האט געהאט פֿיר הונדערט מערק, און אין יעדן מאַרק — פֿיר הונדערט מאַרקלייט. אין איין זייט האט מען געשחטן און געהרגעט, און אין דער צווייטער האט מען געשפּילט און געטאַנצט, און איינער האט נישט געוואוסט פֿון צווייטן, אויף דער צווייטער זייט סמבטיון זיינען פֿאַראַן רויטע אידן, ריזן, און אַן אונזעריקער, אַז ער ווערט אַהין מגולגל, לייגן זיי אים אַריין אין וועסטל־קעשענע, ווי א נוס, אָדער אַ שנופּטוך, למשל, און פֿאַרגעסן אָן אים.

אין סמאַלע־געסל איז נישטאָ קיין זכר אָפּילו פֿון אַט די אַלע גרויסע זאַכן, אַ האָר אויך נישט. דאָס סמאַלע־געסל איז אַ קליינער אַרעמער ישוב, אַ רואיקער, אַ שטילער. אַז איינער טוט אַ נאַס אין איין עק געסל — שרייט אים דער צווייטער צו „צו־געזונט“ פֿון אַנדער עק. אַז אַ האָן טוט אַ קריי, אום האַלבן טאַג פֿון איינעם אַ הויף — צעטראַגט זיך דאָס געשריי ווייט אַריבערן טייך... ס'איז גענוג אַרױפֿצוקריכן אויפֿן סכך פֿון אונזער סופּה, אָדער אויפֿן אויסגעוהיילטן בוים וואָס שטייט לעבן אונז־זער הויז — און דאָס גאַנצע געסל מיט דער גאַנצער סביבה אַרום ליגן אויסגעשפּרייט פֿאַר מיר, ווי אויף דער דלאַניע... איך זע פֿאַר זיך אַ דריי צענדליק נידעריקע הייזלעך, ליימענע און הילצערנע, ס'רוב פֿון זיי מיט אויסגעקרימטע ווענט, מיט קליינע פֿענצטערלעך און צעפֿוילטע דעכער. די אונטערשטע שטיבלעך ליגן צענויפֿגעטוליעט אונטן אין טאַל, קוקן אַרויס עניוותרדיק פֿון דרערד, צוזאַמען מיט די גראַזן, און שיצן זיך אין שאַטן פֿון איינצלנע בוימער, קאַשטאַן און נוסבוימער, וואָס שטייען ביי דער זייט. די אויבערשטע שטיבלעך שטייען געראַם פֿון ביידע זייטן וועג, און קוקן אויס, ווי זיי וואַלטן זיך אַרויסגעראַטעוועט פֿון טאַל און אַרױפֿגעקראַכן אויפֿן באַרג מיט אַ פּיוון, זיך אַביסל אַפּצובויגן און אויס־גלייכן די איינגעקערעמפטע גלידער. אַ צוויי־דריי שוואַכערע שטיבלעך — מיין רבינס איז איינס פֿון זיי — האָבן זיך אַפּגעשטעלט אינמיטן גאַנג, אַרױפֿגיין — האָבן זיי קיין העזה נישט. זומערצייט ווערט דער טאַל באַוואַקסן מיט ווילדע הויכע גראַזן, מיט שטעכלקעס און דערנער־קוסטעס, און ווינטער — מיט טיפֿן אַנגעפֿאַלענעם שניי, און די שטיבלעך ווערן דורכדעם אויף אַ העלפֿט נידעריקער, און גאַנץ אַפֿט זעט מען בלויז אַרויס אַ קוימען אַנשטאַט אַ שטיבל.

אַ גאַנץ יאָר האָט דאָס געסל אַ פנים, ווי סע וואַלט געלעגן און געדרעמלט. דאָס דרעמל באַפֿאַלט אים פֿון אַלע זייטן אַרום: פֿון ברייטן זאַמ־פֿאַרגאַסענעם וועג, וואָס גייט פֿון וואַלד אַרונטער און שניידט

איבער ס'געסל אין סאמע מיטן; פֿון אַן איינציקן וועגל, וואָס קריכט צייטנווייז אויף דעם דאָזיקן וועג, פֿאַרוונקען אין זאָמד ביז די האַלבע רעדער; פֿון פּויער מיט די ברייטע לייזענטענע פּלודערן, אין וואָליקעס און פּוטערנעם היטל, מיט דער ליולקע צווישן די ציינער — וואָס שפּאַנט הינטערן וואָגן, פֿון פּוילן „צאַבצאַבע“ מיט וועלכן ער טרייבט אָן די שווער באַהאַרנטע אָקסן, וואָס שלעפּן זיך פּאַמעלעך; פֿון די שטילע פֿעלדער און וועלדער; פֿון דער הויכער גאַלדענער תּבואה, וואָס כּוואַליעט זיך פֿון בייטאַגיקן לייכטן ווינטל; פֿון דעם זשומען און צוויטשן וואָס האַלט אָן גאַר אָן אויפֿהער צווישן די גראַזן, ביז אַלע חושים ווערן אָפּגע- טעמפט און די אויגן קלעפּן זיך; פֿון די הילצערנע אַלטע צלמים אויף „זייער“ בית-הקברות, וואָס שטייען איינגעבויגן איבער זייערע בערגלעך, און קוקן מיט שטילן עגמת-נפֿש אַריבער דעם איינגעפּאַלענעם גדר; פֿון די שטרעקעס זאָמד וואָס נעמען זיך שפּרייטן, ווי אָן אָן ספּיקער מדבר, גלייך הינטערן בית-הקברות...

אויך די מענטשן פֿון געסל זיינען נישט קיין זווים און נישט קיין זמזומים. זיי זיינען שטילע אַרעמע מענטשן מיט קליינע השגות און קליי- נע פֿאַרלאַנגען. זיי יאָגן זיך נישט נאָך גרויסע זאַכן און זוכן נישט קיין גליקן. זייער האַנדל — איז אַ גראַשנדיקער, און זייער סחורה — אַפּפּאַל און שיריים. זומערציט — האָבן זיי אַ גרויסן צווייג פֿון פרנסה, וואָס באַשטייט פֿון סמאַלע און שמירעכץ פֿאַר וועגענער; שטומע פֿליסיקייטן, וואָס גיסן זיך איבער שטילער הייט פֿון איין כלי אין דער צווייטער, גיבן נישט אַרויס פֿון זיך קיין קלאַנג און האָבן אויף קיינעם קיין תּרעומות נישט. אַ מענטש שטעלט אַוועק פֿאַר דער טיר פֿון זיין שטיבל, אָדער פֿון זיין קרעמל, אַ פֿעסל מיט אַ צעבער, און פֿאַרקויפֿט סמאַלע און שמירעכץ אויפֿן קווערטל צו די דורכפֿאַרנדיקע פּויערים. צווישן איין קונה און דעם צווייטן, שטייט זיך די זון אין הימל פּוסטעפּאַס — און די סמאַלע שטייט גאַנצע שעהן נאַכאַנאַנד אָן דער מינדסטער באַוועגונג אין די פֿעסלעך און צעבערס; גלאַנצט אין פּולשטענדיקער רו מיט איר פֿעטער שוואַרצקייט און ווערט מגולגל אין אַ שוואַרצן קיילעכדיקן אומ- זיסטיקן שפיגל פֿאַר דער זון, פֿאַרן הימל, פֿאַר די לייכטע וואַלקנדלעך, פֿאַר די מיידלעך וואָס גייען פֿאַרביי און פֿאַרן פּוילגל וואָס פּליט אַדורך.

און דער טייך, וואָס דרייט זיך אַרום דעם סמאַלע-געסל, איז ניט פּישון, נאָר טעטערעוון. און ער דרייט זיך נישט אום דוקא, נאָר ער גייט זיך די מערסטע טעג פֿון יאָר רואיק און געלאַסן, אָן איבעריקע קונצן

און אן חכמות. ער נעמט צו שטילערהייט, פֿאַרבייגייענדיק, פֿלֿערליי מתנות, אָפֿענע און באַהאַלטענע, ווי אַ זייטיקע הכנסה: שמוציק וואַסער, רעגנוואַסער, זומפּוואַסער, קוואַלן און ריטשקעלעך. און זיין פנים — איז אַ פנים פֿון אַ תּם, אָפֿן און אָפּגעדעקט אַנטקעגן הימל, ווי ער וואַלט געהאַלטן אין איין זאָגן: זאָל דיין רצון געשען מיט מיר, טאַטע אין הימל, כִּבִּין דאָך ביי דיר אין די הענט. אין די הייסע טעג קאָרטשעט ער זיך איין, אַ קאָרטש נאָך אַ קאָרטש, עניוּותדיק־באַשיידן — ביז ער ווערט כּמעט אינגאַנצן טרוקן. דענסטמאַל אַנטפלעקן זיך פֿאַרן ליכטיקן שייַן פֿון טאָג בערגלעך און שטרעקעס זאַמד, ווי קליינע אינזעלעך, באַוואַקסן מיט וואַסער־גראַזן און אַאיר. און אַז דער טאָג וואַרעמט זיך איין, קומען אידישע קינדער פֿון סמאַלע־געסל און לייגן זיך אויס דאָרטן משפּחות־ווייז, נאַקעט און הויל, ווי די מאַמע האָט זיי געהאַט; שטרעקן זיך אויס אויפֿן זאַמד צווישן גראַז און אַאיר, כאַפֿן איבער ס'האַרץ, אַדער קנאַקן ניסלעך בקאַמפּאַניע. אַמאַל, צעלייגן זיי אַ פֿיער און זידן אויף אַ טשייניק וואַסער. דענסטמאַל האָבן זיי ביי מיר אין די אויגן אַ פנים, ווי רבה בר בר חנהס מיטפֿאַרער, וואָס זיינען לייכטזיניק אַרונטער אויפֿן רוקן פֿון אַ פֿיש, זיך געשטעלט קאָכן און באַקן, און זיינען שיער אומגעקור־מען אין וואַסער.

עס זיינען אויך פֿאַראַנען העלדישע אינגלעך, בראַווע, חברה־לייט אַזוינע, וואָס שטעלן איין דאָס לעבן אין ספּנה און בראַדיען אַריבער אויף דער צווייטער זייט טייך. דאָרטן קייקלט מען זיך אין זאַמד, און מען טאַנצט אַרום מוטערנאַקעט, ווי די ווילדע ציגנבעק, אָן בושה און אָן מורא, צווישן די בויםער פֿון וואַלד, מיט הילכיקע קולות און געזאַנגען. איך צווייפֿל, צי זיי וועלן קומען צוריק בשלום. זיי זיינען יעדע רגע עלול זיך אַנצושלאָגן אָן אַ בער, אַדער אַ וואַלף, וואָס קען זיי אַ כאַפּ טאָן און זיי פֿאַרשלעפּן צו זיך אין נאָרע.

נאָר איינמאַל אין יאָר, ווען דער שניי שמעלצט זיך, געשעט, אַז דער טייך טעטערעו גייט אַרויס פֿון זיינע ברעגעס און צעווילדעוועט זיך. דענסטמאַל ברענגט ער צוטראַגן אויף די פּלייצעס פֿון די קריעס־אייז מולטערס, פֿעסלעך, קלעצער, טירן, אַ וועכטערס אַ ביידל, און אָפֿטמאַל, לעבעדיקע גענדו און הינער, שווימען אויף אַ קריע און שרייען ספּנות, אַ סטויג היי מיט אַ צעטומלטן הונט וואָס זיצט אינדערהויך און בילט. נאָר אָפֿילו ווען ער צעשפּילט זיך — איז אויך אָן ספּנות, די כּוואַליעס זיינע פּלעסקען, ווי מיט הענט, לאַכן און ווינקען, ווי מיט לעבעדיקע

אויגן, ווי זיי וואָלטן צוגערופֿן: קומט, אידישע קינדער, און נעמט!
 דער וואָס קומט פֿריער — כאַפּט פֿריער! און אידישע קינדער נעמען
 זיך אָן מיט גבורה, שטעלן איין ס'לעבן אין ספּנה, לויפֿן מיט די קאָ-
 טשערעס צום טייך אַראָפּ צו געניסן פֿון הפֿקר. טאַטעס און זין פֿאַר-
 קאַטשען די הויזן, פֿאַרשטעקן די פּאַלעס פֿון די רעק, קריכן ביז דער
 העלפֿט אין וואַסער און אַרבעטן מיט די קאַטשערעס. ס'האַט שוין גע-
 טראָפֿן אַ מעשה, אַז מרדכי אהרנס קאַטשערע האָט אַריינגעצויגן אַ
 יאַריקע קאַלב, וואָס איז זיך געשטאַנען איבער דער קאַרעטע. ער האָט
 דאָס קאַלב אַוועקגעפֿירט צו זיך אין שטאַל אַריין, האָט עס אויפֿגע-
 כאָוועט, ביז ס'איז געוואָרן אַ פּאַלבע קו, און איצט איז זי מִפֿרנס זיין
 גאַנצע הויזגעזינט מיט הרחבה און כבוד.

יב

דער וואָלד אויף ביידע זייטן פֿון מעטערעו

און דער וואָלד פֿון ביידע זייטן טייך — פֿאַרמאַגט נישט, נישט קיין
 הויכע צעדערן פֿון לבנון און נישט קיין געהויבענע דעמבעס פֿון בשן.
 וואָס פֿאַרמאַגט ער יאָ? — גידעריקע ביימלעך, קוסטעס מיט דינע
 שטעקלעך, ווערבעס אויף צו שניידן פֿון דעם הושענות, יעגלע-ביימלעך
 אויף סכך פֿאַר סופּות, און דינע מאַגערע צווייגלעך אויף צו פֿלעכטן
 בעזימלעך זיך צו בעזימען אין באַד. די אַלטעלייט פֿון פֿאַרשטאַט ווייזן
 אָן מיט אַ פֿינגער אויף אַפּגעשניטענע שטאַמען, צעפרוכניעט פֿון פֿוילע-
 ניש, ריזיקע שטאַמען, וואָס שטעקן ביז היינט אַרויס פֿון דער ערד, און
 זאָגן עדות, אָן לשון, וועגן אַ דור פֿון גבורים און ריוז, וואָס איז אויס-
 געריסן געוואָרן פֿון דער וועלט, און געמאַכט פּלאַץ פֿאַר אַ צעדרייטן און
 צעקרייטן דור. צווישן די דאָזיקע אַפּגעשניטענע שטאַמען זיינען פֿאַראַן
 אַזעלכע, וואָס שטייען לאַנגע יאָרן פֿייכט און זאַפֿטיק, און יאָר-יערלעך,
 אין פֿרידינג, הויבן אָן די איבערגעשניטענע אַדערן צו טרערן מיט אַ רויט-
 לעכער זאַפֿט, אַ מין טרערן געמישט מיט בלוט. זיי וויינען און באַוויינען
 מיט זייער דם-התמצית און לאָזן זיך נישט טרייסטן אויף זייער פּרעכ-
 טיקער שיינקייט וואָס איז פֿאַר דער צייט, אין סאַמע מיט פֿון זייער
 גבורה, פֿאַרשניטן געוואָרן. זייער בלוט שרייט פֿון דער ערד אַרויס:
 פֿאַרוואָס האָט מען אויב אומגעבראַכט? לויט די רייד פֿון מענטשן וואָס
 ווייסן, טאָר מען פֿון דער דאָזיקער זאַפֿט קיין הנאה נישט האַבן, ס'זיינען

טרערן פֿון מתים. פֿון די ערשטע דורות זיינען פֿאַרבליבן בלויז איינצלנע בוימער מיט מיאוסע פֿעלערן, קראַנקע און געשטראַפֿטע פֿון גאָט, קרומע הויקערס, לאַנגע שנויצן, צעשפּאַלטענע בייכער, צעהאַקטע קעפּ, דריי־לינגס מיט טרוקענע גלידער און סתּם פֿאַרזענישן־בוימער, וואָס קוקן אויס ווי משונהדיקע באַשעפֿענישן צווישן בעלי־חיים; ווי למשל, אַ מאַלפּע, אַ קעמל, אַ פיפּערנאַטער, צי ווי שדים און רוחות, וואָס זיינען פֿאַרשאַלטן געוואָרן מגולגל צו ווערן אין בוימער און שטעקן אויף זייער פּלאַץ פֿאַר אייביקע דורות, צו שרעקן מענטשן און אַנוואַרפֿן אַן אימה אויף ביינאַכטיקע דורכגייער.

די דאָזיקע געשטראַפֿטע, וואָס דער מלאַך־המות האָט זיי איבער־געהיפּט און זיי געלאָזט ציען אויף ווייטער אַ מיאוס עלנט לעבן נאָך דער צייט, זיינען ביי מיר און מיינע חברים געווען שטאַרק באַליבט. אַ סך פֿון זיי זיינען אונז געווען באַקאַנט מיט זייערע צונעמענישן, לויט זייער משונהדיקן אויסזען, און אין אַ פֿרייען טאַג פֿלעגן מיר קומען אַהין זיך שפּילן און שטיפֿן.

כִּ׳האַב געקענט איינע פֿון זיי, אַן אַלטע געבויגענע ווערבע, וואָס מיט איר צעשפּאַלטענעם שטאַם, מיט די צוויי לעכער, איינס קעגן אַנ־דערן, ביים סאַמע שפיץ — גריבלעך אַמאָליקע פֿאַר צוויי צווייגן, וואָס זיינען מחמת אַלטקייט אַרויסגעפֿאַלן ווי צעפֿוילטע ציינער — האָט אויס־געזען, ווי אַ גרויסער טרוקענער פֿיש; דער רוקן אויפֿגעשפּאַלטן און די אויגן אויסגעלעכערט, וואָס שטייט האַפֿערדיק אויפֿן עק, איר בויך, ווי אַן אַפֿענער קבר, דאָס מויל אויפֿגעריסן — גרייט איינצושלינגען יעדן איינעם לעבעדיקערהייט. נאָך איינע, אַ קרומע און צעדרייטע סאַסנע, האָט אויסגעזען, ווי אַ פֿליענדיקע שלאַנג, אַ רייטער זיצט איר אויפֿן רוקן און טרייבט זי אַן מיט אַ בייטש. נאָך איינע, וואָס האָט, בוכשטעבלעך, געהאַט אַ מראה פֿון אַ מנורה מיט פֿינף רערן, און אַזוי האָט זי טאַקע ביי אַלעמען געהייסן: די מנורה.

אַן אַלשענער בוים האָט זיך ניט געשעמט אויף די עלטערע יאָרן — זיך איבערגעקוליעט, ווי אַ פֿאַרשייטער לץ, און זיך געשטעלט אויפֿן קאַפּ, מיט די פֿיס חלשותדיק צעשפּרייט אַנטקעגן הימל. איינע, אַן אַלטע אַנגעפּעלצטע בעריאַזע, האָט זיך, ווי אַ בויגן, איינגעקרימט ביז צו דער ערד, און אויפֿן רוקן איז ביי איר אַרויסגעשפרונגען אַ צאַרט ווייס בע־ריאַזקעלע, ווייס, ווי ריינער זילבער, אַ שלאַנקס מיט גרינע לאַקן, וואָס טרעט אויף איר מאַמעס רוקן און ציט זיך מיט אַלע אברים צו דער הויך.

מ'קען זיך משער זיין, אז פיל פֿון די דאָזיקע משונהדיקע בוימער זיינען באמת איבערבלייבעכצן פֿון די „לינדבוימער און זונבויםער“, די „עבודה-זרות“ וואָס די אַמאָליקע פֿעלקער האָבן געדינט. דאָס האָט גאָט זיי געגעבן אַ מאוס פנים, און זיי איבערגעלאָזן פֿאַר אַ געדעכעניש ביז צום לעצטן דור, אַז מענטשן זאָלן זען און זיך אַ מוסר אַראָפּנעמען.

ס'טרעפֿט, אַז פֿון די קוסטעס רייסן זיך אַרויס אינדערהויך נאָקעטע טרוקענע שטאַמען מיט אויסגעשטרעקטע אַרעמס־צווייגן. דאָס זיינען סקע־לעטן פֿון טויטע בוימער, ווי איינגעבאַלאַזאַמירטע, וואָס האָבן קיין קבורה נישט געפֿונען, און זיי שטייען צוגעשמידט צו זייערע וואַרצלען, ווי אין אַן עולם־התהו; זייער גוף איז פֿאַרשוואַרצט און פֿאַרהאַרטעוועט, זייער געביין איז טרוקן און פֿאַרטונקלט פֿון היץ און דעגן, צעלעכערט פֿון דרויסן און צעפרוכניצט פֿון אינעווייניק.

די שקצים פֿון פֿאַרשטאַט, ווען זיי פֿיטערן אין וואַלד זייער פֿאַטער איוואַנס חזירים און קעלבער, אָדער די חדר־אינגלעך, ווען זיי קומען פֿאַג בעומר שיסן מיט די פֿיי־נבויגנס, אַז זיי זאָלן אַפֿילו זוכן מיט פֿיכט — בין איך איך ערב — וועלן נישט געפֿינען, נישט קיין ימים און נישט קיין תחשים. אלא וואָס וועלן זיי יאָ געפֿינען? זיי וועלן געפֿינען „בערישע נפֿיחות“, גיפֿטיקע שוועמלעך, אַ קינבאַק פֿון אַ געפּגרט פֿערד, חזירשע קאַפֿיטעס, און על־פֿי־נס, אַ שטיקל „וואַלקנפֿאַל“, וואָס האָט אַ פנים פֿון „ריר־חלמות“, וואָס אין ספֿר איוב ... אָדער ווי פֿאַרקילטע שלש־סעודות־דיקע פֿישיויד, פֿאַרגליווערט און טרייסלדיק. די ווייבער רופֿן דער דאָ־זיקער שמוץ: דער מאַמע רחלס טרערן, וואָס איז, לויט ווי זיי האָבן בקבלה, אַ סגולה פֿאַר קימפעטאַרנס, וואָס גייען שווער צו קינד, און אַ אינגל וואָס געפֿינט איינמאַל אין אַ שמיטה אַזאַ מין מציאה — ברענגט עס אַהיים צו זיין מאַמע מיט גרויס שמחה. און זי טיילט עס אויס טראָפּנס־ווייז צו מעוברתע ווייבלעך, וואָס טראָגן עס אין בייטלעך אַרום האַלז, ווי אַ קמיע.

געהערט האָב איך, אַז עס וואַקסן אין וואַלד אויך ניסלעך און פּל־נדרי באַרעלעך. אַנדערע זאָגן עדות, אַז מ'האַט שוין דאַרטן געפֿונען אויך ארץ־ישראל עפעלעך. וואויל איז דעם יעניקן וואָס גלויבט. איך אָבער האָב נישט זוכה געווען עס אַנצוקוקן מיט די אויגן. ביי אַ געלעגנ־הייט, וועט זיך לוינען אויסצופֿאַרשן דעם וואַלד און אַריינדרינגען אין זיין טיפֿעניש. ווער ווייס, וואָס עס וואַרט אויף מיר דאַרטן? איך טראָג זיך אַרום מיט אַ סך געדאַנקען וועגן וואַלד.

יג

דאָס סמאָלע־געמל און מעשי אַבות

יאָ, קליין, שטיל און אַרעם איז דאָס סמאָלע־געמל, אָבער ביי מיר אין די אויגן איז דאָס דער סאַמע־עיקר און מיטלפונקט פֿון דער וועלט. דער רעכטער עיקר פֿון וועלט־באַשאַף איז דאָרטן פֿאַרגעקומען. דאָ איבער די דעכער, האָט מען אין די זעקס טעג פֿון יצירה אָנגעהאַנגען די ליכטער; דאָ, אין די גערטנער, פֿעלדער און וועלדער, האָט די ערד זיך באַגראָזט מיט גראָזן אויף אַרויסגעבראַכט פֿרוכט־בויםער און פּוסטע בויםער; און דאָ, אין טעטערעו דעם טייך, האָט דאָס וואַסער „געוויד־מעט“ אַלע דעבעדיקע באַשעפֿענישן; פֿיש און וואַלפֿיש און זשאַבעס און ראַקעס און פּיאַווקעס, און פּל־המיני פּויגלען, וואָס פֿליען.

געוויס איז דעם אויבערשטנס כבוד פֿול די גאַנצע וועלט — אָבער זיין שטענדיקער פּלאַץ איז פּונקט איבער דער פֿאַרשטאַט, און די שכינה זיינע רוט אין אַרונ־קודש פֿון אונזער בית־מדרש, צווישן די פּליגלען פֿון די פרובים, וואָס שוועבן איבערן פּרוכת.

אַלע גרויסע געשעענישן, וועגן וועלכע עס ווערט דערציילט אין חומש און רש"י, און אין אַנדערע הייליקע ספֿרים, וואָס איך לערן ביי ר' מאירן אין חדר — זיינען פֿאַרלאַפֿן אין פֿאַרשטאַט און איר סביבה. פֿאַראַן אַ סך זאַכן, וואָס ס'איז מיר שווער צו באַשטימען גענוי, וואו האָבן זיי צום ערשטן מאל זיך אַנטפלעקט צו מיר: פֿון בוך, צי פֿון ערגעץ אַ פּלאַץ אויסערן בוך.

כ'וואַלט געקענט אַנצייגן מיטן פֿינגער אויף יענעם פּלאַץ, אין פֿעלד, וואו מכירת־יוסף איז פֿאַרגעקומען. די גרוב וואוהיין מען האָט יוספֿן אַריינגעוואָרפֿן, געפֿינט זיך דאָרט ממש ווי געווען אין די אַמאָליקע צייטן. דאָס איז דאָך די גרוב פֿון חומש מיט אַלע גענויע סימנים, ווי צוויי טראַפנס וואַסער. אַזוי ווי די גרוב פֿון חומש איז ליידיק און האָט נישט קיין וואַסער — מיין גרוב אויך דאָס אייגענע. און נאָך מער, לויט מיין השערה, געפֿינען זיך דאָרטן שלאַנגען און עקדישן, פּונקט ווי אין יוספֿס גרוב.

ווען איך זאָל וועלן זיך שטעלן אין סכנה און איינער אַליין זיך אַוועקלאָזן אין יענעם פֿעלד, בין איך זיכער, אַז כ'וואַלט תיכף זיך אָנגע־טראַפֿן מיט אַ קאַראַוואַן „טערקן“. די קי, וואָס פרעה האָט געזען אין חלום, פֿיטערן זיך נאָך, זיי, צי זייערע אור־אוריניקלעך, אין דער

ווידערוואוקס

לאַנקע וואָס אויפֿן ברעג טעטערעוון. און דער דאָזיקער נעבעכדיקער טייך, וואָס פּוּיזעט שטיל און פּאַמעלעך, ווי זיין שטייגער איז, ביי דער זייט פֿון פֿאַרשטאַט, הויבט נישט אָן צו וויסן, ווער אַזוינס עס זיינען די דאָזיקע קי, וואָס גייען אום ביי זיין ברעג און צופֿן דאָס גראַז.

ס'איז נישט פֿאַרהוילן פֿון מיר דער שטעג מיט וועלכן פּרעהס טאַכטער איז געגאַנגען מיט אירע דינסטן זיך באַדן אין טייך. ער ציט זיך און לויפֿט דעם גאַנצן זומער, ווי אַן אַרויסגעשטעקטע צונג, פֿון פֿאַרשטאַט ביז צום טייך אַרונטער. דער טאָג איז אַנגעהיצט, ווי אַן אויוון, דער שטעג — אַט ווייסלט ער זיך דורך באַגראַזטע טאַכלעך און בערג־לעך, און אַט באַהאַלט ער זיך און ווערט פֿאַרשלונגען אין קוסטעס און תּבוּאה־פֿעלדער. די בת־מלכה גייט אַ שטאַלצע פֿאַרויס, און די מיידלעך הינטער איר. זי טראַגט אַ בלויען זאַנטיק מיט אַ זילבערנעם טראַלד איבערן קאַפּ און אַ דין ווייס קלייד אויפֿן לייב. אויף די פֿיס טראַגט זי איידעלע סאַנדאַלן פֿון "תּחשים־פֿעל", אויסגענייט מיט גאַלד, און די מיידלעך גייען נאָך באַרוועס, און האַבן הנאה וואָס זייערע פּיאַטעס ווערן אַפּגעברייט פֿון ברענענדיקן זאַמד. גייענדיק, צופֿן זיי דעם קאַרן און די קוסטעס, רייסן זאַנגען און וויינפֿערלעך, און זייערע קליידער שאַרען אָן די גראַזן און זאַנגען און גיבן אַרויס אַ צערטלעך, שטיל גערויש. קאַלירטע באַבאַטשקעס שוועבן אינדערלופֿטן, גאַלדענע בינען און בלויע פֿליגן זשומען פֿאַרביי די אויערן, אין די שטעקלעך פֿון אַאיר ביים ברעג פֿון טייך טעטערעוון, אין די געוועבן פֿון זיסן דינעם שאַטן, ליגט זיך דענסטמאַל דאָס קינד משה, אַריינגעפּרעסט אין אַ קליין קעסטלע, פֿאַר־גייט זיך און וויינט: אַ־הו! אַ־הו! און ער ווייס נישט, דאָס קליינ־טשיקס, אַז זיין שוועסטער מרים, דאָס איז זלאַטע, דבורה דער אלמנהס טאַכטער, שטייט דאָ אויך פֿונווייטנס, באַהאַלטן הינטער אַ בוים מיט פּל־נדרי באַרעלעך, מיט אַ טיכל אויפֿן קאַפּ, פֿאַרשאַטנט די אויגן מיט אַ האַנט, און קוקט אַרונטער מיט דאגה און מורא צום טייך צו, און ס'האַרץ קלאַפט ביי איר, ווי מיט האַמערס...

אונזערע ערשטע אַבות, דער פֿאַטער פֿון אברהם און דער פֿאַטער פֿון נחור, זיינען פֿון אייביק־אָן געזעסן אויף יענער זייט טייך — אויף יענער זייט טעטערעוון. דאַרטן אין וואַלד האַבן זיי געוואוינט, געהאַקט האַלץ און געמאַכט פֿון דעם געצקעס. און פֿאַר אַ יאָריד — ווען דער אַלטער תּרח האָט באַדאַרפֿט ברענגען זיין מלאַכה צום פֿאַרקויפֿן — פֿלעגט ער די געצקעס אַריינואַרפֿן אין קערב און זעק, זיי אַריבערשיפֿן

דעם טייך אין אַ שיפֿל, טראַגט זיי אַריבער אויפֿן מאַרק, שטעלט זיך אַוועק אַ טיש צווישן די אַנדערע הענדלער, לעבן זייער בית־הקברות, גאַנעט צום בעל־פֿענער, דאָס איז דער גרויסער געץ וואָס איז צוגעשלאָגן צום גרויסן הילצערנעם צלם. דער דאָזיקער צלם שטייט פֿונקט אינמיטן פֿלאַץ אויף וועלכן מען מאַכט דעם יאָריד פֿאַר די פֿויערים און זייערע פֿערד און וועגלעך פֿון די אַרומיקע דערפֿער. די אידן וואָס זיינען אַרויס פֿון מצרים האָבן שבטימווייז גערוט, לויט מיין השערה, אויף דעם גרויסן זאַמד וואָס ליגט צעלעגט הינטער דעם דאָזיקן בית־הקברות, ווייט־ווייט פֿון פֿאַרשטאַט. דאָרט, אין יענעם גרויסן און מוראדיקן מדבר, „האַבן זיך זייערע געצעלטן אויסגעשפּרייט ווי טייכן“, און זיי האָבן גערוט יעדער איינער ביי זיין מחנה, יעדער איינער ביי זיין פֿאַן, פֿונקט ווי אונזערע פֿולקן זעלבער, וואָס ציען אָן זייערע געצעלטן אויף יענעם פֿלאַץ, איט־לעכן זומער.

אויך די סדרה מיט בלעמן, בין איך זיכער, איז זיך פֿאַרלאָפֿן אויפֿן ברייטן שליאַך, וואָס גייט פֿאַרביי אונזער הויז, ציט זיך צווישן פֿעלדער מיט תבואה ביז עס ווערט פֿאַרלוירן אין וואַלד. דאָ איז דורכגעפֿאַרן בלעם רייטנדיק אויף זיין אייזעלעכע, מיט אים זיינע צוויי באַדינער — געגאַנגען שעלטן די אידן, און דאָ, אין מיטן וועג, ביי טראַכמיס גערשטנ־פֿעלד, האָט זיך אים גאַטס מלאַך אַנטקעגנגעשטעלט. די זאַך איז געשען פֿלוצימדיק, ווי דער מלאַך וואַלט פֿלוצים אַרויסגעוואַקסן פֿון דער ערד, אָדער, ווי ער וואַלט אַרויסגעשפּרונגען פֿון אַ גרוב אַרויס פֿון צווישן דעם גערשטן, בלעם, פֿאַרשטייט זיך, האָט אים נישט דערשפּירט, און ער רייט זיך ווייטער, אָבער די אייזעלעכע האָט זיך אַראָפּגעקירעוועט פֿון וועג, און אַוועק אין פֿעלד צווישן די זאַנגען. דערנאָך האָט זי זיך ווידער פֿאַרנומען אָן אַ זייט און אַריינגעפֿאַלן אין אַן ענג געסל: צווישן יאַנקאַס גאַרטן און מאַטעס דעם אידנס אוגערקעס־פֿעלד. אַ פֿאַרקאַן פֿון הויכע פֿלאַקנס און שטעקנס אויף איין זייט און אַ צוים פֿון געפֿלאַכטענע צווייגן אויף דער צווייטער זייט. נישטאַ קיין ברירה, ר' בלעם, ביסט נעבעך אַריינגעפֿאַלן אין אַ פֿאַסטקע. קריך אַרונטער במחילה פֿון דער אייזעלעכע, נעם זי אָן ביים עק און שלעפּ זי אויף צוריק. נישטאַ קיין אויסוועג, נישט אויף רעכטס און נישט אויף לינקס ...

דער סוף פֿון דער מעשה איז אַלעמען באַקאַנט. נאַכדעם ווי דער דאָזיקער רשע האָט זיך אומזיסט געמיט און זיינע שלעכטע געדאַנקען האָבן זיך נישט איינגעגעבן — איז ער געגאַנגען און פֿאַרוואָן אַ יאָריד!

וידערהאוקס

א גרויסן יאָריד, ווי דער פֿאַראַיאַריקער, בעת דער גרויסע האַגע אַרום בית-הקברות לעבן געץ. אַלע מדינים און קאַצאַפּעס פֿון די נאַענטע און ווייטע דערפֿער און סלאַבאָדעס, זיינען זיך צענויפֿגעפֿאַרן צום דאָזיקן יאָריד און מיטגעבראַכט די „בנות-מדין“ אויף זייערע וועגענער. רויטע שיקסעס מיט באַקן ווי פֿאַמפּושקעס, פֿאַרוויקלט און פֿאַרפּוצט אין גע-בלומטע און שרייענדיקע פֿאַטשיילעס, אַנגעטאַן אין בונטע קליידלעך און באַהאַנגען מיט בייטשן קאַרעלן און גלעזערנע פּערל, מיט קופּערנע און גלעזערנע אוירינגען אין די אויערן. אויסגעפּוצט און אויסגעצירט אין די אַלע פֿיינע זאַכן, וואָס פֿאַרכאַפּן אָן אויג, האָבן די בנות-מדין זיך אַרומגעדרייט אין מאַרק צווישן די ביידלעך און געשטעלן פֿון די אידישע קאַראַבעלניקעס און הענדלער פֿון דור-המדבר, געטרונקען קוואַס און געקנאַקט קערעלעך, און בדרך כלל זיך אויפֿגעפֿירט פּריצותדיק-פֿאַרשייט. לכתחילה, האָבן די בני-ישראל זיך אויף זיי נישט אומגעקוקט; וואָס איז זייער געשעפֿט, זאָלן די ערלטעס זיך שפּילן! זיי זיינען טמא, נאָר זייער פּרוטה איז כשר. אָבער, אַז דער אַוונט איז צוגעפֿאַלן, און אַז יעדער איינער פֿון די יונגע קאַצאַפּעס האָט אַ כאַפּ געטאַן זיין שיקסע, און די טענץ האָבן זיך פֿאַנאַנדערגעפֿלאַקערט אַרום גרויסן געץ, מיט פֿייפֿלעך און קאַטערינעס, פּויקן און טאַצן — אין יענער שעה — וויי-וויי — האָט זיך די מעשה-שטן איינגעגעבן, און די בני-ישראל — ווי און ווינד צו דער חרפה — האָבן זיך אַ לאַז געטאַן צו די „בנות-מדין“ און זיך באַהעפֿט צום בעל-פּעור... דער געץ פֿון דער דאָזיקער מאוסקייט הענגט אינמיטן מאַרקפּלאַץ ביז צום היינטיקן טאַג, און דער יעניקער וואָס גייט פֿאַרביי שפּייט זיך דריי מאָל אויס און שעפּטשעט אַרויס אַ געוויסן פּסוק. אַ סך הויכע בערג זיינען אויף דער וועלט פֿאַראַנען; די בערג פֿון אַררט, דער באַרג סיני, הר-ההר, הר-נבו — אָבער דער העכסטער פֿון אַלע איז אַט דער באַרג, וואָס הויבט זיך אויף איבערן טאַל, און זיין צעשפּאַלטענער שפיץ דערגרייכט ביז צום הימל. דאָס איז נישט קיין אַנדערער, ווי דער שפיץ פֿון פֿסגה, וואָס קוקט אַריבער איבערן מדבר. לייכטע וואַלקנדלעך שלאָגן זיך אָפּ אָן אים אין זייער גאַנג און לאָזן צעריסענע שטיקער צווישן זיינע שטיינער. אַז אַ מענטש זאָל אַהין אַרויפֿ-גיין און בלייבן לעבן, וואַלט ער דאָרטן געפֿינען די שטיקער, אַוועקגע-וואַרפֿן הפֿקר אויפֿן באַרג, און נישטאַ ווער ס'זאָל זיי צענויפֿנעמען. אויף זיין אַנטבליזטער זייט, וואָס גאַנצע שטיקער זיינען אַרויסגעריסן געוואָרן, און דאָס אָפּגעדעקטע פּלאַץ זעט אויס מיט זיין רויטקייט ווי

שטיקער פלייש פֿון באַרג, געפֿינען זיך גריבער און היילן, וואו דאָרטן האָבן זיך געוויס באַהאַלטן די מואבים, ווען זיי האָבן געלויערט אויף די אידן ביים אויסגוס פֿון טייך אַרנון. די מואבים, פֿאַרשטייט זיך, האָבן געכאַפט די ריכטיקע מפּלה. ווי זיי זיצן זיך אַזוי אין זייער באַהעלטעניש און וואָרטן אַז די אידן זאָלן דורכגיין דעם טאָל, פּדי אַנצופֿאַלן אויף זיי פֿון הינטן — האָבן דערווייל די צוויי בערג פֿון ביידע זייטן טאָל זיך צענויפֿגענומען, און די אויסגעסטאַרטשעטע בערגלעך פֿון איין זייט האָבן זיך אַריינגעשלאָסן אין די היילן און לעכער פֿון אַנטקעגנדיקן באַרג, און אַלע מואבים זיינען צעדריקט געוואָרן, ווי די וואַנצן, און גאָט ברוך הוא איז אַלץ נישט געבליבן צופֿרידן, ביז ער האָט אַרויפֿגעבראַכט מרימס ברונים — אַ טייערע ברונים — וואָס קייקלט זיך און ברומט אויפֿן דעק פֿון טאָל אונטן; און זי האָט אַרויסגעשוויינקט פֿון לעכער און היילן די צעדריקטע אַרעמס און קעפּ און האָט זיי געמאַכט אַרויסשווימען פֿאַר די אויגן פֿון בני־ישׂראל אין טעטערעו דעם טייך, ס׳הייסט, אין טייך אַרנון...

יא, אַ וואונדערלעך פּלאַץ איז די פֿאַרשטאַט — קליין, און איז אַלץ אין זיך פּולל, אַ מין וועלט־אוצר. אַלע מעשי־בראַשית פֿון די סאַמע ערשטע דורות אָן זיינען דאָרטן פֿאַרוויקלט, ווי דאָס לעגענדאַרע קלייד אין אַ נוס־שאַלעכץ. ס׳איז נישטאַ קיין זאַך אין דער תּורה, וואָס האָט נישט אַ בפֿירושן ביישפּיל, אָדער אַ גרויסן אַנדייט אויף דעם אין פֿאַר־שטאַט. ווער האָט גענומען פֿון וועמען — בלייבט אַ קשיה. מעגלעך, אַז גאָט האָט זיך איינגעקוקט אין חומש מיט רש״י און לויט זיי באַשאַפֿן די פֿאַרשטאַט, און, מעגלעך, אויך פֿאַרקערט: ער האָט זיך איינגעקוקט אין פֿאַרשטאַט און איר סביבה, און האָט, לויט זיי, געשריבן חומש מיט רש״י. און אַפֿשר זיינען זיי אַזוי פֿאַרקניפט און פֿאַרבונדן איינס מיטן צווייטן פֿון אייביק אָן, אַז קיינס איז נישט באַשאַפֿן געוואָרן פֿריער פֿונם אַנדערן.

יד

נאַטור־וויסנשאַפֿט און קונסט

ר' מאירס טאָל האָט אונז אויך צוגעשטעלט אַחוץ דעם אַלעם אַ פֿיינעם מאַטעריאַל אויף וועלכן צו לערנען נאַטור־וויסנשאַפֿט, די מינים פֿון אַלץ וואָס לעבט און שפּראַצט, און אויך פּלע־עללי אַנדערע קונסטן. אין תקופֿת־תּמוז, ווען ר' מאיר כאַפּט דעם נאַכמיטאַקדיקן דרעמל, גיי איך מיט מיינע חברים אַרויס הינטערן הויז, באַרג־אַראַפֿצו, אַ פּלאַץ

הידערוואקס

פֿאַר שפּיל און פֿאַר שמועס. דאָ זיינען מיר פֿריי צו טאָן אַלץ וואָס ס'האַרץ גלוסט, יעדער איינער לויט זיין אייגענעם פֿאַרלאַנג.

די פֿלינקע אַרבעטער, מיכל און גדיל, זיינען זיך מקדים און לויפֿן צווישן די צווייגן און קוסטעס וואָס וואַקסן באַרג אַרויף, קריכן מיט לעבנסגעפֿאַר פֿון איין צווייג אויפֿן אַנדערן און זוכן וויינפֿערלעך. לויט דער לעגענדע וואָס גייט אַרום צווישן די חדר-אינגלעך, באַדאַרפֿן די דאָזיקע קוסטעס אַרויסגעבן וויינפֿערלעך. אָבער קיין איינער פֿון די דאָ-זיקע פֿלינקע פֿאַרשוניגען איז נאָך נישט צוריקגעקומען מיט קיין איינציק וויינפֿערל. ווי ס'זעט אויס, זיינען פֿאַראַנען נאָך אַנדערע מענטשן פֿלינ-קערע פֿון זיי, וואָס כאַפֿן אויס. מ'זאָגט, אַז שולדיק אין דעם זיינען די ציגן.

וועלוועלע מזיק קלעטערט באַלד אַרויף אויף אַ שפיץ בוים, זיצט דאָרט באַהאַלטענערדייט און וואַרפֿט מיט שטיינער אויף יעדן פּויער וואָס פֿאַרט פֿאַרביי אין זיין וועגל מיטן וועג אויבן. אַ זכר אויף גלית און דודן.

נחום און טאָדרעס, צוויי זייער פֿאַרנומענע מענטשן, געשיקטע יע-גרעס, מבינים אויף פֿליגן און גרילן און היישעריקן, און כל המינים מוקן און פֿלאַטערלעך און באַבאָטשקעס, נעמען זיך צו זייערע אינסטרומענטן: פּל/ערליי נאָדעלעך, שטעכלקעס און דערנער, און וואַרפֿן זיך אַריין אין דער אַרבעט, מאַכן פֿאַרשיידענע „עקספּערימענטן“ מיט די אומגליקלעכע קליינע באַשעפֿענישן, וואָס פֿאַלן זיי אין די הענט אַריין. עס גייט נישט אַוועק אַ מינוט — און אַ פֿיינע קליינע קאַרעטע, גאָר אַ מהודרדיקע קאַרעטע, געמאַכט פֿון פּאַפּיר, גייט אַרויס געשפּאַנט צו אַ פֿאַר הערנער-דיקע גרילן; און אַ פֿיינע געזעלשאַפֿט פֿון פֿליגן, פֿלאַטערלעך און באַ-באָטשקעס, פֿון פֿאַרשיידענעם אויסזען און געשטאַלט: געלע, בלויע, רויטע און געשפּריצטע, זיצן זיך פֿאַרלעכווייז אינעווייניק, אַדער טאַנצן אַרום דער קאַרעטע, פֿון דרויסן. סיי די און סיי יענע זיינען צוגעשמידט צו זייער זיץ, צי איינער צום צווייטן, דורך דינע שאַרפֿע נאָדעלעך, אַריי-געשטעקט אין די הינטנס, און אַלע פּאַטשן מיט די פֿליגעלעך און פּאַכען מיט דינינקע פֿיסעלעך, ציטערן אין אַנגסטן, צאַפלען זיך צווישן לעבן און טויט, און זייער זשומען רייסט איין הימלען. נאָר אונזערע צוויי נאָ-טור-פֿאַרשער, נחום און טאָדרעס, מאַכן זיך נישט דאָרום, און טוען וואָס זיי טוען מיט פֿילאָזאָפֿישער רואיקייט און פֿלייס.

העשעלע, א בייכיך קיילעכדיק אינגל, ווי א פֿעסל, זיצט זיך צווישן די הויכע גראָזן און לייגט אַרויף, באַהאַלטענערהייט, אַ טויט פֿויגעלע אויף אַ קליינעם קופּערנעם גראַשנדל, מיט דער האַפֿענונג און פֿולן גלויבן, אַז מאַרגן פֿרי וועט ער אויפֿשטיין און געפֿינען צוויי גראַשנדלעך אַנשטאַט דעם איינעם. דעם דאָזיקן סוד האַט אים שטילינקערהייט איינגערוימט, פֿאַר אַ פֿאַר קנעפלעך און אַ האַלבן עפל, נאַטקע גנב; און תּיכּף, ווי ער האַט באַקומען זיין שכר, האַט ער געמאַכט פֿיס און זיך אַפּעטראַגן הינטער דער חורבה, צו כאַפּן שפּאַנישע פֿליגן. אַ כּתה תּלמידים קלייבט צווישן די גראָזן און מאַכט קרענצלעך „פּערל“ פֿון דינע פֿלאַכע לענגלעכע קערעלעך; נאָך אַ כּתה איז פֿאַר-נומען מיט פֿלאַנצן און יעטן, אַדער זי מאַכט בריקן און לאַזט שיפֿן איבער „מרימס ברונים“, ס'הייסט, דעם שטראַם וואָס לויפֿט אונטן אין טאַל.

לכּחילה, שלעפּ איך זיך מיט נאָך איינער פֿון די כּתות און אירע געשעפֿטן, אַבער אַ רגע שפּעטער, און איידער איך קען זיך אַפּגעבן רעכענונג פֿאַרוואָס, בין איך שוין אַרויסגעפֿאַלן. אומגעריכט, ווי אַ שוואַך רינגל אין אַ קייט, פֿאַל איך אַרויס פֿון דער חברה שפּילער, און קיינעם פֿעל איך נישט אויס, איך ליג, ווי אַ פֿאַרלירענע פֿאַרגעסענע פּלי, צווישן די גראָזן, זייערע שטענגלעך און בלעטער באַהאַלטן מיך פֿון דער וועלט, און קיינער זעט מיך נישט אָן. אַ זעעוודיקער און נישט קיין געזעענער, ליג איך אָן אַ זייט, באַהאַלטן אין שוים פֿון דער וועלט, אַליין מיט מיינע חלומות, קוק זיך צו, האַרץ און שווייג.

אַט קריכט אַ מוראַשקע, קריכט אויף אַ שטענגל גראַז, פֿאַלט אַרונ-טער און קריכט ווייטער אַרויף. זי בלאַנדזשעט די קליינע דינע באַשע-פֿעניש אין אַ געדיכטן וואַלד און געפֿינט נישט קיין וועג. אַט איז משה רבינוס קיעלע, צוגעקלעפט אויף דער אויבערפֿלאַך פֿון מיין האַנט, ווי אַ האַלבער אַרבעס; קיילעכדיק, רויט, מיט שוואַרצינקע פינטעלעך, האַרט, גלאַט און גלאַנציק, ווי צוגעדעקט מיט אַ געשליפֿענעם פּאַנציר. לויט איר אויסזען, קען זי זיך אַריינפֿאַסן, ווי אַ מאַליע אין אַ רינג. פּלוצים ווערט דער פּאַנצער איבערגעשפּאַלטן אינמיטן. עס טוען זיך אָן עפֿן קליינטשינקע צוויי פֿליגעלעך — און דאָס קליינטשיקס איז נישטאַ! אַוועקגעפֿלויגן דאָס רויטינקע! זאַל זי זיך פֿליען בשלום, אין גאַטס נאָמען. מיין האַנט וועט זי נישט אַנרירן צום בייזן, ס'איז אַ לעבעדיקע באַשעפֿעניש, גאַטס אַ באַשעפֿעניש, ווי איך אַליין בין, ווער ווייס, אפֿשר

וידערוואוקס

גייט זי איצט אין גאָטס אַ שליחות. גאָט פֿירט דורך זיין שליחות דורך אַלץ און אַלעמען, אַפֿילו דורך אַ זשאָבע, אַדער אַ מוק, אַחוץ דעם שפּין, וואָס איז פֿאַרהאַטט ביי גאָט און מענטשן, דערפֿאַר, וואָס ער האָט גע- טראָגן פֿייער צום בית-המקדש.

און די גרעזלעך אויך — יעדער איינער פֿון זיי האָט אַ מלאַך אין הימל וואָס שלאָגט אים און מוטערט אים: וואָקס! דעריבער, הייסט עס, כאַפֿן זיי זיך אַפֿטמאַל אויף אין גרויס האַסט, ווערן אויפֿגעציטערט און טרייבן איינס דאָס אַנדערע אונטער: „וואָקס, וואָקס, דער מלאַך שלאָגט און הייסט: וואָקס!“ — ס'וואָלט געווען פּדאי צו וויסן, מיט וואָס ער שלאָגט: מיטן מיטלסטן פֿינגער, צי מיט אַ קליין רימענדל?

שאַ! ממש אויפֿן אויער — און אפֿשר אין אויער גופֿא — האָט זיך אָנגעצויגן אַ פֿאַרבאַרגענע סטרונע און זי פֿאַרגייט זיך אין אַ שטיל געברום, דין, דין, ווי אַ הערעלע... אַ מוק שפּילט. די נאָענטע פֿריילעכע קולות פֿון מיינע חברים ווערן פּלוצים ווייט-דערווייטערט פֿון מיר, זיי דערגרייכן צו מיר, ווי דורך אַ שטומער וואַנט, צי ווי דורך אַ קישן; זיי ווערן פֿאַרשלונגען און בטל אין דעם געזאַנג פֿון זון וואָס מאַכט זיך איר וועג אין הימל און באַהערשט די וועלט מיט איר גבורה. די דינע איידעלע סטרונע ציט נאָך און ציט נאָך אין מיינע אויערן, אין מיין נשמה אינעווייניק, וואָס שפּילסטו, סטרונעלע, און וואָס ווילסטו פֿון מיר האָבן? צי אַן דיין סמיק אַלץ שטאַרקער, צי אַן בעסער, טיפֿער שפּיל. אַזוי איז גוט מיר, אַזוי איז ליב און זיס. איך שוויים איצטער און ווער צעגאַנגען צוזאַמען מיטן קליינעם קלאַרן וואַלקנדל און הימל. זייט געזונט, חברים! זייט געזונט, מאַמע און שוועסטערל! זייט מיר געזונט, ווייטע און נאָענטע! כ'גיי איצט אַוועק פֿון אייך אַלעמען אין אַ ווייטן, ווייטן וועג... איך גיי צו פֿייגעלען...

טו

און איך בין אין דאָרף, וואו איך בין געבוירן געוואָרן

די סטרונע ברומט, מיינע אויגן פֿאַרמאַכן זיך פֿון זיך אַליין — און איך בין אין דאָרף, וואו איך בין געבוירן געוואָרן.

... אַ קלאַרער פֿרימאַרגן, זון און הימלבלוי, ליימענע הייזער מיט שטרויענע דעכער לויכטן אַרויס פֿונצווישן גרינע געוויקסן און טוי- באַשפּריצטע בוימער. איטלעך הויז מיט זיין גאַרטן, איטלעך הויז מיט

זיין הויף און גארטן. די ליימענע טעפלעך שטייען איבערגעקערט, ווי היטלען, אויף די פלאקנס און שטעקנס פֿון די פלויטן און אויף די צווייגן פֿון בוימער. קארשנבוימער און זונבלומען קוקן אַרויס אונטער די צוימען און פלויטן. יעדע צוים און יעדער פלויט מיט זייער קילן שאַטן. די שטאַנגען פֿון די ברוניימער גייען אַרויף און אַראָפּ מיט אַ סקריפען, און די עמעס טריפֿן מיט לעבעדיקע קלאַרע זילבער-און-קרישטאַל טראָפֿנס, שטימען פֿון באַלעבאַסטעס און שטימען פֿון דינסטן, הירזשען פֿון פֿערד, כרוקען פֿון חזירים, מעקען און מוקען פֿון שאַף און רינדער — דער ליבער טומל פֿון אַ פֿאַרנומענעם פֿרימאַרגן, ריח פֿון מיסט און ריח פֿון וואַרע-מער מילך. די דעכער רויכערן קטרות צום הימל דורך זייערע קוימנס. פֿונווייטן, אויף אַ הויכן בערגל, פֿאַכעט די ווינטמיל מיט אירע פֿליגל, און ווייטער, הינטער דער מיל, ציען זיך ברייטע פֿעלדער, אין טאַל און אויף באַרג, וועגן, שטעגלעך, וועלדער, ריינע וואַלקנדלעך ...

ביים ברעג פֿון דאַרף הויבט זיך אויף אַ קליין גרין בערגל. אויפֿן שפיץ בערגל — אַ הויז מיט אַ הויף, און אונטערן בערגל — אַ הויז מיט אַ הויף, טויער אַנטקעגן טויער, אַ געל שטעגל שניידט דורך דאָס גראַז פֿון בערגל, און ציט זיך פֿון איין טויער צום צווייטן. די שטוביקע עופֿות מיט זייערע נאַר וואָס אויסגעבריטע הינדעלעך גייען אַרויס צו דער פֿרימאַרגנדיקער פּיקעריי משפּחותווייז. וועווריקלעך שניידן דורך די לופֿט, ווי פֿיילן, אַ פּישטשעריי, אַ גראַבלעריי, גאַגאַ, און צוויטש-צוויטש — אַ פֿריידיקער פֿרימאַרגן גערודער. אין אַפֿענעם פֿענצטער פֿון אונטערשטן הויז באַווייזט זיך פּלוצים אַ קליין מאַגער אינגל, אַרום פֿינף יאָר אַלט, אין בלויוז ווייסן העמדל. דאָס בין איך. איך שטיי אין איין העמד אויף דער שוועל פֿון פֿענצטער, מיט אויגן פֿאַרמאַכטע אין שטראַם ליכט, און די פֿרימאַרגנדיקע פֿרייד איז צעגאַסן איבער מיין פנים און אין אַלע מיינע גלידער. מיין קאַפּ פֿאַרריסן אינדערהויך, און מיינע אויגן דאַרשטיק אויפֿגעהאַנגען צום אַנטקעגנדיקן אַפֿענעם פֿענצטער, דאַרטן. דאָס זוך איך זי מיט מיינע אויגן, מיין איינציקע חבּרטע און „כּלָה“ פֿייגעלען.

אין אַ מינוט אַרום — און אין פֿענצטער פֿון אויבערשטן הויז באַ-ווייזט זיך זי, פֿייגעלע. אַ וואַרעמע, אַ זיסע, אַ פֿאַרפֿלייצטע מיט ליכט, שטייט זי דאַרטן אין איר ווייס העמדל, מיט אירע גאַלדענע לאַקן, איר פנים שמיכלט און שטראַלט — דורכאויס פֿרימאַרגן-פֿרישקייט, דורכ-אויס ליכט און חן.

ווידערוואוס

— פייגעלע! שריי איך צו איר, מיט אויסגעשפרייטע הענט, ווי איך וואלט זיך געקליבן צו פליען, און א זיסע כוואליע פארפלייצט מיין הארצן. — שמואליק! — צוויטשערט זי פון דער הויך, און שטרעקט מיר אירע הענטלעך אויס אנטקעגן...

דאָס בילד פֿאַרשווינדט. די סטרונע ציטערט נאָך, און איך זע ווידער:

... דאָס דאָרף נאָכן רעגן. די וואַלקנס האָבן זיך צעשפרייט און די זון האָט אויפֿגעלויכטן. אַ גרויסע ברכה איז אַרונטער אויף דער וועלט און אַ ניי, געלייטערט ליכט האָט אויפֿגעשיינט איבער איר. ריין איז די וועלט, ריין. אַלצדינג האָט זיך באַנייט, פֿון בלוי פֿון הימל ביזן גרין פֿון גאַרטן און פֿעלד. דער מעכטיקער דעמב מיט זיין ברייטער גריווע און שווערע צווייגן שטייט זיך אויף זיין בערגל אין מיטן דאָרף פֿרישער און פֿרעכטיקער ווי געווען. די ערד האָט זיך אַנגעטרונקען צו זאָט און נאָך איבערגעלאָזט אויף שפעטער, און זי זאָגט אָן איר איבער-פֿלוס פֿרייד צו נאָענטע און ווייטע מיטן רוישן פֿון שטראַמיקע וואַסערן און ציטער פֿון גלאַנציקע זומפן. דעכער און בוימער טריפֿן מיט גאַלד, גראַזן און בלומען ציליען אָן פֿערל און וויינען פֿאַר גליק. אויפֿן באַרגיקן שטעגל, אין פֿייכטן זאַמד, ליגט אַ שטיק צעבראַכן גלאַז און גלאַנצט און שעמערירט, ווי עס וואַלט פֿלוצים עולה-לגדולה געווען. גאַט, מיין גאַט! וויפֿל זונען, וויפֿל הימלען! יעדער זומפ מיט זיין אייגענער זון, און יעדער שטראָם מיט זיין אייגענעם הימל! דאָס ברוכוואַרג פֿון איבערגעקערטע וועלטן מיט שטיקער נייע הימלען אונטערן וואַסער, אָן אַ שיעור און אָן אַ ברעג — דריי הונדערט און צען וועלטן! פֿויגלען פֿון די צווייגן און הינדעלעך פֿון גראַז ווערן משוגע פֿאַר פֿרייד — זיי שטרעקן אויס די העלדלעך, שפרייטן פֿאַנאַנדער די פֿליגעלעך, עפֿענען די שנעבעלעך — און זיי שרייען און שרייען... געזאַנג און לויב פֿון אויבן, געזאַנג און לויב פֿון אונטן. פֿלוצים — און צוויי קינדערלעך, איך און פֿייגעלע, מיט באַרוועסע פֿיסלעך און פֿאַרהויבענע העמדלעך, גייען אַרויס, אַרומגע-נומענע, פֿון הינטערן הויז. זיי טרעטן האַפֿערדיק צוזאַמען, פֿוס אין פֿוס, די העלזער זיינען פֿאַרריסן, די קעפֿ זיינען אויפֿגעהויבן, די מיילער צע-עפֿנט — און זיי שרייען און שרייען. נישט גערעדט און נישט געזונגען — נאָר עס רייסט זיך אַ פֿריידיקער געשריי, ווי עס שרייט אַ פֿויגל אין וואַלד פֿון שפיץ בוים אַרונטער, פֿון פֿולן האַלדן און מויל: לאַ-לאַ און לאַ-לאַ-לאַ, און ווידער אַמאָל לאַ-לאַ און לאַ-לאַ-לאַ. און גרויסע פֿרייד, אַ געטלעכע

פרייד. האָט איצט אַלצדינג אַרומגענומען: די קוואַלן וואָסער, די פֿויגלען, די בוימער, די גראַזן, דעם שטיקל גלאַז און די צוויי קינדער און זיי פֿאַרשוויינקט מיט אירע כוואַליעס. איין שמחה, די שמחה פֿון דער גאַנצער וועלט, איז אויף זייערע קעפֿ, און איין געשריי אין אַלעמענס העלדזער — אַ געזאָנג פֿון לויב צום אייביקן לעבן.

... און די סטרונע ברומט ווייטער און איך חלום און זע ווידער: — אַוונטצייט. איך און זי זיינען אַליין אויסערן דאָרף. די זון גייט אונטער הינטערן באַרג און דאָס גאַנצע פֿעלד מיט אַלע גראַזן און בלומען זיינען אַנגעזאַפט מיט אַ רויטלעכן שייַן, מיטן גאַלד פֿון דער שקיעה, די בלעטער און גראַזן זיינען דורכזיכטיק, די ליכטיקע וועווריק־לעך און די ווייסע גענדז וואָס פֿיטערן זיך אין פֿעלד האַבן זיך אַנגע־נומען מיט אַ גאַלדיקן קאַליר — באַגולדט זילבער! די שטאַמען פֿון איינצלע בוימער פֿליסן מיט בלוט, און די שאַטנס זייערע ציען און באַוועגן זיך. אַרום האָט זיך צעלייגט אַ גרויסע שטילקייט. אַ זיסע מורא און אַ סודותדיקער טרויער. די פֿליגעלעך ביי די פֿלאַטערלעך זיינען שוין מיד און זיי ציטערן פֿאַמעליך איבער די קוסטעס. קעלבער און יונגע פֿערדלעך פֿיטערן זיך אין לאַנקע, שטשיפען דאָס גראַז שטאַרק פֿאַר־טיפֿט... פֿייגעלע, אין אַ ווייס קליידל, שוועבט אום, ווי אַ פֿויגל, פֿון קוסט צו קוסט און קלייבט בלומען — און איך העלף איר צו. וויפֿיל בלומען זי האָט היינט אויפֿגעקליבן: אַ גרויסער בוקעט. פֿלוצים האָט זי זיך אַ וואַרף געטאַן אויף צוריק: אַ פֿגר פֿון אַ שטוביקן שלאַנג האָט זי דערזען! „האַב קיין מורא נישט!“ — באַרואיק איך זי, ווי אַ דער־וואַקסענער מענטש — „ער איז טויט, דו זעסט?“ און איך הויב אויף דעם שלאַנג פֿון דער ערד. איך האָב זיך צו די שלאַנגען צוגעוואוינט, זיי קומען גאַנץ אַפֿט ביי אונז אין גאַרטן און כִּ׳האַב פֿאַר זיי קיין מורא נישט — „וואַרף אַוועק, וואַרף אַוועק!“ — שרייט זי אויס אין שרעק און ציט זיך אויף צוריק — „וואַרף אַוועק!“ אַבער דער יצר־הרע פֿון באַרימער־ישער גבורה האָט מיך אַנגעכאַפט און איך פֿאַכע אויף איר מיטן שלאַנג, ווי מיט אַ בייטשל. זי אַנטלויפֿט אין שרעק און שרייט, און איך, דער שלעכ־טער, יאָג זיך נאָך איר. לויפֿנדיק, פֿאַלן די בלומען איינציקוויי אַרויס פֿון אירע הענט און צעשיטן זיך — בלויע, געלע, ווייסע, פֿיאַלעטע; דער שטאַרקער שייַן פֿון שקיעה לויכט זיך דורך איר ווייס קליידל, און אין די לעפלעך פֿון אירע אויערן. און איך — איך האַלט דעם שלאַנג אין האַנט און יאָג זיך נאָך איר. פֿלוצים — איך ווייס נישט, ווי אַזוי דאָס

הידערה אוקס

איז פאָרגעקומען — און פֿייגעלע איז מיר פֿאַרשוואונדן געוואָרן פֿון די אויגן. פֿאַרפֿאַלן געוואָרן — און נישטאָ זי. אָבער דער חוש פֿון גבורה האָט מיך נישט אָפּגעלאָזט און איך האָלט אין איין לויפֿן. שוין נישט נאָך פֿייגעלען, נאָר אַנטקעגן דער פֿאַרגייענדיקער זון. אָט איז זי דאָך אַזוי נאָענט, אינגאַנצן ביי יענער זייט בערגל. וועל זיך יאָגן און דערגרייכן. וועל נאָר צוקומען אַהין און זען. אַ האַנט האָט מיך אָנגענומען און אַ טראָג געטאָן ווייטער — און אָט בין איך אויפֿן שפיץ בערגל, כִּהאָב אויפֿגעהויבן מיינע אויגן און פֿאַרשטיינערט געבליבן: פֿייער, פֿייער! די ברעגן פֿון ערד און הימל זיינען צעברענט פֿון פֿייער. פֿייערדיקע טייכן און פֿייערדיקע בערג. פֿייערדיקע פּאַלאַצן און פֿייערדיקע וועלדער. פֿייער ברענט אין פֿייער און פֿייער פֿאַרצערט פֿייער. אַ רויט פֿייער, אַ ווייס פֿייער און אַ גרין פֿייער. פֿייערדיקע פֿערד־און־וועגן פֿליען און ברענענדיקע לייבן יאָגן זיי נאָך. און אָט קומט גאָט אין מוראדיקער פּראַכט אַרונטער ...

מיין האַרץ שטאַרבט אָפּ פֿאַר שרעק, און איך באַהאַלט מיין פנים אין די הענט און אַנטלויף ...

מיטאַקצייט, זומערדיקע היץ, דאָס ליכט איז צו שטאַרק צו דער־טראָגן, אַן איינזאַמער זיך איך אין מיטן וועג פֿאַרזונקען אין גליענדיקן זאַמד. מיינע אויגן זיינען געווענדט צום וואַלד. איך זע נאָר איין ווינקל פֿון וואַלד, יענעם ווינקל וואָס שפּאַרט זיך אָן אַן דאָרף, דעם גאַנצן וואַלד זע איך נישט, איך זיך מיטן פנים צו יענעם ווינקל און טראַכט; ווי נעכטן און ווי אייערנעכטן פֿרעגט מיך דער וואַלד פֿונווייטן זיין סודות־דיקע רעטעניש, און איך בין קליין און נאַרעש און פֿאַרשטיי נישט. קיין מענטש זעט זיך נישט אַרום. היץ און שטילקייט. עס שמעקט מיט צע־טריקנטן ריח פֿון שטויב. די שטיינער אין פֿעלד זיינען דורכגעברענט פֿון פֿייער און די פֿלויטן שלאָגן מיט היץ, ווי פֿון אַן אויוון. בוימער און קוסטעס זיינען מיד צו פֿלעכטן דעם געוועב פֿון זייערע שאַטנס. נישטאָ קיין כּח זיך צו באַוועגן, שווער צו אַטעמען. צעטריקנטע פֿעלדער און לאַנקעס הויכן אַרויס פֿון זיך דאָס לעצטע ביסל פֿייכטקייט, און ס'זעט אויס, ווי זיי וואַלטן זיך גערויכערט און געציטערט, הפֿקר־הינט מיט פֿאַרגאַסענע אויגן און אַראַפּגעלאָזטע עקן שלעפּן זיך אַרום, ווי שאַטנס; די בייכער פֿאַכען ווי די בלאַזעק און די צינגער זיינען אַרויסגעשטעקט. שאַטן! וואו נעמט מען אַביסל שאַטן? זיי דערשלעפּן זיך צו אַ שטעגל, הויבן אויף די מוטנע אויגן צו די בערג אַרויף, צום וואַלד צו — און

שלעפן זיך פֿאַראומערטע צוריק. היץ און שטילקייט. פלוצים — און דער עק פֿון וואָלד אַנטקעגן מיר האָט אַ ציטער געטאָן, זיך אַ רעג געטאָן און געבליבן אויפֿגעציטערט. פֿון זיין טונקעלער געדיכטעניש זיינען פלוצים אַרויסגעשפרונגען דריי יונגע געזונטע רינדער: אַ יונגע טעליצע אַ פֿאַרשוין, אינגאַנצן אַ רויטע, און צוויי יונגע אַקסן, שוואַרצע ווי ראָבן. ביי איינעם פֿון זיי לויכט זיך אַ ווייס שטערנדל צווישן די הערנער. די טעליצע, ווי זי איז אַרויס פֿון וואָלד, אַזוי איז זי געבליבן שטיין, און די אַקסן, נישט איבעררייסנדיק זייער האַסטיקן געלאָף, האָבן זיך אָנגעהויבן דרייען אַרום איר אַלץ שנעלער און שנעלער. לייכט און גראַציעז איז זייער געלאָף געווען. צוערשט האָבן בלוז געשווינדלט פֿאַר די אויגן שטיקער שוואַרצע גלאַנצענדיקע פֿעל; פֿלינקע פֿיס האָבן געשוועבט ריט־מיש, קוים וואָס זיי האָבן באַרירט די ערד, חנעוודיקע אויסבויען פֿון העלדזער האָבן זיך געשטרעקט אַרונטער צו דער ערד, ווי זיי וואַלטן זיך געהאַלטן אין נויגן; קאַכעדיקע שפּריצן זאַמד האָבן זיך געריסן פֿון אונטער זייערע קלויען, זיך געגאַלדיקט אַ רגע, און באַלד פֿאַרשוואַונדן. די טעליצע איז די גאַנצע צייט געשטאַנען רואיק, ווי זי וואַלט וועלן באַ־שטימען: ווער פֿון די ביידע איז שטאַרקער? אָבער וואָס אַ רגע זיינען די אַקסן געוואָרן אַלץ ווילדער, און זייער רציחה — גרעסער. האָבן זיך ברייט־צעשפּרייט און זיי האָבן שווער געאַטעמט. אַ משוגעת האָט זיי אָנגעכאַפט. די אויגן האָבן זיך אָנגעגאַסן מיט בלוט און דער וואַזנין האָט פֿון זיי אַרויסגעשלאָגן. דאָס שטויב פֿון אונטער די קלויען איז געוואָרן אַלץ געדיכטער, און די העלדזער האָבן זיך אַלץ נידעריקער געבויען צו דער ערד. „אַן אומגליק וועט געשען“ — האָט דאָס האַרץ מיר געקלאַפֿט. אין דער אייגענער רגע האָט דער וואָס מיטן שטערנדל צווישן די הער־נער זיך פלוצים אומגעדרייט, געבליבן שטיין מיט הערנער נידעריק אַראַפֿגעבויען, אַפּגעוואַרט דעם צווייטן וואָס האָט נאָך געהאַלטן אין לויפֿן, זיך פלוצים אַ לאַז געטאָן צו אים מיט רציחה — און אַ זעץ געטאָן! אַ שוידערלעך ביטערער מרוקען האָט זיך אַרויסגעריסן פֿון וואַלקן שטויב, און די וועלט אַרום איז מיטאַמאַל פֿאַרציטערט געבליבן. ס'האַרץ איז מיר איינגעפֿאַלן און אין די אויגן איז מיר פֿינצטער געוואָרן. ווען דאָס שטויב האָט זיך איינגעזעצט, האָב איך געזען, ווי איינער פֿון די אַקסן לויפֿט אין אַ גראַדער ליניע פֿאַרויס, זיין בלוט פֿלייצט אַראַפֿ צו דער ערד און פֿינקלט, און זיין געשריי רייסט איין די הימלען; און דער צווייטער, אַט דער וואָס מיטן שטערנדל און מיט אים די טעליצע, זיינען

ווידערה אוקס

אין לייכטן גראציעזן געלאָף פֿאַרשוואונדן געוואָרן אין טיפֿעניש פֿון וואָלד. די זעאונג איז געענדיקט. ס'זיינען בלויז געבליבן שפורן פֿון קלויזען אויפֿן זאמד פֿון דער „אַרענע“ ביים ברעג פֿונם וואָלד, און אַ געטלעכע מורא אין האַרצן פֿון אַ קליין קינד, וואָס זיצט אין זאמד אָן איינזאַמער, אַ געפֿלעפֿטער ...

און די סטרונע ווערט אָנגעצויגן ביז צום סאַמע סוף און ברומט שטילערהייט... און איך חלום און זע ווידער :

... אַ זומער־נאַכט פֿיל מיט לבנה און הימל־בֿוי און שטערן. דאָס גאַנצע דאָרף איז פֿאַרוונקען אין שטאַף, באַגאַסן מיט סודות־דיקן ליכט, און אין דרויסן איז קיינער אַחוץ מיר, נישטאַ. איינער שטיי איך אויסערן הויף ביים טויער, און ס'איז מיר גאָר קיין חידוש ניט, וואָס איך, אַ קליין קינד, שטיי דאָ איינער אַליין אַזוי שפעט אין דער נאַכט. מיינע אויגן זיי נען געווענדט צום גרינעם בערגל, פֿייגעלע'ס בערגל, וואָס הויבט זיך משופֿע־דיק מיר אָנקעגן. די לבנה איז אויפֿגעהאַנגען פֿונקט איבער פֿיי געלע'ס הויז, און דאָס בערגל אַרונטער איז אינגאַנצן פֿאַרטרונקען אין אַ קדאָר ליכט און באַשאַטן מיט טראַפֿנס טוי. דאָס איינציקע הויז אויפֿן שפיץ בערגל, פֿייגעלע'ס הויז, ווייסלע זיך איצט, ווי אויסגעגאַסן פֿון זיבער. די איבעריקע הייער פֿון דאָרף חלומ'ען אינדערנידער, איט־לעכס אויף זיין פֿלאַץ, אין שאַטן פֿון די בוימער. פֿינקלען פֿון צייט צו צייט אַנטקעגן דער לבנה מיט אַ שויב פֿון אַ פֿענסטער, צי מיטן שאַרף פֿון אַ סערפֿ, וואָס הענגט אינדרויסן אויף אַ וואַנט, צי אויף אַ צווייג פֿון אַ בוימ. ביים עק דאָרף, אויף מיין רעכטער זייט, שאַטנט זיך מיט זיין פֿולער הויך און ברייט, ווי אַ מויער, דער וואָלד, שוואַרץ פֿון דרויסן און זילבערדיק געפֿלאַכטן אינעווייניק. אַרום און אַרום איז נישט צו הערן קיין קלאַנג, קיין שאַרף: קיין האָן קרייט נישט, קיין הונט בילט נישט, קיין זשאַבע קוואַקעט נישט. די וועלט שווייגט און חלומ'ט און איך אין איר, ווי אַ חלום אין אַ חלום. פֿלוצים זע איך — איך ווייס נישט צי מיט אויג פֿון פֿלייש און בלוט, צי מיטן אויג פֿון גייסט — צוויי קליינע שורות, ווי צוויי שוואַרצע קרענצלעך, קליינע, קליינטשיקע שרעטעלאַך, אַ שפּאַן די הויך, ציען פֿאַרביי מיר, זיך האַלטנדיק פֿאַר די הענטלעך, אַלע זיינען אַנ־געטאַן אין שוואַרצן און באַמיצט אין שוואַרצן, און אַלע גייען זיי פֿאַמע־לעך, אין שייך, ווי צו אַ יום־טובֿ, און גייענדיק, טרייסלען זיי אַרונטער די פֿינקלענדיקע טוי־טראַפֿנס פֿון די גראַזן און זינגען שטיי, אין דער שטיל. נישט מיט די מיינער זינגען זיי, נאָר פֿון זייער סאַמע טיפֿעניש.

פֿון האַרץ און נשמה, ווי עס זינגען די שטערן אין הימל. און איך אויך זאָב פֿאַרנומען זייער געזאַנג נישט דורך די אויערן, נאָר מיטן האַרצן און מיטן לייב און מיט אַלע מיינע ביינער. און דאָך האָט דאָס געזאַנג דער־גרייכט צו מיר מיט זיין פֿולער שטימות, קלאָר און גענוי, אַ האַלבער קלאַנג איז נישט פֿאַרלוירן געגאַנגען. ס'האַרץ איז מיר פֿאַרגאַנגען פֿאַר מתיקות, מיין נשמה איז פֿאַרציטערט געבליבן פֿון אַ פֿאַרהוילענער שרעק. „מאַמע!“ — האָב איך געוואָלט אַ געשריי טאָן אויפֿן הויכן קול, אָבער אַ דאַנגע צייט נאָכדעם בין איך אומגעגאַנגען אַ פֿאַרשטומטער, אַ פֿאַרוואַנדער־טער. אַ וואַנדערלעך געזאַנג, געוועבט פֿון לבנה־ליכט, זיס ביז צום אויס־גיין, האָט געקלונגען אין מיין נשמה אינעווייניק, און קיינער האָט פֿון דעם נישט געוואוסט ...

און איך קוק מיך אַרום שטידערהייט מיט שרעק, ווי אַ גנב, און זע־ענדיק, אַז קיינער פֿון די אינגלעך איז נישטאַ אַרום, נעם איך פֿון קעשע־נע אַרויס מיינע כשוף־כדיים, די קאַלירטע גלעזלעך מיינע, פֿיר שטיק גלאַז־גריין, געל, בלוי און רויט, לייג זיי צו איינציקווייז צו די אויגן, און קוק אויף גאַט'ס וועלט. די דאָזיקע שטיקלעך גלאַז האָבן אַ באַזונדערן כח און כישוף אַפצושיידן פֿון זייער ליכט אויף אַלין, וואָס איך קוק; טיילן מיר איין, לויט מיין רצון, פֿיר וואַנדערלעכע וועלטן, וואָס אַ מענטש קען גאַרנישט באַגרייפֿן, און אַן אויג, חוץ מיינס האָט דאָס נאָך נישט אַנגעזען. איטלעכע וועלט מיט איר באַזונדער ליכט, אַ וואַנדערלעך ליכט און אַ נישטדאַאיקס, וואָס קומט פֿון אַ פֿאַרבאַרגענעם קוואַל און גיסט זיך אין אַרץ איבער. „ווי גרויס איז דיין גוטס, גאַט, וואָס דו האַסט באַהאַלטן פֿונ־וועגן דינע פֿאַרכטיקע“ ... זאָל זיך נאָר קיינער פֿון דעם כישוף נישט דערוויסן — חלילה וחלילה! די דאָזיקע וועלטן זיינען מיינע בלוין, מיינע — און נישט קיין אַנדערנס!

דער טראַמפֿייט האָט זיך פֿאַרשעמט

א

די דאָזיקע מעשה, וואָס איך גיי דאָ דערציילן, האָב איך געהערט פֿון אַן אורח צום סדר, פֿון אַ אידישן רעזערוו־סאַלדאַט, אַרום פֿערציק יאָר אַלט, וואָס איז דאָס יאָר גערופֿן געוואָרן אין מיליטער, און אין דער ערשט־טער נאַכט פֿון פסח האָבן מיר זיך געטראָפֿן ביי איין טיש. איך גיב דאָ איבער זיינע רייד אָן קיין שום באַפֿונגען:

— דאָס איז דאָס צווייטע מאָל אין מיין לעבן — האָט דער סאַלדאַט אָנגעהויבן — וואָס מיר קומט אויס צו זיין צו אַ סדר ביי אַ פֿרעמדן טיש. דאָס ערשטע מאָל האָט דאָס פּאַסירט, ווען כִּבֿין אַלט געווען אַ יאָר ניין — אַן ערך פֿון צוויי און דרייסיק יאָר צוריק — אָבער דעמאָלט האָבן אָפּגע־ריכט סדר מיט מיר אין איינעם אין אַ פֿרעמד הויז אונדזער גאַנץ הויזגע־זינד: דער טאַטע, די מאַמע, מיינע ברידער און שוועסטער און אפֿילו אונ־דזער משרת, סיטאַפּאַ. ווי אַזוי איז דאָס געשען, פֿרעגט איר? אַט, וועט איר הערן:

דער טאַטע האָט זיך אַריינגעצויגן אין דאָרף, מיט איין טאַג, בסך־הכל מיט איין טאַג שפּעטער, נאַכדעם, ווי ס'איז אַרויס דער פֿאַרבאַט, אַז אידן טאָרן ניט וואוינען אויפֿן דאָרף, וואָלט ער געקומען מיט איין טאַג פֿריער, וואָלט ניט פּאַסירט דאָס, וואָס ס'האָט שפּעטער פּאַסירט. ער האָט אָבער פֿאַרשפּעטיקט מיט איין טאַג און זיין גור־דין איז געווען פֿאַרטיק. ניט ווייל ער האָט מיט אַ פּיוון, אָדער אַ צו־להכעיס דאָס געוואָלט, נאָר ער איז דער־צו געווען געצוואונגען צוליב זיין שטעלע, וואָס ער האָט געקראָגן אין די אַרומיקע נאָענטע וועלדער. צוליב פרנסה שטעלט מען זיך ניט אָפּ פֿאַר אַן עבירה און פֿאַר די יסורים וואָס זיינען מיט דעם פֿאַרבונדן. די טשינאָור־ניקעס פֿון יענעם אויעוד האָבן לכתחילה אויסגעזען ווי גרויסע חמירים, אָבער אין דער אמתן האָבן זיי פֿון עסק געהאַט גרויס הנאה. נאָך אַלעמען איז פֿאַר זיי בעסער איין איד וואָס לעבט באיסור, איידער צען וואָס לעבן בהיתר; דער — איז אַ בוים וואָס טראַגט פירות, און די — זיינען נישט מער, ווי פּוסטע ביימער. און באמת: ס'האָט לאַנג ניט גענומען און צווישן

די צוויי צדדים, ס'הייסט, צווישן דעם טאטן דעם בעל-עבירה און די טשי-נאווינקעס, וואָס האָבן אָפּגעהיט ס'געזעץ, האָבן זיך איינגעשטעלט „נאַר-מאַלע באַציאונגען“: ער און זיין הויזגעזינד האָבן געלעבט אויפֿן דאָרף, און זיי האָבן באַקומען, יעדער איינער לויט זיין „כבוד“ נאָך, זייער מאַנאַטלעכן געהאַלט, אַחוץ צופֿעליקע מתנות, ווי, למשל, יום-טובֿ-געלט און קליינע הלוואות אויף ניט אָפּצוגעבן, און אַחוץ כל-המינים געבענישן און נעמענישן, ווען ס'איז געקומען צו די חגאות און געבורטס-טעג פֿון סטאַנאַוואַי און זיין ווייב און אַלע קינדער זייערע, די דאָזיקע מענטשן, ווי אייך איז באַקאַנט, זאָגן זיך ניט אָפּ חלילה פֿון קיין שום מתנה: אַ פֿאַר פֿעטע אינדיקעס, אַ פֿעסל וויין, אַ פֿראַש בראַנפֿן, אַ שאַק אייער, אַ היטל צוקער אין זיין בלויען שיידל, אַ פֿונטעלע טיי, אַ פֿעקל טאַבאַק, אַ זעקל ווייכע קעז, „המין-טאַשן“ — בקיצור, זיי נעמען אַלץ! און וואָס פֿאַר אַ איידעלע מענטשן זיי זיינען! דער סטאַנאַוואַי, למשל, האָט נאָך קיינמאַל ניט געמאַנט, ער האָט בלויז געבעטן. „יאָסי — פֿלעגט ער זאָגן צום טאטן אַוועקלייגנדיק אַ שווערע האַנט אויפֿן טאַטנס פֿלייצע — הייס נאַר, איך בעט זיך, מיר אַריינשיקן האַלץ פֿאַרן אויוון, דער ווינטער קומט דאָך שוין אָן“; אַדער, „פֿאַרגעס ניט, ליבנקער, מיר אַריינצושיקן אַ טויזנט שינדלען, דער דאָך מיינער בעט זיך, מ'זאָל אים פֿאַרריכטן“.

דער קאַסאַקע אוריאַדניק האָט געהאַט אַן אַנדער דרך: אויף וואָס נאַר ער האָט געוואָרפֿן זיין קרום אויגל, פֿלעגט ער לויבן, „איטע“ — זאָגט ער צו דער מאַמען, קוקנדיק אויף אַ הוץ, וואָס האָט זיך געריעט אויפֿן הויף אין מיסט — „וואו האַסטו געפֿונען אַזאַ פֿיינע הוץ?“ און איר מעגט זיין זיכער, אַז נאָך אַט דער לויב, איז די דאָזיקע פֿיינע פֿיינע הוץ שוין געלעגן מיט געבונדענע פֿיסלעך אינם היי פֿון אוריאַדניקס בלויען וועגל. דער דאָזיקער אוריאַדניק פֿלעגט אויסמאַרקירן צו קומען צו אונדז אין הויז שבתים און יום-טובֿים דווקא, און דווקא ווען מען האַלט אין עסן, ווי נאַר דאָס הויז-געזינד פֿלעגט זיך זעצן צום טיש — פֿלעגט פֿלוצים אויסוואַקסן פֿאַרן פֿענ-סטער דעם אוריאַדניקס געל פֿערדל און בלוי וועגל, מיטן אוריאַדניק אין וועגל, וואָס קען מען מאַכן? מ'נעמט אויף דעם אורח מיט אַ פֿריילעך פנים און מ'פֿאַרבעט אים צו דער סעודה, די זמירות ווערן אָפּגעלייגט; דער ספֿר, אין וועלכן דער טאַטע קוקט אַריין צווישן איין געריכט און דעם צווייטן, ווערט פֿאַרמאַכט און אָפּגערוקט אָן אַ זייט. דאָס אַפּפּלאַפּל פֿון שיכור איז מטמא דעם טיש, גאַנץ אַפֿט מיט מ'אוסע רייד, וואָס דו ביסט מחוייב זיי אָנצונעמען ווי חכמות און שיינע וויצן, בעת דיין לייב ווערט

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

אין גאַנצן אויפֿגעקארטשעט פֿאַר חרפה און ס'גלוסט זיך אים אַנצונעמען ביים קאַרק און אים אַרויסוואַרפֿן אין דרויסן.

און דער אמת איז, אַז מיט דער צייט האָט ס'הייגעזינד זיך צוגע-וואוינט צו אים און אים געקענט פֿאַרטראַגן; גאַנץ אָפֿט, ווען ער האָט אַריינגעקערט אין האַלז אַריין אַ גאַנצע פֿלאַש בראַנפֿן און איז געווען אין גאַנצן מבוסם — פֿלעגט ער זיך מצרף זיין מיט אונז אין ניגון פֿון זמירות, פֿאַרשטייט זיך, אויף זיין אייגענעם שטייגער, פֿלעגט נאַכקרימען און רעדן ניבול-פה, ווינקענדיק מיט פֿאַרגאַסענע אויגן, פֿעטע און לאַכנדיקע, צו דער באַלעבאַסטע און שטופּנדיק די הענט אין פֿאַראַשקע דעם דינסטמיידל, אַ פֿעטע געשטופּלטע שיקסע, בלויז דער מלמד אונזערער האָט בשום אַופֿן זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו אים, ווי ער האָט זיך ניט געקענט צוגע-וואוינען צום הונט, וואָס איז געווען צוגעבונדן צו דער קייט ביי אונדז אויפֿן הויף. ביידע זיינען ביי אים געווען תמיד ניי און געוואַרפֿן אויף אים אַ גרויסע אימה, הגם דער טאַטע האָט געצאָלט אַ באַזונדערן אָפּצאָל קאַפֿ-געלט פֿאַרן צוגעקומענעם מלמד.

אַזוי זיינען אונדז פֿינף יאָר אַריבער אין דאָרף, דורך דער דאָזיקער צייט האָט דער טאַטע זיך אויפֿגעבויט אַ קליין הויז, און צום חנוכה-הבית האָט ער פֿאַרבעטן אַלע פּויערים פֿון דאָרף און פֿאַר זיי געגרייט אַ באַ-זונדערן טיש, הינטערן הויז, באַרג-אַרונטער, האָט זיך אויסגעלייגט אַ גרויסער גאַרטן, וואָס די מאַמע פֿלעגט פֿאַרזייען, אין שטאַל זיינען געשטאַ-גען דריי מעלקנדיקע קי און צוויי פֿערד, אויפֿן הויף האָבן זיך געגראַבן הינער און גענו מיט זייערע פּיסקליאַטעס און האָבן געגראַגערט, אין שטיי-איקן וואָסער פֿאַרן הויף האָבן קאַטשקעס זיך געפּליושקעט און אין דער דערבייאַיקער לאַנקע האָבן זיך געפּאַשעט אַ קאַלב און אַ לאַשעק, אַלץ לויטן שטייגער פֿון דאָרפֿישע מענטשן, די פּרנסה איז געווען בצמצום, דאָס לעבן איז געווען אַרעם, אָבער ס'איז געווען אין דעם אַביסל שלווה און אַ טראַפֿן נחת.

די גאַנצע וואָך פֿלעגט דער טאַטע זיך אָפּשטעלן אין וואַלד, נאָר ערב שבת און יום-טוב פֿלעגט ער קומען אין זיין וועגל אַהיים, פֿאַרבּרענגען אַ טאַג אַדער צוויי מיט ווייב און קינדער, די קינדער פֿלעגן אומגעדולדיק אָפּהיטן זיין קומען מיטן וואַלדיקן וועג, מיט הערצלעך וואָס ציטערן פֿאַר פֿרייד, ווי נאָר ס'פֿלעגט זיך לאָזן הערן פֿון ווייטן, פֿון בּרעג וואַלד, וואָס לאָזט זיך אויס ביים דאָרף, דאָס קלינגען פֿון געשפּאַנגן-גלעקלעך, שפּרינגען זיי באַלד אויף ווי די פּויליגען און לויפֿן אַנטקעגן וועגל מיט קולות און גע-

שרייען: „טאטע, טאטע!“ א מינוט שפעטער קריכן זיי ארויף און פאלן אריין אין וואַגן און פלעכטן זיך איין אין טאטן. דער פאַרקלייבט זיך ביי אים אויף דער קני, דער הענגט זיך אים אויפֿן האַלז, און דער איז אים בודק די קעשענעס, זען, וואָס פאַר אַ מתנה דער טאטע ברענגט צופֿירן. אפֿילו אונדזער משרת, דער אַנטרייבער, דאָס איז טאַקע דער וואַלד־וועכ־טער סטיאַפּאַ, אַ געוויקסיקער ברייטפלייציקער שייגעץ, נעמט אויך אַ חלק אין דער שמחה, אַנטפלעקט די ווייסע שטאַרקע ציין אין אַ צופֿרידן שמייכל, און פדי די קינדער זאָלן האָבן הנאה שמוצערט ער מיטן בייטש מיט אַלע פוחות און די פֿערדלעך טראָגן זיך צום הויז „מיט שטורעם“.

כ'האָב אייך ניט דערציילט, אַז אין דעם אייגענעם דאָרף האָט גע־וואוינט שוין פֿון כמה יאָרן, און בהיתר, נאָך איינער אַ איד מיטן נאָמען זעליג. זיין הויז איז געשטאַנען אויף אַ בערגל ביים עק דאָרף און אונזערס — אין טאָל, און די דאָזיקע צוויי אידישע הייזער, מיט זייער אָפּגעזונט־דערטקייט פֿון די אַנדערע דאָרפֿישע הייזער, מיט זייער הויכקייט, מיט זיי־ערע אַנדערשדיקע דעכער און פֿענסטער, האָבן אויסגעזען ווי אַ קליינע פֿאַרזיכדיקע שכונה. גאָר אין גיכן האָט זיך אויסגעטראָטן אויפֿן בערגל, פֿון אויבן אַרונטער, אַ קליינע סטעזשקע, וואָס האָט זיך געצויגן צווישן די גראַזן, ווי אַ ווייסער שרונט אויף אַ קאַפּ האָר, און ביידע הויפֿן האָבן דורך איר זיך פֿאַרבונדן אין אַ פֿעסטן בונט. איין מלמד פֿאַר ביידנס קינד־דער און איין פֿירונג פֿאַר ביידנס באַוואוינער. יעדע פֿון די צוויי באַלע־באַסטעס האָט געוואוסט, וואָס ס'פֿאַרקאָלאַטשעט זיך ביי דער צווייטער אין טעפל און געשיקט איינע דער צווייטער פֿון געקאַכטס און געבאַקנס, גע־ליען איינע ביי דער אַנדערער אַ טעפל, אַ זיפּ און אַ לאַפּעטע. אין די ווינד־טערדיקע נעכט און די לאַנגע זומערדיקע טעג פֿלעגן זיי קומען איינע צו די אַנדערע סתם אַזוי כאַפּן אַ לאַנגן שמועס, איבערצוקלייבן אַרבעט, פּרעג־לען געפרעגלעכץ, אָדער, פֿליקן פֿעדערן און שטריקן אַ זאַק בקאַמפּאַניע.

ס'איז פֿאַרביי אַ שטיקל צייט אין דער דאָזיקער שכונות — און דער בונט צווישן די צוויי הייזער איז נאָך שטאַרקער פֿאַרקניפט געוואָרן. די שכנים זיינען מיט מזל געוואָרן מחותנים. דער טאטע איז קיין עיני־הרע ניט געווען אַ מטופּל מיט קינדער: זיין און טעכטער; דעם עלטערן זון שמואל איז שוין געוואָרן צוואַנציק יאָר און וואָס שייך סלוזשבע איז ער גע־ווען אַ „לאַגאַטיק“; און זעליג, פֿונם צווייטן צד, איז געווען אַ מטופּל מיט טעכטער און זין, און זיין עלטערע טאכטער זעלדע איז שוין געווען אַ בתולה אַ בוגרת. האָט מען געשריבן תנאים און אָפּגעשטעלט אַ טאַג אויף

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

צו פראַווען די חתונה. אָבער די „לאַגאַטע“ איז דעם חתן ניט בייגעשטאַנען און מ'האָט אים אָפּגעגעבן אין סאַלדאַטן, און צום צער און טרויער פֿון ביידע משפּחות איז די חתונה אָפּגעלייגט געוואָרן פֿאַר אַ צייט, ס'הייסט, ביז נאָך דעם ווי דער חתן וועט זיך אויסדינען.

פֿון איין זאָך האָט דער טאַטע געהאַט גרויס עגמת־נפֿש: אויף דעם, וואָס אין דאָרף איז ניט געווען קיין באַשטענדיקער מנין און שבת און יום־טוב אָן תּפֿילה־בּציבור, פֿלעגט דער טאַטע זאָגן, האָט קיין אידישן טעם ניט. אַלע נפֿשות מאַנספּאַרשוניען פֿון ביידע הייזער זיינען געווען זיבן. פֿיר פֿון אונדזער הויז: דער טאַטע, מיינע צוויי עלטערע ברידער און דער מלמד, און דריי פֿון זעליגס הויז, און זינט מיין ברודער איז אַוועק דינען זיינען געבליבן זעקס. דעריבער איז ביים טאַטן געווען אַ גרויסע שמחה, ווען גאָט האָט אים צוגעשיקט אורחים אויף שבת: פֿון די געהילף־סוחרים, וואָס קומען אין וואַלד אַריין, צי פֿון די וואַלד־אַנגעשטעלטע, אָדער פֿון די אידן וואָס גייען איבער די דערפֿער, אַ קאַראַבעלניק, אַ גלעזער, און דאָס גלייכן. אַז אַזוינס האָט זיך געמאַכט — פֿלעגט דער טאַטע שיקן אַג־זאָגן פּסח־איצי דעם מילכיקן, אַ פּשוטער איד אַ בעזדיעטניק, וואָס האָט געוואוינט אַליין מיט זיין ווייב דער עקרה און זיינע מעלקעוודיקע קי אין אַן אָפּגעלייגטן פֿולוואַרעק, אַ תּחום־שבת פֿון דאָרף. ער פֿלעגט זיך אויפֿ־הויבן באַגינען און קומען צו אונדז שבת־פֿרי אין הויז אַריין, געגאַנגען דורך גערטנער און לאַנקעס מיטן ווייסן טלית אונטער דער קאַפּאַטע, צו זיין אַ צענטער צום מנין. ניט ווייל ער איז געווען אַזוי שטאַרק אָפּגעהיט פֿון טראַגן אום שבת — די מערסטע ישובּניקעס זיינען ניט אַזוי שטאַרק מקפּיד, ווען עס קומט צו מצוות מעשיות — אלא ווי באַלד מען איז שוין יאָ מקיים די מצווה פֿון תּפֿילה־בּציבור, דאָרף מען זי טאָן ווי געהעריק. בשעת־הדחק האָט מען צוגערעכנט צום מנין אַ קליין קינד מיט אַ חומש אין הענטל. אַז די מנינים זיינען געוואָרן אָפּטער, האָט דער טאַטע אַראַפּגעבראַכט פֿון שטעטל אַ ספֿר־תּורה, וואָס איז געשטאַנען באַהאַלטן אונטער אַ פּרוכת אין אַ קליין אַרון־קודשל. די ספֿר־תּורה איז איינגעשטאַנען אין חדר, וואו מיר האָבן געלערנט און געוואָרפֿן אויף אונדז, קליינוואַרג, אַ מיסטערעיווע היי־ליקע מורא. דאָס לייענען פֿון אונדזער מלמד מיטן ניגון און טראַפּ אין דער קליינער דאָרפֿישער עדה, וואָס איז געשטאַנען פֿאַרוויקלט אין טליתים און באַוואַפֿנט מיט ברילן און חומשים פֿלעגט וואַרפֿן אויף דעם שבתדיקן פֿרימאַרגן אין הויז אַ ליבע הייליקייט. ס'האָט זיך געדוכט, אַז אַפֿילו די קופּערנע כלים, וואָס פֿינקלען געשייערטע אַרונטער פֿון גראַטקע שמייכ־

לען צו אונדז מיט א שבתדיקן ליבן שמייכל, אין צווייטן חדר הינטער דער וואַנט פֿלעגט די מאַמע דעמאַלט שטיין אין איר ציכטיקן שבתדיק קלייד און זיידענער פֿאַטשיילע, מיטן גראַבן סידור אין די הענט און אירע ליפן שעפטשען. די אויגן אירע זיינען פֿול מיט פֿריידיקע טרערן, וואָס זאָגן אומגעפֿער אַזוי: „אמת טאַקע, מיר לעבן פֿאַרוואַרפֿן אין אַ העק, מיר וואוי-נען צווישן גוים, אָבער דער ליבהאַרציקער דערבאַרעמדיקער פֿאַטער אין הימל וועט זיין פֿאַלק ניט פֿאַרלאָזן, ער האָט אונדז מיט זיינע גרויס רחמים געגעבן דעם שבת און האָט געמאַכט רוען אין מיין הויז זיין ריינע הייליקע תורה.“ לכבוד אַזאַ שבת, ווען ס'איז געווען אַ מינוט אין הויז פֿאַר קריאת-התורה פֿלעגט זי פֿרייטיק מאַכן נאָך אַ קוגל און נאָכן דאַוונען מכבד גע-ווען דעם עולם מיט לעקער און בראַנפֿן און געשטעלט פֿאַר זיי שבתדיקע מאַכלים. די אידן פֿלעגן טרינקען מיט קליינע זופן, ווי זייער שטייגער איז, און צוואוינטשעווען דעם טאַטן און דער מאַמען: „לחיים, יאַסי, גאַט זאַל געבן ישועות ונחמות אויף אידן און לחיים, איטע, גאַט זאַל געבן, דיין זון זאַל קומען צוריק אַהיים אין גיכן!“ און די מאַמע פֿלעגט זיך אַפּזיפֿצן און ענטפֿערן: „אמן. ווי דערלעבט מען עס שוין, רבונג של עולם?“ און אַמאָל פֿלעגט זיך מאַכן אַ שטיקל שמחה אין הויז, אַ קליינע יום-טובדיקע סעודה. אין אַ ווינטערדיקן שבת-צורנאַכט, ווען מ'האַט געשאַכטן אַ קאַלב, צי גענז, און געפֿרעגלט שמאַלץ, פֿלעגט אַראַפּקומען דער שוחט פֿון נאַענטן שטעטל, אַ איד אַ פיקח, ציכטיק אַנגעטאַן, מיטן ברייטן גאַרטל און מיטן פֿערלדיקן מויל. אַריינגעקומען אין הויז אַריין מיטן פֿוטערנעם בגד און מיטן קעסטל חלפֿים און פֿאַרשמעקט דאָס הויז מיטן ריח פֿון שטעטלשער אידישקייט און גייסטיקער געהויבנקייט. לכבוד אַזאַ מין גע-שעעניש פֿלעגן באַלד נאָך הבדלה זיך ציוניפֿקומען די מענטשן פֿון מיין: דער מחותן ר' זעליג מיט ווייב און קינדער, פּסח-איצי דער מילכיקער און זיין ווייב די עקרה, און אַ צוויי-דריי פֿון די וואַלד-אַנגעשטעלטע, וועמען דער טאַטע האָט פֿאַרבעטן נאָך פֿון ערבֿ-שבת. מ'זיצט אַרום דעם זידנדיקן סאַמאָוואַר ביים טיש, מ'טרינקט טיי און מ'שוויצט. דער טאַטע און זעליג שפּילן אין „וואַלף און ציגעלע“ און דער מלמד שטייט איבער זיי און שאַקלט זיך, ווי ער וואַלט געלערנט גמרא, און גיט ביידע צדדים אויף אַמאָל עצות. די וואַלד-אַנגעשטעלטע — צומייסטנס פֿרייעכע דונג-און-דעבערס — מאַכן די ווייבער צו לאַכן, פּסח-איצי דער מילכיקער לאַזט ניט אַרויס דעם ליוול-קע-ציביק פֿון מויל און פֿילט אַן דאָס הויז מיט רויך און עיפּוש, און מיין עלטערער ברודער, אַ יודע-נגן, שפּילט אויפֿן פֿידל אַ שטיקל „חסידיש“, אָדער „וואַלעכיש“.

נאָר אַט האָט מען אַריינגעבראַכט דעם שוחט אין הויז אַריין — „ברוך־הבא! גוטוואָך!“ — און אַלע מאַכן פּלאַץ פֿאַר אים אויבנאָן. נאָך דעם, ווי ער טרינקט אויס אַ צוויי־דריי גלאָז טיי און דערוואַרעמט זיך, גייט ער אַרויס מיט פֿאַרשאַרצטע פּאַלעס און מיטן בלישצנדיקן חלף — מראה־גולן — צו דער שטאַל, אָפּצוטאָן זייער רעכט דעם קעלבל און די געבונדענע גענו. די הויפּישע הינט דערהערן די געוואַלטן פֿון די גענו און דאָס מוקען פֿון קאַלב, נעמען זיי זיך קלייבן אַרום שטאַל און וואַרטן מיט געבייזער און אומגעדולד אויף זייער חלק אָפּפֿאַל, וואָס ווערט אַוועקגעוואַרפֿן אויפֿן מיסט. נאָך שחיטה און בדיקה קומט דער שוחט צוריק אין הויז אַריין, פֿאַרנעמט זיין פּלאַץ אויבנאָן, און ווי פֿריער, באַקומט ער צוריק זיין אידיש־שוחטישן פנים מיטן ברייטן גאַרטל און פֿיינעם חיתוך־הדיבור. די „וועלף און ציגע־לעד“ ווערן פֿאַרוואַרפֿן אָן אַ זייט און אַלע לאָזן ניט אַראָפּ פֿון אים דאָס אויג. ר' גדי — אַזוי איז דעם שוחטס נאָמען — זיצט אין זיין ריינער סאַ־מעטענער יאַרמעלקע, פֿאַרקאַטשעט איבער דעם ברייטן ווייסן גלאַנציקן שטערן און דערציילט זיינע מעשהס. אַ מעשה פֿון אליהו הנביא, זכור לטובּ; אַ מעשה פֿון רבי ישראל בעל־שם־טובּ, זכּרונּו לברכה; און ווידער אַ מעשה פֿון שפּאַלער זיידן, זיין זכות זאָל אויף אונדז מגין זיין; און נאָך אַ מעשה פֿון אַ למד־וואַוניק ... אַלע אַרום שווייגן און שטרענגען זיך אָן ניט צו פֿאַרלירן קיין וואַרט. דער „רבי“ זיצט מיט פֿאַרמאַכטע אויגן, מיטן שיטערן בערדל אין האַנט, שאַקלט זיך, ווי ער וואַלט געלערנט גמרא, און הערט זיך צו מיט גרויס כּוונה, זיך אָפּזיפּנציק ירא־שמּידיק אַלע פֿאַר מינוט. פּסח־איצי וויקלט זיך איין אין רויך פֿון זיין ליולקע, זיין היטל ווייט פֿאַרקאַטשעט איבערן שטערן. די וואַלד־אַנגעשטעלטע, אָט די דאָזיקע פֿרייע יונגען, זיינען פּלוצים געוואָרן ערנסט און איינע, אַ וויבל אַ צנועה, איילט זיך צו פֿאַרשטעקן אַ ווידערשפּעניקן לאַק האָר אונטערן טיכל. דער סאַמאָואַר אפֿילו זינגט אַביסעלע געלאַסענער און זשומעט שטילערהייט. שאַ! דעם שוחטס שמועס, אַ זיסער שמועס, געלאַסן און באַטעמט, פֿליסט אַצינד בנחת מיט זיסע טראַפּנס און לייגט זיך אויפֿן האַרצן ווי אַ באַלזאַם, וואָס איז מחיה־נפֿשות. די וועלט, אויב אַזוי, איז נאָך ניט קיין הפֿקר־וועלט, דער שומרי־ישׂראל, אויב אַזוי, דרעמלט ניט און שלאָפּט ניט ... נאַכדעם די סעודה פֿון „מלווה־מלכה“, וואָס איר אָנהויב איז משקה — בראַנפֿן און נאליוקעס מיט גרווון, מיט פּופּקעס און געהאַקטע לעבער פֿון די געקוילעטע גענו; איר מיטן — ווידער משקה מיט אַ קאַכעדיקן פֿאַר־ביקן באַרשט, מיט געפֿילטע קנישעס; און צום פֿאַרבייטן — זמירות־

למוצאי-שבת, מיין ברודערס שפילן אויפן פֿידל און התלהבותדיקע טענץ ביז אַ שפראַך אויף טאַג. פסח-איצי דער מילכיקער, אַט דער איד דער שווייגער, וואָס האָט געשוויגן דורכן גאַנצן יאָר, פֿלעגט אין אַזאַ מין נאַכט פלוצלונג אַרויסשפּרינגען פֿון זיין גדר און קומען צו דער העכסטער מדרגה פֿון התלהבות. ער פֿלעגט טאַנצן און זינגען אין גרעסטן עקסטאַז, ביז פֿלות הנפֿש, און טאַנצנדיק וואַרפֿט ער אַראָפּ פֿון זיך די קאַפּאַטע, זיין פנים — אַ שטיק פֿייער, די אויגן — פֿאַרמאַכט, די הענט — אויסגעשפּרייט מיט רחמים און ברומט און שרייט אויפֿן קול: „ישראל עם קדושים, זאָל איך זיין אַ פּפּרה פֿאַר אייער מינדסטן נאַגל!“ אַדער, מיט אַ געוויין: „אידן, בני רחמנים! לאַזט מיך גיין אויף קידוש-השם! האָט רחמנות, בינדט מיך און וואַרפֿט מיך אין פֿייער! אוי, אוי, ס'האַרץ ווערט פֿאַרברענט פֿון ליבשאַפֿט צו אידן!“ — אַט אַזוי פֿלעגט ער טאַנצן און ברומען און וויינען ביז ער פֿלעגט אַוועקפֿאַלן אויף דער קאַנאַפּע, ווי אַ טויטער, און אויף מאַרגן פֿרי — באַגינען, ווי ער האָט זיך אויסגעניכטערט פֿאַרגנבעט ער זיך צוריק ביי זיך אין הויז אַריין, צוריק צו זיינע קי און מילכיקס און לילקע און פֿלעגן ווידער אַנטשוויגן ווערן אויף אַ שטיק צייט.

די מערסטע יום-טובים פֿלעגן אַוועק אין שטילער צנועהדיקער פֿרייה, געמישט מיט אַ שטילן אומעט. דאָס זיין אַפּגעזונדערט איבערגעוואַלט פֿון דעם אידישן גוף, שפירן די דאַרפֿסלייט זייער שטאַרק און דאָס האַרץ בענקט. די העלפֿט פֿון „לכם“ ווערט אויסגעפֿילט, ווי ס'באַדאַרף צו זיין: עסן, טרינקען, שלאָפֿן, גיין ליידיק — אַבער די צווייטע העלפֿט פֿון „לאַדוני“ — איז אַ פֿאַרשטערטע. ניטאָ קיין בית-מדרש, ניטאָ קיין אידי-שער ציבור, ס'איז גאַרנישט ניטאָ. אַמאָל טרעפֿט, ס'איז ניטאָ אפֿילו קיין מנין, ווייל דער מלמד פֿאַרט אַוועק אויף די יום-טובים צו זיך אַהיים, און אורחים זיינען אויך אַ זעלטנהייט, מחמת, וואו געפֿינט איר אַזאַ בלוטיקן אַרעמאַן, וואָס זאָל אויף יום-טוב ניט זיין ביי זיך אין דער היים? און אַז ס'קלייבט שוין יאָ צונויף אַ מנין מיט גרויס שוועריקייט, וואָס פֿאַר אַ טעם האָט עס שוין צו גיין הקפֿות מיט אַן איינציקער ספֿר-תורה? אַדער, מקיים צו זיין די מצווה פֿון לולב מיט אַן איינציקן לולב? גיין גוט-יום-טוב ביטן איז אויך ניטאָ איבעריקס צו וועמען, און קיין גרויסער טעם איז דע-רין ניט פֿאַראַן. דער מחותן זעליג און פסח-איצי קומען צו גאַסט צום טאַטן, פסח-איצי און דער טאַטע — ביים מחותן זעליג, דער טאַטע מיט זעליגן — ביי פסח-איצין און דערמיט לאַזט זיך דאָס אויס. מ'זיצט צוגאַסט אין שכנס הויז, מ'קנאַקט ניסלעך און דיניע-קערלעך, מ'דערציילט זיך פֿאַר-

עלטערטע נייעסן, מ'פויקט מיט די פֿינגער אויפֿן טיש און מ'געניצט ביז די קינבאַקן טוען וויי.

אַז דער עלטסטער ברודער איז אַוועק דינען איז אין מאַמעס שטילן טרויער-בעכער צוגעקומען נאָך אַ נייער טראַפֿן, וואָס האָט זיך געלאָזט שפירן דערהויפּט אום שבת און יום-טוב. דער עולם אין הויז איז קלע-נער געוואָרן, מיין ברודערס פֿידל איז געהאַנגען אויף דער וואַנט שטום און פֿאַרלאָזן. דאָס ליידיקע פּלאַץ ביים טיש האָט אויסגעזען אין דער מאַמעס אויגן ווי אַן אַרויסגעריסענער צאַן אין סאַמע שפיגל פֿון מויל, צי ווי אַן אָפּגעהאַקטער פֿינגער. ביים אויסטיילן די שבתדיקע חלקים פֿלעגט זי אויפֿ-הויבן טרויערדיקע אויגן אויף יענעם ליידיקן פּלאַץ און פֿלעגט איינהאַלטן אַ זיפֿף, כּדי ניט צו פֿאַרשטערן איר שבת, אָדער יום-טוב.

מיט די דאָרפֿישע פּויערים איז דער טאַטע אויסגעקומען מיט שלום און יושר. זינט ער האָט אָנגעהויבן האַקן דעם וואַלד איז צוגעקומען אין דאָרף אַ נייע פרנסה. ווער עס אַרבעט אין וואַלד, ווער עס פֿירט האַלץ אויף צום הייצן און אויף בויען אין די אַרומיקע שטעטלעך, און ווער עס פֿירט קלע-צער צו דער נאָענטער אייזנבאַן-סטאַנציע. געהילף אויף צום בויען האָבן די פּויערים געקראָגן ביליק אויף קליינע אויסצאלונגען און פֿון די קרומע חורבות און ליימענע שטעלעכלעך זיינען צוביסלעך אויפֿגעקומען פֿיינע הויכע בנינים: אַ ניי הויז, אַ שפּייכלער, אַ שטאַל. צוויי-דריי שטרויענע דעכער זיינען פֿאַרביטן געוואָרן מיט שינדלדיקע, און די צעלעכערטע פּלויסן זיינען פֿאַרריכט געוואָרן. עס זיינען, אמת, פֿאַרגעקומען פֿאַלן, ווען דאָס האַלץ פֿאַרן בנין איז אַריינגעפֿאַלן צום פּויער ניט אויף אַ כּשרן אופֿן — אַ דאָרף וואָס שטייט נאָענט צו אַ וואַלד קען זיך אָן דעם ניט באַ-גיין — און דער טאַטע פֿלעגט, על-פּיר-רוב ניט באַשטיין אויף דאָס זייניקע — און פֿלעגט זיך פֿאַרקוקן. נאָך אַלעמען, וואוינט ער צווישן זיי, און באיסור, און פֿאַר אַ אידן איז גוט צו לעבן בשלום. די פּויערים האָבן אים דערפֿאַר אָפּגעגעבן גרויס כּבוד, געבראַכט צו אים זייערע לאַדענישן און מחלוקות, קריודעס און משפּטים. דער טאַטע האָט געוואוסט ווי צו ריידן צו זיי מיט זייער לשון און זייער שטייגער: איינעם איבערגעבעטן, דעם צווייטן אָנגעמוסרט, אויפֿן דריטן זיך אָנגעבייזערט און אַלע צדדים זיי-נען פֿון אים אַוועק צופֿרידן. מיט די שענערע באַלעבאַטים פֿלעגט זיך דער טאַטע איבערשיקן „שלח-מנותן“ לכּבוד פורים: ער פֿלעגט זיי שיקן „המן-טאַשן“ און האַניק-לעקעך און זיי אים צוריק: אַ לעבעדיקע הון, אייער, אַ בייטל מאַן. איינער פֿון זיי, וואַסיל, אַ קלוגער פּויער, אַ בר-דעת, דעם

טאָטנס אָן אַלטער ייִד, האָט געשיקט זיין זונדל צו אונדזער מלמד אין חדר, ער זאל אים לערנען שרייבן. אין אַ דאָרף פֿון פֿערציק משפחות איז ניט געווען קיין איינציקע קינדער-שול, אַזוי ווי ס'איז ניט געווען קיין קלויסטער און קיין פּאַפּ, און פעטקאָ — אַזוי האָט מען גערופֿן דעם קליי-נעם גוי, וואָס איז פֿאַראידישט געוואָרן — האָט געקענט אויף אויסנווייניק אַ סך פּסוקים פֿון דאַוונען, אַ האַלבן „קידוש“ און די מערסטע מעשהלעך פֿון חומש, וואָס ער האָט געהערט פֿון זיינע אידישע חברים און סתם אויפֿ-געכאַפט מיטן אויער. ער פֿלעגט שרייבן רוסיש מיט אידישע אותיות, און דווקא פֿון רעכטס צו לינקס. אין דער נאַכט פֿון קאַלענדע פֿלעגן די דאָר-פֿישע שקצים קומען זינגען אונטער די פֿענסטער, און אונדזער אַלטע ניאַנע, יעוודאַכע, פֿלעגט זיי אַרויסטראָגן ווייסע חלה, קנישעס געפֿילט מיט באָב און אַרבעס און קליינגעלט. פֿרילינג-צייט, פֿלעגט מיין עלטסטער ברודער שמואל אויפֿשטעלן אַ הוידלעך אין יונגן וועלדל, אַ הוידלעך אויף וועלכער אַלע קינדער פֿון דאָרף, סיי די אידישע, סיי גויישע, פֿלעגן זיך קומען הוי-דען, ווינטער-צייט האָט ער געמאַכט שליטלעך אין וועלכע די קינדער האָבן זיך געשליטלט פֿון זעליגס באַרג אַרונטער. אין די זומערדיקע אָוונטן פֿלעגט דאָס יונגוואַרג פֿון דאָרף, בחורים און מיידלעך, זיך אַרומקלייבן אַרום אונדזער הויז. מיין ברודער שמואל שטייט ביים פֿענסטער אין הויז און שפּילט אויפֿן פֿידל און זיי טאַנצן אין דרויסן. דרך-אגב ווײַ איך דער-ציילן, אַז די זקנה יעוודאַכע האָט ביי אונדז אויפֿגעכאַוועט דריי קינדער און געווען זיי און דעם גאַנצן הויז איבערגעגעבן מיט דער גאַנצער נשמה. האָט געגעבן די קינדער עסן און טרינקען, זיי געלייגט שלאָפֿן און זיי אויפֿ-געוועקט, און ווי אַ אידישקע אַכטונג געגעבן אויפֿן טלית-קטן, געזען זיי זאָלן ניט אומגיין אָן אַ היטל, זיי זאָלן זאָגן „מודה אני“, לערנען תורה, און געווען שטאַרק אָפּגעהיט מיט מילכיקס און פֿליישיקס. ווען איינער פֿון זיי פֿלעגט ווערן קראַנק — פֿלעגט זי בשתיקה ברענגען אַ פֿלעשל מיט „הייליק וואָסער“ און אים אָפּשפּריצן, כדי עס זאל אים זיין צו רפֿואה. אַלץ, דוכט זיך, איז געווען גוט. וואוינט זיך אַ קליינע אידישע משפחה שטייט און רואיק אויפֿן דאָרף — און וועמען קומט אַרויס דערפֿון אַ רעה? איז געקומען דער שטן און מקטרג געווען און אין איין מינוט איז פֿון אַלץ געוואָרן אַ תל.

ב.

דער שטן האָט זיך אונטערגערוקט אויפֿן זעקסטן יאָר, ווי מיר האָבן געוואוינט אויפֿן דאָרף. אין פּראָווינץ-שטאָט האָט זיך געביטן די וואַך:

איין פּריץ איז אַרונטער פֿון דער גדולה און אַ צווייטער איז עולה-לגדולה געוואָרן — און אויף דער גאַנצער פּראָווינץ האָט זיך צעלייגט אַ מידת-הדין. די גזירות האָבן זיך געשטאַרקט און די גירושים האָבן זיך געמערט. די שלעכטע קלאַנגען, וואָס זיינען טאַג-טעגלעך געקומען פֿון די אַרומיקע דערפֿער, האָבן אַריינגעוואָרפֿן אין די איינזאַמע אידישע הייזער, פֿאַרוונד-קענע אין די דערפֿער, דאגות און מורא. דאָס לעבן איז געהאַנגען אויף אַ האָר, און די קנאה און דאָס ניט-פֿאַרגינען זיינען געוואָרן שטאַרקער. יע-דער איינער האָט געציטערט פֿאַר זיין שטיקל ברויט און חושד געווען דעם צווייטן. דער טאַטע פֿלעגט פּלוצלונג אַראָפּקומען אַהיים פֿון וואַלד, ניט אין דער געוויינלעכער צייט, מיט אַ פֿאַרזאָרגט פּנים, פֿלעגט לאַנג און שטיל זיך סודען מיט דער מאַמען און מחותן און אין איילעניש אָפּפֿאַרן אין פּראָ-ווינץ-שטאָט, אַדער, קרייז-שטאָט, אָפּצושרייען דעם גור-דין. דער געדאַנק אַליין פֿון מוזן פֿאַרלאָזן דעם דאָרף איז שוין געווען גענוג צו פֿאַרפֿריירן די בלוטן, מיר האָבן זיך שוין געהאַט איינגעוואָרצלט אין דאָרף און אַ שטיקל צייט פֿריער, איידער די חומרות האָבן זיך געשטאַרקט, האָט דער טאַטע זיך געשטעלט בויען אַ פּלאַץ אויף צו טרייבן סמאַלע און אריינגעטאַן אַהין זיין גאַנץ ביסל געלט. אָבער דעם טאַטנס באַמייאונגען אין די "גע-העריקע פּלעצער" האָבן, זעט אויס, ניט גאָר מצליח געווען, ער פֿלעגט צוריקקומען פֿון זיינע נסיעות נאָך טרויעריקער און צעבראַכענער, ווי פֿריער. די באַאַמטע פֿון די "געהעריקע פּלעצער" זיינען פּלוצים געוואָרן גרויסע מחמירים. דאָס "לאַפּקע געלט" איז מאַומדיק געשטיגן און קיין אמתע זיכערקייט איז פֿון דעם אַלץ ניט געקומען. דער אוריאַדיק האָט אַנגעהויבן אונדז צו באַזוכן אָפּטער, ווי איינער וואָס שטייט מיט התמדה אויף דער וואַך, נאָר איצט פֿלעגט ער אויסמאַרקירן צו קומען אין די נעכט, בגנבה, און זיין רעכטע אויג, וואָס האָט איצט אויסגעזען קרומער ווי געווען, איז מיט אַמאַל געוואָרן קאַלט און פֿרעמד, כמעט צאַרנדיק. דאָס ווייסל פֿון אויג האָט זיך אויסגעברייטערט, ווי ס'וואַלט אונדז אין גאַנצן ניט דערקענט. די דאָרפֿישע פּויערים האָבן אויך פּלוצלונג זיך געענדערט: אַ מין חוצפה איז אין זיי אַריין, אַ חוצפה וואָס איז פֿריער ניט געווען אין זיי. ערגער פֿון אַלץ איז געווען, וואָס ס'איז ניט אַוועק אַ נאַכט אָן וואַלדיקע גנבות. עס זיינען געווען אַזעלכע פּויערים, וואָס האָבן זיך אפֿילו ניט געהיט צו באַ-האַלטן די גנבה, וויסנדיק, אַז פֿאַרן טאַטן איז גלייכער צו פֿאַרשווייגן און זיך מאַכן ניט זעענדיק. ס'איז געקומען אַזוי ווייט, אַז איינער אַ פּויער, סאַשקע דער "וואַלף", אַ באַקאַנטער "לקחן", ער און זיינע צוויי זינדלעך

זיינען איינמאל א נאכט געכאפט געווארן פאר דער האנט פון אונדזער וואלד־שומר סטיאפאן מיט א פולן וואגן האלץ. די גנבים האבן סטיאפאן געשלאגן מכות־רצח און דאס האלץ אוועקגעפירט צו זיך אהיים. דאס האט שוין דער טאטע, פארשטייט זיך, ניט געקענט פארשווייגן און האט אנגע־קלאגט די גנבים אין געריכט. זינט יענער מעשה האט זיך דער טאטע גע־מאכט א סך שונאים פון די גנבים גופא און אויך פון זייערע קרובים. איי־נער, דעם גנבס א קרוב, דער דארפ־ישער שרייבער, א שיכור א גוי, האט אנגעהויבן שרייבן רעגלמעסיק, וואך נאך וואך, דאנאסן אויפן טאטן, מיטן אנגענומענעם נוסח: „זאל דא באוואוסט זיין, אז דער איד יאסי וואוינט מיט זיין הויזגעזינד ביי אונדז אין דארף, וואס איז אנקעגן בפירושן גע־זען און פארדארבט מיט זיינע מעשים די מאראל פון דער הראמאדע, און טוט אן שאדן דער מדינה“. דער גנב פלעגט דעם דאנאס אריינלייגן אין ברום און אים אפטראגן אין „געהעריקן פלאץ“. די „געהעריקע פלעצער“ פלעגן איטלעך מאל שיקן רופן דעם טאטן און בעת ער פלעגט צוריקקומען פון אזא מין ווייזט — האט ער געהאט א פנים פון א מת. איינמאל איז ער צוריקגעקומען פון וואנען דארט ער איז געקומען און פון פאר פערד מיט וועלכע ער איז אוועקגעפארן האט זיך אומגעקערט בלויז איינער. דער אַנ־דער פערד, דער בעסערער, איז געבליבן ביי דעם אדון פון א „געהעריקן פלאץ“, אלס „אויסקויף־געלט“, און דאס פערד, דער פליט, וואס דער טאטע האט דערווייל פאר אים קיין בן־זוג ניט געפונען, האט זיך אומגעקערט אהיים א פארשעמטער; די אגלאבליע וואס גייט צווישן א פאר פערד האט געשטעקט ניט ווי ס'באדארף צו זיין, אויף א זייט. דעם טאטנס פנים האט געברענט פאר חרפה, ווי מ'וואלט אים אפגעגאלט א האלבע בארד און אפ־געשניטן א האלבע קאפאטע, און דער טרייבער, סטיאפאן, האט כמעט גע־וויינט פאר עגמת־נפש. ווען ער האט אויסגעשפאנט דעם איינציקן פערד פון וואגן און אים געפירט אין שטאל אריין האט ער אים געשאלטן מיט טויטע קללות, געקריצט מיט די ציין און אויסגעלאזט צו אים פל־חמתו. דער חסרון האט זיך אפילו שפעטער אויסגעגלייכט: דער טאטע האט אויס־געביטן דעם איינציקן פערד, דעם גוטן, אויף צוויי שלעכטע, פון וואס סטיאפאן האט געהאט גענוג צער און חרפה. אבער די רואיקייט און זיכער־קייט האבן שוין ניט זיך אומגעקערט. ניט וויסנדיק וואס מארגן וועט זיין, האט דער טאטע אין גאנצן אפגעשטעלט דאס געבוי פון דער סמאלע־ברע־נעריי. דער טאטע פלעגט זאגן, אז די אנגעהויבענע ווענט, פארלאזטע אין וועלדל צווישן בויער, וואו חזירים און בהמות קומען איבערנעכטיקן, קר־מען צו אים נאכט אין נאכט צו הלום און האלטן פאר אים אין איין וויינען.

דער מידת־הדין, וואָס האָט זיך אויסגעגאַסן אויף די אידן פֿון די אַרומיקע דערפֿער איז דערווייל געוואָרן האַרבער און האַרבער. אַפֿריער פֿלעגט מען געבן התראָה און שפעטער אַרויסטרייבן, און דערנאָך האָט מען געטריבן אָן קיין שום התראָה. קיין געלט האָט מער שוין ניט געהאַפֿן. הייזער וואָס האָבן זיך אויפֿגעבויט דורך מי פֿון לאַנגע יאָרן זיינען דורך אַ פֿלוצימדיקן באַפעל מיטאַמאַל, אין איין שעה, חרוב געוואָרן. אויף די זאַמדיקע וועגן וואָס ציען זיך פֿון די דערפֿער צו די שטעטלעך זיינען יעדן טאָג געקראַכן פּויערשע וועגענער מיט דער באַלעבאַטישקייט פֿון אַרויס־געשיקטע אידן. אויף מאָרגן, פֿלעגן די אייגענע פּויערים זיך אומקערן אין זייערע דערפֿער און חוזקן און שיטן זאַלץ אויף די וואונדן פֿון די איבעריקע אידן, וועמען דער מידת־הדין האָט נאָך דערווייל ניט געטראַפֿן. אַ פֿינצ־טערע אימאָה האָט זיך צעלייגט אויפֿן טאַטנס הויז און די הערצער האָבן נביאות געזאָגט אויף שלעכטס.

און איינמאַל, אין אַ טאָג פֿון אַ גוישער חגא, ווען דער טאַטע איז געווען אין שטוב, איז סטיאַפּאַ אַריינגעפֿאַלן אָן אויפֿגערעגנטער, אַ דערשראָקענער, מיט דער בשורה, אַז די פּויערים פֿון דאָרף זיצן איצט אין שענק אַרום טיש, די מערסטע פֿון זיי, שיפור־לוט, און גרייטן צו עפעס אַ „פּאַפּיר“, דעם טאַטן לרעה, די גלאַונע העצער זיינען סאַשקאַ דער „וואַלף“, דער גנבישער פּויער, און זיין קרוב דער שרייבער. די רייד פֿון די מליצי־יושר ווערן פֿאַרטרונקען אין די פֿלעשער בראַנפֿן, מיט וועלכע די העצער זיינען מכבד די הראַמאַדע. דער אינהאַלט פֿון פּאַפּיר, לויט ווי מען הערט, איז, וואָס די הראַמאַדע בעט זיך ביים „געהעריקן פּלאַץ“ צו דערווייטערן דעם זשיד פֿון דאָרף. ערשטנס, ווייל ער האָט ניט קיין וואוינ־רעכט און, צווייטנס, ווייל ער איז אַ „שעדיקער“. ס'האָט זיך געלאָזט גלויבן, אַז אויך עפעס אַ איד האָט אין דעם געהאַט אַ האַנט. נאָענט ביי יענער צייט האָט איינער אַ איד געקויפֿט אַ שטיקל וואַלד, וואָס האָט זיך געגרעניצט מיטן טאַטנס וואַלד און צווישן די צוויי וועלדערייען איז אַריינגעפֿאַלן אַ שטיקל קאַנקורענץ, וואָס ס'האָט גאַנץ אַפֿט געפֿירט צו סכסוכים, ווי דער שטייגער איז.

דער טאַטע האָט ניט פֿאַרזאַמט קיין רגע און געלאַפֿן אין שענק אַריין. אים אין פנים — וועלן זיי ניט האָבן קיין העזה. און אזוי איז טאַקע גע־שען. דעם טאַטנס פּלוצימדיקע אַריינקומען אין שענק האָט צעטומלט די העצער. אַ צוויי־דריי האָבן זיך אַרויסגערוקט פֿון שענק און ניט געוואָרן און די איבעריקע האָבן זיך געשעמט אים צו קוקן אין די אויגן אַריין. איינער פֿון זיי האָט זיך דערשראָקן און אויסגעשטרעקט אַ האַנט צום „פּאַ־

פיר, געוואלט עס באהאלטן, נאך אן עלטערער גאטספֿאַרטיקער פויער, דעם טאטנס אַ פֿריינט, האָט זיך מקדים געווען, אַ כאַפּ געטאָן דאָס פּאַפּיר, זיך איבערגעצלמט, און צעריסן דאָס פּאַפּיר אויף שטיקלעך. געריסן — און אַ זאָג געטאָן צום טאָטן: „דאָנק דיין גאָט, יאָסי, דו ביסט ניצול גע- וואָרן פֿון אַ צרה און מיר — פֿון אַן עבירה. הייס שטעלן בראַנפֿן פֿאַרן פֿאַלק“. דער טאָטע האָט געהייסן און אין איין הרף-עין האָט זיך דאָס פֿאַלק געביטן. ס'האָט זיך דערוועקט דער מידת-היושר און די פֿאַרטידיקער האָבן געזיגט. אייניקע פֿון די בעלי-תשובה האָבן נאָך צוויי־דריי פּוסות זיך אזוי געביטן, אַז זיי האָבן בקול-רם און מיט אַ שבועה אויף זיך עדות געזאָגט, אַז זיי זיינען הינטישע זין, כלבים בני-כלבים, פֿון צען דורות. איינער האָט געבעטן דער טאָטע זאָל אים מוחל זיין, געוויינט ווי אַ ביבער, זיך אויס- געצויגן אויף דער ערד און געשריען: „טרעט, יאָסי, טרעט!“ און נאָך איי- נער האָט זיך געשלאַגן אויפֿן האַרצן און געשריען, אַז ער וועט זיך אָננעמען יאָסיס קרייודע ביזן לעצטן טראָפּן בלוט און דעם „וואָלף“ וועט ער דער- הרגענען, דערהרגענען אויף טויט... אַז דער טאָטע איז געגאַנגען צוריק אַהיים האָט ער דערהערט געשרייען פֿון שענק-שטוב. פֿון תשובה, זעט אויס, זיינען די העצער און דער צד-שכנגד געקומען צו קלעפּ און די הענט פֿון די פויערים זיינען פֿאַרפֿאַרן איינער אין דעם צווייטנס טשופּרינעס, ווי דער שטייגער איז.

דעם פּאַפּיר האָט מען דאָס מאָל צעריסן, אָבער די סכּנה איז ניט אין גאַנצן פֿאַרביי. דאָס פֿאַלק פֿון דאָרף האָט זיך צעטיילט אין צוויי מחנות, וואָס האָבן זיך געהאַלטן אין אַרומהרגענען. צו די צאַנקערייען און קריגע- רייען האָט קיין סוף ניט גענומען און דאַנאָסן זיינען געפֿלויגן פֿון ביידע צדדים אין די „געהעריקע פּלעצער“. דער סטאַנאָוואָי פֿלעגט פֿאַררופֿן צו זיך אַמאָל איין צד, אַמאָל דעם צווייטן, געטופּעט מיט די פֿיס אויף ביידע צדדים, געברומט ווי אַ לייב און געסטראַשעט: „קיין סיביר! אין איזערנע קייטן!“.

און אין איינער אַ חנופה-נאַכט האָט דער סטאַנאָוואָי געשיקט נאָכן טאָטן. האָט דער טאָטע אַריינגעוואַרפֿן אין שליטן אַ פּאַר פֿעטע גענו, אַ חנופה-מתנה דעם סטאַנאָוואָיס ווייב, און געקומען האַסטיק צו לויפֿן. די באַלעבאַסטע האָט צוגענומען די מתנה מיט אַ ליבן שמייכל און דער סטאַ- נאָוואָי האָט אַריינגעפֿירט דעם טאָטן חדר בחדר און אים געזאָגט: „בעט ביי גאָט, יאָסי, איך קען דיך מער ניט אויסבאַהאַלטן. שונאים האַלטן דיך אין איין גראָבן. אין דער גובערניע איז שטרענג, וואָס שטרענ-“

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

גער קאָן ניט זיין. אַ איד אויפֿן דאָרף — זאָל גאָט אויסהיטן. זיי זיינען
מקפּיד אויף אַ האָר.”

„הייתכן? — האָט דער טאַטע געטענהט — צוליב איין טאַג?”

„צוליב איין טאַג” ...

„איז וואָס זאָל איך טאָן — פֿרעגט דער טאַטע — אפֿשר איז דאָ פֿאַראַן

אַ תּחבולה?”

דער סטאַנאַוואַי האָט פֿאַנאַדערגעפּירט די הענט און פֿאַרשנירט זי

ליפֿן, ווי איינער זאָגט: „טו וואָס דו קענסט, איך — קען מער ניט.”

דער טאַטע איז שוין צוריק אַהיים פֿון דאָרטן ניט געפֿאַרן, געלאָפֿן

מיטן שליטן אין דער גובערנסקי שטאָט, פֿון גובערנסקי שטאָט אין אויענוד-

שטאָט. אַזוי אין ער געלאָפֿן און געלאָפֿן ביי ער איז צוריקגעקומען נאָך אַ

שטיקל צייט אַהיים אַ צעבראַכענער, אַ פֿאַרמוטשעטער, און כּמעט מיט גאָר-

נישט. ער האָט יאָ אָפּגעזוכט זיך עצה-געבער, אָבער די עצות האָבן צע-

שלאָגן און צוגישט געמאַכט איינע די אַנדערע. ס'האָבן זיך אויך געפֿונען

שתּדלנים, וואָס האָבן צוגעזאָגט צו העלפֿן, אָבער די הבטחות זייערע זיינען

גאַרנישט ניט ווערט געווען. איינער פֿון זיי, וואָס האָט לויט זיינע רייד,

געהאַט אַ צד אין טיש אין די „געהעריקע פּלעצער” האָט זיך אונטערגע-

נומען — פֿאַר אַ גוטער באַלוינונג, פֿאַרשטייט זיך — צו פֿאַרקניפֿן באַ-

ציאונגען מיט די דאָזיקע צדדים, כּשרן דעם טאַטן, ס'הייסט, מקדים צו

זיין דעם טאַטנס וואוינען אין דאָרף מיט איין טאַג פֿריער פֿאַרן פֿאַרבאַט,

אָבער ווי אַ סך מענטשן האָבן גערעדט, האָבן זיינע ווערטער קיין ממשות

ניט. ער איז אַ באַקאַנטער זשוליק. פֿונדעסטוועגן, האָט דער טאַטע אים

געגעבן האַנט-געלט. ווער ווייס, אפֿשר ...

מיטן כּוח פֿונם דאָזיקן אפֿשר האָט דער שתּדלן געמאַלקן דעם טאַטן

אומגעפֿער דריי חדשים צייט און ביים „אפֿשר” איז דאָס געבליבן. יעדע

וואָך זיינען אַנטפּלעקט געוואָרן נייע צדדים, וועלכע מען באַדאַרף „שמירן”

און דעם טאַטנס האַנט איז פֿאַרמאַטערט געוואָרן שמירנדיק, אין איינעם אַ

טאַג האָט אים דער שתּדלן געלאָזט וויסן, אַז מבטל זיין די גזירה איז אומ-

מעגלעך, ס'איז שוין געשריבן און געחתמנט און זי ליגט דאָרטן און דאָרטן.

אלא וואָס דען? מ'קען די גזירה פֿאַרהאַלטן און דאָס דאָרף קאָסטן כּך וכך.

האָט דער טאַטע געגעבן כּך וכך און פֿאַרהאַלטן. אָבער ס'איז ניט אַוועק

קיין סך צייט און ס'איז ווידער געקומען אַ מעלדונג, אַז דאָס פּאַפּיר, נאָך

אַלע פֿאַרהאַלטענישן, האָט זיך דאָך אַ ריר געטאָן פֿון אַרט און מ'דאַרף

עס ווידער פֿאַרהאַלטן. און אַזוי איז דאָס געווען כּסדר: דער שתּדלן איז

געשטאנען אויף דער וואך און פֿאַרהאַלטן מיט ביידע הענט און דאָס פֿאַ-
פיר האָט זיך געהאַלטן אין איין רירן. ס'איז געקראַכן שטילערהייט, מיט
קליינטשינקע טריטעלעך, ווי אַ גנב אין באַהעלטעניש, אומבאַמערקט פֿאַרן
אויג, אָבער פֿאַרט געקראַכן און זיין יעדער ריר האָט אָפּגעקאָסט דעם טאַטן
בלוטיק געלט, און וואָס נאָך ערגער, מיט גרויס דערנידריקונג און גייס-
טיקע יסורים וואָס האָבן נישט געהאַט צו זיך קיין גלייכן: זיך געשלעפט
אומזיסט און אומנישט איבער אַלע קאַנצעלאַריעס, געהאַלטן אים אין איין
אַפּלייגן: „קום היינט, קום מאַרגן“, געגעבן „לאַיחרץ-געלט“, געבעטן אום
רחמנות, זיך דערנידעריקט פֿאַר אַלטע האַרצלאָזע שיפורים-באַאַמטע און
יונגע אויסגעלאַסענע מופֿקרים, באַהאַלטענע באַגעגענישן אין שמוציקע
טראַקטירן, וכדומה. פֿון אַזעלכע נסיעות פֿלעגט דער טאַטע אַהיים קומען
אַ טויט-קראַנקער און אַפּלייגן נאָכדעם אַ צוויי-דריי טעג אין שטוב. אַרונ-
טער פֿון בעט — פֿלעגט ער זיך פֿאַרמאַכן אַליין אין חדר און אַרומגיין שעהן
לאַנג היץ-אויף-צוריק. איינמאַל אין אַ פֿאַרנאַכט, האָב איך אים געטראַפֿן,
ווי ער שטייט אין ווינקל פֿאַרן קליינעם אַרון-קודש און וויינט שטי-
לערהייט...

אַ סך גרויע האָר אויפֿן קאָפּ און נייע קנייטשן אויפֿן שטערן האָבן
יענע טעג אים געגעבן.

דער טאַטע האָט איינגעזען, אַז מיט אַ נאַטירלעכן וועג וועט די ישועה
ניט קומען — האָט ער אָנגעהויבן האַפֿן אויף אַ ישועה פֿון הימל. פֿון
שתדלנות האָט ער זיך ניט אָפּגעזאָגט, ווי ס'שטייט אין פּסוק: „איך וועל
דיך בענטשן אין אַלץ וואָס דו וועסט טאָן“ — אָבער אין אַ ישועה גמורה
האָט ער שוין מער ניט געגלויבט. ער האָט געבעטן אין האַרצן, אַז די צרה
זאל זיך, על-כּל-פּנים, אָביסל פֿאַרהאַלטן און דערווייל, ווער קען וויסן,
אפֿשר... אפֿשר וועט דערווייל טרעפֿן אַ נס, ווי, למשל, אַ מאַניפֿעסט,
אַדער אַ מלחמה, צי אַן אַנדער מכת-מדינה, אַז מען זאל זיך פֿאַרגעסן אַן
יאָסין פֿון קאָזאָדאָיעווקע...

דערווייל איז אָנגעקומען דער חודש ניסן, און פֿון ברודער שמואל,
טראַמפּייט-שפּילער פֿון מיליטערישן אַרקעסטער, איז פּלוצלונג אָנגעקומען
אַ בריוו מיט אַ טאַפּלעטער גוטער בשורה: ערשטנס, אַז שמואל האָט זיך
צוליב זיינע מוזיקאַלישע אויסצייכענונגען דערדינט צו אַ „בענדל“, און
צווייטנס, אַז ער האָט באַקומען אורלויב פֿון דער קאַמאַנדע אויף צוויי וואָכן
צייט און ערב פּסח קומט ער אַהיים, ער מיט זיין טראַמפּייט. דער טאַטע
האָט געלייענט דעם בריוו פֿאַר אַלע בני-בית און אין שטוב איז געוואָרן

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

אַ שמחה. די קינדער טאַנצן: „שמואל קומט, מיטן טראַמפּייט קומט ער!“ דער מאַמעס פנים האָט פֿאַר אַ רגע אויפֿגעלויכטן און אין די אויגן האָבן זיך באַוווּזן טרערן.

„ע, אידענע, וואָס וויינסטו?“ — זאָגט דער טאַטע און ווישט זיך אַליין אָפּ מיטן פֿינגער אַ באַהאַלטענע טרער — „ס'איז אַ גוטער סימן, איצט וועסטו זען, אַז גאַט וועט העלפֿן“...

„הלוואי, רבוננו של עולם, דער זכות פֿון די קינדער זאָל אונדז ביי-שטיין“ — ענטפֿערט די מאַמע און האַלט איין איר געוווּיך מיט אַלע כוחות, כּדי ניט מצער צו זיין דעם טאַטן.

אַבער טאַטע-מאַמעס תּפֿילה איז ניט אַנגענומען געוואָרן. דער גור איז געקומען פֿריער ווי מען האָט געמיינט, אין אַ שעה, ווען מיר האָבן זיך פֿלל אויף אים ניט געריכט: פּונקט אום ערב פּסח.

ג.

דער אורח האָט זיך אַביסל אָפּגערוט און ווייטער דערציילט: יענער טאָג — אַן ערב פּסח, וואָס איז אויסגעפֿאַלן ערב שבת — האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון מיט אַלע איינצלעייטן. פֿון באַגינען אָן האָט די זון געלויכטן יום-טובֿדיק און ביידע שטיבער פֿון די מחותנים — די וואָס אין טאָל און יענע וואָס אויפֿן בערגל — האָבן געבלאַנקט, גע-שמייכלט איינע צו דער צווייטער מיט זייער נייער ווייסקייט און זיך גע-חנדלט מיט זייערע בלויע גאַרטלעך, מיטן פּאַס פֿאַרב, וואָס האָט אַרומגע-כאַפט זייערע לענדן, עפעס גידעריקער פֿון די פֿענסטער, לכּבוד יום-טובֿ. פֿון הינטערן הויז האָט זיך דערטראָגן דאָס געזאַנג פֿון די אַרבעטאָרינס, וואָס זיינען פֿאַרפֿרי געקומען אין גאַרטן און יעדע שעה איז צוגעקומען אַ נייע בייט, אַ שוואַרצע פֿייכטע בייט. אויף זעליגס בערגל זיינען איבער-באַכט, נאָכן רעגן, אויפֿגעקומען דינע גרינע הערעלעך פֿון זיידענע גראַזן. דער פּאַס פֿון סטעזשקע, וואָס האָט זיך געצויגן פֿון אויבן אַרונטער, האָט געגאַנדיקט אין נייקייט פֿון זיידנס. דער גאַנצער פּאַס, פֿון אָנהויב ביזן סוף, איז געווען באַשאַטן מיט פֿייכטן גאַלדיקן זאַמד. קיינער האָט ניט געזען, ווער ס'האָט דעם זאַמד אויסגעשפּרייט, אַז די פּלה האָט אַ האַנט אין דעם; זי האָט דאָס געטאַן באַגינען, באַהאַטענעהייט, כּכּבוד דעם חתן וואָס באַ-דאַרף היינט קומען. כ״האַב געזשאַלעוועט צו שטעלן אַ טריט אויף דעם אויסגלייגטן פּאַס, איידער דעם חתנס פֿיס וועלן אויף אים טרעטן. און אין ביידע הויפֿן האָט מען זיך שטאַרק געגרייט: געכשרט פּלים, געריבן,

געשייערט און געסקראבעט — ס'האט זיך גערעשט און געטומלט. בענק און טישן האָט מען געברייט מיט קאָכעדיק וואַסער, מיט אַנגעגליטע שטיי-נער. זיי האָבן זיך געלאָזט פייניקן אונטער יעוודאָכעס מאַגערער אַדערדיי-קער האַנט, אָט פֿון דער פֿאַראַידישטער גויע, וואָס האָט אָפּגעהיט כשרות אין הויז מער ווי אַ אידענע, און אונטער פֿאַראַשעס גראַבער שווערער האַנט, אָט פֿון דער געשטופלטער שיקסע. די צוויי מחותנתמעס האָבן היינט אַליין געאַרבעט, און געמאַכט אַנדערע אַרבעטן, איבער די כוחות, מיט מסירת-נפש, ווי זיי וואַלטן זיך ביידע געהאַט פֿאַרוועט, ווער וועמען וועט פֿאַרמאַטערן. עפעס אַ קלייניקייט — היינט קומט דאָך עפעס צופֿאַרן שמואל — דער חתן, נאָך גאַנצע צוויי יאָר דינען.

איר דאַרפֿט וויסן, אַז זינט דעם ברודערס בריוו איז אַנגעקומען זיינען די צוויי מחותנתמעס אַריינגעפֿאַלן אין אַ מחלוקה. די מאַמע האָט געטענהט, אַז שמואל איז איר גאַסט. „טאַטע-מאַמע“ — האָט זי געזאָגט — „זיינען בילכער פֿאַר מחותנים“. און די מחותנתמעס האָט געשריען: „ניין! שמואל איז אַ חתן, און וואו האָט מען דאָס געזען אַ חתן, וואָס זאָל ניט זיין צור-גאַסט פּסח צום סדר ביי דער פּלה?“ האָבן זיך די מאַנסלייט אַריינגעמישט און געמאַכט אַ פּשרה: יחלוקו. צום ערשטן סדר ביי טאַטע-מאַמע און צום צווייטן סדר ביי די מחותנים, און אַזוי איז געבליבן.

אַן ענלעכע מחלוקה האָט אויסגעבראַכן היינט צווישן קליינוואַרג פֿון ביידע הויפֿן: יעדער איינער האָט זיך געריסן פֿאַרן מיט סטיאַפֿאַן צו דער נאַענטער סטאַנציע, מקבל-פנים זיין דעם חתן, וואָס דאַרף היינט נאָכ-מיטאַג קומען מיט דער באַן. סוף-פל-סוף האָבן זיך זוכה געווען צו דעם דאָזיקן פּבור. איך שטיי און וואַרט מיט אומגעדולד, ווען וועט שוין דער וואַגן זיך נעמען רירן? דער דאָזיקער וואַגן שטייט שוין מוכן ומזומן אַ גאַנצע זייגערנע שעה, אַן איינגעשפּאַנטער, אַן אויסגעבעטער מיט היי און רירט זיך פֿון אַרט ניט. ער וואַרט אויף סטיאַפֿאַן, וואָס זיצט זיך דערווייל אויף די סטאַלערשע קאָזלעס און טעסעט און פֿאַרשפיצט מיטן העקל פֿריי-שע, ווייסע שטעקענער, נייע פּסחדיקע הענטלעך פֿאַר דער קאַטשערע און פּאַמעלע. איך וויל צוהעלפֿן סטיאַפֿאַן, ער זאָל וואָס גיכער פֿאַרטיק ווערן, אָבער די מאַמע שלעפט מיך אַוועק, כּזאָל מיך וואַשן און צוואַגן דעם קאַפּ און איבערטאָן אַ פֿריש העמד. זי האָט מורא, די מאַמע, איך זאָל מיך ניט פֿאַרזאַמען אין וועג און אַריינגעפֿאַלן אין יום-טוב אַ ניט קיין געוואַשענער. כּדי ניט צו פֿאַרלירן קיין צייט, בין איך דאָס מאַל מפקיר מיין קאַפּ צו דער הייסער מולטער מולינעס און טעמפּער קאַם און מיין גוף צום

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

פֿרישן האַרטלעכן העמד, וואָס יאָגט אָן אויף מיר מיט זיין וויסער קילקייט אַ לייכטן פֿרעסטל. ביי אַ גוטער געלעגנהייט, פֿרוביר איך זיך איינבעטן ביי דער מאַמען, זי זאל מיך לאָזן אַנטאָן — ניט חלילה פֿון מיין פֿבוד וועגן, פֿאַרשטייט זיך, נאָר צוליב דעם גרויסן גאַסט — מיינע נייע יום-טובדיקע בגדים מיטן היטל, און דער עיקר, מיינע נייע גלאַנציקע שטיווע-לעך. איך וויל מיך באַווייזן פֿאַר שמואלן אין פֿולער פֿראַכט. אָבער די מאַמע ווערט ניט גערירט פֿון מיין בקשה מיט דער גערעכטער טענה, אַז די נייע זאַכן וועלן זיך איינריכטן אין וועג און בעסער וועט זיין, איך זאל מיך איבערטאָן קומענדיק צוריק אַהיים. ניט ווילנדיק מוז איך מיך צו-פֿרידנשטעלן מיטן ביסל און גיי מיר האַפֿערדיק אַרויס פֿון שטוב אויסגע-פּוצט און אויסגעשטראַצלט אויף האַלב, מיטן נייעם העמד וואָס שאַרעכעט אויף מיר און מיטן האַלבן יום-טוב וואָס רעגט זיך און שפּילט אונטער דער הויט און אין די ביינער.

איך פֿירהויזן שלאָג איך מיך אָן אָן מיין שוועסטער, וואָס זיצט אויף אַ בענקל און שטויסט מצה אין אַ סטופּע מיטן הילצערנעם שטייסל, וואָס איז צוויי מאָל גרעסער פֿון איר. אַ צווייטע שוועסטער, נאָך כּמעט אַ קינד, זיפט דאָס אַנגעשטויסענע אין אַ זיפּ, וואָס האָט אַ פּסחדיקן חן, אין אַ ווייסן ליילעך. אויף אַ קיילעכדיקן, פֿון צווייגן געפֿלאַכטענעם זאַלץ-ברעטל ליגן שוין די צעשפּאַלטענע עופֿות, זיי און זייערע בלויע פּופּקעס, מיט די נעסטן פֿון אייעלעך, מיטן צעשפּאַלטענעם אינדיק אין מיטן, און אַ רויטלעכע פֿלי-סיקייט שטראַמט אַרונטער פֿון ברעטל. מיין מיטלסטער ברודער רייבט אָן דאָס כּריין אויפֿן ריבאייזן, קרימט מיט דער נאָז און האַלט אין איין ניסן. ביי דער טיר פֿון קאָך-שטוב שטייט פֿאַראַשע, אַנגעטאָן אין ריינע זאַכן, מיט אַ פֿאַרטעך און אַ ווייס טיכל, ווי אַ כּלה, אין גאַנצן פּשר לפּסח. דאָס געשטופּלטע פּנים גלאַנצט, זי האַלט אין שאָבן מיט אַ טעמפּ מעסער, שפּרי-צנדיק מיט פֿינקלדיקע שופּן, אַ פֿעטן צאַפֿלדיקן פֿיש. פֿון אינעווייניק, פֿון קאָך-שטוב, גייט אויף דאָס געקלאַנג פֿון מעשענעם שטייסל און מערזער, וואָס צערייבן די געווירצן און דאָס קנאַקן פֿון פֿייער אין באַניטן אויוון. דער טאַטע גרייט צו דאָס חרוסת. די מאַמע האָט טובל געווען אין אַ גרוב אויפֿן הויף אַ לאַנגן קראַנץ געשייערטע גאַפֿל-מעסער. די הילצערנע פֿלים: די בענקלעך, דאָס פֿעסל און דער וואַסער-עמער זיינען געוואָשן און גע-שווענקט. שטייען אַיטלעכע אויף זיין פּלאַץ און פֿירן דורך זייער פֿונקציע. אין אַ צווייטן גרוב אויפֿן הויף סמילקעט נאָך דאָס פֿייער פֿון פֿאַרברענטן חמץ און דער רויך ציטערט נאָך אין דער לופֿטן. דער ערב פּסח לאָזט זיך

שוין הערן און שמעקט אין יעדן ווינקעלע. דער פסח גופא זיצט נאך פֿאַר-
 שלאָסן אינעווייניק אין גרויסן צימער און די מאַמע לאָזט ניט אַרײַנקומען
 אַהינצו אים אָנקוקן. דאָרט זיצט ער זיך באַהאַלטן הינטערן פֿאַרהאַנג אויף
 ווייסע קישנס, ביים גלימצערדיקן גלאַזוואַרג, און סודעט זיך מיט אליהו
 הנביא. נאָר אַז די מאמע דאַרף עפעס האָבן אין יענעם חדר און עפֿנט די
 טיר, טרעפֿט, אַז ער גיט אַ קוק אויף אונדז, קינדער, מיט אַ גוט אויג, ווי
 ער וואַלט אונטערווינקען: אַט בין איך, קינדער!

אַ האַלבע שעה נאָך ביעור־חמץ האָט זיך סוף־פל־סוף דער וואַגן אַ
 ריר געטאָן פֿון פֿלאַץ — מיט מיר אין וואַגן. הייסט עס, אַז אין צוויי שעה
 אַרום וועל איך מירצעשעם זען מיין ברודער, אים און זיין טראַמפּייט.
 ווען דער וואַגן האָט זיך פֿאַרקירעוועט מיטן וועג וואָס פֿירט צו דער סטאַנ-
 ציע האָבן די אַרבעטאַרינס אין גאַרטן אונדז אָנגעיאָגט. כ׳האַב אומגע-
 דרייט מיין קאַפּ צו אונדזער שכונה: די צוויי ווייסע שטיבער, די אויבער-
 שטע און די אונטערשטע, שטייען פֿאַרגאַרטלטע מיט זייערע בלויע גאַרט-
 דען און קוקן אונדז נאָך. ביידע זאָגן אונדז אָן: געדענקט, איר זאָלט זיך
 ניט פֿאַרשעפּטיקן. ס׳איז ערב־פּסח!

דער וועג צווישן דאַרף און סטאַנציע, הגם ס׳איז דורכגעווייקט געווען
 פֿון ביינאַכטיקן רעגן — איז געווען ניט איבעריקס שלעכט און די פֿערדלעך
 זיינען געלאָפֿן גאַנץ לעבעדיק. פֿון דאַרף ביז דער סטאַנציע איז אומגעפֿער
 צוויי שעה צייט פֿאַרן פּער־אַקס. אויב קיין זאָך וועט אונדז ניט פֿאַרהאַלטן
 — וועלן מיר לויט דעם חשבון קומען צוריק אַהיים מיטן גאַסט מיט אַ צוויי
 און אַ האַלב ביז דריי שעה פֿאַר ליכט־בענטשן, ס׳הייסט, ווען אַלץ וועט
 שוין זיין געגרייט פֿאַרן סדר. איך שטעל זיך פֿאַר די שמחה, ווען דער
 וואַגן מיט שמואלן וועט אַרײַנפֿאַרן אין הויף. ביידע הויזגעזינטן וועלן זיך
 פֿאַרזאַמעלען צום קבֿל־פּנים, מיט דער כּלה אינמיטן...

די פֿערד זיינען געלאָפֿן פֿאַרביי צעאַקערטע פֿעלדער, געלאָפֿן און
 געקלונגען מיט די גלעקלעך אין געשפּאַן. אַ לייכט ווינטל האָט מיר גע-
 פֿאַכעט אין פנים און ס׳איז מיר געווען פֿריילעך אויף דער נשמה. אַן
 ערב־פּסחדיקער חן האָט גערוט אויף דער גאַנצער וועלט. צווישן די
 קליינטשינקע וואַלקנדלעך אין הימל האָבן זיך אָפּגעליידיקט גרויסע שטרע-
 קעס, שטעגן פֿון נייעם בלוי, פֿון פּסחדיקן בלוי. אין דער קלאַרער לופֿט
 האָבן זיך פֿאַרמאַסטן קליינע כּוואַליעס פֿון אַ זיסער וואַרעמקייט מיט אַ
 מחיהדיקער קילקייט און ביידע האָבן מיר געקלאַפט איבערן פנים און נאַקן,
 ווי ס׳איז אויסגעפֿאַלן, מיט לייכטע קלעפּ. וואַסערן, וואָס האָבן צוגעדעקט

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

די פֿעלדער, האָבן אויסגעזען ווי גלאַז, מאַנכע פֿון זיי גלאַטע, וואָס דער בלויער הימל שפּיגלט זיך אָפּ אין זיי אין זיין גאַנצער ריינקייט, און מאַנכע, וואָס ציטערן אין אַ קאַלטן ציטער און פֿינקלען מיט זילבערנע און גיל-דערנע שופּן, ווי אונדזערע פּסחדיקע גלעזערנע קרוגן און כּוסות. אפּילו די פֿאַרשמוצטע רעשטלעך שניי האָבן דאָס בילד נישט געשעדיקט. ביי מיר אין די אויגן האָבן זיי אויסגעקוקט, ווי שטיקלעך פֿאַרדאַרט חמץ, וואָס האָבן זיך פֿאַר בושע צונויפֿגעקאַרטשעט אין די גריבער.

דער וואָגן לויפֿט אַריין און אַרויס פֿון פֿעלד און וואָלד און פֿון וואָלד אין פֿעלד. דערווייל מאַך איך מיר אויס פּלענער פֿאַר די טעג פֿון קומענ-דיקן יום-טובּ. יאָ, ס'וועט זיין גאָר פֿריילעך ביי אונדז היינטיקן פּסח. יע-דער טאָג אַ באַזונדערע שמחה. דעם ערשטן טאָג וועלן די מחותנים קומען צו אונדז: וויין, קניידלעך, כּרעמזלעך, ניס. דעם צווייטן טאָג וועלן מיר גיין צו די מחותנים און ווידער: וויין, קניידלעך, כּרעמזלעך, ניס. מוצאי יום-טובּ וועלן אַלע זיך צונויפֿקומען ביי אונדז אין הויז: די מחותנים וועלן קומען, פּסח-איצי מיט זיין ווייב וועלן קומען. אַלע, אַלע. שמואל וועט שפּילן אויפֿן טראַמפּייט. די קינדער וועלן טאַנצן. ווידער וויין און קנייד-לעך און כּרעמזלעך און ניס...

איך שעם זיך ניט אויסצוזאָגן, אָז מער ווי כ'האַב מיך געפֿרייט מיט מיין ברודערס קומען — האָב איך מיך געפֿרייט מיט זיין טראַמפּייט, וואָס ער ברענגט מיט זיך. דער טראַמפּייט האָט דאָס מיך צוגעטריבן צו פֿאַרן אויף דער סטאַנציע. כ'האַב נאָך קיינמאַל קיין טראַמפּייט ניט געהאַט געזען פּנים אל פּנים. כ'האַב געקענט זיין אויסזען פֿון אַ פֿאַטאַגראַפֿיע, וואָס שמואל האָט אונדז צוגעשיקט נאָכדעם ווי מ'האַט אים גענומען אין אַר-קעסטער, און איצט הענגט דאָס בילד אויף דער וואַנט, לעבן פֿידל. ער שטייט דאָרט, ווי אויסגעמאַלט אין די סאַלדאַטסקע קליידער מיטן טראַמפּ-פּייט אין האַנט. יאָ, אַ פֿיינע וואַזשנע כּלי איז דער טראַמפּייט און גאָר אינגיכן וועל איך האָבן די זכּיה דאָס אַנצוקן און אפֿשר גאָר זיך מיט דעם נעענטער באַקענען. דער דאָזיקער אפֿשר פֿילט מיך אָן מיט אַ גרויסער שמחה און איך מוז זיך טיילן מיט דעם מיט סטיאַפּאַן, וואָס יצט אומגע-דרייט צו מיר מיט דער פּלייצע...

„זאָג נאָר, סטיאַפּאַן“ — זאָג איך צו אים — „האַסט שוין אַמאַל געזען אַ טראַמפּייט?“

„וואָס איז?“ — דרייט ער אויס צו מיר זיין פּרצוף, אַ פֿאַרחידושטער.

„דו וויסט גאָר נישט? שמואל ברענגט מיט זיך זיין טראַמפּייט. אָן אמתער טראַמפּייט, אַ קופּערנער“ ...

די דאָזיקע בשורה, זעט אויס, האָט אים פּלל וכלל ניט צענומען. ער האָט זיך תּיכּף אומגעקערט מיטן פּנים צו די פּערד און ווייטער אָנגעטריבן, ניט זאָגנדיק קיין וואָרט, ווי קיינמאָל גאַרנישט. „וואָס פּאַרשטייט ער?“ — בין איך אים מבטל אין האַרצן — „אַ פּויערשער קאַפּ“. און טאַקע באַלד האָב איך צוגעשטעלט אַ פּוּיסט צו אַ פּוּיסט און אָנגעהויבן שאַלן און טראַמפּ פּייטן, זיך געהויבן און געטאַנצט אויפֿן זיך לויטן טאַקט פֿון מיין שפּילן. אונדו אַנטקעגן זיינען אָנגעקומען עטלעכע פּויערשע וועגענער, וואָס פּאַרן צוריקוועגס פֿון סטאַנציע. ס'איז פּאַרביגעפּאַרן אַ לייכטע קאַליאַסקע, וואָס האָט אויך געקלונגען מיט גלעקלעך און צוויי טשינאוויקעס זיינען געזעסן אין פּאַלנער פּאַרמע. און איך האָב מיר געטרובעט און געטרואַמפּייטערט — ס'איז ניט מיין עסק. סטיאַפּאַ האָט עטלעכע מאָל אומגעדרייט דעם קאַפּ אַהינטער, ווארפֿנדיק ביזע בליקן אויף די באַאַמטע, ביז זיי זיינען פּאַר-שוואונדן געוואָרן פֿון די אויגן, ווי ס'האַרץ וואַלט אים געזאָגט, אָ דאָס באַגעגעניש מיט די צוויי „מלאכים“ איז ניט צום גוטן.

געקומען אויף דער סטאַנציע — האָבן מיר שוין געטראַפֿן שמואל, ווי ער שטייט אין די סאַלדאַטסקע קליידער און וואַרט אויפֿן וואָגן. וויי, וויי, ווי פּאַרגרעבט זיין פּנים איז געוואָרן. היינט וואו איז עפעס אַהינגעקומען זיין בערדל? כ'בין אַראַפּגעשפּרונגען פֿון וואָגן און אים געלאַפֿן אַנטקעגן. ס'האַט זיך אָנגעהויבן אַ נאַכפֿרעגעניש, וואָס מאַכט מען עפעס אין דער היים און אַ קושעניש. סטיאַפּאַ האָט אָנגעפּאַיעט די פּערד און איבערגעטראַגן אין וואָגן שמואלס זאַכן. כ'האַב געזוכט מיט די אויגן דעם טראַמפּייט און האָב געפֿונען בלויז אַ גראַבן שווערן קאַסטן, און אַ צווייטס, אַ קלענערס און שענערס, אַ מין שייד. האָב איך באַלד פּאַרשטאַנען, אָ אין שייד געפֿינט זיך די ריכטיקע זאַך, פֿונדעסטוועגן, בכדי ניט צו זיין מסופּק, האָב איך אַ פֿרעג געטאָן מיין ברודער, וואָס איז דאָס אַזוינס?

„דאָס איז די שייד פֿון דער פּלי“ — האָט מיר מיין ברודער גע-ענטפֿערט.

מיין האַנט, וואָס האָט געהאַלטן אין באַטאַפּן די שייד, האָט אַזש זיך אָפּגעצויגן אויף צוריק הערנדיק דעם דאָזיקן כּבּוּדיקן נאַמען: די פּלי. כ'האַב געוואַלט בעטן מיין ברודער, ער זאָל מיר באַווייזן די פּלי, נאָר כ'האַב זיך ניט דערוועגט צו בעטן, כ'האַב נאָר אָנגעשטעלט אויף אים די אויגן

מיט אַ בליק פֿול רחמנות. מיין ברודער, ווי ער וואָלט פֿאַרשטאַנען וואָס ביי מיר אין האַרצן טוט זיך, האָט זיך אָנגערופֿן:
"איצט באַדאַרף מען איילן זיך אַהיים. ס'איז ערב פסח."

גערעכט איז ער. מ'דאַרף זיך איילן אַהיים. ס'איז ערב־פסח. מיר האָבן זיך טאַקע אונטערגעאיילט און זיך געזעצט אין וואָגן. די פֿערדלעך זיינען געלאָפֿן מיטן וועג וואָס מיר זיינען געקומען אין אַ לייכטן פֿריידיקן טראַט. לויפֿן און צעקלינגען מיט זייערע גלעקלעך די בשורה: שמואל איז דאָ! שמואל איז דאָ! שמואל האָט זיך צערעדט מיט סטיאַפּאַן וועגן די דאַרפֿישע געשעפֿטן, אַ שמועס אָן אַן עק און אָן אַ סוף, שמואל פֿרעגט און סטיאַפּאַ ענטפֿערט און איד — מיין האַרץ ליגט אַריינגעלייגט אין שייד און אין טראַמפּייט. כ'האָב זיך שוין געהאַט מייאש געווען אַנצוקוקן דעם דאָזיקן טראַמפּייט אויפֿן וועג: דער טראַמפּייט ליגט פֿאַרמאַכט און פֿאַרשלאָסן אין שייד, ווי דער פסח ביי אונדז אין גרויסן צימער. אָבער גאַט, ווי ס'זעט אויס, האָט נישט געוואָלט מיך באַעוולען פֿאַר מיין שכר־נסיעה און אַ שטיקל וועג פֿון דאַרף האָט ער אַריינגעגעבן מיין ברודער אַ גוטן געדאַנק, אַנצוזאָגן זיין קומען דורכן טראַמפּייט. גערעדט און געטאַן, און באַלד האָט זיך די שייד צעפֿענט און אין מיין ברודערס האַנט האָט תּיכּף אויפֿגעבליצט דער טראַמפּייט, אַ פּלי פֿון פֿינקלדיקן קופּער, מיט גרויסע און קליינע טריי־ בעלעך וואָס האָט מיר פֿאַרבּלענדט די אויגן. אַ רגע שפעטער — און פֿון אונטער מיין ברודערס פֿינגער האָבן אָנגעהויבן זיך בלעזלען און ברומען שטילערהייט נידעריקע און העכערע קלאַרע און לויטערע קלאַנגען. די פּלי פּיעסטשעט זיך ווי אַ קינד. און פּלוצלונג האָט דער קופּערנער האַלז אַ רער לופֿט האָט זיך צעשאַטן אַ מעכטיקער וואונדערלעכער "מאַרש".

סטיאַפּאַ האָט צעפֿאַכט זיך מיט דער בייטש און די פֿערדלעך האָבן באַקומען פֿליגלען און אויסגעזעצט. די גלעקלעך אויף זייערע העלזער, וואָס זיינען צוערשט אַביסל מבולבל געוואָרן צוליב דעם מאַרש, זיינען באַלד געקומען צו זיך, צו זייער ריטמישן פֿריילעכן געקלאַנג און מיט נייער פֿרישקייט אָנגעזאָגט דער וועלט: שמואל קומט, שמואל קומט! די ביימער אויף ביידע זייטן וועג האָבן געטאַנצט און אויסגעברייטערט דעם וועג. די וואָסער־שפיגלען אויף די פֿעלדער האָבן געשפּילט און געלויכטן, אַלץ אַרום האָט געשאַט און אָנגעזאָגט די בשורה: שמואל קומט! שמואל קומט! און ווי אונדזער וואָגן האַלט אַזוי אין האַסטיקן געלאַף — האָט זיך ווידער אונדז אַנטקעגן באַוווּזן די קאַליאַסקע מיט די צוויי טשינאַווינקעס.

די אייגענע קאליאסקע מיט די אייגענע טשינאוויקעס, וואָס מיר האָבן פֿריי־
ער באַגעגנט אויפֿן וועג צו דער סטאַנציע. די דאָזיקע דאָפּלטע באַגעגעניש
איז שוין ביי מיר אין די אויגן אַ שלעכטער סימן. דער טראַמפּייט ביי
שמואלן אין האַנט האָט אַ ציטער געטאָן און זיין גלאַנץ איז עפעס פֿאַר־
טונקלט געוואָרן; שמואל האָט האַסטיק אים אַראַפּגעשטעלט אין וואָגן און
אים פֿאַרשטעלט מיט דער פּאַלע פֿון שינעל. דער וואָגן און די קאָליאָסקע
זיינען האַסטיק פֿאַרבייגעפֿאַרן, איינס פֿאַרביי דאָס אַנדערע, און זייערע פֿאַר־
סאָזשירן, ווי ס'האַרץ וואָלט זיי געזאָגט, האָבן אומגעדרייט די קעפּ אַהינ־
טער און נאָכגעקוקט איינע די אַנדערע מיט חשד...

דערווייל איז דער וואָגן מיט אַ קורצן פֿאַרדעמפטן דונער אַריבערגע־
פֿאַרן דאָס הילצערנע בריקל איבערן גראָבן און אַריינגעפֿאַרן אין תּחום פֿון
דאָרף. אויף דעם פּלאַץ האָבן מיר דערוואָרט אונדזערע מענטשן, וואָס האָבן,
באַדאַרפֿט אונדז קומען באַגעגענען, ווי ס'איז געווען פֿון פֿריער אָפּגערעדט
— אָבער צו אונדזער גרויס וואונדער איז דאָרט קיינער ניט געווען. אין
האַרצן האָבן אָנגעהויבן זיך פֿאַרקלייבן דאגות. מיינ ברודער האָט נאָך אין
לעצטע תקיעה אַ בלאָז געטאָן אין טראַמפּייט, אַ שוואַכע אָנמוטיקע תקיעה,
און אַריינגעלייגט די כּלי צוריק אין שייד אַריין. סטיאָפּאָ האָט זיך אויפֿגע־
שטעלט אויף די פֿיס, געטריבן די פֿערד מיט אַלע פּוחות, זיי געמאַכט
אַריינלויפֿן „מיט שטורעם“. פֿאַרביי אונדז האָבן זיך האַסטיק געטראָגן,
איינס נאָכן אַנדערן, די איינזאַמע פּויערשע שטיבער ביים אַריינקום אין
דאָרף, זיי און זייערע איינגעפֿאַלענע פֿאַרקאַנעס, זייערע באַרוועסע פֿאַר־
בלאַטיקטע „שקצים“, וואָס האָבן זיך געפּליושקעט אין די פּלאַכע וואַסערן
און אויפֿגעלעבט צום קלאַנג פֿון די גלעקלעך און בייטש און זיך געחידושט
אויפֿן סאָלדאַט, וואָס זיצט אין וואָגן.

און אַט האָבן אויפֿגעלויכטן פֿאַר אונדז די צוויי ווייסע הימער, איינס
אויפֿן שפיץ בערגל און דאָס צווייטע — אונטן. פֿאַר אונדזער הויף האָט
זיך באַוויזן אַ קופּקע מאַנסלייט און ווייבער. דאָס זיינען געוויס אייגענע, וואָס
זיינען געקומען באַגעגענען דעם גאַסט. אָבער פֿאַרוואָס לויפֿט קיינער פֿון זיי
ניט אַנטעקען? די גאַנצע זאָך קוקט אויס צו זיין קשה.

און סטיאָפּאָ שטייט נאָך אַלץ מיט צעשפּרייטע פֿיס און קנאַקט האַר־
פֿערדיק מיט דער בייטש. דאָס קנאַקן קלינגט ווי פּלאַצנדיקע פענכערס און
דער וואָגן פֿליט און דערנענטערט זיך האַסטיק און רעשדיק. אַט דערקען
איך שוין יעדן איינציקן פֿון דער קופּקע. אַט איז דעם מחותנס הויזגעזינד,
די גרויסע מיט די קליינע, אַט איז פּסח־איצי מיט זיין ווייב. די בגדים

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

זיינען אַ געמישעכץ פֿון יום-טוב און וואָך. עס טיילן זיך שוין אויס היט-
לען, פֿאַטשיילעס און נייע שיד. אַט איז די פּלה אויך, אינגאַנצן אַ וויסע.
אַט איז דער סטאַרשינאַ פֿון דאָרף, מיטן קנאַבל-בערדל און מיט רויטן
גורט, ער שטייט זיך אָן אַ זייט מיטן שטעקן אין האַנט און מיטן קופּער-
נעם בלעכל אויפֿן האַרצן. וואָס טוט ער דאָ אין אַזאַ מין צייט? און פֿאַרוואָס
זעט זיך ניט קיינער פֿון אונדזערע שטוביקע?
אין אַ מינוט אַרום, ווען דער וואָגן האָט זיך אָפּגעשטעלט פֿאַרן הויף
און מיר האָבן דערווען דעם עולם פֿון דער נאַענט איז אונדז אַלצדינג קלאָר
געוואָרן, אָן ווערטער איז אונדז אַלץ קלאָר געוואָרן...

ד.

דער אורח האָט אונטערגעלאָזט זיין קול און דערציילט ווייטער:
דער באַשייד איז געווען זייער גרויזאַם, צו גרויזאַם פֿאַר אַ קליין אינגל,
ווי איך בין דעמאָלט געווען, דאָס צו באַנעמען. די גאַנצע זאַך איז דאָך
פֿאַרגעקומען אַזוי פּלוצלונג.
ווער האָט זיך געקענט פֿאַרשטעלן, אַז אין די פֿיר, אַדער פֿינף שעה
צייט, וואָס מיר האָבן זיך געזאַמט אין וועג, וועלן קומען מענטשן, אַנלאָדן
די פּלים און נפֿשות אין וועגענער און וועלן זיי הייסן גיין, וואו די אויגן
וועלן זיי טראַגן.

און ווען? — אין אַזאַ מין טאַג!

חדשים נאַכאַנאַנד איז די גזירה געקראַכן, געקראַכן פֿאַמעלעך ווי אַ
ביזע שלאַנג, און איצט, אין אַ רגע ווען מ'האַט זיך אויף איר ניט געריכט
— איז זי פּלוצלונג אַרויסגעשפרונגען פֿון איר באַהעלטעניש און אַ ביס
געטאַן. און ווי שטאַרק און גיפֿטיק דער ביס איז געווען.
די מורא פֿון די פֿאַרזאַמלטע מיט די נייע היטלען און פֿאַטשיילעס,
וואָס האָבן אונדז מקבל-פנים געווען מיט אַ שווייגעניש, האָט אונדז באַלד
אויסגעזאַגט, וואָס ס'איז געשען מיטן טאַטנס הויז. מיט זייער פֿאַרשוואַרצט
טרויעריקן אויסזען און פֿאַרוויינטע אויגן האָבן זיי גיכער אויסגעזען ווי
אַבליים, איידער ווי מענטשן, וואָס קומען אויפֿנעמען אַ גאַסט.
ווען מיין ברודער שמואל איז אַרונטער פֿון וואָגן און איך גאָך אים —
האַט זיך פֿון עולם פּלוצלונג אַרויסגעריסן אַ שאַרף געשריי, וואָס איז באַלד
איבערגעהאַקט געוואָרן, ווי מיט אַ שאַרפֿן מעסער און איבערגעלאָזט גאָך
זיך אַ טיפֿע וואונד אין דער לופֿט און אין האַרצן. די מחזנתתע האָט דאָס
אַזוי אַ געשריי געטאַן, און געווען איז דאָס אַ געשריי, ווי די נשמה וואָלט

מיטן גוף זיך געשיידט. די קינדער זיינען זיך פֿאָרגאַנגען אין געוויין און די מאַנסלייט האָבן אָפּגעקערט די פּנימער אָן אַ זייט. געפּינטלט מיט די אויגן און די מיילער האָבן געצוקט ...

די וועלט איז מיר געוואָרן מְטוּשְׁט, און פֿון יענער מינוט אָן גע- דענק איך זאָכן, ווי כּוואַלט זיי געזען אין אַ טונקעלן שפּיגל, שטיקערווייז, אויף העלפֿט, צו דריטל און צו פֿערטל.

איך מיט שמואלן שטייען אין הויף און איך ווייס ניט, ווי אַזוי מיר זיינען אַהין אַריינגעקומען. היטלען און נייע שיד, אָן גופים צווישן די ביידע, גייען אונדז נאָך שווייגנדיקערהייט, ווי זיי וואָלטן געשוואומען אין דער לופֿט. איינער, לעבן מיר, רעדט עפעס און איך הער, דוכט זיך, איט- לעך וואָרט באַזונדער, אָבער איך זע ניט ווער עס רעדט און פֿאַרשטיי ניט, וואָס אַזוינס ער זאָגט. פֿון דער פֿאַרשלאָסענער שטאַל, און פֿון וועלכער איך זע בלוז דעם שלאָס, שפּאַלט זיך אַרויס און לעכערט דעם מוח דאָס מעקען פֿון אַ קעלבל. פֿאַרוואָס שרייט אַזוי ביטער דאָס קעלבל ?

פֿון וואָנט פֿון הויז טיילט זיך אָפּ און שוועבט אונדז אַנטקעגן נאָך אַ נייע היטל. אונטערן היטל אַ באַרד און צוויי הענט און אַרבּל שטרעקן זיך אינמיטן. די הענט וויינען ווי אַ קינד און טענהן: זע, שמואל, וואָס מ'האַט מיט אונדז געטאָן ? — דער טאַטע ? הייסט עס, ער איז נאָך דאָ ? און אַט איז יעוודאַכע אויך. זי קוקט פֿונווייטן אויף שמואל, שאַקלט מיט איר קליינעם קעפל, ווי אַ פֿייג די גרויס, און יאַמערט שטילערהייט: ליבינקער, האַרציקער ...

מיר שטייען אינעווייניק אין הויז: אַ חורבן, אַן איבערקערעניש. דער פּסחדיקער טיש, די ווענט, די פֿענסטער — אַלץ איז פּוסט און וויסט. די בעטן שטייען ליידיק, צוויי־דריי שטולן ליגן איבערגעקערט אויף דער פּאַדלאַגע. אַ חורבן, אַן איבערקערעניש.

בלויז דער קליינער אַרון־קודש איז געבליבן שטיין באַהאַלטן אין זיין ווינקל, ווי געווען, צוגעדעקט מיט אַ נייעם ווייסן ליילעך, ניט אַנצוקוקן דאָס הויז און זיין מיאוסקייט.

און אין דאָזיקן חורבן דרייט זיך אַרום די אַלטע יעוודאַכע, ברעכט די הענט און יאַמערט שטילערהייט:

„געקומען די פֿאַרשאַלטענע, געקומען. אַנגעלאָדן אויף די וועגענער און אַרויסגעטריבן ... די מאַמע מיט די קינדער ...“

צי דאַרף איך דען אייך שילדערן דעם גירוש מיט אַלע איינצלעייטן ? זיי זיינען קורץ, און פּשוט ביז גאַר:

די צוויי טשינאוויקעס, ספעציעלע שלוחים פֿון קרייזשטאָט — טאַקע די זעלביקע, וואָס מיר האָבן צוויי מאל געטראָפֿן אויפֿן וועג — זיינען מיט טאַגזייט פֿלוצלונג געקומען, געבראַכט מיט זיך. פֿון דאָרף דריי וועגענער און אַן טענות און מענות געהייסן אַנלאָדן די זאַכן מיט די מענטשן און זיי אַוועקפֿירן אין נאַענטן שטעטל. ס'האַט ניט געהאַלפֿן קיין געבעט און קיין געוויין. די מאַמע און די קינדער זיינען איבערגעוואַלט אַריינגעזעצט גע- וואָרן אין די וועגענער צוזאַמען מיט די קישנס און פּערענעס, מיטן פּאַק מצה און אַנדערע זאַכן. אפֿילו די פֿאַן פֿיש און דער טאַפּ פֿלייש זיינען אינ- מיטן קאַכן אַראָפּגענומען געוואָרן פֿון פֿייער און אַרויסגעשיקט געוואָרן פֿון דאָרף מיט זייערע באַלעבאַטיים. צוזאַמען מיט די אַרויסגעטריבענע איז אויך מיטגעגאַנגען די בעסטע פֿון אונדזערע דריי קי, די מאַמע פֿון איבער- געבליבענעם קעלבל, פּדי די קינדער זאָלן האָבן אַביסל מילך. דעם טאַטן, איז נאָך גרויסע שוועריקייטן, דערלויבט געוואָרן צו בלייבן ביז זיינע אַנ- דער צוויי זין, ס'הייסט, איך און שמואל, און דער וואָגן וועלן צוריקקומען פֿון דער סטאַנציע מיטן תנאי, אַז ער און זיינע צוויי זין זאָלן תּיכּף פֿאַרלאָזן דאָס דאָרף אין זעלביקן טאַג און אין זעלביקן וואָגן. דעם סטאַרשינאָ פֿון דאָרף האָט מען אַנגעזאָגט מיטן האַרבן וואָרט, ער זאָל זיך ניט רירן פֿון פּלאַץ ביז דאָס געזעץ וועט פינקטלעך דורכגעפֿירט ווערן.

דער טאַטע האָט איבערגעגעבן די ספֿר־תּורה און קליינעם ארון צום מחותן זעליג און דאָס בינטל שליסלען צו יעוודאַכען, וואָס איז געבליבן היטן דאָס הויז און אַנגעהויבן זיך אַליין און מיך און שמואלן אונטערטרייבן זיך צו זעצן אין וואָגן און אַניאַגן דער מאַמע מיט די קינדער.

ס'איז געקומען די לעצטע מינוט זיך צו געזעגענען. די אַלטע ניאַנקע האָט צוגעדריקט מיין קאַפּ צו איר האַרצן און זיך פֿאַרגאַנגען אין געוויין. די ווייבער האָבן אויסגעבראַכן מיט פֿרישע יללות. די מחותנתטע האָט אַוועקגעחלשט און די פֿדה האָט פֿאַרגראָבן איר פנים אין די הענט און אירע פּלייצעס האָבן געציטערט.

דער וואָגן האָט זיך גערירט פֿון פּלאַץ. די צוויי גרויסע מאַנסלייט, דער מחותן און פּסח־איצי, האָבן אונדז באַגלייט ביזן עק דאָרף, דאָרט וואו ס'הויבט זיך אַן דאָס וועלדל, און צוריקגעאַנגען. קיין איינציקער פֿון די דאָרפֿישע פּויערים איז ניט געקומען אונדז באַגלייטן און די יעניקע, וואָס האָבן אונדז געזען פֿון ווייטן, האָבן זיך פֿלינק באַהאַלטן אין די הייזער. אַ מינוט שפעטער איז דער וואָגן אין גאַנצן פֿאַרשלונגען געוואָרן אין וועלדל און אַלץ איז געבליבן הינטער אונדז: די צוויי ווייסע הייזער, דאָס בערגל,

די באגלייטער, דער סטראשינאָ מיט זיין שטעקן און קופערנעם בלעכל, יעוודאָכע — אויס מיטן דאָרף!

רעכטס פֿון וועג, צווישן די מאַגערע בוימער און זייערע צווייגן-ריטער, האָט זיך אַנטפלעקט פֿאַר אונדז אַ קיילעכדיקער פּליך, מיט אַ ניט-געענ-דיקטן בנין אין דער מיטן. דאָס איז דעם טאַטנס סמאַלע-ברענעריי, וואָס איז אויפֿגעגעבן געוואָרן אין מיטן בויען. די שורות ציגל האָבן אַרױסגע-קוקט אויף אונדז פֿון צווישן די בוימער און זייער פֿאַרלאַזנקייט. ס'האָט זיך מיר געדוכט, אַז זיי האָבן זיך אויפֿגעכאַפט פֿון זייער שווערן דרימל, אַ יאושדיקן גוססדיקן דרימל, ווי זיי וואַלטן זיך אָן ווערטער געקלאַגט: "יאָסי, יאָסי, אויף וועמען לאַזסטו אונדז איבער?"

דער טאַטע האָט אַפּגעקערט ס'פנים, ניט צו קוקן אויף זיי. ס'האָט זיך דערהערט אַ פֿאַרשטיקט כאַרכלען און אַ שטיל געברום... דער טאַטע וויינט...

סטיאַפּאַ האָט געטריבן די פֿערד מיט רוגז, ווי ער וואַלט מיט זייער געלאַף און גלעקלעך וועלן פֿאַרטויבן דעם טאַטנס קרעכצן און וויינען. אָבער די פֿערד זיינען געווען פֿאַרמאַטערט, דער וועג צום שטעטל איז גע-ווען אַ שלעכטער און דער וואַגן האָט זיך קוים געשלעפט. און ווידער גייט דער וואַגן צווישן פֿעלדער און וועלדער. די גלעק-לעך קלינגען ווידער מיט אַ דיין געקלאַנג — אָבער ווי טרויעריק זיי קליי-גען דאָס מאַל.

אַז די זון האָט אָנגעהויבן זיך זעצן האָבן מיר ענדלעך דערזען די דריי וועגענער, וואָס האָבן זיך געשלעפט אין בלאַטע, זיי און די זאַכן און די נפֿשות אין זיי. נאָכן לעצטן וואַגן האָט זיך נאָכגעשלעפט די קו, צו-געבונדן אויף אַ שטריק, וואָס האָט נאָכאַנאַנד געדרייט דעם קאַפּ אַהינטער און ביטער גערעוועט. אין מיינע אויערן האָט ווידער אַפּגעהילכט דאָס מעקען פֿון פֿאַרשפּאַרטן קעבלל אין שטאַל.

דערציילן אייך, ווי ס'איז פֿאַרגעקומען דאָס באַגעגעניש פֿון מאַמע מיטן זון? — דאָס איז איבער מיינע כוחות און כּוועל דאָס בעסער אויסלאַזן. נאָך דער דאָזיקער באַגעגעניש איז די מאַמע אַ שטיק צייט געלעגן ווי אַ טויטע, אַ פֿאַרוונקענע אין די פעק פּערענעס און קישנס. לעבן איר איז גע-לעגן צונויפֿגעדרייט מיין קליין שוועסטערל, וואָס איז איינגעשלאַפֿן מיט טרערן אויף די בעקלעך. מיין צווייטע שוועסטער און מיטלסטער ברודער זיינען געזעסן אויף די אַנדערע צוויי וועגענער — אויך זייערע פּנימער באַ-גאַסן מיט טרערן.

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

מיט ווּן-פֿאַרגאַנג זיינען די וועגענער צוגעקומען צו אַ וועלדל, אומ-געפֿער אַ האַלב-שעה פֿאַרן פֿון שטעטל. די מאַמע האָט זיך פֿלוצלונג אויפֿ-געכאַפּט, פֿאַרריכט די פֿאַטשיילע אויפֿן קאַפּ, אַרױסגענומען אַ קליין פּע-קעלע פֿון די פּעק, געבעטן אָפּשטעלן דעם וואָגן און איז אַרונטערגעקראַכן. „וואוהין גייסטו?“ — האָט דער טאַטע געזאָגט, זעענדיק, ווי זי פֿאַר-נעמט זיך צו אַ בערגל אין וועלדל. ער האָט אָפּגעשטעלט זיין וואָגן אויך. „ליכט-בענטשן“ — האָט די מאַמע געענטפֿערט.

קיינער האָט זיך ניט פֿאַרוואונדערט. היינט איז דאָך שבת און פּסח צוזאַמען און זי האָט נאָך קיינמאַל ניט פֿאַרפֿעלט צו בענטשן ליכט. אָבער קיינער האָט זיך ניט געקענט פֿאַרשטעלן, אַז אפֿילו אין דער בהלה פֿון גירוש וועט זי ניט פֿאַרגעסן אַנצוגרייטן ליכט, טאַמער וועט פֿינצטער ווערן אין וועג.

מיין ברודער שמואל האָט זיך געאיילט נאָך איר, איר באַהילפֿיק צו זיין. די וועגענער מיט זייערע אַנטרייבער די פּויערים זיינען געבליבן שטיין אויפֿן אָרט און איר נאָכגעקוקט מיט יראה און פּבּוד. אין אַ מינוט אַרום האָבן זיך פֿון בערגל געגאַלדיקט צוויי קליינטשיקע פֿלעמעלעך. דאָס בלינדע וועלדל איז פֿלוצלונג געוואָרן זעענדיק, ווי ס'וואַלטן אין אים אַריינגעזעצט געוואָרן צוויי לעבעדיקע אויגן. די בוימער אין וואַלד האָבן געגאַפּט אויף דער אידענע מיט דער פֿאַטשיילע, וואָס איז געשטאַנען צווישן זיי מיט אויסגערעקטע הענט איבער די ליכט און שטילערהייט געוויינט. אַ מאַדנע זאָך: ווי משונה-טרויעריק די לאַגע איז געווען, אין יענער מינוט, האָט זיך מיר פֿון דעסטוועגן געדוכט, אַז אין דער רגע וואָס די צוויי קליינע פֿלעמעלעך האָבן אויפֿגעלויכטן צווישן די בוימער, האָט דעם גאַנצן וועלדל אַרומגעכאַפּט אַ קדושה. אַז איינס פֿון זייערע פֿינצטערע ווינקלעך, אין אַ טיף-באַהאַלטענעם היכל, האָט זיך אויפֿגעפֿנט אַ טירל פֿון רחמים און אַ גוטער מלאַך האָט פֿון דאָרט זיין קאַפּ אַרױסגעשטעקט. די צוויי פֿלעמעלעך האָבן אין מיינע אויגן אויסגעזען, ווי צוויי גאַלדענע פּונקטן פֿון אַ סוף-פּסוק אויפֿן ברעג הימל: ביז דאַנען — וואָך, פֿון דאַנען און ווייטער — שבת און יום-טובּ, דער צער, וואָס האָט אונדז אַלעמען אין יענער שעה אַרומגעכאַפּט, איז ווייך און געהייליקט געוואָרן. ס'האָט זיך געדוכט, אַז אפֿילו די פּויערים האָבן דאָס דערשפּירט און נאָכן ליכט-בענטשן, ווען זיי האָבן זיך ווידער גענומען רירן מיט די וועגענער, האָט זייער גאַנג דורכן וואַלדיקן וועג און דורך דער פֿינצטער, אויסגעזען שטילער און רואיקער ווי פֿריער. זייער „וויאַ, וויאַ!“ אויף די פֿאַרמאַטערטע פֿערד איז אַרױסגע-

קומען איינגעהאלטענער, רחמנותדיקער, ווי דער צער פֿון דער מינוט וואָלט אונטערטעניק געמאַכט זייערע הערצער און שטימען.

די מאַמע האָט שוין נאָך ליכט־בענטשן ניט געוואָלט זיך זעצן צוריק אין וואָגן. זי איז געגאַנגען צופֿוס מיטן זייט פֿון וועג און שמואל און דער טאָטע איר פֿון ביידע זייטן. די קינדער פֿון די אַנדערע וועגענער האָבן, לויטן טאָטנס עצה, זיך איבערגעזעצט אין אונדזער אייגענעם וואָגן, און געהייסן סטיאָפּאַן טרייבן פֿאַראויס צום שטעטל. גאַר אין גיכן זיינען די אַנדערע וועגענער און דער וואָלד געבליבן פֿון הינטן. כ׳האַב נאָכאַמאַל געוואָרפֿן אַ בליק צום בערגל אין וואָלד: די צוויי פֿלעמלעך האָבן צו מיר אַ בלינצל געטאָן און באַלד פֿאַרשוואונדן געוואָרן. „פֿאַרלאָשן!“ האָט מיר אַ קלאַפּ געטאָן אין האַרצן, און ס׳האַרץ האָט זיך פֿאַרקלעמט אויפֿן וואָלד וואָס איז ווידער שטאַק־פֿינצטער געוואָרן. דער טויער פֿון רחמים, וואָס האָט זיך פֿאַר אַ רגע געעפֿנט, האָט זיך ווידער פֿאַרמאַכט, דער גוטער מלאך האָט צוריקגעצויגן זיין קאַפּ און אַלץ אַרום איז געוואָרן פֿאַרשטומט. דערווייל איז דער וואָגן אַרויס פֿון וועלדל, און דער לבנה־דיסק וואָס איז פֿלוצלונג אויפֿגעגאַנגען אַנטקעגן אונדז פֿון דער ערד — האָט געקוקט אויף אונדז מיט גרויס וואונדער, מיט זיין פֿולן פּרצוף, ווי איינער זאָגט: ווער זיינען דאָס די דאָזיקע וואָס פֿאַרן אין אַזאַ צייט?

מיר האָבן זאַלבעפֿירט זיך צונויפֿגעדריקט אין וואָגן, געזעסן און גע־שוויגן. וויסט און פּוסט אויף דער נשמה. קעלט, חושך, האַרצווייטיק און בוששה. ווי פֿאַרט מען דאָס אין אַזאַ צייט אַריין אין שטעטל?
און דאָס שטעטל קומט אונדז אַנטקעגן אַלץ נעענטער און נעענטער. עס ווינקט אונדז פֿון דער ווייטנס, פֿון אַוונט־פֿינצטערניש, מיט ליכטיקע אויפֿגעראַמטע הייזער, פֿון טישן מיט קלאַרע טישטעכער, באַלאַדן מיט אַלדאָס גוטס, פֿון וויסע קישנס פֿון די היסב־בעטן, פֿון וויין וואָס שעמע־רירט און טייערן גלאַזוואַרג, פֿון פֿינקלדיקע גאַפּל־מעסער, פֿון שיינע קליי־דער און צירונג און פֿריילעכע אויפֿגעלייגטע פּנימער.
פֿון אַלע אידן פֿון גאַרער וועלט, איז מעגלעך, אַז מיר זיינען די איינ־ציקע, וואָס געפֿינען זיך איצט אין וועג.

כ׳האַב אויפֿגעהויבן די אויגן צום הימל. דער הימל האָט אויך זיך אַנגעקליידט אין זיין גאַנצער בלויקייט און זיך אויסגעצירט מיט גאַר זיין צירונג: מיט זיינע גרויסע שטערן, מיט די קלענערע און מיט די קלענסטע פֿון די קלענסטע... דאָ און דאָרט ציען זיך זילבערנע שליערס פֿון לייכטע וואָלקנדלעך, וואָס זעען אויס מיט זייער לייכטקייט און קלאַרקייט, ווי אַ

דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט

פראַכטיקע באַפּוּצונג צו דער יום־טובֿדיקער בלויקייט. אַ פֿאַרבאַרגענע האַנט הויבט אויף די „זילבערנע קערה“, די לבנה, ציט אַרונטער פֿון איר דעם קלאַרן טישטעכל, דעם לייכטן וואַלקן־שלייער, און זי אַנטפּלעקט זיך אין איר גאַנצער פֿולקייט און שיינקייט.

אַ שטילער טרויער האָט געפֿלאַסן מיטן לבנה־ליכט און אַנגעפֿילט ס'האַרץ מיט צער און ווייטיק. אין האַלז האָט געשטיקט און אין די אויגן זיינען געשטאַנען טרערן. און פּלוצלונג האָבן מיר באַגריפֿן וואָס מיט אונדז איז געשען — און די טרערן האָבן אַ שפּאַר געטאַן. צוערשט האָבן מיר געוויינט שטילערהייט, יעדער איינער פֿאַר זיך, דערנאָך אויפֿן הויכן קול און אַלע אינאיינעם, אַלע פֿיר צוזאַמען. מיר וויינען און דער וואָגן לויפֿט, לויפֿט ...

אַז מיר זיינען אַריינגעפֿאַרן אין שטעטל איז די לבנה שוין געשטאַנען אין מיטן הימל. אויף מיין ברודער משהס פֿאַרלאַנג איז דער וואָגן גע־פֿאַרן פֿאַראַויס און מיר זיינען אַרונטער און געגאַנגען צופֿוס דורך פֿינצ־טערע געסלעך. מיר האָבן זיך געוואַלט באַהאַלטן, ווי גנבים, אין די שאַטנס פֿון פֿאַרקאַנעס און הייער, מיר זאָלן זיך צופֿיל ניט אַנזען. די דאָזיקע פֿאַרויכטיקייט איז אייגנטלעך געווען איבעריק, ווייל די גאַסן זיינען ביי יענער צייט געווען ליידיק פֿון מענטשן; דער עולם איז נאָך געווען אין שול ביים דאָוונען און אויפֿן גאַנצן וועג צו דער איינציקער אַכסניה אין שטעטל האָבן מיר קיינעם ניט באַגעגנט.

אין אַ פֿערטל שעה אַרום זיינען צו יענער אַכסניה אויך צוגעקומען די וועגענער און אונדזערע פֿוסגייער ... פּונקט דעמאָלט איז דער עולם אַרויס פֿון שול, און אידן, אַנגעטאַן אין יום־טובֿ, וואָס זיינען פֿאַרבייגע־גאַנגען, האָבן צו זייער וואונדער געזען דריי וועגענער מיט זאַכן שטיין פֿאַרן טויער פֿון משה אהרנס אַכסניה, און פֿון איינעם פֿון די וועגענער שיטן זיך ברעקלעך פֿון מצה און פֿאַלן אויף דער ערד אין לבנה־שיין.

און אין יענער נאַכט — האָט דער דערציילער פֿאַרענדיקט זיין מעשה — בין איך דאָס ערשטע מאָל געווען צום סדר, צוזאַמען מיט אונדזער גאַנצער משפּחה, ביי אַ פֿרעמדן טיש, ביים טיש פֿון בעל־אַכסניה ר' משה־אהרן, זאָל ער דאָ דערמאָנט ווערן צום גוטן. דער דאָזיקער גוטער מענטש האָט אונדז אַלעמען צוגעהאַלטן, אונדז ניט געלאָזט זיך צעשפּרייטן, נאָך מער, וועלנדיק אַנטאָן טאַטע־מאַמע אַ נחת־רוח — האָט ער מיך, זייער קלענסטן אינגל, מכבד געווען צו פֿרעגן די פֿיר קשיות.

„און דער טראַמפּייט?“ — האָט פּלוצלונג אַ פֿרעג געטאָן אַ קליין אינגל, וואָס קיינער האָט אים פֿריער ניט געהאַט באַמערקט.

אַלע אַנוועזנדיקע האָבן זיך אַ קער געטאָן צום אינגל — אַזוי אַז ער האָט זיך אַזש פֿאַררויטלט. דער אורח האָט אַ לאַך געטאָן און געענטפֿערט:

„דער טראַמפּייט? — צוויי וואַכן שפּעטער, ווען מיין ברודערס אור-לויב האָט זיך געענדיקט, האָט אים מיין ברודער אַוועקגעפֿירט צוריק מיט זיך אין מיליטער. כ׳האַב דעמאָלט ניט זוכה געווען צו הערן נאָך אַמאָל זיין קול. ער איז געלעגן די גאַנצע צייט איינגעלייגט אין זיין שייד אונטער אַ בעט פֿון אַכסנייה, וואו מ׳האַט אים אַוועקגעוואַרפֿן צוזאַמען מיט אַנדערע זאַכן און האָט קיין העזה ניט געהאַט זיך צו באַווייזן און זיך לאַזן הערן. דער טראַמפּייט האָט זיך פֿאַרשעמט.“